

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

REGÉNYEK

14

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti
NAGY MIKLÓS

R E G É N Y E K

14.

JÓKAI MÓR

POLITIKAI DIVATOK
(1862—63)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1963

Sajtó alá rendezte
SZEKERES LÁSZLÓ

Lektorálta
FÁBIÁN PÁL
MOLNÁR JÓZSEF

Magy. iv. T. 3.
52,005

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1963

AK 169 d 6366

Printed in Hungary

ELŐSZÓ

Hiába mondják nekünk, válasszatok külön a magányéletet a közélettől; tudjatok érzelmesek lenni, mint a német, praktikusok, mint az angol, elmések, mint a francia — költők azok, anélkül, hogy politizálnának. Írjatok úgy, hogy az elmondott mese ne legyen feltűnően magyar történet, tele a közélet lármájával; hogy tudja azt élvezni akármi nemzet szülötte is, egyszóval: ne írjatok mindig irányregényt.

Nem lehet szót fogadnunk; lehetetlen az.

Nálunk minden életregény, minden családi dráma annyira össze van nőve a nemzet közéletével, az általános bú és öröm, a történelmet alkotó közemelkedés és süllyedés minden egyes életregény alakulására oly határozott befolyással bírt mindenkori, hogy ez alaphangot semmi költő nem mellőzheti, anélkül, hogy élethűtelen vagy éppen frivol ne legyen.

Kérdezzétek meg a családi szakadások okait — közélet viszályaira fognak visszavezetni.

Kérdezzétek meg nagy jellemek kiemelkedését, elbukását — politikai katasztrófákat fogtok találni.

Kérdezzétek meg a feldúlt életpályák viszontagságait, kérdezzétek meg az elszegényült falvak urát — a közélet kuszált viharaira utalnak vissza.

Tudakoljátok az özvegyek könnyeit, miért hullanak, az árvák sóhajait, hová repülnek; azok mind-mind országos bajokhoz fognak elvezetni.

S ha rokonszenv után vágyó kebletek egy ideálért sóhajt, férfi vagy nő eszménykép legyen az, ott is fogjátok érezni, hogy aki csupán az ábrándozónak volt ideálja, az csak félig töltötte be a szívet, s egész embernek azt ismerjük el, aki nemcsak magának élt.

Saját légkörünk ez. Ezt leheljük ki, ezt leheljük be, mint éltetőt, mint fojtót; ez keserít, ez édesít, mint a gyümölcsöt a hegyi lég, melytől a szőlő édesebb lesz, a torma pedig keserűbb, mint a csendes lapályi kertben.

Nálunk mindenki benne él a közéletben; a munkás ettől várja jobb sorsát, a kereskedő üzlete felvirágzását; a tudománynak ez ad vállára szárnyat vagy lábára láncot; a jellem ebben edződik acéllá vagy olvad salakká; ennek saját kultusza van, saját dogmái, saját költészete és különösen saját divatjai.

Ki ne tudná, csak másfél évtized alatt hány politikai eszme vált uralkodó divattá közöttünk; hány áldozatot és mily nagyokat vitt magával, *akiknél az több volt, mint divat*, s akik hívek maradtak még akkor is eszméikhez, midőn azok már kimentek a divatból?

E korszakot igyekezett visszatüntetni regényem, melynek bizonyosan számos hibái között első helyet foglalhat az, hogy több munkája volt benne az emlékezetnek, mint a képzelmi erőnek.

Ismerős alakokat egyébiránt ne keressen e regényben az olvasó. A fényképezés szép tudomány, de nem művészet. Az életírás a historikus feladata, nem a költőé. Regényem nem élő személyeket, hanem a kort igyekezett híven visszaadni.

Pest, augusztus 18-án, 1862.

Jókai Mór

M E N D E M O N D A

Van egy híres városunk, melyről, dacára annak, hogy most kicsiny és szegény, egy időben a legtöbb telegramot hordták szét a világot összekötő sodronyok; melynek azonban jó híre nem egyúttal jó szerencséje is.

Azon időben, hogy történetkénk kezdődik, még több része volt a boldogságban, mint a dicsőségben; vasárnaponkint a vidékről bevetődő utas igen jó fogalmakat szerezhetett magának a lakosság jólétéről, midőn a diplomokból kijövő köznépet végignézte: csupa ezüstmombos férfiak, aranyfüggős, selyemruhás asszonyok, némelyik kék dolmánynak ezüst vitézlánc egyik vállátul a másikig, nagy római fejcs csatokkal, a sötétkék dolmányok gombjai csiga alakúak, a világoskékeké laposak áttört munkával, a fekete ruháké filigrán; amazok a hajósok és molnárok, ezek a honoráciorok, közöttök a tanácsbeliek és táblabírák kardot is kötnek fel, sarkantyús csizmát húznak ünnepnapon, és az mind ezüst; gomb, lánc, sarkantyú és kardhüvely, valódi, igazi ezüst, nem hazudott, nem kína-ezüst; és a piacokon ami pénz forog, az mind pengő, fényes új húszas és tallér, és abban a földszinti házakban is mindenkinek van ezüstje. Valódi ezüst korszak; nem a fényes, kérkedő arany idő, de az valódi, szilárd, komoly ezüst időszak, amiről csak Ovid meséiben olvasni még valamit.

(Most már ott is „lurida terribiles miscent aconita no-vercae”.)

Egyik, a főtérre vivő utcáján ez ezüstös városkának, ilyen ünnepnap délelőttén két urasági hintót is lehet látni, amint a templom felől jöve, két átelleni kapun begördültek. Az egyik hintónak magas kalapos kocsisa, inasa volt, ezüst hajtókás kék egyenruhában; a másiknak pörge kalapos kocsisa és veres zsinóros huszárja.

Mikor a kapuk ismét bezárultak a hintók után, azokon is volt mit tanulmányozni. Az egyik kapu sárgára volt festve, s egy óriási kétfejű sas terjedt egyik sarkától a másikig, a sas két csórrában egy fehér szalagot tartott, s arra a szalagra nagy kék betűkkel volt felírva e két szó: „SALVA GUARDIA.”

Az átelleni kapu pedig sötétzöldre volt festve, közepén nagy nemzeti címerrel, a görbült keresztes koronával s afölé fehér-veres lapidár betűkkel írva e szavak: „NEMES TELEK.”

Ezek a freskók pedig kívül a kapun nem csupán díszítményül vannak odafestve, nem is azért különböztetik meg a házakat a többi mellettök levő épületektől, hogy tulajdonosaik ködös időben hazataláljanak, hanem ezeknek mélyebb közjogi jelentőségük volt valaha.

Ez a szó „nemes telek” vagy mint még II. Leopold idejéből hagyva maradt: „Salva guardia” azt jelenti, hogy ezen a kapun városi hatóságnak be nem szabad tenni a lábát, sem azért, hogy katonát bekvártélyozzon, sem azért, hogy házadót beszédjen, sem, hogy benne akármiféle bírói ítéletet végrehajtani segítsen; mert ez nemesi kúria, városi hatóságtul, adózástul, bekvártélyozástul ment; közvetlen a megyei közigazgatás alatt áll; nem a város, de a vármegye földén épült, következésképpen ezen a telken szabad lakni zsidónak, szabad kocsmát nyitni, húst kimérni; amiért is az olyan háznak, melynek kapuját ily hatalmas címer szárnyai védelmezik, kétszerte több az évbére, mint más szomszédaiké.

Az említett két ház azonban se zsidólakás, se kocsmák, se mécsárszék nem volt, hanem azokban tulajdon birtokosaik

laktak, ami gyaníttatja gazdagságukat, mert az olyan háznak a levegője drágább.

Az, aki a sarokházban lakik, egy gazdag terménykereskedő özvegye, nagyságos Holdváryné asszonyság és családja; a honcímeresben pedig tekintetes Hargitay János úr, szintén becses családjával.

A két átellenes kapunak, ha nyíltak is, megvoltak a maguk külön sajátosságai. A sárga kapun többnyire katonatisztek jártak ki és be, kik azon időben szolgálaton kívül nem viseltek egyenruhát, hanem jártak divatos fekete frakkban, magas tetejű kalappal, esős időben fekete karbonári köpönyegben, s csupán egészen simára borotvált arcaikkal különböztették meg magukat a polgáriaktól, csak egy félhold alakú arczsakállt hagyva meg szabály szerint.

A zöld kapunál pedig azon nyalka ifjaknak volt jelenésük, kiket azon időben patvaristáknak és „vármegye urainak” szoktak nevezni; fiatal serkedő bajusszal ajkaikon, büszke öntelt kedéllyel hamvas arcukon, s ha néha-néha egy-egy tökéletes kiborotvált arc is közelített a zöld kapu felé, hogy az oroszlanfej fogai közt levő kopogtatót megemelje, s vele éppen oda, ahol a hármás zöld halomra a kereszt tövén a korona van festve, hármat kocogtasson, úgy az nagyon rossz szem lett volna, mely az első tekintetre fel nem ismerte volna benne, hogy az se nem pap, se nem katona, hanem színész.

Mind a két család bizonyos előhangot viselt a város egyik része előtt. Mind a két családnak volt egy hajadon leánya, ki az illető táncvigalmakban és társas körökben a bálkirálynői rangot tudva és öntudatlanul viselte.

Ilyenformán a két szomszéd kapu két tökéletesen organizált pártot képviselt, melynek voltak kortesvezérei és nyers tömegei, zászlói, előharcosai, csatái, győzelmei és veszteségei, sőt még az akkori korlátolt divatlapirodalmi üzlet mellett is külön moniteurjei; mindkét félnek meg levén a maga vidéki levelezői rangra emelt tollfogható embere, aki a „Pesti

Divatlap” és „Honderü” hasábjam az illető magán- és közvigmak, műkedvelői előadásokat, az azokban működők bájait és toalettjét nagy buzgalommal leírja, nem kímélvén a magasztalást saját ügyfelétől s az oldalvágásokat az ellenfél számára.

Ahogy e divatlapi adatok nyomán meggyőződésre lehet jutni, úgy tűnik ki, hogy a sárga kapu pártja volt győzedelmesebb a fényes táncvigmak, a kedélyes pikniknek, s a feledhetlen emlékű házi estélyek csatamezején; míg a zöld kapu pártját találjuk diadalra jutottnak, midőn vándorszínészek pártolása, műkedvelői előadások, jótékony sorsjátékok s egyéb hazafias multságok kerültek szőnyegre.

Ezen vívmányokat ugyan mind a két fél ismét telhetőleg törekedett ellencáfolatokkal gyöngíteni, hanem a komoly és pártatlan szemlélő előtt megbamisíthatlan tény marad az, hogy midőn **herceg, ki a portugalli királlyal rokon, itt keresztülutazott, a tiszteletére rendezett dalidóban Holdvály Szerafin kisasszonnyal nyitotta meg a táncot, s emlékül egy szép opályúrút is ajándékozott neki, melynek kövében egy természetes kereszt volt alakulva; míg másfelől az is históriailag megállapított tény marad, hogy midőn a védegyelet esztendeje volt, Hargitayné asszonyságnak a város szépeit kivétel nélkül sikerült odaterrorizálni, hogy a védegyeleti vigmalomban honi kelmékben jelenjenek meg.

Hanem az újabb időkben a zöld kapu egyszerre jelentékeny veszteséggel volt kénytelen visszavonulni, mely annyival leverőbb lehetett a hívekre, miután egészen véletlenül jött. A katasztróf onnan eredt, hogy Hargitayné asszonyság egy ízben, mindenre kiterjedő figyelme mellett, azon felfedezésre jött, hogy a városban tényleg létező koldusok szabályszerűleg mind, azonban szabálytalanul elűtő variációkban rongyosok, — s miután azt emberi ésszel megakadályozni nem lehet, hogy koldusok legyenek a világqn, mert ha a most meglevőket ma rögtön felszűlné valami hatalom másvalami állás-

ba, holnap újak lépnének az elhagyott állomásokba, eszerint az emberbaráti részvétek törekvései egyedül oda összpontosulhatnak, hogy a nyomorúságba némi organizáció hozassék be; úgy vélekedvén Hargitayné asszonyság, hogy ha a koldusok számára egyenruhát varratnának, az mind rájuk nézve sokkal ildomosabb volna, mind pedig a közönségnek lehetővé tenné a megkülönböztetést, hogy ki az igazi koldus és ki a kontár.

Az eszme igen helyes volt, a terv kivitelére szokásos és kedvezékeny eszköz egy műkedvelői előadás rendezése, melynek tiszta jövedelme a jótékony célra fordítottassék.

A hasonló nehézségű vállalat akadályai szerencsésen leküzdettek. Sikerült egy színdarabot felfedezni, melyben minden részvevő tagnak olyan szerepe legyen, amilyent óhajt; a szerepek kiosztattak, betanultattak, az olvasó-, igazító-, emlék-, díszlet- és jelmezpróbák megtartattak, az előadás napja is ki volt már tűzve, midőn éppen a határidő előtt egy nappal maga a fő indítványozó és rendező, maga a zöld kapu parancsnoknéja kijelenté, hogy leánya, Judit kisasszony nem fog fellépni. S hogy minden további rábeszéléstől, szabódástól, magyarázástól megmeneküljön, még aznap el is utazott családotul falura, elszántan mindaddig vissza nem térni, míg az ebből támadt zaj le nem csendesül. Járjanak miatta a koldusok ezentúl is szokott jelmezekben.

Ez elhatározás elég rejtélyes; azonban semmi titok sincs olyan mélyen elásva, hogy azt a szomszédok fel ne kutassák.

Egy arab példabeszéd azt mondja: „Ha meg akarod ismereni magadat, vess össze a szomszédaiddal, majd azok aztán elmondják, hogy *milyen ember vagy.*”

Ha tehát okvetetlen meg kell tudnunk, mi történik Hargitayék házánál, menjünk a szomszéd házba, ott majd mindent elmondanak felőlük.

A sárga kapus házban éppen víg dinnyeszüret van; válogatott társaság együtt, ennyit tudnunk szabad; és már most, miután az ablakvasra felkapaszkodnunk nem illik, hogy onnan

leskelődjünk be, mi látni és hallani való van a házban; húzunk szépen szalmaszín kesztyűt, s várjuk meg azt az ismerős barátunkat, aki amott jön az utcaszögleten, ő is ide tart, s majd az bevezet bennünket, mint tisztes látogatókat illik.

Egy kissé ugyan meg fogjuk ezzel a barátunkkal járni, mert ő nagyon szórakozott ember, s majd csak az előszobában fogja észrevenni, hogy kesztyűit otthon feledte, s azzal homlokára üt, visszafordul, azt mondja, valamit otthon felejtett, s hazamegy kesztyűt húzni, minket pedig otthagy az előszobában az inasok között, kik az uraságok után hozott mantille-okat tartják karjaikon, s nagyot nevetnek a hirtelen jött és eltávozott vendégen.

— Hát ezt a csodabogarat mi lelte, hogy úgy visszaszaladt? — kérdi János, Blum Perflexné inasa. Nehogy pedig valaki azt gondolja, hogy ez a Perflex valami szittyia keresztnév, se azt ne ítélje, hogy tán mint „perplexitás”-ra célzó gúnynev használják, meg kell magyaráznunk, hogy ez ettől jön: „Verpflegs-Kommissar”, ami „ellátási biztost” jelent; a lakosság által azonban rövideden csak „Perflex” cím alatt van inaugurálva.

— Bizonyosan most vette észre, hogy nem ide akart jönni, hanem a szomszédba — felel rá Jóska, Baraczkýék lakája, nagy kötött fehér kesztyűjében nyújtogatva az öt ujját, mintha szűk volna neki.

— De isz oda ugyan többet be nem megy; hiszen ki van tiltva a háztul.

— Óh, persze! Én a szobaleánytul tudom, hogy jegyben is jár a kisasszonnyal.

— No én meg a huszártul tudom, akinek ki van adva a rendelet, hogy ha Lávay jön, azt kell neki mindig mondani, hogy senki sincs otthon.

A vitát félbeszakítja Venci megjelenése (ez a házi inas), ki a belső szobából jön ki, ahonnan nagy hahotahang tör elő; magának Vencinek is oly vidám mosolyra van nyitva a szája, hogy mind a két sor foga kilátszik, éppen mint Blaubart agyon-

csiklandott feleségének a viaszbáb-bódéban; egy nagy tálcát hoz ki feldarabolt dinnyehéjakkal, messzire eltartva magától, hogy piros ruháját be ne fenje.

— Min röhögnek odabenn? — kérdi a Perflexné inasa.

Venci erre a kérdésre egyszerre elhagyja a mosolygást, s komoly arcot ölt; oly rögtöni átmenettel, hogy az ember alig ismer rá, mint lehetett amaz iménti keresztbe nyúlt pofából egyszerre ez a hosszú meredt szemű ábrázat. Vencinek ugyanis az a megbecsülhetetlen nagy erénye van, hogy soha, még tréfából sem szokott igazat mondani; ami aranyat érő tulajdon, ha applikálva látjuk egy belső cselédnél, akitől társai azt kérdik, mit csinálnak odabenn.

Most ugyan azt kérdik: mit nevetnek? de kérhetnek máskor azt: mit sutognak? mit sóhajtanak? mit sírnak? mit pörölnek? s ugyan már minek mondaná ő meg ezeknek a parasztnak az igazat? Egy perc alatt talált ki a számukra valamit.

— Hát hogyne röhögnének, mikor az a kékhajtkás cserepár tiszt azt kérdezte tőlem, mikor a görögdinnyét körülhordtam: „Ugyebár, ez tök mazsolaszöllővel?”

Gondolja magában Venci: nektek ez is jó.

Jó is, mert nagyon nevetnek rajta; Venci velük.

— Hát ti min „mosolyogtatok” idekinn? Behallatszott.

— Azon, hogy Lávay úr az elébb benyitott, belépett, meg kilépett, s avval elszaladt, azt mondta visszajön.

— Hó! — kiált Vencel, egyszerre megint hosszúra kapva a pofáját — ezt meg kell mondanom odabenn; hisz éppen őrajta nevetnek.

Azzal a terembe tér, s néhány perc múlva visszajön.

— No mármost ne vessünk tovább, hanem az uraság azt izeni, hogy idekinn szabad nevetni akármilyen nagyon, de nem fennhangon. Tehát rajta.

Venci próbát tesz le belőle, hogyan lehet kacagni, eksztázisba jönni, felnyitott állkapcával hanyatt dűlni a nevetés

miatt — egy hang nélkül, amitől a többi cselédség majd szét-
esik, aki nem szokta még meg nevetni — némán.

A figyelmeztető bejelentés azonban úgy látszik, hogy
használt, mert odabenn a teremben minden elcsendesült, alig
hangzik annyi nesz, mintha valaki egy-egy pompás cantaloupot
befalás közben magasztalna.

Lávay úr, ki néhány perc múlva kesztyűsen tér vissza,
semmi nyomát sem találja az arcokon, hogy az ő balesetein
mulattak. Az inasok az előszobában sietnek pálcáját átvenni,
s hűledezve bámulják annak fogantyúján a furcsa faragványo-
kat, míg Venci ismerős mosolygással nyitja meg előtte a terem
ajtáját.

Odabenn mindenki örvendetes meglepetést mutat meg-
jelentén, Szerafin kisasszony eléje lebben, s kezét nyújtja neki,
egy valóban finom, selyempuha kezecskét, szép rózsaszín
kőrmökkel, s közel hajolva hozzá, hogy szép szőke fűrtői szinte
arcához érnek, elbűvölő mosollyal üdvözli.

— Hozta isten. Már kétkedtem önben, hogy nem jön
el.

— Éppen azt feledtem honn, amiért jönnöm kellett —
szólt az ifjú ember, egy aranymetszésű könyvecskét nyújtva
át Szerafinnek.

— Ah, amit ön ígért: Pusztafi költeményei. Köszönöm.

— Lávay úr megint oly későn jött — szól az oszonna-
asztal végéről egy női hang úriás szenvelgéssel. A szót emelő
asszonyságról nehéz volna kitalálni, hogy az Szerafin mamája,
annyira elütnek egymástól. A mama alacsony, kerek termetű,
fekete hajjal, apró fekete szemekkel; minden embonpointja
mellett látszik rajta, hogy még nem mondott le minden igényé-
ről a szépnek tartáshoz, amit divatos toalettje s csodálatos fan-
tasie alkotta frizurája is bizonyítanak. Szerafin kisasszony pedig
nyúlánk, szilfidi alak, halványpiros arc, villámló kék szemek,
szellemdús metszésű szája, finom áll, szarkasztikus szemöldök és
proteuszi alakulásra képes hang.

— Lávay úr mindig elkésik tőlünk — ismétlődik panaszos hangon a szemrehányás, mire Lávay úr egy hang mentséget sem képes felhozni, s annál fogva nagyon ügyetlen alakot mutatna a jól összeismerkedett társaság közepett, ha Szerafin ki nem segítené.

— Kérem. Lávay ezúttal az én vendégem, nem mamáé. Nem is lesz hozzá szerencséje a társaságnak, mert én elviszem magammal; nekünk van valami fontos értekezésünk.

— Ah! — hangzik erre a gunyoros félkacaj minden ajkról.

— Ugyan kérem — szól előre voltigírozva egy fiatal főhadnagy —, régi ez a viszony, Szerafin kisasszony?

— Azt önnek ugyan nincs oka kérdezni; de ha tudni akarja, hát nagyon régi. Gyermekkorunktól kezdődik.

— Úgy, Lávay úr nagyon fiatal ember.

— Aha — cseng közbe egy hölgyi hang —, higgye el, főhadnagy úr, hogy ők együtt jártak iskolába.

Ez Blumné szava; a legkedvesebb rágalmazóé a két víz közötti téren.

— Amennyiben én tanítottam Szerafin kisasszonyt olvasni — siet a magyarázattal Lávay.

— Valaha olvasni, most szavalni — jegyzi meg rá hamis mosolygással Blumné asszonyság.

— Óh, Lávay úr híres szavaló! — E magasztalással egy magas, daliás alakú férfi tör elő, kinek sima arca, kicsinyre borotvált bajuszkái, szépen előresimított hajfürtjei, miket vendéghaj gyanúja terhel, egészen ifjag tekintetet igyekeznek adni. Ez Fertőy Boldizsár. — Nagyon híres szavaló! A minap a vármegyegyűlésen ahogy szónokolt, bizonyomra, Anschutz nem szavalt volna jobban.

Ez aztán a túsúrás! Egy megyei szónokot színészhez hasonlítani.

Már erre egy mély gordonkahang is megszólal. Ez Kolbay bácsi, nyugalmazott őrnagy. Magas, szikár vénlegény; ki most

is azon divatot viseli mind kívül, mind belül, amivel nyolsszáz-tizenhatban elmaradt, folyvást ugyanazt a meggyszín huszár-ruhát, magas szárú csizmát, pedig nem tudja már maga se fel-, se lehúzni; azt a feszes lószőr nyakörvet, mely fejét egyenesre tartja; bajuszát, üstökét most is úgy kiviaszkolja, hogy ég felé áll mind a három; s a históriával is ott állt meg, ahol a bécsi kongresszuson a fejedelmek tiszteletére rendezett tűzijáték rakétái elpattogtak. E napon túl nincs történet, nincs eszme, nincs divat rá nézve; ott megállt vele a világ.

— Bizzon öccsém urram — szól az öreg, még most is ket-
tőstre véve minden mássalhangzót, mint mikor még eszka-
dront kommandírozott — csak az imént volt, hogy maga
még mint kis diák nekem az egzámentben egzercíciomot
hozott, s most már a vármegye dolgát is megegzercírozza.
Tudja-e még, mikor úgy félt a vén zsidótul a szomszédban,
hogy vérét veszi a gyerekeknek, s ihol van ni; ma már a zsidó-
emancipációrul beszél!

Az öreg úr rokokó észrevétele általános tetszésben része-
sül; maga Lávay is mosolyog rajta. Fialat kedély nehezen érti
azt meg, hogy mi a sértő.

Az elébbeni főhadnagyhoz most egy kapitány is csatla-
kozik, egy izmos vállú, idegen szabású férfi, erősen ragyavert
veres arccal, de kinek szeméből csupa ügyetlen jószívűség
néz ki.

— Mutasson be hát bennünket egymásnak — sürgeti
Szerafin kisasszonyt az első.

— „Zelevi Róbert főhadnagy”, „Artmann kapitány”,
„Lávay Béla”

Zelevi és Lávay erre kezet szorítanak, míg a kapitány, ki
leveses kanállal pusztít egy tányérba halmozott ananász-
fagylaltot, jókedvű megjegyzéssel mond:

— Ah! ez a név nekem kedves; nekem is van egy kedves
rokonom, akinek neve Bella, hanem az leány.

Újabb kacaj a jövevény rovására.

— Pedig én nem is tudom, hogyan jutott öccsém uram a Béla névhez — pattog a hadastyán. — Tudtomra Albertnek keresztelték.

— Magyarul Béla anyyi, mint Albert — viszonzza Lávay. Szerafin erre karjába ölti kezét.

— Menjünk innen, ezek itt önnek mind ellenségei; egyik elvonná éveit számát, másik jó hírért, harmadik nevét, negyedik férfi címét — ha lehetne.

— Engemet is e rablók közé ért? — kérdi Zeleji.

— Ön is elvenne tőle valamit, de amit éppen nem lehet fegyveres kézzel elvenni.

— Ez sok egy főhadnagyi szívnek! — kiálta fel Artmann százados tréfás részvétellel fordulva Zelejéhez.

— S nekünk nem szabad e konspiráció titkaiba beavatkoznunk? — interpellálta Blumné Szerafint.

— Óh, miért ne? Szegény cselszövő volna az, aki minden kérdésre kétféle válasszal ne volna készen. E napokban fogja városunkat meglátogatni Pusztafi; arról értekezünk, hogyan kellene őt fogadnunk.

— Ki az a Pusztafi? — kérde Kolbay őrnagy inkvizítori arccal.

— Sajnos, hogy azt a nevet magyar ember nem ismeri; ő jelenleg a magyar nemzet legelső költője.

— Ah! Hát versíró? Mint izé volt: az a Csokonai. Ismerem, az is nagy korhely volt; az is járt itt, mert itt szeretik a poétákat, a poéták meg a jó bort, s Neszmély ide közel fekszik. Hát legjobb is, ha Pusztafi fráter akkor kutyagol le ide, mikor a nádor keresztül fog utazni, akkor valami hasznát is vehetjük. Írhat mindjárt valami köszöntő verset, valami szép akrosztichont, ami elől-hátul nagybetűvel megy ki, ha tud.

Lávay arca, mely eddig egészen közönyös volt, e szóra át kezdte melegülni.

— Alig hiszem, hogy tudjon hozzá — szólt mosolyogva —, mert Pusztafi — republikánus.

— Micshoda? — kiálta fel a hadastyán magas pátossal. — Republikhánush! S szabadon jár az ilyen dühös állath? Nem tartják azt kötve?

— Hiszen, kérem — magyarázá Lávay —, ez csak teória. Ez csak belső meggyőződés. Olyan, mint ha valaki racionalista; azért nem szűnt meg keresztyén lenni.

— De én kikérem az ilyen teóriákat! Tréfáljon, bolondozzon ilyenekkel a francia; nekünk nem valók. És én azt mondom, hogy úgy kerüljön valaha szemem elejbe az az ember, hogy . . .

— Valami nagyot ne mondjon, Kolbay bácsi — vágott szavába Szerafin —, mert pár nap múlva itt lesz, s akkor hozzánk is eljön.

— No — akkor én nem leszek itten.

— Az már más.

— Azért is itt fogok lenni!

Az ifjúság aztán nevetett az öregúr zélusán, csak Lávay nem, amiért ki is kapott az öregúrtól.

— Mikor minden ember nevet, csak öcsém uram nem nevet olyankor soha. Nem jó jel! Nagyon mély dolgokon töri a fejét. Nem szeretem az ilyen embert. Nem ott jár az esze, ahol másé. Pedig nem jó öcsém uramnak az a republikánus társaság, higgye el nekem. Már a *szívére* veszedelmet hozott általa, még a *fejére* is azt hozhat.

— Jerünk innen — suttogá Szerafin Bélához —, ne hallgasson rájuk! — s átsétált vele a mellékterembe, ott leültek egy causeuse-re, míg velük átellenben egy karszéken Charlotte foglalt helyet, ki nyomban követte a távozókat.

Éz a Charlotte igen kellemes teremtés. A ház örök éber felvigyázója. Társalgónő, ki Szerafint sehol el nem hagyja, s amíg az ébren van, szemeit le nem hunyja mellette.

És arra nagy szüksége van, hogy szemeit ébren tartsa, mert különben a jó kisasszony már húsz év óta nagyon süket; egy hangnak ő nem hallója; azért ő ugyan minden társaságban részt vesz, megfigyeli a beszélők arcán, miről lehet szó, s versenyt

kacag a nevetőkkel a mondottakon, amikből ő egy szót sem hallott.

Amellett a horgacsoló tű soha el nem hagyja kezét. Akármilyen társaság van a háznál, ő ott ül az ablakmélyedésben, ahonnan mindenkire lehet látni, és horgacsol végtelen nagy mennyiségű csipkét és függönyt és egyéb haszontalanságot.

Felőle tehát Szerafin akármit beszélhet, de azért az illemnek elég van téve a világ előtt, Szerafin soha sincsen egyedül.

Charlotte örökdió fölötte; s ha szavait nem hallhatja, figyel arcvonásaira, kitud mindent szemeiből, s ahány ifjúval beszél Szerafin, Charlotte mindannyiról nagy jóslatokat tesz, s mikor Blumnéval összetalálkozik, sejtelmes örvendéssel mondja neki: „Te Lina (ő mindenkit tegez a háznál), én rájöttem, meglásd: ez az X. fogja elvenni Szerafint”. Persze másnap Y. Z. Q. stb. jön a kándidáltak sorába, s Charlotte mindannyiszor meg van győződve sejtelmei helyessége felől.

Lávay is a jelöltek sorába tartozik. Igaz ugyan, hogy félig-meddig a szomszéd házhoz van lekötelve, de Szerafinnak csak egy mosolyába kerül őt idehódítani. Nem első eset ez.

Szerafin, amint a mellékteremben Lávay mellett helyet foglalt, megragadá az ifjú kezét, s mélyen szemeibe tekintett. S akkor így szólt:

— El fogja ön nekem azt mind hinni, amit önnek mondok?

— Föltétlenül.

— El fogja ön azt hinni ellenségeinek, amit azok jó barátairól beszélnek?

— Nekem *most* nincsenek jó barátaim.

— Én megígértem önnek, hogy ki fogom tudni, s őszintén elmondom önnek, mi okozza, hogy önt Hargitayék oly egyszerűre szándékosan kerülni igyekeznek. Nem találta ön még ki?

— Túljár minden képzelődésemen.

— Nincsenek költséges szenvedélyei?

— Kegyed tudja, hogy még csak nem is szivarozom, s semmi kártyához sem értek.

— Nincs vagyoni zavarban?

— Anyám él, tehát saját vagyonom nincs, de terheim sincsenek; s előttem az élet, s velem a munkakedv.

— Nem jöhettek régibb viszonyára?

— Az nem volt soha.

— Ez rossz bók nekem — szólt nevetve Szerafin —, ki annyit jászottam önnel, míg kicsi voltam, s akkor mindig azzal fenyegetett, hogy ha makacs leszek, nem vesz el feleségül.

— Ah, Szerafin — szólt borultán Lávay. — Ön sohasem szeretett senkit.

Szerafin e találó szemrehányásra szomorún hajtá le szép fejét.

— Talán mégis: — az atyámat.

— Mert már meghalt.

— Azért, mert? . . . No de ön ne haljon meg, inkább beszéljünk másról. Tehát minthogy ön nem találja ki, mit vétett, én megmondom. Az ön viszonya Judittal gyógyíthatatlanul szét van tépve azon beszéd által, melyet ön a múlt meggyógyúlésen tartott a jobbágyfelszabadítás kérdésében.

— Ah!

— Nem olyan képtelenség ez, mint amilyennek látszik. Én magam is ott voltam, láthatott a hölgykarzaton, s elmondom, mi hatással volt az ön beszéde rám. Én, aki megszoktam az ön nyájas, biztató arcát, amit soha haragra nem bírt semmi gerjeszteni, és láttam azt átváltozni szemlátomást egy indulatra gerjedt villogó tekintetté, ön ismeretes lány hangját valami előttem soha nem álmodott dörgéssé, mely fenyegetve, magával ragadva beszélt eddig ismeretlen, soha kimondani nem mert tárgyakról, a nemzet tízmilliónyi mostoha gyermekeiről, a rettenetes népfenségről — a vér visszafutott ereimből, minden idegemet hideg borzongás futotta el; nézze, még most is hogy reszketek, mikor visszagondolok rá. Ah, ön irtózatoss volt akkor! S ami beszéde után keletkezett, az a hevült zaj, amiből nem lehetett kivenni: ellenmondás vagy lelkesülés

zűrhangja-e. S mikor az lecsendesült, az a hült elképedés a komolyabb férfiak arcán, mintha megannyi halott ülne ott körül, néma és halovány. Ön vékony piros nyakkendőt viselt, s úgy tetszett abban a percben, mintha egy ember állna ott, akinek a feje már le van vágva s ismét helyére téve.

— Önnek erős képzelme van Szerafin, de ez nyilvános élet, s mi köze ennek az én magányéletemhez?

— Mindjárt meg fogja ön érteni. Hargitayné, mint ön is jól ismeri, nagyon fogékony idegekkel bír, s ami egyszer idegeire hatott, az nála annyi, mint másnál a meggyőződés. Az bizonyos, hogy önt mindig szívesen látták a háznál, mint látogatót, mint udvarlót — mint kérőt. Az ismerős világ általánosan igen kedvezőleg nyilatkozott az ön tehetségei felől. Ön brochure-öket írt közjogi kérdésekről, ön törvényes ügyekben plaidírozott; magas állású urak azt mondák: ez magasra viendi, ez nagy kapacitás; még alkancellár is lehet. Mikor ön beszédét végezte, egyik magas állású úr, ki éppen önnek brochure-jét lapozgatá a „hazai börtönök reformjáról”, e szókkal nyújtá vissza azt Hargitaynak, ki mellette ült: „Úgy látszik, hogy gondoskodott Cicero a *maga házáról*”.

— Az élc elég jó.

— Egy másik úr egy harmadik úrnak átszólt az asztalon keresztül: „Hiszed-e még, hogy magas hivatása van?” „Igen magas” — felelt amaz, s hüvelykujját állkapcája alá dugva, azt a bizonyos mozdulatot tevén, amiről tudja ön, hogy mit szoktak jelezni. Ezt nemcsak hallotta Hargitay, de a karzatról neje is jól látá a jelentős mozdulatot. Aznap délután ez a Fertőy, ki a nőnek unokatestvécére, odament hozzájuk, s titokban elmondá nekik, miszerint ő megtudta, hogy „illető” helyről rögtön sürgöny küldetett a kancelláriához önnek denunciációival. Valószínűleg ő maga volt az az „illető”. Kitelik tőle. Mindezek után Hargitay egész meggyőződéssel azt mondá önrül neje előtt: „Ott fogja végezni, ahol Martinovics.”

— De hisz ezek mind igen gyermekes beszédek.

— Meglehet, hogy azok. De Hargitaynéra nézve egész klimakterikus természetváltozást idéztek elő. Azon az éjszakán nem hagyott senkit aludni a háznál. Szegény Juditnak volt mit hallgatni tőle. Egy ilyen emberhez akarsz te nőül menni? Akinek már feje felett függ a pallos. Aki fel akarja forgatni az egész országot, szerencsétlenné tenni millióm embert. Aki a szűrös embert ráusztja a kabátosra, akinek a nevét úgy fogják átkozni, mint Dózsa Györgyét. Ezt a nevet akarod-e viselni? Szégyent, gyalázatot és nyomorúságot? S ha sorsa eléri, egy kivégzett neje akarsz-e lenni? S ha gyermekeid lesznek, azt akarod-e, hogy azokra ujjal mutogassanak: íme ezek egy elítélt ivadékai.” Ön látja, hogy még a szavakat is tudom, amiket beszéltek. Jó kútforrásaim vannak. Hargitayné szobaleánya elmondta Blumné inasának, az elbeszélte az asszonyának; Blumné pedig most mulattatta vele éppen a társaságot, egy perccel ön megérkezte előtt.

— És Judit? Mit szólt ő?

— Ő hallgatott.

— Azt okosan tevő. Ahogy jött, úgy el fog múlni.

— Ne higgye ön; itt nem csupán Hargitayné idegei lázadtak fel ön ellen. Maga a férj is ellene fordult. Nekem ahhoz értő emberek mondák, hogy Hargitay vagyonának legnagyobb részét úrbériségekben bírja, s az a kő, amit ön mozgat, az ő házuknak összeomlását okozza.

— Ejh. Nem értenek engem. Hiszen nem kíván senki magánáldozatot. Ez országos ügy; az áldozatot a nemzet összegének kell hozni, a magánvagyon helyreépítése mellett.

— Ehhez én nem értek. — Kedves Béla! Ha ön valakit megsértett, jóváteheti, megkövetheti, megverekedhetik, megint jó barátok lesznek; ha szeretőjéhez hűtelen volt, újra behízelegheti magát, bocsánatot nyerhet; de ha valakit megijesztett, azt soha többet nem kapacitálhatja afelől, hogy ne féljen öntől. Az ön ügye teljesen el van rontva Hargitayéknál.

Még többet is tudok. El van náluk határozva, hogy Juditot minél előbb férjhez fogják adni — máshoz.

— Igen?

— S találja ki, kihez. Gondoljon ki valami nagyon képtelent, valami igen furcsát.

— Nem gondolok semmit, mert nem lesz belőle semmi.

— Bárzsing úrhoz akarják adni.

— Haha. (Ez nem volt nevetés, hanem csak annak a hangja, az arc megmaradt szomorúnak.)

— Ennek is megvan az oka. Hargitay mindamelltt is, hogy ahol önérdéke kívánja, jónak véli konzervatívnak lenni, azért a világ előtt nem örömet mond le a liberális celebritás híreről, amit a megyei életben szerzett. Midőn tehát önnek, a megyei fiatalság vezérének renunciál, egyúttal gondja van rá, hogy e csorbát eklatáns cserével üsse helyre. Mint ön tudja, Bárzsing nem nemes eredetű. Ő ugyan szereti a nevét arisztokratát „gh”-val írni, míg ön ősi „y”-át régen felváltotta a köznépics „i”-vel; hanem azért a híre meglesz, hogy a büszke Hargitay egy polgár — sőt pór eredetű ifjút választott vejének.

— De hiszen Judit (Tovább nem mondta Lávay).

— . . . Hogy Judit ezt az embert megveti, . . . azt akarta ön mondani. Óh, kedves Béla, higgye el, hogy ha már nővé kell lenni, akkor nagyon előnyös alak egy olyan férj, akit meg lehet vetni.

— Ah, Szerafin, ön maga sem tudja, mit mond!

— Hogy rútul rágalmazok egy lányt, akit ön szeret, hogy titkokat fedezek fel ön előtt, mik önre nézve lehetlenné teszik a szomszéd ajtón valaha belépni. Nagyon jól tudom, hogy ezt teszem. És talán azt is tudom, hogy miért teszem.

Ez a legjobb modorban történt alkalom adás volt egy ajánlkozó pillanat megragadására, de Béla úgy látszik az az ember, aki előtt ha egy hölgy elejti a legyezőjét, hát csak engedi neki, hogy vegye föl, ahogy elejtette.

Szerafiint a hallgatás egy percre annyira kivette nyugalmából, hogy Béla vállára tevő kezét, s hevesen szólt:

— Ön most mélyen gondolkozik valamin; és én azt mondom önnek, hogy az lehetetlen, mert ... ez a vers hexameterekben van írva, amiket én nem tudok szavalni.

Béla bámulva riadt fel ez utóbbi szavakra, amiknek semmi összefüggésük sem volt a beszélgetés előbbi tárgyával, s csak azután érté meg a fordulatot, midőn háta mögött a fiatal hadnagy hangja megszólalt, ki tréfásan leskelődve dugá be a fejét az ajtón.

— Nem szabad az önök konspirációját kihallgatni?

Szerafinnek már akkor a nyitott költeményfüzér volt kezében, melyet hirtelen összecsapott, s naiv ijedtséggel kiálta fel.

— Nem, nem, nem. Önnek nem szabad megtudni, melyik az! Nézze Lávay, ez az alattomos ember kileste, hogy melyik költeményét akarom Pusztafinak eljöttére betanulni.

Róbert mennyre-földre esküdött, hogy ő nem hallotta, egy szót sem tudott meg belőle.

Nyílt, őszinte sima arcán úgy meglátszott, hogy nem is tudna hazudni, ha akarna sem.

A tárgyat többé nem lehetett folytatni. Béla is átment a társasághoz, mely már azalatt zongorához és whistasztalhoz kezde oszlani; látta, hogy mindenütt abbahagyják a beszélgetést, ahova közeledik; nem sokat búcsúzott: itt legjobb multság lesz, ha elmegy.

Szerafin még egy percre találkozott vele, s kezét szorítva szóla:

— Holnap többet mondhatok.

Alig tette be maga után az utolsó ajtót, midőn a hahota újra kezdődött.

Venci inas egy tálcán poharakkal lépett ki a teremből.

— Min nyerítenek már megint odabenn? — kérdé Blummé inasa.

— Azt nevetik — felele Venci —, hogy a cserepár kapitány, amint a vizes poharat elvette, azt kérdezte tőlem: „Ez kutya-víz?” Én feleltem rá: „Nem, ez csak kút-víz.”

Tessék rajta az előszobában mosolyogni.

Odabenn pedig ismét és hangosabban folyt a tréfás mendemonda a kiadott vőlegényről, ki a zöld asztal mellett eldikciózta magát a menyasszonyát.

Szerafin most azt követte, hogy védelme alá vevé a nevetséges alakokat, amire aztán mindenki előállt azzal, amit ellenük tudott. Ez igen jó manőver; ha egy társaságban valami távollevőt unisono szidnak, s te azt akarod, hogy még jobban rágalmazzák, kelj védelmére.

Szerafin azután elég jól mulatott, engedve magát naivul faggatni Róbert által a betanulandó vers miatt, végre azt a nagyszerű engedményt tevé neki, hogy válasszon hát ő valamit Pusztafi versei közül; amelyik neki fog tetszeni, azt tanulja be.

Róbert boldog volt, hogy ez rábízott. Szerafin is boldog volt, hogy nem kell az egész hosszú verseskönyvet végigolvasnia, hogy belőle válogasson. Nők, kiknek sok saját eszméjük van, nem szeretnek olvasni.

Mikor a társaság oszlófélben volt, Fertőy úr félszemüvegével rég fixírozva Szerafint és udvarlóit, s közben Blumnénak mondva útféli bókokat, e kérdést kockáztatá hozzá:

— Mit hisz nagysád, melyik lesz a kettő közül Szerafin férje: Lávay vagy Róbert?

— Amelyik hamarább fog nyilatkozni — viszonzá a kis természetű, eleven asszonyság, ki olyan apró és mozgékony volt, mint egy kanárimadár, és éppen olyan kifogyhatatlan a beszédben, mint az; már csak azt nem tudni, vajon a kanári madarak is folyvást a szomszédait rágalmazzák-e, mikor oly nekitüzesedve fecsegnek.

— S a második — megmarad házibarátnak — szólt gonoszul hunyorítva Fertőy.

— Meg a harmadik — viszonzá még gonoszabbul Blumné.
Szerafin észrevette, hogy róla beszélnek, s amint Fertőy eltávozott, előfogta Blumnét.

— Ti az imént engem rágalmaztatok Fertőyvel.

— Igen. Azon tanakodtunk, melyik lesz a kettő közül férjed.

— Hát csak kettő van a választói urnában?

— Értettük Lávayt és Róbertet.

— Az pedig egyik sem lesz.

— Ah! És miért nem?

— Az egyik azért nem, mert az valakit mást nagyon szeret; a másik pedig azért nem, mert engemet szeret nagyon.

— Hát az nem jó?

— Aki nagyon szeret, mint udvarló, abból szerelemföltő férj lesz; az pedig nagy szerencsétlenség.

— Kivált nálad.

— Megengedj, én még csak teóriából szólok; a tan alkalmazásáról te többet tudhatsz praxis után.

Blumné kedélyesen nevetett rajta, hogy úgy elevenére találtak. Ő nem szokott érte haragudni, ha visszavágták, még inkább szerette azt, mint a jó vívómester, ha tanítványától egy egészségeset kap a plasztronjára.

— De hát ha az első nem, a második sem, ki lesz a harmadik?

Szerafin könnyelműen vállat vonított.

— Leghamarabb Fertőy maga.

Blumné kétszer is összecsapta kis macskaláb-kezeit.

— Ah! ah! Hisz azt te ki nem állhatod.

— Nos aztán?

— Én sem állhatom ki.

— Te ne is menj hozzá.

— De az egész világon senki sem állhatja ki.

Szerafin néhány percig hallgatva nézett Blumné szeméibe, mintha magával tanakodnék, szóljon-e neki többet, vagy sem.

— Én pedig ismerek valakit, aki nagyon kiállhatja.
Blumné nagy szemekkel meredt Szerafinre, mint aki előtt
most világosodik valami.

— Te attul tartasz, hogy anyádat találja nőül venni.

— Az nagy szerencsétlenség volna ránk nézve, mert egy
év alatt tönkretenné.

— De hogyha magad mégy hozzá, akkor meg téged tehet
tönkre.

— Azt hiszed? — szólt Szerafin hideg kevélységgel nézve
le a parányi asszonykára, ki karjába kapaszkodva, magas
frizurjával sem ért fel válláig. — Akkor te nem ismeresz még
engem.

Blumné sokáig csóváltatta még, hogy elváltak is, nyug-
talan fejcskékjét, számtalan rezgő fürteivel, s minthogy már
az úton nem volt kivel beszélnie, szemével, arcvonásaival
beszélt láthatatlan társaságoknak, amik figyelmesen hallgatták
újabb észleleteit, s egypárszor mondta a kísérő inasnak:
„Mért nem hoztál melegebb sált, János? Úgy fázom”.

Úgy fázott, ha arra gondolt, hogy: „Nem ismeresz még
te engem!”

AKI NEM MEGY, DE MENETTETIK

Lávay másnap a gőzhajókiállásnál találkozott Holdváry-ékkel. Az asszonyság, Szerafin és Zeleji történetesen ott sétáltak. Kisvárosban a gőzhajó megérkezte is esemény, s arra várni a multságok sorába tartozik, különösen ily alkalommal, midőn a holnap leendő nagy ünnepélyre sok vidéki ismerős érkezése várható.

A kiszállás helye különben is igen kellemes kis tanya; egy kis sziget hegyén, melyet nyúlánk olasz jegenyék szegélyeznek körül, a váróterem és környéke vidám zöld bignoniákkal van körülárnyékolva, a gyep késő nyáron is üde és süppedező, az árkok még tele virággal.

Jelenleg éppen szokatlan mozgalom van körül; itt gúlákat emelnek zöld jegenyegallyakból; amott diadalkapu készül fenyőágból, dália vitézkötéssel; azt már senki sem kérdi, hogy mi lesz itt, mert mindenki tudja, s ha nem tudná, ott vannak az üdviratok, a kronosztichonok háromszínű betűkből kirakva, amik megmagyarázzák, hogy holnapra magas vendéget várnak itten: a *nádort*, az ország első hivatalnokát, kinek neve még azon időkből népszerű, midőn négyéves korában az alcsuti parasztgyerekekkel együtt játszott, s fekete kenyeret evett.

Most természetesen minden ember csak az ünnepély előkészületeiről beszél. E tárgy színe alatt Szerafin értesítheti Lávayt Flargitayék dolgai felől.

— Az egész programot tudom már. Hargitayék tegnap este megérkeztek; Hargitay fogja a kiszállásnál a nádort üdvözölni. Nagy diadal lesz a családra nézve. Egészen el fogja feledtetni a műkedvelői előadás kárbamentét. Nem elég, hogy Hargitay maga a kiszálló híd előtt addig fog beneventálhatni a nádor előtt, míg a villásreggelit ebédé érleli, azonkívül még Hargitayné terve szerint, a város delnöi, az ő vezérlete alatt, ünnepi öltözetekben, a dobogóhíd gyalogjáróján fogják várni a menetet baldachin alatt, s a nádornak valaki koszorút fog átnyújtani. Az alkalmasint Judit lesz. Minket ünnepélyesen kihagytak e jelenésből.

— Az nem jó gondolat — szólt Lávay —, hisz a rohanó néptömeg összetöri ott az asszonyokat.

— Afelől is gondoskodva van: a híd mindkét végén egy-egy megyei hajdú fog állni, kivont karddal és panyókás mentében; azt okvetlenül respektálni fogja a felséges nép, kivált ha a tollas forgóját is feltűzi. Hát önnek mi szerep jutott?

— A nézőé. Szó volt róla, hogy a fáklászenénél én szónokoljak, hanem tegnap lemondtam róla.

— Nagyon lekötölte vele az illetőket, akik három nap óta tanakodtak rajta, hogy adják önnek tudtára, miszerint jónak látták valami érett elméjű öregurat szólítani fel e célra?

— Úgy? Tehát még jobb.

A gőzös azalatt kikötött, tenger sokaság érkezett rajta; úti öltönyeikben izzadó férfiak, asszonyok, megrakodva kezitáskákkal, bőrtokos díszkardokkal, kik mind ismerőik, rokonaik után nézelődtek. Ilyenkor pedig nehéz valakit megismerni.

— Nem látja ön még Pusztafit? — kérde Szerafin Lávaytól.

— Ott jön ni! — mutatott ez felé, s hirtelen otthagya úri társaságát, az érkező elé sietett.

A költő magas, izmos alak, barna szabadon zilált fürtökkel, kicsiny bajusszal s nálunk szokatlan spanyol kecskeszakállal. Viselete: sűrű gombos dolmány, zsinóros felöltővel, magyar

nadrág és rojtos csizma, feltűrt karimájú kalap. Egészen 1861-iki divat. Csak a nyakkendő hiányzik nyakáról, melyet szabadon hagy a kétfelé hajtott fehér inggallér. Íránk pedig abban az esztendőben 1847-et, s viseltünk frakkot, pantallont és fényes kürtőkalapot, s annál fogva nagyon megnéztük az olyan embert, ki viseletében tizennégy évvel megelőzte a divatot.

Mielőtt kezét nyújtotta volna eléje siető barátjának, ezt kérde tőle:

— Lemondtál-e a holnap esti dikciózásról?

— Le.

— No akkor szervusz. Itt a kezem. Ha azt mondod „nem”, fordulok rögtön vissza, s megyek odább Győrig.

— Jer, hadd mutassalak be Holdvályéknak.

Pusztafi oly büszkén, mintha az egész néptömeg órá várt volna, lépdelt el a félig kész diadalívek alatt, s valóságos leccreszkedéssel nyújtott kezét azoknak sorba, akiknek bemutatták.

Mikor Zeleji nevét hallá említettetni s rátekinte, örvendő kiálta fel:

— Hiszen mi régi ismerősök vagyunk!

— Nekem is úgy tetszik — szólta a főhadnagy tétovázva.

— Mikor katonák voltunk, Linzben; együtt csaptunk fel; te, úgy látom, sokra vitted, engem obsitoltak, mint közlegényt.

— Csakhogy neked akkor más neved volt.

— Apám megtiltotta viselni, mert korhely életre adtam magamat, poétává lettem. Most aztán ő kért, hogy hadd viselje ő is azt, amit magam szereztem.

— Azt elhiszem, te már tábornok vagy.

Szerafin, ki figyelmesen nézte a két beszélő arcát, e megjegyzést tevé Lávayhoz:

— Nem veszi ön észre, mennyire hasonlít Pusztafi arca Zelejiéhez? Ha az elébbinek le volna borotválva bajusza, szakálla, vagy ha egyszer mind a kettő körszakállt növelne, össze lehetne őket téveszteni.

Pusztafi egész az udvariatlanságig el volt foglalva véletlenül feltalált, új ismerősével, úgy, hogy végre Holdvárynénak kellett őt visszavonni a társaság valódi centrumához.

— Pusztafi úr, holnap délben a mi vendégünk fog lenni, ezt már megígérte Lávay.

— Tehát nagysádtok sem vesznek részt a holnapi hivatalos vendégségben? — szólta Pusztafi elragadtatva. — Csakhogy találok hát valakit ebben a városban, aki nem töri magát meghívójegek után a bankettre.

Lávay szerette volna barátjának a száját betömni; törték biz ezek magukat illendően, de a Hargitay-család levén a rendező, minden siker nélkül.

A férfiak azután hazáig kísérték a delnöket, a kapunál elváltak Zelejitől, kinek a várba kellett mennie, s Pusztafi Lávayt karjára öltve, ennek házához tért vissza.

Az első beköszöntés után Béla dolgozószobájába térve, Pusztafi szivarra gyújta, s így szólta:

— Hát te fiú, szerelmes vagy? No az elég rosszkor jön; nem szerelmes embereknek való időket látok, pajtás; nagy küzdés fog ránk várni s hamarább is, mint gondoljuk. Ahogy a választások készülnek az új országgyűlésre, azt látom, hogy élethalálharc lesz belőle. Azt már tudod, hogy mit mondott Batthyány Lajos a nádornak, mikor azt kérdezte tőle: minő reményei vannak a jövő országgyűlésre. „Megverjük a pecsovicokat, fenséges uram, hogy csak úgy zúg!” És olyan időben nem jó, ha valaki a szívével van elfoglalva.

— Te mint költő tudhatod, hogy ennek nincs ellenszere.

— Van; ki kell elégíteni a szerelmet, akkor aztán nem ő uralkodik mifelettünk. Házias emberekkel már lehet beszélni, de a mátkások, kivált a boldogtalanul szeretők, nem valók semmire, mint a Dunába hajigálni őket, ha maguktól nem ugranak.

— No nekem nem sok biztatás kell hozzá.

— Mikor én beszélek, öcsém, akkor te hallgass. Én nem azért jöttem ide, hogy a ti diadalkapuitokat sorra nézzem, s kisasszonyaitoknak hogyléte felől tudakozódjam, hanem hogy valami elhatározó dolgot cselekedjünk. Neked rég Pesten kellene lenned; barátaink egyre tudakozódnak felőled, hova lettél; s én minden percben attul rettegek, hogy egyszer csak kineveznek valami urodalmi ügyésznek, s akkor aztán itt dicsőülsz meg az Úrban. Most tehát azért jöttem, hogy viszlek.

— Nehéz leszek!

— Az álomjáró is nehéz, mégis elviszi a hold. Holdadnál fogva viszlek. Neked el kell vened azt a lányt, aztán azzal vége legyen a privát ábrándozásnak. Azután nagyobb ábrándok parancsolnak velünk.

— Szülői elutasítottak.

— Azokat hát hagyd ott. A leány szeret, erről bizonyos vagy.

— Mint halálomról.

— Akkor vedd el szülői ellenére.

— Tenni fogom, de elébb vagyoni önállást kell magamnak biztosítanom.

— Kedves öcsém, ha valaki a szívét akarja kielégíteni, az eszik burgonyát és boldog. Ha pedig a gyomrát gédelgeti inkább, akkor a szívnek jut a burgonyatáp. Ha teneked arra van első gondod, hogy nőd dáma legyen, s szükségét ne lásson, akkor azt tanácslom, hogy van a Kétsas utcában egy özvegy szappanosné, annak van három leánya, mind a három csúf és ostoba, de mindegyik kap százezer forintot; légy szemes és — vedd el az anyjukat, akkor mind a háromszázezer a tied; ha azonban azt akarod, hogy nőd legyen, ki egykor, ha kell, a bujdosás kenyerét is megossza veled, akkor, ha mind való az, amit kedvesedről leveleidben írtál, vedd el, ha mezítláb jön is, meglátod, hogy a jég hátán is megélsz. Óh, a szerelem sok embert kényszerített már életrevalóvá lenni.

— Óh, hidd el, hogy én minden nélkülözésre s minden munkára kész vagyok, de nincs bátorságom tőle megkérdezni, hogy elbír-e hasonló nagy elhatározást.

— Azt előre tudtam, hogy „neked” nem lesz erre bátorságod, azért — megkérdeztem én.

— Hogyan?

— Ismersz itt valami Bárzsing nevű fiatal embert?

Lávay arca tűzveres lett e névnel. Minek hozza ez most azt elő?

— Tudom, hogy kicsoda.

— Dehogy tudod! Én tudom. Te sohasem tudsz semmit, hacsak én nem mondom; azt már tanuld meg. Te azt hiszed, hogy ez valami prókátor. Pedig dehogy az; ez egy titkos drámaíró. Most ott járt Pesten, a nyakamon ült két nap, felolvastott két gyilkos drámát; hiába mondtam neki, hogy számárságok, eszeveszettség: nem használt; harmadik nap egy vígjátékot hozott hozzám, attól kilelt a hideg. No ez nem a te dolgod. Hanem hát én ettől a számartól tudakozódtam felőled meg Juditod felől; a bivaly elmondott minden elmondható. Láttam, hogy ő maga is szerelmes bele, a bolond; utolsó nap aztán az ostobát odarendeltem magamhoz, s azt mondtam neki: „Hallja maga vadtulok . . .”

— Ezt csak nem mondtad neki?

— De mit vágsz a szavamba? Persze, hogy ezt mondtam. Hát szoktam én válogatni a titulusokban? Tán megtekintetesurazzak valakit, aki három napig veszettkutya harapta drámáikat olvas fel előttem? Nagy bizalmasságnak vette ez azt a részemről. Hát azt mondtam neki: Maga engemet három napig gyilkolt drámáival, én most megteszem a kedvéért, hogy elviszem azokat a drámaíróválasztmányoknak, s megmondom, hogy fűtsenek be velük. (Ezt ő élcnak vette! „köszöni”.) Hanem hát ön is tegyen már most velem egy szívességet. Tudja, hogy én az összes költeményeimet szándékozom kiadni. Könyvtáros az ilyesmire nem vállalkozik, hacsak azt is le nem kötöm, hogy

mindennap eljárók a csizmáját kitakarítani; én tehát magam indulok el az útonállás azon nemére, amit előfizettetésnek hívnak. E célra szükségem van nagy befolyású hazafiakra, akik nem restelik a szaladgálást, s egykönnyen le nem hagyják magukat rázatni a megtámadott áldozat nyakáról; még sikeresebb működésük van azonban ez üzletnél a lelkes honleányoknak, kik udvarlóikat egyenkint elfogdossák, s dicsőségüknek tartják, hogy ha megtöltve küldhetik vissza az ívet. Ily magasztos lénynek tűnik fel énelöttem az említett honleány. A bikfic esküdött becsületére, hogy ezt eltaláltam. Nohát: legyen szíves tőlem egy ilyen gyűjtőívet elvinni hozzám, majd én egy szép megtisztelő levelet is írok mellé, amelyben alázatosan megkérem, hogy terjessze ki rám becses pártfogását.

— Te? — kérde Béla elcsodálkozva.

— Igen, én. Megítélheted hozzád való atyai szeretetem nagyságát, ha elgondolod, hogy térted cselekvém azt a rettenetes önmegtagadást, hogy én könyörögtem Therszitésznek, hogy fogja pártomat Pénélopédnél.

— Énrtem?

— De ugyan hallgass. Ahelyett, hogy mindig belebeszélsz a szavamba, — ami tekintve fiatalságodat, (legalább két évvel ifjabb vagy) nem is illik; — jobb volna, ha gyufáról gondoskodnál. Borzasztó az olyan ember, aki nem pipázik! Egy gyufát nem lenni az egész háznál! Nohát. A fiatal behemót kitérta keblét, hogy parancsoljak vele, ő elvisz mindent. Én aztán írtam ott őelőtte, (folyvást állt a kalappal kezében, amíg írtam) Juditodhoz egy levelet, mely szóról szóra ekképp hangzik:

„Igen tisztelt honleány!

Egy fiatal ember, kit én mindenekfelett szeretek, mert egyedüli barátom; s ki nekem azért egyedüli barátom, mert mindenekfelett becsülöm, oly szerencsés, hogy kegyed jegygyűrűjét viselheti. Mennyire szeretheti kegyedet, azt onnan lehet megmérnem, hogy mióta kegyedhez közel van, még rólam is elfelejtkezett. Én annál többet emlékeztem órá. Ma

megtudtam ez embertől, ki levelemet kegyednek kézbesíti, hogy az, kiben barátom lelke jobb felére talált, szülői önkény s politikai meghasonlás miatt azon sorsnak megy eléje, hogy elszakítva azon szellemtől, mely önnel rokon, összeköttetésbe lépjen egyikével azon állatoknak, amik a természet játékból emberi alakot nyertek. — Én, ki mindennemű zsarnokságnak esküdt ellensége vagyok, a szülői önkényt sem veszem ki a többiek sorából; s ha a szülők, kiknek az isteni jog királyi hatalmat adott gyermekeik felett, ezt tirannizmussá engedik fajulni, én a lázítás és pártütés jogát emelem fel ellenük; s ha az írás szavai azt mondják: „Tiszteljed atyádat és anyádat, hogy hosszú életed legyen e földön”, én azt mondom: „Tiszteld fiadat és leányodat, hogy boldog életed legyen az égben”. Mert rosszul gondoskodott mennybeli üdvéről az apa, ki poklot készített itt lenn gyermekének. Szerelem nélküli élet a pokol. Kegyednek menekülni kell. Minden, amit ember elveszíthet: ismerők nyájassága, rokonok részvéte, vagyon nyugalma, világi állás, még a kényes hír is semmi az elvesztett szerelem boldogságához. Nem kérdem kegyedtől, van-e ereje megtenni azt, amire felhívom: elmondom azt egyszerűen. Nehány nap múlva nagy ünnepély lesz, bizonyos körút alkalmával, kegyetek lakóhelyén. Este ünnepélyes kivilágítás. A programot ismerem. Én elmegyek barátomhoz, mint felkért násznagya. A kivilágítás alatt a főtéren találkozni fogunk. Kegyed azon férfival fog jární, kit szülői új vőlegényeül tűztek ki. Az utcákon ilyenkor nagy néptömeg tolong; könnyű lesz néhány lépésnyire megelőzni a kísérő rokonokat, kik kegyedet úgyis biztos kíséretben hiendik. Ha én azon embernek néhány szót fogok mondani, ő ott hagyja kegyedet, és hozzám jön. E pillanatban barátom, kegyed híve, ott terem; kegyed karjába fűzi kezét, a néptömeg a közeledő vándornak éljenez, minden tekintet az ő arcán fog függni; kegyetek egy mellék-utcán a Duna-partra sietnek; ott vár egy csónak készen, az átszállítja az átelleni faluba. A lelkész iskolatársunk volt; készen

vár tanúival, s egy óra alatt kegyetek isten és ember előtt férj és nő leendnek.

Ha kegyed ez ajánlott tervet helybenhagyja és elfogadni kész, akkor tudassa azt velem ekképp:

Mondja a levél elolvasása után azon embernek: »Sajnálom, a gyűjtést nem fogadhatom el; nem érek rá, nem vagyok oly helyzetben; magam aláírok egy példányt«, s azzal küldje vissza hozzám, ki itt leszek, a nevével aláírt ívet. Ha pedig nem találja helyesnek e tervemet, akkor dobja el az ívet, vagy ne tegyen vele semmit. Semmi válasz is érthető leendő”.

Ezt a levelet rábíztam a bikficre, hogy adja kézhez, s ő azt bizonyonnyal kézhez fogja adni.

Béla hűledezve tekintte barátjára, mint ki nem tudja, hogy tréfa-e ez vagy valóság.

— Te most bohóckodol?

— Szoktam. Tudod. — Aha! Kaptam valahára mégis egy gyufát a kályha vállán. — Azzal szépen időt engedve, szivarra gyújtott és leült. — Nos, hát hogy tetszik az intrikám?

— Komolyan beszélsz?

— Úgy hiszem, hogy nincs álarc a képemen.

— De hisz ez képtelen bolondság tőled.

— Gondoltam, hogy így fogsz megszeppenni; azért nem is kérdeztem tőled előre, beleegyezel-e. Ez a kérdés: szereted-e őt? Igen vagy nem? Szeret-e ő téged? Igen vagy nem? Ha mindkétszer igen, akkor ő a tied, te az övé. Ha nem adják, elveszed erővel.

— Mit gondolsz? — kiálta fellázadt kedéllyel Béla.

— Mit gondolok? — szólt hangosan Pusztafi. — Azt gondolom, hogy te egy hájnak induló táblabíró vagy, akinek annyi bátorságod sincs, mint a tyúknak az úszáshoz; s még én arról képzelődöm, hogy a te arcod mennyire hasonlít Saint-Justéhoz? S még én tégedet kedves Saint-Justömnek szoktatlak címeztetni? Vagy te Saint-Just? Vagy bizony citoyen Picotin!

Béla e gúnynévre felpattant.

— Azt kétszer se mondd!

— Az vagy, Picotin; nem Saint-Just.

Azt természetesen igen kevés ember fogja tudni, hogy citoyen Picotin valami francia regénybeli jámbor szűcsmester, ki a tigrisek farkát is meg meri cibálni, mikor tudniillik a bőrük le van húzva. A két jó barátnak még olvasmánya is annyira ugyanegy volt, hogy az ilyen célzatok egészen megjárták kettőjük közötti forgandó értéknek.

A fatális Picotin név még mélyebb meghasonlásra adhatott volna okot, ha Béla anyja maga rájuk nem nyit, ebédelni hívta a perlekedőket, e kategorikus intéssel:

— Hagyjátok már abba a trécselést; a derelye mind elázik!

— Aminél nagyobb szerencsétlenség soha ne érje ezt a házat! — szolt tréfás áhítattal Pusztafi.

Mint ösztönünk súgja, az égiek nem értik e tárgyban a tréfát; a költő áldása nem fogott azon a házon.

Béla anyja azon jó régi világbeli asszonyok közé tartozott, akik még a konyhát tartották dolgozószobájuknak, s aki büszkén elmondhatá magáról, hogy azon ingnek, melyet fia visel, minden lenszálát az ő kezei fonták. Mennyi áldást viselhetett az magán. Hisz amilyen hosszan eltart egy pászma vékony fonala, míg az orsónkint megtelik, olyan hosszan gondolkozott az özvegyasszony egyetlenegy fiáról és sohasem másról, mint őróla.

Gagyogó kisgyermek volt még akkor Béla, mikor atyját eltemették; azóta folyvást viselte az anya az özvegyi gyászruhát, mindig feketét, s nagy engedélyt vélt magának tenni, ha forró nyáron olyan ruhát váltott, melyen sűrű pontok is voltak a fekete alaphoz.

Kicsiny korában Béla is nagyon anyás gyerek volt, félénk, otthon ülő kislíú; hanem hát biz ez megváltozik, ha a fiúk megnőnek, s a jó öregek nem akarják azt megérteni.

Az öreg Lávayné most is azt képzeli, hogy fiacskája most is az a szófogadó gyermek, aki meg szokta kérdeni, szabad-e valami gyümölcshez hozzányúlni; s ha anyja azt mondja rá: „éretlen”, nem veszi el.

Egyébiránt büszke rá, s meg van győződve felőle, hogy Bélánál sem szebb, sem okosabb, sem erősebb ifjú a földön nem létezik.

Hisz ő tudja azt, mert mikor kicsiny volt, ő mosdatta piros arcját, ő fésülte selyem haját, ő tudja legjobban, milyen szép kisiú volt az ő Bélája.

Az is nagy öröme vált, mikor látta, mennyire tútesz fiacskája többi társain a testgyakorlatban; magánál nagyobbakat is földhöz üt.

Hát még tudományára mily büszke volt. Béla mindig első volt a tanosztályban. Mikor más gyerek még szótagolt, ő már olvasni tudott; hogy dicsérték, mikor nagyobb lett, latin gyakorlataiért. Hát még a szép írásáért! Hát mikor az első jutalmat kapta! Hát mikor iskoláit végzé, s hazajött az egyetemről. Hogy dicsekedett a jó özvegy fiacskája fényes bizonyítványaival! Az pedig éppen diadalnap volt, midőn a cenzurát letette, s praeclarumos oklevelét a megyeházánál ünnepélyesen kihirdeték.

Mennyit gondolkozott ő ezen, mennyit örült ő ennek! Mikor kerekas rokkája mellett ülve puritán szobájában senkitől nem hallva énekelgeté magányosan a zoltár ájtatos verseit, s míg fiacskája a fővárosban élt, azalatt kevesebb cselédet tartott, s jobbnak találta a rántott levest, s kávé helyett azt reggelizett, hogy Béla úri módon élhessen.

Hanem hát a fiak megnőnek, s az anyák öröme aggodalomná válik bennök. Deliségükért elszeretik őket a lányok anyjuktól; s nagy kérdés, fog-e olyanra találni, aki őt úgy szeresse, mint anyja szerette. Bátorságuk, erejük arra viszi, hogy legénykedjenek; a szegény anya egyszer csak azt veszi észre, hogy fiacskája egy behagedt sebhellyel homlokán jön

haza, mit párbajban kapott, s még dicsekszik vele, mert ő meg hármát adott ellenfelének egyért: — de hátha megölték volna?

„Legalább takarnád el a hajaddal, ne látná minden ember!”

És mikor végre a kisiú nagy ember lesz, s miként egykor közvizsgákon, most is kiáll a közélet nagy egzamenébe, s elkezd beszélni dolgokat, mikre a hallgatók egy része éljent riad, más elretten, és „feszítsd meg”-et kiált, óh, mint dobog akkor a szegény özvegy asszony szíve! Óh, milyen kár, hogy a gyermekek oly nagyra megnőnek! Óh, milyen jó volna, ha mindig olyan kicsinyek tudnának maradni!

Lávayné most is maga látott az ebéd után; mind az jön az asztalra, amit fia legjobban szeret; drága jó ételek: Pusztafi nem győzi magasztalni, s mindegyikhez kétszer lát hozzá. A háziasszony mégsem fogy ki a kínálkozásból; baja, hogy mért nem vesz háromszor!! Hát Béla, ki semmiből sem eszik igazán, csak szóltanul nézi tányérját, s ha a jó öreg erőszakkal rakja elé legízleteseb falatjait, ott feledi azokat, s még azt mondja, hogy nem éhes.

— Beteg vagy? Valami bajod van?

— Semmi sincs. Eleget eszem.

— Óh, arra mondják, hogy eleget evett, aki már meghalt.

De bizony valami bajod van. Vagy nem szereted már az itthoni ételt? Ugye nem szereted. Pesten jobbat kapni. Mondja csak Pusztafi úr, nekem nem vallja meg, mivel szokott Béla élni Pesten. Én is meg tudom ám azt készíteni, ha nem tudom, hát megtanulom; előteremttem a világ végéről is, ha itt nem kapható.

A jó öreg ajkai síráshoz közel rebegtek elkeseredésében; Béla engesztelőleg nyújtá kezét anyja keze után.

— Minden nagyon jó, ami itthon van, anyám; csak az én ínyem rossz.

— Az nem igaz. Nem az ínyed rossz, hanem bánatod van, amit előlem titkolsz. Ugyebár Pusztafi úr; neki valami nagy baja van. Előttem titkolja.

— Semmi baja sincs Bélának, higgye el kegyed — szóla nyers szarkazmussal Pusztafi. — Az az egész, hogy most huszonkét esztendő; most jönnek a bölcsességfogai, s a kisgyerekek olyankor, mikor foguk jön, nyugósködni szoktak.

Az öreg asszonyság pedig nem értett semmiféle élcet, kivált ha Béláról volt szó.

— Óh, az én Bélámnak már nincs szüksége bölcsességfogakra. Inkább az a baja, hogy több esze van, mint másnak. Ezért üldözik, ezért irigykednek rá. Tudok én jól mindent, azért, hogy schova sem megyek a háztól. Mert ha valami rossz-szat tud valaki mondani, amivel megkeseríthet, azzal helyembe jön. Előre tudom már, mikor a barátnéim látogatnak, hogy ezek azért jönnek, mert van valami mendemondájuk Béla felől. Elmondták nekem, hogy az urak hogy megharagudtak a beszédecért, amit a gyűlésen tartott; amiben azt mondta, hogy a parasztot fel kell szabadítani az urak alól. Pedig hiszen hát igaza volt. Én nem voltam ott, de tudom bizonyosan, hogy helyesen beszélt.

— Remekül beszélt! — bizonyítá Pusztafi hevesen. — Ha nem úgy szólt volna, akkor kellene kegyednek pirulni miatta.

— No ugye? — kapott rajta Lávayné. — Lám, hogy mégis akadok valakire, aki azt mondja, hogy helyesen beszélt. Pedig volt ám sok úri barátja, aki azelőtt helyét sem találta, és aki most azt mondja, hogy már ezentúl kancellistájának sem veszik be schova az én Bélámat.

— Hahaha! — kacagott Pusztafi. — Nem is annak indult.

— Akik azelőtt alig lehetek el nála nélkül, ha egy nap meg nem látogatta őket, most eltagadják magukat előtte. Olyanok, akik szép szavakkal csábították; még az is, aki jegygyűrűjét viselte.

— Kérem, édesanyám, ne szóljunk erről — szólt Béla kedvetlenül —, különben még kevesebbet fogok enni.

— No, no; ne vedd ezt szívedre, édes fiam. Nem akartalak én keseríteni. Tudom én, hogy nem ő az oka, hanem gőgös szüléi; mindig mondtam én azt neked: nem jó nekünk nagyobb szerencsére várnunk, mint amekkora minket megillet.

— Mit, szerencse? — pattant fel e szóra Pusztafi. — Tartsa magát az a hölgy szerencsésnek, kit Béla hajlamával megtisztel. Béla egy fejjel mindig magasabb fog lenni, mint más.

— Óh, én örülni fogok rajta, hogy nem lesz egy tejjel kisebb — szólt aggó célzással a jó öreg.

— De hát anyám is . . . — mondá fájó szemrehányással Béla.

— No, no, fiam, hiszen nem akartalak én keseríteni. Csak úgy mondtam, mert tudod, ezek a bolond emberek most mind azt hajtják, hogy te kockára tetted a fejedet. De az nem igaz, én tudom, hogy nem igaz.

— Ah, nem kell a kisvárosi pletykahordókra hallgatni — szólt közbe haragosan felkönyökölve az asztalra Pusztafi. — Béla túl esik azon, hogy neki árthassanak.

— Én is azt mondom. Hiszen én is mindig azt beszélem fiamnak. Mit keresed te ezeknek a barátságát? Mit jársz utánuk? Mint epeszted velük magadat? Nem szorultál te rájuk, nem fogsz te közöttük igaz emberre akadni. Ne búsulj, édes fiam; van nekünk kis falusi jószágunk, kimegyünk oda; te jó gazda vagy, én takarékos, megélünk a magunk szegény telkén, mint megéltek őseid, kik közül egy sem halt meg a nyolcvan éven alul. Bár szegény édesapád is maradt volna ottan! Ő is ilyen buzgó volt, mint te. Ő is a közügyek szolgálatára adta magát, s harminc éves korában már bevégezte az életet.

A jámbor özvegynek önkénytelen könny gyüle szemébe ez emléknél; e könnyragyogáson keresztül oly féltve, oly szeretve nézett fiára, hogy Pusztafi nem bírta e tekintet fájó varázsát kiállani, s asztalt bontott; pedig még hátra volt a sok csemege, a sok befőtt, aszalt gyümölcs, miket az özvegy

egész éven át készítget fia számára; mert hiszen csak őérte készül az mind.

Béla is fölkel, megcsókolta anyja kezét és arcát; a jó öreg átölelte, s csendesesen suttogá: „Ne felejtse el szegény anyádat”.

Pusztafi derültebb hangulatot akart adni a társalgásnak.

— Ne kényeztesse kegyed olyan nagyon ezt a fiút. Tessék elhinni, hogy felét sem érdemli meg.

— De mikor énnekem nincs kit kényeztetni más. Aztán mikor meglátom, mintha mindig szegény édesatyja állana előttem: ugyanaz a magas homlok, azok a szelíd szemek, még a hangja is, még a lépéseinek a kopogása is ugyanaz. Még az ellenségei is ugyanazok.

— Ah, azoktól ne féltse őt kegyed. Béla férfi, ki ellenségeinek meg tud felelni.

— Óh, azt szeretném is látni! Ha valaki az én fiamat bánatná! Azért, hogy én olyan könnyen sírok, nem kell azt hinni, hogy gyöngé vagyok. Tessék csak megkérdezni Fertőy uramat, mikor a lelkem férjem életében egyszer idejött gorombáskodni, mert a számadásaiban kimutatta a csempészkedést; szegény boldogultam igen csendes ember, hanem én, mikor láttam, hogy nem tud olyan gorombán beszélni, mint amaz, no kikaptam ám a guzsalyzárat a rokka mellől, s nekiálltam Fertőynek: „Eltakarodjék innen az úr mindjárt, mert úgy a hátához verem egybe ezt a rokkanyelet, ahogy még soha rokkanyéllal megverve nem volt!” El is eblábolt őkelme, alig találta ijedtében a kilincset az ajtón.

Az özvegy arca egészen nekipirult ez emlékezetnek; ami ismét derült kedvet hozott a társaságba. A jó asszonyság aztán egészen jó humorba jött: rábízta Pusztafira, hogy mondja meg mindenütt, amerre csak jár, még Pesten is: „hogy az én fiamat úgy bántsa valaki, hogy én megverem!”

— Most tudom már, hogy szivarozni szeretne, hát küldöm a kávé a Béla szobájába.

Lávayné maga ment azt elkészíteni.

Amint az ifjak egyedül maradtak Béla szobájában, Pusztafi komoly tekintettel szóló Bélához.

— Kedves öcsém, most már bánom, hogy azt a levelet elküldtem attól az ostoba fickótól.

— Miért?

— Azért, mert úgy látom, hogy neked nemcsak szeretőd van a szíveden, hanem — még jobban az anyád. Látod, mikor én magam az én százszor elátkozott, de mindig imádott pályámra indultam, engem is így marasztott, így biztatott egy soha-soha vissza nem álmodható édes, szerelmes anyai hang; s ha akkor engem valaki arra ösztönzött volna, hogy ne halgassak e szóra, annak én most halálos ellensége volnék, de minthogy senki sem tette azt, mint saját magam, tehát nem is üldözhetem.

E pillanatban a kutyák ugatni kezdtek az udvaron, s Béla sietett az ajtóhoz, mert valaki ugyancsak védelmezte magát a kemény támadás ellen.

— Ah, Bárzsing! Te vagy az, akit a kutyák fel akarnak falni?

— Az ördög vigye el! — kiálta az érkező háttal nyomulva be az ajtón s két kis mérges kuvasz ellen botjával védve magát. — Mindig meg akarnak enni, mikor ide jövök. Ah, alászolgája!

Ekkor aztán szemközt fordult. Magas, sárga képű, ifjú ember volt, sűrű veres szeplőkkel arcán, melyet savószínű szakáll és bajusz tarkított; szemei vízkékek és kiülők, ajkai szélesek és duzzadtak, jellemtelen színű haja vasárnap és ünnepélyes alkalmakkor fodrász remekeül van kidolgozva; az egész alak messziről hirdeti jöttét kiállhatlan parfümillatával. A jeles ifjú nagyon jól válogatta arcához a színeket, midőn salátazöld magyarkát öltött fel, melynek bő nyitott ujjából rózsaszín selyembélés hajnallott elő, hozzá meggyszín bársonymellényt, s bár nem illik bizonyos öltönyrészekről beszélnünk,

de azt a jó ötletét csakugyan örökre kár volna elhallgatnunk, hogy ő azon posztó szélét, amiből inexpressible-je készült, s amire az illető gyár cége szokott felírva lenni: „Eredeti honi készítmény, 1846-ban”, kívül a pantallonjára varratta hosszában csík helyett, hogy azt messziről olvashassa minden ember.

— Hozta isten! — szólt kacagva Pusztafi a beretiráléhoz. — Majd úgy járt ön, mint Krétai Miló.

— Ördög vigye el a kutyáidat — lármázott ez, még nem térve magához az ijedtségből, Bélára. — Mondtam már, hogy egyszer zsírban főtt spongyát adok nekik, ha jobban nem szoktatod. Lehetetlen, hogy külön nem dresszíroznád arra, hogy rám rohanjanak. — Ekkor aztán kissé magához térve, Pusztafihoz fordult, s ünnepélyes állást véve, változtatott hangon így kezdte szónokolni: „Mélyen tisztelt hazafi!”

— A mennykőbe, „barátja az erénynek”, csak nem akar ön dikciót tartani?

(Tudni kell pedig, hogy akkoriban ez a megszólítás: «barátja az erénynek», nagyon divatozott a „Fiatal Magyarországnál”, különösen oly emberek irányában használtatva, akiknek nem akarja az ember azt mondani, hogy „én barátom!”)

— Tisztelt hazafi! Igenis, én a fiatalság küldötte vagyok, s városunk nevében önnek, mint országos hírvű, nagy férfiúnak, a holnapi nagy díszlakomára meghívó jegyet vagyok szerencsés átnyújtani.

Pusztafi ki se engedte a kérdéses jegyet bontani a szép aranyos papirosból.

— No hát csak legyen olyan szerencsés, barátja az erénynek, vigye vissza azt a jegyet, s mondja meg a nemes fiatalságnak, hogy majd ha lesz valahol csizmadia-lakozás, melyet az „én kedvemért” rendeznek, oda el fogok menni. S már most beszéljünk másról. Átadtam már a bíráló választmányának az ön drámáit.

Tudja jól, hogy ezért a tárgyért elhagy lakomát, követséget és dikciót.

— Igenis? Kinél vannak már?

— Vörösmarty már olvasta.

— S mit mondott rájuk?

— A vígiátékra azt mondta, hogy „csinos kis vígiáték”.

(Azt persze nem tudhatta az egész világ hogy koszorús költőnknek szavajárása volt, ha valami nagyon hiábavaló költői operatumot kapott kezei közé, azt ezzel a kis langyos epithetonnal keresztelni meg: „csinos kis”).

— Igen! — riada ragyogó szemmel Bárzsing úr, s szinte megölelte Pusztafit. — Hát a drámára?

— Arról meg azt mondta, hogy „ugyan mérgekis dráma”.

Az aztán megint nem volt mindenkinek az orrára kötve, hogy mikor a kedélyes költőkritikus valami költői műre azt mondta, hogy „mérgekis jószág”, annak valami nagyon borzasztó terménynek kellett lenni.

— Te nem is mondanád az embernek, hogy drámákat írsz! — feddé tréfásan Béla Bárzsing urat.

— Hm. Nem lehetünk mindnyájan egy dologban jelesek. Te a szónoki pályán aratsz babérokot. — Itt maga is megrettent Bárzsing úr saját mondásától; Lávay e szóra nagyon leráncolta szemöldeit; még ingerkedésnek találja venni! Miért is jónak látá Bárzsing úr hízelkedő hangra fordítani beszédét. — Látod, kedves barátom, miért is léptél vissza a holnap szónoklattól? Úgy sajnáltuk valamennyien. Még okát sem adtad. Csak egyszerűen bejelentéd, hogy nem szónokolsz.

Pusztafi aggodalmasan tekintte Bélára; ő ismerte emberét: tudta, hogy ez a kérdés a „provokátor” cselvetése: vajon mit fog rá felelni, hogy magát se meg ne alázza, se el ne árulja.

— Hát kedves Náci — szólt könnyű vérrrel Béla —, én bizony egyszerűen azért mondtam le, mert Pusztafi érkezését megtudva, természetesnek találtam, hogy vendégemet és barátomat el nem hagyhatom.

Pusztafi azt dörmögte rá, hogy „brávó”. Ez már diplomátának született fickó: nem is hazudik, de igazat sem mond; sért, de rajta nem kapatja magát.

— Hanem hát beszéljünk okosabb dolgokról, barátja az erénynek; mit csinált ön a levelemmel, amit önre bíztam. Ez ám a fődolog. Én eljártam az ön ügyében; hát ön az enyimben mit tett.

— Ezer milliom bocsánatot kérek, tisztelt hazafi, mind-ekkoráig nem adhattam át, mert nem voltak itthon.

Hála istennek! — gondolá magában Pusztafi, s azzal neheztelve vágott Bárzsing úr szavába.

— No ha eddig nem adta át, akkor ezután ne tegye.

— De kérem alássan — szabódék megszeppenve a nemzetiszínű ifjú —, nem voltak itthon; nem is tudtam, hol vannak.

— Üres mentség. Tegnap este megjöttek már.

— De, de, én nem mehettem hozzájuk, mert tizenkét óráig nem lehet látogatóba menni. Íme most egyenesen oda indulok; nálam van a levél is, az ív is.

— Adja vissza mind a kettőt. Adja vissza. Különben is nem akarom a kisasszonyt terhelni vele. Béla öcsém, ugyebár, te is helytelennek tartod, hogy egy költő ajánló levelet küldjön előfizetési ívei mellé?

Pusztafi e szóknál jelentékeny tekintettel nézett Bélára.

Béla íróasztalának támaszkodott, karjait összefonva. Pusztafi feleletet várt kérdésére.

Béla azt felelte: „Nem”.

— Micsoda? — te azt hiszed, hogy az rendén van, ha én gyűjtőívemet ajánló levél kíséretében küldöm Hargitay kisasszonyhoz.

Béla nyugodtan felelt rá: „Igen”.

Pusztafi még egyszer, közelebb lépve hozzá, komolyan kérdezé:

— S felelsz nekem azért, ami ebből következni talál?

— Felelek.

— Óh, ne tessék semmitől tartani — hadart közbe badaron Bárzsing vitéz —, nem lesz annak semmi rossz következménye. Azt csak tessék rám bízni. Ah, Judit kisasszony nem olyan nő.

Gondolta magában: ezt most bizonyosan Lávay beszélte le arról, hogy Juditnak írjon; bizonyosan jól leszólta előtte volt menyasszonyát. Ez is jó lesz egy kőnek Béla ellen a Hargitay háznál.

— Akkor hát nem bánom, vigye el, barátja az erénynek, küldeményemet azon derék lyánykához, s hozza majd hírül, hogy elfogadta-e azt, vagy nem.

— E pillanatban itt leszek! Azaz, hogy: három órától négyig terminusom van: végrendeletet csinálunk valahol. Megengedi kegyed, nagyon tisztelt hazafi.

— Óh igen szívesen, csak csináltasson kegyed végrendeletet, amennyit akar.

— Hanem négy órára pontban itt leszek. Addig is ajánlom magamat. Béla, kérlek, füttyents a kutyáidnak, hogy ne rohanjanak utánam. Az elébb az egyik az inamba kapott, szerencse, hogy honi posztó a ruhám, nem ment át a foga.

— Melyik volt az? — kérdé részvételleljesen Pusztafi.

— Az a vörös, a Cicke. Hahaha, magamat ajánlom.

Pusztafi aztán azalatt, míg Béla kieszkortálta személyesen Bárzsing vitézt a kapuig, behítta a szobába Cickét, adott neki cukrot, megsimogatta, megcirógatta a fejét: „Óh, te okos, te kedves állat, te derék emberismerő bölcs!”

Béla perc múlva visszatért. A két ifjú pályatárs a nyílt ajtóban találkozott. Mindkettő egyszerre nyújtá egymásnak kezét.

— Te sorsod kockáját elvetted — szólt Pusztafi.

— Isten kezében van az és Juditéban — felelt Béla igaz áhítattal.

— Irigylésre méltó ember — szólt Pusztafi, felsóhajtva —, ki még istenében s kedvesében bízik.

A SZÍV, MELY SZIKRÁT ÁD AZ ÜTÉSRE

Bárzsing úr sietett Hargitayékhoz; — amennyire ugyan az éjjel esett zápor engedé a sietséget olyan városban, hol sár idején a látogatóba menő dandynak tojástáncot kell járni a hepehupás kövezeten, ha sártalan orrú csizmával akar eljutni céljához; még akkor a gumi felcipők — seligen Angedenkens — melyek magukat később emblemai hírre küzdtek fel, Amerikából importálva nem levén.

A zöld kapus háznál nem ugattak a kutyák az emberre, sőt egész az előszobáig el leheté jutni Bárzsingnak anélkül, hogy valakivel találkozott volna. Az előszoba is egészen üres volt; a huszár bizonyosan a tekintetes úrnál van elfoglalva, a szobaleány pedig az úrhölgyek körül lesz.

Bárzsing úr zavarba jött. Mit csinál ilyenkor a „jó társasághoz szokott ifjú?” Ó ugyan könyv nélkül megtanulta ezt a jeles „étude”-öt, melyben 333 rendszabály adatik elő, hogy aki azokat mind megtartja, az a „világban jártas férfi” nevére érdemes. 4-ik §-us ugyan körülírja: „ha a jó társasághoz” szokott ifjú egy úri házhoz érkezik látogatóba, az inastól megkérdezi: itthon van-e a házi asszonyság és a kisasszony? Ha a kisasszony csak maga volna itthon, akkor nem jelenteti be magát, hanem csak látogatójegyét adja át, az illető szegleten behajtva; ha azonban az inas azt mondja, hogy az asszonyság is itthon van, az azt jelenti, hogy látogatásokat elfogad, akkor megmondja a nevét, s míg az inas bejelenti, azalatt még egyszer

körülnézi magát, nincsen-e valamije rendetlenségben. Az inas visszatértével pálcáját átadja neki, de a kalapját magával viszi . . .

Igen, de a dicső könyv nem ad semminemű utasítást arra az esetre, ha egy csepp inast sem talál az ember az előszobában. Mit csináljon ekkor? Várjon-e ott egy óra hosszat, s azalatt untában a kávémalomban hagyott kávé megőrölje? Torokköszörüléssel vagy lábdobogással adjon-e jelt, hogy valaki van a szobában; vagy pedig visszaforduljon és elmenjen?

Kivált mikor a mellékteremnek azon ajtaja, mely a hölgyek szobájához vezet, nyitva van, s az ember kénytelen hallani idekinn, hogy Hargitayné asszonyság élesen csengő hangjával nagyon pöröl valakire. És mikor az a valaki nem más, mint a kisasszony maga.

Bárzsing úr abban a nézetben volt, hogy a „jó társasághoz szokott ifjú” ilyenkor hallgatózni szokott.

És itt ismét megjegyzendő, hogy ez tizenöt év előtt történt, amikor még az ajtókon való hallgatózás nem volt diplomáciai rangra autorizálva, s amikor bizonyos lehetett volna az az újságíró, ki tudósítását ekként kezdené: „A titkos értekezlet részleteiből hiteles tudósítónk nyomán közöljük”, hogy az olvasó így kiáltott volna fel: „Nézd a szemtelent! Még hallgatózott!”

Bárzsing úr bizony hallgatózott. Egyedül volt, senkitől sem szégyellhette magát. Hogy a beszéd tárgya odabenn egyre érdekesebb kezdett lenni, még a fülét is az ajtóhoz tartotta.

A tekintetes asszony Judit kisasszonyt dorgálá.

„. . . most van az utolsó óra: ha meg nem gondolod magadat, meglátod, mi fog következni. Sem én, sem atyád bele nem egyezünk soha, hogy hozzá menj. Atyád engesztelhetlen íranta. Te azt nem érted, miért, mert az politika. Atyád e megye legszabadelvűbb férfia. Tudod, milyen fáklyászenét kapott, mikor az adminisztrátori rendszert olyan hatalmasan megtámadta! Hát még, mikor a vegyes házasságok ügyében

kikelt! Megyéről megyére hordták, mint Balogh Jánost vagy hajdan Forintost, hogy mindenütt szónokoljon. Az úrbéri kérdésekben is nem atyád volt-e az, ki az 'örökválság' elve mellett küzdött? Nem magasztalták-e ezért? És most idejön egy ilyen tacsó és megszegényíti. Túl akar rajta tenni! Egy olyan emberen, mint atyád! — Ő kiáll és ellármázza, hogy nem 'örökválság', hanem rögtöni megszüntetése az 'úrbér'-nek! Tudod-e, hogy ez mit jelent? Ez revolúció! S tudod-e, hogy mi lesz abból, aki revolúciót csinál? Azt lenyakazzák! — Már most mit csináljon az atyád? Ha opponál neki, azt fogják mondani: pecsovics. Úgy jár, mint Nagy Pál; tegnapelőtt még bálványa a nemzetnek, ma lábtörője. Egy perc alatt elvesztheti népszerűségét, s abba ő belehal. Gondold meg, ha egyszer az találna vele történni, ami a honti követtel Pesten a Szép utcában történt. Mindjárt föbe lőné magát."

Judit kisasszony felelt néha egy-egy szót, de azt oly halkán tevő, hogy nem lehetett meghallani.

Hargitayné segített a dolgon, mert leánya szavait oly hangosan ismétlé, hogy Bárzsing úr is megérthette.

„... azt mondod, hogy hiszen igaza van. De megköszönöm én az ilyen igazságot! Ha ez megtörténik, akkor minékünk aztán csak „Szállj le Balázs a hintóbul!”

„... mit mondasz? Hogy hát akkor jární fogunk gyalog? — De még a puha kenyeret is kiejtjük kezünkől!”

„... hogy teneked a száraz kenyér is jó? De az egész ország birtokos nemessége nem kérdi azt tetőled. Nem is bízták rád; — szerencsére. Sem pedig hiblihubli ifjú uraimékra. Az ilyen emberekkel vége van minden összeköttetésünknek. Hogy mi is becsültük Lávayt, az bizonyos; de ő az oka, hogy rossz társaságba keveredett. — Micsoda rossz társaságba? Bizonyosan rossz társaságba! Tán nem tudja minden ember, hogy ki az a Pusztafi, meg annak a ligája? Költő? Igen, de milyen költő! Lázító, országháborító, akit más országban régen láncra kötöttek volna. Ha őneki az ilyen emberek jobban

tetszenek, akkor maradjon neki. Atyád elég szépen tudtára adta. Megkínálta, hogy **hercegnél biztos állomásba segíti; nem ő utasította-e azt vissza? Pedig atyádnak csak egy szavába került Bárzsingot oda beültetni. Most már késő a megtérés; ő elzárta maga elől az ajtókat, s neked ki kell őt vened a fejedből. Azt tudod, hogy atyád nagyon szigorú ember: amit ő kimond, azt meg nem másítja soha. Ma három órára jön el hozzá a bátyám meg Bárzsing, végrendeletét elkészíteni. Tudod jól, hogy e végrendeletben úgy meg lesz kötve a kezed, hogy ha akarattunk ellen mennél férjhez, még holtunk után is utolérjen a büntetés. Én nem akartam, hogy ennyire menjen a dolog, de atyád akarata változhatatlan. Ismerheted, mert hiszen ráütött a természeted; éppen olyan makacs vagy, mint ő; de meglátod, hogy megbánod!”

Itt most hosszabb válasz érkezett Judit kisasszony részéről, de ismét oly halk, alányomott hangon, hogy Bárzsing úr egy szót sem vehetett ki belőle, pedig úgy odatapadt a kulcslyukhoz, hogy észre sem vevé, midőn az előszobába Márton huszár bejött egy nyaláb porcelántányérral, s a hallgatkozó úrfinak kedélyes üdvözléssel jót csapott a hátára e szókkal: „Jó napot Jankó!”

Bárzsing úr ijedten tekintette hátra.

— Ezer bocsánat — enyelge Márton, a kacskaringós bajuszú hajdú —, azt gondoltam, a Perflexék inasa. — Mindjárt bejelentem a tensurat.

A tensúr pedig kénytelen volt zsebre dugni a hátbaütést s a naiv quiproquot; miután olyan helyzetben hagyta magát meglepetni, aminőben szerencséjének tarthatja, ha csak inasnak és nem szobalyánnak nézték.

Márton hajdú egy perc múlva visszajött: „Tessék beszélni.”

Pedig ez nem látogatásokhoz alkalmas pillanat!

De már be kelle menni Bárzsing úrnak, mert Márton kitérte előtte az ajtót, s nemsokára be is csukta mögötte.

Ő bement, Márton kinn maradt; az utóbbi azt a pantomímiai mulatságot szerczve magának, hogy a belépett után tekintve, két öklével úgy tett, mintha valami képzelt alaknak a gallérját megragadná, azután egyet rántana rajta, olyanformán, mint akit az ajtón dobnak ki; ott megint meggondolná magát, s az ablakon hajtaná ki, nagyot ütve utána az öklével. E jelentékeny némajáték után indult Márton tányért törölgetni.

A terembe lépő Bárzsing nagy szorongást érte magában, ha elgondolá, hogy most egy kisírt szemű társaság elé kell kerülnie; azonban meglepetésére úgy találta, hogy a hallott beszédeknek semmi köze sincsen az arcok kedélyével: Hargitayné asszonyság a legnyájasabb mosollyal siet eléje, míg Judit kisasszony szenv nélküli közönnyel áll egy asztal előtt, mely fejékekkel van tele.

— Jöjjön csak, jöjjön, kedves Bárzsing. Magának jó ízlése van az ilyenekben. Azon perelek éppen a leányommal, tán ki is hallatszott az előszobába, hogy mit tegyen holnap a fejére, a bevonulás alkalmával. Ő nem akar sehogy az én ízlésemre térni; meglássuk, Bárzsing úr melyikünknek ad igazat.

Ott pedig nagy mód volt a válogatásban: az asztalon hevert egy koszorú, apró halavány rózsákból, egy antik diadém, gyémántos rezgőkkel, egy füzér gyöngyökből és nefelejcskekből és egy mirtuszgally.

Hargitayné mindegyik díszítményt egyenkint felpróbálta leánya fejére: nézze ezt! nézze emezt!

Judit engedett magával mindent kísérteni csendesen; hosszúdad halavány arcát, szabályos szép vonásaival, nagy fekete szemeivel, sűrű szemöldíveivel csak egyszer sem fordítva a tükör felé.

Bárzsingnak valóban elég oka volt zavarban lenni az ítélet kimondásával.

A rózsakoszorúval fején úgy tűnt fel — mint egy menyasszony.

A diadémmal olyan volt — mint egy királyné.

A gyöngyfűzérrel — miként egy istenasszony.

S a mirtusszal olyan szép volt — miként egy szép halott.

Bárzsing úr azzal vélt nyomdokába léphetni bölcs Salamonnak, ha a szépségeket nyalábra fogja, s úgy oldá meg a kérdést, hogy a legszebb lesz, ha a gyöngyfűzért meg a rózsakoszorút a diadém körül fonják, s azt teszi fel úgy a kisasszony.

Hargitayné bosszús szemrehányással tekintte rá, mintha mondaná: te filkó! nem tudad már még azt a mirtuszt is odamarkolni?

Judit hideg mosollyal nyúlt a mirtusz után; az volt az ő választotta. Ezt azután ő maga illesztette éjsötét hajfürtei közé, s amint ekkor szemeit egy percre égnek emelé, s önkénytelen felsóhajtott, akkor úgy tűnt elő, mint egy idvezült, ki már repül a levegőkön keresztül.

— *Tehát e mellett maradok.*

Hargitayné vállat vonított. Minthogy mindenki ellenzi, *tehát azért . . .*

Bárzsing szükségesnek találta e csendes bukás után szilárdabb tért keresni talpainak, s az volt a Pusztafi által rábízott ügy.

Az ajtón át hallottakból ugyan annyit sejtethetett, hogy Pusztafi ennél a háznál nem a legkedvesebben hangzó név, de minthogy azért mégis elég országosan hangzó, bizonyos lehetett felőle, hogy ily celebritás megbízása még Hargitayné előtt is megtiszteltetésnek fog vétetni.

— Tiszelt nagysád; Pesten jártomban Pusztafi, ki régi ismerősöm, kért fel, hogy ismerve nagysád honleányi buzgalmát, hozzam el nagysádhoz egy előfizetési ívét, egy általa sajátkezűleg írt ajánlólevele mellett. Az ilyesmit nem lehet megtagadni.

S azzal nagy mecénási elhatározással vevé ki kebléből a Pusztafi által Judithoz írt levelet, melyet Judit elébb anyjának nyújtott át feltöretlenül.

— Csak tartsd meg magadnak, ha hozzád volt bizadalma. Ha nekem akart volna írni, nekem írt volna. Úgy látszik, rólad többet tesz fel.

Hargitayné komolyan sértve érezte magát, hogy ő, ki annyire hírhedett lett a megyében előfizetőfogdosási talentumairól, most egy poéta által így mellőztetik.

Judit tehát felnyitá a levelet, s olvasni kezdé azt.

Még csak a levélpapír hegyén sem lehetett észrevenni, hogy kezei reszketnének az alatt, amíg olvas.

Csak egy percre állt meg, hogy a levélből kitekintsen, s egy öldöklő pillantást vessen Bárzsingra. Ez ott lehetett, ahol arról van szó, hogy ehhez akarják nőül adni.

Mikor pedig végigolvasta, akkor fogta a levelet s hideg, megvető ajkpittyesztéssel széttépte, és a virágkosárba hajította azt.

— Mondja meg Pusztafi úrnak, hogy én ilyen megbízásokkal nem foglalkozom; sem kedvem, sem alkalmam hozzá.

— De azért mégis nem kellett volna levelét összetépned — feddé őt anyja.

— Nem kedves emlék előttem, ami Pusztafi névvel van összekötve.

Ezt az elébb hallottak után ugyan természetesnek kelle találni.

— Ami magamat illet: én szívesen aláírok egy példányra.

Azzal íróasztalához sietett; nevét határozott, kemény betűkkel az ívre írta, s tárcájából egy ezüst kétforintost kivéve az ívvel együtt odanyújtá Bárzsingnak.

Bárzsing úr átlátta, hogy most rossz humorban találta a kisasszonyt, s kezdett tudakozódni a tekintetes úr felől.

— Férjem már várja kegyedet — biztosítá őt Hargitayné asszonyság. — Valami szívességre akarja kérni.

— Igenis? — kérdezé ez ostoba ártatlansággal; pedig tudta jól, hogy miért jött. — Akkor hát nem alkalmatlankodom nagysádtoknak; sietek át hozzá. Magamat alázatosan ajánlom.

— Hiszen ebédre lesz önhöz szerencsénk.

— Ha nagysádtok parancsolják; csókolom kegyes kezeiket.

Azzal Bárzsing úr, megemlékezvén a „jó társasághoz szokott ifjú” rendszabályainak 39-ik §-usára, mely így szól: „Eltávozáskor kalapot balkézvel hátrtartani, fenn tartott arccal meghajolva, hátrafelé lépni, hogy egész az ajtóig jutván, mindig szemben maradjon a háziasszonnyal, kitől búcsúzik” — ehhez tartá magát; a fatális törvénykönyv azonban elfeledte utasítást adni azon esetre, hogy mi történjék a jó társasághoz szokott ifjúval, ha a háta mögött egy ottomán talál lenni a szoba közepén; minélfogva Bárzsing úr sarkaival megakadván az említett maliciózus bútorban, azon szépen hanyatt esett, a kalapját palacsintává nyomta, s csak e tréfás meglepetés után jutott el a szárnyajtóhoz, melynek két kilincse közül mindenképpen azt akarta elfordítani, amelyik nem fordul. Az a hiányos társalgási könyv erről sem mond egy szót sem!

Hargitay úr dolgozószobája az épület másik szárnyán volt. A többi termék fényűzéséhez képest túlságosan egyszerű szobácska; ugyanazon festett bútorokkal, miket még fiatal, nőtlen ügyvéd korában szerzett, s miket azóta a hagyományos pipafüst szép barnára avított. A szekrényekben csupa törvénykönyvek, országgyűlési naplók, protokollumok, közjogi gyűjtemények, tisztességes, barna bőrbbe kötött fóliánsok, az orosz-lánylábú íróasztalon mogorva vén ólomkalamáris, belemártott írótollakkal, miknek zászlós végei azon gyanú nyomait viselik, mintha azokkal rosszul szelelő pipaszopókák bajain is szoktak volna segíteni. A megrakott pipatartó az íróasztal végében áll, antik ezüstkupakos tájékokkal s a medvefejú dohánydöbözzel. A falakon egypár kőrajzú kép: Balogh János és Wesselényi Miklós karöltve; Mátyás király koszorús fővel; a nádorok arcképei egy táblán; egy tarka, illuminált kép, mely Zrínyi Miklós kirontását ábrázolja; s végre egy függőnytől félig eltakarva egy régi ritka kép, melyen Nádasdy lefejezése látszik. Valaha ez a kép elébb állt, most már függöny alá került.

A falon függ egy nagy ezüstös fringia; annak a vasát is nehezen lehetne már a rozsdá miatt kihúzni a hüvelyéből.

A megviselt fekete bőrpamlagon ülve találjuk Hargitay és Fertőy urakat, Bárzsing úr megérkeztekor, kik mindketten nyájasan kezet szorítanak vele. Vártak már rá. Ő menti magát, hogy az asszonyságoknál kívánt elébb tisztelkedni. Az helyes.

— Mármost tehát lássunk a dologhoz — szól Hargitay, a pipát sem véve ki szájából. Pedig a dolog, mihez látni akar, végrendeletének dolga.

Hargitay arca első tekintetre elárulja azt, ami. Az ő arcának nincs semmi titka. Hogy dölyfös, hogy türelmetlen, bocsánatot soha nem ismerő, érdemeire hiú, népszerűségére féltékeny, a hatalmasokkal szemben dacos, alárendeltei irányában zsarnok, azt kopasz homloka kondor üstökétől kezdve lenyomott tokája kettős barázdájáig hirdeti arcán minden vonás: a kicsattanásig piros kőkemény orcák, a felkunkorodó bajusz; a duzzadt, de szép metszésű ajkak és a villogó büszke szemek, két sötét szemöldök ernyője alatt. Igazolja azt a kemény hang, a parancs- és ellenmondásban rekedtté és pattogóvá idomult beszéd mód, melyen a legközönyösebb tárgy is úgy hangzik, mintha mérges vita volna.

— Tehát uraim, fogjunk hozzá. Itt a végrendelet készen. Ti ketten tudjátok meg, mi van benne, mert tudnotok kell; majd a másik három csak kívül írja rá a coramizálást.

Fertőy édeskés hangon szólt közbe.

— De édes bátyám; megbocsásson, én mégis nem állhatom meg, hogy elhallgassam. Kedves bátyám még legjobb életkorában van, minek ilyenkor még végrendeletre gondolni.

— Őcsém uram. Tudhatja azt jól, hogy én nem vagyok kapacitálható. Nagyobb dolgokban, országos ügyekben sem szoktam meggyőződésemet változtatni. Amit kimondtam, azt kimondtam. Én nem vagyok szélvitorla, amit minden fuvallat más irányba csavarint. Én szilárd ember vagyok. Ami pedig önnek azon ellenvetését illeti (nyilvános pályámon

megszoktam semmi ellenvetést sem hagyni cáfolatlan), miszerint én még sokáig élhetek, meg kell önnek jegyznem, hogy apám, nagyapám, minden ősöm rögtöni halállal halt meg. Az én családban nem szoktak csendesesen, ágyban fekve várni a halálra; egy perc, egy fuvallat és megtörtént!

Mennyire büszke volt a haragos férfi arra, hogy az ő családjának ily kiváltságos állása van a halál nemcire nézve.

Azután ünnepélyes hangon folytatá:

— Ámde ha félszázados élet állana is még előttem, még akkor is meg kellene tennem, amire magamat elhatározám: azért, hogy példa adassék az „ifjú óriásoknak”, mint törjenek az ősi jogok bajnokai ellen. Majd ha híre fog futamodni annak, hogy Hargitay János elég szilárd és elhatározott volt kitépni szívéből azt az embert, akit eddig szeretett, azért, mert az eddigi sarkalatos elvek ellen szavat emelt; s ha tulajdon gyermekke is utána akart szakadni, kitépte azt is; átlátandják akkor, milyen vas dandárral leend dolguk, s eszükre térnek. Én hiszem, hogy e végrendeletem súlya nem fogja leányomat érni. Ismerem Lávay karakterét. Ha ő megtudandja, hogy én Juditot kitagadom azon esetben, ha őhöz fog menni nőül; félbeszakítandja a viszonyt; nem azért, mintha félne Juditot szegényül elvenni, hanem mert sokkal nemeslelkűbb, minthogy azt a nőt, akit szeretett, egész vagyonával szegényebbé s szülői haragjával gazdagabbá akarja tenni. Én nem gyűlölöm e fiatalembert, de meg akarom mutatni, hogy van erőm őt megtörni, hogy eszére térítem; s ha ő vakmerő volt engem nyílt tusára hívni fel, én őt ujjamnak egy mozdításával lesújtom a porba.

Bárzsing úr el volt ragadtatva e szónoklat által. Ilyen szépen az országgyűlésen is aligha beszélnek.

— No úgy megnyugszom kedves bátyám akaratában — szól nyájas részvétellel Fertőy —, ha az egész ügyis csak pro forma történik; hiszen időközben majd Judit húgocskámat is jobb gondolatokra téríthetjük.

— Tehát — szólt Hargitay felvéve íróasztaláról a hosszú okiratot —, tessék megérteni az e tárgyra vonatkozó pontot:

„... Ha pedig Judit leányom, mindezen szeretetteljes szülői gondoskodásaim dacára, az én kinyilatkoztatott akaratom ellenére választana férjet, és ahhoz nőül menne, minden birtokomban, mely szerzeményem és melyről rendelkezni hatalmamban állott, az én kedves sógoromat, Fertői Fertőy Boldizsárt helyezem be általános örökösül, s említett Judit leányomat mindenből merően és egyenesen kizárom és kitagadom; hogy pedig e részben mit jelentsen e szó: „kinyilatkoztatott akaratom”, aziránt felvilágosítást nyújtand azon levelem, melyet párban iderekesztek, másolatát tekintetes Bárzsing Vilmos hites ügyvéd úrra bízván kézbesítés végett az illetőnek.

A levél ekként hangzik:

Kívül:

„Tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő Füzitői Lávay Béla úrnak; hites ügyvédnek, teljes tisztelettel, Helyben.”

Belül:

„Tekintetes úr!

Fontos és változhatatlan indokoknál fogva kényszerítve érzem magamat azon viszonyt, mely eddigelé ön és Judit leányom közt létezett, felbontani, az eljegyzést ünnepélyesen megsemmisítvén és minden egyéb ebből származható következtetést elutasítván. Kelt stb. Hargitay János m. k.”

Az eredeti levél már le volt pecsételve, azt tehát Bárzsing úrnak nyújtá a szilárd akaratú úr, s megszorítá a fiatalember kezét.

— Remélem, hogy ön kellemesnek találandja e küldetését, s önön függ, hogy ennek teljes sikere legyen.

Ez már csak érthető beszéd.

— Rögtön sietni fogok az átadásával.

— No, nem oly sürgetős. Halaszthatja ebéd utánra.

— De megígértem, hogy négy órára ott leszek. Pusztafinak ígértem.

— Pusztafinak?! — kiálta fel megorrolva Hargitay. — Ön is azon emberrel tart?

— Kérem alásan, egy alkalmatlan ügy. Pesten elfogott, hogy egy előfizetési ívét hozzam el Judit kisasszonynak; most ismét megkapott, hogy mit végeztem már; én át is adtam Judit kisasszonynak, aki a gyűjtést nem fogadta el, de maga aláírt két forintot, azt szeretném neki elvinni; mert tetszik tudni, nagyon goromba ember, ha valaki nem tartja meg a szavát.

— Óh, tehát megint irodalmi koldulás! És Pusztafi Lávaynál van szállva? No azért ne fáradjon ön oda; tegye az ívet egy üres borítékba, írja rá a címet, mellékelje a hat huszast, majd a hajdú el fogja azt neki vinni.

Rögtön csengetett is Mártonnak a büszke hazafi, s elmondta, hogy mint járjon el.

Bárzsing nem tudott hozzájutni, hogy ellenvetéseket tehessen.

— Hagyja csak, így lesz ez legjobb.

Azután még három hazafi jött a társasághoz; azok is mind igen derék liberális férfiak voltak; mert hisz e megyében csak két párt volt ismeretes: egy „igen” liberális és egy „még annál is” liberálisabb.

Ezek jelenlétében rövid szertartással megtörtént a végrendelet lepecsételése, melyre aztán kívül mind az öten felírták, hogy ez a boríték Hargitay János végrendeletét tartalmazza, s azt Fertőy úrnak átadják, hogy a megye levéltárába megőrzés végett letegye.

Ezalatt Márton huszár visszakerült a küldetéséből.

— Nos, megkaptad azt az urat? — kérde tőle Hargitay, pipáját szája szegletébe vágva.

— Igenis, tekintetes uram; úgy megőrült neki, mikor a levelet kibontotta, s ami benne volt, meglátta, majd megcsó-

kolt; azt mondta, hogy tiszteli a tekintetes Bárzsing urat, köszöni igen-igen nagyon.

— No ennek ugyan jól eshetett az a két forint! — döcögött kacagásformán Hargitay.

— Nem mondhatnám — szólta Márton huszár —, mert a kétforintost, ami mellé volt adva, a markomba nyomta borralalónak.

— Akkor hát nem tudom, minek örült olyan nagyon — szólta vállvonítva a büszke honfi, s nem is törődött e kérdéssel többet, hanem egy hatalmas fúvással Vezúv-kitörést csinálva pipája maradék sziporkáiból, állványára helyezé örök társalkodóját, s felhívta vendégeit, hogy már most az asszonyhoz jöjjenek át, itt levén az ebéd ideje; közel négy óra már.

Az ebéd pompás volt, vidám beszéddel fűszerezett; a beszéd tárgya kizárólag a holnapi nagy ünnepély. Az ifjú urak elmondták, hogy lesznek holnap öltözve, milyen bársonymentében, milyen hattyúprémes zekében, milyen kalppal fognak a hintó mellett lovagolni. Hargitay is ejtegetett kegyesen egy-egy körmönfont mondatot holnap tartandó beszédjéből. A pompás ebédben, a pompás beszédben csak Judit nem vett részt. Kenyéren kívül nem evett semmit, és nem szólt semmibe.

Fertőy szeretett volna neki jókedvet csinálni. „Hát kegyed szép húgocskám, mit fog holnap beszélni a nádor előtt?”

— Semmit.

— De ha őfensége szólítja meg kegyedet, akkor mégis kell rá válaszolnia.

— Akkor tudok egy szép köszöntőt; a legszebb ez, amit mondani lehet; az, amivel Vörösmarty Szép Ilonkájában köszönti fel az ismeretlen vadász Mátyás királyt.

A társaságban magán Hargitayn kívül, ki Vörösmartyt nagyon szerette, senki sem tudta, mi az a Szép Ilonka, s mi az a vadász-tósz, a válasz tehát nem tett semmi hatást.

Ebéd végeztével Hargitay egy percre Judíthoz közeledett:

— Egész ebéd alatt nem ettél. Bajod van?

— *Meg akarom szokni az éhezést* — szólt vissza a leány.

Egy percre mind a ketten egymás szemébe néztek.

Olyan volt ez, mint mikor a villámló égre a sötét tenger tükre visszavillámlik.

A Z Ü N N E P É L Y

Másnap reggel az utcák be voltak hintve zöld fűvel a hídtól a megyeházig; a házak oldalai fellombozva jegenyecágakkal, az ablakokban megjelentek a nemzetiszín zászlók, a tornyok minden ablakából széles lobogók repkedtek a derült légben: úgy látszott, mintha az egész város repülni készülne.

És az utcákon az ünnepi zaj; vasárnapi öltözetű nép, ezüstgombos, ezüstláncos férfiak, selyemruhás polgárnők, közbe egy-egy daliás alak, panyókára vetett mentével, fityegő csákovával, hosszan engedve maga után csörömpölni ezüstös kardját; egy-egy csoport nemesi bandérium, lóháton, mely hadnagya vezetése alatt a közeli falvakból jó, kék mentékben, tarsolyos kardokkal; török muzsikával haladó polgári díszőrség; a becsületesek céhek pompás zászlóikkal, miknek egyikét nyolc férfi válla emelte nyolc rúdon, a középső rúddal maga a céhmester tartá az egyensúlyt; az iskolák növendékei hosszú orgonasírsorban és a mindenféle látni-tudni vágyó tarka néptömeg mindenütt, mely minden utcát ellepett, amerre a díszmenetnek jönni kellett.

A Duna a váron felül két ágra szakad, s egy kis szigetet képez; a városból e szigetre állóhíd vezet, melynek szokás szerint két osztálya van: egy a szekerek, más a gyalogjárók számára.

A gyaloghíd ezúttal el van mindkét oldalán zárva a változatlan tömeg előtt; a kordont két-két városi és megyei

drabant képezi a két bejárásnál, és most még, midőn a nép csendes hangulatban van, s a kék dolmány az uralkodó szín, tökéletes sikerrel. A szűrös, inges és mezítlábos még most a szigetpartokon ácsorog, s a nagy jegenyék soraira kapaszkodott fel; onnan várja a látandókat.

A gyaloghíd közepén van egy tágasabb tér, melynek hátuljában látható rendes napokon szent Nepomuk János szobra; e rendkívüli napon pedig ugyanaz előtt egy mennyezet van emelve s gyönyörűen feldíszítve virágfüzérékkel, zászlókkal és szalagokkal azon úrhölgyek számára, kik a lovagias ifjú nádornak bejövetelekor elmés feliratú babérkoszorút fognak átnyújtani. Tehát a gyaloghíd azért van elzárva, hogy a néptömeg e díszes csoportozatot az ünnepjázat hevélyében meg ne bolygassa.

Az ünnepély programjában a múlt éjjel az a változtatás történt, hogy Hargitay nem a kiszálláskor üdvözlendi a magas vendéget, hanem a megyeházába lépte után. Amott rövid szavakkal a városi küldöttség fogadja.

A sziget hegyén, ahonnan nagyon keveset lehet látni az egész ünnepélyből, áll egy vén, száz évesnél öregebb, terepély fűzfa, az alatt van egy kis pad.

Ezen a helyen, ahova mai nap bizonyosan senki sem fog tévelyedni, találjuk Pusztafit és Lávayt. A távol emberi zaj, mint egy méhköpű zúgása, hallatszik idáig; senki sem zavarja a beszélgetőket.

— Látod, fiú — szól Pusztafi —, nincs olyan helyzet, aminek okos ember hasznát ne tudja venni. Itt van most e diadalút; egyik dicsőséget nyer belőle, más hivatalokat; te menyasszonyt. És az a leány valóban megérdemli, hogy nőd legyen. Elteszem emlékeim közé névaláírását; még a keze sem reszketett. Hát a tied nem reszket-e? No ezt szeretem. Ne gondoldj a jövővel; a bátor szív előtt meghunyászkodik az, s csak a gyávákat üldözi, mint az ugató eb. Csak olyan soká ne volna az este. Kivált az a néhány óra, míg a processzió tart, igen hosszú lesz nekem.

— Nem jössz velem?

— Azt jól tudod.

— Hát kívánod, hogy veled maradjak?

— Sőt ellenkezőleg, követelem, hogy kedvesed közelében légy, mert én úgy érzem, valami baj történik veled. Tudod, hogy én minden ilyen ünnepélynél úgy érzem magamat, mint a macska földinduláskor. Vigyázz rá!

— Az igaz, hogy képtelen gondolat volt a hídra állítani a tribünt; de te mit fogsz addig csinálni?

— Itt maradok a sziget végén, beleülök egy csónakba, és csendesen horgászom. Hanem megállj. Még úgyis korán az idő; nincs mért sietned. Szeretném hallani, mivel akartad felköszönteni a magas vendéget? Úgysem fogja senki meghallani kárba vesztett dikciódát; legalább halljam én.

— Jól van. Halld meg. Körülbelül így szóltam volna hozzá: „Uram, azon városba léptél, melyre nézve e hon földe egyedül mostoha anya. Nyolcvanöt év előtt a földindulás rommá döntötte ezt: a romok alapjaira új város épült. Ötvenkét év előtt az árvíz pusztította el; a pusztaságnak újra lakói lettek. Harminc éve tűz emésztette meg; hamvaiból ismét újra támadt. Húsz év óta a várerődítés egész negyedét rontá le s tette legelővé, a város odábbment, és újra fölépült. E kis tér lakóit minden csapás üldözé, maga az alattuk álló föld is. És im e házsorok, e templomok beszélnek és mondják, hogy e nép még csapásaiban is szereti, imádja és nem hagyja el szülőtteföldét. Uram, e csodás honszerelem büvkörébe lépj be, és maradj meg abban, mert aki azon belül van, az mindvégig sérthetetlen!”

Pusztafi meglökte tenyerével barátja vállát.

— Eredj, te balga! Nagyon jó, hogy el nem mondtad. Hiszen ez szép.

Egy ágyúördülés a túlparti hegytetőn jelenté, hogy a gőzös, mely a magas vendéget hozza, már látható.

Lávay sietett a hídra jutni, melyhez már akkor fegyveres hadsorok tartották hozzájárulhatóvá az utat. A gyaloghídon is

annyi volt már a szabadalmazott néző, hogy munkájába került a baldachin közelébe juthatni; ahol azután Márton huszárral összetalálkozva, e kellemes társaságban megmaradt.

Márton huszár nagy tisztelője és pártfogója volt a kiadott vőlegénynek. Ő egyedül maradt változatlan irántai érzelmeiben, politikai hitvallása dacára; pedig hiszen ő volt legérzékenyebbül sértve általa; mert ha a paraszt is úrrá lesz, hát akkor a szegény hajdúk hivatala hová alacsonyul le!

Hanem azért Márton huszár nem szűnt meg egykori kegyencét pártfogolni.

— Csak ide álljon mellém a tensúr; majd én helyet csinállok — szólott protektori arccal. — Innen legjobban lehet látni a zászló mellől.

Tudniillik, hogy nem a díszmenetet lehet legjobban látni, hanem a kisasszonyt, ki pompás díszöltözetben a többi delnők között a tribünön áll.

— Bizony gyönyörű teremtés! — mond Márton hajdú. Bal szomszédja azt a bársonyruhás lovagot érti, aki akkor vágat végig a hídon, s azt mondja rá: „Az ám”; pedig Márton a jobb oldalra beszélt, s egészen másra gondolt.

Halkan súgva folytatja Bélához:

— Tegnap este a kisasszony fekete kenyeret hozatott magának a cselédektől, azt mondta, hogy már ezután olyanhoz akar szokni.

Lávay szemei meg nem tudtak válni Judit szilfidi termetétől.

— Ide nem nézne egy világért, pedig tudja, hogy valaki közel van — dörmög Márton.

Most újra három lövés hallatszik a szigeten és arra hat dördülés egymás után a várfokon, és újra ágyú ágyú után; van olyan ember is, aki megszámlálja, hányat lőnek.

A városban minden harang megszólal, a tornyok üdvkiáltása túlzengi az emberi riadalt, mely ezernyi ezer szóval köszönti a lobogós zászlókkal érkező gőzhajót; minden hang-

zik a földtől a jegenyék tetejéig és a háztetőkig; s az örömríadal úgy hömpölyög odább-odább, amint a sziget felől a díszmenet közelebb húzódik.

Mennyi pompa! Mennyi igaz lelkesülés!

A diadalívek alatt egyenkint tünedeznek elő a polgárőrség csapatjai, elől a tábori zenekarral, mely a Hunyady-indulót harsogtatja, azt a dalt, melynek refrénje ez: „Éljen soká a hon, éljen a király!” Utánuk a lovas nemesi bandérium, melynek zenekara skarlát ruhás cigánytrombitások csapatja fehér lovakon; mind szép rendben vonulnak végig a hídon, büszke, harcias tartással. És azután következnek az úrlovagok, pompás sujtásos paripákon, aransujtásos bársonyöltözetben; kócsagos, forgós kalpagokkal, villogó szablyákkal, miknek aranyos tokja a fényes kengyelhez verődik. És ennyi deli lovag közepett, aranyos díszhintóban maga a nádor, egy szép daliás arcú férfi, élte ifjú korában; magas homloka, szelíd szemei, hosszúdad arca, szép magyaros szénfekete bajusza s egész tekintetének férfias nyájassága olyan önkénytelen vonják felé minden szem tekintetét.

Ki tehetne az ellen, ha ennyi ember töri magát a hintó közelébe juthatni; egy örvendetes „éljent” kiálthatni az ország legelső választott tisztviselőjének, s elfoghatni egyet azon szíves mosolygások közül, mikkel az a nép üdvözetét viszonozza?

A nádori hintó körül tóduló néptömeg, amint a széles útról a keskeny hídra ért, egyszerre összeszorult. Itt már erősen meg is szaporodott azokkal az elemekkel, mik eddig a jegenyéket tarták megszállva, s amiknek meggyőződésük az, hogy amikor ilyen jó nap van, akkor minden polgárnak kötelessége semmi szóra sem hallgatni.

A két megyei hajdú a gyaloghíd végén nyilván gyöngé oltalom volt e közeledő ár ellenében. Amint azt minden ember előre láthatta, ahogy a díszhintó a hídra ért, az örömujjongó tömeg egy perc alatt elfoglalta a gyaloghídat, az ellenálló ör-

séget elkapva, mint a vihar a kaszált füvet. Nehány percig lehet még látni a néptömeg közül kiemelkedni egypár küzködő tollbokrétát és fenyegetőleg fölemelt kardot. Azok is eltűntek nemsokára, a csákokat és kardokat bizonyosan belelőkték a vízbe. Azontúl nem állt semmi az útban. Aki a gyaloghídon volt, azt a közeledő ár mind tömte jobban a tribün felé.

— Tensuram, itt baj lesz! — dörmögé Márton huszár Bélához fordulva.

— Az bizonyos. Mármost segítsünk, ahogy lehet. Adja idele Márton a kezét; ketten tán visszatarthatjuk a népet csak annyi ideig, míg a nádor az asszonyoktól átveszi a koszorút, mert azután egy perc múlva úgy össze fogják törni ezt a vékony sorompót, mint a pozdorját, de legalább azalatt a hölgyek csendesen eljuthatnak a híd túlsó végéig, s ott hintaikba ülhetnek.

— Jól lesz, tensuram.

Azzal még egypár becsületes hajóslegény segítségével megkísérték azt a feladatot, ezernyi rohanó alakból tömörült emberoszlop nyomását egy négyszögölnyi területen, ellenvetett vállakkal visszatartóztatni, amely néhány percre sikerülhetett, de amint sűrűbb lett a rájuk nehezülő tömeg, akként kelle nyomrul nyomra engedniök.

A hölgyek pedig a baldachin szárnyaitól takarva, nem látták ezt az egész veszélyt, csupán az örömszajt hallották belőle, az érkező nádor arcán függött figyelmük.

S e terhes pillanatban Hargitaynének, ki leánya oldalán állt, az az ötlete jött, hogy egy egyszerű „sokáig élj” kiáltás helyett valami szép rigmust mondjon a nyújtott koszorú mellé.

Már ekkor Lávayt és Mártont egész a tribünig szorította az ellenállhatlan néphatalom, s a korlátok recsegní kezdtek.

Hargitayné nem látott, nem hallott abból semmit. Ünnepeles hangon kezdé:

— Mélyen tisztelt . . .

Abban a percben egy rögtöni roppanás hallatszott, rá egy rövid, egy borzasztó ordítás, minő száz meg száz megölt ember utolsó rajkiáltása . .

A gyaloghíd a túlteher alatt harminc ölnyi hosszúságban egyszerre leszakadt, s hölgyeivel, zászlóival, szentképével együtt a Duna közepébe zuhant.

A következő percben nem látszott a víz tükkrén más, mint uratlan fövegek, fenn libegő díszkoszorúk és lemaradt zászlók. A többi a víz alatt volt.

Azok között Béla és Judit.

A VÍZ ALATT

Kétszázharminc ember bukott egyszerre a letört híddal a víz alá.

Ott, a diadal mámorában, az ünnepély fénykörében, a nádor szeme láttára, alig egy ölnyire hintaja kerekeitől zuhantak a hullámsírba; az ünnepelt még láthatta a koszorús angyalfőket maga előtt, még hallhatta a zengő éljenkiáltást, és egy perc múlva a koszorúk úsztak a víz színén, és a fájdalom ezerszavú ordítása tölté be a levegőt.

Óh, milyen ünnepély volt ez!

Midőn a zászlós diadalíveken át rohant a jajgató néptömeg minden irányba kábult rémülettel, aranyos, bársonyos lovagok hogy vágattak, fővegvesztve, észvesztve, s kiáltoztak nejeik, gyermekeik után! A szép fegyveres polgárórség hogy riadt szerte, mint egy fölvert tábor, s mindenki a part hosszában, mely még akkor zászlókkal volt fölékesítve.

— Siessenek önök a dereglyékhez — kiálta a nádor kíséretéhez; ő maga leugrott a hintájából. Egy ember, kinek neje szeme láttára bukott le a vízbe, utána akart rohanni; a nádor ragadta meg és tartóztatá vissza, magával vonszolva a félőrültet: „A dereglyékhez, a dereglyékhez! A gőzöshöz kell futtatni, hogy kerüljön a folyamon fel! A halászok jöjjenek hálóikkal! A hajókhöz minden ember.”

Akik közel voltak és hallották a parancsokat, vágattak azokat teljesíteni; a távolabb álló tömeg hullámozott előre-

hátra, mint kinek jó tanács nem jut eszébe. Egy csoport, mely jó előre haladt a város utcáin, még diadalmas zenével nyomul előre. Egy lovas utoléri őket. Egy szót mond nekik, arra a zene töredezetten megszakad, a csapat felbomlik, s zenész és ünnepjáró fut visszafelé a folyamhoz . . . Óh, milyen ünnep ez!

Hargitay János ezalatt a választott bizottmány élén várta az ünnepélyes percet, melyben a nép hódolatát az oly forrón óhajtvá várt vendég színe előtt tolmácsolhatja.

Ma elragadóan fog szónokolni, mert valóban érzi is azt, amit mond. A nemzeti büszkeség, az ősi honszerelem és a ragaszkodó hűség szavai azok. Ki tudja, mi lesz, ha ezek mind kimennek a divatból? Ma bizonyval ezeknek a napja leend!

Nem Hargitay János, hanem azon elvek, miket ő képvisel, tartják ma diadalnapjukat.

Le is van írva a szép dialektikával alkotott szónoklat, s Hargitay még egy pillanatot vet belé, midőn a monostori első ágyúszó eldördül.

„Amíg én élek, amíg e test össze nem roskad, addig ez eszmék, e szavak is élni fognak.”

És bizonyára Hargitay arcán az élet maga sugárzik. Ilyen tekintet az, mely nem fél a holnap szelétől, mely nem mondja a jövőndőkre: „ha élünk.”

Daliás zsinóros köntöse még tíz évvel fiatalabbnak mutatja; a mai nap eszméi elsimítottak homlokáról minden ráncot; annyival is ifjabb. Egész magatartása azzal dicsekszik, hogy ez a nap ma az ő számára virradt.

Ismét lőnek; az ágyúdördülés megzörrenti az ablakokat. Hargitay János magában számíthatja a tőle távol történetek folyamát. Most megérkezett a gőzös. Most történik meg az elfogadás. Most megszólalnak a harangok. A menet az első diadalkapun jött át. A nép üdvkiáltása megzendül, az induló zenéje közbehangzik; most érkeztek a hídra fel. A zeneszó, az éljenriadás mind jobban kivehető a part felől. Most egyszerre valami nagy, erős kiáltás hangzik; nagyobb, élesebb, áthatóbb

az eddigi morajnál: az emberen úgy végigborzong valami. Azután egyszerre csendesség lesz, csak a közeledő zene s a harangszó marad meg.

Hargitay azt számítja, hogy most áll neje és gyermeke a magas vendég előtt, ki kegyteljes mosolyát árasztja rájuk.

Ekkor egyszerre félbeszakad a zene, megáll a harangszó. És egy perc múlva elkezdik a harangokat félrevern.

Mint nagy vész idején, midőn mindenkinek menteni, menekülni kell, minden toronyban, minden harang, vékonyan, vastagon, szomorúan elkezd kongani: „Vész, vész, vész!”

A toronyból jól láthaták a borzasztó baleseményt.

„Mi történhetett ott?” — kérdezik egymástól az el-sápadt férfiak ott az ünnepélyes termekben; — „Tűz ütött-e ki?”

A magas épület ablakaiból semmi irányban sem lehetett tüzet látni, és a harangok mégis egyre mondták: „Vész, vész, vész!”

Nemsokára az újratámadó népzaj is hirdette azt.

Ah, az egészen más zaj volt, mint az elébbeni. Nem az a kitartó zengés, mely egyetlen „éljen” szónak szájról szájra kelő ismétléséből támad; hanem egy zűrzavaros z sivaj, mely nő, de nem közeledik, melynek hallása nem melegít, hanem összeborzaszt.

És senki sem jő onnan, hírt hozni. Az utcákon minden ablak tele várakozó főekkel, akik sápadtan kérdik a járókelőktől: mi történt? Senki sem tud felelni; aki most jár az utcán, az mind a városból siet kifelé a partra, s maga sem tudja, mi vár rá.

Csak nagy későre fut végig az utcán egy öregasszony, kezeit tördelve, ez már a part felől jő, s lázhidegtől rázott hangon rebegi: „Óh, Jézus Máriám! Óh, Jézus Máriám!”

Ez a városházához siet, a tisztí sebésznek hírül adni, hogy siessen műszereivel a szerencsétlencen segíteni; saját nejét is éppen most fogták ki holtan.

Hargitay János lekiáltott a futó asszonyra a megyeház ablakából: „Mi történt?”

Óh, hiszen minden ablakból kérdezték ezt már a jámbortól, de ő nem hallott most semmi kérdést, s nem felelt semmi mást, csak: „Óh, Jézus Máriám!”

Amint ennek lélekborzogató sikongásai elhangzottak a Városház téren, akkor kezdett egy csapat férfi nagy zajjal jönni a megyeház felé, kiket minden ablaknál megállítottak, s nagy-sokára bontakozott ki a lassan húzódó tömegből egy vágatató lovas; egyike a megyei lovas huszároknak, kik a rendtartás végett voltak kiküldve. A huszár ruhája csupa por, arca csupa vér volt, mint akit egyszer lovastul a porba gázolt a vakon rohanó néptömeg. Csákója sem volt a fején, úgy vágatott hajadonfővel a megyeház kapujáig; nagy nehezen bírta elszilajult lovát visszatartani.

— Mi történt?! Szólj! Beszélj! — kiálta le a lovától hánykodtatott lovasra Hargitay.

Az rá sem ért a kérdezőre feltekinteni, mert talán nem mondta volna neki, ha megismeri.

— Leszakadt a dobogóhíd; az asszonyságok mind a Dunába vesztek! . . .

Hargitay János, mint ki haláldőfést kapott, elordította magát.

— Mind a két Juditom!! (Nejét is Juditnak hitták.)

És erre szép piros életvidám arca elkezdett mosolyogni, elkezdett még pirosabb lenni, mindig ragyogóbb, mindig mosolygóbb lett. Nehány pillanatig nem lehet tudni, megőrül-e vagy meghal: Hanem azután egyszerre elnűlt minden mosolygás, a piros arcszín szederjesre vált, a szép délceg alak aranyzsinóros, nyusztos díszöltözetében, ezüstmarkolatú kardjával kezében, álló helyében összeroskadt; előbb térdével, azután karjával, azután homlokával koccantva a márványpallót.

Csakugyan igaza volt. Az ő ősei mind szemközt állva szokták meglátni a halált. Most már ő is közöttük van.

S ha halottai valóban megindultak a túlvilág felé, ő gyorsabb volt náluk: — megelőzte őket.

De vajon útban vannak-e?

Amint a gyaloghíd korhadt mestergerendája kettéropant, az alázuhanó szakasznak egyik fele minden rajta levőkkel egyben a hídlábak alá esett, míg a másik rész pántjainál fogva fennakadva, arról csak a rajta levő népcsoport hömpölygött alá; néhány karfa utánuk esett; akit ott talált, azt összezúzta.

Néhány, az örökkévalósághoz számított perc múlva, több ölnyire a hídon alul fölmerült az alászakadt hídrész a víz alól.

Minő látvány volt az!

Száznál több nő és férfi, egy kuszált gubanccá keveredve, mint egy folt féreg, melyet a zivatar ágastul letört, egymásba és a karfába kétségbeesetten kapaszkodva; némol egy-egy életért esengő kéz, melynek feje a gerendák alá szorult, emelkedik ki a víz alól; ájult női alakok lebomlott haját libegteti hosszan a hullám.

És egy jajkiáltás nem hallatszik; a rémület mindannyinak elvette szavát. Halálos kábulatban engedi magát az egész embertömeg, lélekvesztő tutaján, a víztől csendesen alávitetni.

Ezeket megmenteni könnyű! De hát akik a híd túlsó töredékéről mentő darab fa nélkül omlottak alá egy gomolyba keveredve, mely egymást nyomta, tulajdon esése terhével, le, le egész a Duna mély fenekéig, ahol a kagylók teremnek!

E szerencsétlen tömeg között voltak Hargitay két Juditja, a nő és a leány s az elutasított szerető, Béla.

Abban a percben, midőn az ijesztő recsegés közepett az egész tömeg, hidastul együtt roskadni kezdett, Judit lelkének ez az egy betöltő gondolatja volt: „Ah, tehát meghalunk!”

Ez tehát megoldása a fájdalmas kérdésnek: meghalni. Nem ijeszté őt meg a pillanat réinképe, egész lelke tele volt azzal régóta. Sokat gondolt ő egy ilyen percre; sokat képzelte ő magában: milyen érzés lehet az, mikor az ember egy magas helyről az ismeretlen hullámsírba leugrik? milyen

lehet oda alatt? sokáig tarthat-e? nagy fájdalom lehet-e az? feljön-e a lélek a buborékokkal? elébb megszakad-e a szív, mint a fő gondolkodni képes? s rég meg volt barátkozva e hideg, bántalmas gondolattal; csupán az tartotta vissza, hogy azt tenni mégis gyávaság volna. De íme a sors maga akarja most. Tehát így történik az legjobban.

E keserű nyugalomban egészen megtartá öntudatát, még akkor is, midőn a következő percben a hullám összecsapott feje fölött.

Szemeit le nem tudta hunyni a víz alatt.

És az rettenetes volt!

Látni maga mellett, körülé, alatta, fölötté, ismerős arcokat, a halál kétségbeesett agóniájával, némelyik mereven kidülledt szemekkel, duzzadt arccal szállt csendesen, mint légben a pehely, másik eltorzult arccal, összehúzott szemekkel vonaglott, tehetetlen erőködéssel kapkodva mentő tárgyak után. Legiszonyúbb volt két ismerős barátnéjának alakja, kik egymást szorosán átölelve lőbegtek alá; amint a fenn delelő nyári nap keresztülsütött a víz átlátszó tömegén, oly zöldnek látszott körülé minden arc és alak.

És még e száz meg száz arc és alak élt! Még mozgott, még hánykódott, még vonaglott az átkozott zöld elem híg világában; még a kezek nyúltak egymás után, még az ajkak kiáltásra nyíltak, még a szemek forogtak üregekben . . . és az már a halál országa volt.

Judit látta, és még nem érezte, hogy ez a halál. Még nem nyitotta fel ajkát. Nem érzett egyebet, mint azt a nehéz nyomást a mellen, amit a víz tömege okoz.

S eközben úgy érzé, mintha csendesen emelkednék föl-felé: tán éppen azért, hogy elhagyta magát. A feje fölötti zöld tömeg mindig világosabb kezdett lenni, s már látni kezdé, amint fölötté azok az apró halacszkák rajzanak, mik ezrivel úszkálnak a víz színén, a nap melegében fürödve s leskelődve a lég bogarkái után.

A nap odafenn, mint egy tűzgolyó nagyított képe látszott a vízen keresztül, s a millió felszálló buborékban megtört sugáritól szivárvány dicskör képződött itt alant.

E szivárványos glóriából egyszerre mintha egy égből alásuhanó alak szállana le hozzá! Kedvesének arca volt az!

Midőn ez arc megjelent a leány előtt, midőn e mentő kéz megragadta karját, midőn egy perc múlva szétváltak a habok feje körül, midőn szemci megpillanták az isten szép világát, midőn egy szabad lehelettel átszívható az áldott levegőt, és midőn arca kedvese vállára borult, ah, akkor az a gondolatja támadt, hogy az élet nagyon szép.

Megmenekülni! Éppen annak erős karja által mentetni meg a halálból, akiért meg akart halni! Ez az érzés, ez az eszme egy percig üdvözültté tette. Csak egy percig.

A következő percben ismét egy gondolat villant át agyán, ami rokon a kárhozattal.

— Hát az anyám!

S mintha rögtön válasz jönne e kérdésre onnan a hullámsírok országából, hirtelen a vizek alól egy erőszakos kéz ragadta meg a lábát . . .

Judit zsibbadni érzé minden idegét. Nem gondolt egyébre, mint hogy íme azon kéz, mely tiltva állt közte és szerelme között, most még a sírok mélyéből is felnyúl hozzá, megragadva gyermekét, midőn azt kedvese az életnek és az élet hosszú rejtelseinek rabolja vissza; ez a hideg erőszakos kéz nem engedi azt megtörténni, hanem leviszi őt ismét magával, le a csendes, a nyugodalmas halálba.

Judit nem ellenkezett vele; csendesen összetevé mellén kezeit, és szemeit most már lehunyta. Perc múlva érzé, hogy ismét elborította fejét a hullám.

A másik pillanatban Béla karja újra felragadta őt, de az erőszakos kéz folyvást tartotta alant, és nem bocsátotta el.

Érzé, minő erőfeszítésébe kerül kedvesének, hogy ily küzdelem mellett a haboknak ura maradhasson. Mondá neki:

„Hagyj el, menekülj magad!” Nem volt az szó, csak gondolat volt, ő azt képzelte, hogy beszél, vagy azt, hogy kedvese tán gondolatját is meghallja.

Az erőszakos kéz pedig folyvást vonszolta lefelé.

Többször volt már fejével a víz alatt, mint fölötte. Eszmélete kezdé elhagyni. Valami siket zúgást érzett füleiben, mely agyát-elkábította; az a pillanat volt ez, midőn a test és a lélek már különválva élnek; a lélek még eszmél, gondolkodik, de az idegek más úrnak fogadják szavát; a lélek nyugodt már, de a test halálküzdőlemben vonaglik, reszket és harcol semmivéletele ellen.

S a halálba vivő kéz nem akarta elereszteni.

Az öntudat elhagyta egészen; nem eszmélt semmire már; ekkor a vele küzdő alak ott lent haláldühében kínosan megharapta lábát.

E fájdalomra önkénytelenül összevonaglott a test, egy erőszakos rándulással felveté magát: e rándulástól az üldöző elmaradt tőle, s többé nem fogózott belé; — akárki volt, az már halott . . .

És most Judit idegeit megszállta amaz öntudaton kívüli erőszak, minő a kínos halállal küzdőket szokta meglepni. Nem volt már semmi gondolatja. Kedvesét, ki őt eddig karjánál fogva emelte és vitte fáradtságosan úszva a hullámok között, hirtelen átölelé, mindkét karját dermedt erőszakkal fonta vállai körül, átkucsolta karjait, magával vont a víz alá, és ajkaival annak ajkait keresve föl, egy végső halálos csókkal, öleléssel képtelenné tette azt a mozdulásra, a lélegzetvevésre; így együtt és egyszerre szállt a két alak a vízfenékre, a két lélek fel az égbe . . .

— Hahó! Béla! Ide! — hangzott egy ismerős hang a vizek fölött. Egy csónak sikamlott a habokon végig, csak egy férfi ült abban. Az volt Pusztafi.

E csónakban leste ő a halakat horogra; míg mások az ünnepély zaját növelni siettek, ő volt a legelső, ki a vész helyére sietett.

— Ide Béla! Ide!

Már messziről megismerte barátját, amint az küzdve dolgozott a hullámok között, s megfeszített erővel sietett segítségükre. Béla nem hallotta már szavát; az örült ölelés őt is vesztébe ragadta.

De a költő nem hagyja elveszni azt, akit szeret.

Csákllyával kezében addig kereste őket, míg rájuk talált. A lányka akkor is ölelve tartá kedvesét, nem leheté őket egymástól elválasztani.

A költő kiemelte őket erős karjaival, mint két gyermeket a bölcsőből, s azután lefekteté őket a menyasszonyi ágyba: a csónak fenekére.

A két, egymáshoz tapadó főt odavette az ölébe, lesimítá homlokaikról az összecsapzott hajfürtöket; a leány fején még akkor is ott volt a zöld mirtuszkoszorú. Most már egészen illett hozzá.

Egyik sem adott semmi életjelt, mozdulatlanul feküdtek egymás mellett.

A folyam túlsó partján nagy volt a riadal; csónakok, dereglyék kezdtek elindulni, a hídtörédék menekülteit csendesen vitte alá a hullám, a szigetpart csendes volt. Arra kormányzá Pusztafi a csónakot, szemeit le nem véve az ölében fekvő két hideg, elkékült arcról.

„Most már egymáséi vagytok.”

— — — — —
Egyébiránt a legszebb idő kedvezett az ünnepélynek, a nap forrón süttött, az ég derült volt, az elszórt fű illatozott az utcákon.

AKI A SORSOT KÉNYYSZERÍTI

Pusztafi valahol a belváros egyik háromemeletes házában lakik. Természetesen a harmadik emeleten; azért, mint mondani szokta, mert negyedik már nincs.

Egy előszoba, melyben inasa lakik, egy dolgozószoba és egy hálókamra képezik lakosztályát.

Bútorzata igen egyszerű, csupán könyvtára képviseli a fényűzést, mikben az angol, francia és német klasszikusok remekei mind pompás díszkötésekben állnak. Falain acél-metszetű arcképek; de nem azok, amiket minden háznál szokás találni a magyar földön; nem azon jó bajuszos, szakállas arcok, kik kardot kötöttek fel, amikor az arcfestőnek ültek, s a markolatra tették kezeiket, annak jeléül, hogy ha még magátul akarna is kijönni hüvelyéből az a fegyver, hogy valakinek megártson, ők nem engednék, visszatolnák.

Ez acélmetszetek itt körül mind idegen szabású arcok, simára borotvált képek, állig kötött fehér tászlis nyakkendő-kkel, ódivatú frakkokban. Nem egy falusi ismerője a költőnek, ki hozzá látogatóba feljött, mondá magában első körültekintésre: „ugyan minek tartja itt ezt a sok németet?“, s csak azután borzongott a háta, mikor közelebbről megnézte azokat, s az aláírásokat olvasá; — az a ráncoktól áterelt, epés, gunyoros arc, melynek két inggalléra meztelen nyakán kétfelé van vetve: Marat; az a fennyen fölemelt fő, masszív vonásaival, nyílt tekintetével, faltörő homlokával: Danton; az a cicomás

alak: Robespierre; az a fiatal, gyermekes tekintetű tojásdad arc, a rettenetes Saint-Just, s az a szellemdús női arc: ógörög hajlászével: madame Roland. Aki pedig íróasztala előtt függ, az a kopasz tarkójú kedélyes arc: az Béranger. Íróasztalán kedvenc olvasmánya, a girondisták története van kitérve.

A költő íróasztala előtt ül; szobája ablaktáblái bezárva, gyertyái csonkig leégve. Előtte egy megkezdett költemény, melynek címe:

„Cassius”

„Tell”

„Desmoulin”

„Hát a negyedik ki lesz?”

Fel-felkel, egyet jár nyugtalanul szobáján végig, egy tallérnyi emlékpénzt hajigálva s tenyerével elkapkodva; azután ismét leül és ír tovább.

Félig kész már a költemény, de a vége nem tud megszületni. Nincs, nincs eszme, ami oda való volna. Elolvassa, amit írt már: „nyomorúság!” dörmögi magában; azután szét-tépi az egészet, összegyűri markában, s a kemence mögé veti. Ő így szokott törülni munkáiban.

Az ajtót nyikorgatja az inas.

— No mi baj? — kérdi Pusztafi félretolva a reteszt.

— Két asszonyság akar bejönni.

— Hozzám? Éjszaka?

— Szép éjszaka — dörmögé a vén cseléd —, tizenegy óra már délnek.

Azzal kinyitotta az ablaktáblákat. Esős, kedvetlen márciusi nap volt, nemigen lehetett észrevenni, mikor virradt meg.

— Hát csak bocsássá be a hölgyeket, ha okvetlen látni akarnak.

— Nem tetszik előbb felöltözni?

— Hiszen le sem vetkőztem tegnap óta.

— Legalább csizmát húzhatna mást, mert ez igen sáros.

— Az egész világ sáros, mért ne lehetnék én is?

Voltak kedvetlen órái, amikben a cinizmusig ment nála a hiúság hiánya.

Néhány perc múlva hölgyruha-suhogás hallatszott ajtaja előtt s egy gyöngéd koccintás ajtaján.

— Szabad!

Két hölgy lépett be; egy fiatal és egy éltés.

— Ah! kegyed az? — kiálta öröm hangján Pusztafi, az ifjú hölgynek kezét nyújtva. — Ennek igazán örülök.

Hargitay Judit volt az.

— Én babonás vagyok — szólt Pusztafi a hölgyeket pamlagához vezetve —, s attól föltételezem, milyen lesz egész napom, hogy kedves vagy gyűlöletes arccal találkozom-e legelőször. Ma tehát epochális jó napomnak kell lenni!

— Megbocsát ön, hogy idejét és eszméit rablom? — szólt Judit, megszorítva a költő kezét.

— Úgy nagyon értéktelen tárgyak rablására adta magát kegyed.

— Bemutatom önnek nagynénémet, Gyöngyi Saroltát.

A kis eleven asszonyság, ki évei dacára igen sok kellem birtokában érzi magát, valami szellemdús bók alkalmazására szánta el magát, melyet arcából észrevéve a költő, sietett útját vágni e készülletnek, egyenesen a tárgyhoz látva.

— Miben lehetek kegyednek szolgálatára?

— Jó tanácsával.

— Azt előre adhatok, mielőtt a tárgyat hallottam volna. Amit kegyed akar — az helyes.

— Én színésznő akarok lenni.

Pusztafi kegyetlenül összeráncolta szemöldeit. Mondta magában: no ennek ugyan kár volt „in bianco” aláírni a kívánságát.

— Ön megbánta, hogy előre helyeslé akaratomat?

— Kegyed valóban igen jó rendőrséget tart szép szemekben.

— S kegyed igen rossz titkárt arcvonásaiban. Szándékom nem nyerte meg tetszését.

— Óh, miért nem? — szólt a költő iróniával. — A pálya ellen semmi kifogásom. Hisz az polgári állására nézve egy fokkal följebb áll az enyimmnél, fényére nézve végtelenül fölülmúlja azt, s ami a szenvedély kielégítését illeti, minden alkotó művészet között egyedül ez ad a teremtés pillanatában valódi gyönyört; hanem óhajtanám előbb tudni, számot vetett-e kegyed magával és tehetségeivel; tudja-e, átmérlegelte-e, mi kell minden egy színészno pályafutásához.

A jó nagynéne sietett mindjárt a válaszával ily kényes kérdésben megelőzni Juditot. Hisz ő csak nem dicsekedhetik saját talentumaival.

— Óh, Pusztafi úr, ha hallaná egyszer, ahogy kegyed költeményeit szavalja Judit! Az a hang, az az érzés . . .

— Kérem, kérem . . . — csitítá őt Pusztafi. — Nem hangról, nem érzésről kérdezősködöm én. Azok olyan dolgok, amik nélkül az első föllépés után megbukik az ember, s aztán kigyógyul belőle. Azt kérdeztem, tud kegyed mosni, vasalni; tud varrni, főzni. Mert ez a fődolog. A színpadi királynék civillistája nálunk nem olyan nagy, hogy abból minisztériumot tarthassanak; a királynénak mikor nagy szerepe van, reggel még sötéttel fel kell neszezni, hogy szobáját kitakarítsa, mert bejáró cselédje még akkor alszik. Akkor a királyné megfőzi reggelijét, s azalatt ráér szerepét megtanulni, hogy nyolc órára készen legyen, mikor próbára kell menni. Tizenegykor a királyné hazajön, tüzet rak, rántást készít, mert a vendéglői háztartás sokba kerül, s a bejáró cseléd ehhez nem ért; főzés közben szerepe főbb momentumait átgondolja, s azután iparkodik az ebéden mentül előbb átesni, amín segít az, hogy igen rövid. Azután előkeresi öltönyeit, mik estére szükségesek, egyikre új díszítményt kell varrni, másikat korszakhoz idomítani, némelyiket ki is kell vasalni. A királyné ezalatt beleélheti magát szerepe lelkületébe. Azután következik a dicsőség.

A királynét taps és diadalzaj fogadja, felvonás után háromszor kihúják, a királyné sóhajtva gondol rá, bárcsak ne hínák ki annyit, hogy kapuzárás előtt meghalhatna a harmadik felvonásban; ne kellene két garast fizetni a házmesternek. — Nos tehát tud kegyed mindezekhez?

— Akarok tudni, tehát fogok tudni.

— Erős szavak. Hanem azt is jó lesz kegyednek előre látni, hogy a múzsák, apjukkal Apollóval egyben, már Arachne és Marsyas idejében is irigyek voltak. Vetélytársairól ma is lehúzatja a bőrt Apolló. Vannak kellemetlen, kiállhatlan, háladatlan szerepek, miket innen is, onnan is a rendező fejéhez vernek, míg utoljára olyan kézbe akadnak, mely azokat megtartja. A királyné nem lehet mindig királyné, hanem holnap uszályt visz magánál kisebbek után. Kedvetlenül lép gyűlölt deszkáira, s vándorol más által elhagyott helyekre; játszik dajkákat, öregasszonyokat, tréfás fecsegőket, mik lelkével ellenkeznek. Mit csinál ilyenkor? Tűr és hallgat és elnézi, milyen szépen el lehet temetni az embert elevenen. Vagy pedig nem tűr, hanem intrikázik: fog magának újságírókat, akik jajgassanak helyette, ez kevésbe kerül, egy szép szó, egy mosolygás elég, hanem aztán keveset is használ; többet ér, ha két versenyző párt közül valamelyikhez szegődik vagy mind a kettőhöz; egyik primadonnát a másik ellen izgatja, egy korifeust vagy kettőt meghódít, talán a rendezőt is, miért ne az igazgatót magát vagy éppen az egész hétfejű sárkányt? Hisz ezzel a híre egy cseppet sem lesz rosszabb. Vagy ha éppen nagy és gyors sikert akar aratni, valami magas személyes protekció... Kegyed elpirul: bocsánat, nem mondom tovább, csupán általánosságban beszéltem. Kegyed tud tűrni...

— Tűrni és igyekezni által kitűrni.

— És már most mondja meg kegyed, mi oka van ez elhatározásra?

— Azon akartam kezdeni. Kegyed nem engedett engem meghalni, midőn én akartam. Visszahozott az életre, midőn

már a halálban célt értem, mármost lássa, mire mehet egy nővel, ki életét intézni akarja. Amint ama rettentő nap után eszmélcémet visszanyertem, azt kérdezém: „hol van atyám, hol van anyám?” a körülállók nem feleltek, elfordultak, szemeiket törölték. Kinn az udvaron énekeltek, imádkoztak; a toronyban zúgtak a harangok, akkor temették mind a kettőt. Hallottam jól, mikor a két halottas szekér végiggördült a kövezeten, s azután a gyász kíséret párosával végiglépdelt az ablak alatt. Én még halva sem láthattam őket. Megváltak tőlem haraggal; elátkozó kezükkel fejemen; ha van egy gondolatom, mely sokszor visszatér, s melyet azzal próbálgatok legyőzni, ha egész borzalmát kiaknázom, ez az; most is azt hiszem, hogy aki ama rossz napon megragadott a víz alatt, anyám volt — és én eltasztítottam őt magamtól —, és ő meghalt — és én megmenekültem. Hogy élek, hogy örült nem levék ez iszonyú óra után, azt hiteti el velem, hogy a sors valami küldetést bízott rám. Lehet ez tőlem nevetséges rajongás, de én úgy vagyok meggyőződve. A gyászév leteltével, úgy ígértem Bélának, hogy nejevé leszek. Abban az órában, amidőn ez megtörténik, semmim sincs, mint saját magam. Szülőimnek egy végrendeletük maradt, melyet ők elijesztésemre írtak, nem sejtve, hogy a holnapi nap már az örökkévalóság napja. A fenyegető végintézet a megye levéltárában van, s én akkor, midőn Bélának kezemet nyújtom, a szegénységet viszem a házához. Szegénységnek lenni még nem baj, s attól ő sem irtózik, én sem; ő munkája után szerényen él, s én e szerény sorssal beelégszem. De annyi rajtam beteljesült szerencsétlenség már látnokká tett. Amivel szülőim, ismerőim fenyegettek, hogy Bélát azon elvek, amikért küzd, egykor földönfutóvá teszik, hogy valaha üldözött lesz, talán fogoly, talán száműzött, az bennem mind hitté vált. De nem azt érték el vele, amit akartak. Nem riasztottak el, sőt inkább most már elválhatlanná tették sorsomat az övétől. Neki szüksége lesz valakire, ki őt kétségei közt buzdítsa, ki balsorsában védje, ki, ha rászorul, oltalmazza, és ha veszni

indul, megszabadítsa. Ezért kell nekem életpálya, melyet magam teremtek magam előtt, s melyen függetlenül nézhetek a sors elé, ha az kedvét találja egy nővel küzdeni.

— „Óh, nő, nagy a te szerelmed!” — kiálta elragadtatással a költő, s kezét nyújtá a leánynak. — Ily akarat ellenében az én iszavam csak lehet.

— Azt vártam öntől, hogy nem fog lebeszélni. Tanácsát azíránt jöttem kérni, hogy mi gyakorlati kezdete van e szándék-
nak. Kihez és hová kell fordulnom?

Pusztafi egy percig gondolkozott, azután hirtelen felállt.

— Egy eszmém van. Ismeri kegyed a legjobb, a legelső magyar szomorújátékot?

— Ismerem. De amit én tartok annak, az be van tiltva.

— Akkor ugyanaz, amit én gondolok. Tanulja be kegyed. Mire készen lesz vele, azon világ lesz, amikor nem leendnek betiltott színművek.

— Akkor az ilyen világnak holnap kellene kezdődni.

— Ki tudhatja azt? Holnap fölkeresem kegyedet. Hol van szállva?

— Rokonomnál, a Hatvani utcában, átellenben a Landerer nyomdával.

— Fel fogom kegyedet keresni.

— De kérem, Bélának szót se erről.

— Akkor jó lesz, ha nem mutatja kegyed magát az utcán, mert ha ő megtudja, hogy itt van, akkor titkát nem fogja előtte megőrizhetni.

— Isten önnel a viszontlátásig.

Pusztafi kikísérte vendégeit a lépcsőig, ott kezét szorított velük, azután visszatért szobájába — és Madame Roland arcképe előtt megállva, azon nagyon sokáig elmerengett.

Ismét egy komor, esős márciusi reggel következett.

Az utcákon nagy volt a sár, az ég egészen nekikeseredve. Akinek mulhatlan dolga nincs odakinn, nem kívánczik el hazulról. Judit nagyon alkalmasnak találta az időt arra, hogy a Pusztafi által feladott drámai szerepet betanulja. Az éjjel is azzal foglalkozott, s most már csak egyes részletein kellett tanulmányoznia.

A könyvvel kezében ott ült az ablaknál. Egészen elmélyedt a képzeletől elevenné tett kor nagy csoportozataiban, miket egy óriás lélek masszív alakokban teremtett újra.

Egyszer csak úgy tetszék neki, mintha ez zsebongás, mely Jeruzsálemi Endre trónját, mint háborodott tenger csapkodta körül, valóban hallható volna... Ez nem a felidézett szellemektől jó, ez nem képzelet, ez való. Az utcákon hallik az a moraj, mely mintha folytatása volna Petur bán szavainak.

Ha annyira el nem lett volna mélyedve tanulmányában, ha érdemesnek tartotta volna az ablakon át hivatkozva nézegetni, rég észre kellett volna vennie, hogy egy óranegyed óta, dacára a permetező esőnek, egyes férfítömegek vonulnak végig az utcán nagy sietséggel, mint kiknek valami bizonyos céljuk van, de az nagyon sietős, nemsokára ugyanazon tömegek újakkal szaporodva jönnek vissza a Hatvani utcán végig.

A tompa moraj, az ismeretlen zúgás egyre közledik; Judit látta a néptömeget mind közelebb húzódni, s nem tudta kitalálni, hogy mi az. Nem örömszaj, nem tisztelgés, nem harag, nem ijedelem moraja; mi tehát?

A tömeg nagy része fiatalemberekből áll.

Judit lakásával szemben állt egy háromemeletes ház, melynek első emeletét a nemzeti kaszinó tartá kibérelve, a földszintet pedig egyike az ismert nevű nyomdákknak foglalta el.

Ez a ház volt ama nap történetének középpontja.

Ez a nap volt a *szabad sajtó* történetének első napja.

Akiknek nagyon jó emlékezetük van, még talán révedezik előttük, hogy ez a nap március tizenötödike volt.

Valószínűleg nagyon régen el van az már feledve.

Ezen a napon két nevet emlegetett nagyon a közönség: Pusztafi és Lávay Béla neveit. Milyen régen elhangzottak már azok is, mindazzal együtt, ami akkor történt.

Kérem: hiszen mi nem történetet írunk, hanem regényt és divatokat.

Tehát e napon divat volt mindenkinek az utcán lenni.

Az ilyen napoknak pedig nincs megállapított programjuk, amikből az ember előre tudhatná, hogy nézőjáték lesz-e a vége vagy tragédia.

A legnagyobb tolongásban találkozott Pusztafi Judittal. Neki természetesen mindenütt ott kellett lennie, ahol Béla jár.

Pusztafi arra gondolt, hogy az a szegény gyermek nem lesz itt jó helyen; tán Bélát is féltette, hogy ha Juditot meglátja, lelke elveszti csataképességét. Hirtelen odament hozzá, és behívta egy kapu alá.

— Hol jár kegyed itt?

— Ahol önök.

— De kegyednek ma másutt kellene lenni. Nem emlékezik rá? Tegnap abban egyeztünk meg, hogy kegyed egy tragédiában akarja első színi kísérletét tenni, mely még tegnap be volt tiltva. Ma már nincs betiltva. Látja, nekem még arra is gondom volt. Beszéltem az igazgatóval. A próbán kegyedre várnak. Ne gondolkozzék soká. Látja, hogy ma olyan nap van, amiben minden óra egy esztendő. Ma minden lehetséges, még a képtelenség is. Jöjjön velem a színházhoz, hadd mutassam be az igazgatónak.

Az eső esett. Judit esernyő nélkül szaladgált az utcán. Pusztafi egy kis sánta emberkét fogott el az utcán, aki esernyővel haladt előre.

— Álljon meg kedves polgártársam. Mi neve önnek?

— Glanz Melchior, alászolgája, orvossegéd a Rókus-kórháznál.

— No, hát adja ide az esernyőjét. Az én nevem meg Pusztafi.

— Óh, kérem. Ezer örömmel. Van szerencsém. Ki ne ismerné önt? Kérem. Méltóztassék.

— A színháznál meg fogja kapni.

— Óh, nem sietős.

A kis sánta ismeretlen átadta esernyőjét, s tovább bicegett kezeit dörzsölve örömeiben, hogy ilyen szerencse érte ma. Pusztafi pedig sietett a színházhoz Judittal, kinek minden íze remegett, mentül közelebb értek azon bűvös szentélyhez, mely annyi fiatal kebelnek áhított Olympja, a nemzeti színházhoz.

Judit kényszerülve volt elfogadni a helyzetet, melyet önmaga kívánt. Megkezdeni az új életet azon a deszkákon, mik a világot képviselik, midőn ott künn maga a külvilág is új életet kezdett; lelkével játszani akkor, midőn a külesemények is játszottak azzal.

Délutánra az utcai zaj áthúzódott Budára.

Mi történhetik ott, afelől semmi hír sem érkezett át.

Sokan a színháztól, akik a próbán szerepüket végezték, siettek a többiek után, és mind odamaradt, egy sem jött vissza.

És Judit kénytelen volt ideát maradni. Hanem maga kívánta ezt a helyzetet. Most hát benne volt; most helyt kellett állnia abban.

Délután hat óra volt már, és Budáról még semmi hír.

A színházban ezalatt folytak az előkészületek az esteli előadáshoz a maguk megszokott rendén.

Ideát nem tudott egyebet a közönség, mint hogy a délig összetódult néptömeg nemzeti zászlókkal átvonult Budára, s ott történik most valami — és hogy semmi se hiányozzék a nevezetes nap élvezeteiből, estére olyan drámát fognak előadni, mely tíz év óta be volt tiltva, s hogy abban egy új művész nő fog fellépni, akiről csodadolgokat beszélnek.

Csak maga az, kinek ez este első színi kísérletét kelle tartani, tudta, hogy minő kétséges dráma folyik most odaát,

aminek kimenetelétől függ, hogy koszorút fognak-e ma este lábaihoz hajítani vagy kedvese fejét.

Már ki volt világítva a színház, már gyülekezett a közönség, és még semmi hír a testvérvárosból.

Juditnak szerepére kellett gondolni. Arra a szerepre, mely tele van fájdalmas vonatkozásokkal egy lázadó iránt; melynek minden szava visszaragadja lelkét a mai izgatott nap eseményeihez.

És ilyen állapotban játszani, először, fényes közönség előtt!

Már csengettek az öltözőszobák előtt; a színpadok között már gyülekezni kezdtek a fényes paszomántos, történelmi orrokkal ellátott férfialakok. Judit letéve szerepét, felvette aranyos palástját, feltette fejére a diadémot, kilépett a megvilágított térre, a palotát ábrázoló papírosok közé, s úgy szeretett volna — lépni magáról palástot, fényes öltönyt, s szétszórt hajakkal rohanni végig sáros utcákon, s a hangzatos jambusok helyett, végigsikoltani: „Ne bántsátok, ne bántsátok őt!”

Óh, milyen nagyon meg fog bukni! — Már elsőt csengetnek a színpad gépészeinek.

— Judit! Itt vagyok — szól egy hang az álfal mögül elősietve.

— Béla! — sikolt fel a leány, s abban a pillanatban feledve van jelmez, színpad, körülálló nép; a leány szeretője keblére omlik.

Tett volna-e nő másképpen?

Az ifjú arcán lehetett olvasni a diadalt. Nem kellett kérdezni, hogy mi történt; aki rá nézett, tudta már.

Egy pillanat múlva úgyszólván kiragadták Bélát Judit karjaiból, s látnia kellett, hogy a festett királyok történelmi orraikkal, s az álgyémántos hercegnők mind sorba ugyanazt követik el vele, amit ő egy perc előtt; hisz ez olyan nap volt, amikor húszezer ember csókolta egymást összevissza, aki sohasem látta egymást. Nyomban ott volt Pusztafi is, azzal is hasonló dolgok történtek.

Az ügyelő azonban másodszer csengetett, a hősöknek iramodni kellett a színpadról; a függöny felgördült.

A színház tömve volt már; mindenki elégtelen, jókedvvel jött. E diadalmámmal telt közönség előtt lépett fel Judit a színpadra, ő maga legbüszkébb, legfölmagasztaltabb az örömtől.

De tetszett is!

A fölvonás vége felé több volt már a taps odalenn, mint idefenn a beszéd, felvonás végeztével kihítták Juditot vagy hatszor; azután a többit külön és mind valamennyit együtt. Azután az sem volt elég; a közönség Pusztafi költeményét akarta hallani a színpadról. Valamelyik fényes fejedelemnek vállalkozni kellett, hogy azt impromptu elszavalja; aztán még többet kívánt a közönség; magát Pusztafit akarta látni, meg Lávayt, meg a mai nap szónokait mind. Azok nem ellenkeztek a népakarattal, kijöttek, nagy sárosan, összegyűrt kalapokkal a színpadra; a nép kívánta, hogy beszéljenek; azok nagy rekedten szónokoltak; a közönség kívánta a Rákóczi-indulót, az közbezendült. A színház előadás elején már tele volt, egy óra múlva még egyszer annyian akartak beleférni, ember ember hátán tapsolt, éljenzett, szónokolt, a páholyokból az úri bérlők lenyújtották kezeiket, hogy a földszinten fuldoklókat felvonják magukhoz, és mikor aztán a páholyok is oly tömve voltak, mint a többi helyiség, és mikor már a Rákóczi-indulót sem lehet hallani az emberi hangrobajtól, akkor Pusztafi kilépett a sűgőlyuk elé, s kezét fölemelte.

„Csend!”

Pusztafi szólni akar . . .

Egy perc alatt elhallgatott mindenki.

— Polgárok! — szólt a mai munkában kissé megkopott hangon Pusztafi. — A mai napot bevégeztük. Térjünk szép rendben haza.

Arra mindenki szépen, csendesesen hazament.

S oly nyugodt éj következett a két városra, amit még egy elkésett dalhang sem zavart meg.

De e nyugodt éj Juditot nem tudta elaltatni.

Amint hazatért, amint fekhelyre ledült, lámpáját eloltá, szemeit lehunyta, akkor vette észre, hogy hisz a sötétségnek népe van, a csend visszhanggal van tele. Minden a fülébe zúgott, minden a szeme előtt volt. A mai nap képe, hangjai, remegése és kitörő örömei.

Az utcákon hullámozó tömegek ott jártak végtelen tömegben lehunyta szemei előtt, s a hevült zaj kísérte őket; a kétségbeesett rettegés, az elkapó büszkség dicsőített kedvese miatt; a vakmerő kísérlet a színpadon, a kábító siker, az ezernyi arc és a pillanat ezernyi indulat-változása, mindez élt, lehelt, zajgott lelke előtt. Egy élettörténet volt ez rá nézve, tele katasztrófokkal, mik egy évtizedet betöltenének, s most össze vannak tömve egyetlen napba!

Csoda-e, ha e napnak nem tudott lenni éjszakája?!

ÚJ ÉLET

Néhány hónapig tartott az a divat, amikor gyönyörű szép tollakat viselt minden ember a kalapján; ki fehéret, ki feketét, sokan rózsaszínűt is; ők ugyan azt hitték, hogy az veres. Valódi verseny volt, kinek van szebb, hullámzóbb tollbokrétája. Ami pedig a nemzetiszín szalagcsillagokat illeti, azokban valódi fényűzés fejlődött ki, a kokárdák most már bársonyból is készültek, középett ezüst országcímerrel; kezdték őket csillag alakúra is idomítani, nagy kerülettel, hogy messziről olyat mutasson, mint egy mediatizált herceg rendjele; sőt mikor az erdélyi unió kimondatott, akkor még a veres-fehér-zöld mellé a kék és aranyszín is fölvetetett a kokárdába; ami már csakugyan elég ragyogó volt.

Hanem azután úgy nyár vége felé kezdett úgy látszani, hogy a toll nem teszi azt a jó szolgálatot, amit az ember várna tőle; sem az a toll, mely a kalapokat ékesíti, sem az a toll, mellyel a mérges vezércikkeket írják, sem az a toll, melynek fosztott pelyheín olyan szépeket lehet álmodni. Más felé hajlik a divat, a fiatalság kezd tollas főveg helyett apró zsinóros sipkákat viselni.

Éppen a toborzó zenéje vonul végig Judit ablaka alatt, melyet egy csapat újonc fiatalság követ; azok között sokakat megismer Béla barátai, pályatársai közül. Ügyvédek, orvosok, tanult férfiak.

A postakihordó érkezése idézte el az ablakból. Két levelet hozott; egyet számára, másikat nagynénjének. Judit mind-

kettőn megismerte Fertőy írását. Nagynénje levelét átvitte annak szobájába, a magáéval visszatért.

Midőn felbontá a levelet, valami kimagyarázhatlan undort érzett ezen betűk iránt, amik mind olyan szépen, olyan kalligráfi igyekezettel vannak írva, mintha képmásai akarnának lenni írójuk kifestett, kiborotvált arcának; külszépséggel takarva a tartalom rosszóságát.

Úgy volt.

„Kedves unokahúgom! — szólt a levél. — Ön feledni látszik, hogy alólírott önnek nagybátyja, s ön szülőinek halála után, mint természet szerint legközelebb álló rokon, törvényesen helybenhagyott gyámja. Ön, felhasználva a mostani izgalmas időket, olyan pályát választott, gyámi engedélyt nem kérve, nem várva, mely önt emancipálni látszik. Emancipálni tudni illik a világ véleménye, a szokásos követelések és egyéb ódon világnézetek alól, miknek más viszonyok között élő hölgyek alá szoktak vetve lenni; melyek azonban a színvilág istennőit nem sokat zsenírozzák. Színésznőknél nem szokták azt kérdezni, nem is igen szokás különbséget tenni: ki a lány, ki nő. Ez nem vétetik ott szigorúan. Azonban vannak kellemetlen emberek, kiket a törvény gyámnapáknak nevez, s hasonló alkalmatlan kérdezősködésekre följogosít. Emlékezni fog rá kegyed talán, hogy e hét folytán leend azon szomorú nap évfordulója, melyen kegyed szerencsétlen szülői egy nap egyszerre oly gyászos halállal kimúltak. Kegyed megboldogult édesatyjától egy végrendelet van letéve a megye levéltárában, melynek borítékára a megdicsőült e szavakat írta: „Halálom után egy év múlva felbontandó.” Kegyed tudja e végrendelet tartalmát, mert boldogult húgom közlé azt önnel. Sejtelemszerű aggodalomból, melynek látnoki szavait a következők időik igazolták, megtilták önnek szülői családi összeköttetésre lépni egy férfival, kinek fején a fátum keze nyugszik; s azon esetre, ha nejevé lenne annak, vagyonaikból kirekesztették. Kegyed igen ügyes és furfangos módját találta ki e végrendelet kiját-

zásának. Kegyed azt mondá: „Nem választom sem az egyiket, sem a másikat; leszek színésznő, s megtartom mind a kettőt, a vagyont is és kedvesemet is.” Hasonló ott még csak nem is felöltő; ha az embernek tetszik, még viselheti is a világ előtt, a színlapon, valakinek a nevét, anélkül, hogy törvény és oltár tudnának valamit felőle. Ez igen csinos manőver, csak hogy más embernek is van esze. Kegyednél Lávay Béla úr mindennapos; kegyedhez a színpadra feljár, egymást tegezik, karöltve járnak stb. A világ előtt nincs titok. Már most én, czennel hivatalos komolysággal szólítom fel kegyedet, hogy nekem mától számítandó négy nap alatt válaszoljon e kérdésemre: „Neje-e kegyed Lávaynak, vagy nem? És ha nem az, akarja-e őt magától eltávolítani vagy nem?” Ha kegyed Lávay Bélához sem nőül menni, sem tőle elválni nem akar, akkor határozottan tudatom kegyeddel, hogy én, mint gyám és végrendeletti végrehajtó, tudni fogom kötelességemet, hogy egy botránynak, mely családilag közel érint, törvényes úton végét vessem!”

Judit lelke le volt zúzva e sorok alatt!

Mily alacsony rágalom!

Mi kegyetlen ármány!

Tehát ez a színpadi fénykör? — Minden virágbimbónak szabad megnyílni a napsugárra; minden leánynak szabad titkon sóhajtani; minden szívnek szabad ábrándozni; de ha egy színésznő teszi azt, az becstelen! Ha egy szolgáló beszél a kapuban egy ifjú legénnyel, azt mondják rá: „ez menyasszonya”; ha egy színésznő teszi ezt, azt mondják rá: „szeretője”.

Mit tegyen? Kihez meneküljön?

Megmutassa-e e levelet Bélának? Soha!

Kedvesét bosszúra ingerelné, veszélynek tenné ki, és ami legfőbb, figyelmeztetné arra, hogy a világ mit beszél felőlük, hogy azt jóvá kell tenni. Ah, ez lehetetlen. Ez nem azon büszke átlátszó lélekhez férő gondolat. — És mégis — Fertőy fenyegetését bevárni nem lehet! Nem szabad! Ki adhat jó tanácsot itt?

Nagynénje jött ki a szomszéd szobából. Látszott arcán, hogy valami kellemetlen mondanivalója van, nem tudja, hogy kezdjen hozzá.

— Kedves Judit — szólt végre valami szóra akadva —, ma reggel találtam a számodra valami pompás, egészen neked való szállást.

— Igen, kegyed keresett nekem szállást?

— Tudod, ez neked nagyon szűk, és a második emeleten van; nagyon is egyszerű; te már előkelő színésznő vagy, megillet, hogy csinos szálláson légy.

Judit lesüté szemeit és elhallgatott.

Ez a másik levél hatása. Fertőy nagynénjének is írt, s fenyegetéseivel megijeszté. Az most el akarja őt magától távolítani, hogy a botrányba bele ne keveredjék.

Tehát ennyire meg van már rágva jó hírve? Tehát ennyibe kerül egy nyájas mosoly, egy kézszorítás? — És ő ezt mind nem mondhatja meg neki.

De hát elhagyja-e őt? Meghagyja-e cselédének, hogy mikor jönni fog, mondja neki, nincs számára itthon senki?

E kérdésre nem volt idő választ adni, mert Béla éppen nyitotta az ajtót.

És mikor Judit őt maga előtt látta, — éppen olyan nyájasan mosolygott rá, éppen oly forrón szorítá meg kezét, mint mikor még nem tudta azt, hogy mi ennek az ára.

— Ráérsz-e velem jönni? — kérdé Lávay.

— Veled menni (és eszébe jutott: együtt menni veled az utcán; azt mondják, szeretőd vagyok). Igen; hová akarsz?

— Sétakocsizásra.

— Koesin? Néném is velünk jön?

Az sietett felelni: nem ér rá.

— Tehát egyedül. (És azt is százan fogják látni, és mindenki azt fogja mondani: ím, valóban úgy van az!)

— Megyek veled.

Judit hirtelen kalapját, sálját vette; nagynénjének köszönt, ki azt igen hidegen viszonzá; azzal Béla karjába fogózott, és ment vele.

Béla felsegíté őt a bérkocsiba, mely az ajtó előtt várt, s azután odaült mellé.

— Tudod, hová! — szólt a kocsisnak. A hintó robogott.

Judit még csak kalapja fátyolát sem húzta le arcára.

Béla kedvese keze után nyúlt, az nem húzta vissza kezét.

Hanem gondolta magában:

Ha a te szíved az enyimnek valóban igazán megfelelő fele, ha a te lelked az én lelkemmel valóban, igazán egy, úgy az én kezemen keresztül és a te kezeden át, meg kell azt tudnia a te szívednek, a te lelkednek, amire én most gondolok; és ha te azt a gondolatot érzed, ami énnekem úgy fáj, lehetetlen, hogy a te szemedből ki ne csorduljon a könny.

És amint ekkor görcsösen megszorítá kedvese kezét, és hirtelen szemébe nézett, annak valóban két könnycsepp volt szemében.

De az nem a fájdalom könnye volt, mosolygott hozzá.

— Juditom, én szerelmem; tudod-e hova megyünk most? — szólt hozzá megindult hangon.

— Hová?

— A templomba megyünk — esküdni.

Perc múlva ott állt a kocsi a templom előtt.

Tehát csakugyan *van* az, hogy egyik *lélek* a másiknak feleletet ád?

A templomajtóban várt Pusztafi s a kis orvossegéd, ki ama nevezetes napon Juditnak esernyőjével szolgált. Ők voltak a szertartás tanúi.

Rövid volt az, és kevés zajjal járt. Rajtuk kívül nem is volt más a templomban e szokatlan órában, mint a lelkész, az egyházfi s egy templomlépcsőt lakó koldusasszony.

És az Isten!

Ki hinné azt, mennyi poézis van az élet prózájában!

Mikor az ifjú nőt a mennyegzőről hazaviszi a férj kicsiny szállására, s karját válla körül fűzve, szerény gazdaságát megmutogatja neki: „Ez itt a konyha, ez az éltár, itt e szekrényben állanak az asztali szerek, amott az edények; ez a számolyka karszéked alatt, ez a szőnyeg ágyad előtt; ez íróasztalnál dolgozom én, arcképeddel szemben — ezek a virágok, amiket szeretsz — ezek a könyvek, amikkel mulatsz — ablakod kertre nyílik. Itthon vagyunk.”

Mindég „mi” és sohasem „én”, sohasem „te”.

A boldog kettős lét, a „fejedelmi többes” kezdődik, a magányos tulajdonnév megszűnt.

És mind e prózai csekélységen keresztül megtalálja a lélek kimeríthetetlen költészetét; a legotrombább cserépedény arról beszél, mennyire szeretett az a férfi, akinek ilyenre is volt gondja, aki a viharos országdöntő idők közepett lemondott a férfiak kiváltságairól, mik megengedik, hogy ők ne értsenek semmihez, ami a házi kör prózáját illeti; ki minderről apróságot beszerzett, hogy midőn kedvesének azt monná: „itthon vagyunk”, akkor az gondot, hiányt ne találjon schol.

Judit egy kis médaillont viselt keblében, annak egyik felén egy férfi, másikán egy nő arcképe volt.

A férfi Béla volt, a nő édesanyja

Midőn Béla nem láthatá, Judit kivette kebléből a kis keretet, s elébb megcsókolá Béla, azután anyja képét, s magában így szólott hozzá:

„Anyám, lásd, én boldog vagyok”.

Béla menyegzői lakomát is rendezett; kevesen voltak hozzá. Pusztafit hívta el s a kis orvost, kiről már tudjuk, hogy Glanz Melchiornak híják, igen jó magyar fiú ugyan a Szepességből; azután Gyöngyinét és senkit egyebet.

Gyöngyiné azt állította, hogy ő ezt az egész dolgot igen jól tudta már előre Béla csodálatos bevásárlásaiból, s éppen arra célzott ma raggel az új szállással. Judit érezé, hogy ez nem igaz;

de olyan ügyesen volt előadva, s a nagynéne különben olyan ártatlan jó lélek volt, hogy át kellett neki engedni azt az „arany hidat, melyen a legyőzött ellenfél menekülni akar”. — — —

— — — Még a kis pacsirta is ott van az ablakban, mely ugyanazt a népdalt fütyöréski, melyet az otthon levő. Mennyit kellett Bélának vesződnie, míg betanította rá. Hogy ilyen komoly ember nem restell azzal bajlódni.

Ugyanaz a népdalt fütyülő madárka ébreszti fel reggel Juditot álmából, mely otthon szokta, a hajnalsugár éppen úgy szűrődik át az ákaszokon, mint az otthoni kerti ablakon át; csak az álmak — azok voltak boldogabbak.

Judit fölébredve új élete első álmából, ajkához szorítja a kis médaillont, a két arcképpel, és suttogá:

„Anyám, lásd, én boldog vagyok.”

Későnek kell az időnek lenni, mert Béla már nincs honn, vagy nagyon korán kelt, azt gondolta, hogy kedvesét még meg fogja lepni ébresztő csókjával, ha visszajő. Mint lesz meglepetve maga, ha már őt szemközt jönni találja!

Judit sietve felöltözött, s csendesen benyitott férje dolgozószobájába.

Ott senki sem volt már, hanem a gyertya égett még íróasztalán. Azt úgy feledte.

Judit oda sietett, hogy a gyertyát eloltsa, s megdöbbenve pillanta meg egy levelet az íróasztalon, melynek címlapján e szót olvasá:

„Juditomnak.”

Nem tudta mire vélni ezt. Reszkető kézzel feltörte a pecsétet, és olvasott.

„Kedves szerettem!

Te nem sejtéd, hogy amidőn utolszor megcsókolál, az búcsúcsókod volt. Én tégedet megcsaltalak. Azt fogadtam, hogy nem hagylak el soha, s íme egy nap még le sem telt, már megszegém eskümet. A trombitaszó, mely reggeli álmodból felkölt, nekem indulást parancsol; én társaimmal

együtt a táborba megyek. Mentségem nincs: azt te fogsz keresni számomra. Meg akartam várni menyegzőnk napját, míg a gyászév letelt, de a vérszomjú idő nem vár. Tegnap volt az utolsó nap. Ezért a hóbortnak látszó sietség. Ma indulni kell. A néven, mit neked adtam, nem szabad semmi foltnak lenni; én megyek. Te várni fogsz rám és szeretsz. — Isten veled, s az én örök szerelmem. Bélád.”

Judit visszament e levéllel szobájába, s levette magát özvegy fekhelyére, sírt, sírt sokáig, mint sírhat egy aszszony.

Ágya fölött függött férjének arcképe, kis kerek rámában, azt levette és összecsókolá; könny hullott-e rá több, mint csók; ki számlálhatta meg?

És azután összekulcsolt kezeit ölébe nyugtatva, sokáig elmerengett, azon képre nézve, és lassan letörlé szeméből a könnyeket, és amint a kép olyan bizalmasan nézett vissza rá, mint aki nem kerüli a ránéző tekintetét, szép fejével csendesen ingatva, suttogá hozzá:

„Jól tetted; helyesen cselekedtél.”

És amint virágállványát a repkény körülfutotta, abból egy indát letört, összefonta koszorúnak, az arckép körül fűzte, s így akasztá azt ismét ágya fölé.

Egy nő, kinek férje a menyegzőj hajnalhasadtáva trombitaszó után elment a halál mezejére!

Azután megerősíté szívét, és átment újra férje dolgozószobájába, s leült annak íróasztalához, melyen a gyertya még mindig égett. Ott felvette a tollat, melyet Béla otthagzott, s két levelet írt.

Az egyiket Bélához, nem sok volt benne, tán csak ennyi: „Szeretlek, imádlak, lelkem mindenütt veled jár.”

A másik levél szólt Fertőnynek.

„Uram!

Levelére válaszolok. Én Lávay Bélának törvényes hitvese vagyok. Vagyonommal tehet ön, amit akar, de jó híremhez

megtiltom önnek nyúlni. Ez utolsó szavam önhöz az életben, melyre válaszát nem várom, s nem fogadom el.

Lávay Béláné.”

Így.

Mindkét levelet borítékba tette, mindkettőre felírta a címet, és lepecsételé. Még a Bélának szólót nem is tudta, hogy hová intézze.

És azután felegyenesedett, nagyot lélegzett, ragyogó nagy sötét szemeivel büszkén tekintve a magasba, mint aki érzi, hogy most már nem egy, hanem két ember nehéz sorsának a súlya nehezedik női vállaira, és talán mondta magában: „Anyám, boldog vagyok!”

A gyertya az íróasztalon még azután is égve maradt. Ő is úgy feledte-e, vagy tán gondolá: „Amit te meggyújtottál, azt én nem olthatom el.”

Hiszitek, hogy ilyen dolgok nem történtek a világon? Hogy az nem történhetett meg, hogy vőlegények az esküvő napja után elhagyták ifjú szerelmüket, és mentek egyenesen az ágyúdörgés után?

Aki kétkedik, jöjjön el, én elvezethetem még azokhoz a sírokhoz is, ahol ilyen emberek nyugsznak.

EGY VÁROS A VÁRBAN

Ha ez idő tájon az ember a Duna mentében utazott, a faluvégeken láthatott szürdölmányos embereket, amint egyes sorba állítva, fapuskával kezeikben, hadgyakorlatokat tartottak, szürdölmányos vezető parancsszavára lépve, fordulva, célozva, mint az igazi katonák:

„Jobbra nézz! Balra át! Vállra fegyvert! Indulj! Állj!”

Ha a hídon átment a városba, melyet kétoldalt vár vesz körül, minden utcán világoskék dolmányos, csákós csapatrendekkel találkozott; azoknak már igazi puskáik voltak, de régiek, még hagyományos kohákkal ellátva; azok is hadgyakorlatra jártak:

„Jobbra nézz! Balra át! Vállra fegyvert! Indulj! Állj!”

Az iskolák udvarain is sorakozott gyermekcsapatok tartottak hadgyakorlatokat, az öregek mintájára, pálcapuskákkal, papírcsákós vezérekkel. Minden ember, apa, nagypapa, fiú és unoka ebben az egyben töri most magát: „Jobbra nézz! Balra át! Vállra fegyvert! Indulj! Állj!”

A csendes, nyugalmas város képe egészen felfordult. Az asszonyok szónokolnak, a férfiak fegyvert csörtetnek, a szekeresgazdák ágyúik elé gyakorolják lovaikat.

Csak Kolbay őrnagy maradt a régi.

Ugyanaz a huszárdölmány, ugyanaz a feszes nyakörv, ugyanaz a világnézet egészíti ki most is.

Oly feszesen ballag végig most is az utcán, pálca nélkül, mert azt katonának szégyen volna viselni, kivált huszárnak; nem néz sem jobbra, sem balra, nem ügyel a mellette elhaladó nemzetőri csapatokra, mintha nem is léteznének rá nézve; csak néha-néha, mikor egy-egy korlátfára akad, mely most nemzetiszínűre van festve, csóválja meg a fejét; azt is tán csak azért, mert a festés új még és ragad.

Az öregúr nem vitáz senkivel, enged mindenkit tenni és beszélni; nem áll útjába az árnyak, azért, hogy nem úszik vele, ötet sem bántja senki.

Amint így csendesesen ballag, a falhoz húzódva, hogy valakibe bele ne botoljék, egy csörtető alak jön rá szemközt. Zöld dolmány, széles lángveres prémmel körös-körül, könyökig aransujtás, tele aranyzsinórral, paszománttal; zöld csákóján rettenetes sastoll. Az ember alig ismerne rá Bárzsing barátunkra.

Kardja is van, és az szörnyen figyelmezteti az utcát végighaladtára; egyébiránt két pisztoly van dugva az övébe.

Nem messze ide van Lávayné háza; az öreg asszonyság kijött a kapun, utána nézni a csörtető lovagnak, mert érdemes azt megnézni nagyon. Látja, hogy összetalálkozik a szemközt jövő hadastyánnal, s hallja, hogy egy kis idő múlva nagy lárma támad a két találkozó között; elébb csak mintha feleselnének, azután egyre gorombább hangon megy a beszéd, végre Kolbay mérgesen eltaszítja maga elől Bárzsingot, s jön errefelé, amaz meg odább megy, ökölrel fenyegetve az öreget vissza-vissza-fordultában.

A hadastyán nagy dohogva jött végig az utcán. Csak magában beszélt, de mégis mintha valakihez intézné szavait.

— Nézd el, nézd, a semmirevaló tacsakóját! Így banni énvelem.

— Mi történt, vitéz őrnagy uram? — szólítja meg az előtte elhaladót az öreg asszonyság.

— Mi? Ah! Maga az, édes lelkem? Adjon isten! Ilyen adta semmiházia! Hallotta ezt?

— Hallottam, hogy lármáztak nagyon. Mi baja volt azzal a harkály madárral?

— Hahaha! Igaza van. Egészen olyan, mint a harkály madár. Képzeld, lelkem, én jövök szép csendesen a fal mellett, ez a kardcsörtető elem toppan, s a vállamra üt, s még azt mondja „Szervusz öreg!” — „Szervusz öreg? Én?” — mondék neki. — Édes amice, nem őrizétek mi együtt négylábú csürhét soha. Erre azt mondja nekem — katonák tegezni szokták egymást. „Az ám, igazi katonák, de hát maga micsoda?” Hogy ő tábori alélelmezési biztos. „Úgy? hát prófunktomisszárius? No hát isten hírével. Lásson dolga után.” Erre megfog, s azt mondja: de nem addig van az, hanem, hogy énnekem kötelességem, mint más hazafinak, szolgálatot tenni; tehát csak vegyem fel a mangalétát, s éjszakára menjek patrolra, mint más, holnapra pedig sáncásni robotba, ki a monostorra. Héhh! Phatrolra mhenni! Héhh? Jubilátus huszár major! Mangalétát fogni, gyalog katonasorba állni és dob után menni, aki lóháton végeztem be a francia hadjáratot! S én, tősgyökeres nemesember, robotra menni, utat csinálni! De nem mondtam neki semmit, csupán csak annyit mondtam, hogy „Eb ura a fakó!” Erre ő felförmedt, hogy most itt ő parancsol, hogy majd megmutatja ő, hogy az ily vén reakcionáriusokkal, mint én, hogyan kell bánni. Hogy ő engem vasra veret, felakasztat! Hengem felakasztat! Ejnye kutya láncos! Én se voltam aztán rest, eltaszítottam előlem, csak úgy kalimpázott. Még ő engem vasra veret! Csak ne szeretném úgy ezt a várost! Ma elmennék inuen, soha vissza nem jönnék többet. De nem tudok már megválni innen; úgy megszoktam ezt a rossz kövezetet, ezeket a rágalmazó embereket, azokat a nagy jegenyefákat ott a szigeten; pedig azt beszélük, hogy azokat is ki fogják vágni pallizádáknak.

— Hiszen, ha kell nekik, hát csak vigyék — szólit kegyes megnyugvással a jó öregasszony —, az én kertemből már eddig is kivágtak minden mogyorófa-bokrot, azt mondták

puskaporrt csinálnak belőle. Az ember ilyenkor mindenét odaadja.

— Már azt látom. Csodálatos világ. Minden ember odaadja mindenét. Kis megtakargatott ezüstjét, még a gyermekét is. Kegyed is odaadta egyetlenegy fiát.

— Még pedig menyegzője után való napon. Az isten rendelte így.

— Hiszen ha katona akart lenni, azt nem hibáztatom, magam is az lettem; de legalább szólt volna nekem. Én berekommendáltam volna hajdani ezredemhez, sok jó ismerősöm van ott. Lett volna legalább kadét. De egyenesen közlegény! Szörnyűség! Ott egypár esztendő alatt hadnagyságra vihette volna, transzferáltathatta volna magát ide, vagy kvietálhatott volna ranggal, ha a felesége nem akar vele egyik garnizonból a másikba utazni; de pusztán közlegénynek ex propriis, az már nagyon sok.

— Ha az isten azt mérte ránk!

— Jól van, édes lelkem. Áldja meg az isten. Lásza, hogy megcsúfoltak! Jó étvágyat kívánok; — hogy még vasra veret! Engem!

Hazáig dohogott a mogorva öregúr végig az utcán: „Még engem vasra veretni!”

Lávayné pedig befordult az utcáról az udvarra; odabenn nagy csetepaté támadt; a két főhercegléd véres verekedést kezdett a konyhában valami nemzeti nóta felett, amit az egyik kicsúfolt; alig lehetett őket lecsillapítani.

— Boldogságos isten, — évődék a tisztas asszonyság a harc lecsendesülte után — mi lesz már a világból! Tegnap a hízó kergette meg az üszöborjút, a héten egyik kanári megölte a másikat a kalickában, s ma már a főherceglédék kezdenek el verekedni. Mindenütt háború; minden verekedni akar. Még a fiam is elment a háborúba! . . . Az én Béla fiam elment katonának. Pedig én nem arra neveltem.

Azzal nagyot fohászkozott, leült asztalkája mellé, elővette az „Áhítatosság óráit”, és úgy tapasztalá, hogy nem tud olvasni

belőlük, a betűk összefolynak szemeiben. Összefolynak szemeinek könnyeiben.

„Teremtő úr isten! Mit hoz a te haragod még a mi fejünkre?”

Bárzsing úr pedig csörtetett a vár felé.

A város és az ó fellegvár sáncai közt terül egy kis sétány, melyet kevélységből angolkertnek is neveznek; ennek a közepén van egy gömbölyű emelvény, melyen hajdani boldog időkben a katonai zenekar szokott estenként játszani a közönség mulattatására. Divat volt olyankor itten sétálni. Nappal dajkák és pesztonkák választák azt bakancsos idillek ábrándozó helyéül.

Ma azonban szokatlanul népes volt az angolkert, s a zenekar tribünjén igen élénk társalgás folyt javában, midőn Bárzsing odaérkezett.

Tudta jól, hogy miről foly a szó. Éppen azért sietett oda.

Egy csoport nemzetőrtiszt, kiknek csapatjai a belső várban fekdütek, tartott haditanácsot valami igen fontos ügy felett.

A jelenvoltak mind igen derék férfiak és lelkes hazafiak, bizonyosan bátor katonák is voltak. Feladatuk volt a várban lenni, mely, mint tudjuk, az ország legelső erősségének van elismerve.

És ők bizonyára azzal a szándékkal telepedtek meg abban, hogy ha kell, vérüket is odaadják annak védelmére.

Hanem hogy vannak különféle nemei a vér odaadásnak, s azoknak nem minden nemét szereti minden ember.

Aztán meg, hogy az ilyen várakat nem építik olyan komforttal, hogy aki otthon kényelmes lakhelyét elhagyja, azt mindjárt megint feltalálhassa bennük.

A legelső éjszakán, mikor az ember lefekszik, még jól el sem aludt, már jönnek követelni a vérből egy kicsit. Nem éppen sokat, hanem egyszerre csak egy cseppet, aztán meg a másodikat, a harmadikat.

Az ember csatával álmodik, felébred, puskát ragad; senki sincs. Megint lefekszik. Megint előjönnek a vérét követelni. Egy-két cseppet. Az ember azt álmodja, hogy elfogták, kínpadra vonták, sütögetik; vonaglani kezd, rugdalózik, ledobja magát a tábori ágyról; egész teste hólyagos. Gyertyát gyújt. Az átkozott ellenség nincs sehol.

Hancem amint lefekszik, megint ott vannak rajta.

Ki ez a gonosz ellenség? Óh, az a nagy városok, várak és kaszárnyák átka, az amerikai plága, amit még Mózsés nem ismert, különben bizonyosan besorozta volna az egyiptomi csapások közé: a poloska.

A honfi csak akkor vette észre, mit kapott e várban mikor már benne volt. Megmérhetetlen mennyiségű átkozott csimazt.

Kisvárosok polgárai még nem ismerik ezt a fenevadat; azért az irtózat nagysága a legelső találkozásnál, melyet magunk is osztunk.

Ama gyülekezet tehát nem egyébről tanácskozott, mint arról, hogy ez az állás és különösen a fekvés ezekben a várbeli pavilonokban tarthatatlan.

Egy sztentorhangú óriás, őrnagyi gallérral, deklamált a zenekar pulpitusa előtt.

— Uraim! Fegyver életől mi nem irtózunk, rohanunk ha kell az ágyútűzbe; de csípetni, maratni magunkat nem engedhetjük. Jöjjenek ránk százezer szuronnal, de ne százezer gombostűvel! Mi önkényt ajánlkoztunk a hazáért harcolni, de nem a hazáért vakarózni. Azt követelheti tőlünk a nemzet, hogy meghaljunk, de azt nem, hogy ne aludjunk. Én még, amióta itt vagyunk, nem aludtam egyebet, mint a múlt vasárnap a prédikáció alatt. Hisz így tisztán megvesz az ember! Mit használ minden haditudomány, mit használ minden hősi bátorság, ha egy orozva támadó undok ellenségnek áldozatul esnek a daliák. Leónidasz küzdött egymillió perzsa ellen, s híres felőle, de nem egymillió csimaz ellen, mint mi; Zrínyi Miklós védhette Szigetvárt kétszázezer török ellen, mert nem volt

neki kétszázezer poloskája odabenn. Uraim! Az utoljára is mindegy, akár a várban benn, akár a városban kinn lakunk. Kötelességeinket azért híven teljesítjük. Itt és ott szükség van reánk, s mikor az óra ütni fog, az bizonyára mindnyájunkat helyén fog találni!

A szónokot erősen megéltették. Bárzsing legjobban.

Az volt még csak a vita tárgya, hogy kinek kelljen bejelenteni azt a határozatot, miszerint szükségtelen a tiszteknek odáig vinni az önfeláldozást, hogy a legénységgel együtt benn a várban háljanak, miután a városban kinn szállásolva is éppen úgy közel érik a várat, mikor szükség van rá: vajon a várkormányzónak jelentessék-e be az vagy a hadügyminiszternek?

Határozatba ment, hogy a hadügyminiszternek teendő a felterjesztés.

Addig is pedig, utólagos jóváhagyás reményében, elhatároztatik, hogy ideiglenesen a városban történik az érzékenyebb polgártársak elszállásoltatása. Bárzsing maga négy tisztársat ajánlkozott szállásán elhelyezni, ami általános elismeréssel fogadtaték.

Innen aztán ballagott Bárzsing úr be a várba.

A várkapunál kék egyenruhás nemzetőr állt az őrsön, nagy, tizenhatfontos kohás puskával, ami majd letörte a vállát, s úgy elbámult a cifra egyenruhára, hogy tisztelkedni is elfelejtett neki, amiért Bárzsing úr le is hordta istenesen.

Az első udvaron egy csoport mindenféle öltözetű embert lehetett hadsorba állítva látni, kiket egy kék mándlis férfi tanogatót katonai gyakorlatokra.

Volt azok között szürdölmányos parasztleány, kékbeli polgárember, kabátos kereskedőlegény, szürke molnármester, diák, csizmadialegény és más egyéb vegyest.

A vezénylő férfi maga az ötven felé látszott járni az időben; sovány, de izmos alkata munkával élő embert gyaníttatott benne; ezúttal helyzetéhez illő komolyság uralgott barázdás orcáján. Szakaszát tanította be.

Mert ámbátor legjobb regula az a haditudományban, hogy „mikor eléred, üsd”, mégis úgy látszik, hogy szükséges tudni az embernek, hogy merre lépjen, hogyan forduljon jobbra, balra, s a puskáját (mikor van) miként tartsa, hogy botránnykozást ne okozzon vele.

Ilyen időben azt is hamar megtanulja az ember. Nincs az a kovácslegény, pedig azok lépnek legrosszabbul, akinek ha Kapor András uram megmutatja, hogyan kell, egyszerű-kétszer, meg ne tanulja. Pedig ő sem volt katona soha, múlt héten tanulta meg az egész tudományt egy Dommiguel-káplártól; most már ő a mester.

Van ugyan a szakaszában egy rossz béreslegény, aki nem tud különbséget tenni a jobb és bal lába közt; azt azután azzal tette csúffá, hogy az egyik lábára szénát, a másikra szalmát kötöttet, s akként kommandírozta: „Szénás lábad, szalmás lábad!”

Tehát éppen, amidőn Bárzsing úr becsörtetett a várudvarra, Kapor András uram nagy munkában volt a tanítványaival, folyton kiabálva rájuk:

— Egy kettő, egy kettő! Jobbra nézz! Balra nézz! Jobbra kanyarodj! Állj! Indulj! Egy kettő, egy kettő! Szénás lábad, szalmás lábad! Ne lépj ki a sorból, te lakatos!

Bárzsing úr, mint afféle felsőbbség, magas megalégedéssel nézte az evolúciókat, s megvárta, míg Kapor uram a szakaszával ismét visszaérkezik valami rohamból, mert vele versenyt futni nem akart.

— Álljon meg egy szóra, Kapor uram.

— Örmester, örmester. Szolgálatjára — mondá az, süvegéhez emelve kezét katonásan.

— Hát csak gyakorolja rekrutáit?

— Igenis, igenis, így lévén.

Kapor uramnak nagy kedve volt örökösen participiumokat használni.

— Valamire akartam Kapor uramat felszólítani.

— Parancsolatjára állván.
— Megvannak a lovai Kapor uramnak ugye?
— Igenis, meglévén, most is követ hordván az erődítésekhez.

— Én szeretnék Tatára utazni.

Kapor uram kinyújtott puskája végével a távol kéklő neszmélyi hegyek felé mutatott.

— Arra lévén.

— Nem vihetne el engemet a szekérével Kapor uram?

— Kész lévén.

— Hát mikor állhatna elő a lovakkal?

— Tíz hónap és tizenöt nap múlva.

— Megbolondult az úr?

— Nem úgy lévén.

— Tréfálni akar velem, vagy mit? Elfelejtkezett a tartozott fegyelemről?

— Sőt éppen a fegyelemre emlékezvén. Mert hogy hat hét előtt felajánkozván egy esztendőre önkéntesnek ide a várba; én azt a várat parolám ellenére tíz hónapig és tizenöt napig el nem hagyhatván és addig senki fiát a szekeremmel nem fuvarozván.

Azzal Kapor András uram hirtelen féljebbot csinált, egy irtózatos „Vigyázz!”-t ordított a szakaszára, s azzal „Szuronyszegez! Rohamra!” úgy elszelcelt Bárzsing úr elől, hogy az alig győzte őt szemével kíséreni.

A víhatatlan vár őrsége akkoriban igen kevés rendes katonaságból állt, egy zászlóalj nemzetőrség is rendeltetett oda, mely nagyobb részt a városi lakosságból alakult. Békés polgárok vállukra vették a puskát és satóbbi.

Hanem ez a várba fészkelt egy zászlóalj pár hónap alatt csodálatosan megszorodott, anélkül, hogy világosan észre lehetett volna venni. Ez így történt.

Egy-egy szakasz minden reggel kivonult szép polgári zeneszóval hadgyakorlatokra, majd a folyampartra, majd a

közbeeső szigetnek. Az ilyen hadgyakorlatnak rendszeren sok bámulója szokott lenni.

Az ilyen bámulókat aztán Kapor uram meg a többi jókedvű hazafiak visszatérőben körülfogták: Komám uram, sógor uram, jöjjön kegyelmed velünk, odabenn van a víg élet.

A zászlóaljparancsnok el nem tudta gondolni, hogyan lehet az, hogy minden felállításkor hosszabb lesz a had sora? Az emberek teremnek a földből.

Komám uram, bátyám uram, sógor uram innen-onnan kétezred magával ült már a várban, egészen elfoglalta az első számú üres pavilont, amit ők nagy kevélyen „Babilon”-nak kereszteltek el. Hogy ki ide tartozó, ki nem, azt a viláért sem lehetett volna kitudni.

Különben igen csendes és rendtartó emberek voltak, csak-hogy nem akartak semmi áron hazatalálni. Tartották magukat a katonaregulához.

A sereg zöme és java a „Tolnai” utcai hajósokból, a „Malomrévi” molnárokból s a „Megyercsi” utcai, „Rozmaring” utcai földészekből telt ki, kiket itt „szekeresgazdáknak” neveznek, s akik között Kapor András uram volt az órákulum.

Bárzsing úr eltűnt a térről, Kapor uram izzadt tovább; megmászthatlan határozata levén tizenkétórai harangütésig gyakorolni alattvalóit a hadtudomány rudimentáiban.

Lakatos koma egy megállapodás percében bátorkodott illően sipkájához emelve kezét megjegyezni, hogy a kálvinista toronyban ugyan már elütötte ám a tizenkettőt éppen mostan. Kapor András uram pedig igen nagyhitű katolikus vala, s annálfogva azt felclé, hogy a kálvinista toronymak semmi szólója abba, hogy mikor van dél; azt majd mások fogják eldönteni.

A Szent János-egyház tornyában szinte kondult a harang. Ez mondja meg az igazat.

Számlálták: — hát ez meg tizenhárom ütött.

No annyi óra nincsen. Ez már nem lehet igaz. Kondult végre az öreg harang a Szent András-egyház tornyában. Ez a hiteles!

Utána számláltak: — az tizennégyet ütött.

Megdöbbenve néztek össze: ez nem délharangszó, nem óraütés, ez tűzilárma!

Egy hirtelen magasra felkanyaradó füstoszlop bizonyítá, hogy a harangok igazat mondanak, s hat ágyúlövés a vár fokáról felelt a riadóra, míg künn a városban és benn a várban egyszerre megpördültek a dobok. Veszély van!

A dobszóra a katona és nemzetőr fegyverbe állt, a várudvaron egymás mellé sorakozott; a tisztek csapatjaik élén jártak, keltek; Kapor András uram is lecsatolta állára csatasziját, s legénységének megparancsolá, hogy kemény töltéseket eresztvén a csöbe, puskáját le ne tegye kezéből, s helyéből meg ne mozduljon.

A sáncon állt egy őr, ki a városra onnan lelátott, s az alatt a várudvaron állókat koronkint tudósítá a vész haladásáról.

— A tűz a Megyercsi utcában ütött ki!

Ott Kapor András uram háza van, otthon felesége, kisliai, sok lábasjóság az akolban; asszony, gyerek vajon tud-e menekülni? Drága jószág hogyan pusztul el mind?

Kapor uram csendesen sóhajtá, puskájára támaszkodva: „Az Úr adta, az Úr elvette; áldassék szent neve érette.”

Az őr kiálta ismét.

— A szél a városnak fordítja a tüzet! Isten irgalmazz!

Néhány perc múlva a tüzes pernye a várudvaron állók fejére szállingózott. Saját házaiknak hamva volt az. A sorban állók nyugtalanzkodni kezdtek: „Házunk, családunk; minde-nünk?”

Kapor uram észrevette a nyüzsgést, s hidegvérrel monda:

— Aki azonban helyét elhagyván, az főbe lövettetvén. Senki sem mozdult többet.

Az őr percről percre rémesebb tudósításokat üvölté alá.

— Már két utca ég! — Most három helyen gyulladt ki egyszerre! — Már a város közepén a tűz! — A tábori kórház is kigyulladt. — A kórházzról átsapott a tűz a megyeházára! — A tűz erre fordul. A várat borítják el a sziporkák.

— Fel a Babilon tetejére, legénység! — vezényle Kapor András uram, s néhány pillanat múlva az őrség fele a vár laktetőin volt, azokat oltalmazta.

A vártetőről borzasztó volt a városra nézni! Egy tenger volt az, melynek hullámja láng. A szél viharra nőtt már, s forgó tölcserre kavarta a zsarátnakot; a füst, a láng közepéből, mint rémes fáklyák emelkedtek ki a templom ok, a kolostorok, a városház tornyai; hat torony egyszerre, Csak a hetedik állt még sértetlen, és hangoztatá egyre szomorú kondulásait. A szép város háromnegyed része égett egy óra alatt, s a bőszült láng a széles Duna egyik partjáról a másikra csapott át, elborítva az összekötő hidakat, s felgyújtva a szemközt álló falut.

És e pokoli látványhoz az iszonyat zűrzaja, melyet ezernyi ezer kétségbeesett ajk sírása, segélykiáltása, ijedelme támaszt; s amit a pattogó tűzrobaj elnémítani nem bír, sem a tomboló vihar hahotája túl nem ordít.

És azok, akik ebben legtöbbet veszthettek, akiknek ezt nézni legfájdalmasabb volt, azok fenn álltak a vár palotái tetején, s azokat védték az előzőnlő zsarátnokhullás közepett, és nem hallották azt, hogy ki az, aki otthon oly hangosan sír.

Kapor András uram a pavilon tetőgerincén ülve, mint egy paripán, sorozgatá magában: „Most a megyeháza ég; most a városháza gyúlt ki; most a szentegyházba kapott bele; most mind a két torony lángol; most az egész Duna-sor végig, a hajók, a malmok a Dunán úsznak égve mind. Koldusokká leszünk, én is, más is, valamennyien. De azért kötelességünkről meg nem feledkeztünk. Talán valamikor támadni fog valaki, aki ezért rólunk megemlékezik.”

És amíg nézte a siralmas nagy pusztulást, még csak a szemöldöke sem mozdult meg bele.

A várban és városban erre a napra nem következett éjszaka. A terjedő láng helyettesíté a lemenő napot, s egy mértföldnyi kerületben nappal volt az égő tornyok fáklyavilágától; csillag nem tudott keresztültörni a lángvörös ég bíborán, csak a félhold csónakja látszott, mintha vértengerben úsznék.

E rém világitotta környéken, a Duna túlsó partján vágat egy négylovas szekér az almási hegyek felé. Egyike azoknak amiket „gyors parasztok” nevezet alatt ismert a vasúttalan hajdankor.

A szekér hátuljában egy köpönyegbe burkolt férfi ül, ki azalatt, míg a négy paripa tüsszögve vágat előre a kavicsos országúton, kezével a saraglyába fogózva, szüntelenül a háta mögött elmaradó égő városra néz. A tűz arcába világit, s oly rossz, oly ádáz vonásokat világit meg azon, hogy alig merjük ráfogni, hogy ez ismerősünk, hogy ezt már láttuk valaha. A rémlátványra meredő szemek mintha maguk is vérben fénylenének, s a távolról lobogó fény és árny mintha arcának vonaglása volna.

Néha önkénytelenül összeborzad, s mintha fáznék, összehúzza magán szélben repkedő köpönyegét; azután megint mintha a távoli tűz pokoli hőségét érezné mértföldnyi messzeségben, izzadni kezd, s lehány magáról mindent.

Tanyák, szántóföldek, hidak elmaradoznak az útfélen, ő nem néz előre soha; mindig csak hátra: a lobogó tornyokra, a gomolygó aranyvörös füstfelhőkre, az izzó égre és a vérszínű folyamra, melynek tükre egész a távozóig elviszi az égő város visszfényét.

Ettől a látványtól nem bír megmenekülni, pedig úgy látszik, mintha arcvonásainak torzképe enyhülne, amint a rémvilágítás távolodik, s a tájat mind jobban elfoglalja az éjsötét és a hold.

— Állj! Ki vagy? — hangzik egyszerre a lovak előtt.

Az utazó összerezzenve fordul meg ülésében, s arca, mely most a holdfényrel szembe fordul, olyan sápadt, mint a

halál. Az előbbi vörös fényből nem maradt rajta más, csak a sűrű vörös szeplők.

Most ráismerhetünk: ez Bárzsing.

Az almási nemzetőri előőr s az, mely szekerét feltartóztatá.

Olyan világ volt ez, amikor minden falu végén megkérdezték minden embertől, mi járatban van.

Bárzsing reszkető kezével alig bírta nagy kipkapkodva előkeresni igazoló okleveleit. Mondta, hogy cresszék gyorsan odább, mert ő futár, Pestre küldetik. A legszélső háznál útlevelet láttamozták; kérdezték tőle, mi történt a városban, nem felelt, fogai vacogtak, csak a kezével mutatott hátra: láthatják.

Azután új lovakat fogtak a szekér elé, az ostor pattogott, a szekér robogott tovább.

Jött egy mély út, hegyes vidék; az égő város nem látszott már; az utas vissza-visszanézett még, a lángoló tornyokat nem találta háta mögött; nem jöhettek azok utána, a csillámló folyam nem futott vele versenyt, mindenütt utána hordva a tűz világát; hanem egy felhő, egy vérveres felhő nem akart elmaradni feje fölül soha; az együtt járt, együtt repült vele; abban meglátta mindazt, amit eltakartak hegyek, erdők; hisz ez olyan iszonyat volt, ami az égre van festve.

Egész éjjel kísérte ez a felhő.

Reggel esős, borongós idő támadt, a zápor egyhangú szürkére festette a tájat.

Reggelre egy kis tóparti város fogadója előtt szállt le Bárzsing. Ott kifizette fuvarosát, s iszákját kezébe véve, fölment a fogadóba.

Nem is tudakozódott; tudta már a szoba számát, ahova be kell nyitnia.

Abban a szobában volt Fertőy.

— Ah, ön megérkezett? — szólt nyájasan közelítve a mindig mosolygó úr. — Hogy van?

— Fázom és rosszul vagyok — válaszolt dideregve Bárzsing.

- Igyék egy kis rumot, az helyrehozza.
Bárzsing nem kínáltatta magát kétszer; csakhogy a rumtól még rekedtebb lett a hangja.
- Hát mi újság otthon?
Az „otthon” szóra Bárzsing riadtan tekintte szét.
— Nem látszott ide az éjjel? A város ég . . .
— Csak a város? — kérde a mosolygó úr.
— Az egész város; a templomok, kórházak mind tűzben, lángban állnak, alig maradt meg egy negyedrésze az egésznek.
— Hm. Ha a szél megfordul, még az is eléghet.
- Bárzsing jónak látta még egyszer hozzá folyamodni a rumos palackhoz.
- Tehát ott most nagy az ijedség, ugye? — tudakozódék kíváncsian Fertőy.
— Óh . . .
— Oltásra természetesen a nagy viharban gondolni sem lehetett. A hídon jött ön keresztül?
— Óh, dehogyan jöttem; hisz az is ég. Csónakon hozattam át magamat.
- E szóra Fertőy nem mosolygott, a fogait szítta.
- Az úri ismerősök mit csinálnak?
— Hát sírnak és jajveszékelnek. Senkinek sincs ilyenkor gondja a másokra. Lávaynét láttam, amint az égő házból elfutott, egy kosár búzát vitt az ölében az ezüstneműi helyett.
— Ah! — szólt Fertőy ismét mosolyogva. — Az az aszszony engem egyszer megbántott. Azt kérdezte tőlem, mi okon szólok bele a város dolgába, mikor nem vagyok ott birtokos. Most jólesik neki.
— Holdvárynét ájulva vitték a Rozália térre, ahova nem jutott el a tűz, Szerafin kisasszonyt is láttam futni kalap nélkül.
— Hm. Kíváncsi vagyok a toalettiére. Olyankor nem igen ügyelhet az ember erre.
— A megyeházát sokáig oltalmazták, de végre mégsem bírták megmenteni.

— Ah! Már most hol fognak majd dikciózni a tekintetes karok és rendek?

A harmadik pohár rumnál maga Bárzsing úr is tréfásan kezdte venni a dolgot.

— A többek között a Hargitay-ház is porrá égett.

Fertőy arcán a mosoly most már gúnyvigyorgássá fokozódott.

— Ez Judit húgocskám baja. Ön tudja, barátom, hogy az öregúr végrendeletében, ahol ő minden vagyonából kizárja, a házat oly feltétellel hagyta meg neki, hogy abban végső ínség esetére maga lakhassék. Ez volt egyetlen, utolsó birtoka.

— Tehát Judit kisasszony?

— Már nem kisasszony. Férjhez ment — szólt Fertőy kivonva zsebéből Judit levelét s átnyújtva azt Bárzsingnak, hogy olvassa el.

Bárzsing arca haragvörös lett e sorok olvasásakor; ő még mindig remélte, hogy Juditot kényszeríteni fogja a végrendelet kedveséről lemondani s őt fogadni el férjül. Az előzmények Bárzsing úr kedvét éppen nem rontották el.

Mikor letette a levelet az asztalra, azt gondolta magában: tehát úgy kell neki! Legyen tehát koldus, legyen üldözött, legyen szerencsétlen; teljék be rajta a keserűség pohara.

— Már most tehát nincs mit tennünk, mint a végrendelet fölnyitását szorgalmaznunk — szólt fogait összeszorítva, úgy szűrve a levegőt azokon keresztül.

— Meg is tettem már az intézkedéseket — biztosítja barátja urát nagy nyugalommal Fertőy —, a végrendelet át van adva a tisztí ügyésznek, s holnap fel fog nyitni.

— Holnap? De hisz a város pusztulása...?

— Mi akadályozza önt, az én nevemben jelen lenni a felnyitásnál? Annyi hely csak lesz a városban, ahol ezt végre lehet hajtani.

- De a tűz, uram!
 - Mi bajom nekem az önök tűzével.
 - Az, hogy ha a megye levéltárában volt a végrendelet, tehát az ott el is égett!
- Fertőy most már nem mosolygott.

HÁZTARTÁS IGEN SZŰK KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT

A tél is eljött, és a leégett város még nem volt föl-
építve.

Nem olyan tél volt ez, mint a többiek szoktak lenni. Ez olyan tél volt, amikor százezer ember meg a másik száz-ezer ember okvetlenül szükségesnek tartotta az országot keresztül-kasul beutazni, nagy társaságban, gyalog és lóháton; éjjel künn aludni a fagyon s ágyat vetni a hóba, követ és árokpartot keresni feje alá vánkosnak; míg a nőnemen levő százezrek abban találták a farsangi divatot, hogy vászonszöveteket szedtek szét szálankint mentül apróbbra tépegetve.

Táncvigalmak helyett egészen más összejöveletekről volt szokás beszélni, s nem zeneszó volt, hanem egészen más moraj, ami a kebleket hevíté.

De nem akarom én leírni a férfiak fényes dolgát; regényt írok: divatokat. Nők történetét, kik küzdöttek erősebb ellen-séggel, mint a férfiak; kik küzdöttek azután is, hogy amazok elnyugodtak, kik küzdöttek a sorssal. A história férfiaké, a nők-nél hadd beszéljen a regény.

Hiszen én csak divatokat írok. Férfiak divatjait. Óh, milyen változandó a nők ízlése, színben, ruhában, kelmében, fejékben, hajfodrozatban! Mi tegnap kapós volt, holnap eldobva hever. Amit az egyik farsang imádott, a másik farsang már csak álarcnak viseli, s tavalyi viseletéért az utcán járót kinevetik. Ilyenek a nők a maguk divatjával. Hát a férfiak

divatja? Melyik állandóbb, melyik változandóbb? A jelmez-e vagy a jellem?

... A leégett város romjainak még a télen sem volt tetejük. Hát a lakosok hol laktak? Bizony azoknak nagyon erős okuk volt a négy víz közül el nem mehetni: benn voltak a városban. Nem a romok között, miknek nem volt tetejük; azért nem, mert ez olyan esztendő volt, mikor csillagok járnak az égen, olyan csillagok, melyek le is szoktak esni; ilyen futócsillag nagyon sok esett be a tetőtlen házak szobáiba azon a télen.

Hanem volt egy kis mező a város szegletében, melyet a hullócsillagok nem értek el; úgy híják, hogy cigánymező. Azért, mivel ezen a téren van a szegény cigányok gunyhósora. Egy csoport sárból rakott putri. Mit? Putri? Palota! Aki ilyenhez juthatott! Hisz az ilyenben kemence van és tűzhely, sőt ablaka is, amin ki lehet látni. Azonban annyi ezer ember egy sor nádasviskóban el nem fér; aki nem fér, úgy segít magán, megvásárol szomszédjaival társaságban egyet azon vásáros bódék közül, miket bécsi és pesti kereskedők szoktak használni országos vásárok alkalmával, azt felállítja a partos oldalra, s elhelyezi benne magát.

Egy ilyen vásári sátorban lakott az öreg Lávayné és a Holdváry család együtt.

Hja bizony, együtt! A nagy boldogság napjaiban nemigen gondoltak arra, hogy talán meg is kellene egymást látogatni. A nagyúri család piknikjei meglehettek anélkül, hogy az öreg asszonyságot meghívják bennük részt venni, hanem aztán mikor mind a ketten kijutottak az utcára, azt mondták egymásnak: építsünk egy kunyhót, s lakjunk benne együtt.

És ott elfértek szépen.

A fasátor közepén el volt rekesztve deszkával; a belseje volt a hálószoza. A külső rekesztékben állt egy vas takaréktűzhely, mely valamelyik háznál épen maradt; arról melegedett az egész tanya.

Cseléd nélkül el lehetett lenni. Volt kezes, lábas ember az utcán elég, aki annak a helyét pótolta. Lávayné maga főzött, a kunyhó mögött volt egy kis szárnyék, ott állt egyetlen tehene, azt maga megfejte, s csinált reggelit az egész társaságnak.

Holdváryné nem sokat volt útban; ő a nagy szerencsétlenség óta csak sírni tudott és alunni. Ha fekünni hagyták, egy helyen maradt, és nem kívánczolt sehova.

Szerafin kisasszony pedig segített a főzésnél Lávaynének.

Hogyan? Szerafin kisasszony főz? Szerafin a tűzhely mellett? Valóban ott; szép fehér kezei össze is vannak égetve és leforrázva számtalan helyen, mint kell lenni olyannál, aki ezt most tanulja.

Sok bajába is került az öreg asszonyságnak, míg ifjú segédjét a rántáskészítés titkába beavathatta; de sok lisztet összecsomósított azalatt!

„Bizony, édes kincsem, az nem cotillonfigura!” — szokta ilyenkor dorgálni tréfásan, s ha a kisasszony azalatt, míg ő kinn járt a zöldséget tisztítani, ott benn ki hagyta futni a húslevest, hogy az öreg asszonyság csak a nagy süstörgésre szaladt már be, akkor volt mit hallani Szerafinnek zongorahangjegyekről, francia regényekről és tájképfestésről, mint amelyek miatt mindig bátran el-kifuthat az embernek a levese a fazékból.

Az öreg asszonyság odakünn folyton zsörtölődött; Holdváry mama benn a rekesztékben fekhelyéről meg nem mozdulva, folyvást nyögött és panaszkodott, válogatott bajokat találva ki magának, mintha a valódi nem volna elég: „Te Szerafin, nekem a lábam kőből van; te Szerafin, ez az ágy mindig feljebb emelkedik alattam; te Szerafin én azt álmodtam, hogy ha bejönnek a városba, az asszonyokat összefogják, s előre küldik a várfalnak, hogy őket lőjék, ha lőnek; nem jó volna, ha nekem elébb elválnád a nyakamat azzal a késsel, amivel most a laskát metéled?”

Szerafin pedig a keresztűz közepett folyvást derült, és kifoghatatlan volt az elmés ötletekből. Az igaz, hogy ha a

főzésben nem nagy segítségére volt is Lávaynénak, de tréfás kedélyével annál inkább felderíté.

Mert semmi sem olyan tréfás dolog, mint a nyomorúság.

Milyen kacagásra méltó dolog az, mikor az ember a pohárát reggel fel akarja emelni az asztalról, s akkor veszi észre, hogy oda van fagyva; mikor a cipőjét felhúzza, s egy kis kerek lyukat talál az orrán, melyet az éjjel az egér rágott rajta! Mennyit lehet ezen sorba nevetni! Hozzá gondolva még, hogy ez az egyetlen cipő a világon, mely a kárvallottat tulajdonosának ismeri. Vagy mikor sok a vendég, s kanál hiányában Szerafinnak a nagy levesmerő kanállal kell enni.

Óh, hát még vendégek is vannak?

Természetesen. Sok az ismerős, aki kénytelen azt az életet követni, hogy sorba járja a kunyhótanyákat, s ma itt, holnap ott marasztalják meg ebédre. Azonkívül meg két rendes zsellérje is van a vendégszerető szállásnak, mégpedig férfiak; igaz, hogy házas emberek, kik valahonnan a vidékről, bizonyos okoknál fogva, jónak látták idebenn szorulni; egyiket szolgabíró úrnak, másikat fiskális úrnak hívják; egyik Lávayné, másik Holdvárné rokona. Nem volt testüknek, lelküknek hová lenni, hát aztán Lávayné mindjárt ott marasztotta őket. „Van itt még uramöcsémék számára hely elég: itt hálhatnak a konyhában; legalább megőriznek bennünket”.

Fiskális úr, szolgabíró úr nem is valami haszontalan emberek. Fiskális úr reggelenként maga elmegy a várba, ahol húst, lisztet osztogatnak, lenézeget a Vághoz, s ott halat rekvirál, azt asszonyénjének hazahordja, ellátva a konyhát; szolgabíró úr meg mindennap, este, mikor sötétedik, nyakába keríti a köpönyegét, s a köpönyeg alatt fát, szénát cipel haza; a széna éjszakára jó fekhelynek, nappal pedig szükséges a tehén számára, s mikor aztán mind együtt vannak, mikor leültek a felfordított deszkaszekrényekre, a földre, a leterített gubára, akkor olyan jókat nevetnek mindezen, mintha ez a legderekkabb adoma volna.

Nem is volna Lávaynének egyéb gondja, csak az az egy, ami minden víg tréfa után egy-egy visszatérő sóhajban helyét visszaköveteli: „Csak a Bélám köztünk volna!”

„Csak ő volna még itt!”

Persze akkor paradicsom volna a négy deszkafal ürege; akkor olyan tökéletes volna ez a világi boldogság, hogy az ember alig találna még valami kívánni valót.

Hanem hát azt most ki tudja, hol jár? Ki tudja, hogy él-e? Ki tudja, mi sorsba jutott? Tele a világ veszedelemmel. Az ember csak abban válogathat, melyikbe menjen bele inkább; s nem abban, hogy melyiket kerülje jobban.

Pedig hát most ő is itt lehetne köztünk. Ne ment volna el hírt keresni a világba; ne szeretett volna olyant, akit nem hagytak neki szeretni; ne kényszerítette volna a sorsát.

Kivált mikor a napi munka után kifáradva, egyedül maradnak még ébren, ő és Szerafin, mikor Lávayné első és utolsó gondolatjára visszatérve, fel-felsóhajt: „szegény Bélám!” olyankor olyan szemrehányólag néz Szerafin szemébe könnylepte szemével, mintha azt akarná neki mondani: „És mindennek te vagy a legnagyobb oka! Miért nem tudtad őt magadhoz fűzni? Hiszen én is sóhajtottam volna azt, hogy téged szeressen. Most a te férjed volna, és együtt lennénk.”

És azután olyan jólesik szívének, ha Szerafin e néma szemrehányást megértette, s mikor fekönni mentek, a gyertyát kioltották, minden elcsendesült, a csendben imádkozni jó, elrebeci magában szívtől szakadt imáját, hogy az isten őrizze meg, védje meg, vezesse mindenütt kedves fiát, lelkének drága kincsét; azután halkán elsóhajtja az „ámen”-t; és akkor a sötétben egy másik halk fohász utána mondja az „ámen”-t, mintha tudná, hogy ő miért imádkozott.

Hírt hallani a távollevők felől ez idők divatja szerint ismét igen nehezen lehetett. Posta nem járt. Azon idők mása volt ez, aminőkben a székely népdal a „felhőben tollászzkodó hollóra bízza” az ő izenetét.

Ha mégis aztán valahogy nagy időközökben be tudott jutni valaki, nagy furfanggal és csodálatos mesterségekkel, egy-egy futár onnan kívülről, az valódi eseményt képezett a város lakóinak életében. Arról két hétig beszéltek. Mi hírt hozott? Mi van a parton túl? Ki él? Ki halt meg? Láta-e ezt, beszélt-e azzal? Az ilyen embernek volt nagy kelete. Utána jártak, felkeresték, magukkal vitték, kérték, hogy beszéljen. Esküvetlen elhitték minden szavát. E ritka hírgalambokat rendszeren Lávayné is meg szokta vendégelni fagunyhójában.

Messze földről érkezett jövevény nagyon céltalanul tenné, ha valami kérdésre azt felelné, hogy nem tud ebben semmit.

Ez nem is szokott megtörténni. Mikor az első hírgalambot kérdezé az öreg asszonyság, hogy ismeri-e az ő Béla fiát, de hát hogyne ismerte volna! Nem tudná-e megmondani, hogy merre van? Hogyne tudta volna! Jó helyen van, benn ül Eszék várában, semmi baja, el van látva; ott ugyan veszedelem nem érheti. A jó öreg asszonyság ebben nagyon megnyugodott.

Pár hét múlva jött a másik hírgalamb. Az is olyan jól ismerte Lávay Bélát, mint a tulajdon testvérét, nemrég találkozott vele. Odafenn jár Selmec tájékán. Biz a sokat fázik, és fárad, hanem jó társaságban van.

Ez véletlenül igazat is mondott. Nem tehetett róla, tudtán kívül történt meg rajta.

Megint néhány hét múlva egy újabb futár azt állította egész bizonyossággal, hogy Lávay Béla jelenleg Erdélyben van, ami annál valószínűbb, mert Pusztafi is ott van; ők pedig elváhatlanok. Pusztafi pedig mindenesetre ott van, mert onnan már csatadalt is írt.

Az öreg asszonyság aztán sóhajtva monda: „Bárcsak a Béla ne volna egyszerre három helyen, hanem inkább itthon!”

Másnapra fordult már az idő, midőn egyszer ismét híre futamodék, hogy futár érkezett a várba, csodálatos útonmódon. Ez a futár Bárzsing úr.

— No, ettől nem kérdezősködöm Béla felől — szolt elkedvetlenül Lávayné, mikor a nevét meghallotta; — mert ez mindig hazudik; ez bizonyosan azt mondaná a fiam felől, hogy ellőtték a lábát, vagy elfogták valahol, csak azért, hogy engemet keserítsen vele.

Öcsémuram a fiskális aztán megbiztatá: „Várjon asszony-néném, majd felkeresem én, engem nem ismer, nem tudja, ki vagyok, én majd kikérdezem.”

Szolgabíró öcsémuram mellé állt legale testimoniumnak, hogy ő is vele megy, aztán majd hírül hozzák, amit kitudnak belőle.

Mint a kívánság, lépett be a sátorba éppen a kis pletyka-hordó Blumné, kinck férje a várban most is régi hivatalát viseli, csakhogy az újabb divat szerint nem híják többé Perflexnek, hanem élelmezési biztosnak. Azért jött, hogy elhíja magához, várbeli szállására Szerafint délutáni ozsonnára, amikor a most jött futár, Bárzsing úr is ott lesz, s első forrásból hallatja majd hírül hozott csodadolgait.

Lávayné is nagyon kérte Szerafint, hogy csak menjen el Blumnéhoz a várba, hisz az idő kellemes, s a gombai töltésen, négy töltésen végig lehet sétálni anélkül, hogy az ember ama hulló csillagoktól elértnék, amik nappal is csak hullanak. Aztán Holdváry mama is megengedte, csak azon az egyen aggódva, hogy hátha azalatt elfoglalják a várost, s Szerafin a várban reked, ki fogja utánavinni a fehérneműit?

Maga Szerafin is óhajtott tudakozódni Bárzsingtól.

Délután tehát Blumné ismét eljött Szerafinért, öcsémuramék kíséretül vele mentek; az öreg asszonyság kiült a sátorajtóba, s a szép meleg márciusi napfényen várta visszatértüket.

Nagyon is hamar visszajöttek, mintha úzve lettek volna. A figyelő anya szemeit nem kerülheté ki az izgatott felhangoltság, melyet Szerafin arca elárult, valamint a levert kedély nyoma az öcsémuramék arcain, kikből nagyon rossz komédiás lett volna. Nem tudtak semmi tettetéshez.

— Nos hát? — kérdezé megragadva a szolgabíró kezét.
— Mi hír Béláról?

A jó gömbölyű arcú férfiú szörnyen elvörösödött e kérdésre. Zavarba jött; bizonyosan arra gondolt, hogy ő, a legale testimonium, hogy mondjon ki valamit, aminek ellenkezőjéről van értesítve.

— De hát mit hallottak Béláról? Mondják meg hát, az isten is áldja meg.

Fiskális öcsém inkább vállalkozott a válaszadásra; hiszen neki a kegyes szándékú elferdítések diplomacice meg vannak engedve.

— Él és egészséges a Béla, asszonyéném.

A jó öreg asszonyság többet akart volna megtudni fiáról; úgy leste a kedvetlenül hullatott szót.

— De hát hol van? Nem történt-e valami veszedelem?

— Nem, óh, nem; az nem történt — sietett egyszerre felelni mind a két öcsémuram; a nagy sietségről észre lehetett venni, hogy valamit titkolnak, el akarnak simítani, félrevinni a beszédet.

— De ha nem érte semmi baj, miért nem beszélnek róla többet? — Tán csak nem tett valami szégyenelni való dolgot? — Tán csak nem lett — gyáva!?

Olyan megható volt az öregasszonynak ez a kérdése, ki úgy remegett egyetlen fia élteért, most egyszerre lángoló orcával kérdezé azt, hogy fia tán csak nem volt gyáva.

A két öcsémuram szepegeve nézett össze, és nem tudott hirtelen mit felelni.

— Nos; szóljanak; mit beszélt az az ember fiamról?

Fiskális úr ismét vállalkozott valami exceptívával leütni a főkérdést, s nagy vállmozgatással eléállt, hogy no azt nem mondta Bárzsing, hogy Béla, mint katona, éppen gyáva lett volna. Ezt a szót, mint *katona*, különösen megnyomta.

Az öreg asszonyság szemei megteltek könnyel. Látta, hogy őtet valamivel ámítják; most Szerafin megszánta, és kitört azzal, amit eddig visszatartogatott.

— Ejh, uraim, ne hímez-hámozzanak önök. Lávay Bélát gonoszul rágalmazta egy egész társaság előtt Bárzsing. Azt beszélte felőle, hogy áruló.

Mit? Áruló? Ez is divat volt akkor. Két ember összeveszett valamin; egymást rögtön elnevezte árulónak.

— Igen, igen; azt beszélte Bárzsing, hogy Béla is azokkal tart, kik az ellenféllel egyetértenek, mert csak színből verekesznek, s csákiók mellett fehér tollat viselnek, kik grófi címekre vágnak, a radikális és republikánus tisztársakat maguk közül elüldözik, hogy ki is van adva a rendelet a kormánytól, hogy mindannyian tisztí bojtjuktól megfosztassanak, s haditörvényszék elé legyenek állítva. Ezt beszélte Bárzsing, cifrán illusztrálva, s hogy nem először mondhatta már el a városban, onnan láthattam, mert a jelenlevők még csak új dolgnak sem találták, amit mondott. Minthogy önök nem merték Bélát védelmezni, utoljára is én voltam kénytelen Bárzsingot helyre utasítani: „Hallja Bárzsing, maga igen szépen be tud valakit feketíteni, hanem azért, mert jelenleg itt ebben a városban senkije sincs Lávaynak, aki védelmére szembe álljon, nem tanácslom, hogy az anyjával összetalálkozzék, mert ha az megtudja, hogy maga az ő fiáról ilyeneket beszél, hát az magát megveri . . .”

Lávayné megszorította Szerafin kezét.

— Ezt jól mondta Szerafin. Ez igazán volt mondva. Hol van most az az ember?

Szolgabíró öcsémuram meghökkent.

— Mit akar vele asszonynénem?

— Mit, mit? — rebege az öreg asszonyság, miközben hevenyén szedte fel ócska selyemkalapját, zöld merinó köpönyegét — Mit akarok vele? Hogy mit akarok vele ugyé? — mondogatá csendesesen. — Meg akarom lőni azt az embert! — tört aztán ki egyszerre, az anyai düh szikrázó hevével, s feltárva azt az ócska tisztos zöld köpenyt, annak belső zsebéből két pisztoly agyát mutatta elő.

Mire a két férfi bámulatából magához ocsúdott, a csodálatraméltó nő már kinn volt az utcán, és sebesen haladt a város felé.

Utána futottak, hogy lecsendesítsék. Nagy haraggal visszautasította őket.

— Menjenek önök vissza. Lássanak utána, hogy ki ne fusson a lábasból a tej. Ha nem voltak önök férfiak, mikor kellett volna, az leszek én. Nincs szükségem segítségükre. Feltalálom azt az embert magam is. Nem repül ki innen a víz közül.

A két engesztelő hüledezve maradozott el a felingerült asszonyságtól, ki zajos szavával már az őrzáratok figyelmét kezdte magára vonni.

Utoljára is csak messziről merték kísérni, abban bízva, hogy hat óra után úgysem eresztenek be többé semmi idegent a várba.

A leégett házak között hevenyészett tetőzettel egy kávéházat szereltek fel, mely az ostromágyúk lőtávolán kívül esett. Ez volt az akkori egyetlen gyűlhelye a bennszülötteknek és bevándorlottaknak. Az öreg asszonyság a sötét romutcákon keresztül egyenesen a kávéháznak tartott.

A két kísérő látta jól, amint tétovázás nélkül belépett a kávéház ajtaján.

A tisztas agg nő, ki soha egy kávéház belsejét nem látta még, személyesen beront egy idegen férfiakkal, katonákkal tömött házba, hogy ott egy ellenségét fölkeresse, s rajta elégtételt vegyen. Máskor a világ minden kincse rá nem bírta volna, hogy egy reggelit elfogyasztani betérjen olyan helyre.

A nagy zaj és nagy pipafüst között annyi ismeretlen, bámuló arc láttára másnak is elveszne a szemefénye. Lávaynének idő kellett hozzá, míg egy pincért elfoghatott az emberi tömkelegben, aki tizennégy tele poharat vizs csudálatosan egyensúlyozott piramidba rakva.

— Nem ismeri ön Bárzsing urat?

— Óh, igen. Most ment be a kártyázószobába.

— Ugyan édes lelkem, menjen be hozzá, és mondja meg neki, hogy itt van Lávayné, szíveskedjék egy szóra kijönni hozzám, vagy ha restelné a fáradságot, hát majd én utána megyek.

Néhány perc múlva vigyorogva jött vissza a pincér Lávaynéhoz, ki egy szegletben a falhoz támaszkodva várt rá.

— Ugyan kérem — szölt a pincér füttyörzéshez kezdve, s ezúttal tizenkét üres poharat egyensúlyozva kezében —, nem adósa az asszonyságnak Bársing úr?

— Nem. Miért?

— Mert amint azt mondtam neki, hogy Lávayné asszonyság óhajt vele beszélni, mindjárt felugrott az asztaltól; azt bírta rám, hogy mondjam, már ő a várba ment; s azzal kielábolt a kisajtón. Nem hiszem, hogy utolérje az asszonyság.

A pincér és néhány körülálló nevetett a tréfán. Lávayné a másik percben már kiinn volt az utcán, s sietett a vár felé vezető úton.

Ő, aki harmincévi itt laktában sohasem volt a várnak tájékára, aki sohasem beszélt katonával, éjszaka be akar rontani a várba.

Alkony volt már, a sötét fasorok között nehéz volt megismerni az alakokat; de Lávayné mégis megkülönböztetett annyi járókelő egyenruha között egy vörösprémes mentét. Ez a harkálymadár! Jól látta, hogy a várkapun bement. De utol nem bírta érni.

Mikor a várkapuhoz ért, az őr útját állta.

— Ki az? Mit akar?

— Asszony vagyok, pedig öreg. Be akarok menni a várba.

— Nem lehet már.

— De nekem be „kell” mennem.

Ez oly határozottan volt mondva, hogy az őr nem állhatott ellent annak, hogy az öreg asszonyság a bejárat boltíve alá be ne hatoljon; ott már többen állták útját.

— Hová akar asszonyság? — tréfálózának vele. — Tán katonának akar felcsapni?

— A várkormányzóval akarok szólni rögtön — szólt ő hirtelen feltalálva magát.

Erre már egy tizedes vált ki a többi közül, ki tisztelettel hajtá meg magát előtte, s ígérte, hogy elvezeti odáig.

A pavilon ajtajánál ez is magára hagyta; rábízta, hogy tudakozódjék tovább az őrkötől, mert neki a vártát elhagyni nem szabad.

A várkormányzó kapujában álló örök nem tudtak magyarul. Bihari román újonc volt mind a kettő. Lávayné nem tudta velök megértetni, hogy mit akar.

Ott azután leült a kőpadra, elhatározva, hogy várni fog, ha kell reggelig is, míg valakire talál, aki megértse.

Nagy sokára közelített egy fiatal tiszt, kinek háromszínű szalag volt keresztülkötve a mellén. Ez bámulva kérdezé az agg nőtől: mit akar, és hogyan került ide?

— Nevem öreg Lávayné. A várkormányzóval akarok beszélni.

— Rögtön?

— Ebben a pillanatban.

— Valami országos ügyben?

— Igenis, abban.

— Akkor tessék velem jönni.

A fiatal tiszt gyanakodó tekintettel vezeté az ismeretlen alakot hosszú, homályosan világított folyosókon, nagy, visszhangos, kikövezett udvarokon keresztül, míg végre egy sötét, dohánybűzös előszobába nyitott, ahol egypár közlegény heverészett tábori ágyakon. Azonkívül egy szalmaszék is volt a szobában, meg egy festetlen asztal.

Itt a segédtsízt hátrahagyá Lávayné.

Néhány perc múlva visszajött, s nyers rövidséggel tudtára adá, hogy a várkormányzónak sok sürgetős dolga van.

— Jól van — monda az öregasszony —, várni fogok, míg elvégzi. — S azzal leült a rongyos szalmaszékre, lekönyökölt a faggyúpettyes asztalra rendületlen elszántsággal.

A segédtsízt visszafordult, s mérgesen becsapta maga után az ajtót.

Nemsokára aztán megint visszatért.

— Igen sürgető's a kegyed közlendője?

— Olyan sürgető's, hogy egy pillanatnyi haladékot sem tűr.

— És fontos tárgy?

— A legfontosabb, ami az életben előfordul.

— Akkor jöjjön kegyed velem; a várkormányzó úr szíveskedik néhány pillanatra kijönni belső szobáiból.

Ismét egy ajtó nyílt meg Lávayné előtt. Most már tisztább szobába lépett, bár azt is jellemzé a bútorzat nagy egyszerűsége. Látszott, hogy katonák számára volt eredetileg berendezve, akikkel állva szokás beszélni.

A harmadik teremből hangos férfibeszéd zajlott át arra a pillanatra, míg az ajtót nyitották, csukták. Azután sarkantyús lépések kopogtak, s kilépett a várkormányzó.

Egy igen nyájas képű férfi, határozottan kifejlett orral, amilyen orrokról I. Napóleon azt a történelmi mondást örökíté, hogy ezeknek a hűsége megdönthetetlen.

— Mit kíván ön nekem mondani, asszonyom? — szólt a várkormányzó, közellépve az előtte idegen nőhöz. — Miért akar velem beszélni?

— Rövid szavam van kormányzó úrhoz — felelt nyugodtan az agg nő —, önnek egy futárja érkezett ma a várba, ki itt hazug híreket terjeszt.

— Nos? Például.

— Azt híreszteli, hogy az én fiam, ki a felső táborban szolgál, áruló. Fiam neve Lávay Béla.

A várkormányzó kissé neheztelni kezdett.

— De asszonyom, kegyed azt izente nekem, hogy valami országos ügyről akar velem szólni.

— Azt hiszem, uram, hogy a katonai becsület mindig országos ügy volt.

Hogy jött az egyszerű, jámbor agg nő ajkára ez a mondás? Mely idegen szellem ébredt fel szívében ekkor, ki neki e szöveget sugallta, azt ő maga sem tudta volna magának megmagyarázni soha. Vannak rendkívüli helyzetek, mikben a pillanat nagyobbá teszi az embert.

A várkormányzó most már meglepetve kínálta Lávaynét udvariasan, hogy üljön le.

— Köszönöm, nem pihenek, még azt, amiért idejöttem, be nem végeztem. Én csendes, békés asszonyember vagyok; odúból soha senki sem lát kimozdulni. Hogy éjnek éjszakáján egyedül a várba jöttem, abból láthatja kormányzó úr, milyen iszonyúnak kell a sérelemnek lenni, mely engem felháborított és idejönni kényszerített.

A várkormányzó jó nevelésű férfiú volt, tudta méltányolni az öreg asszonyság bánatát.

— Jól van, én holnap mindjárt vizsgálatot fogok rendelni e tárgyban.

— Óh, uram, nem vizsgálatért jöttem én és nem holnapi dolgokért; ma, még ma kell annak megtörténni.

— De minek? Mit akar tehát kegyed?

— Mit? Elégtételt akarok! Elégtételt, ahogy azt adni és venni mai világban szokás. Az ilyen bántásra nem lehet egyet alunni és azután felelni rá. A rágalmazó itt van a várban, láttam bejönni, azért jöttem kormányzó úrhoz, hogy parancsolja őt elé.

— Az könnyű; éppen itt van nálam a mellékteremben.

Azzal inte segédjének, hogy hívja ki Bárzsingot a mellékszobából.

A kilépő ifjú óriás csodálatosan nemértő taglejtésekkel iparkodott mutatni, hogy ő ez asszonyság jelenléte dolgában nem tudja tájékozni magát.

— Uram! — szól hozzá fordulva a parancsnok. — Ismer ön ez asszonyásgot?

— N. . . nemigen ismerem. Mit akar ez az asszonyás? Lávayné oda lépett hozzá közel.

— Ez asszony meg akarja az urat gátolni abban, hogy a fia hírnevét megölje. Az úr egy hajdankori jó barátját, bizonyos Lávay Bélát azzal vádolja úton-útfelen, hogy az hazaáruló. Az úr tudja azt jól, hogy ezt a szót mai nap könnyen elhiszik. Miután a városban, hol fiamnak annyi régi jó barátja él, senki sem akadt, ki e rágalom ellen szót emeljen — mert hiszen nem is tartozik senki az ellenkezőt hinni valakiről —, tehát kénytelen vagyok én magam fiam védelmére önnel szembe szállni.

Bárzsing úr ki akart bújni e jelenet alól, s nagy röviden félbeszakítá Lávaynét.

— Én e helyet sokkal jobban tisztellem, mint hogy asszonyásgoddal feleselésbe ereszkedjem.

— Nem feleselésről lesz szó, uram — felelt szilárdul Lávayné. — Katonadolog ez; éppen ide tartozik. Rágalom ellen most más védelem nincsen, hírlapok nem járnak, hogy azokban vághatná valaki a szemébe; törvényszék nincs; maga nem jöhet a sértett. Én elégtételt kérek öntől — fegyverrel.

De már erre mindenki kacagni kezdett. Ez nagyon határos a komikummal. Egy öreg, meghajlott természetű asszonyás, régi divatú zöld köpönyegben, ócska selyemkalapban, azzal a szándékkal, hogy ő párbajt víjon egy délceg fiatal férfival.

Lávayné pedig nem akarta észrevenni a tréfás hatást, hanem csendesesen kivont egy fehér zsebkendőt köpenye alól, s annak egyik szegletét megfogva, az egésztest hosszában leereszté.

— Ne mondja ön azt uram, hogy asszony vagyok, asszonnyal nem szokás verekedni; a kutyának is szabad védni a kölykét, s mikor ön az asszonyok fegyverét, a pletykát használta eszközü, lemondott a büszkeségről, ami a férfit az

asszonynál különbbé teszi. Azt se mondja, hogy öreg vagyok, rosszak a szemeim, nem tudok már célozni. Itt ez a zsebkendő: ennek az egyik végét fogom én, a másikat fogja ön. Innen aztán lehetőnk egymásra.

Azzal kivette a két pisztolyt a zöld merinó köpeny zsebéből, s letette szépen az asztalra.

A férfiak most már nem nevettek rajta többé.

Az agg nő nyugodtan törülte félre azt a néhány ősz hajszált, mely kalapja alól homlokára tévedt, s egy ős vértanú magasztosságával arcán állt a bámulók előtt.

— Én beszámoltam lelkemmel istenem előtt — szólt szenvedélytelen hangon. — Nem sokat ígérek az életből magamnak; mindent elvesztettem már. Férjem rég halott, házam por és hamu, fiam földönfutó, csak a becsület van még meg; azt nem adom oda. Ön egyenesen a mellemnek szegezheti a fegyvert, nem fogok reszketni tőle; — én pedig nem fogom önt megölni, óh, nem, az ön halálának terhét nem akarom lelkemen vinni az Úr elé; — hanem a lábának fogom szegezni a pisztolyt és ellövöm az úrnak a lábát, hogy ne jár-hassa be az országot a fiam rágalmazásával.

Ha beszéde elején tökéletes férfi volt Lávayné, a végén aztán tökéletes nő lett. Mikor azzal fenyegette Bárzsingot, hogy ellövi a lábát, egészen kitört belőle az asszonyi harag, s midőn az egyik pisztolyt kezébe vette, megesküdhett rá akárki, hogy bizony meg is fogja tenni.

Ily tragikomikus helyzetben csakugyan nem forgott még Bárzsing úr. Ez akár tréfa, akár valóság, mindenképpen kellemtelen. Jó szelleme egy jó expedienst küldött e percben számára. Mi lenne az egészét eltagadni?

Tehát egyszerre csak elváltoztatá eddigi arcát, s familiáris nyájassággal monda:

— De kedves *asszonyéném*, én nem beszéltem ilyesmit Béláról soha.

Lávayné bámulva nézett rá.

— Az úr nem nevezte Bélát áruónak?

— Soha életemben. Sőt mindig igen derék, dicső hazafinak mondtam mindenütt.

— Hallották uraságtok ezt? Jól van, adja ön ezt rögtön írásban.

— Igen szívesen.

Bárzsing rögtön fogta az asztalon heverő tollat, beleverte a tintatartóba, s papirost rántott elő.

— Majd én mondani fogom, hogy mit írjon! — szólt Lávayné, csendesesen visszarakva zöld köpenye zsebébe a mordályokat. — Tessék írni: „Én — a nevét — bizonyítom, hogy Lávay Béla derék, becsületes hazafi és jó katona, s aki ezzel ellenkezőt állítana, az hazug, alávaló, semmirekellő...”

Bárzsing úr mégis megsokallta az egymásután következő epithetonokat.

— Nem tetszik? — kérde Lávayné a köpenyegzsebbe nyúlva.

„Semmirekellő.”

— „Rágalmazó.” Így; tessék aláírni; a tisztelt urak lesznek olyan jók, hogy ezt, mint tanúk, előttemezik.

Azután csendesesen összehajtogatta az írást, eltette keblébe a fehér zsebkendőbe takargatva.

— Mármost ki vagyok elégitve. Bocsánatot kérek a parancsnok úrtól az alkalmatlankodásért. Ami itt történt, az közöttünk marad.

A parancsnok szívélyesen megszorítá az öreg asszonyság kezét:

— Asszonyom, ha önnek a fia is „ilyen katona”, akkor gratulálok hozzá önnek is meg nekünk is.

Azzal segédjét utasítá, hogy menjen kíséretül az asszonysággal annak lakásaig. Ő maga a legutolsó ajtóig kikísérte Lávaynéét.

Bárzsing úr tréfára akarta venni a dolgot a parancsnok előtt.

— Örült ám ez az asszony; valahogy le kellett őt rázni a nyakunkról.

Hanem a parancsnok azt mondta neki, hogy nagyon jó volna, ha rögtön, még ebben az órában iparkodnék felhasználni a sötétséget, hogy a várost szépszerével elhagyja.

Késő idő volt már, mire Lávayné a közös gunyhóhoz visszaérkezett. Azok otthon egészen kétségbe voltak esve hosszas kimaradása miatt. Hol járt az istenért?

— Benn voltam a várban.

Alig akarták elhinni.

— Hogy elhiggyék, íme itt a bizonyosága.

Azzal kivette kebléből a begöngyölt iratot, odaadta, hogy olvassák sorba.

Míg azok szörnyűködve ismét és ismét átolvasták a csalhatatlan jellemző okiratot, azalatt az öreg asszonyság leült kerekas rokkája mellé; egy szál faggyúgyertya mellett el kezdett csendesen szálát eregetni, halkán dönögve a zoltár énekét: „Az Úr az én erősségem”.

Ki gondolta, ki hitte volna, hogy egy asszony, akit sohasem látott senki másként, mint otthon csendesen ülve rokkája mellett, olvasva ajtatos könyvét, kertében gyomlálgatva virágait, fésülgetve kislánya szőghaját, utcán alázatos fővel járva, templomban könnyes szemmel énekelve; az egy sötét éjjeli órában képes legyen halálos fegyverrel kezében kierőszakolni valamit, ami nélkül pedig annyi ember el tud lenni a világon.

Ilyen az idők divatja!

Az öreg asszonyság pedig mindez eseményekről sohasem szólt senkinek semmit, csak fonogatott, csak főzögetett a közös gunyhócskában, s hallgatta a mások dicsekedéseit. — Ha a jelen voltak valamelyike később el nem beszélte volna, talán meg sem tudta volna senki, hogy történt ez.

MIRE JÓ EGY SÁNTA EMBÉR?

A rendkívüli idők minden álló tárgyat kiforgattak sarkaikból. Akinek semmi köze nem volt is a csaták sorsához, a politikai élet nagy rendületeihez, benne élt azoknak szokatlan gőzkörében, mint mikor a tizenhatodik századbeli üstökös három napra elborította sörényével a földet, hogy az egész földteke úszott benne, s minden lélegző tárgy, ember, állat és virág egy idegen égitest légkörét szívta.

Sajátságos légkör volt az!

Némely embert útnak indított: egy hónap alatt négy városban is megtelepített, megint odább utaztatott; — másikat meg úgy egy helyhez ragasztott, hogy még csak sétálni sem mehetett máshova.

Szeretőket összehozott, gyorsan egyesített, még gyorsabban szétválasztott, menyasszonyból egy nap alatt özvegyasszonyt csinált, újra férjhez adta. — Másutt meg egymást rég szerető szíveket úgy elválasztott, hogy még csak hírt sem hallottak egymásról.

Új életpályát osztogatott az embereknek: ügyvédből tett hadbíró, bíróból tett hadszerelőt, az orvost megtette sebésznek, mérnökből csinált utászt; korhely embereket rehabilitált, nagy fényes celebritásokat elfelejtett emberekké sorozott be.

A gazdag nélkülözni tanult; jövedelméhez nem nyúlhatott, azok a holdon is túl voltak; — más meg annyi pénzhez jutott, alig tudta, hogy adjon túl hirtelen rajta.

Hát még akinek valami sürgetős elintézni, végezni, megtudni, végrehajtani valója volt! Az, aki a parancsot adta, egészen más világba tartozó ember volt, mint akinek azt végre kelle hajtani. Ha mehetett vele, ahova kellett, ott új hatóságot talált, ki nem akarta ismerni, s ha még odább járt, segített magán, mire visszajött, akkor megint más hatóság volt már ott, aki meg az új álláspontot nem fogta fel.

Ha keresett egy bírót, akire múlhatatlan szüksége lett volna, megtudta, hogy az most olyan jó helyen van, mintha csak talppal állna feléje a föld túlsó oldalán, s néha megtörténhetett, hogy ha keresett egy okmányt valami levéltárban, azt is megtudta, hogy az egész levéltár utazik, szekérre rakva egyik határból a másikba; talán utol lehet érni, talán nem. Vagy pedig egy bizonyos helyen megvan ugyan, ha még megvan; annak a helynek csak az egy baja, hogy szüntelen tüzzel járnak körülötte, s hozzájutni éppen olyan könnyű a levegőn keresztül madár képében, mint a föld alatt vakand alakjában.

Egy ilyen keserű foglalkozás gyönyörűségei jutottak Fertőnyek, amidőn unokahúga, Judit öröksége után akarta kinyújtani kezét.

A gyümölcs az ő számára érett meg, csakhogy nem lehetett hozzáférni.

A végrendelet sorsáról nem lehetett semmi felvilágosításhoz jutni.

Vajon elégett-e a nagy tűz katasztrófja alatt? Vagy valaki megmentette talán? Efelől kellett volna bizonyos tudomást szerezni; hanem ez volt éppen a minden lehetetlenséggel határos feladat.

Fertőy maga nem mehetett a körülfalozott városba.

Bárzsing barátját sikerült rábeszélnie, hogy mint futár küldesse be magát, s akkor aztán tudakozódjék a végrendelet felől.

Bárzsing úr ez idő szerint éppen azon rejtelmes életmódot követte, mely nagyon kevés zajjal, annál több izgalommal és

változatossággal jár, amit nagyon bőkezűleg szoktak jutalmazni, ha sikerül, annál rövidebben büntetni rajtavesztés esetében.

Igen régi axióma a hadviselés tudományában, hogy a legjobb tábori kém az, aki mind a két félnek szolgál. Hogy melyiknek szolgál jobban, az az ő titka. Talán mind a kettőnek egyformán. Ez háborún kívül békés időben is így van.

Bárzsing úr az országos ügyek mellett magányvállalatokat is intézett, s szállítmányosoknak szívesen szolgált, illendő percentekért, szükséges tudakozásokkal és értesítésekkel.

Akármit mesélt legyen is Bárzsing a veszélyek felől, amik útját állták, amíg az ostromzárlaton keresztül a hírhedt várba bejutott, annyi bizonyos volt, hogy soha neki se jövet, se menet, egy hajszála sem szokott meggörbülni.

Amit azonban a városban ki bírt nyomozni az akkori pusztulás idejében, az nagyon kevés vizsgálatot tartalmazott Fertőy úrra nézve.

Rátalált ugyan a régi levéltárnokra, aki faluról szinte beszorult a cigánymezői sátorutcába, de annak a tudósítása kevesebb megnyugtatóra szolgált az előbbi tudatlanságnál.

A nagy gyulladás alatt némely fontosabb okmányokat a levéltárban hirtelen egy vasládába pakoltak; azt lepecsételvén egy fiatal tiszti ügyész még a tűzveszedelem hevében dereglyére tétetve, elszállíttatá Neszmélyre; onnan a visszavonulás alkalmával ő is odább vonult, a ládát is magával vitte.

Hová lett azután, mit tett az iratokkal, arról kinek volna most tudomása? Meglehet, hogy valahol utat vesztett, és álnév alatt elrejtőzött; az is meglehet, hogy együtt ment a ki tudja merre járó hadakkal, s nem lehetetlen, hogy ha nagyon szorították, hátrahagyta a vasládát, s ami benne volt, azt szélnék is eregették már; talán eláshatta valahol valami árokba, vagy beledobta a Dunába; de az is meglehet, hogy még folyvást őrzi, s valaha vissza is fogja hozni; hanem az is a valószínűségek közé tartozik, hogy a megmentett iratok között éppen nincs jelen a keresett végrendelet.

Ez a bizonytalan tudósítás rosszabb volt a legrosszabb bizonyosságnál.

Mert ha elégett a végrendelet, okos ember még tudhatott magán segíteni; de hátha megvan. Ki tud ennek nyomára akadni?

Bárzsing úr ezen az úton nem nyomozhatta tovább a keresett iratot: ha annak gondviselője a felső hadsereggel kalandoz, ő oda utána nem megy. Voltak igen érvényes okai, amik tanácsosabbnak mutatták e hadtesttől jó nagy lőtávolságban maradnia.

Egyszer összetalálkozott Bárzsing Debrecenben egy régi ismerősével, de akinek a nevét nem tudta.

Egyike volt ez is a „közvélemény asztala” rendes ülnökeinek.

Így neveztek egy kerek asztalt az Úri utcai kávéházban, melyet reggelenként költők, lapszerkesztők, kritikusok, ügyvédi és orvosi celebritások szoktak körülülni. Ez asztal mellett olvasta fel Pusztafi leglángolóbb költeményeit, amik soha nyomtatásban meg nem jelenhettek; itt beszéltek Louis Blanc-ról, Michelet-ről, a népfenség tanairól; itt mondott egy fiatalember nagyon dobogó szívvel elragadó beszédeket; ide jöttek alispánok, országgyűlési szónokok, későbbi miniszterek, reggelijöket elkölteni; itt folyt a művészi vita esténként klasszicizmus és romanticizmus fölött; innen indult ki a taps és püssz — előbb csak a színpad, azután a szónoksék, végre a csatatér hőseinek és áldozatainak; innen hangzott el a legelső szó, mely után a legelső tett következett; ezért ama kerek asztalt elnevezték ama sokat igénylő névvel: a közvélemény asztala. Azon kornak sok tragikumuma és komikumuma kezdődött ez asztal mellett.

Akik ott mindennap találkozni szoktak, személy szerint természetesen nagyon ismerhették egymást, anélkül, hogy neveik után kölcsönösen tudakozódtak volna. Bizonyos neme a kollegialitásnak támadt időjártával közöttük.

A részvevők valódi megalakult testületnek tartották magukat, s tevékeny ifjúi hevíük által a contrapodiumot vélték képezni a tudós akadémiával szemben.

Tehát Bárzsing úr is, bárcsak vidéki és levelező tag minőségben, itt ismerkedék meg egy kicsi sánta ifjúval, ki a közvélemény asztalánál rendes ülnökséggel bírt, kit a többiek doktornak neveztek, igen jó fiúnak tartottak, s ki merész szocialista volt, és amikor szerét tehetette, a vegytan befolyását a nemzetgazdászatra élénken magyarázgatá a táblakör hallgatóinak.

Mi is kétszer találkoztunk már e kis bicegő alakkal; egyszer, midőn amaz emlékezetes napon Juditnak esernyőjét kölcsönözte, másodszer, mint tanúval Judit és Béla menyegzőjén. Ez a mi Glanz Melchior barátunk.

Igazán barátunknak nevezhetjük, mert derék ember. Tört testben egyenes lélek.

Mire jó az életben egy sánta ember, akit gyermekkorában a dajka elejtett, s kinek ez egyszeri esés miatt az egész életet nyomorékiul kell végigbicegnie?

Mikor más gyermekek elmennek játszani, neki félre kell ülnie és nézni társait, hogy mulatnak; az ő lába sánta. — Mikor az ifjú szív hevesen kezd tombolni az áradó érzéstől, társai járnak a nő szerelme után: neki otthon kell maradni, belőle nem lesz se táncos, se szívhódító; az ő lába sánta. — És mikor a tettek mezeje nyitva, mikor a férfi karja, szíve gyűlöli az álmod, mikor a trombita megszólal, a többiek sietnek a hívogató szóra, előttük a dicsőség fényes útja: neki pedig otthon kell maradni, belőle nem lehet harcos — hisz az ő lába sánta.

De hát éppen nem lehetne-e a sánta embernek semmi hasznát venni a világon?

Nem tehetette-e a mostoha természet, hogy amit megtagadott a lábától, azt kipótolja az agyában? Nem adhatott-e neki lábak helyett szárnyakat, lángészt?

Hát Tamerlán nem volt-e sánta, s nem harcolt-e sánta lábbal a fél világ ellen? Hát Byron lord nem volt-e sánta, s nem harcolt-e magokkal az istenekkel?

Ki volt a világ forгатva a sarkaiból; minden ember mással küzdött, mint amiben gyakorolta magát. Melchior olyan elhagyatottnak érezte magát a nagy év elején; mikor reggelenként csak egyedül ült kétszer-fehér kávéjánál a közvélemény asztala mellett, amelyhez néha egy-egy olyan arc is telepedett le, aminek látása őt menten hazakergette.

Egyetlen öröme abban telt, ha délutánonként ellátogatott Judithhoz, s elmondhatta neki, miket olvasott össze a hírlapokból.

Judit régóta nem hallott már Béla felől semmit. Ennek természetes okai voltak.

Melchior látta a szép ifjú arcot napról napra halaványabbá lenni. Egy napon azt mondta neki:

— Tisztelt asszonyom, kegyed beteg, miért nem gyógyíttatja magát.

— Az én bajom számára nem terem ír.

— De én tudom, hogy terem, azt is, hogy hol! El is megyek érte, s elhozom számára. A kegyed betegségének gyógyszere Béla lábnymain terem. Én elmegyek Bélát fölkeresni, s hozok kegyednek izenetet tőle.

Judit mosolygott e szóra, s Melchior ezért az egy mosolygásért elment volna a holdba is.

Készíttetett magának egy mankót, mely belül üres volt, azzal járt fel s alá, s mikor már hozzászoktak ismerői, hogy őt mankón járva lássák, el-eltűnt a városból.

Hetek múlva aztán megint visszatért. Micsoda helyeket járt be azalatt, mit végzett, mi dolga volt, azzal nem dicsekedett senkinek. Szakmája volt a természet; azt adta ürügyül, ha kérdezték, hogy vidékre volt beteghez híva, akinek szürke hályogot kellett a szeméről levenni.

A szürke hályogot nagyon sokszor kellett mütözni.

Judit azután nem volt többé oly halovány. Bélától még frott leveleket is kapott. Azok is mind a sánta ember mankójában jöttek.

Tehát egyszer Bárzsing úr összetalálkozik Melchiorral a debreceni fajárdán, amit akkor még pallónak neveztek.

— Áh, jó napot citoyen, hát hol veszi itt magát.

Melchior egy fogadj istennel szabadulni akart tőle, de Bárzsing úrban olyan nagy volt a viszontlátás öröme, hogy nem eresztette, karjába kapaszkodott, s ment mindenfelé, amerre Melchiornak útja volt, azon szín alatt, hogy majd vezeti.

— Erdélybe vagyok híva egy nagy úrhoz — mesélt előtte Melchior —, azért jöttem ide útlevelért.

— Óh, azt majd eszközlök én ki önnek. Meddig marad ott?

— Amikor műtételemnek sikeréről bizonyos leszek.

— S innen ismét vissza fog menni Pestre? Milyen világ van ott? Beszéljen valamit.

Melchior éles szeme átlátta, hogy túlságos tartózkodás csak gyanút kelt, azért inkább azt tette, hogy igen nagy nyíltsággal mesélt Bárzsingnak mindenféle újdonságokat titok fejében, amiknek egy részét a hírlapokból is lehetett tudni, másik részét pedig éppen csak akkor gondolta ki.

Bárzsing nem hagyott neki békét, míg szállására nem vonszolta. Akkoriban úgyis nehéz volt egy éjszakára helyet találni a kálvinista Jeruzsálemben, ahova a jövevény fejét lehajtsa: úgy tele volt már minden zug hírneves férfiakkal és hozzátartozóikkal.

— Mit tud, citoyen, a közvélemény asztalának tagjairól, a régi jó pajtásokról? Hová lett Pusztafi, merre ment Lávay, hová lett a kis dadogó?

Melchior elmondta róluk, amit tudott, és amit nem tudott.

— Ön többször is volt már itt, nemde? Jól van, jól van, tudom: ez titok; nem mondom senkinek. De mikor Pesten megismerkedtünk, akkor még ön nem viselt mankót.

— Lábbajom azóta inkább kifejtett.

— Tudom: elhiszem. Mankóval könnyebb járni. De milyen könnyű ez a mankó. Mintha belül üres volna. Egy ilyen üres mankóval jó szolgálatokat lehetne tenni. Elférnének benne mindenféle tudósítások, egész lerajzolt térképek, ugyebár. Hehehe! No én nem tudok semmit. Nem szóltam semmit.

Melchior úgy tett, mint akinek a rejtett szavát kitalálták. Elnevette magát.

— Biz ebben elfér akármennyi.

— És erre senki sem jöhet rá.

Ezen azután nevettek mind a ketten.

Ez őszinteségre mindjárt azt ajánlotta Bárzsing Melchior-nak, hogy tegezzék egymást.

— Te nagy kópé vagy. Te nemcsak Erdélyben jársz, hanem más mindenfelé is. Nem voltál még a felső táborban?

— Óh, akárhányszor.

— Ugyan kérlek, nem láttál ott valami komáromi táblabírót, aki egy lepecsételt vasas ládával a szekeren jár mindenütt a főhadiszállással együtt?

Melchior gondolkozott egy kicsit, azután azt felelte, hogy látta biz azt.

— Ugyan kérlek igen nagyon. Egy igen jó szolgálatot tehetnél nekem. Ha még egyszer oda fogsz menni, járj utána, tudakozd meg szépszerével attól a táblabírótól, vajon a megyeház leégésekor megmentett iratok közt, miket magával hord, ott van-e bizonyos végrendelet, amit egy bizonyos Hargitay tett le a levéltárban.

Melchiort elfutotta a méreg erre a szóra. Hisz ő rég be volt avatva e végrendelet titkába, amit Bárzsing nem sejtetett. Egyszerre félbeszakított minden barátságot.

— Uram; adja vissza a mankómat. Köszönöm a szállást; de én önnek semmi olyan cselszövényben nem szolgálok, ami Lávay Béla és neje ellen van intézve.

Azzal kikapta Bárzsing kezéből a mankóját, s otthagya a saját bámulatának martalékát, ki sehogy sem tudta elképzelni, mint lehessen az, hogy valakinek a gondolatában is olvassanak.

Bárzsing utánanézett az ablakon az eltávozó sántának, s öklével fenyegetőzött utána: „Mebánod te még ezt!”

Melchior még azon éjjel elhagyta Debrecent.

A hadtudomány akadémikus tudósai előtt legfontosabb probléma az, hogy két különböző ponton működő barátságos hadvezér hogyan közölhesse terveit egy nem barátságos harmadik számára készítendő meglepetések felől.

Az emberi furfang sokat kitalált e nemben anélkül, hogy módszereit kimerítette volna.

Tamerlán izeneteit Ázsia egyik végéről a másikra az izenetvivő simára borotvált fejére iratta fel; a hosszú útban kinőtt a leborotvált haj, s eltakarta az írást; mikor helybe ért a követ, ismét lenyírták a fejét, s elolvasták róla az izenetet. Tepelenti Ali Janinából főtt tojásokra vegytani tintával írt tudósításokat szövetségeseinek; kívül nem látszott meg a tojáson semmi, de a kemény héj feltörésével a belső hártván állt az egész írás. Az is történelmi dolog, hogy S. orosz tábornok Szilisztria ostroma alatt még a kopogó szellemek akkor nagyon divatozó expedienchéhez is folyamodott hadműködési titkos értesülések végett.

Ily tudósításokat elvinni, pontosan kézhez juttatni annál becsesebb szolgálat, mennél nagyobbak az akadályok, bonyolultabb a helyzet, égetőbb a veszély, amiken az illetőnek keresztül kell magát színelni; kivált mikor az ellenfél is ügyes és éber.

A kísérletnek legaggasztóbb esélye az, hogy hátha az izenet éppen az ellenfél kezébe esik! Azért gondoskodni szoktak, hogy még azon esetre is, ha felfedeznék az izenetet, ne tudjanak rajta eligazodni.

Legegyszerűbb ugyan a szóbeli izenet, mert az a hírnök nyelvébe van elrejtve. De hátha ez a nyelv áruló akar lenni!

Vannak olyan nagy dolgok, amiket egy ember becsületére bízni nem szabad.

Tehát titkosírást használnak hozzá.

Sokféle neme van a titkosírásnak; csakhogy vannak ismét emberek, akiknek feladatuk azokat megfejteni, s ezek oly ravaszok, oly kitanultak, hogy az eléjük tett titkot addig forgatják, próbálgatják, míg csakugyan rátalálnak a nyitjára.

Minden nyelvben vannak olyan két, három betűs szavak, melyek többször elé szoktak fordulni: „és”, „az”, „der”, „le”, „un”; csak egy ilyen magányosan álló szótagocskát kell kitalálni, és a kulcs kézben van!

Hanem van azután egy neme a titkosírásnak, melynek éppen nem lehet a kulcsára akadni: a dolog pedig nagyon egyszerű.

Az ábécé betűi kétszer leíratnak egyenlő távolban, felsóztva két külön papírszeletre. Akkor felvesznek egy szót, például ezt: „Helion”, s ezt csak a két illetékes helyen tudják.

Ekkor a két alfabetsor egymás alá helyeztetik, olyformán, hogy az izenet első szavánál a „H” betű vétetik „A” helyett, s ily sorban a többi, a második szónál az „E” betű helyettesíti az „A”-t, a harmadiknál az „L” és így minden szónak külön kulcsa van, s egyik a másikra nem vezet; aki az irányadó szót magát nem tudja, az semmi kombinációval nem jut sikerre.

Hadjáratokban sokszor használják ezt, a hírnök és izenet házkézre kerül is, az legfeljebb a hírnökre nézve baj; az iratból nem okul senki, mert a megoldó szót maga az izenetvivő sem ismeri.

A „Helion” szó segélyével például e betűkből:
„nacut zb klbvlblznczju cbkix noa” ki lehet betűzni e sort: „Guyon új várparancsnok útban van”; de a kulcs bírása nélkül az egész értelmetlen betűcsoport marad.

— — — — —
Egy késő márciusi estén döcögős fakó szekér érkezett egyikébe azon Duna-parti helységeknek, melyek a világhírű

erőddel átellenben fekszenek. A helység nagyon jó ellenőrség alatt állt.

Egy tapasztalt régi douanier vizsgálta meg a keresztülutazókat, kinek sok évi gyakorlat tanítá meg már mindazon fortélyokat, mik által dugárusok a hatóság árgus tekintetét megcsalni törekednek. A kettős bőré uszkárok, miknek felső bőre alatt csipkéket, a bádgcsecsemők, mikben küllhoni borszeszt, a kétfenekű hordók, mikben lőport, a duplatalpú csizmák, mikben titkos levlezést szoktak átcsempészni, őelőtte rég nem érvényes találmányok voltak. Keresztüljárt mindenkinek az eszén.

Az útlevélláttamozó hivatal előtt megállt a könnyű ekhós szekér, s belőle egy kis sánta ember kapaszkodott le, ki minden motyóját legnagyobb önbizalommal bocsátá közvizsgálatra; csupán csak fénymázás mankójára látszott különösen féltékenynek lenni.

A vámbiztos átvizsgálta utitáskáit, s nem talált semmi gyanúra méltót. Az utazó mohó készséggel forgatá ki zsebeit, adta át tárcáját, s eközben letámasztá mankóját egy szék mellé.

A vámbiztos szemcinek nagyon kezdett megtetszeni ez a mankó.

Kezébe vette nagy csendesen mosolyogva.

— Milyen könnyű ez a mankó. Mintha csak „üres volna belül”.

Azzal élesen tekintte szemüvegein keresztül az utas szemébe.

Az utas Melchior volt.

Egész nyugodtan felelt vissza a kérdezőnek.

— Az ám. Ki van vájva belől.

— S mi célra van ez? — kérdé kegyetlen sandítással a biztos. — Mi van benne?

Melchior bizalmasan súgott a vámos fülébe:

— Csendesen, uram, a pénzemet tartom benne. Akárki rabolna ki az úton, a mankómat csak nem venné el.

A vámos nevetett az elmés ötleten.

— Le lehet ennek a tetejét csavarni, ugyebár.
— Igen ám, még az aljáról is azt a rézszorítót, s azzal az egész mankó mint egy etuis, kétfelé válik.

— Ugyan kérem, mutassa meg.

Melchior kész volt a felhívásnak engedni; lecsavarta a hónalj-vánkost és a rézszorítót a mankóról, s az rögtön kétfelé vált és kihullott belőle — tíz darab százás bankjegy — és egyéb semmi.

A százások szép újak voltak, keveset törődve.

A vámbiztos nagy bonhomióval monda neki, hogy ez igen jó ötlet a pénzt a mankóban tartani; egyébiránt ő ajánlkozik a tíz darab százast egy ezeresre fölváltani a főpénztárnál. akkor még könnyebben elrejthető lesz.

Melchior megköszönte. „Biz az jó lesz.”

A százások gyanúsak voltak.

Nem arról, mintha hamis gyártmánynak látszanának, hanem, hogy nincsen-e valami a túlsó lapjukra írva. Mert sokszor azt hazudja a papírlap, hogy ő fehér, pedig élet-halál dolgai vannak rá írva láthatlan, észrevehetlen betűkkel; olyan szerrel, mely eltűnik és parancsszóra ismét megjelen.

Vannak azonban a tapasztalt embereknek kémiai reagen-seik, amik még az üres lapból is kivallatják a titkot.

Melchiornak az mondatott, hogy várjon addig a vendéglőben, amíg a százásait felváltják; különben is este van már, előfogatot reggelig nem kaphat. Kész volt ráállni.

A vendéglőben szobát nyitattott magának, s ha kitekin-tett az ablakán, vagy az ajtaján kinézett a folyosóra, s itt is, ott is egy-egy szürke köpönyeges vármórt látott sétálni, azt is gondolhatta, hogy azok a maguk mulatsága végett töltik ott az időt.

Hiszen egészen nyugodt lehetett; a százások hátáról nem lehetett semmi gyanús dolgot felfedezni; — mivel azokra valóban semmi sem volt írva.

Igen, de akkor hová tette a rábízott izenetet?

Hová? A fejébe. Megtanulta könyv nélkül.

Egy egész tömött levelet ilyen értelmetlen betűhalmazzal tele: „nacut zb klbolblznczju ebkix noa” elejétől végig megtanult könyv nélkül úgy, hogy egy betű nem hiányzott belőle. Az eredeti levelet aztán elégette.

Ez már aztán erős munka volt.

Hanem hiszen mondtuk, hogy a sánta embernek a fejében adta ki a természet, amit a lábában elvont tőle.

Vacsorálni átment Melchior a közös étterembe. Alig kapott helyet, annyira tele volt minden asztal többnyire fegyveres vendégekkel. Valahogy szorítottak neki mégis egy kis helyet.

Hanem a vacsorálni valóval nagyon szűken voltak. Korábban jött jó étvágyú vendégek meglehetősen elfogyasztának már minden megehetőt. Éppen csak sajt és kenyér közt volt a válogatás.

— Se csirke, se lúd, se más baromfi nincs a háznál? — kérde Melchior a mentegetőző korcsmárostól.

— Bizony amit reggel hoznak, azt estére rendesen elfogyasztják; semmi sem vesz rajtunk.

— Galambjai sincsenek?

— Galambjaim? — szólt a korcsmáros élesen szemügyre véve a kérdezőt. — Azok is elfogytak a padlásról.

— De hisz itt a szobában is látok vagy hatot a kalitkában.

— Ah, uram azok drága galambok, páva farkúak; nem látja? Csak ritkaságnak tartom a szobában.

— Tán bizony „beszélni is tudnak”?

E szóra megemelinté sapkáját a korcsmáros a jövevény előtt, s halk hangon monda:

— Nem adnék belőlük egyet tíz pengőnél alább.

— Én pedig megadom a tíz pengőt, mert éhes vagyok. Teringettét, nekem pecsenye kell.

A többi vendégek egy kicsit nevettek rajta; hanem végre is nem találták valami különösnek. Volt közöttük elég olyan,

aki a hadjárat alatt egy tányér puliszkát is fizetett tíz pengővel. Éhes ember jó fizető.

A korcsmáros tartotta a tenyerét az ígért pénzért.

Melchior kivett tárcájából egy összehajtogatott tízpengőst, s átadta neki.

De már ennek az üres lapjára fel volt írva az egész izenet apró irónbetűkkel.

Melchior azalatt írta azt le, míg azt hitték, hogy mosakodik.

A korcsmáros mindjárt kifogott egyet a galambok közül a kalitkából; mégpedig egyet a legszebbek közül, aranycsillámos zöld tollal, legyezős pávafarkkal, hófehér szárnyakkal; szép, okos, nyúlánk fejjel. Milyen kár lesz ezt megölni, nyársra húzni.

— Jó lesz-e ez? — kérde Melchiortól.

— Csak sietve, mert az éhes gyomor minden szentimentalizmust száműz.

A korcsmáros aztán kivitte a galambot a konyhába; voltak, akik kikísérték, vajon megöli-e azt a szép galambot.

— Van eszem, hogy ezt ne fojtsam meg — nevetett a korcsmáros ravaszul az utána tódulóknak — ezt felviszem a padlásra, s lehozok a dúcból egy fiókgalambot helyette. Jó lesz az ennek a bolondnak a tíz forintjáért. Nem ismeri meg szülve.

Ez igen természetes ötlet volt; aki hallotta, nem is tehetett mást, mint hogy nevetett rajta.

A korcsmáros aztán felment a padlásra; ott a sötétben a kapott bankjegyet vékony zsineggel átszorítva, a galamb szárnya alá kötötte; akkor megsimogatta, megcsókolgatta a kedves állatkát, s tenyerére fektetve kirtartotta a házhéj ablakán.

A galamb néhányat bölintott karcsú nyakával, aztán vizsgálódva emelte fel fejét, perc múlva szárnycsattogtatva emelkedett a magasba, s néhányszor körülkövályogva a légben megtalálta az irányt, s azzal nyílsebesen repült át a folyamon a távol sötétlő város csonka tornyai felé.

A korcsmáros utána nézett, míg fehér szárnyait az est ködében kiveheté, azután eléggülten szállt le a gerendáról, s

benyúlva kezével a dúcba, kihúzott egy nagy orrú fiókgalambot; azt le is hozta és megsütteté. Mikor készen volt, bevitte Melchiornak.

Már akkor mindenki tudta odabenn a tréfát, hogy a galamb ki van cserélve.

Akadtak gyöngédtelen példálózók, akik felemlegették, hogy mikor a régi nagy urak pávát süttettek, a fejét meg a farkát épen szokták hagyni, hogy azokról megismerhető legyen, nem adott-e fel a szakács pulykát a páva helyett.

Ámbátor, mondának mások, a csalódás nem kár. Aki úgy lakott jól a kakassal, mintha fácánhúst evett volna, arra nézve úgysis mindegy.

A korcsmáros látva, hogy nagyon köztudomású kezd lenni a tréfa, átcsapott a nagylelkűségbe.

Mikor Melchior készen volt a vacsorájával, kivett a zsebéből egy tízpengőst (egy másikat): „No, hogy ne mondja uraságod, hogy ebben a korcsmában rászedték, hát tudja meg, hogy nem a pávafarkú galambot süttettem ám meg, hanem csak egy fiókot, aminek az ára két huszas: itt a tíz pengő forintja.”

Mindenki el volt ragadtatva a derék vendéglős becsületessége és lelkiismeretes eljárása fölött.

Már erre Melchiornak is kezet kellett szorítani vele. Amaz is visszaszorította szívélyesen.

— Tehát az a galamb, „aki beszélni tud”, jó helyen van? — kérde Melchior sokat jelentő hangnyomattal.

— Bizony jó helyen — biztosítá őt a korcsmáros.

Melchior még ott szivarozgatott egy ideig, azután alunni ment, s reggelig ki sem nézett szobájából.

Korán reggel fölkeresé a vámbiztos, s mosolygó arccal adta át neki az ezerpengőst.

— Tessék tovább utazni, uram, minden rendben van.

— Örülök rajta — felelt rá Melchior.

Ő tudta, hogy minek örül!

A VÉN CSONT

Olyan vagyok, mint a bűvár, ki a tenger fenekén jár; odafenn tán a vihar zúg; ég és tenger ölelkezik, mesék óriás szörnyei verik egymást szárnyaikkal, tán a vihar robajába emberi harc is elegyíti szavát; ágyúdörej, árboctörés, gályák összeroppanása, elmerülő hajók lakosságának halálkardala . . . Idelenn nincs semmi; a bűvár szedi a kagylókat, mikben a gyöngyök termenek, jár a tengerfenék állatnövényei között, s tán ha a korallok piros erdejében egy tört horgonyra bukkan elszakadt kötéllel, egy iszapba elsüllyedt ágyút talál, vagy egy halottat lel, kinek arca oly ismerős, akkor gondol csak azokra, amik feje fölött történnek, s tán amire felbukik a víz felszínére, új lélegzetet venni, már akkor se vihar nincs, se csata, sima és csendes minden. Győztes vihar odább vonult, legyőzött tenger elpihent, ami összetört, elsüllyedt . . .

Megint csak a leégett városban vagyunk: ah, de most nem látjuk annak romjait, tavasz van, virágzanak a fák!

Minden ház kertekkel, fákkal van körül, fehér és rózsaszín virágerdő takarja el a kormos üszköket, zöld fű is sarjadt már a falakon.

És a természet pompája nem volt elég, a kidült-bedült falak még zászlókkal és májuszfákkal is fel vannak díszítve. Tetőtlen épületeken sokszor látni ilyen májuszfákat, bevégzett építés örömcégéreül; ezúttal a bevégzett rombolás örömjelei voltak azok; zászlók, virágok kormos falakon, szétrepedt

ablakodúkba tűzve, magányosan álló tűzfalakra felvonva, tornyok lecsüggő kapocsvaiba felaggatva.

Egy kert az egész város képe, az utcák felszántva bombáktul, s bevetve vascerepekkel, a piacok bezöldülve a legszebb zabvetéssel.

Egyik főtéren állt egy régi kétágú akácfa; egy bomba úgy esett a két ága közé, hogy derékig kétfelé repesztette, ott bennszorult, és nem pattant szét. A széthasadt fa úgy nyomorékul is kivirágzott, s valaki a beleékelt bomba nyílásába tűzte épen a háromszín lobogó nyelét.

A gyermekek felmásztak a viruló fákra s a kormos házfalakra, onnan ujjongtak és daloltak alá.

Egyetlen nagy torony maradt csodára épen, amellől is le volt égve a templom; nagy baj volt feljutni a harangjaihoz, de azért reggel óta harangoztak benne ünnepre, pedig ki tudja, tán nem is ünnepnap volt.

Az utcákon pedig néptömeg hullámozott, mint úrnapiján szokott, mikor azokat a díszes zászlókat hordták a céhek, amiken annyi szalag lobogott, ahány leány férjhez ment a városban; amik mind ott égtek el a szép kéttornyú templomban.

És ezen a napon minden ember ismerős volt, és senkinek sem volt semmi panaszkodni valója, s akitől azt kérdezték: mi újság — bizonyosan azt felelte rá: nagyon jó.

Ez volt a felmentő sereg bevonulásának napja.

De ki volna képes álomlátásokat leírni ébren, úgy ahogy azok álmodva voltak? Az első lovast, ki keresztülvágatott a hídon, vállán panyókára vetett mentével, egy perc múlva koszorúkkal telefűzve mindkét karja. Azután a harsogó zenekart, mely egy rég várt, rég elfojtott, titokban énekelt dalt harsogtatva vonul végig az utcán; és aztán a dobszóra lépő csapatot, mely ragyogó arccal, rongyolt ruhában halad a romok közt végig; és az apák, anyák, testvérek és szeretők örömet, kik rég látott kedveseikre ismernek; és azt az önfeledt tombolást, őriöngést, mely minden ház faláról omlik, kiált,

aláviharzik az érkezőkre, mint dal, mint üdvrivallás, mint virágzapor, mint könny, mint csók; a képet, mely a napbaránította arcok, a közjük vegyült ismerők, a lábnyomaikat csókoló hölgyek és a paripák lábai elé boruló hajadonok rettenetes csoportozatából támadt. El a képpel! Ez az őrülésre vezet.

Más toll, más kéz, más lélek, más levegő kell arra, ami ezt érthetővé tudja tenni.

Kezemet idült fájdalom, fejemet lázas szédülés, szívemet sok év hideg gondja, tollamat igen jól ismert tapasztalatok figyelmeztetik, hogy írjunk csendesen, mert a felhevítő dolgok — nem valók beteg embernek.

Tehát el e lázas képpel! Úgyis elmúlt az már régen.

Távol a főutcák zajától, a városnak azon szegletében, melyet a tűz nem hamvasztott el, állt akkor még egy ódon alakzatú ház. Még a francia háború alatt épült, földszintre, mint szokás, hanem a háztető maga van emeletre véve két sor ablakkal. A ház ablakait kiülő vaskosarak védik, s redőnyei le vannak zárva az utca felől. Kapuján alig látható már (tán idő mosta le, vagy segítettek is kaparni) a salva guardia jelvénye. Két oldalán kertek vannak, miknek vén gyümölcsfái a kerítésen át nyújtogatják ki csonka, félig száraz karjaikat, mintha azok is mind rokkantak volnának gazdájukkal együtt.

Ez a ház az öreg Kolbay őrnagyé.

Az öreg most is a régi vén csont. Az ő házát nem ékesíti zászló, mikor a többi mind repülni készül, az ő kapujából nem bámészkodik ki látványó nőcseléd, az ő ablakai nyitva sincsenek, még csak kertje fáiról sem hull virág az utcára, mikor e nagy riadal végigmegy a városon. Kapu és ablak zárva marad.

Ez a ház nem égett le a nagy tűzvészben, s Kolbay nem mozdult ki belőle az egész ostrom alatt.

Szomszédai mind otthagyták lakásaikat, mert ezt a részt különösen járták a bombák; ő maga cselédet sem kapott, aki az otlakás rémeit kiállta volna, de ő ki nem mozdult onnan.

Tizennégy bomba talált be az udvarába és kertébe, a szomszédjába hullottakat nem számította. Egy sem gyújtott, csak a fában tett kárt. Akik ostromszünetek alatt bámlalódní arra vetődtek, gyakran látták a hadastyánt, amint kertészlábtójjára felmászva, nagy nyugalommal fűrészelgeté a bombasértett fák tört csontjait, s kenegette be a sebeket iszapos agyaggal.

Néhány régi ismerőse az átváltozott világból a leghevesebb tüzelések idejében meglátogatta, rá akarva bírni, hogy hagyja el veszélyes lakhelyét, s menjen be velök biztosabb helyre, a várba.

Ezek késő éjjel is ott találták a hadastyánt ablakában könyökölve, amint nézte nagy gyönyörűséggel, hogy szeli keresztül az eget egy-egy olyan tűszköló csillag, s jön közelebb, mind közelebb, egyszerre aztán hirtelen alácsap, mint az ölyv a martalékra, föld rendül, ég csattan utána.

— Pompásan lőnek. Gyönyörűen lőnek — mondogatá ilyenkor az ablaka alatt megálló ismerősöknek, mert a kaput magának kellett volna kinyitnia, s azt csak nem kívánhatták tőle, de nem is tette volna.

Mikor egy bomba fenn a légben pattant szét, figyelmezteté a vele beszélgetőket, hogy álljanak a túlsó fal mögé, mert a szétrúgott ércdarabok ilyenkor minden irányba repülnek; de ő maga meg sem mozdult az ablakból.

Ha aztán valamelyik elő találta hozni, hogy tán mégis jó volna ránézve, ha elhagyná ezt a magányos bagolyodút, már csak az élet unalmái végett is, a veszélyt nem is számítva, akkor egyszerre félbeszakított minden beszélgetést, s azt mondta:

— Szép tudomány a haditudomány.

És azzal betette az ablak redőnyeit a legjobb ismerőse orra előtt is, s nem állt többet semmi szép szónak.

Így élte végig az ódivat embere az új korszak divatjait is, azoknak fényével és nyomorával, azon a helyen, ahol az utolsó francia háború után lováról leszállt.

Mikor a bevonulási zaj, zúgás lecsendesült, a vártér felől egy fiatal pár közeledett a bezárt ajtajú ház felé: egy szép fiatal hölgy, ifjú katonatiszt karján. A hölgy mindkét kezével kísérője karjába fogózott, s mintegy libegni látszott rajta, mint ugyanannak másik karjára akasztott tarka nagykendője. Meleg volt — kívül is — belül is.

A Kolbay-ház elé érve, a fiatal hölgy finom ujját ajkára téve, csendet intett, s a messze elnyílt kapuhasadékon bekémelt az udvarra; azután megfogta a zörgettyűt az ajtón, s nagyon erősen megkocogtatta vele a hangadó vasat.

De még azután kétszer is be kellett kukucskálnia, s újra kezdenie a zörgetést, míg egy mogorva rekedt hang odabenn az udvaron megszólalt: „No, ki az? mit akar itt?”

— Én vagyok itt, Kolbay bácsi — szólalt meg erre a legcsengőbb, leghamiskásabb hang —, én vagyok itt Szerafin.

— No az más — dörmögött odabenn jóval szelídülten a fogatlan oroszlán, s kopogó nehéz léptek után nyikorgott a kulcs a zárban, nyikorgott az ajtó sarkaiban, s amint a fiatal hölgy kísérőjével belépett rajta, ismét visszazuhant az; olyan volt már a járása, hogy magától is becsukódjék.

A hadastyán feszülten nézett végig a fiatal katonán, ki barna, vörös zsinóros egyenruhában állt előtte, melynek hajtókáján három aranycsík jelölé az ezredesi rangot.

— Van szerencsém vőlegényemet bemutatni Kolbay bácsinak — szólott rögtöni bevezetéssel Szerafin a feszes öregúrhoz, közelebb simulva hozzá.

— Kérem, kérem — húzódozék ez —, ne nyúljon ahhoz a vállamhoz, mert fáj. A kezemhez se, az is fáj. Tudja már, hogy minden tagom fáj. Régi sebek, amiket ország és fejedelem védelmében kaptam, s amik kiújulnak, kivált „ilyenkor” — tavasszal.

— Nem ismer rá? — kérdé csintalanul mosolyogva Szerafin, s közelebb vonva az ifjú tisztet a hadastyánhoz.

Ez még jobban megtámasztá állát a gőgtartó szőrnyakra-
valóba, s száraz rövidséggel mondá:

— *Nincsen szerencsém.*

— Én vagyok Zeleji Róbert — szólalt meg akkor a tiszt
maga ismerős nyájassággal.

Kolbay arca csak mozdulatlan maradt, mint a kőoroszláné ott a kúton.

— *Nem volt szerencsém.*

Itt látni való volt, hogy az ismerkedés nem erőtethető,
mert ha még tovább fűzik, a harmadik válasz az fog lenni:
„*Nem akar lenni szerencsém.*”

— Bácsikám, én pedig egy igen fontos kéréssel jöttem
kegyedhez.

— Hozzám? — kérdé elbámulva a hadastyán. — Kéréssel?
Az én kedves szép húgom? Bámulok! Miben szolgálhatnék én,
öreg csont valakinek? Mostani világban! Szép leánynak?
Akinak vőlegénye van. Ezredes kapitány, amint látom.
Ki kérne éntőlem valamit? Tessék beszélni hozzám, ott le is
ülhetünk. Halljuk, mit tehetek én a legszebb Szerafinnak.
Uram, erre az ajtó.

Róbert mondhatta volna az öregnek: „Hiszen jól tudom
én ez ajtó járását, évekig mindennapos voltam a háznál, itt
sakkoztunk együtt óra hosszat”, azonban a hadastyán úgy
viselkedett iránta, mint akit először lát magánál, udvariasan,
de hidegen, és e hidegség is oly epesárga volt.

— Tessék helyet foglalni — szólott az öregúr egy rozszant
bőrpamlagra mutatva. — Rendetlen a házam, magam vagyok,
aki szolgál és takarít; cselédnek nem tetszett ez a hely. Nos
Szerafin, legszebb leány a városban, hát mondja, mivel szolgálhat
önnek a legvénebb, legostobább öreg csont a világon,
ami olyan bolond volt, hogy elfelejtette magát eltemettetni,
mikor észrevette, hogy már meghalt . . .

— Hát édes bácsi, én arra akartam kérni, hogy legyen
nekem násznapom.

— Ah, ah, tehát lakodalom lesz! Táncolni fognak! Sok vendég lesz. Sok vidám újmódi ember; kell oda egy vén paróka is, akin nevéssenek a többiek; aki bolondokat mondjon, mikor okosat akar mondani, s tettesse magát süketnek, mikor valami lefőzés érte, s nem tudja azt visszaadni. Hát mulatságba hí engem, ugye galambom; legszebb tündérkisasszony a nap alatt.

— Nem mulatságba, kedves bácsi, arra nincs se helyünk, se időnk. Csak egy rövid szertartásból fog állni az egész. Bácsinak kell képviselni családunkat, mert anyám beteg, s közelebbi rokonaim nincsenek megtalálható állapotban.

— Tehát az asszonyság még mindig beteg?

— Tudja bácsi, hogy minő baja van — monda Szerafin kissé szomorúbban.

— Igen, igen. Nagyon megzavarta az a nagy szerencsétlenség. Lelkére vette nagyon. Még mindig úgy fél, úgy retteg, és nem mer kibújni a kucikból?

— Sőt ennek éppen az ellenkezőjébe csapott át; amióta a vár föl van mentve, valami kegyetlenség szállta meg, ölni és halomra mészároltatni akar. Róbertet azzal unszolja, hogy addig nem egyezik összekelésünkbe, míg neki egy olyan napernyőt nem szerez, melynek a fogantyúja valamely megölt hadvezér vállperekéből készült, s a jó, szelíd Lávaynének egész nap van vele küzdelme; erővel ki akar rohanni, hogy amint ott a hadifoglyok a sáncépítésnél dolgoznak, a konyhaedényeket a fejükhöz hajigálja. Szegény mama.

Ezen a nagyon nevetni való állapoton könnyezni kezdtek Szerafin szemei.

— Láthatja, Kolbay bácsi, hogy ő szegény nem lehet jelen az esküvőnkön. Azért kérem, legyen olyan jó, és legyen nekem násznagyom.

Az öregúr erre csikorgó térdekkal kelt fel csikorgó karszékéből, s rideg, kenetlen hangon, mely éppen úgy csikorgott, mint minden kulcs, zár, ajtószark, kútágas és szélvitorla a házon, viszonzva a nyájas, atyafiságos kérésre.

— Én pedig kegyednek, legszebb és legbájosabb tündér-kecsű húgom, nem leszek násznagya a menyegzőjén.

Szerafin tréfásan tartá szemei elé kezét ernyő gyanánt, mintha azt akarná lesni alatta: tréfa-e ez vagy komoly szó.

— Kolbay bácsi nem fog az én násznagynom lenni?

— Nem fogok, mert nem akarok — ismétlé az öregúr házsártosan. — Nem vagyok arra való ember, hogy valamely akcióban részt vegyek, ami ebben az epochában történik, legyen az bár csak egy násznagyság viselése és nem több, egy újkori ezredes lakodalmán. Vén csont vagyok, vén hánytvetett csont, amilyent láthatatok eleget, kéz-, lábszárcsontokat a régi ráctemető helyén heverni, a gyermekek lapdáztak velök, egymást hajigálták, diót, mogyorót törtek velök. A vén csont engedte magát ide-oda dobálni, nem protestált azért, hogy nyugalmaiból felzavarták, de nem is adott tanácsot a gyerekeknek, hogy ne menjenek a jégre sikánkózni. Ilyen vén csont vagyok én is. Meghaltam, nem érzek semmit, nem mozdulok helyemből se előre, se hátra. — Érték én valamit abból, amik itt történnek körülöttem? Nem; semmit; mint egy napfényre került csontkoponya. Tudom-e én, mi a hűség, mi az árulás, mi a szeretet, mi a gyűlölet, mi a hőstett, mi a szörnyett a mai világban? Én nem tudom azt. Egy múlt századból hazajáró lélek vagyok, akit a felvilágosodott gyermek is kinevet. Egy múmia. Ki ért engem? Ki kérdezi az én tanácsomat? De nem is adnék. Maradok, aki voltam, s új bőrbe nem búvok, akárhogy fűjják is fülembe a feltámadás trombitáját.

Szerafin ki hagyta tombolni a rosszkedvű hadastyánt, s remélte kedélyével engedékenységre bírhatni.

— Hiszen, kedves bácsi, nem arra szólítjuk mi fel, hogy üljön lóra és jöjjön a zászló után, hanem hogy mint családunk jelenlegi feje, adja ránk, ha már ennyire vagyunk, áldását.

— Áldást! — csattant fel az öregúr, megrázva merev nyakát. — Hát kell a mai világban áldás is valamire? Szerencsejáték minden, kocka, istenkísértés. Ez a házasság is az,

mondjátok: va banque! aztán „vagy hatot, vagy vakot!” Még ceremónia is kell? Még családfő is kell? — Respublika! — Egyik őrmester az egyik oldalon, másik a másik oldalon, s mégvan a násznagy. Minek arra az én öreg csontom?

Ez a fordulat már bántotta Szerafint.

— Szóljon már ön is, Róbert, talán ön jobban szívéhez tud szólni.

A fiatal tiszt megfogta az öreg hadastyán kezét, s olyan meleg hangon kérte:

— Tegye ön meg ez áldozatot Szerafin kedvéért.

Az öreg pedáns feszességgel válaszolt:

— Főhadnagy úr! (Ignorálta az ezredesi egyenruhát, ő csak főhadnagyul ismeré). Ne higgye azt, hogy én tréfás kedvemben vagyok ma. Nálam az enyelgés, tréfálózás napjai nagyon régen elmúltak. Nekem ez az egész úgy tetszik, mintha mind csak álom volna. Várostrom, hulló rakéták, ablakom alatt szétpattogó bombák, síró asszonysereg, csörömpölő hadcsapatok: mind csak álom és álmodás. Azután a diadal-ünnep, a felzászlózott romok, az ujjongó tömeg: mind álom, ami fejemet elkábítja. Akiket látok, azok is csak mind álomalakok, és amit azoktól hallok, az is mind álom, álom; elmúló álom.

— De az, amit mi mondtunk e percben, az mégsem álom; az, hogy mi szeretjük egymást, és hogy férj és nő fogunk lenni — sietett közbeszólni Róbert.

— Az is álom!

— Ah, bátyám! — szólt neheztelve Szerafin.

— Az is álom. Ti nem szeretitek egymást; és az nem szerelem, mely benneteket összekötött. Ez a fényes álomlátás volt az, mely benneteket összehozott. A leány látott egy ifjút paripán, koszorúkkal elhalmozva, diadalmas hadjáratból visszatérve; az ifjú látott egy leányt a felmentett város küszöbén állva, zászlóját meghajtva előtte, és mind a ketten azt álmodták, hogy egymásba szerettek. Azután a leány beszélt azokról, amiket szenvedett, az ifjú hőstetteiről, amiket kivívott, és azt

hitték, hogy nagyon szeretik egymást, pedig az nem igaz, ti nem szeretitek egymást, s majd mikor föl fogtok ébredni, mindenitek azt mondja: bánom, hogy álmodtam ezt!

— Bátyám — kiálta fel Szerafin —, mit akart ezzel mondani? Mondja ki világosan.

— Kimondom világosan. Kegyed, tündéri szép húgom, most azt hiszi, hogy halálig szerelmes egy ifjúba, mert az délceg, hírhedett, ragyogó, hős, mert fénybe is borítja azt, akit magához ölel, mert hízeleg önnek, ha majd mondják az utcán: ime itt megy Zeleji Róbertné, akinek férje ilyen meg ilyen vitéz volt; balladákat írtak róla, népdalokat énekelnek a nevé-ről! De ha egyszer fordul a kocka, ha a délceg, ragyogó hősből száműzött földönfutó talál lenni, ha el kell tagadni a nevét, el, hogy tud róla valamit, akkor átkozni fogja ön, akit most dicsőít, és a szerencsétlenségben meg fogja őt vetni — és arról tudja meg, hogy az nem volt szerelem!

— Uram! — kiálta fel Szerafin túlradó indulattal, felhevült szívének nem bírva parancsolni. — Ez sok volt. Ön utoljára látott engemet magánál.

— Adná az ég; de nem hiszem, és nem fogok segíthetni rajtunk.

— Jerünk innen, Róbert. Ha engemet szeret, egy üdvözlő szót se!

És azzal a leány hevesen karjára öltve vőlegényét, elhagyta nagybátyja szobáját.

Kolbay nagy csendesen betette a nyitva hagyott ajtót, s halkan motyogta magában nyugodt, mogorva egoizmussal:

— Tehát nem tartozom senkihez a világon.

Zeleji Róbert másnap oltárhoz vezette Szerafint a jelenlevő celebritások ünnepélyes megjelenése mellett; abban az utolsó kápolnában esküdtek meg, mely körül a téli sátrak voltak építve, s amit épen hagyott meg az ostrom. Semmi rokon sem volt jelen. És ők valóban azt hitték akkor, hogy szeretik egymást.

A VÉGZET KEZDETE S A KEZDETNEK A VÉGE

Olyan vagyok, mint a bűvár, ki a tenger fenekén jár . . .

Tört hajódarabok úszkálnak körülöm, ismerős halottarcok szállnak a vízfenékre alá, s tört horgonyba botlik lábam.

A vihar utolsót zúdul odafenn; árbocvitorla eltűnik, tört deszkadarabokon úszók maradnak csak fenn a haragos hullámokon, kik keresik a partot.

Mindennek vége van már, az utolsó ágyúszó elhangzott, mely az utolsó hőst lováról leüté. Halottakkal fedve a csatatér, csak egy csoport kozák portyázik alá s fel a mocsár berkébe elbújt menekvők után vadászva.

Sásliliom, vízi rózsza jó oltalma az üldözöttnek, a széles kerek levelek, mik a víz színét ellepik, nem engedik meglátszani a felszivárgó vért, mely a víz alá rejtőzött sebeiből feltör, s elárulja ottlétét a kutatóknak.

A sárga sásliliomok között két arc látszik ki félig a vízből, hanyatt fordulva.

Ifjú, deli és halovány mind a kettő. Úgy hasonlítanak egymáshoz, mintha tetsvérek volnának.

Az egyik arc Zeleji Róbert, a másik Pusztafi arca.

A harc viszálya összeterelte őket; mikor már vége volt mindennek, akkor találkoztak. Róbert egy csapat kozák ellen védte magát gyalog, néhány szuronyos vitézzel; Pusztafi egy huszár-szakasz töredékével segélyére rohant, s kiszabadítá, visszaverve a kozákokat; egy perc múlva aztán ágyút fordítottak ellenük, s egy kártácslövés a mocsárba verte az ellenállókat.

— Hágj kengyelembe, s ülj mögém! — kiálta Pusztafi barátjának; így vitte őt magával be a mocsárba; még egy kartácsolóvást küldtek utánuk, az megsebesíté Róbertet, s megölte alattuk a lovat; mindketten a vízbe hullottak.

— Siessünk a rekettye közé jutni — monda ekkor Pusztafi bajtársának. — Itt elárul bennünket a ló hullája.

— Én nem siethetek — viszonzza Róbert. — Bal lábamat nem bírom; bizonyosan lövés érte.

Pusztafinak úgy kellett magával vonszolni a rekettyéig.

Éppen jókor rejtőztek el a sötétzöld zsombikok s a halvány liliomok közé; a vad kozák csapat már ott zajgott fejük fölött vad ordítózással fürkészve a menekülteket. A lovak lubickolva gázoltak a vízben, s hallani lehetett néha egy-egy vadállati kacajt, s aztán egy hosszú sikoltást, amint egy víz alá bújt menekültet saját vére után megtaláltak és leszúrtak.

Egy lovas csapat alig két ölnyire lubickol végig a helytől, ahol a két ifjú vitéz rejtve volt.

— Végy egy nádszálat a szádba, azon keresztül lélegzhetel; s azután fogózzál a nád tövébe, s húzd le magadat a vízfénekre — monda Pusztafi Róbertnek; maga is úgy tett.

A kozákok megálltak ott fejük fölött lovaikat itatni.

Valamelyik közülök elkezdett egy dalt rekedt hangon énekelni, annak a végén a többiek nevettek.

Azután valamivel távolabbról valami mérges, parancsoló szó kiáltott rájuk; arra egyszerre megindultak nagy csörtetéssel — éppen azon hely felé, ahol a két bajnok volt elrejtve.

Azok ott lenn megszoríták egymás kezét, hallották a közelítő veszélyt.

Egyik kozák egyenesen rájuk hajtott. A ló prűszkölése egyre közelebb hangzott már.

Hirtelen egy loccsanó zuhanat, s egy halálordítás támadt. A közeledő kozák paripája egyikébe azon feneketlen örvényeknek lépett, mik a mocsárok hínárjában olyan jól rejtve vannak, s lovagjával együtt belezuhant. A paripa megint felszínre jött

s kivergődött, hanem a kozák elmaradt. A két menekült ott látta őt vergődni egy ölnyi távolban saját rejteküktől; az is meglátta őket, s hirtelen feléjük nyújtá kezét, s felnyitotta száját, talán társainak akart kiáltani: „itt vannak, fogjátok meg!” — az iszap megfojtotta.

Társai azután lóhátról utána nyújtogatták dárdáikat, keresték a víz alatt, míg a hullát magától felvetette a víz, azt azután kilökték a partra, pedig ha feléleszthették volna, az megmondta volna nekik, hol van két előkelő menekült elbújva a víz alatt.

Azok azután kikerülték a veszélyes helyet, s azontúl lándzsáikkal vizsgálták elébb a víz fenekét, úgy haladtak odább. Lubickolásuk még sokáig hangzott odafenn.

Amint eltávoztak, a két arc ismét felmerült a víz színére.

— Távol járnak — szólt Pusztafi szétekintve.

— Még vissza fognak jönni — sугá Róbert.

— Akkor újra eltűnünk előlük.

— Én nem soká állom ki — nyögé társa —, most már érzem a seb lüktetését, amint a vér tódul ki rajta.

— Várj, én majd kendőmmel bekötöm sebedet, hogy a vérvesztés miatt el ne alélj. A víz még jobban húzza a vért.

Pusztafi bekötötte zsebkendőjével társa meglőtt lábát.

— Hasztalan fáradsz velem — sóhajta Róbert. — Az én dolgom be van végezve.

— Holt eb bánja dolgát — felelt rá a költő. — Embernek küldetése van, amíg él. Légy nyugodt, amint az éj beáll, én vállamra veszek, s keresztülbotorkálok veled a mocsáron.

— Mi haszonra? Ott is vége van már mindennek.

— Ejh! A nap annyiszor feljön, ahányszor lemegy; nem fullad az éjszakába soha. Nekünk még dolgunk lesz idefenn.

— Velem csak a férgeknek odalenn.

— Ne beszélj így, Róbert. Ha én azt mondom, hogy nekem e mai napon mindenem elveszett, hát én igazat mondok. De neked még maradt valamid. Neked van nőd.

Róbert nagyot sóhajtott.

— Szép, derék és okos asszony — folytató Pusztafi.

Arra azután nagyot hallgattak mind a ketten.

Hosszú hallgatás után ismét megszólalt az egyik fő ott a víz színén.

— Nekem még ma van nóm, és holnap lesz özvegyem, így van az megírva a csillagokban. Nézd, hogy pirosodnak a habok körülöttünk; — ez mind az én vérem.

Azután megint sokáig hallgattak.

— Csak egy bánt — beszélt tovább a víz fölötti fő a másik fejhez — az, hogy ő még azt sem fogja megtudni, hogy özvegygé lett. Évekig fogja hordani a gyászruhát miattam, anélkül, hogy azt és nevemet valaha levethetné. Kötve lesz egy halott emberhez halálig.

— Ejh, verd ki fejedből ezt a gondot.

— Pedig csak ez az egy gondom van most. Hogy fog engem majd keresni! Hogy fogja az országot végig-végig át-bujdosni, hogy fog minden dombot, minden bokrot megkérdezni eltűnt férje után? Óh, mi nagyon, nagyon szerettük egymást.

— Találkozni fogtok még.

— Ez életben nem többet. Mindegyre jobban érzem elgyengülésemet. Az égen még nem alkonyodik, de az én szemem előtt már igen. Homályos foltokat látok mindenütt. Mellemet szorítja össze valami. Bajtárs, nekem itt meg kell halnom.

— Legyen erős a lelked, ha a tested nem akar az lenni.

— Már vége . . . Hallgass arra, anuit most neked mondok . . . Majd éjszaka lesz; abban te megszabadulsz, én pedig meghalok . . . Ha lesz annyi időd, hogy sírt vájhass, temess el . . . Ujjamon van egy gyűrű, közepén opállal, az opálkőben egy fekete kereszt, ez jegygyűrűm . . . Nőmtől kaptam azt menyegzőm napján . . . Ezt vond le ujjamról, és rejtsd el magadnál . . . Ha azután egyszer valamikor a nagyvilágban őt

feltalálhatod, add át neki ez ereklyét, mondd meg neki a napot, melyen kimúltam, s tudasd vele a helyet, ahol el vagyok temetve . . . Ígéred-e ezt?

A beszélő arc olyan halálsápadt volt már. E szomorú ígéretet egy kézzorításban meg kelle néki tenni.

A kozákok visszatértek a mocsárból, beljebb nem törhettek már.

— Gyorsan merüljünk a víz alá ismét — sűgá Pusztafi Róbertnek. A nádszálakat ismét szájukba fogták, s hanyatt ereszkedtek a sáslilomok és nymphaeák tövéhez. A kozák csapat zajongva csörtetett, lubickolt visszafelé.

A visszatérő kozák csapat most már óvatosan kikerülte a veszélyes helyet, hol a két ifjú lappangott, s félig-meddig csatárláncban ügetett kifelé a mocsárból.

Pusztafi halkán kiemelte fejét a vízből, s utánuk nézett.

Aggódva vette észre, hogy a kozákok, amint kiértek a kokojszásból, leugráltak lovaikról, azokat kipányválták, maguk nádkévéket hoztak a gúlába rakott csomókból, s azokat meggyújtva, ott tanyát ütöttek.

Ezek itt fognak éjszakázni!

És még tüzet raknak, hogy elűzzék az éj jóltevő sötétjét, melynek oltalmára a menekvők úgy számítottak; alig puska-lövésnyi távolban három őrtűz is lobog közelükben, amint rejteküket elhagynák, rögtön észre lennének véve.

Egyik csoport olyan közel volt, hogy civódásaikat lehetett hallani. Az elesettek zsákmányán osztoztak. Látni lehetett a tűz világánál, hogy huzakodnak egy-egy felosztatlan darabon, s csereberélnek, ami a másiknál valamelyiknek megtetszett. Ketten, hárman lehasalnak, s leterített köpönyegen zsíros kártyával játszanak ismeretlen pénzjegyekre. Némelyiknek jókedve támad, s dalolni kezd, másik táncol hozzá, a táncoló alak szilaj árnyképeit messze hajigálja a fellobogó láng. És ezalatt egy a csapatból, távol a tűztől, lován ül mozdulatlanul, arccal a mocsár felé fordulva, kezében a hosszú dárda. Ez az őrs.

Az ifjaknak lehetetlen volt a menekülés.

És Róbert életerege már végfogyatékan volt; vízből kiemelt feje alatt Pusztafinak kellett karját tartania, hogy el ne bukják.

— Kísértsünk szerencsét, bajtárs — suttogá Pusztafi. — Mikor egyszer a tűzre új nádkévet vetnek, akkor rövid időre elsötétül, te kapaszkodjál nyakamba, s én utat vesztek hirtelen.

— Nem lehet Ne vígy engemet innen tovább Hagyj itt meghalnom . . . Neked meg „kell” menekülnöd, hogy hírt adj halálom felől nőmnek . . . Neked nem szabad kockáztatnod Megígérted nekem Ha megmozdulunk, észrevesznek Nem akarok kezeikbe jutni halva sem. Érted? Halva sem . . . Inkább itt a békák között . . . A vízi férgek között Pedig milyen hidegek, amint arcomhoz verődnek! . . . Óh, be rút! . . .

A szenvedő bajnok idegein már a láz képzelődése vett uralmat, ami végjelenése az életnek, mindent oly közel látott, hallott, érzett és mégis eszmélt, s a halál nagy és iszonyú gondolatán keresztül még átragyogott két földi kép csillagsugára: a hősi öntudat s a szerelmi hűség.

— Talán most rólam álmodik — sóhajtá halkán, és elmosolyodott. — Tán térdelve áll szent képe előtt, s nevemről szólít, s talán ez órában már ott fogok állni nyugágya előtt, ahogy óhajtá; de fehéren és szóttalanul, s a csóktól, mely arcát éri, fázni fog . . . Óh, bajtárs, gyűrűmet el ne felejtse.

Az éjszaka rémeihez még újak szövetkeztek; amíg a parton az őrtűz mellett az elesettek zsákmányörökségén kockázott egy csoport, a másik csoport előjött a csendes berkek mélyéből, s a meztelen hullákon osztozott. A farkasok ott marakodtak közelükben a bőséges lakomán, egymást hívogatva baljós üvöltéssel.

A haldokló beszélgetett társához:

— Bajtárs, légy hű szavadhoz, és eltemess . . . Eltemess, úgy, hogy rám ne találjanak: se ezek, se amazok. Ne hurcolja-

nak szét bokorbul bokorba . . . Ne űzzenek belőlem csúfot . . .
A kardcsapás nem fájt nagyon, de a harapás, a gúnyolás éget. .
Utálat! . Egy hullát, aki nem védheti magát, megtépni.
Mélyen eltemess! . . . Mivel fogsz sírt ásni? . . . Megvan-e még
kardod? Az nagyon jó . . . Hajamból egy fűrtöt levájj, és
azt is tedd a gyűrű mellé.

Pusztafi biztató szavakkal édelgeté haldokló bajtársát,
attól tartott, hogy ennek lázbeszédét még meghallja valaki.
A kozákdal, a farkasüvöltés elnyomta a halk rebegést.

— Nézd, bajtárs, az ég már pitymallik . . . Az ugye ott
a hajnalcsillag? . . . Nézd, mint jön közelebb-közelebb . . .
Lásd, amit mindig mondtam . . . A csillagok közelből megannyi
szép emberarcok . . . Ez arc olyan mint az övé, . . . nemsokára
együtt leszünk — aztán . . . gyűrűmet el ne felejtse.

Most hirtelen lövések hangzottak, vad lárma, szitok,
üvöltés, lönyerítés támadt; egy csoport éhes farkas meleg vére
éhezett, s a hideg lakomáról kicsapott a kozákok pányván
legelésző lovaira, azokkal támadt a csata; a felriadt had sűrű
tüzeléssel riasztá el új ellenségét; a golyók fütyülve jártak a
két beszélő fő körül.

Ez orvtámadásnak mégis annyi haszna volt, hogy a
kozákok nem maradtak ily veszélyes közelségben a nádberekhez,
hanem beljebb terelték paripáikat a sík mezőre, s elhagyva
eddigyi őrtüzeiket, távolabb raktak újakat.

Pusztafi észrevéve üldözőik eltávozását kiemelte bajtársát
a vízből, s vállára véve megindult vele egyikén azon keskeny
utaknak, miket nádvágók szoktak gázolni a berken keresztül,
ingadozó bürühíddal egyik láptól a másikhoz kötve; vadászok
gyönyörére, járatlanok veszélyére.

A kettős teher alatt még veszélyesebb volt ez út. Minde-
nütt süppedt, ingadozott a lépés alatt, pedig alant a legundo-
kabb halál.

Egy nagy, vén fűzfa volt a cél, ahova egyelőre Pusztafi
eljutni kívánt. A mocsárból magányosan emelkedik ki itt-

amott egy olyan özvegy fűz; jelezvén, hogy ott szilárdabb a földtalaj.

A vén odvas fához elérve, társát letette válláról, fejét a fa derekához támasztá, és bátorítva monda neki: „Róbert, most már biztos helyen vagyunk.”

Róbert nem felelt rá semmit — mert meg volt halva.

Pusztafi megtapintá szívét, az nem vert többé. Szemei nyitva voltak még, de megtörve, tagjai merevek, a bőr rideg és fagyos. Bizony meg volt ő halva jól.

A kartács combját zúzta szét, s a hosszas vízbenlét alatt elvázott e nehéz sebben.

A költő még sokáig elmelengeté keblére szorított bajtársát, beszélt neki szép napokról, szép feleségről; nem felelt az már semmire. Ott tartá kezét szívén hosszan, hogy majd átmelegszik annak életmelegétől; hasztalan, a kéz hűlt át a halott szív hidegétől.

Ekkor aztán beszélni kezdett neki arról, hogy mint fogja eltemetni.

— Ne félj, öreg barátom (így hívták egymást, még mikor ifjak voltak: még tegnap), eltemetlek téged úgy, hogy sem ádáz fenevad, sem undok féreg, sem a náluknál rosszabb ember meg nem háboríthat ottan. Nem fognak mérges fogaikkal osztozni maradványaidon. Nem fogják véres fejedet diadaljelül hurcolni véres agyaraik közt. Eltemetlek, mint a római hősöket szokták: tűzben, lángban. Tested atomjai felszállnak utánad a légbe; még az is szellemmé válik belőled, ami föld. Szép temetésed lesz, a pattogó lángok lesznek a dobszó, az ének, a ravatal és az engesztelő áldozat; a fekete füst a szemfödél, millió szikra a gyász kíséret. Az emberi átokkal fertőzött föld méhe helyett temetőd lesz a tiszta lég. Nem fog fölötted egy ölnyi sár fekünni, szabadon járhat minden porszemed a szél szárnyain, s föröhdetik az isteni napvilágban. Öreg bajtárs, én eltemetlek az égbe! . . .

A halott feje előre hanyatlott, mintha jóváhagyást intene rá.

A költő azzal levonta ujjáról a sokszor emlegetett gyűrűt, s felhúzta saját ujjára. Onnan csak levágott kezével vehetnék el erőszakkal. Egy fűrtöt levágott hajából, azt eldugta keblébe.

Azután fölemelte a hullát, s az odvas fa üregébe elhelyezé. Az üreg éppen akkora volt, hogy a holttesttel betölt.

Akkor megcsókolá utoljára a szeretett ifjú arcát, s azután elkezdé a fűzfát körülsáncolni egyikével azon nádgúláknak, miket a rétvágók a szárazabb magaslatokra felhalmoztak. A csillagfénynél egész várat épített körüle.

A máglya kész, csak meg kell gyújtani, s azután jöhet akár a farkas, akár a keselyű, akár más.

Csakhogy a máglyához tűz kell, s aki alkonyattól éjfélig a vízben feküdt, az tűzszerreit hiába fogja előkeresni.

Igen. Tűz kapható volt és nem messze. Ott voltak a mocsárparton az őrtüzek, miket a kozákok hátrahagytak. Azokból lehetett hozni.

A költő elszánta magát, hogy visszatér tüzet hozni.

Tüzet „orozni” éjszaka! Éber vigyázók szeme láttára! Pedig annak meg kell lenni.

Meztelen kardját elrejté öltönye alá, hogy ne csillogjon messziről a tűzfényben, amíg szemben közelít, s azután visszatérve a tekervényes vadászösvényen az elhagyott őrtüzek felé tartott.

A legközelebb eső zsarátnak pont felé közelítve úgy rémlett előtte, mintha e tűzfény előtt koronkint egyes fekete tömeg szökellne át, de nem bírta a félhomályban kivenni, mi lehet az.

Fokozott vigyázattal lappangott közelebb; a fekete, ugrándozó tárgyak élő alakok voltak — de nem emberek.

A farkasok nem szeretik a tüzet. Minden fenevad irtózik attól. Hogy ne égjen ott lakomaik mellett, megfőrdtek a mocsár vizében, s lompos bundáikról ráfecskendték a nyírkot a parázsra. Kettőt a három őrtűz közül már ki is oltottak így szépen.

Emberi léptek közeledtére szétriadtak a tűz vad gyűlölői, s távolból vonítottak az érkező felé. Pusztafi egy csóvát tartott kezében összefogott nádcsomóból, s azt beledugta a tűzbe, mely csak izzó parázs volt már. A csóva lobbót vetett.

Ez rossz kísérlet volt.

Abban a pillanatban, hogy a láng fellobbant, a lovas előörs kiáltása hangzott néhány száz lépésnyi távolban: „hahóh!”

Pusztafi hirtelen négykézláb termett a földön, a csóvát elgázolta térdével, s a farkasokéhoz hasonló rivallással felelt az őri riadó szavára.

Az örök azt hitték, farkas jár ott megint, s nem törődtek vele.

Így nem lehet a tüzet odább vinni.

Szivarjai is mind össze voltak facsarónak ázva, különben azokkal segíthetett volna magán; erről más ötlete támadt. Nádleveleket csavargatott össze szivar gyanánt, mikor jó tömött volt a tekercs, akkor meggyújtotta, s szájába vette.

Azután visszaindult az elhagyott fűzfához.

A siska-tekercset színi kellett odáig, hogy el ne aludjék, fújni pedig nem volt szabad, hogy lángra ne lobbanjon; a fanyar füst leette a bőrt ajkairól, mire a fűzfához ért, de a tűz eltartott odáig.

Midőn oly messze járt már a nádcsalítban, hogy nem tarthatott többé az üldözéstől, akkor ismét csóvát készített nádszálakból, a polyvás bugák közé tette a szájában elhozott parásvégű tekercset, s egyet csóválva rajta, lángra gyújtotta azt, s azután úgy járt vele, mint a fáklyával.

Midőn a fűzfához visszatért, irtózva látta, hogy nádkévéit azalatt mind szétbontották a farkasok, s utat akarnak nyitni maguknak a faodúig, melyben holt bajtársa fekszik. Néhány cirnos kölyökfarkas szétfutott közeledtére, de egy vén csikas ordas szembeállt a közeledővel, peressé téve a vitatott tért.

Emberhangnak nem volt szabad hallatszani.

Pusztafi összeszorított ajakkal, az undor és irtózat dühétől szikrázó szemekkel rohant a véres szájú fenevadra, mely görbe hátán felborzolva sertéit, sunda pofával várta oldalogva megtámadóját, s felső ínyéből elővillogtatá megsárgult fogait. Nősténye háta mögött állt, s fejét keresztültéve hímje hátán, onnan biztatta azt idétlen üvöltéssel.

Pusztafi oly utálattal volt e cudar halottevők iránt, hogy kardjához nem nyúlt ellenük, hanem amint az égő nádcsóva kezében volt, azzal rohant rájuk; a szikrázó fáklyával csapva szemközt az idétlen fenevadat.

A támadás használt. A farkas nem várt második köszöntőt; perzsel pofával keresztülszökött nőstényén s a nádkötegeken, s vadul kurrogva rohant a bereknek; ott azután később nagy marakodás támadt, mely lassankint mind távolabb vonult.

Pusztafi legelébb is egy nádkévéét állított fel, és azt meggyújtotta felül, hogy világítson.

Amíg az végigégett, kardjával körül levagdalta a nádat, hogy tovább ne terjedjen a tűz, fel ne gyújtsa az egész berket. Sok jó bajtárs lappanghat még abban!

Azután újra összerakta a szétbontott nádkévéket a vén fűzfa körül. Egy piros szál vesszőt letört róla emlékül, s akkor körös-körül meggyújtá a máglyát.

A lángok recsegve iparkodtak elérni a máglya tetejét, onnan felkaptak a fűzfa gallyaira; a terebélyes fa, mint egy tűz-sátor borult körös-körül a máglya fölé, tűzágakkal, tűzlevelekkel.

A gyors láng gyorsan emészt, nem lett volna már emberi erő, mely azt elfojtsa többé; a költő nyugodtan mehetett tova. Hiszen az ő útja is sietős volt.

A nádas sűrű bozótjain keresztülhatolni eltart reggelig, s a napvilág már nem a menekülőké.

„Bajtárs, szép temetésed van. Isten veled.”

A máglya reggelig égett ott magában, csendes, szellőtlen éjben, egyenesen fellobogva az égbe, mint Ábel áldozatja.

Reggelre nem maradt más ott, mint egy nagy, fekete szerű fedve hamuval, melynek lengeteg felszínét ha olykor megbolygatta a reggfuvallat, még izzó parázsszem fénylett ki belőle.

Az égett szerű közepén állt feketén a tövig leégett vén fa csonka törzse; kormos öble, mint egy gyászhamvveder, melyben egy hírét bevégzett hős maroknyi hamva barnul, fű, fa hamvától elütő színnel.

E barna hamv Zeleji Róbert.

Az ifjú, kit úgy szeretett a hölgy, kit úgy becsült a jó barát, kiről dalt énekelt a nép, kit szárnyán hordozott a hír.

Ki találna itt reá? Ki tudhatná meg ezt?

És ha a megmenekült bajtárs is eltűnik nyomtalan a halálhíradó gyűrűvel együtt.

És ha azután évek múlva a vad szederinda ki fog hajtani az égett fa öbléből, futó folyondárját messze elereszti, koszorúkat fonva belőle a bemohosult földön.

És ha a kétséges özvegy még akkor is tudakozódik álmaiban eltűnt férje hollétéről, nem súghatja-e neki az emberkínzó álomtündér: „Férjed most is a föld felett jár — és koszorúját fonja.”

— — — — —
Pusztafi pedig nem jutott el Szerafinhez. Eltűnt, elveszett, elhallgatott róla a hír; azt sem lehet tudni, mely föld nyelte el és mikor.

A FELESÉG

Van egy várrom az aradi szőlős hegytetőkön, melynek neve: „lucus a non lucendo.”

E várrom alatt van egy kastély, e kastély kertében van egy igen szép lugos tujabokrokból és jerikói rózsából; a lugosban egy fehér márványasztal; a mellett ül Lávay Béla egyedül.

A kertben, a kastélyban, az udvaron, kinn az utcán, az egész helységben és még kinn a mezőkön is tömérdek a vendégsereg. Soha annyi vendéget nem látott egyszerre ez a kastély; még Mátyás király nagybátyja hírhedett szakácsának idejében sem.

S a vendégek mindegyike olyan különös munkával van elfoglalva; komoly férfiak titkosan súgnak-búgnak; kisírt szemű asszonyok találkoznak egymással, kezét szorítanak, egy szót mondanak, s tovább mennek; szekerek érkeznek és távoznak; némelyik érkező vendég kocsisának súg néhány szót, kiveszi tárcáját, s pénzesztül, ahogy van, rábízta, kezét szorít a cseléddel, s odább küldi. A szobákban komoly férfiak irományokat égetnek hamuvá; mások hajukat, szakállukat vagdadják le, anélkül, hogy eltorzított arcaikon valaki nevetne; némelyik mozdulatlanul ül vagy hever, mintha nem érezné, hogy él, másik nyugtalanul jár-kelel, mintha kijárást keresne ebből a világból; néhol pendülés hangzik: valaki a kardját törte ketté; egy szobában tompa csattanás szól; talán valaki meglőtte magát.

A szomorú kastély egyik vendége volt Béla is. Ő egy félreeső helyet keresett ki levélírára.

A regényes, ábrándos kis lugos éppen alkalmas volt ily szerelmes eszmék születését látni.

Levelét írónnal írta tárcája pergamen lapjára.

„Kedves Juditom.

Több nap nem virrad reám; tudod, hogy nincs miért tovább élnem. Midőn soraimat olvasod, én már azzá lettem, amivé sorsom: porrá. Elismerem, hogy vétkezém ellened, midőn ily balsorshoz, mint az enyim, kötöttem a tiedet; szülőid óvtak tőlem, és igazuk volt. De jóváteszem hibámat: meghalok. Feloldalak egy fátum alul, mely bennem üldöz. Jövendő napjaidat nem fogja megmérgezni egy elbukottnak beláthatatlan nyomorral teljes élete. Reám e földön senkinek és semmi ügynök szükségére többé.

Azon nyugodt gondolattal zárom be soraimat, hogy te megbocsátasz nekem, kibékülsz irántam, anélkül, hogy elfelednél; s ha egykor ismét oly boldog lész, mint ahogy én imádkozom utolsó órámban érte; még akkor is becsülni fogsz, midőn nem szerethetsz többé. Lelkem, áldásom mindenütt nyomorodban jár . . .

A síron túl is hű szeretőd, Béla.”

Amint az utolsó szót leírta, a háta mögül csendesen eléje nyúlt egy fehér asszonykéz, s a leírt lapot kiszakítá a tárcából.

Béla meglepetten ragadta meg a fehér kezét, s hátra tekintte . . . A fehér kéz Judit keze volt.

Felszökött helyéből, odaborult lábaihoz, átölelte, megcsókolta, és azután azt kérdezé tőle:

— Hogy jöttél te ide?

— Nem magad idéztél-e elő? — szólt Judit a kitépelt lapot felmutatva. — Nem tudod-e azt, hogy amikor a halált hívod, én egy perccel hamarább érkezem meg, mint az.

Béla nem állhatta meg, hogy ne sírjon, mint egy gyermek, midőn ezt a nőt karjai közt tartá. Hogy állhatott volna ellen a könnyeknek, aki ennyire szeretve volt, és aki ennyi boldogságot semmivé lenni látott?

— Hogy jöhettél utánam?

— Csodálatos utakon. Később majd elmondom azt. Ezer veszély, merénylet, ravaszság, futás, vakmerőség között; lelkem ösztöne vezetett, és fejem fölött volt az isten, ki a víz fenekén is megőrzött és visszahozott. Elhozott idáig is.

— És miért jöttél? Tudod, hogy itt a végzetnek a vége.

— Miért jöttem? Azért, mert láttam, hogy sorsod balra fordul, hogy minden veszve van már. Semmim sincsen, csupán te vagy; tégedet meg kell szabadítanom. Életemnek feladata ez, magam kívántam, rám mérte az isten, s én elvállalom azt. Tudtam jól, hogy te mit fogsz tenni, ha a végpontra érsz! Megöled magadat. Azért jöttem utánad, hogy kezed és szíved között álljak. Most életed nem a tied többé; te elvetted azt, íme e papír bizonyítja, én fölvettem; tehát az enyim. Nem látok magam előtt semmit, sem veszélyt, sem veszteséget, sem saját bajomat, sem a másét, én csak téged látlak; a te kezedet fogom, és el nem bocsátom azt többé.

— De hát mit akarsz? Lehetséges-e élni tovább? — kiálta fel Béla mély keserűséggel.

— Óh, oly messze én nem gondolkozom. Nekem csak egyik pillanattól a másikig van gondolatom. Mi lesz velünk? hogyan jutunk tovább? hol állunk meg? mi történik azután? az mind titok lelkem előtt; de hisz minden percben arról gondolkozom, s minden perc új gondolatot ad.

— Tehát azt kívánod, hogy fussak; én?

Azt, hogy kövess, amerre én megyek.

Gyáván? Meghunyaszkodva? . . .

— Nem úgy. Álruhában. Közönyösen. Szekeret, lovat vettem, átöltözöl kocsinak; ahogy idáig eljutottam, innen ki is jutok: ahhoz nem gyávaság kell, ahhoz bátorság kell. Vagy nagyobb erőnek hiszed azt, ha egy férfi egy rövid perc alatt agyán egy golyót átröpít, mint mikor egy asszony viharban, éjszakán, álutakon, csatázó táborokon keresztül, egyedül a félországot átutazza, hogy hitves társára találjon?!

A nő oly erővel ragadta meg e szavaknál férje karját, hogy az leroskadt előtte.

— Mondom én neked — folytatá heves szemrehányás hangján a nő —, hogy gyáva légy? Én csak azt mondom, hogy légy velem. S ha élni nem lehet, ha menekülni nincs mód, ha meg kell halni: én is ott leszek!

— Óh, tudom. És ez fáj legjobban nekem.

— Légy férfi, Béla. Legyen erőd, mint van nekem. Nem az a legerősebb, aki akkor tudja elszakítani az életet, amikor azt meg tanulta vetni; hanem az, aki újra fel tud állni, ha a sors lesújtotta. Újra fogjuk kezdeni az életet, egészen elejétől újra. Elhagyjuk a ragyogó pályákat, amiken eddig jártunk, s leszünk azok, akik kezükkel keresik a kenyeret. Kezünkön kéreg fog támadni, s az szíveinket is bevonja. Elvonulunk olyan zugába a hazának, ahová hír sem jár, s leszünk földművelők. Én a munkát szeretem, s ha te megvagy, semmim sem hiányzik; minden kenyér jóízű nekem, ha téged látlak. Nem érzesz-e hasonlón? Egykor azt mondtad nekem: számodra egy egész világ vagyok; most egy egész világ elveszett rád nézve: hát én mi vagyok most neked . . .

— Egész világ! — sóhajta Béla, s kebléhez ölelé a drága nőt, kinek szerelme magasabb, mint a csillagjárás.

— Tehát velem fogsz jóni? — szólt az örömrre gerjedten.

— Veled mindenüve.

— Megfogadod, amit én mondok? Rám bízod magadat?

— Felöltöm cseléded gúnyját, és szolgálak híven, mint egy rabszolga.

— Lesz bátorságod egy fényes múlt után egy sötét, egy lemondott jövővel élé menni?

— Ha nem lesz, tőled fogom azt kölcsönözni.

— Jó. Én hiszek neked. Hiszem, hogy nem akarsz megcsalni, nem akarsz kijátszani látszó engedékenységgel. Ne szólj senkinek, jöjj rögtön velem. A kapuban vár kocsim. Amint a szabadba kiérünk, az álruhát felveheted. És azontúl bízd

magadat reám. Engem sok ravaszágra tanított már a kénytelen gyakorlat. Egyet ne felejts el. Mindennek, ami téged ér, örömmel, bánattal, jó és balszerencsének, fele az enyim. Amit magaddal tesz, velem is teszed. Ha szabadulsz, engem is szabadítasz, ha elbukol, veled bukom, ha kétségbeesel, magaddal rántasz. Ne félj: szégyent én nevedre nem hozok; s ha úgy körülhálózna bennünket a sors, hogy nem volna más váltás, mint vagy a fej, vagy a szív, akkor én volnék, aki azt mondanám: „Férjem, a harmadik út még nyitva van. *Paetus ! nem fáj a kés !*”

Béla elragadtatva szorítá karjai közé Arria eszményképét, s e rettentő órájában a kétségbeesésnek boldogabbnak érzé magát, mint valaha.

. A *Hit* s a *Remény* összetörnek, meghalnak, de a *Szerelem* még akkor is megmarad, túléli a testvérnemtöket! . . .

Egy könnyű szekerce állt az utcán, melyen Judit idáig utazott; négy oszlopú ernyővel, amit nálunk ekhónak híának.

Könnyű volt észrevétlenül felülni és eltávozni. Ezernyolcszáz minden alakú utazó jármű volt ott sáncnak toluva, ha egy eltűnt közülök, ki gondolt vele.

A mezőre kiérve, Judit kocsisa leszállt, s átadta a gyepplűt Bélának. Elmondta urának, hogy viselje magát, ha kocsisnak akar látszani: a bajuszát kifenje bajuszkenőccsel, s a kurta szárú pipát a szája végébe szorítsa; igyék pálinkát, hogy a hangja rekedt legyen; s ha valamit kér a korcsmában, erősen kiabáljon; ha más kocsissal összejön a csárdában meg az istállóban, ne legyen hozzá kevély, de ne is traktálja; ha a tekintetes asszonnyal beszél, levegye a kalapját; mihelyt legkisebb alkalom van rá, káromkodják bőven és hangosan; aztán a lovakat meg ne itassa etetés előtt, szénát elébb adjon nekik, azután abrakot; a rudas lovat Csillagnak híják, a nyergest Vidámnak; el ne cserélje őket, mikor befogja, mert akkor összevissza járnak; a rudast kell mindig szölongatni, mert a

nyerges úgyis nagyon serény; aztán az ostorral csak a hasát kell csipkedni a lónak, mert aki a hátára üt vele, elárulja, hogy újonc kocsis; az a jó paripa bőrén két nap is meglátszik.

Ez utasítások alatt Béla felvette a kocsisjelmezt; a fényes díszes öltözetet Judit elzárta a kocsiszekrénybe; a kocsis átadott ostort és makrapipát; Béla visszafordult nejéhez, s rekedtes hangon kérdezé:

— Merre hajtsunk tensasszonyom?

Olyan nevetni való ez! Egy férj, ki beszegődött saját feleségéhez kocsisnak.

— Csak előre!

A koci odább robogott; a cseléd egy „megáldj isten”-t kiáltott utánuk, s sokáig nézte bíráló tekintettel, hogyan tudja ifjú gazdája hajtani a lovakat. Nagyon csóválta a fejét, s odább ment. Bizonyosan sok kifogást talált benne.

Már most merre a világba?

Nyugotnak, északnak orosz hadak; kelet felé ismeretlen hegyi utak, mik rossz hírű erdők mélyébe vezetnek, ahol dacos népfaj lakik, szívére, nyelvére nézve idegen. A veszély körös-körül ért már!

Az országot észak felé visz.

Két óra hosszat haladt a szekér, s még útitársra nem talált, ki vele egy irányban haladt volna. Minden koci, mellyel találkozott, szemközt és az oldalutakon jött felé, arra, amerre ez, egy sem igyekezett.

A szemközt jövők arcán egyre növekvő rémület tükrözött. A vágató lovak tajtékos szügye, az árkon-völgyön átnyargaló szekerek tanúsíták, hogy a sietség erős. Úgy bámult minden ember a velők szemközt haladókra, mintha kérdené, hát ti hová akartok vesztetekre jutni.

A visszasiétők között egy-egy ismerős arc is feltűnt néha, kiket Béla és Judit a fővárosban láttak valaha; de aki nem találta idején, hogy most az ismeretséget megújítsa. Szótlanul vágattak el egymás mellett. Azok is bizonyosan megkísérték

ez úton a menekülést, s visszafordultak sietve, mikor meggyőződtek, hogy az már lehetetlen.

A vágató szekerek egyre sűrűbb csoportban kezdtek szemközt jöni; nem is fértek már el az országúton; sok leszorult az árkon keresztültörve a sík szántóföldre, hogy társait megelőzze. Béla kénytelen volt sokszor megállani az útfélen, hogy tengelyét ne törjék.

Még senki sem mondta nekik, hogy mi elől fut, de ők sem kérdezték.

Lassankint gyérültek a futó szekerek, hanem a szállingózók annál sebesebben vágattak.

Egyszer egy hatalmasan csörtető ernyős szekér gyékénye alól rákiált a szemközt jövőkre egy kellemetlenül ismerős hang: „Judit nagysád!”

Judit megdöbbenve tekintte a gyékényernyő alól kibukkanó arcra. Bárzsing volt az.

— Vissza, vissza! — kiálta Bárzsing. — A kozákok itt jönnek!

E kiáltásra Béla elfeledkezék magáról, s oda tekintte. Bárzsing egyszerre ráismert.

— Szervusz Béla! Arra ne menj! Forduljatok vissza!

Judit szigorú arccal tekintte *kocsisára*, s parancsoló hangon kiálta rá:

— Minek állunk meg az úton?

— El vagyunk veszve — suttogá Béla. — Ez az ember rám ismert.

— Hajtson „kend” előre! — parancsolá Judit.

Béla a lovak közé vagdalt.

Bárzsing még a gyékényernyő hátulján kibújva is utánuk kiabált, hogy ne menjenek arra, az egész orosz tábornok útban találják, halál torkába sietnek; mikor aztán azt látta, hogy nem is hajtanak rá, akkor meg a fuvarosát arra akarta rábírní, hogy fordítsa meg ő is a rudat, s hajtasson amazok után.

Az a fuvaros ezúttal Kapor András uram volt.

Onnan a felvidékről jött el idáig a szekérével; a rudas lova bele is veszett már a nagy útba; a lógóst kötötte helyébe. A pénztárt szállította idáig, melyhez Bárzsing volt adva őrizőnek.

— Forduljunk vissza, s hajtsunk utánuk.

Kapor uram feltolta a kalapját homlokáról, hogy jobban szemébe nézhessen a parancsolónak.

— Menjünk bele a kozákokba?

— Nem ismert rá arra az asszonyra meg a kocsisára?

— Nem én. Sohasem láttam őket.

— A kocsis Lávay Béla, az asszony pedig a felesége.

— Nem tudom én. Mit bánom én. Minek mennék én utánuk?

— Én meg akarom őket menteni.

— Vagy talán „hátrafelé” megmenteni ugye? De hiszen hamis az úrnak minden porcikája; nem láttam én még ilyen sok fából faragott embert többet.

— Hallja kend, ne gorombáskodjék.

— Ha nem tetszik, szálljon le a szekeremről. Én a pénztárt viszem. Az úr az egész úton mindig olyan furcsa javaslatokkal kísérgette a lelkemet. Hogy rejtjük el a pénztárt valami faodúba; úgyis veszve van már minden. Most meg forduljunk vissza a kozákokra, valami szép asszonyt megmenteni; vagy talán üldözőbe venni. Ne féltse azt az úr; azok majd átnádálnak valamerre az üres szekérrel; de minket elfognak a pénzes ládával.

— Paraszt! Most azt parancsolom, hogy engedelmeskedjél! — kiálta összeszedve tekintélyét az aranyzsinóros úr.

— Már én, ugye? — kérde nyugodtan Kapor uram.

— Különben főbe lölek!

De csak éppen, hogy kimondta ezt a fenyegető szót, már a következő percben lent volt a szekérről a földön; Kapor uram úgy kilökte a fél könyökével maga mellől az ülésből, hogy az árokpartig meg sem állt; mire felszedte magát,

Kapor uram szekere már a távol múltban vágatott; mire aztán Bárzsing sántikálva kérezkodék fel az utána érkező szekerekre, először nagy pénzt ígérve nekik, ha visszafordulnak; utóbb aztán beérve azzal, ha felveszik és elszállítják ahová akarják.

Így kellett neki elszalasztani azt az ellenségét, akit oly biztos martalékul látott már a sors töreiben elesni, s aki most újra meg fog menekülni. Bizonyosan meg fog menekülni, mert hisz egy asszony van vele, aki érette csodákat képes tenni.

Judit szekere pedig csendesen haladt az országúton előre.

Még csak egy szekérrel találkoztak; ez négy vágatató paripával jött oly gyorsan, mintha elragadták volna a lovak. Két nő ült rajta és egy tizenkét éves fiú. Azok is megállíták Judit kocsiját. Arcaik el voltak sápadva, ajkaik elkékülve a félelemtől. Ezeket már üldözték a kozákok, lövöldöztek is utánuk; a növendék fiú mutatta a lyukat kalapján, ahol a golyó keresztülment, s az egyik ló tompora vérzett. Csak az erdőn túl maradtak el tőlük. Csupán gyors lovaiknak köszönhetik, hogy megmenekültek. Vissza! vissza!

— Csak előre! — monda Judit szilárdul kocsisának, s a két szekér vágatott délnek, északnak.

Tehát közelít azon ellenség, kinek rémneve a Szajnáától az Amurig, s a Bering úttól az Aranyszarv öbléig rettegéssel és irtózáttal tölti be a szíveket.

Jön a kozák!

Az ellen, akivel senki e hazában beszélni nem tud, aki a rimánkodó siralomszavát meg nem érti; az, aki üszköt vet az elfoglalt városra, s a csecsemőt anyja kebléhez szegzi. Az, aki a csatában sebesültet megöli, s a foglyul esettet ezer mértföldnyire hurcolja a jeges, fagyos, hosszú földszarki éjszakába. Az, aki irt, ahol győz, temetőt hágy, ahol átvonul. És ami több halálnál, pusztulásnál: az az ellen, aki a fegyver mellett korbácsot hord kezében, s nemcsak öl, hanem üt! Mert nem a kardcsapás, a kancsukaütés az, ami nem gyógyul be.

És ezen ellenséggel kelle szembemenni.

Csak egy erdő takarta el őket még az utazóktól.

Midőn az erdő szélihez értek, Béla megállítja a lovakat, s nejehez hátrafordulva szól:

— Judit, én mindenre kész vagyok, csak egyre nem: arra, hogy előtted meggyalázzanak. Ha valaki egy férfit neje előtt megüt, vagy a nőt férje előtt megcsókolja, az több, mint a halál.

— Tudom — felelt Judit.

És azzal kezében tartott útításkájából egy nagyöblű kettős pisztolyt vont elő.

— Légy nyugodt. Mögötted ülök. Mielőtt megtörténhetnék az, hogy az én arcomat ez ellenek egy csókja vagy a tiédet egy ütése érhetné, az egyik csó megszabadított téged, a másik engem. Jó helyen van kezemben, ne félj, nem reszket az. Én meg tudlak ölni téged is, magam is. Isten úgy legyen lelkemnek irgalmas . . .

— Köszönöm — szólta Béla megszorítva neje kezét.

— És most ölelj meg, csókolj meg.

Béla hátrahajolt, neje átölelte őt, s egy hosszú csókban elmondták egymásnak mindazt, amit a szív szavakba foglalni nem tanított. Az erdők méla csendje hallgatott hozzá.

És e csók után életpiros lett mindkettőnek arca, mely oly halvány volt eddig. Béla megsuhintotta az ostort, a szekér tovább gördült, a kocsis pattogatni kezdett az ostorral, s egy vidám dalt füttyörészett; erdők madarai csevegtek, daloltak hozzá.

Judit pedig gyönyörtelten nézett üléséből férje szöghajú fejére, melynek minden fürtét ismerték csókoló ajkai, s szíve repesett, és keze a pisztoly ravaszán volt.

Hogy fogja ő e szép kedves ifjú főt, ha kell, egy perc múlva szertelőni! . . .

. . . Az erdő ritkulni kezdett.

Az út kiért a fák közül, s amint a bokrok elmaradtak, a megnyílt síkon végtül végig belátszott a széles országút.

És amilyen messze el lehetett látni az úton végig, az szakadatlan láncolatban volt rakva közeledő lovas és gyalog hadcsapatokkal, ágyúkkal és pogglyászszekerekkel.

Az előcsapat alig kétszáz lépésnyi távolban volt a szemközt jövőktől, s szélteben elfogta az utat.

Kozákok voltak.

Nagy prémes veres süvegeikről, hosszú dárdáikról messziről meg lehet őket ismerni; fonott szíjkorbácsa mindegyiknek kezére akasztva lógott; marcona vad tekintet jellemzé valamennyit.

Vezetőjük ősz, himlőhelyes arcú férfi volt, félszeme fehér kendővel bekötve, a vér keresztülázott rajta; azt nemrég üthették ki a viadalban.

A közlovasok között is sok volt, aki friss sebek nyomait viselte magán; olyan csapat lehetett ez, mely valahol szurony-négyszöget ostromolt, s azt soká megemlegeti.

— Mindegy!

Béla előrehajtott. Hiszen Judit ígéretében bízhatott.

„Nem érhet semmi: én vigyázok rád, én öllek meg.”

A kozák csapat és a szekér csendesen közelítének egymáshoz.

Mikor mintegy ötven lépésnyire voltak, a félszemű vezénnytiszt rekedt, durva hangon valamit kiáltott csapatjának, mire ez kancsukájához kapva, gyorsabb mozgásba hozta lovait, s azzal — — fele a csapatnak hátravonult, és utat nyitott a közeledő szekérnek.

És azután — — csendesen elhaladtak egymás mellett. Béla füttyörészett, a kozákok daloltak, mintha nem is látnák egymást . . .

A széles országúton két csapásút volt törve. A szembejövő ágyúk, társzekerek mind rendes sorban jöttek a bal csapáson; a jobb csapás üresen volt hagyva, azon Béla hajthatta végig a szekerét, anélkül, hogy valakivel szembetalálkozott volna; óra hosszat folyton vonult el mellette a szembejövő hadtest; ágyú-

ütegek egymás után, fényes huszárezredek csupa fehér lovon, hegyes sisakú, hosszú kabátos sorgyalogok, tányérsüvegű vadászosztályok, dzsidás szakaszok, poggyászszekerek és fedezetük, fényes törzstisztek és rongyos munkásosztály, mind halkán, trombitaszó nélkül, dobszótlatlanul vonultak az út túlsó oldalán, három ölnyi távolban a menekülőktől, s senki azok közül még csak az arcát sem fordította feléjük, mintha láthatatlanok volnának rájuk nézve, vagy mintha mindez csak egy átvonuló álomkép rajzata volna, mely nem tud semmit arról, aki felőle álmodik.

Az utócsapat lódobogása is elhangzott, és a menekülőkhöz egy szót sem intézett senki.

Béla megmenekülése a csodával volt határos; pedig oly egyszerű az, mint a Columbus tojásának története. Egy utazó, ki egész bizalommal jó szemközt az ellenségre, ki annak közeldtére nem fordul vissza, mint a többiek, s folyvást nyugodt, közönyös arcot mutat, nem gerjeszthet maga ellen semmi gyanút. Annyi mégis bizonyos, hogy ez minden csatai rohamnál nagyobb merénylet volt! Keresztülmenni *hosszában* az egész orosz táboron, mikor körös-körül semerre sem lehet többé menekülni.

A legközelebbi falu határán túl már aztán nem volt semmi veszély. Előttük állt a végtelen alföldi róna, ismerős népével, az eltakarta, elvezette a menekülőket.

Ki tudja, hol pihentek meg végre?

DRÁGA VÉRCSEPPEK

... A kis sánta doktor, Melchior, két nap óta nem hagyta el szobáját.

Amint a legelső kozákot meglátta sárga uborkát enni a nemzeti színház előtt, őt lelte ki a hideg e látványtól — talán nem is az uborka miatt.

Akkor hazament, bezárkózott, még a függönyeit is leereszté az ablakán, s többet ki nem nézett az utcára. Nem kellett neki a világból semmi.

Leszedte a régi arcképeket a falról, üresen hagyta a rámáikat, s egész éjjel fűtött idei hírlapjaival, pedig anélkül is kegyetlenül meleg volt augusztus vége felé.

A második nap kezdett csak azon gondolkozni, hogy vajon mit csinálhatnak ilyenkor a betegek, akiket két nap óta nem látogatott. Egészen képtelenségnek hívé, hogy mikor ilyen nagy baja van valakinek, akkor még kisebb bajokkal is vesződjék, s ha elgondolta, hogy van egy betege, akinek torokgyíkja van, egy másik ideglázban fekszik, egy harmadik a sorvadás utolsó stádiumában, hát akkor abban nyugodott meg, hogy azoknak mind sokkal kevesebb panaszuk van, mint őneki, és ha gondolt arra, aki a bizonyos halált várja, úgy azt igen irigylésre méltó embernek találta.

Estig sokat is dörömböztek az ajtaján, de ő csak nem nyitotta ki; könnyű azoknak, akik csak betegek. Azonban egyszer mégis olyan szerényen, olyan szelíden kopogtattak az

ajtaján, hogy nem vehette lelkére, hogy ki ne nyissa azt, és be ne bocsássa a kérezkedőt.

— Uram, Jézus! — kiálta aztán ijedten visszatántorogva.

Egy nő állt előtte, lefátyolozott kalappal, lecsüggesztett fővel, ölébe eresztett kezekkel. Judit volt az.

Melchior ráismert, s hirtelen betette mögötte az ajtót, kétszer is ráfordítva a zárra a kulcsot, s aztán a rémülés sutto-gásával kérdezé: — Kegyed az?

A nő némán intett fejével, s helyet foglalt a legelső széken, mely útjába akadt.

— Kegyed Pestre jött! Nem ment külföldre?

— Nem tudtam. És nem akartam — felelt a nő, s aggódva tekintte körül a szobában.

— Hát Béla? — kérdé reszketve az orvos.

— E percben jó helyen van.

— De meddig tart e perc?

— Azt nem tudom — beszélt a nő rövid lélegzettel. — Rettegek, ha rá gondolok; de mit ér rettegni, mikor segíteni szükség, mikor segíteni kell, ha a lehetetlent kísértem is meg.

— Hogy reméli kegyed őt megmenthetni? Van valami gondolatja?

— Van. Azért jöttem önhöz, hogy segítsen a kivitelben. De csendesen. Nem hallgatózik itt valaki?

— Senki sincs kívülem a szobában.

— Hát a kandalló ott?

— Ott senkisémet rejtőzhetik, most is ég benne a tűz.

— Tűz?

— Igen. Hírlapok és affélék.

Judit egy üldözött vizsga tekintetével fürkészte körül a szoba zugait.

Egyszerre megpillantott a könyvszekrény mellett egy emberi alakú tárgyat, mely lepellel volt leterítve, de úgy, hogy a fej, a térdek, könyökök, vállak tisztán kivehetőek voltak.

— Ott valaki van elrejtve! — kiálta ijedten. — Itt leskelődnek rám!

Azzal szilajon ugrott fel helyéből a hallgató alakra mutatva.

— Nem, nem, óh, nem — biztosítá őt keserves zavarral a kis sánta férfi.

— Ki hát az ott? Ki van ottan?

— Óh, ne nézze meg, ne menjen oda — erőszakolá őt Melchior kezét megragadva, de hogy bírt volna ő e nővel; az kiszakítá magát kezéből, odarohant a hallgató alakhoz, letépte róla a leplet, s aztán elfulladtan tántorodott vissza, kábult homlokához kapva.

A hallgatózó alak egy csontváz volt, orvosi tanulmány hideg tárgya, egy nagyon régen hallgató ember, de aki azt, amit hall, nem mondja el senkinek.

Judit egyik rémületből a másikba esve önkénytelen keresé régi barátja kezét, gyámolul támaszkodva rá, s fulladtan rebegé:

— Megbocsásson ön, én oly rettegő vagyok. Minden megrémít.

Az orvos sietett letakarni a csontvázt, s a könyvtár mögé toltta azt, s aztán csendes szemrehányással monda Juditnak:

— Ön bizalmatlankodott bennem.

— Óh, ne csodálja azt, én most mindenkitől félek. Bocsásson meg érte. Jóvá fogom tenni. Mindent el fogok önnek mondani, kezébe adom sorsomat. Látni fogja, mennyire bízom önhöz.

— Csak annyit mondjon: Béla biztos helyen van-e?

— Jelenleg igen. De meddig tarthat az? Minden percben elárulhatja valaki. Örökké rettegjek-e életéért? Örökké bujdosónak tudjam-e? Halottam legyen-e, akinek életéért imádkozom? Ez az örülésre visz. Nekem meg kell őt szabadítanom! Ugye ön fog nekem ebben segíteni?

Melchior abban a pillanatban felelt, hogy mindenre képes, amit Judit kívánni fog tőle.

— Megígéri ön, mindenre, ami szent, hogy amit én szükségesnek találok, azt teljesíteni fogja?

— Mindent, mindent, anyám emlékére fogadom — sietett válaszolni Melchior, forrón szorítva meg barátja nejének kezét.

— Akkor tudja ön meg, hogy mit akarok. E percben mindennek vége. Csak egyetlen biztos hely van még: Komárom.

— Azt is fel fogják adni.

— Tudom. De akik ott benn vannak, azoknak sorsa meg van váltva, azoknak élete biztos lesz, azokat semmi veszély nem éri. Melchior agyán egy örömvillám cikázott keresztül.

— Bélának ott kellene lenni.

Judit csüggedten felelt.

— De ő már nem lehet ott.

— Messze van? — kérdé elszomorodva az orvos.

— Nagyon messze. És én nem is engedhetném, hogy ő azt megkísérte. Más kell ide, egészen más. Neki azalatt nem szabad onnan kimozdulni, ahol elhagytam.

— Tehát minék kell történni?

— Valakinek őhelyette kell magát beíratni a várórség közé, az ő nevével kell magát bejelentenie, az ő nevére kell nyerni védlevelet.

Melchior sóhajtva nézett nyomorék lábára, mintha szemrehányást tenne neki, s magában mondá: ne volnék csak sánta, én tenném azt magam.

— Bélának vannak ott jó barátjai — vigasztalá Juditot.

— Az neki keveset használ. Ki tenné azt, hogy saját személyét elfelejtse, azért, hogy egy távollevő barátjác jusson eszébe? Ki tenné azt, hogy egy mentő deszkát, mit a hajótöréstől megkapott, egy veszendő jó barátjának általadjon?

— Óh, szóljon hát kegyed, hogy mit cselekedjem én? — szólt e tárgyától kínozza az orvos.

— Figyeljen ön rám jól. Én huszonegy éves vagyok. Béla huszonhárom, életkorunk csaknem egyforma. Ő férfiúnak középtermetű, én nőnek magas. Ha két nap a forró

napon járok, oly barna lesz arcom, mint az övé. Én magam akarok bejutni Komáromba, mint nő, s ott aztán magamat beíratni a hadseregbe Béla nevével, mint férfi, és úgy térni vissza.

— Mire gondol kegyed?

— Kérem! Egy szó ellenvetést sem. Nem azért virasztottam át annyi álmatlan éjszakát e gondolat mellett, hogy valaki egy rövid ellenvetéssel kitérítsen határozatomból. Én így akarom. És ez sikerülni fog. Segítségemre lesz-e ön?

— Önnek le kell vágni azt a szép hosszú haját — szólt messze elgondolkozva Melchior.

— Az már megtörtént — szólt Judit, és leemelé kalapját fejeéről.

Abban az évben az volt a férfidivat, hogy a hajazatot tövig simára lenyírva viselték. Judit feje éppen olyan simára volt lenyírva.

Melchiornak a könny gyűlt szemeibe, ha arra gondolt hová lett az a gyönyörű hollófekete haj, mely a színpadot söpörte, mikor Juditot, mint halálra ítélt királynét, a vesztőhelyre kísérték. Így letarolva!

Óh, mennyire lehet szeretni egy férfit!

És Judit mosolygott, mikor kalapját leemelte.

— Ön egy világot tett semmivé Béláért! — szólt neheztelő hangon az orvos.

— Majd kinő az újra. De az még nem elég. Az illető védlevelekben személyleírást is adnak. Ön emlékszik rá, Béla homlokán egy hosszú sebhely látható.

— Igen. Én voltam az orvos azon párbajnál, melyben azt kapta.

— Ön emlékezik rá, mily irányban vonult, mekkora volt e vágás?

— Hiszen én kötöttem be.

— Jó. Tehát most csináljon egy hasonló vágást itt az én homlokomon.

— Az istenért! Mit kíván kegyed tőlem?

— Azt, hogy amit megígért, teljesítse. Egy műértő vágást homlokomra.

— Ah! Kegyed énvelem tréfál. Hogy én ez alabástrom szépségű homlokon egy karcolást ejtsek éles vassal, bárcsak olyan mélyen, mint egy tű véletlen karcolása; hogy én ezt az arcot vérezni lássam kezem alatt? Nem! Az a kéz átkozott legyen, mely e tettet végrehajtaná.

— Kérem önt, vonja vissza ez átkot, mert meglehet, hogy saját kezemet átkozta meg, mert ha ön nem teendi meg nekem e szolgálatot, akkor magam fogom azt megtenni, s meglehet, hogy gyakorlatlan kezem nem a kívánt irányban, s talán mélyebben fog vágni, mint szükséges, amit csak azért sajnálnék, mert a bekövetkezendő seblázzal *nincs sok időm* fekve maradni.

Melchior kétségbe volt esve, látta, hogy ez a nő legyőzhetetlen.

— Nos, kedves barátom, akarja-e ön nekem azt a szolgálatot megtenni?

S e szónál nyugodtan, hidegvérrel ült le a karszékbe Judit, amelyben Melchior műtői remekeit szokta végezni, s szép fejét a karszék támlájára hajtva, nagy eleven szemével az orvosra tekintett, ki e tekintéstől egészen azon nő akaratának rabjává lenni érzé magát . . .

Nyolcadnapra vehette le Judit homlokáról a köteléket; már akkor egy hosszú rózsaszínű vonal, egy begyógyult seb hegedése látszott a márványtisza homlokon. Az is úgy illett rajta. Őt még az is szebbé tette.

Hét napig betegnek volt jelentve a színlapon, a nyolcadikon már fel kellett lépnie. A sebhelyet eltakarta a színpadi festék, a közönség nem vehette észre, s a színházi tagok között sohasem volt árulkodó. Azok sokat irigykednek egymásra, rágalmaznak, csejt szőnek, de akinek honfi-bánata van, az szent titok előttük, azt őrzi ellenség, jóbarát, vetélytárs, férfi, asszony, művész, kontár, zenész, sűgő, öltöztető és cseléd.

Judit sebhelyéről homlokán nem beszélt senki, pedig száz meg száz ember látta őt óra hosszat.

Mikor este játék után kijött a színházból, egy kék dolmányos ember megszólítja a színház kapujában.

— Jó estét, tensasszonyom.

Előadás vége után tíz perccel már üres a Kerepesi utca — különösen ezekben a napokban —, csak az őrjáratok elhangzó léptei kísérik az elcsillapuló estmorajt. Judit egyedül ment cselédjével az utcán.

Azonban hangjáról ráismert a megszólítóra.

— Ön az Kapor bácsi?

— Rám ismert a tensasszony? — mondá örvendve a megszólító. — Pedig de régen látott.

— Hiszen sokszor volt atyám házánál, mikor kicsiny voltam, hányszor hintázott az udvaron.

— Emlékezik még rá? A tensasszony még olyan kicsike volt, de máris olyan vakmerő volt; mindig azt mondta, jobban hajtsa Kapor bácsi azt a hintát; felhajtsa az égbe! Én pedig mindig azt mondtam: jaj, Juci kisasszony, lelkem, bizony lecsik! — — Uram és én istenem.

— Még most sem estem le — szólt Judit meg nem szelídített hangulattal.

— Adná az isten! — fohászkodék Kapor András uram. — Azért jöttem a tensasszonyt fölkeresni; nem akartam a lakására menni, mert hogy magam sem egészen tizenhárom próbás vagyok: tetszik érteni ugye? Minthogy pedig holnap jó hajnalban indulóban vagyok hazafelé, hát be akartam szólni, hogy nem tetszenék-e valamit izenni odahaza az öreg tensasszonynak?

— Ön kocsival van itten?

— No igen. Hiszen tetszik tudni, mikor Magyaráton felyül találkoztunk. De én nem láttam semmit, nem szóltam felőle senkinek; tudom én, hogy miről kell hallgatni. Nem is akarok én sokat kérdezősködni, csupán csak annyit, hogy majd mikor otthon leszálok a szekeremről, a legelső lesz a jó öreg

asszonyság, aki fölkeres, s első szava is egy kérdés lesz, amit már száz embertől, fűtől, fától, madártól megkérdezt. Hát csak azt kívánom tudni, vajon azt mondjam-e erre a kérdésre, hogy „igen”, vagy azt, hogy „nem”?

Judit a beszélgetés alatt lakása ajtajáig ért cselédjét előre küldve. Ott megfogta a szekeresgazda kérges kezét, s azt erősen megszorítva mondta:

— Egyedül van ön?

— Egyes-egyedül.

— Elvinné-e magával be a városba egy cselédemet?

Kapor András uram egy kicsit neheztelt.

— Ha a cselédjében jobban megbízik, mint énbenem . . .

— Nem a bizalom végett, hanem azért, mert annak vissza is kell ismét térni.

— No már az más. Hogyne vinném; igen szívesen elviszem.

— Hány órakor akar indulni?

— Akarni akarnék én már kettőkor éjfél után, de arra, akit küldeni tetszik, elvárok akármeddig; tudom, városi cseléd nem kel korán.

— Ne féljen, ott fog lenni két órakor. Hol van szállva?

— Bizony az jó messze van; a „Két kecskénél”. Szívesen ideállnék a szekérrel, de valaki még észrevenné.

— Okosan gondolta. A cseléd fog odamenni. Elmondom, milyen ruha lesz rajta, hogy mással össze ne tévessze. Piros kendő lesz a fején, tarka pruszlik és kék viganó lesz rajta. Beszédéről is mindjárt rá fog ismerni, mert komáromiasan beszél; odaváló.

— No annak még jobban örülök. Tehát csak tessék küldeni ötet akármikor, én rá várok.

— Köszönöm, jó Kapor bácsi, áldja meg az isten.

— Istennek ajánlom.

A szekeres ember jószívűen kezét szorított hajdani jó ura leányával, kit rövid két év alatt annyi viszontagságos változá-

son vitt keresztül a sors, s amíg a belvárosból visszatért a külvárosi fogadóig, elgondolta magában: „Boldog isten, milyen forgandó a világ!” A hajdani pompás víg élet az úri házban otthon; a nagy szerencsétlenség órája oly váratlanul; a nagy úr leánya a színpadon; ott is hírt, dicsőséget szerez, ahelyett, amit elvesztett, kitagadva; a fényes napok, a hírhedett férj; azután az a nagy sötétség, mely mindent elborít; mindent, mindent . . . Az a kerges tenyerű ember is érezé, hogy e nagy sötétségen mégis világít keresztül valami, s az két csillag: egyik a szerető nő hűsége, másik a letéphetlen koszorú, mit a művészet font homlokára.

Kapor uram olyan jól volt szoktatva, hogy ahol letette a fejét, ott elaludt. Amint a szállásra ért, lefeküdt szekérébe, és aludt addig, amíg fel kelle ébrednie. Órát nem tartott, hanem azért pontosan fel szokott ébredni, mikor ideje volt a lovaknak reggeli abrakot adni. Olyankor egy az óra éjfél után.

Amíg azt megeszik, ő maga pipára gyújtott, s nekivetve a hátát a „Két kecske” kapubálványának, ott várta, míg Judit cselédje megérkezik, s nézegette aközben a Göncöl szekérét, merre áll már a rúdjával.

Amint a józsefvárosi toronyban ütötte a háromnegyedet egy után, egy cselédforma közelített felé az utcán, piros kendővel, kék rokolyával; kezében kis összekötött batyu; csak egyedül jött.

Kapor uram meg akarta előzni a tudakozást, s messziről köszönté.

— Adjon isten jó reggelt, hűgám! Kapor Andrást keresed ugye? Én vagyok az.

— Adjon isten kigyelmednek is — szólt a leány félreismerhetlen Duna-melléki szójejtéssel, — hát ugye, hogy jókor eljöttem?

— Nem féltél magadban ilyen éjszaka, hogy valaki elfog az utcán?

— Ki is kapartam volna a két szemét.

— No derék leány vagy. Hát itt van a szekerem: mássz fel az ülésbe, én csak a lovakat itatom meg, azután mindjárt befogok és megyünk; jobb setétben elhagyni ezt a várost. Hát te szeretsz-e hazajönni?

— No, de még! . . .

— Hm. Csúnya ám most odahaza nagyon. Minden le van égve: nekem is csak a fél házam van tető alatt, másikba belelát a Fiastyúk az égről.

Azzal felsegítette a cselédet a szekérre, ami nagy ügyelbajjal járt, elébb a felhércre kellvén lépni, arról a saraglyára, a lócsbe fogózva, onnan a kocsisülésen átlépni, s úgy a hátulsó szénaülésre telepedni, ami asszonyfélének nagy akadály. A leányzó értette már azt nagyon, látszott, hogy szegény emberek leánya.

Kapor uram aztán rendén megitta a lovait, befogott, előhíta a korcsmárost, s kifizette, elővevén ez alkalommal ismét a maga hivatalos nyelvét, embergyilkos „ván” „vén”-jeivel, számlálván, fizetvén, s megíván utoljára még egy hatalmas egyest abból a törkölypálinkából, azzal felkapván a szekérébe, s el-kihajtván az átkozott döcögős, rázós kövezeten, tekervényes, háztalan utcák tömkelegébe, amikben még derék nyáron is sár és pocséta van, s lámpásnak csak a szegleteken van némi kezdetleges kísérlete. Egyszer meg is szólítá már a hátulsó ülésben kapaszkodó fehérnép.

— Kapor bácsi, nem tévedtünk mink el?

— Hallgass, te hógám! Tudom én, merre járok. Ott kell nekünk kimennünk, ahol a városnak nincsen szája.

— Aha, értem. Kigyelmednek nincsen útlevele.

— Nincs ám, aztán nem is lesz. Hát csak majd kitalálok én azért innen.

Azután még egy néhány gyomszagú utcán csavarogtak végig, amiket csak deszkakerítés tart össze, utoljára egy sor trágyakupacon keresztül szerencsésen kijutottak abba a homoktengerbe, ami a fővárost oldalba fogja.

Itt jobbról-balról egy jótékony akácfa-ültetvény vette az utazókat oltalma alá, azon különös mesterséggel keresztül-vitorlázva, utoljára egy nagy árok elé jutottak, melyen túl egy nagy töltés volt: az volt az országút.

— Fogózzál meg a löcsben jól, húgám — dörmögé pipája mellől Kapor uram —, aztán ne félj semmit — s azzal megcsapkodva lovait bámulatos mesterséggel átvetemedett árkon, töltésen; semmi sem tört és szakadt.

Akkor aztán, hogy az országúton voltak, hátramutatott az ostora végével.

— Látod azt a lámpást ott a hátunk mögött húgám? Az ott a vám. Azt kikerültük szépen. No mármost semmi baj aztán. Mármost csendesen elkocognak magukban is a lovak. Hát még a nevedet sem kérdeztem, hogy hínak.

— Örzi. Hát nem ismer kegyelmed; a nagyságos úr hajdújának a leánya vagyok.

— Igaz biz az. Ejnye, hogy a beszédedről rád nem ismerem. Mindjárt mondtam én, hogy hallottam én már ezt a hangot valahol. Úgy lévén! Tehát Örzi lévén, a nagyságos úr hajdújának a leánya lévén. Hát az apád hol lévén?

— Ide gyűtt az is Pestre; egy újságírónak segít.

— Micsodát? Írni?

— Nem; hanem elhordani a városban, amit az elkészített; hanem hát most annak is rosszul megy. A gazdája, tudja kigyelmed, egy kicsit félreállt az útból, most nem ír senki újságot.

— No azt jól is teszi. Hát te hogy vagy az asszonyoddal, he? Búsul-e szegény nagyon?

— Hallja kigyelmed, csak arra az egyre kérem, hogy az asszonyomrul ne tudakozódjék, mert mikor eljöttem, megfogadtam neki, hogy róla egy teremtet léleknek se beszéljek, s tudja: én becsületes leány vagyok, megtartom a szavamat.

— Azt jól teszed — hagyá helybe Kapor uram, s hogy még csak kísértetbe se hozza a leányzót fogadásának megszegésére,

azt cselekedte, hogy a pipája kupakját tűzmentesen lezárta, s csendesen szunyókálni kezdett.

Azért nem lett abból semmi hiba. A lovak azért egyformán kocogtak; ha szekér közeledett szemközt, arra mindjárt felhőkölt András gazda; valamit mondott nagy titokban a rudas lovának, az kikerült szépen; ha a gyeplűszár lógásáról észrevették a kezei, hogy a nyerges lassabban húz, arra megint felpillantott; szép csendesen megdorgálta a restet, mintha nem akarná, hogy a másik előtt megszegyenítse; néha meg aztán eszébe jutott, hogy tekintélyét gyakorolja, elővette az ostorát, megsuhogtatta mind a kettő fölött, hogy csak úgy porzott bele az út, mely rövid szigor után ismét visszadugta ostorát maga mellé, s egy jókora kulacsból nagyokat húzott, azt állítva, hogy anélkül az ember mindjárt elálmosodik. Ilyenkor rendesen megkínálta a leányzót is. Az pedig nem szokott semmit inni.

Majd meg ismét, hogy kiverje az álmodat szeméből, maga kezdte el Kapor uram sok földet bejárt viszontagságait elregélni útitársnéjának, ki azt hallgatta nagy figyelemmel, s ahol éppen kellett, leányok módjára sopánkodott vagy nevetett.

Vácon fölül, egy kis faluban állt meg kívül a csárdánál Kapor uram egy rövid itatóra; amikor maga is elővette posztószél tarisznyájából a Pesten vásárolt sonkát és kenyeret, s elébb a viseltes felét leszelve magának mindkettőből, a frisséből megkínálta a leányzót. A leányzó szívesen fogadta, és jóízűen evett belőle.

— Ha már borfélét nem iszol, hát megtöltöm a számodra ezt a zöld korsót a kútnál vízzel — monda Kapor uram, s tetszett neki nagyon, hogy a leány olyan igazi komáromiasan tudja, hogyan kell a zöld korsó csőbimbójából szopva inni, hogy az ember a felső szájából meg a szeme közé ne öntse a vizet. — Ej, de meg is látszik rajtad, hogy komáromi leány vagy te, Böske! Hanem szó ami szó, nagyon megszépültél te, amióta idefenn vagy; csak hiába, ki tudják fáinítani a leányt ezen a Pesten. Hiszen rád se ismer senki Komáromban.

— Igazán nem ismer rám senki? — kérde nevetgélve a leányzó.

— Nem oda bizony.

— Még kegyelmed sem ismerne rám?

— Elmehetél volna énmellettem; azt se mondtam volna, hogy láttalak valaha.

— Úgy? — szólta a leányzó, s hangja, tekintete egészen más volt, mint eddig. — Köszönöm, kedves barátom, az engem nagyon megvigasztal.

Kapor uramnak kiesett a pipa a szájából e hang hallatára. Ránézett a beszélőre; egy percre lekapta a süvegét, meg hirtelen föltette; azután sebtében felszerszámozta a lovait, nem szólt semmit, felugrott az ülésébe, s el-kihajtott a faluból, ahogy csak a lovak bírták futással.

Mikor aztán már jó messze voltak minden emberi lakástól, csendesen visszafordítá a fejét, megszólalván.

— *Tensasszony* . . . — többet nem mondott, csak a kezével meg a fejével, meg a szemöldöke hunyorításával, meg a válla felhúzásával intett, hogy nagyon jól van, minden jól van, tökéletesen van.

Az a leányzó ott a cselédruhában — Judit volt maga.

És ezt Kapor uram mindekkorig észre nem vette; olyan jól sikerült az átalakítás. Nem hiába mestersége.

A „MUSZÁJ”

Kapor András uram nem tudta ugyan kitalálni, mi oka van Juditnak bejutni a körülzárolt városba, de elképzélé, hogy az igen erős ok lehet. Szekeres ember léteére tudott annyit, hogy erről kérdezősködni nem volna illendő.

Másrészről ő maga teljes bizalommal elmondá Juditnak saját haditervét, mely szerint egy minden oldalról körülfogott városba be lehetend jutni.

— Jóformán éjszaka lesz, mire a *Mátyus földére* megérkezünk.

(Az emlékező köznép még most is Csák Mátyás nevéől híja az általa vitatott tért.)

..... Szerencsénkre a Nyitra és Zsitva annyira ki van most apadva, hogy nem kell a hidakat kerülnünk, ahol bizonyosan előőrsök állnak, hanem átmehetünk a gázlókon. Akkor lekerülünk Fűzesnek. Ott emberséges halászok laknak, akik mind „jó” emberek. Éjfél után csónakon átszállítanak bennünket szépen. Kocsi, ló ott marad a tanyán halász komámnál. Nem fél tensasszonyom a víztől ugye?

— Én nem félek.

— Nem fél. Tudom. Se tűztől, se víztől. Hát menjünk isten hírével.

A faluvégi csárdáknál Kapor uram csak úgy beszélt Judittal, mintha az valóban leánycselédje volna: egyszer az itató puttony fülét is megfogatta vele, hogy tartsa addig, míg a hóka

iszik, ő meg az abrakot rostálja. Senki sem gyanakodott volna rá, hogy ez valami úriasszony.

Bátorkeszin alól már letért Kapor uram a rendes járt útról, s nagy kanyargásokat tett dűlőutakon, szőlők, kertek alatt; amit e vargabetűkkel vesztett, bőven igyekezve helyrepótolni egyenes átvágásokkal sík mezőkön, útbaeső folyókon keresztül. Ismert ő már itten minden bokrot.

Amint mondá, késő este lett, midőn a füzesi nyárfaerdőhöz és az árva fűzfákhoz érkeztek.

Bizony ideje volt helyrevergődni, mert az idő zivatarrá készült válni; dél felől terhes felhők kezdtek emelkedni az égen, miket meg-megvilágított egy-egy villámlobbanás, mely még a láthatáron alól cikázik.

— Nem tesz semmit — dörmögé a közeledő viharra tekintve András gazda. — Ha egy kicsit zavaros lesz az éjszaka, annál biztosabban átjutunk a túlsó partra. Nem fél-e a zivatartól? — kérdé Judithoz fordulva. Aztán felelt is rá magának. — Nem, nem; hiszen semmitől se fél. Se tűztől, se víztől, se földi, se égi háborútól. Akinek az Úr megerősíté az ő lelkét.

Éppen az első nehéz cseppek kezdtek hullani a gyékényernyőre, mikor a halászház előtt megállt a szekér. Odabenn gyertyavilág volt már. András gazda hátraszólt Judithoz:

— No Örzi lányom, csak te maradj itt addig az ernyő alatt, míg én benézek, hogy milyen odabenn a házban a „levegő.” Mindjárt itt termek, semmit se félj.

Azzal gyorsan leszökött helyéről s bement a halászház ajtaján.

Amíg a zápor kövér cseppjei egyhangúan verik a szomjú földet, amíg a szél haragos dalát tanítja a jegenyefák zenekarának, amíg András gazda odabenn komájával tanakodik, ráérünk egy rövid nyelvészeti értekezést tartani magunkban, mint ahogy szokott néha a lázbeteg hosszú álmatlan éjszakákat tűzni agyfárasztó feladványok fejtegetésével.

Van a magyar nyelvnek egy ismeretes indigénája, akit rég bevett, magára öltött a közélet, bárha a tudomány lételét sehol

el nem ismeré, szótár be nem törvéncikkelyezte, írók, szerzők tollukra nem fogadták; mégis ott él, ott jár a tősgyökeres autochton szavak közt, hol verbum, hol substantivum, hol adiectivum, néha éppen adverbium vagy interjekció: mint verbum nem tűr konjugációt, mint adiectivum nem komparációt. Sem elől, sem utol rag nem férhet hozzá.

Ez a rendkívüli, egyedül változhatatlan, mindenem felül-emelkedett szó: a „*muszáj*”.

Tudják a nyelvtudósok, hogy ez ebből a két szóból van összetéve: „*muss sein*”.

Nemcsak a magyar nyelv, de minden római eredetű nyelv szegény e szónak teljes értelmébeni visszaadására.

„*Debet — oportet — il faut — deve*”, — stb. ez mind csak annyit jelent, hogy „*kell*” — „*soll*”.

A „*kell*” nem olyan nagy úr. Ezzel lehet még beszélni; ennek még lehet ellenvetéseket tenni: hátha *nem kell*? hátha *nem nagyon kell*? hátha csak *kellene*? hátha csak úgy *kell, ha lehet*? — de a rettenetes „*muszáj*” előtt elenyészik minden emberi kifogás: ez előtt nincs alku, nincs lehetetlenség; ezzel nem lehet feleselni, ezt nem lehet elodábobozni, ez nem kapacitálható, ezt nem szabad megvárakoztatni: ami „*muszáj*” — az „*muszáj*!”

Hiába a nyelvújítók tisztítási hadjárata: e szó kineveti őket: „*a muszáj sohasem fullad a Dunába*”, azt mondja egy nagyon régi példabeszéd. A *muszáj* halhatatlan!

András gazda azonban visszaérkezett.

Az eső zuhogott kegyetlenül; a mennydörgő mennykő benyargalázta az eget; olyan idő volt, amikor a jó kutyát sem szokás kiverni a házból.

Testének azon részét, melyet a szűr nem takart, a gyékény alá dugván, így szólt András gazda Judithoz:

— Hát a rossz hírektől fél-e tensasszonyom?

Judit összeborzadt. Megerősíté szívét és felcét:

— Nem félek semmitől.

— Tehát a legelső újság az, hogy nem mehetünk át a Vág-Dunán, mert a csónakokat, dereglyéket lefoglalták, elvitték és őrizet alatt tartják.

— Mind? Mind?

— Csak éppen egy lélekvesztő maradt meg a komám padlásán, egy olyan egy fából vájt alkotmány, amit felvitetett az eszterhajra; de ebben a zivatarban ki merne azzal a Dunára szállni?

— Én is.

— Azután — folytatá András gazda —, a komám beszéli, mint bizonyost, hogy a kapituláció alá van írva; holnap fogják átadni a várat.

— Istenem! — kiálta fel Judit.

— Jó azoknak, akik odabenn vannak, mert azok szabadon mehetnek, s semmiért kérdőre nem vonatnak.

— Óh, istenem! Nekem még ez éjjel be kell jutnom a városba.

— Mondtam a komámnak; de azt felelte rá, hogy ez teljes lehetetlen.

— Én magam fogok vele beszélni — szólt Judit hirtelen elhagyva helyét s leszállva a szekérről.

Kapor uram aggodalmas tétovázással segített neki a leszállásban, s úgy szerette volna valamivel betakarni, hogy ne ázzék, amíg a házajtóig ér. Judit nem törődött azzal.

Az alacsony ház konyhájából a lakószobába nyitva egy magas, ősz hajú embert látott maga előtt Judit.

— Itt a gazda — monda András.

— Az istenre kérem kegyelmedet — szólt Judit kezeit összekulcsolva a halász előtt —, nekem még ez éjjel a városban kell lennem.

— Az nem lehet — szólt az öreg halász fejét megrázva. — Még ha a csónakom kéznél volna is, ilyen zivatar mellett istenkísértés lenne a vízre menni. Magammal nem sokat törődném; úgysem sokat ér már ezután az élet; de a más

veszedelmét nem vehetem a lelkemre. De különben is a csónakomat elvitték.

— Óh, én tudom, hogy önnek még van egy csónakja a padlásán.

— Az a lélekvesztő? Jaj, az nem ilyen időhöz való. Mi az? Egy dióhéj ebben a zivatarban. Jótét lélek arra rá nem ül ma.

— Hallgasson rám kegyelmed. Nézze, én nem vagyok szegény. Nem titkolózom kegyelmed előtt. Itt van tárcám, ékszereim. Mind jutalmul adom, csak szállítson most rögtön a vízén keresztül.

— Köszönöm, tensasszonyom; nem zsugoriságból alkuszom. De nem lehet. És ha a világ minden kincsét, ami még ki sincs ásva a földből, nekem ajánlaná is, mégsem venném ma éjjel az evezőt a kezembe. Énutánam senki árvája, özvegye ne sírjon. Aztán minék úgy sietni! Holnap megnyitják a kapukat, s mindenki mehet egyenesen és szabadon, aki be akar menni.

— Óh, de akkor már késő; akkor már hasztalan menni. Óh, hogy én azt nem mondhatom el, úgy ahogy van. Istenem, én istenem!

Judit sírva és kezeit tördelve járt fel s alá a szobában, míg Kaporuram jelentékeny taglejtésekkel iparkodott a halással valamit megértetni, amit szóval elmondani nem szabad. A halász pedig csak a vállát vonogatta, s a tenyereivel mentette keblét.

— Hallja kegyelmed! — szólt Judit hirtelen megállva az ősz ember előtt. — Azt mondja, hogy nem akarná senki halálát a lelkén viselni. Tudja meg, hogy ha most rögtön engem át nem szállít a városba, az két ember halála fog lenni: — a férjemé és az enyém. Ha belemegyünk az előttünk álló veszedelembe, az isten megsegit és keresztülvisz rajta; de ha vissza hagyom magamat rettenteni tőle: akkor a másik veszély bizonyosan megöl, és irtózatosságon. Nekem át kell jutnom a várba!

E szók a kétségbeesés elszánt látnoki hangján voltak mondva; a vén halász leráncolta bozontos ősz szemöldökeit, s kérges kezét szája elé fogta. Ekkor azonban már Kapor András gazda kitört a szóval.

— Hát nem érti kegyelmed, komám? Az asszonyságnak „muszáj” átmenni még ma! Muszáj!

A halász nagyot sóhajtott lelkéből.

— Már hiszen, ha „muszáj”, akkor meg kell lenni. Isten akárhová tegyen is bennünket.

Judit örömeiben magánkívül szorítá meg az öreg halász kezét, tán meg is csókolta volna azt, ha engedé.

— Már hiszen, tensasszonyság, ami muszáj, annak neki kell menni. Én nem tudom, kegyed kicsoda, mi járatban van. Nem is akarom tudni. Elég, hogy a komám hozta ide, s hogy muszáj még ma átvinni. Tehát átviszem. Ha el van szánva, akkor ez az idő nagyon jó hozzá. A záportul nem lát senki, ha meglát is a silbak, mit tehet velünk. Arra pedig, hogy utánunk jöjjön, nem hiszem, hogy vállalkozzék legény. Hanem ezt nem közölhetjük minden bolond emberrel. Kendnek kell komám segíteni.

— Hisz én is így akartam, mert magam is odaát kívánok ma lenni.

— Tud kend evezni?

— Komáromi ember, aztán ne tudna evezni!

— No hát jó, most menjen ki kegyelmed, lássa el a lovait, azután együtt lehozzuk a csónakot.

— Elsőbb a csónak, azután a lovak. — Nagy szó volt ez egy kocsis embertől! — Tehát előbb felmentek a padlásra, lehozták vállon a könnyű ladikot, azt fenékkal felfordítva letették a szoba közepére; azután ment csak András gazda lovait, szekerét száraz helyre tenni.

— Hogy híják kegyelmedet, öreg bátyám? — kérde Judit a halásztól, ki azalatt, míg komája kinn járt, egy sulyokkal és favésűvel faggyús rongyokat tömögetett a ladik repe-

déseibe. — Hadd tudjam, kit áldjak, ha egyszer isten a veszedelemből kiségit.

— Az én nevem Tuba János — felelt az öreg. — A nyáron múltam hetvenkilenc esztendő; feleségem tavaly halt meg; utolsó unokámat a múlt hónapban hordta el az ágyúgolyó. Az Úr adta, az Úr elvette. Most magam vagyok.

E rövid életrásból megérthető volt, hogy amiért az öreg halász a kész veszedelemnek nekimenni vonakodott, az nem a napok java volt, amik még reá várnak.

Rövid idő múlva visszatért András; a ladik is ki volt tatarozva.

— No komám, készülünk az időnek — szólt az öreg, s elkezdte csizmáit lehúzni. András gazda hasonlót tett.

Azután levettek minden nehezebb gúnyát magukról, hogy éppenszak a vászonköntös maradt rajtuk.

Azzal Tuba uram ládája fenekéből kivett valami összegyűrt hosszú, vékony foszlány-formát, s annak az egyik végébe hatalmas tüdejével belefűjt. Egy vastag marhabél volt az, mely egyszerre felduzzadt a fúvásra; akkor erősen bekötötte a végét, s minden teketória nélkül odalépett Judithoz, azt monda, hogy emelje fel a karjait. És azzal dereka körül kötötte az egyszerű „life preservert”. A mentőöv, mi férfideréknek szánva egyszeri átöltő lehetett, kétszer is átérte a karcsú termetet.

— Így. Ez nem engedné elmerülni. Már most induljunk isten szent hírével.

Judit a magával hozott kis batyut karjára vette, a két férfi vállára emelte a ladikot, kezébe fogta a kormányt és evezőlapátot, s megindult.

— Hát a vízmerő lapát?

— Azt majd viszem én — monda Judit —, úgyis az én dolgom lesz az.

— Derék egy asszony. Derék asszony — dörmögé magában a vén halász.

Egész olyan idő volt, amilyenben veszni induló emberek istent kísértetni mennek.

A zápor rézsút vágott alá a szél rohamában; mikor a villámlobbanás megvilágította a tájat, mintha millió ezüst húr közepett három mozgó árny sietne végig a parton.

A meredélyről nem lehetett leereszteni a csónakot, a tomboló hab egyszerre felfordította volna azt. Valami sekély helyet kelle keresni, hová a hullám tajtékot túrva járt ki. Itt legelőször beszállt a vén halász; András tartotta azalatt a kötelet, míg a halász besegíté Juditot, azután övig gázolva a vízben, betaszítá a csónakot a folyamba, s ekkor maga is óvatosan felhágott a ladik orrára, melyet a következő percben szél és hullám tovaragadt, mint egy forgácsot.

A szél a folyammal keresztben fútt s az evezőkkel szemben. A Vág egész felszíne ős volt a korbácsolt hullámok fehér sörényétől; a zöldessárga vízbarázdák között el-eltűnt a kis lélekvesztő, hol elejével, hol hátuljával tűnve ki újra a halál-dajka ringatásából.

S a viharnek nincs rendes észjárása.

Most oldalt fog, majd meg szemberohan, sokáig kitart, egyszerre megáll, s megint megfordul. Ki bírná szeszélyét kitanulni?

A távolban vészkiáltások hangzanak; láncáról letépett malom indult el a vízen, azon kiáltoznak segélyért; a csónak a három menekővel nesztelenül lubickol két ellenség között: egyik a víz, másik a lég; ott nem kiáltanak segély után.

Pedig a halál kezében vannak.

Minden hullám, mely előttük kettényílik, sírjuk fenekét mutatja; minden tajtéksörényes habverés, mely harsogva, dulakodva közeleg felénk, egy-egy paripája a hideg halálnak, mely olyan gyorsan elszállít.

És ebben a hosszú órájában a kétséges küzdelemnek eszébe jutottak a sokat szenvedett nőnek azon rettenetes percek, miket egyszer már e hideg sírnak fenekén töltött;

a kínos küzdelem a fojtogató elemmel, a segélytelen kétségbeesés, a hangtalan halál fájdalom, a rémület, mely elébb megöli a lelket, mint a testet; és azután az a rettenetes kéz ott a vizek alatt, mely megragadta és vont a magával a kárhozatos sírba.

E kéz szorítása most is elzsibbasztá testét, lelkét; e kéz talán most is leskelődik reá ott alatt! . . .

A szél és a hullám ragadta a csónakot, mint egy elkapott nádszálat.

A két férfinak minden erejét meg kelle feszíteni, hogy az ellenkező roham vissza ne verje őket a parthoz. Az a reménységük volt, hogy ha a szélre és hullámokra bízzák magukat, majd a füzes szigetre, mely a Vág közepén esik, valahogy kijutnak, s onnan aztán állóhíd vezet a városba. Legrosszabb esetben a dobogóhíd oszlopainál fognak fennakadni, s ott, ha a csónak felfordul is, maguk megmenekülhetnek.

Tehát az egész emberi tudomány az volt, hogy a csónakot fel ne borítsa a szél, el ne rabolja a hullám. A két férfi egyetértő munkával forgatta a lenge járművet habtorlat ellenében, míg a nő a csónak fenekén térdelve meríté ki folytonosan a vizet, mivel a zápor s a keresztülcsapó hullám szüntelen újra megtölté a lélekvesztőt.

Egy-egy villámlobbanás megmutatta nekik, hogy mind a két parttól egyenlő távolban vannak a folyam közepén.

A pillanatig tartó fénynél kivehették a part hosszában felállított örök alakjait, kik a vihar dacára helyciken álltak.

Egy ór észrevette a csónakot, s rájuk kiáltott. Mit? Talán azt, hogy álljanak meg?

Azután egy lövés is történt; golyó füttyült a szél ellenében, s lecsapott a vízbe.

A többi előrs figyelmeztetve volt, s csak egy újabb villámra vár, hogy a menekülőkre tüzeljen.

Hanem ez a villámlobbanás sokáig késett; a csónak haladt, merre a folyam ragadta, két ellenséges sánc között, melyeknek ágyúí egyiránt fenékre lóhették, ha észreveszik.

Egyszerre valami sötét tömeg közelíte, a zápor és éjszaka vak homályán csak nehezen tűnve keresztül. A fűzsziget volt az.

Egy hullámtorlat a parthoz csapta a csónakot, s azon pillanatban elmeríté.

András félkezével egy vízbe hajló fűz ágát ragadta meg, másikkal Judit keze után kapott, s úgy tartá őt magával együtt a víz színén lebegve. A vén halászt nem látta többé senki. Az elment gyermekei s unokái után.

Judit a veszély által fokozott eréllyel segített magán; ő is belekapaszkodott a lehajló törzsbe, s András segítségével a partra jutott.

A csónak felfordítva hanyódott a víz színén tovább.

András egy ideig még kiáltozott eltűnt komája után, végre megnyugodott abban, hogy az híres úszó, majd kikap valahol, s ismét előkerül; sietett Juditot a városba juttatni.

Facsaró víz volt a nő is. A veszélyben sem veszté el magával hozott kis batyuját.

A sziget partján végigsiettek, s a fűzbokrok között rátaláltak a kis felhágóra, mely a szigetről a dobogóhídra felvezet.

— Itt vagyunk már. Most igyekezzünk házamhoz jutni.

A híd végén meglepte Andrást, hogy az őrhelyen senki sincsen. Nem őrizte már az előőrs állomását, hiszen vége volt már mindennek. Az érkezőket meg sem szólította senki.

— Tensasszonyom, „itthon” vagyunk.

A hold e pillanatban kisütött a szakadozó felhők közül, mik elbúsult morgással távoztak az almási hegyek felé.

Judit iszonyú képet látott maga előtt feltárulni.

Egy várost, melynek minden háza ismerős volt előtte, mikor legutoljára látta, s melynek két évi távollét után egy utcájára sem ismer többé.

Néhol egész házsorok hiányzanak; üres térség lett helyükön. Másutt hosszú sor sánckaró zár el ismerős tereket, s törzsvár épült hevenyészett sáncok mögött; majd egy hosszú sor következik, ahol minden tizedik háznak van csak heve-

nyészett új teteje; a többi meztelen rom, tátongó halálszemű ablakokkal.

András úgy sietteté a maradozót: „Menjünk, menjünk, ne álljunk meg sehol.”

És a romhalmaz fölött öt csonka torony dísztelen tört alakja. „Menjünk, menjünk.”

Egy őráráttal sem találkozhatni az utcán. Minek az már?

Most egy szeglethez érnek, melynél Judit megroskadva áll meg. E ház mellett nem siethet el anélkül, hogy meg ne állna előtte, bár vezetője úgy vonná el onnan.

Ez a ház — szülőinek háza. Le van égve porig.

A kopasz falakat végigmossa az eső; az udvart telenőtte a fű; a pincét beszakították a bombák.

A rozsdás ablakvason keresztül benéz a szobába, melyhez annyi életéhez forrott emlék köti. Még ráismerhet a festés maradványairól. Ezüstszínű volt az kék virágokkal. A falak itt-amott még tartogatják a színt.

Ott állt zongorája, midőn Béla kedvenc dalát utolszor eljátszotta rajta; amott függött arcképe a kedvesnek, rejtett függönytől takarva. Itt voltak egymás mellett atyja és anyja arcképe. Ott a fülkében állt fehér függönyös nyugágya; itt az ablaknál hímező asztalkája. — Most az embermagasságnyi dudva és laboda hajlik az ablakon keresztül, mihez csapzott fejét bódultan hajtja le a falrepedésben megfészelt bógács.

Ez volt a boldog és boldogtalan szerelem álmainak szentélye.

Valami zörög alatt a gyom között; valami hideg csúszó lesz az, aki most e helyen itthon van.

— Menjünk innen, menjünk! — sürgeté András az elmélázót, s elvonszolta a szomorú képtől.

Judit nagyot sóhajta magában, s e sóhaj gondolatja ez volt: „Anyám! én mégis boldog vagyok.”

A tekervényes Megyercsi utcán végighaladva egy til-túl befödelezett házcsoporthoz értek; azok között volt András gazda háza.

Kapor András uram felesége az idén meghalt, csak egy felnőt leánya volt otthon, aki a háztartást vitte. Katicának hítták.

Katica örömtől sikoltozva rohant ki a házból, mikor az atyja szavát megismerte. Azt hitte, az égből esett le.

— No csak csendesesen! — csitítá őt András. — Nem kell lármát ütni, nem vagyok magam.

— Hát ki van még itt kegyelmeddel?

— Majd megmondom, ha elment. Nyisd ki az első szobát, s te maradj a hátulsóban, míg híni foglak.

Judit azalatt az utcán kívül maradt, s csak akkor jött elő, mikor András tudatta vele, hogy észrevétlen bejöhet.

— Át akarnék öltözni, mert csuron víz vagyok — monda Judit.

— Tessék az első szobába menni. A Katica leányom ruháiból felvehet egyet.

— Köszönöm. Hoztam magammal.

— De hisz az is nedves lesz.

— Nem tesz semmit.

Azzal bement Judit a szobába, bereteszelte maga után az ajtót; András gazda pedig újra előszólítá leányát, s meghagyva neki, hogy rögtön tüzet rakjon, és valami jó meleg reggelit készítsen, elmondá nagyjából, hol járt, micsoda viszontagságokon keresztül jutott hazáig, Judit dolgát aközben bölcsen elhallgatva.

A tűz vígan pattogott már, a serpenyőben süstörékelt valami jó, midőn az első szoba ajtaja félig felnyílt, s Judit kiszólt rajta:

— András gazda!

— Parancsol a tensasszony? — kiálta a gazda készséggel ugorva elé.

Mikor aztán a szobába belépett, bámulva tekintte körül. Egy férfi állt előtte, egy katonatiszt, teljes egyenruhában, rövidre nyírt hajjal, kis piros sipkával a fején. Még a hangra sem ismert rá, mely nyers merevséggel kérdé tőle:

— András gazda! Van kegyelmednek egy hányt-vetett kardja?

András csak bámult, mintha azt keresné, merre tűnt el Judit, s hogy jött ide ez a katonatiszt.

Judit ekkor saját lágy hangján szól hozzát: „Hát adjon kegyelmed egy kardot, mert anélkül nem vagyok egész katona.”

András csak akkor csapta össze a kezzeit: „No még ilyet sem látott az ember.”

Hogyne lett volna András gazdának kardja? Saját nemzetőri kardja ott függött most is a falon, azt levette, átkötötte Judit derekán, s nagyot sóhajtott utána: „Miket nem ér meg az ember!”

András gazdának természetes gyors esze volt; kezdte látni, mire való mind ez alakoskodás.

Bele is találta magát saját szerepébe. Nyers, nyakas hangon szólongatá vendégét.

— No, vitéz kapitány uram, tessék kijönni a konyhába, hadd melegedjünk meg a tűznél; ott főzi már a reggelit Katica leányom.

Ő pedig elzárta Judit levetett női ruháit a szekrénybe, hogy senki észre ne vegye.

Judit egészen férfinak látszott; ami nagy művészet. Az öltözet sokat tesz, de nem mindent. A prémes bekecs eltakarja ugyan a női kecssteljes formákat, a magas katonai nyakszorító megszünteti a különbséget a gömbölyű hölgyidom s az ötszegletű férfinyak között; egy kis barna festék más színt ad az arcnak, s egy szájba dugott szivar befejezi a csalódást; hanem azért mégis annyi apró részlet marad tartásban, viseletben, ami az álcán keresztül is elárulja a nőt, hogy egy önfeledt pillanat semmivé teheti az egész alakjátékot. A főnek nem szabad szelíden előrehajlani, hanem délcegen föltartva kell azt viselni; a befelé szokott térdeknek szabadon és kifelé kell járnai; egész testnek állva és lépve mindig sarkon kell nyugodni, nem a láb elején; a csípőnek nem szabad hajlékonyak lenni,

a vállaknak pedig szét kell feszülni, és amellet tekintetben, moz-
dulatban, szavakban untalan nyilatkozni kell azon önállóságnak,
merészségnek, mi a férfiak sajátja, s ami legnehezebb, egy férfi
tekintetével szemközt megszokott közönyt mutatni az arcnak.

Juditnak mindez remekül sikerült.

Kiment a konyhába, jó reggelt kívánt Katicának, meg-
gyújtotta a tűznél a szivarát, aminek ízét sohasem ismerte
eddig, s azzal felpattanva a széles tűzhelyre, sarkantyút nótára
veregette össze.

András gazda nemsokára kijött utána, s hozott egy
négysegletű palackot, meg egy kis poharat magával. A palack-
ban valami erős pálinkaféle volt, aminek mindenféle zöldség-
ből fűszeres ágya volt vetve.

— No vitéz kapitány uram, egy kis papramorgót! — szolt
teletöltve a pohárkát a smaragdszínű nedvvel. — Jó lesz sarkan-
tyút adni a kávénak. Előbb sarkantyút neki! Ez az első pohár
a kávé előtt, azután meg patkót rá, az a kávé után való pohár.

Judit sohasem ivott semmi szeszest.

Fenekig kiürítette a poharat.

— Hát te hűgám, nem iszol? — kérdezé Katicát a szesztől
fojtott hangon.

— Jaj, dehogy kell! — tiltakozék a leány takarózva a
kínálás elől. — Kiégetné az az én gyomromat.

Judit is csaknem úgy érezte.

— Bizony pedig ez jobb, mint a te kotyvalékod — monda
András gazda, miután maga is bizonyossá lett egy pohár
tartalmának minősége felől. — Azt akár ne is főznéd.

— Hát annak a tensasszonynak odabenn? — szolt Katica
gazdasszonyi bölcsességgel.

Judit hangosan felkacagott; az pedig nagyon nehéz
nőnek úgy kacagni, ahogy a férfiak szoktak.

— Micsoda tensasszonynak?

— Hát akihez beszolt édesapám az elébb, hogy „mi tetszik,
tensasszony?”

András gazda rettenetes dühbe jött.

— Én mondtam azt, hogy „tensasszony?” te hülye, te! Hát te még rám fogod, hogy részeg vagyok! Tensasszony, máskor nyisd ki jobban a füledet, hunytd be a szemedet, s tartsd zárva a szádát!

— Ej no, András bátya, nem kell a leányt megpirítani férfi előtt — szólt Judit. — Azt én nem engedem, *aki lelke van*.

András gazdának csak egy kis invitáció kellett arra, hogy most káromkodni kell; mindjárt megértette ő azt.

— De ilyen adta szedtevette, megszidom én, mert az én leányom.

— De hátha nekem meg szeretőm lesz; eszem a lelke!

— De már azt kikérem, mennykőhordta!

— De én meg azt mondom, teremtette!

— Teremtette?

— Láncoz lobogós teremtette!

Katica elszaladt a konyhából; András gazda pedig majd a földhöz verte magát nevéttében.

— Pompás! Nagyon pompás! Még azt mondja, hogy láncoz lobogós teremtette! Mintha csak esztendeig lett volna a kaszárnyában, s ott tanított volna huszárújoncokat!

Katicát alig lehetett újra becsalni a konyhába. Többé rá nem mert volna nézni a tisztre, s az nagyon jól történt így.

András gazda pedig, mikor készen volt a kávé, paprikás szalonnát hozott elé, s hozzáült vendégével. Judit otthagya a kávé, és evett szalonnát, férfiak módjára, evés közben mohón beszélve, tele szájjal, és ökle bötykével törülve meg a száját evés után, ahogy férfiak szokták.

András gazda folyvást elégületen nevetett magában, s csak néha mondott annyit, hogy „ha nem látnám, el nem hinném”.

Eközben csendesen megvirradt; az utcán az ébresztő dobszó hangzott, s erre megnépesült a város. Minden házból katonák jöttek elő, teljes készülékben, s sorakoztak az utcákon; tisztok egyenruháikban siettek a vár felé. Judit hirtelen búcsút

vett gazdájától, s a tömeg közé elegyedve ment, amerre a többiek.

András gazda sokáig utána nézett. A nőt nem lehetne nőnek felismerni.

„Nem hinné az ember, ha nem látná.”

Judit szerencsésen eljutott a várba, s útközben megtudta hirtelen akadt társaktól, hogy ma fogják a kapituláló hadseregnek kiosztani az oltalomleveleket.

Judit így gondolkodott, hogy vagy a várparancsnokság, vagy a megszálló sereg parancsnokai fogják a jegyeket kiosztani. Ha az első osztja ki, s ott valaki által felismertetik, az bizonyosan meg fogja érteni a kegyes csalás okát, s inkább segélyül lesz, mint akadályul. Ha pedig az utóbbiak végzik a feladatot, azok között ismerősére nem találhat, s így bizony keresztülcúszik férje nevével, aki ezáltal meg lesz a legfőbb veszélytől szabadulva.

Azt hitte, minden bajon keresztülesett, semmi gát sincs terve ellenében.

Hiszen olyan „amabilis confusio” uralgott már, ahol ily csekély quiproquot bátran el lehetett csúsztatni.

Mintegy háromszáz őrnagy volt a várudvaron; olyan őrnagy, akinek egy közkatona sem volt a várban; alsóbb rendű tisztek számát ezernél többre tehetni, akik nem tartoztak a várőrséghez. Volt közöttük elég, aki még tegnap nem volt katona. A menekvésnek olyan neme volt ez, melyet könnyeden elnéztek. Mindenkinek, ki a várőrséghez tartozott, bántatlanság és szabad elvonulhatás volt biztosítva.

A várban megtudta Judit, hogy vegyes bizottság osztja ki az oltalomleveleket.

Nemigen tolakodott előre, úgy számítva, hogy vége felé kevésbé lesznek figyelmesek, s nem veszik annyira szemügyre az embert.

Azt is kiszámította, hogy az életkor rovatába huszonegyet fog beírni. Abból azután akár számmal, akár betűvel

lesz írva, két vonással lehet huszonnégyet csinálni, anélkül, hogy a hamisítás észrevehető lenne. Béla huszonnégy éves volt.

Tehát mindent jól kifőzött előre.

Délfelé gyérülni kezdtek a jelentkező csoportok, sok meguntta magát, és ebédelni ment, délutánra halasztva dolgát; ekkor Judit is bement a pavilonba, ahol a védleveleket oszták.

Ugyanazon szobák voltak azok, mikben az öreg Lávayné egyszer éjnek idején megjelent fia becsületét fegyveres kézzel védni. Akkor az anyja, most a feleség.

Óh, az ég legerősebb oltalma az, amit a nők szerelmére bízott!

A túltömött termekben egyiptomi hőség volt, dacára a nyitott ablakoknak; az előszobákban nem volt hova leülni. Judit szédelegni érzé fejét: a zsibbasztó helyzet, az életbevágó pillanat közelsége, annyi kétség, annyi fenyegető balsors nehezült e percben keblére, amidőn lelke és teste minden erejére legfőbb szüksége volt.

Végre rákerült a sor, hogy az ajtóhoz juthatott, melyen belől a bizottmány ülésezett.

Bebocsáttaték.

Egy hosszú asztal mellett ültek többen a várórséghez tartozó férfiak közül, akiket nem ismert. És azután az ellenkező oldalról is többen; hanem azok közül egyet nagyon jól ismert, és az is nagyon jól ismerte mind őt, mind Bélát . . . Az volt Kolbay.

Judit minden vérét fejébe érzé tódulni, midőn ez ismerős arcot meglátta. E balszerencsére nem volt készen. Pedig az nagyon természetes volt, hogy Kolbay ott üljön.

A hadastyán előtt egy csomó üres nyomtatvány állt, miket az egymás után jövők neveivel, s személyleírásával betöltött. E célból szemüvege is föl volt téve.

Egy másik főtiszt egy nyitott láda mellett állt, melyből az utolsó havidíjt osztá a távozóknak.

Lehetetlen volt az alakoskodás.

Judit úgy érzé, hogy mindjárt el fog szédülni, s lelke minden erejére szüksége volt, hogy zsibbadó idegeinek parancsoljon, hogy e válságos percben el ne árulják gyöngeségükkel.

Kolbay mereven nézett az ifjú alakra, végtől végig mérve őt tekintetével. Azután szárazan kérdezé:

— Mi a neve?

Judit az eget érzé vállára nehezülni minden terhes fellegével, midőn e kérdésre válaszolt:

— Lávay Béla . . .

. . . Kolbay hosszasan nézett az előtte álló arcába; Judit a kétségbeesés agóniájával várta, hogy fog e száraz, hideg hang felkiáltani: „Az nem igaz! Lávay Bélát ismerem jól. Ön nem az, hanem Hargitay Judit, a felesége!”

A hadastyán megtörlé szemüvegeit, újra feltevé, s azután lehajolva az előtte fekvő üres lapra, beleírta a mondott nevet: „Lávay Béla százados.”

Azután ismét felemelé tekintetét, s az elébbi száraz, csikorgó hangon kérdezé:

— Hány éves?

Judit e percben vette észre, hogy az oltalomlevél németül van írva, s az évszámot, betűkkel jegyzik fel belé.

És eszerint nem lehet úgy, mint ő kiszámítá, a huszonegyből huszonegyet csinálni; magyarban könnyű, németben lehetetlen az.

Ez újabb ijedség alatt roskadozni érzé térdeit.

Mit feleljen? Ha huszonegyet mond, akkor Béla nem veheti az oltalomlevélnek hasznát, ha pedig huszonegyet mond, nem hiszik el; nincs arcán a férfibélyeg.

„Huszonegy.”

„Milyen fiatal gyerek” — dörmögé egyik ismeretlen, fehér kabátos tisztt.

„Ismertető jelei — mormogá magában a hadastyán: —, tojásdad arc — nagy fekete szemek, szabályos ajk — fekete rövid haj.”

A fehér ruhás tiszt hozzászólt: „egy sebhely a homlokon.”

Kolbay rideg tekintetét odaszegte a még piros sebhelyre, közelebb hajolt, hogy még jobban lássa, azután beleírta a védlevelébe: „egy sebhely a homlokon.”

Judit nem tudta, mi történt vele tovább? Hogyan jutott ki abból a szobából, hogy ért le a lépcsőkről a pavilon folyosójára, hogy támaszkodott a vállára annak a szürke szakállú tűzértisztnek, ki egy pohár vízzel kínálta?

— Rosszul lettél, pajtás. Nem csoda. Abban a pogány melegben, s ebben az állig begombolt bekesben. Miért nem gombolod ki?

— Nem, nem — tiltakozék Judit nagyot lélegzve a szabad levegőből —, már semmi bajom, köszönöm.

— No hát eredj a szállásodra, s feküdjél le. Itt van a védleveléd meg a pénzéd.

— Micsoda pénz?

— Hát az egy havi díjad, ami még kijár.

— Úgy? Igaz. Köszönöm.

Az öreg tűzér megveregette a fiatal társ vállát, s gondolta magában: „Neked is jobb lett volna még otthon az anyádnál pamutgombolításban segíteni.”

Judit megemelé köszönés közben sipkáját. A vén katona ekkor észrevette a sebhelyet.

— Megbocsáss! — szólt hirtelen kezét nyújtva.

— Miért? — kérdezé Judit bámulva.

A vén sas nem szólt semmit, csak megszorítá kezét. Azért az elébbeni gondolatért kért bocsánatot.

Judit a szabad levegőn magához térve, sietett haza Kapor gazdához.

Egész úton azon gondolkozott, hogy mi módon lehetne mégis valahogy a német „Einundzwanzig”-ből „Vierundzwanzigot” varázsolni?

Amint e töprengéseiből egyszer felpillantott, éppen Béla anyjának háza előtt haladt el.

A ház már be volt födelezve, csak nem volt még újravakolva. Az ablakok azonban már be voltak rakva újból.

Ez ablakok egyikében látta állni Béla anyját.

Az öreg nő fején nem volt főkötő. Ősz haja lecsüngött halántékaira. Kisírt szemével ott állt, és kérdő tekintettel nézett meg minden embert, aki előtte elhaladt, mintha keresné azt, aki egyetlen fiáról hírt tudna mondani.

És Judit olyan kegyetlen volt, hogy elfordítá tőle arcát, nehogy rá találjon ismerni.

Hisz addig, míg ő Bélát rejthelyén újra fölkeresheti, nincs elfordítva róla a veszély. Az anya megnyugvása elárulná őt. Az anyának még sokáig sírnia kell, hogy a csel sikerüljön. Óh, e kegyetlen gondolatáért nagyon meg kelle Juditnak egykor lakolni.

Hisz az anyától mégsem kellett volna félténie kedvesét. Hiszen ha annyit mondott volna neki: „Béla él, védlevele kezemben van; addig, míg ez az ő kezébe jut, zárkózzál el, ne mutasd magad, mert arcodról leolvassák titkodat!"; hát ő megfogadta volna azt, s azon perctől fogva zárt börtön lett volna háza, és ablakán sem látott volna be senki.

De Judit rettegése oly nagy volt, hogy nem oszthatta bizalmát senkinek. Azon az egy emberen kívül, akit szeretett, akit oltalmazott, nem létezett rá nézve senki.

Most csak az volt aggodalmi központja, hogyan lehetne a különbséget az évszámban megváltoztatni?

A kénszesz kiveszi a tintának a színét . . . A nagy E-ből lehet V-t idomítani, a kis n-ből r-et . . . akkor lesz „Vir” Azt fogják hinni, hogy csak a helyesírás hiánya az.

Megérkezve gazdája házához, rögtön felkérte Katicát, hogy hozzon számára a gyógyszerútból egy üvegcsé kénszeszt és kék alizarin tintát. Olyannal volt írva a védlevél.

Addig elő sem vette azt, míg Katica vissza nem érkezett.

Azután arra kérte a háziakat, hogy már most hagyják magára a szobában.

Tehát oklevelet fog hamisítani!

Egész teste összerázkódott ennél a gondolatnál. E hamisítás miatt ugyan senkinek sem támad kára; kegyes csalás az, mely sem isten, sem ember ellen nem vét. De mégis csalás, de mégis hamisítás! . . . És hátha minden csalás már fogamzásakor magában hordja büntetését; mert az igazság örök és győzhetetlen.

Hátha e hamisítással egészen elrontaná a védlevelet — megfosztaná érvényétől — megsemmisítené azt? — Mit tegyen? — Óh, mit tegyen?

Kétségeiben alá s föl járkált a szobában, s aki látta volna akkor, amint kezeit fejére kulcsolta, amint szemeivel a magasságban lakókat kereste, amint keble nyugtalanul hullámozott, óh, az megtudta volna, hogy ez nem férfi, hanem nő, egy szerető, egy kétségbeesett nő.

Hirtelen elővette a védlevelet, s kiterjeszté azt az asztalon.

A bámulat, az öröm, a meglepetés sikoltása tört ki ajkán, midőn egy pillantást vetett belé.

A védlevélben öreg és vastag betűkkel volt beírva az évszám rovatba:

„Vierundzwanzig.”

Jól tudta azt Kolbay, hogy Béla hány éves, hisz szemei előtt látta őt felnőni.

Judit térdre esett, s arcával az asztalra borulva elkezdte sírni és sírtában kacagni és kacagás közben azt a papírlapot csókolni és csókjai közt Béla nevét emlegetni.

Asszony volt! Nagyon, nagyon — egészen asszony.

— — — — —

A bánatos öregasszony még este későn is ott állt az ablakban, s nézte kisírt szemekkel a járókelőket.

A nap munkájában kifáradva haladt végig az utcán Kolbay őrnagy, ki a sors merő fordultával előjött odújából, s helyet foglalt, nem azért, hogy gúnyolja a fényehagyott zászlót, hanem hogy könnyítse a menekülő útját.

Mikor Lávayné ablaka alatt elballagott, megállt egy percre, megkopogtatá az üveget mutatóujja hegyével és beszólt:

— Nagyasszonyom. Jegyezze fel magának ezt a napot, és emlékezzék vissza reá valamikor, hogy Kolbay őrnagy mai napon kegyednek ezt mondta: „Asszonyom! öreg asszonyság, a kegyed menyé-asszonya megérdemli, hogy mikor legelőször összejön vele, kezet csókoljon neki. Én mondtam. Rá emlékezzék.”

És azzal tovább ment, s nem magyarázta meg jobban.

ROSSZ VÉGZET

Kivel nem történt már az, hogy valakit, valamit megsza-
bított?

Bárha csak egy vízben fuldokló ebet, egy vergődő mada-
rat, egy széltől kicsavart fát, egy száradó virágot.

Az képzelheti Judit örömét.

Nem várt holnapot; még azon éjjel elindult a hosszú útra
Kapor Andrással, ki azt ígérte neki, hogy elviszi a világ
végére is.

Sietni kelle nagyon, hogy Bélát minél előbb megtalálja
ott, ahol hátrahagyta, arra kérve, hogy rejtőzzék el addig,
míg ő visszatér.

Valahol a negyedik-ötödik megyében lehet az a menhely;
olyan helységben, mely a térképen sincsen; olyan hegyzugban,
ahova csak egy helyen van bejárás, ugyanazon kell vissza is jönni.

Ott vár a veszély előtt rejtőző férj, és számlálja a pillana-
tokat, amik kedvese viszontlátása és eltávozása közt vannak.
E pillanatokat nem szabad szaporítani.

Kapor András, bár soha nem kérdezte, de tudta jól,
hogy Judit miben jár; mért siet, mi után törekszik.

A sietség, az átöltözés, a várórséghez csatlakozás meg-
magyarázták előtte, amit nem hallott meg szóval. Helyeselte
magában nagyon. Ez bizony más embernek is juthatott
volna eszébe; a szétszórva bujdokló nagynevű emberek szá-
mára akkor olyan könnyű lett volna menedéket szerezni.

De hát nem lehetett mindenkinek olyan asszonya, hogy ezt kigondolta volna; férfitől pedig ez ki nem telik.

Azért Kapor András semmi ellenvetést nem tett, ha Judit arra sürgeté beesteledés után is, hogy még egy állomást haladjanak, éjszaka is látni az utat. Tudta, hogy sürgetős útja van szegénynek.

Pedig az idő oly rossz volt, és a nő oly fáradt.

A zivatar haragjában történt átkelés a Vágon, amikor egészen összeázott, rá a nyugtalan, izgalmas nap, az ideggyötrő jelenet a várban, a kétségbeesítő töprengés, mindez sokkal több volt, mint amennyit női idegek elviselni képesek.

Valóban beteg volt; de nem akarta azt magának sem bevallani.

Mikor le kellett szállnia a szekérről, Kapor András úgy emelgette le karjai közt. Útközben alig evett valamit; csak teával élt és erős feketekávéval, hogy álmát elűzze.

A pirosposztag parasztleány, kit Kapor András elhozott magával Pestről, csak árnyéka lett minapi alakjának.

És az időjárás is oly kegyetlen volt.

A tegnapelőtti zivatar s az az átkozott szél, amit maga után hagyott, úgy áthűtötték a levegőt, hogy a nyárból egyszerre ősz lett. Hideg, borongós, kedvehagyott ősz. Az ember jól tudta, hogy ha ez a szél megáll, mely ezeket a sűrű felhőket hajtja, azonnal hó fog esni.

S mentül feljebb vitt északnak az út, annál zordonabb lett az idő, annál halványabb a hölgy.

Csak egy eszme tartotta fenn, mely nem engedte leroskadni.

Sokszor van ez így. A láz minden érben dúl már, az idegek érzik jelenlétét, de egy hatalmasabb erő, egy parancsoló gondolat túlnyomja a test szenvedését, s nem enged betegnek lenni.

Judit Bélára gondolt; Bélával találkoznia kell. Odáig nem szabad beteggé lenni. Hogy fogja őt meglepni, midőn a kis udvartelkes házban gondolatokban elmélyedve ül, vagy talán éjjel, midőn alszik. Hogy fogja be szemcint két kezével, s

kérdezi: találd ki, ki van itt? Vagy talán útban fogja őt találni, amint az erdei úton sétál, mindennap mértföldnyire gyalogolva, ha nem jön-e szemközt Juditja? Mint fog azon jó emberek iránt háladatos lenni, kik őt eddig rejtve tarták, kik osztották a vést, mit jelenléte házukra hozott. Hogy fognak ismét egymás karjain pihenni: arc archoz dülve, és nem félni többé az elválástól. Hogy fogja majd férjét ezentúl e gyöngéd névvel híni: „fiam”. Mert hiszen ő adta neki másodszor az életet. S milyen hű lesz e férj örökké kedveséhez; mert hisz a halottak, akik holtuk után is szeretnek, nem csapodárok többé.

Ez édes ábrándok tarták fenn, hogy annyi viszontagság össze ne törje.

Kapor András maga se tudta, merre mennek. Judit igazgatta, hogy merre a legközelebbi cél, s onnan azután megint tovább, tovább, pihenés nélkül.

Mikor már harmadnap jórőföldön utaztak, akkor egy sűrű erdős völgybe jutottak el. A völgy két oldalát meredek hegyek állják el, mikén oly óriásokká nőttek a bükkfák, mint másutt a fenyők. A völgy keskeny zöld mezejét hegyi patakok szaggatják keresztül, mikén a dökögős hegyi út minden hajlásnál keresztülvezet; de hidak már ott nem ismeretesek.

Az egyetlen út hosszan kanyarog a völgy mentében végig; órákig vezetve, anélkül, hogy egy emberi lak látszanék valahol.

Néhol a hegyvágányokból egyes meredély út vonul alá, alig különböző azoktól a vízmosásoktól, amiket görgeteggel terítve az éjszaki záporok mosnak. Most ezek az utak is elhagyottak, keréknyom sem látszik rajtuk; télen fogják azokat majd jární, szánnal.

Déltől estig jártak már, és mindig mélyebben jutottak be a rengetegbe, és semmi helység nem mutatkozott még.

Azalatt a hó is elkezdett esni.

Elcinte csak apró darában szitált alá, utóbb sűrű pelyhekben kavargott, s eltakarta egyszerre a zöld mezőt.

Judit keble úgy szorult e magányban; annyiszor kelle ismételnie gondolataiban: „már közel vagyunk, nemsokára látni fogjuk egymást”, hogy erőt ne vegyen rajta a sivatag félelme.

Kapor uram csak a fejét csóváltgatta; nem szólt semmit, nem akarta elijeszteni úrnéját; de magában évelődött: rossz helyt járunk, eltévedtünk valamerre; bolond helyre jutotunk itt. Most mindjárt vége lesz a járt útnak! Nem szólt semmit.

Egyszer aztán egy még sötétebb rengeteg, még magasabb bércek állták útjokat, amikben a keskeny út végéhez érni látszott.

— Menjünk-e még odább? — kérdezé András hátrafordulva.

— Csak tovább, tovább — rebegé Judit. — Ez a helyes út. Mindjárt ott kell lennünk.

András alig engedte lovainak, hogy kifújják magukat, s hajtott odább.

Egyszer aztán kezdte előszedni a löcs mellől a vasvilláját, s keze ügyébe rakni az ülésbe.

— Kutyaugatást hallok — szólt Judit finomult ideggel neszezve a csendben. — Menjünk arra, már közel vagyunk.

András fejet csóvált, s azontúl minden percben szétnézgetett az ülésből, mint aki valamiben gyanús.

— Csak siessünk, jó András, siessünk; ez kutyaugatás, ott falunak kell lenni közel.

András megrázta búsan a fejét, s erősebben fogta lovai gyeplűjét, amik egy idő óta különösen hegyezték füleiket, s minden útban eső tőkétől félve kezdtek oldalogni.

— Ugyebár, az kutyaugatás?

— Nem, tensasszonyom, ez nem kutyaugatás — ez farkasordítás.

Alig mondta ki, hét darab ordas ugrott ki a bozótból, s keresztülbaktatott az úton; meg lehetett őket számlálni,

amint egymás után ügettek. Egy őzet üldöztek mind a heten, melynek csak csörtetését lehetett hallani a csalitban.

A farkasok számba sem látszottak venni a szekéren utazókat. Ősszel nemigen szokták megtámadni az embert, csak a téli éhség teszi őket vakmerőkké.

Hanem azért mégis borzalom velük találkozni, ily magányban, ily időben. Messziről látni zöld tűzű szemeik villogását; az ember tudja, hogy azok, amik ott csörtetnek, a halál kutyái közül valók, kiket gazdájuk élő hússal, meleg vérral táplál.

Az erdők bánatos csendjében sokáig és messzűnően elhangzik csiholó üvöltésük, míg a hajha egy más völgyben el nem mélyed.

Judit idegeire oly lázítólag hatott e jelenet. Ha most itt oly nyomorultul el kellene veszni! Semmi fegyver keze ügyében. Ezen napokban veszedelmes volt fegyvert hordani rejtekben; bottal kellett menni az erdők fenevadaira.

Ha vissza talál az éhes csorda tért!

A hidegláztól reszketett minden tagja.

Kapor András gyorsabb kocogásra nógatta lovait; utoljára mégis csak kell valami emberi lakáshoz érni ezen a kétségbeejtő úton is.

Az idő mindig zordonabb lett, az est jókor beállt, s a hólepte mezőn alig lehetett felismerni az utat.

Egyszer aztán egy lapályra értek, mely egészen sík víz alatt állt, s minden utat elfödött előttük.

— Jött ezen a mocsáron keresztül tensasszonyom — kérde András —, mikor valaha itt járt?

— Nem. Akkor poros út volt mindenütt; e vízre nem emlékszem.

— Valami malomgát szakadhatott el, s itt rekedt meg a víz. Baj lesz keresztültörtetni rajta, hanem azért isten neki.

A vízre vékony hártya fagyott hamarjában, s azon itt-amott megállt a hó; az utat éppen nem lehet látni.

Egyszer aztán egy mély kátyúba vágott le a kerék, ahonnan a két ló nem bírta többé kimozdítani.

— Itt rekedtünk — dörmögé kétségbeesett meggyőződés hangján Kapor uram.

Juditnak új erőt kölcsönzött az új veszély.

— Nem lehet! Próbáljuk a szekeret oldalt fordítani.

— Nem megy; két kő közé szorult a kerék. Jó még, hogy fel nem fordultunk.

— Mit fogunk most csinálni?

— Itt hálunk.

— Az nem lehet. Az éjjelt nem várhatjuk itt bc.

— Akkor nem tehetek egyebet, mint hogy kifogom a lovakat, a szekeret itt hagyom; az egyik lóra két pokrócot terítek, a tensasszony arra ráül, s így megyünk odább. Valahára majd csak falut érünk mégis.

— Én nem ültem lovon soha, s félnék rajta. Csak vigyen ki innen a vízből, majd el tudok menni gyalog.

Kapor András megfogadta a szót, kifogta a lovait a rúd mellől, s azokat gyeplűszárnál fogva maga előtt eresztve, karjára emelte Juditot, s szekerét ott hagyva a térdig érő pocsolyából kigázolt a partos oldalig.

Ott kérte Judit, hogy tegye le, majd fog menni odább.

Pedig alig volt jártányi ereje már.

És úgy szeretett volna sietni! Úgy igyekezett előre. Az út csúszós volt, a hó sárra esett; a járás kétszeresen fárasztó. Judit kénytelen volt sokszor az útba eső mohos fák oldalához támaszkodni, hogy megpihenjen. Egyszer le is ült egy mohos kőre tikkadtan; hanem azután fölkelte megint, hogy András figyelmezteté: hideg a kő, megárt vele magának. Aztán ment türelmesen, panasztalanul odább.

És az út mégsem akart véget érni. Újra erdők, hegyek, bércek váltakoztak. Semmi nyoma emberi közéletnek.

Egyszer ismét utat állt a hegyi patak; Andrásnak a parton ismét fel kelle venni Juditot, hogy átemelje a vízen. Hanem ezúttal a túlsó partra érve sem tette le.

— Bocsásson a földre — rebegé Judit.

— De már azt, úgy segéljen, nem teszem, amíg emberlakta helyre nem érünk — fakadt ki a nyers, nyakas szekeresgazda.

— Hiszen nem vagyok elfáradva.

— Én sem. Aztán annyi az nekem, mintha csak egy kisgyereket vinnék a karomon.

Judit elkezdte csendesen zokogni.

Most máregész éjszaka lett, csak a hó világította meg a sötétet.

Egyszerre egy kőrek térre jutottak, annak a közepén állt magányosan egy terebély bükkfa, közel hozzá folyt a patak, apró zuhatagot képezve, s a zuhatagot kétfelől belé hajló vadrózsabokrok árnyaszták.

Amint Judit ezt a fát meglátta, örvendve kiálta fel.

— Megálljunk, barátom.

— Mi tetszik?

— Ez a fa!

— Van valami ezen a fán?

— Erre a fára én emlékezem. Vigyen oda.

András odavitte a nőt, s le hagyta szállni karjáról.

Judit odafutott a fához, s kedélye egyszerre felelevenült.

— Igen, igen, ez az! Ismerem már; itt a patak a rózsabokrokkal; itt a kő, melyen együtt ültünk! Idáig kísért el, midőn elbúcsúzott tőlem; én nem hagytam odább jönni. Nézze, nézze: jöjjön ide; látja itt ezt a két betűt a kéregbe vésvé, egy J és egy B, ezt ő metszette ide: „Judit és Béla”. Óh, istenem!

Azzal ráborult arra a hideg, nedves fára, s csókjaival halmozá el azt az egyik betűt.

Azontúl, mintha új lelket cserélt volna, mintha egész idegzete felüdült volna egy gondolat által. Nem volt támaszra, segítségére szüksége többé.

— Most már közel vagyunk. Itt van a falu egy hajításnyira. Ha a szél nem fúj, kellett volna az estharangszót hallanunk. Jerünk, jerünk.

És most már ő ment elől; könnyeden, ruganyos léptekkel, mint kinek semmi baja sincs; biztatta Andrást és a botorkázó lovakat, hogy csak siessenek, mindjárt otthon leszünk. Alig kétszáz lépés már az út.

És most már valóban lehetett kutyaugatást hallani. Ah, olyan jól esik e hű háziállatnak a szavát hallani az éjben; ennek az egyetlen állatnak, melynél a barátság, jellem, bátorság és önfeláldozás, emberek közt oly ritka erények, nála — mindennapi szokás.

És valóban Judit emléke nem csalt. Az első kanyarulatnál, mely egy erdős domb mögül kivezetett, ott állt lábaik előtt a falu, alig száz lépésnyire az ereszkedőn túl az első házak, a többi elszórt sorban a hosszú völgyön végig; a kémények füstöltek, s az ablakokban világot az esti tűz, mint fénybogárkák csillogai a mezőn.

Judit megállt, s örömtelt, reszkető hangon monda egyszerű kísérfőjének:

— Ez az. Itt hagytam őt!

Most már megvallhatta. Hiszen már helyben voltak.

Szíve oly sebesen dobogott, erei úgy lüktettek; a nagy öröm volt az vagy a nagy láz?

Pedig nem jó semminek olyan nagyon örülni.

Látni az elmúlt év megmutatta: aminek csak örültünk, abból mind siralom lett.

Már a falu előházainál meglepte ez a gondolat Kapor Andrást, amint egy kerítés előtt meglátott két leverte karót, a két karóra kötve lógó keskeny táblát, s az egyik karóra felkötött félmaroknyi zsúpszalmát.

Az ifjúasszony is láthatta azt; de a városi asszonyságok nem értik a falusi szimboliztikát. Elment mellette hidegvérrel; pedig ha úgy tudná, mint András, hogy az a kettős karó,

meg a tábla, meg a szalmacsutak mit jelentenek, le kellene roskadnia a földre.

Azon a fatáblán szoktak reggelenként fakalapáccsal jelt adni a káplárok a lovas katonáknak az abrakolásra.

Tehát baj van!

A hosszú falun végtől végig kellett menni. A legutolsó háznál állottak meg, melynek hátulsó ablaka már az erdőre nyílt.

— Itt fogunk maradni — súgá Judit Andrásnak, s maga a tornácra besuhanva a csendes házikóban hamar megtalálta az ajtót, mely a konyhába vezet.

Halkan benyitott.

Az ernyős tűzhely előtt állt a háziasszony, a tűzhely szélén ült egyik gyermeke, másik kettő a padkán ványolgott, egy kis számolyon ült a házigazda, s a számolyba ékelt késelemezen tengerit zsúrolt. Ezeken kívül senki sem volt odabenn.

— Hát Béla hol van?

Amint az ajtó nyílt, gazda, asszony és gyermekek mind odanéztek, hogy ki jön, s amint Judit a sötétből a pattogó tűz elé lépett, s a burkoló nagy kendőt szétnyitá homlokán, egyszerre mindannyian felkiáltának: — Jézus Mária!

De ez nem az örvendő meglepetés, ez az ijedtség hangja volt.

— Tensasszony! — kiálta a házi nő eléje sietve. — Kegyed az?

— Én vagyok, jó Teréz; hol van Béla?

— Óh, irgalmas istenem. Ilyen időben!

— Semmi az. Hol van Béla?

— Béla tensúr? — ismétlé zavarban a házi nő, s tétovázva tekintte férjére, ki fölkel az alatt a számolyról, s Judithoz lépett.

— Az istenért, mondják meg, hol van Béla.

A házigazda nekibátorítá magát a feleletre:

— Béla úr nincs itt. Két nap előtt lovas csendőrök érkeztek a faluba, Béla úr amint azt észrevette, hirtelen kiugrott a

kertre nyíló ablakon, s anélkül, hogy valakivel szólt volna elébb, eltűnt az erdőben. Azóta nem hallottunk felőle semmit.

Idáig tartott a szegény asszony életereje.

Amint azt meghallotta, hogy férje eltűnt, hogy belevetette magát a veszélyekkel háborgós világba, hogy mindaz, amit megmentésére tett, bevégzettnek hitt, ezáltal semmivé lett, hiába történt, hogy a vizionlátás forró ölelése helyett a kétség tépő karjai közé jutott: akkor egyszerre összeroskadt, s élettelenül terült el a földön.

Többet megbírni nem adatott nőnek . . .

A KÉT HALOTT

Tehát már most mind a kettő meg van halva.

Az egyik él még, a föld felett jár; de azért mégis halott, és semmi joga az élethez többé: egy eltemetett ember. Kötelessége elrejtőzni, hallgatni, tőrni, mint a halottaknak, még följárasi ideje is az éjféli, mint a kísérteteké.

A másik pedig — már a ravatalon fekszik.

A jó emberek, kiknek házához jött Judit, mindent elkövettek, hogy őt életre hozzák ismét, s hogy másnap estig minden kísérlet hasztalan maradt, a halál fehér színe örökkévalónak látszott az arcon, akkor felöltöztették halotti ruhába, koporsót csináltattak neki, s meghúzták a harangokat, holnap el fogják temetni.

Tehát itt a minden élet titkának megfejtője, a halál.

Aki maga olyan titok, melynek mélyét emberi gondolat még meg nem járta.

Az anyag bölcsei, akik mindent kimagyaráztak már a kémiából, kifejtették, hogy az életerő semmi más, mint vegytani alakulásfolyam, s a halál semmi más, mint hogy egy lomha tömeg új fermentációnak adatik át, semmi más, mint hogy a borból ecet lesz. Hanem egyet nem fejtettek meg a bölcsek . . . Hogy lesz az ecetből újra bor?!

A vér megállt már, a szív nem dobog; az idegnek nincsen akarata többé; az anyag nem érez, a teher a földre vágyik, a por rokonai közé siet . . . de hátha az ezredik, a százezredik még

akkor gondolkozik!? Mi az, óh, bölcsei a mindenható anyagnak, midőn a tudomány semmi mozzanatát sem fedezheti fel az éltet magyarázó vegytani működésnek, midőn az anyag már bevégzé halálát, s odabenn valami még mindig él. Valami, ami nem „lél”, hanem „lélek”. Valami, aminek lakhelyét hiába kerestétek: a főben, a szívben, a vér melegében van-e, a homlokban, a gerinci agyban tartja-e szállását? valami, ami akkor is jelen tud lenni, amidőn az egész porhüvely lakálytalan és rideg; melynek van öntudata, eszmélete, akarata, vágya és félelme, midőn az idegekhez semmi köze többé?!

Magyarázzátok meg, hogyan lehet az, hogy egy halott, kinek minden vércseppje jég, még hallja azt, amiről fölötte beszélnek; hallja, midőn az öltöztető asszonyok suttogják: „Milyen szép halott, hogy illik homlokára a mirtusz”, és a mirtuszlevelek szúrását már nem érzi homlokán; hallja, midőn mondják: „Jegygyűrűjét vonjuk le ujjáról, hogy majd ha egyszer férje visszajő, átadhassuk neki”, és nem érzi, mikor azt lehúzták. Hallja a virrasztók énekét, hallja a gyászharangszót, a látogatók érzékeny suttogását egymás között; hallja, hogy a függönyöket leeresztik az ablakon, hogy ne süssön arcára a nap, és a napugárt nem érzi arcán, nem tudnak felőle szemei.

És mindent tud, ami elmúlt, és ami eljövendő.

Van eszmélete visszagondolni az időre, mely még napokra és órákra volt felosztva; a szép földi időre, melyben éj és nappal váltogatják egymást; van gondolatja arról, akit szeretett, akit oltalmazott, akiért meghalt. És van gondolatja arról, hogy ez a szerelem, ez az oltalom a halállal együtt mind le fog szállni a földbe, és senki sem veheti azt fel onnan.

Még holtan is szeret és félt, még akkor sem az rettegéseinek központja, hogy nemsokára le fogják zárni egy fabörtönbe, leeresztik mély föld alá, hat lábnyi agyagot temetnek feje fölé, és ő hallani fogja a hulló hantoknak mind jobban-jobban enyészetes döngését; és azután körül fogja venni a föld alatti mély csend, és e halálos hosszú éjben még azután sokáig fogja

hallgatni, hogy túrnak a föld alatti sírvájó vakandok koporsója körül, s ha napok múlva idegeinek dermedése fölenged, ha fölébred, hogy fogja e rettentő egyedüllétben a koporsó deszkái között imádni a halált, mint örök szabadítót.

Még ekkor sem arra gondolt.

Hanem avval a gondolattal küzdött, hogy íme eltávozott a férj, elmenekült a széles világba, ő pedig magával hozta azt a levelet, mely annak életét megmentené. De azt a kis levelkét senki sem fogja megtalálhatni, mert az jól el van rejtve. Bevarrva halcsont közé a viselt öltöny vállfűzőjébe. Ki jönne ott valaha rá? Ki találhatná azt ki? Hogyan juthatna az az üldözött kezébe?

A halott homloka hideg volt, és e homlokon belül a kétségbeesés élt.

Ezt magyarázzátok meg bölcsei a mindenttudó anyagnak!

Az óra nyolcat vert, a halottlátogatók jó éjszakát kívántak.

A házigazda azt mondta háznépének, hogy csak menjenek aludni, ő majd fennmarad virrasztani a halott mellett.

A háziasszony ígérte, hogy fog beküldeni bort. Az éjszaka hosszú, a szoba hideg, a halott közelléte még hidegebb. A gazda ráhagyta, hogy jó lesz.

Az óra ismét ütött, kilenc volt.

A házajtóban kardcsörtetés hangzott, mely egész a szobaajtóig jött. Valaki belépett sarkantyús csizmával.

A házigazda megszólítja:

— Jó estét őrmester úr. Látja, halottunk van.

— Látom — szólt egy ismeretlen hang. — Alkalmasint annak az úrnak a felesége, aki innen megugrott.

— Nem tudom — felelt a házigazda —, sem azt az urat, sem ezt az asszonyságot nem ismerem.

— Jól teszi, ha azt mondja — felelt a káplár. — Ne is beszéljünk erről többet.

— Ne ám. Tessék egy pohár bor inkább.

— Köszönöm. Az úr egészségére!

- Egy szék recsegése hallatszott. A csendőr altiszt leült.
- Valóban nem tudtam, hogy vendégem valami veszedelmes ember — szólta a házigazda.
 - Bizony veszedelmes — állítja a csendőr. — Jó volt rá nézve, hogy eleve megugrott.
 - Baja lett volna neki, ha megcsípi?
 - Nagyon kereskednek utána.
 - Tehát még tovább is fogják nyomozni?
 - Amíg csak meg nem kaphatják. Első osztályú szökevény.
 - Micsoda az az első osztályú szökevény?
 - No, olyan ember, akinek a fejéért nem adnék egy fületlen pitykét.
 - Tessék még egy pohárral, őrmester úr.
 - Köszönöm, a biz elkel. Mikor az ember egész nap az erdőt járja, ilyen időben.
 - Tetszett már valami nyomot felfedezni?
 - Óh, igen. A kondások az erdőn beszéltek, hogy látták a megillanás óta, még nem lehet nagyon messze.
 - Talán futás közben meg is lőnék?
 - Sajnáltnám a magam részéről, mert én nem örömet teszem, de ránézve aligha ez nem volna a kisebbik baj.
 - A kisebbik?
 - Azt gyanítom, hogy az odvas kőben van egy barlang, abban tartózkodhatik, egyébiránt ezt csak köztünk mondtam, nehogy elmondja valakinek.
 - Óh, dehogy szólok. Tessék még egy pohárral, őrmester úr.
 - Köszönöm, de már inkább fekünni mennék.
 - Hol fog hálni az éjszaka? Szobáját a szegény halott számára kellett elfoglalnunk.
 - Nem tesz semmit. Majd fölfekszem a padlásra, ott a szénában is jól alhatom.
 - Jó éjszakát, őrmester úr.
 - Nyugodalmat jó éjszakát.

– Nekem nem lesz, én a halott mellett virrasztok.
– Hideg multság. Én inkább a férjére vadászok. Holnap újra kezdődik. Isten őrizz.

A puskaagy csörrenése hangzott, amint azt a földről felvették, az ajtó nyikorgott, a padlás lépcsői recsegtek, azután a padlás deszkáin hangzottak a lépések, amint a fegyveres vitéz helyet keresett magának; végre letelepült alunni. Éppen a halott feje fölött választá fekhelyét.

És a halott mindezt jól hallá.

És az rettenetes volt gondolatnak!

A kárhozatot úgy festi az írás, mint sírás és fogcsikorgatás kínját; óh, de mi ez a kétségbeeséshez, melynek nincsen szava, nincsen mozdulata. Hisz a fájdalom adta örültségben, mely öngyilkossá teszen, még van valami emberi, de a tébolyodás, melynek ajka zárt, melynek minden rémlelke egy mozdulatlan testbe van elátkozva, ez valami démoni!

Nem mozdíthatni meg egy izmot, nem kiálthatni el egy hangot és viselni az égre lázadó szellemet odabenn, mely egy jégtetembe van lezárva!

– Üldözik őt, és én nem segíthetek rajta . . . Kergetik, és én nem kiálthatom el, íme itt van az oltalom, ő védve van! . . . Élete egy szavamba kerülne, és nyelvem nem tud megmozdulni . . . Halott vagyok . . . Elevenen tesznek a sírba . . . Nem fogom őt látni soha . . . Nem fogja megtudni, mit tettem érte . . . Meg fog halni kétségbeesve, mint ahogy meghalok én, tagadva az istent . . . Óh, anyám, anyám! . . . A te átkod rettenetes! . . . A te hideg kezed messzire elér! . . . Óh, miért nem követtelek le a víz fenekére . . . Az a halál nem volt oly irtózatoss, mint ez. Halva vagyok, és mégis élek, hallok, tudok, rettegek . . . Óh, isten! isten! . . . Nem segítesz-e rajtam többé? . . . Örökké a benned való hit tartott fenn . . . most hagysz-e el halálom órájában? . . . Engeded-e, hogy átmenjek egy másik világba azzal a gondolattal, hogy nincs isten sem itt, sem amott . . .

..... Egy tompa zuhanás verte föl az éji csendet, mintha a nyitott ablakon át valaki beugrott volna a szobába. Erre a virrasztó férfi felriadó kiáltása hangzott.

— Szentháromság egy úristen! . . .

Valaki odarohant a ravatalhoz; Judit hallá, de nem érzé a csókokat, amik kezére, arcára hullottak, és a zokogást, mely nevét hangoztatá.

„Judit! Juditom.”

És a halott megismeré férje hangját.

Mint a galvánütés, úgy futotta be a hang egyszerre minden idegét.

A halottak örömet is éreznek.

— Az istenért, hogy jössz te vissza? — suttogá a házigazda. — Itt a házban a csendőrök.

— Meghallottam a kondásoktól az erdőben, hogy nőm megjött, és itt halt meg — szólt Béla, és szavait olyan közletről vélte hallani az örök álmra szunnyadt; bizonyosan oda tette fejét az ő vánkósára.

— Szegény. Így rendelte az ég.

— De nem rendelte! — riadt bele vadul a férj. — Az nem igaz.

— Csendesen. Az égre! Te veszélybe döntöd magadat. Ha itt találnek! A csendőr itt alszik a fejünk felett, ha fölébred, el vagy veszve. Csókjold meg egyszer és fuss!

A férj azzal felelt, hogy halottja arcát százszor csókolá össze, és ott maradt.

— Uram! Barátom! — unszolá őt a házigazda. — Távozzál, mentsd meg magadat; az erdő körül van véve; az odvas kőbe ne menj, az már fel van fedezve; siess északnak, arra még szabad az út. A holtal ne törődjél többé; ő már boldog. Ő már nem érez semmit.

— Hagyj nekem nyugtot. Ne törődjél velem. Én holt ember vagyok így is, úgy is. Mi az én életem ezután? De az nem igaz. Ő nem halhatott meg. Hát ilye-

nek-e a halottak? Így mosolyog-e azoknak az arcuk? Nem igaz, nem igaz.

— Bár ne volna igaz.

— Hívatnál-e orvost? Megengedte-e, hogy eltemessék?

— Itt volt, és megengedte.

— Bolond volt, nem értett hozzá. Mit törődnek ezek azzal, hiszen nem az övék! Nem nekik fáj.

— De az istenért! Mit akarsz itt most?

— Mit akarok? Meg akarom gátolni, hogy őt eltemessék.

Mit bánom én, akármi történik velem. Tépjenek széjjel! De amíg egy ízem él, nem fogom engedni, hogy Juditot eltemessék. Ó él! Nézzed! Mint mosolyog! Nem, nem! Aki őt a föld alá akarná tenni, az engemet is oda tegyen vele.

Óh, ami kezdete az üdvnek, Judit e percben érezé azt.

A férj, a hű szerető, visszajött, a halálos veszélytől nem rettegvé, hogy nejét a legirtózatosabb végtől megszabadítsa. Hiszen csak azok, akik ennyire szeretnek, mondhatják azt: „Én nem hiszek a halálnak! Álom ez! fölébredésre vár. E jég-tetem nem a földé még; az enyim és én nem adom oda. Mondjatok bolondnak, mondjatok eszelősnek, de én nem engedem rázárni a koporsó födelét, s megölöm, aki hozzája nyúl.”

Óh, e szavaknak melegét érzi a lélek az éktelcn éj fagyain keresztül!

— Megállj! — szólt Béla. — Látni fogod, hogy én nem vagyok örült. Judit gyakran szenvedett szívgyörcsökben. Olyankor nem volt más gyógyszere, mint hogy keblére leheltem, és lélegzetem melegétől, és talán szerelmem forróságától rögtön elmúlt a baj. Neki fel kell éledni attól újra.

Óh, mily édes volt e szavak zengése az elrejtőzött léleknek! Judit valami jóltevő zsibbadást érte, mely a lélek öntudatát kezdé kábítani; mentől jobban hanyatlott a gondolat ereje, az állati élet érzete, akként vett magának erőt; csak egy gondolatja volt még, nem is gondolat tán: ösztön, érzelem, megdicső-

ülés; e gondolat a lelki béke kútforrása: „Isten mindenütt jelen van.”

Azután nem tudott magáról többé semmit.

A férj, mint egy őrzöngő feküdt arcával neje márvány keblén, s hosszú lélegzetével iparkodék azt átmelegíteni, a másik kétkedő férfi oly szánakozva tekintte le rá: „Mi hasztalan küzdelem ez a halál ellen!”

— Nézzed, nézzed; nem veszed-e észre, hogy arca pirul?

A gazda fejét rázta, nem lehetett azon észrevenni semmit.

— Hozz egy tükröt, tartsd szája elé. Nem lesz-e homályos?

A tükrön nem hagyott nyomot semmi lélegzetvétél.

A férj folytatá a kétségbeesett kísérletet.

— Hagyj engem. Ne szólj hozzám. Ne szakíts félbe. Az elébb, ha tovább folytatom, már sikerül . . . Hiszen már az érverést hallották füleim.

S folytatá az örült munkát: átlehelni saját életét kedvese keblébe.

— Nézzed! Nem látod?

— Mit?

— Mit? Azt a verítékgyöngyöt homlokán.

A kérdezett azt felelte, hogy nem lát semmit. Hiszen saját szemei is kápráztak már. Ez észvesztő jelenet, hol egy háborodott lélek, mert a sors végzetében nem akar megnyugodni, a föltámadást készül erőszakolni, eltölté borzadállyal az egyszerű embert. Reszketett.

Pedig a hideg verítékgyöngy a márvány homlokon valóban ott volt.

— Mégsem látsz semmit? — kérdé Béla vad tüztől villogó szemekkel.

— Nem. Semmit.

Abban a pillanatban a hulla felnyitá nagy, fekete szemét, s mereven rábámult a tagadó szó kiejtőjére.

Az hörgő ijedelem fuldoklásával rogyott térdre . . . Minden jó lélek dicséri az urat!

A hulla merően nézett maga elé felnyitott nagy, fekete szemével.

Nem az élet öntudó tekintése volt az, hanem egy halottnak kőmerev nézése, mellyel élőket ijeszt.

— Látod! Látod! Ő él! — rebegé magánkívül a férj. A másik férfi pedig eltakarta arcát, és reszketett, és gondolá:

— Nem él, hanem „kísért”!

S valóban olyan volt e jelenet, mintha az őrült szerelem csendes halottját kísértette változtatta volna át.

Egy fehér alabástrom arc és két fekete, mozdulatlan szem!

Béla nem irtózott tőle. Odahajolt a kísértő rém arcára, és megcsókolta annak ajkát.

— Mit cselekszel? — Ne kísértés istent!

Óh, e fehér arcra, fekete szemekre irtózat volt tekinteni, őrzöngés annak száját csókkal illetni!

És íme a csók után — csendesen lezárta ismét hosszú selyemszálás szempilláit a halott, és halvány pír kezdett átde-rengni arcán.

És amint kezei össze voltak téve keblén, selyemszalaggal egymáshoz fűzve, lassan összekulcsolá ujjait, mint akik imádkoznak.

Béla őrzöngő nevetéssel mutatott rá; diadaltól hevült arcán a könny és halántékain a veríték csorgott alá. Óh, ez rettenetes harc volt. Ez Jákob éjszakai küzdelme volt istennel a pusztában! Isten engedte, hogy az „ember” győzzön.

A házigazda áhítattal ragadá meg Béla kezét, s ajkához szorítá azt.

— Csodát míveltél. Az erős szerelem halottakat támaszt fel.

— Most szólítsd nődet, vigyétek őt e hideg szobából, és ápoljátok.

— Bízd ránk. Őrizni fogjuk, mint isten ajándékát.
— Küldj az orvosért.
— Magam megyek érte, nem bízom másra. Lovaim pihentek. Reggelre itt leszek vele. Te pedig most siess, és menekülj. Nem jó itt lenned tovább.

— Elmegyek. De elébb esküdjél meg a közöttünk jelenlevő istenre, hogy nőmnek gondját fogod viselni, hogy bármily halottnak látszassék is, soha el nem hagyod őt temetni, míg én meg nem érkezem hozzá. Esküdjél meg!

— Esküszöm. E rettenetes éj emléke biztosít, hogy el nem felejttem, amit fogadtam. De most siess.

— Egy csókot még, Judit!

És a csóknak nem akart vége szakadni.

„Siess, siess!” A csendőr fölébredt a zajra odafenn, neszt fogott, gyanúsna találta a zajt, megindult; a nyikorgó lépcsőkön hangzanak léptei. Közelít. Óh, siess, siess!

Csak midőn az ajtó előtt hangzottak a léptek, midőn a csendőr a zárva talált ajtón kezdett zörgetni, akkor szökött ki Béla az ablakon.

A belépő csendőr gyanúsán kérdezé:

— Ki volt itt? Mi történt?

— Nézze ön. A halott magához tért — szól rámutatva a gazda. — Segítsen a koporsót átemelni a meleg szobába.

A hadfi lelke meg volt hatva; elhagyta, amiért jött, megfogta lábtul a koporsót, a házigazda fejtül emelte azt, s kivitték együtt a halottas házból.

Félóra múlva útban volt a derék házigazda a székváros felé, hol az orvos lakott. Fele úton szemközt találkozott az orvossal, s midőn megállítá, hogy tudassa vele az esetet, bámulva tapasztalá, hogy az orvos már mindenről értesülve van, s éppen oda indult. Valami fiatalember verte föl álmából még kora hajnal előtt. Leírta, milyen volt.

Az Béla lehetett. De hogy gyalog, a hegyeken keresztül, hogy bírta órákkal megelőzni házigazdáját, ki szekéren

járt gyors hajtással, azt magyarázzák meg azok, akik valaha nagyon szerettek.

Judit a halálos dermedésből életre térve, nehéz ideglázba esett; hetekig szenvedett, és többnyire magánkívül volt; mire a kór megfordult, midőn eszmélete, életerejé visszatért, már akkor Bélának híre sem járt sehoh az országban.

S Z E R A F I N

Éppen száznyolcvan nap múlt el Zeleji Róbert halála után, hogy Szerafin Fertőyhez nőül ment.

Ő egyébiránt mindent megtett, amit tőle várnunk lehetett.

Mikor a segesvári csatának híre jött, s vele együtt a Róbert haláláról monda, százféle változataival, szerteszét révedezett, akkor Szerafin kétségbe volt esve, meg akarta magát ölni, mérget készült bevenni; talán be is vette; talán nem is volt mérge. Azután el akart indulni, hogy fölkeresi őt a világban; hanem még akkor a híd nem volt újra fölépítve.

Még azután is sokáig, több hétig, rémületes volt, ahogy szenvedett, kivált, hogy bizonyos hírt nem kapott Róbert felől, kinek később csendes szemrehányásokat is tett magában, hogy ha él, miért nem tudat magáról semmit, ha pedig meghalt, miért nem adja tudtul álmában. (Ez óhajtasát később megbánhatta nagyon.)

A világ új fordultával sok régi dologból ismét új lett. A régi ház felépült hamvaiból, s a régi vendégek ismét ellátogattak termeibe. Nem ugyanazok, kik a közelebb múlt időkben, hanem egészen mások. A többek között Fertőy is.

Fertőy ekkor nagy úr volt. Biz én nem is tudom már micsoda? Annak az uraságnak a nevét sem örökítette a história.

Fertőy igen kedves ember lett a háznál, éppen, mint azelőtt; elfeledték neki, hogy mikor a legszomorúbb napok-

POLITIKAI DIVATOK.

REGÉNY.

IRTA

JÓKAI MÓR.

I. KÖTET.

A FORDÍTÁS JOGÁT SZERZŐ MAGÁNAK FENTARTJA.

PEST.

SZERZŐ SAJÁT KIADÁSA,

1862.

A *Politikai divatok* első kiadásának címlapja.

Utóhang a „Dolizkai Dicsőhöz”

Az utolsó munkáimról, egy bizonyos a „Dolizkai Dicsőhöz” hírdője a felvilágosító négyre.

Valószínűleg feltűnik az olvasónak az a jól ismert, s mi a szöveg folytatásán elcsúszó magis az olvasás, mely egy képiában megmutat, egykorú ezt más szöveg: az ellenkezőt - hat bajtörténetekhez járunk, hirtelen leírás s új fejérendő csup az. Képzőművészi képzetet megmutat a maga, s legyél a maga, a hat lakona, így olvasás: idetartozik a költővel dolozhat és jelleget való, olyan szemmel megfordul, s az az előző eljött valami feléje. az nagy, díszes szöveghez, mely a nagy elvárt híressé híres Képes, de semmi sem új szöveg, val a új Kasároff. az is jól allegorizál, a. mitől a sora költő Kell képezi a Kódyt való. a szöveg híres egy új szöveg: a Kódy elvárt: az elvárt megújulás a kértőnk lakona mindent.

Ez az a megújulás az, hogy az az a megújulás akkor kezdtem el megírni, a mikor az új athadányos korok (1861-ben) az a valódi megújulás előléte fel. hogy az el. minket megújulás, így elvárt kértőnk megújulás a poli. életet mindenki is a saját

Úgy ^{elvárt} ~~elvárt~~ való olyan nagyabb megújulás, mely a valódi megújulás hírdője az. az új ellen elvárt elvárt a ^{megújulás a költővel} 1/8/1/4 de utóhang minden nagy kértő ^{megújulás a költővel} ^{megújulás a költővel} újabb korokból az el, az Kértőnk a Kértőnk. az az előzővel való az hisz, hogy az mind jól lehet már valamennyi a hamis, a Kértőnk

Az Utóhang kéziratának egy részec. Megj. Révay Mór János:

Írók, könyvek, kiadók. Bp. 1920. 185.

**Audere Zeiten,
andere Menschen.**

Roman

von

Maurus Jókai.

Zweite Auflage.

Berlin.

Otto Jantze.

A regény német nyelvű kiadásának címlapja.

ban menekülni akartak a városból, ő volt az, aki azt izente nekik, hogy csak tessék „mulatni” ezután is ott, ahol eddig.

Holdváry mama sem kívánt többé napernyőket ilyen meg amolyan nagy emberek vállpereccsontjából készült fogantyúkkal, sőt inkább egyszerre igen okos asszony lett megint; leszámítva azt a csekély hajlamot, hogy inkább szeretett volna maga Fertőyhez nőül menni, mint a leányát nekiadni.

Ez adott is némi kis feszültségre alkalmat, aminek helyenkinti nyilatkozatait csak az érthette, aki a dologba be volt avatva.

Például, azt senki sem foghatta meg, miért emlegeti Holdváry mama Szerafin előtt annyiszor a szegény Róbertet; miért magasztalja oly sóhajtozva; miért mondja minden reggel: „Ma Róbertről álmodtam; meglásd, nemsokára csak itt toppan előttünk. Óh, szegény Róbert! Bizonyosan visszaveszik abba a charge-ba, amelyikben átlépett, mert olyan kitűnő tiszt volt. Ne búsulj Szerafin, ne búsulj.”

Hanem aki a családi viszonyok kulcsával bírt, az már aztán tudta, hogy ez a vigasztalás arra való, hogy Szerafin ne gondolja magát egyhirtelen özvegynek és szabadnak.

Szerafin nem szokott az anyjával feleselni.

Egy napon aztán Fertőy azzal a lesújtó hírral lepte meg az asszonyságokat, hogy most már bizonyost mondhat Zeleji Róbert halála felől. Soknemű összeköttetései folytán sikerült kitudakolnia Erdélyben azt a három embert, akik Róbertet a csata helyén megtalálták és eltemették; itt van mind a háromnak (hiteles szászöldi polgártársak) autentikus vallomása, ők kutatták ki a zsebeit, meglelték a tárcájában a nevét; a nevét följegyezték, a tárcáját megtarták maguknak érdemlett jutalmul; a személyleírás is összevágó, a három tanú kész akármikor esküt is letenni vallomása mellett, ami egyébiránt szükségtelen. És így már most kétségtelen, hogy Róbert valóban meghalt.

Hiszen valóban meghalt! De temetéséről csak a felhők tudnak, akik az áldozat füstjét magukba felvették, s azok nem árulják el azt senkinek.

Az egyedüli ember, ki őt valóban látta meghalni, elvérenni, lángokban, füstben, párában elrepülni, aki el tudna vezetni a körülzöldült hamvvederhez, mely Róbert hamvait rejtj: Pusztafi, a költő, nem került azon éj óta elő.

Hová lett? Őt is elsöpörte-e a harci vihar? Valahol megölték tán az erdőben bujdokoltában. Talán azon sírok egyikébe hányták, amiknek lakói nincsenek megnevezve. Talán elfogták a muszkák, s magukkal vitték, ki tudja hová? Vagy talán legrövidebb úton börtönbe jutott? Kinek lett volna rá gondja?

Egyszóval eltűnt, elenyészett; nem is fogunk tán róla hallani hamarább, mint mikor itt lesz az idő jó éjt kívánni, s bezárni az egész hihetetlen történetet.

Hanem hát azért a gyász hírt szabad volt bizonyosnak venni, senki sem kételkedhetett annak valóságában.

Erre aztán az egész család mély gyászt öltött, s mennyire meg volt hatva a veszteség érzetétől, azt csak azon egy esetből is meg lehet ítélni, miszerint Holdváry mama a helybeli szabójának felmondott, mivel az oly ügyetlen volt, hogy a gyászruhákat fekete atlasz-szalagokkal díszíté föl, holott tudnia kellett volna, hogy a fekete atlasz csak háromnegyedrészt gyászhoz való, az egész mély gyászt bársonyszalag díszítmény fejezi ki.

Szerafinnek igen jól illett a fekete özvegyi mez; az eleven arcokat különösen érdekessé tudja varázsolni a provizórius szomorúság.

De valóban igazságtalanok volnánk hozzá, ha eltitkolnók, hogy a szép asszony szenvedett. Nagyon szenvedett. Mikor senki sem láthatta, nagyon sokat sírt, s voltak pillanatai, amikben szíve szerint óhajtotta, hogy bár halhatna meg szívzsakadásban, ne élne tovább ezen a világon, melyben senkit sem szeret többé.

Csakhogy különböző a betegségek természete. Ugyanaz a fájdalom, ami annál a másik asszonynál idült betegséggé fajul el, ennél mint hevenyláz tör elő, életveszélyes lefolyással, aggodalmas válsággal; hanem — azután kigyógyul belőle az ember.

Vajon „egészen” kigyógyulhat-e?

Erre csak a kérdező orvosnak felelnének meg talán.

Hiszen egy kitömött mókusra is visszaemlékezik az ember, amivel játszani szeretett.

Az is meglehet, hogy szerette Róbertet Szerafin. Nőknél semmi sem lehetetlen.

Hanem azért mégis megtörtént az, hogy Róbert halála után száznyolcvan napra férjhez ment Fertőyhez.

Egy-két ember megszólta érte, hogy biz az még korán volt, hogy mégis jobban utána kellett volna járni a férj halálának, s megvárni, míg végképp elhangzik a halálharang utolsó kondulásának ringása, azután kezdeni rá a nászzenét. Olyan vakmerők is voltak, kik otthon bizalmas négy fal között még azt is orrolták, hogy mint lehetett Zeleji Róbert után mindjárt éppen annak ellenlásához fordulni, hisz Zeleji és Fertőy két pólus! Hanem az utcára senki sem vitt ki hasonló érzelmeket; Fertőy és ifjú neje, ha végigkocsikáztak az utcán, minden ember ismerős mosolygással emelt kalapot előttük. Kisvárosban nagyon megsüvegelik, aki kocsiban jár. Fertőy rossz kedvétől pedig jó volt félni.

A régi baráti körök tehát újra feltalálták egymást: Blumné megint a várban lakott, megint Perflexnének hitták, s Szerafin gyakran elkocsikázott hozzá, néha férjével, néha mamájával, többször egyedül is.

Ott benn a várban igen szép séták esnek; a bombamentes kazamáták teteje gyöppel van fedve; az egyik szögleten kis kínai mulatóka van felállítva; ezen a gyepes magaslaton sokat sétált Szerafin csevegő barátnéjával, abban a kínai mulatókában sokat nevettek együtt mindenféle napi bohósággon.

Arra talán egyik sem gondolt, hogy a szép zöld pázsit alatt, mely lábaik alatt hajladozik, egy ölnyivel alább tömör boltozat következik, annak oldalai öles vastagságú falak, e falakon keskeny ágyúlőrészek szolgálnak ablakul, s az ablakon mindenféle emberek néznek ki a távol napfény után, s ezek az emberek ott nagyon jól hallják, mikor a fejük fölött olyan jóízűen kacag valaki.

Aki látott már ilyen ágyúlőrészeket belül, emlékezni fog rá, hogy azok egy inkább széles, mint magas kürtőnyílásból állanak, ostrom idején álló lövegekkel vannak felszerelve, miket kerekas támlányokon gördíthetni előre, hátra, más időben pedig mint raktárak használtak gabona és lisztneműek számára, néha aztán a sánctoglyokat is itt tartják, s ilyenkor a lőrészek külső nyílását, a belső kettős keresztvason kívül, még sodronyráccsal is el szokás látni.

Szerafin tehát gyakran sétált Blumnéval a szép áprilisi verőfényen a rácsos lőrészek előtt; az őrtálló katonák nem szóltak nekik, látták, hogy a házhoz tartozandók.

Egy napfényes délután ismét nagyon jó kedve volt a két asszonyságnak.

Szerafin meggyszín piros kázmér ruhát viselt pálma szegélyzettel. Blumné efölött tréfált.

— A pálmák, hiába, mindenütt diadal jelei. Volozov nem győzhetetlen többé.

Volozov? Új név! Még ezzel is meg kell-e ismerkednünk?

Szerafin kacagott.

— Bizony, ha Volozov úgy állja a tüzet férfiak ellenében is, mint a nők előtt, akkor nem tudom, hogy jutott a Vlagyimir-rendhez?

— A herceg egészen itt veszett. Pedig már egy árva szotnyája sincs az országban.

— Te, talán nem is volt?

— De bizony vitéz katona, sebet is kapott.

— Borotválkozás közben.

— Ej, ej, Szerafin, az nem jó jel, ha egy fiatal nő egy fiatal férfit rágalmaz.

— Miért?

— Annak a jele, hogy védelmezi magát ellene.

— Óh, ha! Az Fertőy dolga, a feleségét férfiak ellen védelmezni.

— De 'jssz az, barátném, meg nem véd. Nem mondom, hogy valami közönséges ember ellen nem, de hercegek ellenében azt tartja a törökökkel, hogy „egyedül istennél az oltalom”.

— Ne rágalmazd a férjemet, kérlek — szólt Szerafin azzal a hamiskás komolysággal, mely az iróniát csak azért rejté, hogy kitüntesse. — Tudod, hogy minő gyöngéd viszony áll fenn közöttünk.

— Óh, tudom! Néha még együtt is szoktatok ebédelni.

— De hidd el, ő igen jó ember.

— Volozov is azt mondja.

— Már hogy tudná azt Volozov? Hiszen még sohasem is látta.

— Hisz éppen azért mondja, hogy jó ember.

— Ah, az nem áll; a herceg mindig Fertőyt keresi.

— S különös szerencsétlensége van őt sohasem találni, hanem helyette mindig tégedet.

— Ejh! hogy a te rossz nyelvednek ezúttal ne legyen igaza, hát Volozov két nap múlva csakugyan elutazik.

— Óh, azt tudom, hanem csak Varsóig.

— Mit tesz az a „csak”?

— Azt teszi, hogy ott könnyű rátalálni.

— Kinek? Csak nem engem értesz tán?

— Nem. Fertőyt értem.

Szerafin azt tartotta, hogy ez már a határa annak, amit tréfának szokás nevezni, s hangos nevetéssel ütötte el a dolgot.

E percben ismét egyike előtt haladtak el ama rácsos lőrésnek.

— Nézd, milyen hamisak ezek a rabok — szólt Blumné, más tárgyra fordítva a beszédet —, hogy dugja ki valamelyik az ujját ott a sodrony között.

Szerafin futólag odatekintett; valóban egy kidugott ujj látszott mozogni a rostélyon kívül.

— Ha az őr meglátná, majd a körmére koppantana — jegyzé meg Blumné tovasétáltában.

— Vajon miért teszi azt? — kérdé kíváncsian Szerafin.

— Szokták. Többször láttam. A férjem azt mondja, azért teszik, hogy figyelmeztessék a járókelőket, hogy ott foglyok vannak.

— S mit használ az nekik?

— Hát akadhat néha olyan érzékeny lélek, aki egy kis írót és papirtekercset, vagy egy pár forintost dug be nekik a rácson, mikor a katona nem látja.

— Talán te is tetted már?

— Nem biz én. A pénz, tudod, nálam nemigen hányjavevi magát, írószereket pedig tilos nekik adni, mert valami kárt tehetnének vele.

— Micsoda kárt? Nem tudnám. Én odamegyek.

— Azt ne tedd. Ha a várparancsnok megtudja, megtiltja az itt sétálást.

— Hát hiszen csak egy pár forintot akarok neki beadni, azt miről tudhatnák meg?

— Ejh. Ne tégy ilyeneket. Hagyd őket magukra.

— Hátha valaki, aki bennünket ismer; valami ismerősünk a „múlt” tavaszról.

A két nő ennél a szónál összenézett, s most már Blumné nem mondta Szerafinnek, hogy ne adjon be valamit a rostélyon. Úgy egy kis öt pengő forintos bankjegyecskét összehajtogatva. Milyen jóleshetik az valakinek, aki most tizenhét krajcárt kap naponként, s aki talán húsz pengős bokrétát nyújtott valaha a két hölgy közül valamelyiknek, mikor táncvigalom volt.

Csak éppen azt várták meg, míg a fegyveres őr ismét elhalad, és háttal fordul.

Akkor aztán megindultak ők is az őr nyomában, egypárszor végigsétáltak mögötte jobbra-balra néhány ölnyi távolságban tőle, s mindannyiszor láthaták, hogy az az egy ujj előtűnik a rács közül.

Egyszer aztán Szerafin hátramaradt, míg Blumné folytatta a sétát az őr mögött, hogy az a ruhasuhogásról azt higgye, mintha mind a ketten nyomában járnának, s azalatt Szerafin hirtelen odasuhant a vasrácsos ablakhoz.

A pénzjegyet összegöngyölítve kezében tartá, hogy majd azt hirtelen be fogja dugni a sodrony rostalyukai között.

A félig kidugott ujj a hölgy közeledtére egész a harmadik ízig előtűnt a rostély közül, s azon a harmadik ízen meglátta Szerafin azt az opálgyűrűt, a természetes kereszttel közepén, melyet Róbertnek adott eljegyzéskor.

Szerafin egy rémületeset sikoltott, és ájultan rogyott össze.

KIÉ VOLT HÁT AZ A GYŰRŰ?

Ha Szerafin akkor, midőn magához tért otthon puha ágyban fekve, orvosoktól körülvéve, elég lélekerővel bírt volna nem titkolni el egy rettentő gondolatot, mely egész valóját betöltte; ha nem iszonyodott volna attól az eszmétől, hogy megtudjon valamit, ami kétséges, lehet igaz, lehet tévedés; ha nem hallgatta volna el azt az álomrontó sejtelmet, aminek hatása alatt idegei reszkettek, mintha láz gyötörné, nagyon sok fájdalomtól megkímélte volna magát, amit később ki kellett szenvednie.

Ha Szerafin nem iszonyodott volna szemébe nézni egy rémnek, mely őrült óriásként magasult fel képzelete előtt, nagyon sok rossz álmától megszabadult volna. Mert vannak üldöző gondolatok, amiket a felkeléstől a lefekvésig el lehet némítani; de akkor, midőn más boldog számára csend van, azok előjönnek, és megkezdik rendszer nélküli kínzásaikat, s a lélek nem menekülhet előlük az álomlét boldog országaiba; oda is követik.

Ha Szerafin csak egy szóval is megmondja az okát valakinek, hogy miért sikoltott oly rémülten, midőn amaz ablakhoz lépett, s őszinte kérdést tesz aziránt, hogy ki van odabenn, akinek az ujján Róbert gyűrűjét megismeré, hát akkor megtudott volna ilyenforma történetet.

Pusztafi azon napon, hogy a mocsárból kimenekült, véletlenül egy csoport határőrre bukkant, midőn a

havasokon keresztül akart vágni; azok elfogták, s elvitték Aradra.

Néhány hónappal elébb is volt már ott, tulajdonképpen a vár első átadásakor, s a helyiségekkel jól ismeretes volt.

Az a helyiség, amelybe került, több hónapig szalonnás raktárul használtott; úr változtával valami iroda szorult bele, annak a szemetje látszott a szögletekben felhalmozva most is, összeaprított, tépett és gyúrt papírrakás mivoltában.

A szoba minden szegletében voltak olyan kis ökölnyi lyukacsok, amik nem éppen szükségesek ugyan, de már szokásosak ilyen helyeken; a patkányok lyukai.

A szalonna-korszak idejében a patkányoknak persze jó dolguk volt. A papiros-korszakban ezt aztán annál jobban megsínylették.

Ablaka nem volt az alkalmatosságnak, hanem az ajtó fölött volt egy nyílás, melyen át egy homályos folyosóról világosságot kapott; már amennyit éppen kaphatott.

A bútorzat állt egy asztalból, egy tábori ágyból és egy székből. Egyéb utenziliák egy korsóra és egy bádoggal gyertyatartóra szorítottak, melybe faggyúgyertya volt téve.

Pusztafi, ki idáig gyalog jött, s még hozott is valamit a lábán, el volt fáradva, s rögtön ledült a tábori ágyra.

Hanem ott nem maradhatott soká, mert ott rögtön nekiállt egy patkány a lábbelijének, s kezdte róla a talpat lefejtegetni. Ígérkezett még több is hozzá.

Pusztafi kénytelen volt azt tenni, hogy az asztra feküdjék, ahová már nem mehetnek utána; s miután az aszton feküdt, a gyertyát a szalmaszékre kellett letennie.

Onnan aztán azzal a nyugalommal nézte, hogy mi történik körülötte tovább, amit csak azok ismernek, akik már voltak abban a helyzetben, hogy mindent elvesztettek, s most nyugodtan várják, hogy ki vehetne még rajtuk valamit.

A zörgés, motozás a papirosalomban, az aprózott futó léptek, a visítás, cincogás a szögletekben, a kaparás a falon, az

asztallábak dühös rágása, mindig növekedő mérvben jelenté, hogy a mélyben lakók nincsenek megelégedve a változással.

Pusztafi hagyta őket dühösködni.

Egyszer egy kihízott őspatkány azt a mesterkedést követte el, hogy a szalmaszék lábán felmászott, s a szék karjára leült, és onnan pislogott az égő gyertyába. Nem mintha abban valami nagyon gyönyörködött volna, hanem mert abban a véleményben volt, hogy milyen jó volna ahelyett, hogy ez a gyertya itt csak haszontalan világosságot terjeszt, zsíros tartalmával egy szegény éhező családnak egy napra való szerencséjét megalapítani. De hogyan hozzányúlni, mikor a gyertya ég?

A patkány leszállt a szék karjáról, körülzaglászta a gyertyát, felnyalogatta a tartórukat a faggyúpettyeket. Vágyait ez még jobban megerősíté. Felágaskodott hozzá; a lángnál elpörzsölte a bajuszát, meg a szemöldökét. Azon aztán dühbe jött; derékon kapta az egész szál gyertyát, s tartóstól együtt lerántotta a székről a földre, s iramodott vele, dacára az égő kanócnak, a szeglet felé.

Pusztafi mindezt egy összetört ember flegmájával nézte csendesen.

A patkány belevitte az égő gyertyát a papírhalmozba; a papiros meggyúlt. Pusztafinak ott volt mellette a korsó tele vízzel — a kezét sem mozdította utána. Nézte, hogy gyullad meg apródonkint a papírhalmoz, arról a táborigy, arról aztán majd a többi.

Hanem amint a füst kezdett kitódulni az ajtó fölötti résen, jött ijedve porkoláb és ordinánc; nyitották az ajtót, s kérdezték, mi baj.

Pusztafi elmondta, ami történt.

— Miért nem oltotta ön el a tüzet? — kérde a porkoláb.

— Az nem az én kötelességem — felelt az hanyatt fekvé és meg sem mozdulva helyéből.

— De hisz ön is itt éghetett volna.

— Az nem az én gondom.

A porkoláb fejet csóvál, morgolódott; végül az ordi-
náncon gyakorolta hatalmát, azt hagyva hátra, hogy takarítsa
ki a szobából azt a sok papírlomot.

Az ordináncot Vencelnek hitták, fiatal linzi fiú volt,
csinált virágot viselt a lapos kék sipkája mellett.

Vencel azalatt, míg a pörkölt hulladékot takarította, elébb
füttyölt, aztán dalolt, egyikére azon népdaloknak gyűjtva rá,
melyet atyáinkfiai „gassenhauer” névvel tisztelnek meg. Talán
azért dalolt olyan vígan, hogy annak az asztalon elnyúlt komor
embernek egy kis jókedvet csináljon.

A gassenhauer tartalma ilyenforma volt: „Engem meg-
ver a bor, én megverem a kocsmárost, a kocsmáros megveri
a feleségét. Didldumdáj. A kocsmárosné szeret engem, én
szeretem a bort, a bor meg szereti a kocsmárost. Didldáj.”

Háromszor is eldanolta, és meg volt vele elégedve; leg-
alább úgy mosolygott arra a mogorva emberre ott az asztalon.

— Hallod-e, Vencel barátom — szólítá meg őt Pusztafi,
két kezét vánkosul rakva a tarkója alá. — Te ugyebár valóság-
gal is szereted a bort?

— Csak volna.

— Én tudnék neked sok bort és igen jó bort szerezni, ha
rám hallgatnál.

— Nem szabad ám valami rosszat tenni.

— Ne félj. Semmi rosszat sem kívánok érte. Csupán
csak egy üzenetet kellene megírni egy szép asszonynak, amiben
senkinek sem lesz semmi kára. Az a szép asszony K . . . ban
lakik; a férje elesett a csatában; azt kellene neki megírni, hogy
férjhez mehet már megint.

— No, azt meg lehetne tenni. Hát aztán hol volna a
borraivaló?

— Nálam bizony nincs; azt láthatod, hogy én pénzzel
nem járok; hanem tudlak utasítani olyan helyre, hol igen jó
borokat lehet kapni ingyen.

— Lopni?

— Nem lopni, csak felvenni a föld alól, ahol el vannak ásva. Ott az senki jószága ügyis.

— Hát hol van az?

— Ráutasítlak, hanem elébb ígérd meg, és add esküszavadat, hogy ezt az izenetet postára teszed fel; adj egy szelctet abból a sok rossz papírból.

Vencel adott neki egy darab nyíradékot.

Pusztafi ráírta, hogy ő is érthesse, németül e szavakat „Zelevi Róbertnének K . . . ban. Önnek férje elesett S . . . alatt, Pusztafi temette el; gyűrtíje nála van.”

— El tudod-e olvasni?

— El.

— No hát tedd fel ezt a postára, s a címre küldd el.

— Jó. Hisz azért csak nem lesz semmi bajom.

— Ne félj. Hisz ez családi ügy. Mármost hát láss jutalmad után. A borokat palackokban mi ástuk el a II. kazamáta alatti pincének egyik szegletébe, mikor egy hónap előtt itt tanyáztunk.

— Hisz ez éppen a II. kazamáta.

— Nem tudtam. Tehát ide figyelj. A lépcső mellett mindjárt, ahogy lemégy, balra van két hosszú ászokfa. Amint a külsőt felemeled, annak az aljára veres olajfestékkal van festve egy karika. Ott azon a helyen kezd el a földet felvájni. Majd nemsokára találsz egy rézpitykét, azt mikor fel akarod venni, észreveszed, hogy egy vékony lánc jön fel utána; a vékony lánc — egy vastagabb láncot húz fel maga után, s mikor azt megkaptad, csak húzzad erősen; egy ajtó fog fölemelkedni, s azon ajtó alatt megtalálod azokat a jó borokat és pálinkákat, miket mi egy időben oda elrejtettünk, azt gondolva, hogy jó lesz, ha majd visszajövünk értük.

— No, majd meglátom, ha igaz, az úrnak is hozok belőle.

— Köszönöm Vencel. Hanem hát elébb add fel a postára azt a kis izenetet.

— Feladom uram, amit én magamra vállalok.

— De arra kérlek, édes szép Vencel, hogy elébb járj el a postára, azután igyekezzél az elásott kincs után, mert félek, hogy majd azután elfelejted.

— Esküszöm, uram, hogy nem felejttem el.

— De mégis kérlek igen szépen, hagyd utoljára a bor-keresést.

— Jól van, uram. Meglesz.

Vencel ezalatt összetakarította a papírszemetet, s kiséperte az ajtón.

— Hová tegyem a gyertyát, hogy megint el ne vigyék a patkányok?

— Csak vidd ki magaddal; én alunni fogok.

— De az ám a rend, hogy idebenn gyertyának kell égni.

— Hát akkor akaszd a kilincstre. Jó éjszakát.

Vencel is jó éjt kívánt, az ajtót újra bezárták; Pusztafi behunya szemeit, a víg fickó végig énekelt a folyosón: „Engem szeret a kocsmárosnő, én szeretem a bort, a bor meg szereti a kocsmárost.” (Hogy miért szerette a bor a kocsmárost, annak bizony nehéz volna hirtelen okát adni.)

Vencel pedig gondolá magában, hogy ha az ember gyakorlatilag fogja fel a kérdést, csakugyan elébbvaló a teendők sorozatában a borok felfedezése, mint annak az izenetnek postára vitele. A rossz hírnek szabad egy éjszakát késni, a jó bornak pedig kár csak egy óráig is heverni.

Csak az az egy nehézsége volt a kivitelben, hogy ahhoz a pincéhez neki nem volt bejárása, mert az egy tábori sütő felügyelete alatt állt, ki ott tartotta a lisztet.

Nem volt tehát más expediens, mint a kijáró sütőlegény ismeretségét felhasználni, azzal őszintén közölni a titkot, megtartva a helyiség leírását rejtélynek, s a közös zsákmányt megfelelni vele jópajtsálag.

Úgy tett tehát.

Hubert, a sütőlegény, igen kapacitálható ifjú volt; a pince azon osztályának kulcsa nála állt; a takarodó után a két reményteljes fiatalember leosont a kazamáta alatti pince lépcsőin, s akadálytalanul megérkezett a Pusztafi által leírt helyre.

Amint az első ászokfát fölemelték, a veres jegyre csakugyan ráakadtak; most már teljes bizalmuk volt Pusztafi fedezéséhez.

Egy lisztkeverő lapáttal, meg egy tűzhelyi vaslapockával elkezdék a földet félrehárítani azon a helyen, s csakhamar ráakadtak a megígért rézgombra is.

A gomb fülén ott volt a vékony lánc, a vékony lánc felhúzta a vastag láncot, s amint abba egyesült erővel belekapaszkodtak, felnyílt lábaik előtt egy vasajtó, mely tán hat négyszöglábnyi lehetett.

A látvány felülmúlta a várakozást. Egy üreg nyílt meg szemek előtt, telides-tele minden alakú boros palackokkal.

A legelsőnek, melyet kiemelének, rövid úton nyaka szeggett, s tartalma tetteleges vizsgálat alá vétették. Fejedelmi bor volt! Valami muskotályféle. Bezzeg nem olyan bor, amelyik a kocsmáros *szereti*; ezzel ugyan még semmi kocsmárosnak se volt semmiféle *liaisonja*, mert ez úgy jelent meg, ahogy valami magyar dinasztia pincéjéből kiszabadíták.

— Hallod-e, Hubert, itt ne igyunk sokat, mert könnyen lecsípjük magunkat. Pincében inni nem jó, tapasztalásból mondhatom. Hanem vigyünk fel magunkkal annyit, amennyi magunknak elég, a többit pedig takarjuk le ismét, s aztán majd apródonkint rájárogathatunk.

Hubert helyeselte ez indítványt.

Az volt csak a kérdés, hogy mit válogassanak ki. A megkezdett muskotályhoz még igen jól illett egy karcsú derekú ménesi, villogó, mint a gránát. Következett a válogatás, a mindenféle égetett szeszekből. A választás egy fekete üvegű ürömlélre s egy öblös hasú arrakra esett. Volt ott más is elég:

rosztopcsin, curacao, allash, maraschino; műértőkre nézve varázserejű hangok. Valóban mesés kincs olyan emberre nézve, aki ezeket meg tudja becsülni.

Amint Vencel adogatná fel a palackokat egyenkint Hubertnek, egyszer egy szép cifra papirosos cinklappal borított üveg nyaka akad a kezébe, melyet amint fölemelt, egyszerre nagy hirtelen visszabocsátott megint a helyére.

Az a palack, mely különben nem volt nagyobb egy közönséges pezsgősüvegnél, legalább is nyolc fontnyi súlyosnak tetszett, amint fölemelte.

Vencel igen gyors eszű fiú volt, s ilyenforma eszmejárás gombolyodott le gondolatmotolláján:

„Olyan bor, melyből egy üvegre való nyolc fontot akar nyomni, nem lehet a világon.”

„Ekkora súllyal ilyen kis terme mellett semmi sem szokott bírni, mint az arany.”

„Ebbe a palackba arany van eltéve.”

„Most lehet már érteni, miért volt a többi is ilyen nagy gonddal elrejtve.”

„Hanem ennek a palacknak a tartalmát csakugyan nagy bolondság volna Huberttal megosztani, miután a szerződés úgysem szól egyébre, mint csak borra.”

Ezt gondolhatta magában Vencel, amidőn azt az indítványt tevő bajtársának, hogy elég lesz a kiszedett palackok száma ez alkalomra; ő csak vigye fel azokat; azalatt majd Vencel magára vállalja a rejtekajtó helyretevését, s az egész kincsnek újbóli betakarását. Addig ő rejtse el a palackokat a felső bolt alatti dercés ládába.

Hubert ezt egészen okos indítványnak találva, az eddig napfényre szánt palackokat köpönyege alá rejté, s felballagott a pince lépcsőin.

Mikor a pinceajtót betette maga mögött, Vencel megvárta elébb, míg a nagy dercés láda nyikorgását hallja, s csak akkor nyúlt a rejtélyes tartalmú palack után.

Hogy ez a vártatás Hubertre nézve nagyon okosan történt, azt a következmény majd mindjárt igazolni fogja.

A nehéz palack átlátszatlan üvegből volt, nem lehet látni, mi van benne.

Vencel azonban iskolázott fiú volt, s annyit tudott, hogy az arany minden földi anyag között a legtöbb súllyal bír; ez tehát nem lehet egyéb, mint arany.

Felnyitni az üveget dugójánál, s egyenkint kirázogatni belőle az aranypénzeket, nagy idővesztéssel és gyanút keltő zajjal járna. Szükségtelen is volna ily találmánynál az üveget kímélni. Ő tehát röviden fog vele elbánni, hogy hirtelen hozzájusson a tartalmához; megfogja majd az üveget a nyakánál, hozzáüti a csizmája sarkához, az kétfelé esik, az arany kihull; ő zsebre rakja azt, s Hubertnek referál, hogy biz egy palack pálinka eltört, tartalma elment a föld alá.

Hogy milyen örült vakmerőséget gondola ki ezzel a fiatal-ember, azt a következő perc bebizonyítja.

Abban az üvegben nem volt arany, hanem durr-higany.

Ha valakinek kétségei volnának az iránt, hogy a durr-higannyal mennyire lehet tréfát űzni, annak röviden elmondjuk, hogy a durr-higany azon szer, mellyel a gyutacsokat készítik; az a fehérsárgás por, mely azon kis rézkupakok fenekén szokott lenni, amikkel a lőfegyvereket elsütik. Ez a vegytani készítmény általában azzal a szokással bír, hogy legkisebb ütésre, néha csak a papírról leseprő toll zsúrlására is ellobban, s romboló ereje körülbelül százötvenszerre nagyobb ugyanannyi súlyú lőporénál.

Tehát nyolc fontnyi durr-higany fellobbanása körülbelül annyi hatású, mintha valaki tizenkét mázsza lőporba vetne kanócot.

Ami ezentúl történt, azt Vencel nem beszélte el senkinek; azt Hubert szavai nyomán tudjuk, ki azon pillanatban, hogy a lelt palackokat a derce közé bedugdosta, egy földrendítő pukkanás által álló helyéből a dercés ládába vágott, onnan

ládástul együtt a levegőbe felrepült, s hüvelyestül együtt a Maros túlsó partjára esett le. Szerencséje volt a tömérdek korpa, mely megőrizte attól, hogy agyonzúzta magát. Ott rátaláltak a lelt palackokkal egyben.

Hanem annak az utolsó palacknak a hatása rettenetes volt!

Tizenegy szoba repült a levegőbe. A várparancsnok, ki a lobbanásra szobája ajtaján kirohant, küszöbén túl egy romokkal telt mélységbe zuhant, s ott halálra zúzta magát, a kazamáták fel voltak dülva, a sáncok összeszagatva; ezer ölnyire az egész környék beszórva töredék kövekkel, téglákkal.

Vencelt a pince falán lelték meg. Egy odamázolt tömeg volt; minden csontja oly apróra törve, mintha mozsárban sulykolták volna szét.

Pusztafi mintegy csoda által menekült meg. Őt is felvetette a robbanás, de nem messze egy zsuppasztagra hajította le; azonkívül, hogy haja és szakála mind leperzselődött, semmi baja sem történt.

Hanem azért mégis elszállíták másnap több gyanús fogollyal együtt.

Így jutott a k . . . i kazamátákba.

Ő volt az, ki miután hiába törekedett holt barátja izenetét Szerafinnal tudatni, midőn ott látta őt sétálni ablaka előtt, kinyújtott ujjával iparkodott tudtára adni, amit az oly aggódva kívánt megtudni.

És Szerafin efelől sohasem szerzett magának biztos tudomást.

Nem is kérdezősködött, mert félt, hogy válaszul azt is nyerheti: „A gyűrű viselője első, korán elfeledett férjed, Róbert.”

HOGYAN FOGOTT KOLBAY ŐRNAGY TÖRÖKÖT?

Kolbay őrnagy életrendébe némi kis változatosságot hozott az új időszak. Olyan napok fordultak elő, amikben az öregúr azt hitte, hogy lám, őneki is lehet valami hasznát venni.

Ez az üdvös foglalkozás abból állt, hogy naponkint fellátogatott a várba; megtudta, nem hoztak-e új foglyokat; azokhoz könnyű volt neki bejutni. Azután eljár azoknak az apró kívánalmaikban egyik hivataltól a másikhoz, porkolábtól a várparancsnokig; mindenkinél otthonos volt. Az egyik fogolynak az a kívánsága volt, hogy olvashasson, adjanak neki könyveket; a másik többször óhajtott volna szabad levegőn járni. Némelyiket a felesége kívánta meglátogatni, más meg egy kis boroskát kért beküldetni, kinek meg nedves volt a szállása; ezeknek a megbízásait ő mind rendre szedte, s azokban telhetőleg eljár. Minden egyes embernek elmondta a velük érintkező felügyelő hatalmak előtt egész élettörténetét, családi összeköttetéseit, jellemét; mindent a legjobb oldalról fogva fel, és aztán nagy volt az öröme, mikor egy-egy súlyosan fenyítettnek kieszközölhette, hogy beszélhet a feleségével, vagy olvashat könyveket, vagy hogy éppen tintát és papírt is kap.

Már úgy is csúfolták a szegény öreget, hogy „a rabok apja”.

Délben, este pedig, mikor hazafelé ment a várból, rendszeren bekocogtatott az öreg Lávayné útbaeső ablakán: itthon

van-e nagyasszonyom? Ne sírjon mindig. A fiának még semmi baja.

Az öreg asszonyság azután olyankor ki szokta nyitni az ablakát, s elbeszélgettek, rendesen ugyanerről a tárgyról. Kolbay biztosítá a kegyes özvegyet, hogy Bélának még semmi baja, mert őneki rögtön megmondanák, akármely részében az országnak lenne is elfogva.

— De hátha meghalt? — ez volt a jó asszonyság legnagyobb kétsége. — Ha élne, csak tudósítana.

— Nehéz ám most levelet írni, kivált bujdosó embernek.

— De hogy a felesége sem ír.

— Az pedig derék asszony! Mért nem megy hozzá maga nagyasszonyom, hogy beszélne vele?

— Pest ezer mértföld most. Útlevéllel kell járni, azt zsanárnak mutogatni, policájra felküldeni, oda személyesen érte menni, magának a nevét aláírni; száz emberrel ungorkodni. Nem ilyen öreg asszonymak való az már.

Erre aztán nagyot köszörült a torkán Kolbay, s nem mondott se jót se rosszat, hanem odább ment.

S ez a beszéd másnap is így folyt, mindennap ugyanarról a tárgyról, s mindennap veresebbre sírt szemmel jelent meg az özvegy az ablaknál, s mindennap erősebben állítá, hogy Bélának halva kell lenni, mert mégsem tudat magáról, s mindennap keserűbbé vált panasza az ifjú asszony ellen, ki nem tudatja vele, él-e vagy meghalt Béla.

Az öreg katona csak vigasztalta azért mindennap, s védelmezte az ifjú asszonyt.

Egy délben szokatlan gyorsasággal s egészen felhevült állapotban látták az utcán végigsietni a hadastyánt. Úgy tetszék, mintha egy szekeret akart volna utolérni, mely előtte dőcögött, s a hepehupás kövezeten egy halom rőzsével megakadottan bizony nem is igen gyorsan haladhatott, de amelyet Kolbay úr köszvényes lábainak mégis elég dolog lett volna megkeríteni.

Nem is foghatta el hamarább a szekeret, mint mikor az Lávayné kapuján behajtott, s az udvaron megállapodva, a szekér gazdája, Kapor uram, elkezdé arról a rőzsekötegeket lehajigálni.

Kolbay odatopogott a szekérhez, s belekapaszzkodott a lőcsbe, mintha nem akarná odább eresztetni.

— Frissen, frissen Kapor András uram! Hányja le hirtelen azokat a rőzséket, s aztán vigyen engem fuvarba rögtön.

— Adjon isten — felelt András gazda a nem is mondott „jó nap”-ra, s egykedvűen hányta le a rőzsekévéket. — De bizony még egyet kellene fordulnom a szigetbe a nagy-asszonynak.

— Azt hagyja máskorra; most velem kell jönni.

— Aztán hová?

— Majd megmondom akkor; csak siessen.

— De mennyi időre, kérem?

— Nem tudom, nem tudom! Mit tudom! Talán fél napra, talán egy napra, talán egy hétre, amíg utol nem értem azt az embert!

— Kit akar utolérni őrnagy uram? — szólalt közbe az öreg asszonyság hangja, ki már negyedszer kívánt szerencsés jó napot a hadastyánnak az oszlopos folyosóról, de amit az egyszer sem hallott.

— Ah! Adjon isten édes lelkem. Csakhogy egyszer megkaphattam azt az embert.

— Kit kapott meg?

— Hát képzelje azt a hallatlan vakmerőséget. Most ment itt végig az utcán, fényes nappal, kocsin. Ezekkel az élő szemeimmel láttam. Tulajdon szemeimmel láttam, különben nem hinném.

— Kicsoda? — kérdé repeső hangon Lávayné, egy percre az a gondolatja támadt, hogy talán az ő fia.

— De hinné-e valaki azt a botor merészséget. Éppen ebbe a városba merni jönni! Fénnyes nappal! A maga tulajdon

ábrázatával! Igaz, hogy ki volt borotválva az álla, de az ilyen pofára ráismer az ember, ha kifordítja is.

Lávayné elszomorodott. Itt nem Béláról van szó.

— De hát kit látott már, őrnagy uram?

— Hát kit más, mint azt a gézengúz Bárzsingot; aki tavaly itt ezen a helyen, itt éppen ezen az utcán engem azzal fenyegetett, hogy vasra veret. Engem! Kolbay őrnagyot! Hiszen kegyed előtt történt, nagyasszonyom maga is hallotta. De csakhogy élém került egyszer.

— Hát most mit akar vele, őrnagy úr?

— Utána megyek, és elcsípem a gézengúzt.

— Az őrnagy úr maga?

— Én magam. Sohasem tettem senkivel. Mentettem, védelmeztem, magam is elősegítettem a menekülésben a szegény szerencsétlen elbukottakat; de ennek nyakát fogom törni.

— Ejh, hagyja el őrnagy úr, nem kegyedhez méltó munka az.

— Tudom, nagyon jól tudom. Az „őrnagy” haragudni fog érte; de tartozom vele a bennem levő ördögnek; annak emberhús kell ma. Azt az embert én meg akarom enni!

— Ugyan, édes őrnagy úr, nem érdemes az az ember arra, hogy ilyen derék úr haragudjék rá.

— No, no, asszonyom; egy szóval se fárassza magát. Én láttam azt az embert. Még rám mosolygott. Mintha kutyába se venne. Nem ugorhatott meg előlem. Még nem lehet messze. De — utána hajtatok. De — megkergetem, ha Liliputig szalad is. De — elcsípem, és visszahozom, azt már fogadom.

— S hát aztán mit csinál vele, őrnagy úr?

— Mit csinálók? Mith csinálók! Kurrtrtha vassra verrettem! Kurrtrtha vassra! Ahhogy ő akkarrt engem, engem vassra veretni, öregb emberrth! Kóstolja meg ő, hogy milyen az a kurta vas! Kapor uram! Siessen azokkal a kévékkel, megyünk embervadászni!

No majd meglássuk, hogy mit hoz vissza ebből a hajtásból a haragos vadász.

Kolbay még arra sem akart várni, míg Kapor uram hazamegy a szekérével, pedig annak sokféle baja volt még; a tarisznyát is el kellett volna készíteni az útra, ha azt sem tudja az ember, meddig tart; a gubája is jó volna, ha itt volna; aztán meg kiváltképpen ülést is kellene csinálni a saroglyában, mert így csak nem ülhet fel bele valaki, ahogy a rőzsét hozta a szekéren.

— Nem, nem; egy percnyi haladékat sem. Menjünk rögtön, még utolérjük. Nincs szükség egyéb ülésre, mint egy kéve zsúpra, azt pedig ad a nagyasszony.

— Nem adok biz én — felelt meg hirtelen Lávayné.

— Nem ad? Nekem egy kéve zsúpot?

— Nem én egy szalmaszálat sem. Valakinek az üldözésére nem adok semmi segítséget.

— Igen! de Bárzsing! — Bárzsingh!

— Én tudom legjobban, hogy ki az a Bárzsing. Ellen-ségem nekem is, a fiamnak is, de azt én nem kérdem. Most csak azt tudom, hogy ő szalad; ön pedig uram kergetni akarja, s nem adok zsúpot.

— De hisz maga rettenetes asszony.

— Azt régen tudják felőlem.

— Hát igazán: nem ad nekem valami ülésnek valót?

— Máskor, ha tetszik, sáfrányt, de most szalmát sem.

— De hátha én megharagszom?

— Majd visszaharagszik — monda a jó öreg asszonyság, s igazán nem adott szalmát.

— Pedig azért mégis elmegyek. Felülök a kocsis mellé a deszkára.

— Ne menjen drága jó uram — biztatá őt Lávayné —, bizony meglássa, hogy nem lesz istenáldás ezen a jártán; valami éri az úton. Nem kegyednek való ez. Kegyed olyan jó ember különben.

— De ma rrossz akarok lenni! — pattant ki az öregúr, s nagy indulatosan felkapaszkodott a ferhécen keresztül az első saraglyába, s helyet szorított magának Kapor uram mellett. — Hajtson kend szaporán.

Lávayné fejcsóválva ment vissza szobájába, Kolbay pedig hajtattott sebesen a hídig; mely merényletnek értelmét csak az foghatja fel, aki ismeri egy József császár idejében lerakott, s azóta nem renovált kövezet minőségét, amit még a bombák is felszaggattak, s meggondolja, mit tesz az: rázós parasztszekéren végighajtatni rajta, köszvénytől merev tagokkal, egy szál pucér deszkán ülve s a lócsbe kapaszkodva.

— Csák kend hajtson sebesebben!

A hídnál kérdezősködni kezdte a vámosoktól, nem láttak-e egy zöldre festett bricskát ezen hajtatni, szürke köpönyeges, veres galléros ember ült rajta. — Látták. Félórával ezelőtt hajtatott arra a véki pusztá felé.

Fél óra! Ezt még be lehet érni. Csak sebesen előre!

Ahol a Zsitva-hídnál lekanyarodik az út Vék felé, egy pár ács dolgozott a hídkarfákat javítva; azokat is megszólítá, nem láttak-e egy zöld bricskát ezen hajtatni, szürke köpönyeges utazóval.

Azok is látták. Egy jó negyed óra előtt ment át a hídon.

Tehát már egy negyed órával közelebb volna a háta mögött.

Tovább a Zsitva rekesztéseinél halászokkal találkozott; azokat is interpellálta a zöld bricska és tartalma felől. Éppen néhány perc előtt hajtatott ezen; ha az a fűzfás ott nem volna, meglátszanék, amint porzik az úton.

— No András, most már se kocsit, se lovat, se ostort ne kíméljen kegyelmed. Sarkában vagyunk; fogjuk a gallérját. No, ezt nem adom százezer forintért! Nem százezer forintért. Most már nem menekül meg tőlem.

Amint a fűzfásból kiértek, már meglátszott a közelben a kis telep, melyen Magyarország leghíresebb dohányja terem. Kevés rendetlen házbul áll az, jegenyefákkal körülvéve.

Tudnunk kell pedig legelőbb is, hogy e kis dohánytelepen magának Kolbay őrnagynak is volt egy kis őseitől maradt részbirtoka, melynek hasznobére abból állt, hogy az a becsületes tót ember, aki az egészet használta, tartozott az öregurat egypár mázsa dohánnyal ellátni, amit ő évről évre el is szívo-gatott, s elosztogatott.

Ezt a szívélyes patriarkális viszonyt ugyan egy kissé megri-gázta a dolgok újabb rende; mint sokan érteni fogják, a hasznobért bizonyos epochán túl természetben nem lehet-e többé kiadni, s a hasznobér készpénzül behajtása maradt nagyon problematikus kilátásban.

Kolbay valahányszor a véki birtokára gondolt, mindig nagyon kedvetlen hangulatba hozta vele a kedélyét.

Tehát amint a sokszor emlegetett helységbe bevágtat döcögő szekeren, szemközt jön rá a kerülő. Azt megállítja. Persze a sokat emlegetett zöld bricska a kérdés.

— Itt van, pán velkomozsnye: a bíró háza előtt áll éppen.

— Rajta van egy szürke köpönyeges ember?

— Már nincs rajta, mert leszállt, egy másik úrral, akinek pápaszem volt az orrán, s aki tud tótul. Csakhogy ahelyett, hogy „dobre”, azt mondja, hogy „dobzse”.

— Hát aztán hová lettek?

— Igenis. Hát magukkal parancsolták a bírót, meg két esküdtet, s egyenesen a pán velkomozsnye földeire mentek ki együtt.

— Mit csinálnak ott?

— Megkövetem: a földet eszik.

— Bolond kend?

— Nem én, kérem alássan. Láttam jól; a nyelvük hegyére veszik a földet, megforgatják a szájukban, s aztán megint kiköpik. Valami babona lesz az: talán a földi bolhát üzük el, hogy ne menjen a dohányra.

— Ez az ember részeg! Hajtson kegyelmed András gazda.

Kolbay mégis el nem tudta gondolni, voltaképpen mi hozhatta Bárzsingot erre a helyre?

Amint a faluházához ért, csudálkozva tapasztalá, hogy a zöld bricska már visszafelé van fordítva; az nem akar tovább menekülni.

Kolbay még a köszvényt is elfelejté térdeiben, úgy iparkodott mentül előbb leszállni a szekérről. Egy pár szájtató ember volt a faluháza előtt, egyet felszólított, hogy vezesse őt azon emberek után, akik ezen a kocsin jöttek.

Egypár bűzös árkon és nádkerítés résein áttörve, végre egy szilvásba értek, mely éppen Kolbay sajátja volt, de ahol ő ugyan sohasem járt; ott az aszalóban hallatszottak az ismeretes hangok, Bárzsing beszélt még valakivel.

Kolbay nagy óvatossággal került az aszaló mögé, nehogy észrevéttessék ez ember által, s az még eleve megillanjon. Sikerült is elállnia az ajtót. Ott állt Bárzsing az aszaló padja előtt egész természeti nagyságában, s egy plajbásszal, melynek egyik vége kék, másik veres, jegyezgetett valamit egy hosszú papirosra.

Kolbay egy bosszúálló kerubim lángoló orcájával toppant be az aszalóba.

— Itt van ön tehát, Bárzsing uram!

Bárzsing úr a véletlen betoppanás által valóban meg volt lepette, de örvendetesen meglepetve.

— Ah! Ez nagyon derék; mintha csak kívánságra jött volna uraságod. Ugyan jó, hogy itt van.

Kolbay visszahökkent. Mit örül ez annak, hogy én itt vagyok?

— Egészen à propos tetszik érkezni. Éppen uraságod ügyével foglalkozunk. De ugyan hogy is vallhatta be uraságod az itteni földeit III-ik osztályúaknak, mikor ezek I-ső osztályú dohányföldek?

Az öregurat annyira kivette ez a váratlan ríposzt a sodrából, hogy nem tudott rá mit felelni.

— Igen, igen — bizonyítá az a másik úr. — Hibásan tetszett a bevallást intézni; harmadik osztályban vallván a birtokát, s ehhez vallották azután a többi tulajdonosok is a magukét.

Azután megint Bárzsing vette át a szót.

— Pedig ez hát dohánytermesztő föld levén, úgy vétetik, mint kerti föld.

Arra megint a másik úr folytatta.

— Mert ámbátor hogy ez homok, de megbecsülhetetlen jó homok: valódi humusz. Televény tartalmú termékeny homok.

— Aminek a jövedelmi átalaga évenként legkevesebb 120 pengőre tehető.

— S igen természetes, hogy e földeket aszerint kell tehát bemesszolni.

Kolbay pedig mind azon gondolkodott, hogy hiszen nem a dohányföldemnek a minéműségét megtudni vágtattam én ide utánad lóhalálában, hanem hogy elővegyelek, hol jártál, mit tettél ezelőtt egy esztendővel. Végre kitört belőle az indulat.

— De hát micsoda az úr? — riadt rá Bárzsingra, a mutatóujja hegyével megbökve a jeles ifjú vállát, amitől ez majd beesett az aszaló kemencébe.

— Kérem, kérem — sietett felelni az a másik úr —, Bárzsing úr hivatalos minőségben katasztrális-bizottsági-reklamacionális-törvényszéki segédbiztos.

Kolbay csak elámult.

Hisz még a cserebogárnak is két esztendő kell, amíg földi pajodból repülő rovarrá átváltozik.

— Megbocsásson uram — szólt aztán Bárzsing úr, tekintetadó pozitúrába téve magát s két kezét a pantalon zsebébe s egyet-egyet emelkedve a sarkán. — Én tudom, minő tisztelet tartozom ön korábbi érdemeinek, azokról soha nem fogok megfeledkezni; de amidőn a státus érdekei kívánják, mellőzni kényszerítettem minden személyes tekinteteket. Ezt előre kell bocsátanom.

Most megint a másik úr szól. Ennek már nem voltak ismeretei a hadastyán korábbi érdemeiről, annál fogva ez szarkasztikus változatokban forgatta ellene a fegyvert.

— Hja, mert azt „az urak” nem akarják átlátni, hogy sok kicsinyből lesznek a milliók; ha minden ember eltagadja a birtokát egy osztállyal a valódinál hátrább, abból az államnak millió és millió vesztesége fog lenni.

Bárzsing szól:

— Melynek ellenőrzése minckünk, bár kellemetlen, de mulaszthatlan kötelességünk, s annak lelkiismeretes megtartására eskünk és becsületszavunk által vagyunk kötelezve.

A másik úr szól:

— Különben bátor vagyok megjegyezni, hogy a fassió benyújtmányi ívén világosan ki van nyomtatva, hogy az illető bevallók maguk is adataikat esküvel egyértékűnek tekintendik.

Bárzsing szól:

— Én ugyan hajlandó vagyok uraságod mentségére felhozni, hogy talán maga sem tudta földeinek minőségét, s csupán tévedésből írt bevallásába a valóságtól eltérő adatokat.

Megint a másik szól:

— Ámbátor az évenkinti haszonbérből kiszámíthatta volna, hogy birtoka mely osztályba tartozik.

Most Bárzsing kenetteljes hangon szól:

— Mert tessék elhinni, őrnagy úr, annyi rosszakarattal, annyi malíciával, annyi alattomosággal kell találkoznunk ezen a téren, hogy nem csoda, ha az ember utoljára az egész nemzet irányában elkeseredik. Sohasem sejtettem volna annyi ravasz titkolózást, alattomos egykézre játszást, tettetést, az állam megrövidítésére célzott hamiskodást, az üdvös intézmények megghiúsítására törekvést, a hatósági közegek szántsándékos félrevezetését, mint mennyit jelenleg a magyar népben, de kivált a volt kiváltságolt osztállynál tapasztalok.

— Még azoknál is — sietett közbekiáltani a másik úr —, akik különben állásuknál fogva gyámolítani, elősegíteni volná-

nak hivatva az üdvös intézményeket. — Nyilván az öregre célzott e váddal.

— De nem! — szólt Bárzsing, a másikat csitítva. — Én az őrnagy urat szándékossággal nem vádolom. Régóta ismerem, mint igazi derék, lojális férfit.

— Ókonzervatív lojális? — tréfálózék az a másik úr.

— Aki minden bizonnyal átlátandja tévedését, s mindig kész hűséggel iparkodand a támasztott hibát helyrehozni.

— Amely szívességgel egyébiránt, intra parenthesis, kénytelen is leend.

Kolbay csak hagyta magát egyik kézből a másikba dobálni. Csak hallgatta, némán, mozdulatlanul, hogy tartanak neki leckét hűségből, lojalitásból, állam iránti köteleességekből, olyan emberek, mint Bárzsing; hogy vádolják csalfasággal, alattomos rászédéssel, a közjó megrövidítésével, hamis bevalással, őt mind egész nemzetestül együtt, olyan emberek, mint Bárzsing; hogy vádolják, hogy védelmezik, hogy gyanúsítják, hogy mentegetik, hogy vallatják, hogy konvinkálják, hogy gúnyolják, hogy dicsérik, és összesen milyen semminek veszik az olyan embert, mint ő, az olyan emberek, mint Bárzsing.

Csak állta és nem szólt rá semmit. Csupán az öreg Lávayné jutott sokszor eszébe. „Megmondta az a kriminális asszony, hogy megver az isten ebben az utamban; ugyan megvert.”

Csak nézte, hogy írnak előtte rovatokba mindenféle ákombákot, hogy kötik össze ismét csomagokba az aszaló hídjára kirakott hosszú iratokat; hogy indulnak meg, anélkül, hogy őt üdvöznék, s járnak végtől végig a földeken; felmarkolva, megszaglászva, megkóstolva a porondot; hogy veszik jegyzőkönyvbe a parasztok beszédeit, hogy határozzák meg, mennyi rész televény lehet ezen a földön, melyet hetvenhét ősapjának vére öntözött, aki mind katona volt, és soha egy háborúból is seb nélkül haza nem jött; és akik között ő már a legutolsó.

És akkor még inkább érezte, milyen szomorú dolga van egy olyan vén csontnak, aki már régen meghalt, rég kimaradt a századból; csakhogy elfeledte magát eltemettetni, és most itt maradt hazajáró léleknek, egy kísértet hússal és vérrel.

Hanem ettől a naptól fogva nem ment fel többet a várba.

EGY EMBER, AKI NEM AZ, AMI

Dolnay bárónő egyike volt a legünnepeltebb honleányoknak.

Ez a szó sem régi eredetű; hajdanában a honfiak elvégezték a haza minden dolgát, most azonban vagy annyira megsaporodtak a haza viszontagságai, vagy annyira elfáradtak a férfiak, hogy a leányágnak is osztozni kellett a küzdelmekben, s azt sokan példás igyekezettel teljesíték is.

Dolnay bárónő is egyike volt azoknak, kiket az emlékezet hálásan fog szájról szájra adni, kinek kastélya egy időben valódi sebesültek kaszárnyája volt, ki később menekültek rejtegetője, bujdosók táplálója, államfogyok vigasztalója lett, s amit azok odabenn apró faragványocskákat készítettek, hogy hosszú idejük teljék, azzal Dolnayné házról házra eljárt más gazdag úrnőket is megadóztatva, eladván neki mesés áron e kis faemlékeket, s a fogyok kényelmesebb ellátására fordítva az így szerzett összeget. Magának is fele jövedelme ilyen célokra fogyott el.

A bárónőt százan meg százan áldják most is, és ez áldásokat meg is érdemelte, mert valóban honleány volt.

És ha egy honleánynak van valami hibája, ez az, hogy ő „leány”.

Egyszer csak Dolnay bárónő férjhez ment Volozov muszka herceghez.

Isten látja lelkemet, nem azért szólom meg, hogy muszkához ment; mert hiszen a herceg igen derék, mívelt ember

volt; nem azoknak a torzonborz hetmanoknak az előképe, akiket a világ minden bolond lapja karikatúrában örökít, hanem éppen a szabadelvű Oroszország új ivadéka; Herzen és Bakunin titkos jó barátja, aki együttműködött ugyan a magyarországi campagne-ban, hanem azért tele van e noble nemzet iránti szimpátiákkal; hanem csupán az a kifogásom e házasság ellen, hogy a bárónő ötvenhárom, a herceg pedig harminchárom éves volt.

Azért Volozovné tovább is nagy honleány maradt, bár az ilyen célokra kevesebb anyagi költséget fordíthatott, hanem bőven pótolta azt a herceg szabadelvű szavai, amiknek közrebocsátásában nem is volt fukar.

Félév múlva férjhezmenetele után a hercegnő meghalt.

Akkor már olyan törvények voltak, melyek az ősök szerzette földet nem kötötték a család nevéhez; minden egyes ember rendelkezhetett kénye szerint a rábízott darabjával az országnak. A hercegnő férjének hagyományozta minden vagyonát.

Ezt ismét nem szemrehányásképpen említem fel. A herceg, mint ezt mindenki beszélte, azért, hogy magyar honfivá lehessen, kénytelen volt előbb denaturalizáltatni magát, s ennek folytán lemondani oroszországi roppant terjedelmű birtokairól, amik ezer, vagy tán éppen kétezer, ha nem háromezer négyszög-mértföldre terjedtek; s amikben két vagy három millió jobbágya lakott, akinek darabját szabadságában állt száz rubelével eladni; s amely jószágért évenként tíz-húsz millió rubel jövedelmet húzott. — Hogy egész pontossággal így vannak-e a számok, azt én bizonyosan nem állíthatom, de nekem így beszélték jól értesült körökben, s én most olyan kedvemben vagyok, hogy mindent elhiszek, csak parancsoljanak velem.

Tehát a hercegre nézve valódi áldozat és nagylelkűség volt egy magyarországi rongyos uradalom birtokát elfogadni, mely alig tesz húszezer holdacskát.

A birtokba iktatásnál Fertőy volt a végrehajtó hatalom.

Ebben sincs semmi különösebben megjegyezni való.

A hercegnek még neje életében volt két „nièce”-e a kastélyban, akik igen vidám és kitűnő műveltségű herceg-asszonykák voltak.

Hogy minő családi leszámazásnál fogva voltak a herceggel unokahúgaságban, azzal bizony hirtelen nem szolgálhatok, s miután azt nem várhatni tőlem, hogy most rögtön minden korlátozó körülményen keresztültörve Moszkauba fogok utazni, ott a Kremlben előkérem a nemességi aranykönyvet, s fölkerestetem, minő családi ágon függnek össze Olga és Feodora hercegisasszonyok a Volozov hercegi családtörzsszel, tehát legjobb lesz, ha megnyugszunk abban, hogy Olga és Feodora úrhölgyek csakugyan a herceg „niècei”.

Mind a kettő hercegi szépség. Egyik szőke, telt idomú, piros életszínű alak, másik barna, halovány és karcsú.

Olga és Feodora hercegnők a beiktatás után meglátogatták Fertőynét, s meghívták kastélyukba, s úgy illett, hogy Szerafin a meghívást elfogadja, s a látogatást visszaadja.

Ime tehát Varsóig sem kellett menni!

De ne rágalmazunk senkit idejekorán. Hiszen Fertőy is mindig együtt járt nejevel, s a herceg igen nemes keblű férfi volt, ki még a hatodik hónapban is borsos kelméből készült kabátot viselt, megholt nejét gyászolva, s valódi kultuszt csinált a megboldogult emlékezetéből.

Hanem ezért vendégeinek szabadságukban állott magukat mulatni kényük-kedvük szerint.

Aminthogy Fertőy nagyon is gyakran ellátogatott a hercegi kastélyba, s hosszabb időre is ott felejtette nemcsak a feleségét, hanem még saját magát is.

A herceg igen szép ember volt, valódi női szépség férfiúvá travesztálva.

Deli természet, finom sima arc, nagy kék szemek, dúsgazdag szőke haj, szép metszésű száj, ahogy Adoniszokat festenek.

Szépségéről ő maga is teljes öntudattal bírt, s azt úgy ápolta, mint a bibliai sáfár a rábízott talentumot, aminek jól

felhasználásáról számot kellend adnia, mikor az idők teljessége eljő.

Az egész világ beszélt már róla, hogy Szerafin és a herceg között valami szívbeli viszony létezik, mégpedig a férj elnézésével. Pedig még akkor talán nem is volt igaz. A világ rossz nyelve megelőzi az embernek a rossz gondolatját.

Fertőyék sokat időztek a herceg kastélyában.

Néha megtörtént, hogy a herceg és Fertőy elmentek vadászni, s olyankor Olga, Feodora és Szerafin egyedül maradtak.

Az különös volt! Szerafin nem érezte magát jól a két hercegnő társaságában; valami ellenszenvet, valami delejes ingerültséget érzett magában, midőn velük egyedül maradt; nem tudott magának számot adni róla, miért.

Olyankor, mihelyt szerét ejthetné, megszökött tőlük, lement a kertbe, valami regényt vitt magával, leült valamelyik „bosquet”-ba, s hagyta magát keresni, és olvasott, és ábrándozott, míg Olga és Feodora rá nem találtak, s kacagva vissza nem vitték a kastélyba a szökevényt.

Vagy pedig óraszámra elnézte, hogy dolgozik a kertész a virágágyak között; ültetgeti a rabatokat, metéli a fattyúhajtásokat, s ójtogatja az egzotikus virágokat nagy gonddal és figyelemmel.

A kertész is egyike volt azon cselédeknek, kikről a meghalt hercegnő hagyatékiilag kikötötte, hogy azokat a szolgálatból soha elbocsátani nem szabad, s fizetésüket hozzányúlhatlan hitbizományban biztosítja.

Fiatal legény volt még, alig 25—26 éves; simára borotvált arcú, valószínűleg német eredetű, nem is beszélt más nyelven; lapos sipka, hosszú ernyővel volt a fején, s zöld blúzt viselt.

Szerafin olyan sokáig elnézegette azt az embert, hogy mit dolgozik, s kérdezgette tőle, mi ennek a virágnak a neve, mi amazé. A kertész felelgetett neki mindenre köteles készséggel.

Egyszer, mikor az öntöző napszámosok jó tova mentek, Szerafin megszólítja a kertészt.

— Hogy híják önt?

— Friedrich.

— Kedves Friedrich, legyen olyan jó, szakítsa le nekem azt a halavány sárga rózsát, én félek, hogy a kezemet megszurom.

— A sárga rózsának nincs tövise.

— Hát akkor leszakítom magam.

Szerafin leszakítja a rózsát, a kertész dolgához látott.

— Kedves Friedrich, ennek a „lángvirágnak” mért nincsen szaga? Én Olaszországban illatosakat találtam.

— Itt elvesztik az illatot, saját hazájukban van nekik.

— Hát ön nem tudja, hogyan lehet a virágot ismét illatossá tenni? Jöjjön ide, majd én megmondom.

A kertész közelebb lépett.

— Figyeljen rám.

Szerafin eddig németül beszélt a kertésszel, most magyarul szólt hozzá, lassan, alig hallhatón:

— Ön, barátom, rosszul van álcázva . . .

A kertész ijedten tekintte rá.

— Önre már két ember ráismert; az egyik én vagyok, a másik Fertőy . . . Ön Lávay Béla . . .

A megszólított szoborrá merevült e név kimondására.

Hisz olyan jól hitte magát elrejtve egy következetesen játszott szerep mögött: ki ismerhetett volna rá e helyzetben, ez alakban, ha nem annak a szemé, aki szeret és annak a szemé, aki gyűlöl?

— Jöjjön utánam az üvegházba — súgá neki Szerafin.

— Az ifjú gépileg követte.

Itt az egymásra hajló délszaki növények zöld árnyékában, senkitől észre nem véve, elvetett minden tartózkodást a nő és lett — nő.

Megragadá az ifjú kezét, mely barna volt és kérges a munkától, s mielőtt az akadályozhatta volna, összecsókolá e kezet, és sírt.

— Óh, e kéznek alacsony munkát végezni most! A földet vájni e kéznek, mely az eget lehozni volt hivatva!

— Óh, asszonyom — szolt az ifjú —, a földmunka a legedesebb, s a zöld levél a legjobb barát.

— De önnek nem lehet tovább itt maradni — sietett Szerafin beszélni, csipkekendőjével hirtelen letörülve könnyeit. — Én láttam Fertőy arcát, midőn az sokáig önre függeszté szemeit. *Akkor gyanakodott.* Egyszer azután hirtelen hátratekintett önre: *akkor ráismert.* Én figyeltem rá, és tudom jól, hogy önt megismeré. Csak az akadályozta eddig, hogy önnek nem árthatott, mivel a herceg magával vitte vadászni; de ha bevárja őt, akkor ön veszve van.

— Köszönöm, asszonyom, de én mindenre kész vagyok.

— Mindenre?

— Igen. — És e szónál hegyesre köszörült kést vont ki kebléből Béla, s megmutatta az élet Szerafinnek. — Mielőtt elfognának, én szabad embert csináltam magamból.

— Az istenért, minő eszméket hord ön magával! Éles késsel fekszik le, mint esküdt hitvestárral, és a halált hordja szíve fölött. Ezen meg lehetne őrülni.

— Óh, nem, asszonyom; ettől a gondolattól egy istennek érzi az ember magát. Az nagyon nagy úr, aki azt tudja magáról, hogy akkor halhat meg, amikor akar.

— Nem, nem, nem; az nem igaz. Gyáva emberek dolga az, a bátor küzd. Valaha engemet fog elérni ez a sors, mert én asszony vagyok, gyöngé és gyáva; de ön férfi. Adja ön nekem ezt a kést.

— Mit érdekli önt, asszonyom, az én életemnek rövidebb vagy hosszabb volta?

— Ön velem megvetően bánik. És azt hiszi, hogy igaza van. Pedig nincs. Az egész világ kárhozzat, rágalmaz, megítél.

És az egész világnak igaza van: csak önnek nincs. Csak önnek nem szabad engem elítélni. Ön jól tudhatja azt, miért nem. Valahányszor rám gázolnak, mint egy sáros kőre, önnek eszébe kellene jutni, hogy „én ebből a kőből gyémántot alakíthattam volna”. Én nem szerettem soha életemben senkit — senkit — soha. Ön jól tudja azt, mert gyermekkoromtól fogva ismert. Amit anyám iránt érzék, az félelem volt, ami meghalt Róbertemhez kötött, az végtelen becsülés, s ami jelenlegi férjemhez hozott, az hideg, hiú asszonyi cselszövény. Ki tudja, mi nem lehet még belőlem? A bűnlajstrom még nem egész. De szerettem valakit, szerettem igazán; teljes szívemből és lelkemből; igazán és titokban. Hogy szerettem, onnan igaz, mert sohasem tudta meg senki. Hanem ennek vége.

Bélára fájdalmas hatása volt e jelenetnek, szeretett volna menekülni belőle.

Szerafin megfogta kezét.

— Ne forduljon el tőlem. Bírám akart lenni: hallgassa meg, amit gyónok, s vallomás után ítéljen. Nekem semmi jogom valakinek azt mondani, hogy szeretem, mert annyiszor mondtam azt másnak, midőn nem volt igaz; de van egy gondolat, ami még efelett lesújt, összezúz, az a gondolat, hogy van ezen a világon még egy nő, aki őt jobban, igazabban szereti, mint én, s aki magát oly mértékben tette érdemessé viszonszerelmére, amilyen mértékben én azt eljásztottam. Lássá ön, ez a gondolat az, ami megöl, és ez az, amit el nem hallgathattam. Önnek el kell innen menni, el kell menni — nem azért, mert itt önt elfognák, hiszen van nekem annyi összeköttetésem, hogy önnek sorsán akkor is lehetne fordítani, hanem azért, mert ebben a kastélyban rövid időn önnek a nejét rágalmazni fogják, az cselédszájra kerül, s azt ön is meg fogja hallani.

— Juditot! — kiálta fel lángra gyulladtan Béla.

— Legyen ön csendesen. *Méltatlanul* rágalmazzák. Én mondom önnek. Egy-egy ízt szakítok le saját szívemből,

midőn azt mondom önnek, hogy Juditot *ártatlanul* szólják. Óh, nekem jól esnék az, ha igaz volna, ha bűnös volna; ha azt mondhatnám, most már *választhatsz* ismét; de nem igaz; Judit oly tiszta és hű, mint egy angyal. Óh, érzi-e ön azt a rettenetes kínt, hogy ezt nekem kell önnek megmondanom?

— Köszönöm — rebegeg Béla, kezét nyújtva a reszkető hölgy elé.

— Lássá ön, milyen bolond vagyok én. Ahelyett, hogy tépném, szaggatnám a fonalakat, amik önt Judithoz fűzik, még összébb kötözni segíték.

— S ki az, aki őt rágalmazza? — tudakozódott mohón Béla.

— Beszéljünk önről; önnek azért kell megszabadítania magát, hogy őt megvédhesse; önnek azért kell élnie, mert egy nő, akit szeret, az ön oltalmára van szorulva. Átadja-e ön már azt a kést?

Béla kivonta kebléből a rejtett vasat, s némán átadta Szerafinnek.

— Lássá ön, ez mégis valami ajándék öntől. Azt mondják ugyan, hogy barátok közt kést ajándékozni nem jó jel, de én azt is elfogadom. Lássá ön, milyen bolond vagyok én. Ahelyett, hogy örülnék annak, hogy egy kőkemény szívet, egy hideg, kegyetlen szívet egy még keményebb, még hidegebb vas átszegez, hogy ne legyen se enyim, se másé, ahelyett a vas és a szív közé állok. Tehetek-e róla? De most hallgassa ön meg, mi tervet gondoltam ki, hogy ön megmeneküljön, és nejevel újra szabadon találkozassék.

Most már elfordítá Szerafin tekintetét Béla arcáról; addig ő szegze szeméit annak lecsüggesztett arcára, de midőn Juditról, a vele találkozás reményéről kezdett előtte beszélni, akkor az öröm fénye élénkíté az ifjú tekintetét, akkor vágyva leste a szót Szerafin ajkairól, amik beszéd közben oly szépek voltak, s Szerafinnek ez az öröm úgy fáj; ő okozta azt, de nem akarta látni.

— Tehát hallgassa meg tervemet; igen egyszerű az, és könnyen létesíthető. Nem messze innen a hamvasi pusztán lakik egy jó barátném, gr. Szélaknayné. A grófné özvegy; egyetlen fia van. Engem nemrég felkért, hogy nincsen-e ismerőseim között valaki, akit nevelőül ajánlhatnék fia mellé. A nevelőnek magyarnak kell lenni, s angolul és franciául érteni. Amint ilyenhez juthatnak, rögtön utazni fognak külföldre. Ahogy én ma reggel önt ez áruhában felismertem, első dolgom volt a grófnének levelet írni, melyben azt írák neki, hogy egy igényeinek megfelelő ifjút fedeztem föl; neve Komáromi Albert: egyik az ön szülöttevárosának neve, a másik németre fordított Béla. Ön még az éjjel általam már előre küldött szekéren elutazik a grófnőhöz, a szekér a faluvégi csárdánál egész napestig befogva várakozik önre. Az ajánlólevél itt van nálam. Két nap múlva a grófné kiutazik Schweizba, s ön ez úton kimenekül az országból. Két hónap múlva azután társalkodónét fog a grófné keresni, ki őt utazásaiban kövesse, s ön egy napon azt fogja látni, hogy Judit is ott lesz ön mellett.

Szerafin egy forró szorítást érzett kezén. Nem viszonozta, nem örült neki, jól tudta ő, hogy ez nem neki szólt.

— És ezután ki fog tehetni róla, ha a nevelő és a társalkodóné egymást megszeretik? — folytatá Szerafin *kacagva*. — A grófné bizonyosan nem fogja önök szerencsáját akadályozni.

Szerafin most már visszatálalt szokott gunyoros hangulataiba.

— Tetszik-e önnek a terv?

Béla némán intett, hogy elfogadja.

— S már most „lieber Fritz”, szentimentális ideák à part! Mi megint nem ismerjük egymást; ön menjen azáleákat oltogatni, s szolgáljon az uraságoknak bouquetokkal, este pedig lásson hozzá, hogy merre van a kerékvágás!

E percben két egymás után következő lövés hallatszott az üvegház közelében.

— Jézusom! — sikolta fel Szerafin, s a rémület önfeledt rezzenetében hirtelen Béla keblére borult, két kezével annak fejét takarva el. Mintha öntestével akarná megvédni.

A kívülről hangzó kettős kacaj tanúsítá, hogy a sikoltást odakinn is meghallották, s a tréfa tökéletes.

A herceg és Fertőy tértek vissza a vadászatról, s amint az üvegház felé közelítettek, a kerten és a parkon végighaladva Fertőy felismerte Szerafin hangját. Igen természetesen azt hitték, hogy Olga és Feodora hercegnők is vele vannak, azokkal beszél, s ennél fogva Fertőy egészen vadászos enyelgésnek találta kilőni fegyverét, hogy a delnők hadd jöjjenek egy kis kellemes emócióba.

A sűrű virágcsoportozattól, meg az ablakokra sütő nap miatt nem láthatták, kik vannak jelen.

Mire az urak az ajtóhoz értek, már akkor Szerafin egészen szerepénél volt; szeretetreméltó durcával sietett a nimródok elé, s követelte, hogy ki volt az a szerencsétlen, aki itt lőtt.

A herceg elárulá, hogy Fertőy cselekedte.

— Szerencséje; mert ha a herceg tette volna, meg nem bocsátanám.

— S Fertőynek megbocsátja? — kérdé tréfásan a herceg.

— Óh, ha azt tudom, hogy ő ijesztget, attól nem ijedek meg.

— S valóban megijedt nagysád?

— De hogyan! Ha valaki más lett volna még itt, mint a kertész, okvetlenül odaájultam volna a karjai közé.

(Valakinek másnak talán nem; hanem éppen annak a kertésznek *igenis*.)

— Tehát csakugyan nincs itt más, mint a kertész? — kérdező fürkésző tekintettel Fertőy.

— Egy lélek sem — felelt Szerafin. — A kertészeket pedig Moszkauban nem számítják a lelkek közé, ugyebár herceg? Egy-cgy virágbokrétát rendeltem meg hármunk számára.

— Óh, szép nagysád, az én kertészemről ne tessék oly lenézőleg beszélni. Nekem őt a megboldogult hercegnő különösen ajánlotta, mint igen jó nevelésű ifjút, aki tanult ember; iskolákat járt.

Szerafin összerendezte; — ez veszélyes tárgyba kezd. Fertőy gúnyosan nevetett.

A herceg azt hitte, hogy azon nevet, amit ő mondott.

— De bizony, tessék elhinni, egy kertésznek nagyon sok „lateint” kell tudnia. Én világért sem értek annyit, mint ez a jó fiú; pedig nekem „Hofmeisterem” volt, aki annak idejében a tudományokkal gyötrött. Én gyakran bámulom ennek a fiúnak az óriási emlékezőtehetségét. Annyi ezer növényt mind nevééről ismer.

— Ah, az lehetetlen — mondá Fertőy —, talán csak mond, ami eszébe jut.

— Au contraire! Mindennek az igazi nevét adja elő.

— No én meg tudnám examinálni, mert én is nagy virágismerő vagyok.

Szerafin rosszat kezdett sejteni. Ő tudta, hogy Fertőy semmilyen sem virágismerőnek. Ez bele akar kötni az ifjú emberbe.

— Tessék megkísérteni! — ajánlá a herceg. — Lieber Friedrich! Hát mutasd meg ennek a nagyságos úrnak, hogy érted a mesterségedet.

Ilyen módon produkálják a nagy urak a kitanított vizslákat is.

Az úri társaság belépett az üvegházba.

Elöl ment Fertőy, utána Béla, mint kertész, azután a herceg és Szerafin egymás mellett.

Szerafin aggódva nézett Bélára, hanem annak legelső mozdulatánál meg volt nyugtatva; Béla valóban oly ügyesen játszotta szerepét, hogy tapsolni lehetett volna neki érte.

Először is, emberségtudásból, levette a sipkáját, míg az urak feltett főveggel jártak, s akkor látta Szerafin, hogy a hom-

lokán a haj kétfelől úgy van felborotválva, hogy arcjellegének egészen szokatlan kifejezést ad. Amellett éppen úgy tudja nyakába húzni a fejét, mint ahogy kitanult kertészek szokták, akik tán azért tesznek így, hogy a papmacska az inggallérukba ne essék. Amit németül beszél, az oly valóságos „gmoan” dialektus volt, hogy azt ugyan senki sem foghatta rá, mintha valami iskolában tanulta volna. És ami a legismerhetlenebbé tette: nyájas és alázatos volt. Ilyennek csakugyan nem látták a régi világban.

A legnagyobb készséggel és csoda folyékonyssággal recitálta el minden növénynek a nevét, amit csak Fertőy meg akart tudni tőle; ki eleinte csak arra szorítkozott, hogy a latin „us”-ba végződő főnevek mellékneveit szinte „us”-ra igazította ki, s Béla bírt annyi önmérséklettel, hogy nem világosította fel, miszerint a fák és cserjék a diáknál mind a „szép nemhez” tartoznak.

— Nos, ugye, hogy nagy tudomány ez? — szólt diadalmasan a herceg, kinek öröme akkora volt ezen a „sport”-on, mintha borzebe minden borzfiút kihúzott volna a lyukból.

— Igazán! — szólt Fertőy — kár neked öcsém Fritz, hogy professzorrá nem lettél, úgyis annyi szamar van most az iskolákban.

— Hát még akkor mennyi lehetett, mikor ön is ott járt — vágott közbe Szerafin.

A herceg nevetett; Fertőynek pedig az a jó szokása volt, hogy mikor szeretett nejétől egy oldaldöfést kapott, azt rendszeren nem neki vissza, hanem valakinek másnak adta odább.

— Hát ezt hogy híják itt? — kérdezé hirtelen Bélától, egy virágzó tőre mutatva.

— Ez, kérem alássan, Gloxinia.

— Hát az a másik?

— Ez pedig Zinnia.

— Az hazugság! Ezt már ismerem. Amaz a Zinnia, emez a Gloxinia.

A kertész meghajtotta magát, s nagy önmegadással felelte:
— Ha nagyságod úgy találja, én abban is megnyugszom.
— Hát ez itten micsoda?
— Ez engedelmével cebravirág.
— Hol ennek a hazája?
— Kérem alássan, Madagaszkár szigete.
— Az hazugság. Ezt már én jól tudom. Ez az Antillákról
való, másutt nem terem.

A kertész megadta magát: „a bizony meglehet.”
— Hát ez micsoda?
— Ficus elastica.
— Volt-e már gyümölcse?
— Kérem ennek nem szokott lenni.
— Az számár beszéd. Én magam tenyésztettem, s olyan
fügék termettek rajta, mint az öklöm. Ostoba beszéd.
— Teringettét! — szólt közbe a herceg. — Ön olyan szé-
pen tud cselédekkel gorombáskodni, mintha pólyás korától
fogva mindig orosz muzsikokat rendszabályozott volna.

Most Fertőy oly közel állt Bélához, hogy csaknem az
orraik érték egymást.

— Hát lieber Fritz, a sok teória mellett tudod-e, hogyan
kell dinnyét ananászba ójtani?

Béla e szóra nem felelt semmit, hanem félrekancsalított a
herceg felé, sipkáját hóna alá szorította, mellénye zsebéből
kivett egy burnótszelencét, nagyot szippantott belőle, s megint
a hercegre nézett, mintha mondaná neki: én ugyan csak egy
paraszt vagyok, ez az úr pedig nemes — hanem „ló”.

Szerafin rendkívül meg volt elégedve Bélával. Neki nem
volt szabad elárulni az emberi általános büszkeséget, hanem
azért a meghunyászkodást mégsem annyira vinni, hogy a
speciális kertészi büszkeség keresztül ne érezzék rajta, mert az
ismét gyanút költött volna.

Valóban oly jól játszott, hogy Fertőyt magát is zavarba hoz-
ta; kezdett kétkedni gyanúja alaposágáról. Ez nem Lávay Béla.

Most egy pompás akvárium elé értek.

Egy gyönyörű öles átmérőjű márvány vízmedence kristályában a legbujább tenyészetű vízi növények úsztak, s azok között egy pompás nílusi lótosz, mely első, arasznyi nagyságú rózsáját aznap tárta széjjel, mély rózsaszín kelyhét aransárga hímporbojtjával magosan emelve ki a víz színe fölött, míg tányérnyi sötétzöld levelci veres és sárga crektől márványozva a víz tükreán lebegtek.

E ritka dísznövény az egész társaság figyelmét megragadta.

És ez a szép virág volt az, melyet Fertőy jónak talált arra, hogy belőle olyan mérget szíjon, mely ellenfelének igazi alakját visszaadja, ha csakugyan ő az.

— Lássák — szólta a herceg —, ezt én saját magam hoztam a párizsi jardin des plantes-ból tulajdon felügyeletem alatt, és már virágzik.

— Hát ennek mi a neve? — kérde Fertőy.

— Lótosz! Hát lótosz — sietett egyszerre herceg és kertész megfelelni, mintegy neheztelve azon, hogy lehet valaki, aki egy lótoszt első tekintetre meg nem ismer.

— Tudom, tudom; azt tudom, de hogy nem viseli-e valamely magas úrhölgy nevét?

— Óh, igen — bizonyítá a herceg —, mi is a neve? — kérde Bélához fordulva. — Én mindjárt elfelejtem.

— „Reine d’Egypte Semiramide”.

— Igaz, igaz; én is így tudom — bizonyítá a herceg.

— Ah, ah, ne tréfáljon velem a herceg — kötődék naiv enyelgés hangján Fertőy. — Tán nem hallottam hírét annak a hírhedett lótosznak, mely önnek akváriumában egy szép-asszony nevére van keresztelve.

— No úgy hiszem, Semiramide asszonyság szép lehetett valaha.

— Igen valaha, a triumvirátus idejében; de itt egy mostani asszonyról van szó, akinek kegyelmességed udvarol; jól ismerjük azt.

— Bizony isten nem tudok róla semmit. Ez egy egyiptomi királyné.

— Hiszen királyné az is.

— Királyné? No azt őszintén megvallom, hogy erre a genre-ra a most élők közül nem fordítottam kellő figyelmet, hacsak bálkirálynékról nincsen szó.

— Vagy *színpadi* királynékról.

— Nono, azzal hagyjon békét, abból semmi sincs. Ezt csak azért mondja ön, hogy bizonyos helyeken diszkreditáljon.

— Nono herceg, én tudom, amit tudok; szólj csak meister Fritz, mi ennek a virágnak az igazi neve? Mikor keresztelte el azt a herceg egy igen-igen szép asszony nevére? Valld ki. Segítsék az emlékezeteden?

Szerafin reszketve látta, hogy Béla ez utóbbi szavaknál elkezd görnyedt állásából kiegyenesedni, arcvonásai visszanyerik eredeti jellegüket, s az utolsó szavaknál annyira elfeledkezik magáról, hogy hirtelen felcsapja a sipkáját a fejére.

Fertőy démoni gúnymosollyal hajolt oda hozzá.

— Nos, meister Fritz, nem úgy híják-e ezt az új szépséget, hogy „reine du théâtre, madame Lávay . . .?”

Abban a percben az álkertész úgy ütötte öklével arcul a kérdezőt, hogy az hanyattesett az akváriumba, s váratlan látogatásával minden egyiptomi királynét egyszerre menthetlenül agyonzúzott, míg Béla hirtelen egy szökéssel keresztülveté magát az üvegház nyitott ablakán.

A herceg e jelenet által fellázasztva hirtelen lekapta válláról puskáját, s arcához emelé a menekvőt gyorsan célba véve.

Egy pillanattal elébb, mint lőhetett volna, Szerafin megragadta kezét, s félrerántotta a fegyver csövét.

A herceg bámult, és újra bámult. Egy paraszt arcul üt minden felfogható ok nélkül egy vele csendesen virágokról beszélgető urat; valaki őt ezért meg akarja büntetni, s a megsértett neje megakadályozza a büntető kezét. Ki értene ebből

valamit? A másik percben már eltűnt a gonosztevő a kert bokrai között.

Szerencsére Fertőy maga, azalatt a tenger fenekén járván, nem láthatá Szerafinnek e tettét, s mikor egy perc múlva az akváriumból ismét felmerült, mint egy tengeri isten, hínárral és sásliliommal koszorúzva, s elkezdett a felvilágon prűszkölni és habuckolni, azt a jelenetet a herceg oly tréfásnak találta, hogy e fölötti mulatságában mindent elfelejtett, még a Semiramide tönkrejutását is.

AZ, AMI JÁTÉK, ÉS AZ, AMI NEM JÁTÉK

Emlékeztek-e még arra a szomorú divatra? Mikor az ember darócruhát öltött, pórköntöst, nem olyat, mint aminőt most viselni divat, selyemutánzatát az abaposztónak, hanem valódi, igazi kocsisruhát, zsírszagút, fontos talpút és a — megfelelő szolgálatot is hozzá. A tudós, a dandy, a hős lovakat vakart.

S ha egy álmezben felismerték, ismét más divatot öltött, más házhoz szegődött, másféle parasztnak adta ki magát.

Ha pedig aztán nagyon elterjedt a híre egy vidéken, akkor kezébe fogta a vándorbotot, és indult országot, világot kerülni. Erdőn, völgyön, gyalogösvényeken, miket kecskék vertek a hegyoldalakba.

Óvakodva leskődött be az útjába került falvakba: minő nép lakik ott? érti-e a nyelvét? nem haragosa-e? nincs-e ottan zsandár? A szélső házaknál szállt, a zsindeles tetőket kerülte. Erdők mélyéből, odvas fák menedékéből hallgatta a vihar zúgását, szíve dobogását. Vándorolt sötét éjszakákon át, mikor más jó lélek aluszik, s áldotta a vihart, mely fergeteg szárnyával hajtói előtt eltakarta.

De mit vihar, mit üldözők neki! mit a kifáradt test aléltsága ahhoz, amit lelkében viselt. Egy elveszett múlt emléke, s egy kínzó jövő réme szeme előtt. Ezek az árnyak, amik még éjszaka sem maradnak el. A lélek vadászkutyái, akik előtte, mögötte ugatnak, kergetik, megmarják, pihenni nem hagyják!

S ha valamelyik futónak ifjú neje volt otthon!
Ifjú nő, kihez a férjnek nem „szabad” közelíteni.

Aztán meddig tart a nők hűsége? Vajon van-e benne valami igaz?

Akik vissza tudnak gondolni azokra az időkre és érzelmekre, amikben az ilyen történetek születtek, aminőket én itt mesélgetek, tudni fogják, hogy olyan tövissel, minőnek hegyét Fertőy Béla szívében törte, az ember nem megy nyugodalmas nevelői állást keresni arra várva, hogy majd egyszer neje is utána fog szökni külföldre, hanem megkérdi a legelső éjszaka csillagaitól, hogy merre van dél, s egyenesen hazatér.

Beletelt abba két hét, míg olyan messzeségből, kerülő utakon, sokat lappangva, sokszor eltévedve, az ország fővárosába érkezett. Az utolsó napot már a kerepesi téglavetők agyagvermeiben várta végig.

Szerencséjére esős idő támadt; bőrig átázott, de feltűnés nélkül közévegylhetett egy csoport napszámosnak, kiket megszólítás nélkül beeresztettek a vámon.

Legelső hely, ahova sietett, volt a színház. Pedig őrizkednie kellett, ott legtöbb ismerőse fordul meg. De lehetetlen az, hogy őt e rongyokban valaki észrevegye.

A kapu előtt ki volt függesztve a színlap, a lámpavilágnál olvasá: „Lávayné jutalomjátéka.”

Az eső nem volt hideg többé, teste, lelke forró lett, mint a pokol.

Judit jutalomjátéka lesz ma! Ezért siet annyi ember a színházba ebben a rossz időben, azért robog annyi fényes hintó a kapu elé. És ő minden egyes emberre olyan féltékeny volt, de kivált azokra, akik a hintókon érkeznek!

Ott maradt a szomszéd vendéglő falának támaszkodva, amíg a színmű elkezdődik, és nézte az arcokat, amiket egy percre a lámpák megvilágítottak. Sok ismerőse volt köztük. Azok nem néztek órá.

Judit már rég itt van és öltözik.

Valami kertészlegény bokrétát visz a kötényével letakarva; azt bizonyosan Juditnak küldi „valaki”. Óh, mint szeretne volna azt az embert nyakon ragadni, a bokrétát kitépni kezéből s a sárba taposni. Pedig akkor tapasztalta volna, hogy az nem kertészlegény, hanem színházi szolgálta, nem is bokrétát visz Juditnak, hanem egy pohár sert valamelyik muzsikusnak, aki nem tűrheti odabenn a nagy melegséget.

Nemsokára rákezdtek a zenét. Az öreg dob keresztülhallatszik az utcára. Nemsokára kezdődik a játék.

Béla képzelmeiben maga is ott volt a nézőkkel zsúfolt terebben, s várta a függöny fellebbenését.

A tapsvihar, mely keresztülzengett a falakon, jelenté, hogy Judit kilépett. Mily hosszan tapsolnak eléje. Vajon kik lehetnek azok? Hogy hívják őket névszerint? Mi okért tapsolnak? Mi joguk van hozzá?

Azután csendesség lett, a közönség figyel. Judit játékát, szavatatát senki sem kíséri oly figyelemmel, mint Béla ott künn, ki nem lát, és nem hall belőle semmit. Egy-egy hintóra, mely az utcán végigrobog, úgy tud haragudni: mit háborgatja a „nézők” figyelmét ilyenkor.

És újra zendül a taps. Talán nem is Juditnak már, hanem bizonyára egy másiknak, harmadiknak, ki a lámpa nimbuszba lépett, de Béla minden tapsra oly féltékeny azért. A szerelem az, melyet a düh fokoz, s a büszkeség, mely a megaláztatással verseng. Minden taps, melyet a férj hall, azt tudatja vele, hogy az, akit szeret, e percben *királynő* „és” *szolgán*, a legfüggetlenebb népek királynéja s a legzsarnokabb úrnak szolgálja: a közönségé.

Irtóznék odabenn lenni és látni őt most! és mégis úgy óhajtáná azt.

Látni őt, általa látatlanul és fürkészni vonásaiban a valót, akkor, amidőn alakoskodik.

Ha lehetne belépti jegyet kapni úgy, hogy a pénztárhoz ne kellene érte menni, ahol rögtön ráismernének? Hogyan?

Talán játék vége felé mégis akad olyan derék ember, aki a színpadi hősök kivégeztetésénél többre becsüli a friss bífszteket, s elhagyja az előadást. Egy ilyen goromba fickótól el lehetne kérni a térti jegyét. Szokás az a színház kapujában.

A harmadik felvonás után jött is már kifelé egy pár maraudeur nagy zajongva. Béla összeszorítá öklét, s eléjük akart menni, valószínűleg azzal a szándékkal, hogy beléjük köt, miért hagyják el ily korán az előadást.

„Nem lehet kiállni olyan meleg van, nem bírtam elébbre furakodni az ajtószőnyegnél, s onnan nem láttam semmit. Pedig csak azért maradtam Pesten, hogy Lávaynét lassam.”

Béla megbocsátott nekik, s ismét visszatámaszkodott a küszöbnek.

Megint jött valaki a színházból. Ez alkalmasint csak az udvaron jött keresztül, mert szivarja égett. Béla azt nem vette észre. Szemére húzta sipkáját, s nagy szégyenkedve megszólítja: „kérném a térti jegyét.” A megszólított félreérté a kérelmet, s odaadta neki elhajításra szánt szivarcsutakját: „Nesze öcsém, légy vele boldog.”

Hát odabenn mi játékot adnak?

Egy királynét, ki kedvesét elítéli halálra, mert lázadó volt.

Azt mondták, hogy ez Juditnak mesterszerepe. Mások azt állították, hogy nem fogja elég élethűséggel visszaadni a nő kétségbeesését, midőn a királynő és a szerető küzdenek szívében egymással, ő sokkal inkább királynő fog lenni, mint szerető. Azt is számba kellett venni, hogy nemrég kelt föl súlyos betegségből, kímélnie kell idegeit. Sokan azt is észrevették, hogy Judit jó idő óta nagyon szórakozott; magyarázgatták, ki jobbra, ki balra.

Annyi bizonyos, hogy az ügyelőnek kellett ezúttal is minden apró színpadi kellékre figyelmeztetnie, hogy el ne felejtse majd magával bevinni a színpadra. Itt a méreg, itt a tőr, itt az elhajítani való gyűrű, itt a pecsétes levelek. Mindezeket úgy hűják színpadi nyelven, hogy rekvizitumok.

Judit fel volt már öltözve az első felvonásban, midőn az ügyelő ismét bekocogtat szobájába:

– Egy levél.

– Köszönöm. Tegye kérem a többi közé a tálcára.

– De ez nem rekvizitum-levél, kegyednek szól, most hozta a posta. Kívül az van ráírva, hogy „sürgős”.

Judit átvette a levelet, s rögtön megismerte az íráson Szerafin kezét.

Odakünn már a zenészek számára csöngettek, de a levél sürgős volt, azt el lehetne addig olvasni.

A levél így szólt:

„Kedves Juditom!

Egy balesetről értesítelek, melyet mindeddig titkolnom kelle előtted, mivel azt hittem, hogy még elejét fogom vehetni. Midőn legközelebb Fertővel herceg Volozov kastélyában voltunk, annak udvari kertészében ráismertem Béládra.”

Judit összerezsent, mintha villanyütés érte volna.

„De nemcsak én ismertem rá, hanem Fertő is.”

Judit reszketve támaszkodott öltözőasztalához.

„Én siettem Fertőyt megelőzni, s beszéltem Béláddal, azt ajánlottam neki, hogy menjen el innen gróf Szélaknaynéhoz, ki őt, mint fia nevelőjét, külföldre kiviendi, s oda azután te is utána mehetsz. Ebbe ő bele is egyezett.”

Judit homloka redőkbe vonult. Mi szükség e magas úrnőnek Bélát védelmezni? Tudta, hogy Szélaknay grófné is fiatal.

E felhőárnyékot hamar letörlé arcáról a további sorokból felidézett vihar.

„Fertő közbejött megakadályozá e tervet, ki Béláddal szerencsétlenül összeszólalkozva, általa oly módon sértetett meg, aminőt férfi soha meg nem bocsáthat. Béla e jelenet után rögtön eltűnt a kastélyból, senki sem tudta meg, merre; én egyedül sejtém, hogy utasításom szerint Szélaknaynéhoz menekült. A grófnénak írni nem akartam, nehogy levelem

valakit nyomára vezessen. Szinte két hét múlt el már ez esemény után, midőn levelet kapok Szélaknaynétól, melyben tudatja velem, hogy az általam ajánlott nevelő még mindig nem érkezett meg hozzá. Tehát Béla nem oda menekült.”

Juditnak jól esett azt megtudni. De tovább, tovább!

„Hogy Fertőy nyomozza megsértőjét, azt bizonyosan tudom. Sejtelme ugyanaz, ami az enyim. Ő a férjben neje iránti féltékenységet ébreszte föl; Béla nem fog már sehol megállapodni az országban: ő Pestre fog sietni. A féltés csak egy tárgyat lát, a többire nézve vak. Azért kérve figyelmeztetek, ne vedd rossz néven egy régi barátod jó tanácsát: távozzál el minél hamarább Pestről, jőjj e tájra vendégszerepekre. Egy vidéki városban nem lenne oly veszély Bélára nézve, ha rád találna, mintha Pesten keresne föl. Te legjobban tudhatod, miért. Ott minden ember ismerőse; ott ezer gyanakodó szem kíséri lépteidet, s mindenki tudja, hogy az ő lábnymoi a te kapudban fognak végződni...”

Judit nem olvashatott tovább: a világ elsötétült előtte; lerogyott a székre.

Béla üldözve és őhöz menekülőben; nyomában mindkettőjük esküdt ellensége. Ha elébb feltalálná őt az üldöző, mint nejevel találkozhatott? Judit úgy érzi, hogy e gondolat alatt meg kell fulladnia.

— A játék elkezdődött! A kegyed jelenése következik! — hangzott az ajtóban az ügyelő figyelmeztetése.

Ah! Ebben a percben játszani indulni! Kiállni a lámpafény elé ezzel a dúlt arccal; hazudni királynéi dőlyföt ezzel a reszketéssel minden tagján; mondani szerepet egy kitörni akaró jajkiáltással nyelven; művészi indulatokat szenvelegni a kétségbeesés törével szívében!

Pedig ennek meg kell lenni. Rab vagy, credj, a te urad vár.

Judit kitántorgott a színpadra. Hosszú taps fogadta; soha gladiátort méltóbb tappal nem fogadtak, aki szépen tud

a közönség előtt meghalni. Hiszen Juditnak is minden szava lelkének egy-egy elhulló vércseppe volt.

Azt mondta mindenki, hogy sohasem játszott még ilyen szépen.

Maga a kritika is elismeré, hogy minden várakozást fölülmúlt. Midőn magában küzd; menteni akarva női szerelmében azt, kit királynői haragjában vérpadra taszított, midőn egy külső és egy belső ember harca tűnik fel ugyanegy arcon, a kegyetlen fagyon keresztüllövellő szívmelegség oly élethűen volt világnak adva.

Akik látták őt abban a jelenetben, amidőn egyedül marad, és töprengve vár küldötteinek visszatérésére, kik az elítélt szerető számára az elkésett kegyelem fehér kendőjét lobogtatják; amint a rémjelenetet lelke előtt az izgult képzelem véres vonással rajzolja, villámtűzzel és pokolfeketével riasztón kifesti, és amidőn megjönnek a hírrel, hogy a kegyelem későn jött, a kedves fő legördült, s midőn a királyné leomlik a porba, koronáját messze elejtve fejről; ah, akik ezt látták, azt kelle hinnök, hogy ez a művészet remeke; és tapsoltak annak, aki így tudja játszani a nő szenvedését.

Hanem akik látták őt még azután is a földön fekve, midőn a függöny legördült, s látták őt igazi könnyeket zokogni, akik félaléltn emelték fel, s szobájáig vezették megtörtén és onnan ismét vissza, hogy a jutalmazó közönség kihívására előjőjön magát meghajtani, azok sejtették, hogy az több, mint játék!

Az pedig, kinek álmoképe ez egész játék alatt Judit szemei előtt lebegett, olyan közel volt már. Ott járt alá s fel a színház előtt.

A játék vége felé hintók, bérkocsik érkeznek, s hosszú falanxot állnak a színházzal szemben, uraságokra várva.

Béla gyanakodó szemmel mustrálgatta őket: vajon melyik lesz az, mely Juditot haza fogja szállítani.

Azt ő majd futva fogja követni, s megtudja általa kérdés nélkül Judit szállását.

Az előadásnak vége lett, a hintók egymás után robogtak a színház csarnoka elé, selyemruhás delnőket, gyalog járni nem tudó urakat szállítva tovább; de az öltözőszobák kijáratához egy sem hajtatott.

Az utolsó bérkocsi is megunt a szolgálatait fennhangon ajánlani, s tovarobogott. Az utca a fényes hintófalanxtól megüresült.

És ez Bélának olyan jólesett. Judit nem jár ekvipázson. Óh, az nem a nagy urak kegyence, aki még jutalomjátéka után is gyalog megy haza ebben a sárban.

Azután a színészek kezdtek hazaszállingózni, kik hamarább bevégezték a fényes hercegekből fakó polgárokká való átalakulást.

Béla mohón leste, mit beszélnek az előadásról?

— No ez jó nap volt.

— Maradt ötszáz forint „*purum*”.

— Ez kasszadarab lesz.

Az utca egészen csendes volt már, midőn utolszor nyílt az öltöző ajtaja, s egy női alak lépett ki rajta, kit Béla a félhomályban is megismert. Megismerte járásáról, meg feje hordozásáról, árnyékáról, lépése hangjáról. Judit volt.

Csak egyedül jött, egy cselédjével, ki jelmezeit vitte előtte, nagy kétfogantyús fehér kosárban.

Az eső folyvást esett; Juditnak magának kellett az esernyőt tartani. Ha egy udvarias férfi volna közelében, nem engedné azt; elvinné tőle az esernyőt, s tartaná fölötte hazáig, hogy meg ne ázzék.

Béla ott állt előtte a küszöbhez támaszkodva. Judit olyan közel haladt el mellette, hogy ruhájával érinté.

Béla figyelmesen nézett arcába, midőn az a kettős lámpa világába érve, mint egy tűnemény átvillant előtte. A szép nemes arcvonásokon méla, mély gondú csüggettség volt látható. Ez a kép szívébe égette magát annak, aki úgy vágyott azt meglátni.

Judit félre sem tekintett. Bélát észre sem vette.

Béla engedte őt előre haladni, s csak a távolból követte azután, hogy gyanút ne költsön kísérgetésével.

Nem a régi kényelmes belvárosi szállás felé mentek; az özvegy királynénak egy külvárosi sikátor adott most szállást.

Ott egy újon épült ház előtt becsöngettek, s a kapun át eltűntek Béla szemei előtt.

Béla még künn maradt, megvigyázni, hogy minő ablakok fognak megvilágosodni. Második emelet, balra. Neki nem volt szabad kérdezősködni.

Most azonban minden lépést meg kelle gondolni jól, mint aki lopni indul.

Előcsengette a házmestert.

A gyanús háziőr szemei előtt kellett a legelső próbát kiállania.

– A színháztól jövök, én vagyok a szolga. Megtaláltam a tensasszony smaragdgyűrűjét, amit a színpadon elejtett, tudja, mikor elküldi a hírnöktől. Ott volt a kulisszák közt, én találtam meg.

A házmester megnézte a gyűrűt. Valóságos smaragd volt; ugyanazon gyűrű, melyet esküvő napján cserélt Judit Bélával.

– No jól van, adja ide, majd én felviszem.

Béla nevetett.

– Tudja, barátom, nekem is jól fog esni egy kis borralaló, majd csak magam viszem fel. Aztán csak hagyja nyitva az ajtót, mert mindjárt visszajövök.

Arra is kelle gondolni, hogy a házmester észre ne vegye, hogy valaki bejött és itt maradt.

– Nem szükséges; hiszen maga kimehet a kocsmán keresztül; kár is volt nekem csengetni. Ismerősök bejárhatnak a kocsmaján át.

A házmester azzal visszament szobájába; Béla óvatosan haladt fel a lépcsőn.

A házicselédet már nehezebb volt e szereppel kijátszani, mert az valószínűleg ismeri a színházi szolgálkat.

Azután a folyosóra feljutva, nem is tudta magát többé egész biztonsággal tájékozni, hogy a sok ajtó közül melyik lesz az, amely Judit lakosztályába vezet.

Míg itt töprengett magában, hirtelen kinyílt egy ajtó, s azon keresztül Judit cselédjét látta kilépni, korszóval kezében, ki dalolva ment le a lépcsőn; valószínűleg a kútra sietett, s azalatt az előszoba ajtaját nyitva hagyta.

Béla a lépcsőtornác ajtaja mögé húzta magát, s a cseléd nem vette őt észre.

Amint a kút kámváját hallotta zakatolni, hirtelen a nyitva maradt ajtóhoz lépett, s besuhant rajta, mint egy tolvaj.

Az előszobában éjjeli mécs égett; annak világánál három ajtót vehetett észre; az egyik volt egy szőnyegajtó, mely oldalt nyílt az előpitvarból, a másik szemközt levő szárnyajtó volt, a harmadik a konyhába vezetett.

Béla a szőnyegajtó kilincset próbálta; nem volt zárva; bemehetett rajta.

Az egy alcovenre nyílt, melynek hátterét egy fehér függönyös nyoszolya foglalta el. Az alcovent szőrfüggönyök zárták el egy tágasabb szobától, mely világítva volt.

Béla az alcoven függönyei mögé rejtőzött, miknek szövetén keresztül a túlsó szobába látott.

Nejét látta ott ülni egy terített asztal előtt, melyen szerény estebédje volt feltálalva.

Egy tányér, egy pohár az asztalon; nem várt senkit.

Az éték érintetlen, a pohár üresen állt előtte; a lámpa üvegét nézte merően, és kezeit öléből meg nem mozdította. Úgy ült ott, mint egy halott. Arcán az a végtelenség eszméjének kifejezése, mellyel a reménytelen bánat oly márványszerűvé változtatja az élő tekintetet. A szemek követni akarják a gondolatokat, mik túljárnak a láthatáron.

Az étel elhűlt, megfagyott már; az élő szobor megmozdult, két kezét összeszorítva fölemelte, s két kezében valami csillámlott. Az egy aranyba foglalt mellkép volt.

Béla jól ismerte e mellképet; hiszen ő adta azt Juditnak.

A nő két kezét összetartva, tenyerébe fektetvé a kis medailont, s amint hosszasan nézett reá, tekintete ellágyult, vonásai a rideg bánatból méla keservbe mentek át, szempilláit lelezárta a tóduló könny, s ajkai rebegni látszottak, mintha beszélnének ahhoz a képhez, mintha intéseket, szemrehányásokat tennének neki, mintha figyelmeztetnék, kérék, óvnák valamitől.

A két kéz mindig közelebb hozta a képecskét a némán rebegő ajkakhoz. Midőn ajkaihoz ért, nem bírta magával többé; zokogva borult le az arcképre, s égő homlokát két kezébe hajtá.

És akkor egy csókot érzett kezén. Egy élő, valódi csókot.

Riadtan tekintte fel: — az arckép állt előtte elevenen.

És az igen jó gondolat volt a nőtől, hogy azon percben saját sikoltását és férje szavát hirtelen egy csókban eltemesse.

E csóknak mennyit kellett megmondani:

„Mennyit vártalak, mennyit szenvedtem érted, mennyit álmodtam rólad, mennyire szeretlek! Mint rettegek érted, mint féltelek, mint oltalmazlak! Mennyire erős vagyok, mennyire gyöngye vagyok! Mint örülök, mint borzadok, hogy itt vagy! Mily boldog vagyok, mily kétségbeesett!”

A külső ajtó nyikorgott.

— El, el! A belső szobába.

Judit hirtelen felnyitá egy kis benyíló ajtaját, mely tanulószobájául szolgált, s Bélát elrejté, mielőtt a cseléd belépett volna.

Már akkor estebédje előtt ült ismét, s a sült feldarabolásához kezdett.

A belépő nőcseléd kändian tekintte szét a szobában.

— Nini, már el is ment Tihamér?

— Mi az? — kérde Judit, s minden önuralkodása dacára elkezdett minden ízében reszketni.

— Hát az a bohó színházi szolga úgy hívatja magát, hogy Tihamér.

— Azt én nem tudtam.

— A házmester mondta, hogy meglelte a tensasszony elejtett gyűrűjét, s azt hozta vissza.

Judit most értette a mese összefüggését.

— Igen, a gyűrűt meghozták, de az nem Tihamér volt, hanem egy napdíjas kisegítő, akit magam sem ismerek.

— Parancsol még a tensasszony valamit?

— Igen, még egy kenyeret hozzon alulról, ma éhes vagyok. A nőcseléd megbámulta e szónál úrnéjét. Hogy ő ma éhes! Persze: nehéz szerepe volt, sokat dolgozott, megéhezett.

— Még egyre kérem. Hozzon egyúttal egy üveg bort is; az orvos azt tanácsolta, hogy bort igyam, akkor elmúlik az álmatlanságom.

A cseléd mindent elhitt szépen. Vannak asszonyok, akik örömet isszák a bort.

Judit csak most kapta meg legnehezebb szerepét!

Másnap gyászt öltött, s elhíresztelé, hogy férje meghalt.

Megmutogatta ismerőseinek férje levelét, melyben tőle és az élettől búcsút vesz. Nem akarja viselni a bujdosás átkát tovább; bevégzi azt, amit a sors úgysis bevégzett már. Hulláját majd kivetik a habok valahol a partra.

És Judit játszotta a gyászos özvegy szerepét, és fogadta az együttérzők vigasztalását; sokáig keresteté férjét azokban a partra vetett maradványokban, mikről mai világban a napi közlönyök úgy beszélnek már, mint megszokott újdonságrovatról. Egyszer aztán Tolna körül egy halottban sokan Bélára vélték ismerni; Judit azt saját költségén eltemetteté, sírkövet is emeltetett fölé, de mint sokan már akkor botránkozva vevék észre, sem a temetésre el nem ment, sem későbben a sírt egyszer sem látogató meg.

Judit arcával gyászolta a halottat, míg szívében boldogul bírta az élt; s midőn jöttek események, mik mindenkit

megreszkettetének, akkor ismét arcán közönyt mutatott; hisz a halottat már nem kell félteni, míg szívében remegett az élő miatt.

Otthon pedig cselédje nem bírt eleget csodálkozni rajta, hogy milyen különösen változtatja meg némely ember természetét a bánat. Amíg Judit nem gyászolt, annyit evett, mint egy gyermek; s amióta gyászol, annyit eszik, mint két ember; bort iszik, sőt még szivarozik is.

Juditnak azt kellett magára fogni, hogy dőzsöl, hogy dobzódik, szivarral, borral él; azért, hogy eltitkolja a rejtve tartott férjt, kinek mindaz szánva volt.

Fiatal özvegy, ki még amellettt színésznő is, ha híre futamodik, hogy vizsgálatást keres, az hamar felkeresi őt. Judithoz udvarlók közelítettek.

Azokat ridegen elutasítani gyanúgerjesztés lett volna, azokat meg kelle hallgatni és tartani kitérő válaszokkal.

Ahány udvarló érkezik, annyi féltékeny vágytársnő is támad, s a legármányosabb titkosrendőrség a szerencsétlen imádó s a féltékeny nő.

Annyira már mindenki rájött, hogy a szép özvegy valakit szerelmével titokban boldogít. Ahány, annyiféle érdekből iparkodott e titkot felfedezni.

A csalatkozott imádók lassankint arra a felfedezésre is eljutottak, hogy a boldog kiválasztott nem az ő soraikból való. Valaki más lehet az, aki mindnyájuknál hatalmasabb, akivel egyikük sem versenyezhet.

Az vagy mindenkinek szeretetreméltóbb, vagy mindenkinek gazdagabb.

Az elsőt sohasem ismeri el senki vetélytársáról; tehát az utóbbi.

Volozov herceg pedig igen gazdag ember, s mindig eljár a színházba, mikor Judit játszik, s szemcsővét le nem veszi róla félóra hosszat is.

Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fú.

A Volozov hercegróli mese lassankint elterjedt az egész városban.

A herceg gyakran jár titokban bérkocsin a külvárosi keresztutcákba, ahol négy-öt kicsiny szállást tart; ugyanott egy lefátyolozott úrnő is szokott megjelenni, ki erősen titkolózik kiléte felől; majd az egyik, majd a másik szálláson jönnek össze; kétszer ugyanegy helyen sohasem.

Judit kijátssza minden udvarlóját, csak egymást elosztani tartja őket, és amellet arca életvidám, szemeiben boldogság ragyog; bizonyos óráin túl a napnak senkire nézve sincs honn. E két mondából könnyű egy kört alakítani.

Judit egyszer csak azt vette észre, hogy ismerősei, udvarlói kezdenek elmaradozni tőle. Látott gúnyos arcokat szemközt találkozni. Érzette sebző célzások nyilait pályatársai elvetett mondataiban; rájött, hogy őt egy nagy úr szeretőjének tartják.

És — játszottá remekül azt a szerepet, melynek pirosítója a szégyen.

A gúnypillantást, a sértő célzatokat tudta azzal a dacoló mosollyal fogadni, amivel a bukott angyalok valaha az ég villámaira felelgettek vissza; s amitől lelke tisztaságában irtózott, azt mutogatta úgy, mint dicsekedést.

Hisz mindazok, kik sérték, rágalmazák, gúnnyal illették, csak a fátyolt segítének sűrűbbre vonni, mely Béla rejtekét eltakarta. A feleség rossz híre volt az angyalszárny a bujdokló férj menedéke fölött.

És aztán — nem volt-e gazdag jutalma érte?

A nap fele a kínos szerepé, a világé, a szégyené volt, a másik fele a szívé, a szeretőé, a vigasztalásé.

Ha a nap egyik felében a pokol dacos izgalmát viselte arcán, a másik felében a menny nyugalmát hordozá szívében; s ha künn minden jókedvű társaság az ő költött kalandjainak meséjén mulatta magát, ő boldog volt abban, ami e mesékből igaz, s kinevette büszkén az egész világot.

Hanem egyben ismét hibázott a nő. Hibázott éppen szerelmének nagysága miatt. Abban, hogy férjének anyját nem tudósítá a valóról.

Szerafin levele óta Judit nem tartá elég oltalomnak Bélára nézve az oly küzdelmesen szerzett védlevelet. Hatalmas ellensége volt Fertőyben, kit Béla halálosan megsértett. Most már nem bízhatta egy darabka papírra férje élet-halál ügyét.

Holt híret kellett terjesztenie.

Igaz, hogy Bélának öreg anyja is van, kinck kevés napja van már hátra élni, s kegyetlenség azt tenni vele, hogy e rövid napokat is úgy sírja le, úgy vérezzék el könnyein keresztül; de lát-e a nő valakit szerelmesén kívül. Érez-e irgalmat apa, anya iránt, mikor arról van szó, akit szeret?

Az anya hadd sírjon! Ha nem sírna, gyanút költene.

... Hanem a kihullott könny megbosszulja magát azon, aki okozá!

NAPLÓ AZOKRÓL, AMIK NEM TÖRTÉNTEK

Szerafin jól mulat!

Ezt tartá felőle minden ismerőse, aki csak valami legkisebb hírét hallotta. És valóban a szép delnőnek nehéz lett volna hírét nem hallani, annyira a világ szeme előtt járt.

Ünnepelt szépség volt, nyílt termeket tartott, magas összeköttetések előkelő köröket vontak össze körüle; s azok az elmés, kedélyes delnő közelében nagy kárpótlást leltek leereszkedésükért.

A Fertőy családnál sohasem feküsznek le hajnal előtt. Akkor oszlik szét a vidám társaság.

Minden keresztülutazó művész, katonai és polgári celebritás tud mesélni e társaságok vidám szelleméről; hanem arról az egyről nem tud senki mesélni, hogy hol van az a Kalifornia, amelynek bányái e hangadó életmód költségeit fedezik?

Ezt maga a férj sem tudta.

Fertőy annyit tudott, hogy a világ azt hiszi, miszerint ő nagyon felelősség nélkül kezel olyan pénztárat, amik nem az övéi; meg holmi vasúttársaságokról, s több afféle, amiket nem jó emlegetni, hanem annyit meg a maga részéről bizonyosan tudott, hogy ha van is a közvéleménynek e tekintetben némi igaza, az mindenesetre téves felfogás, mintha Szerafinnak ez úton jutnának a módszerek a divatkirálynői szerephez, mert ő sohasem szokta tárcáját nejjénél feledni.

Szerafin anyja halála után örökölt ugyan szép vagyont, melyet falusi földesúr vagy városi boltos tőkének nevezett volna, de a tudvalevő fényűzéshez az nem lehetett elég.

Igaz, hogy gazdag udvarlók is voltak a nő körül, s csaknem kétségtelen, hogy azoknak valamelyike ruinálja magát Szerafin kedvéért; csakhogy azt nem bírta Fertőy soha ki tudni, vajon melyik az a sok közül.

Pedig milyen hévvel üldözte ezt a felfedezést! Nem azért, mintha tán sértett becsérzete a csábító vére szomjazott volna, hanem azzal a praktikus utógondolattal, hogy a bőkezű imádót ne a nő ruinálja „egyedül”.

Hanem Szerafin oly művésznő volt az életben! Fertőy és a világi mendemonda vizslái sohasem hajtottak az igazi nyomon. Szerafin az emberek szeme láttára mindig oly udvarlókat vont maga körül, azokat halmozá el látható kegyeivel, akikért sohasem kellend lelkével beszámolni. Egyszer aztán a nyomozott imádó elutazott vagy megházasodott, vagy egészen elmaradt a háztól, s a kergetők a puszta közepén találták magukat: katangkórót fogva nyúl helyett.

Fertőy jól tudta azt az egyet, hogy az csak játék, ő ismerte nejét legjobban. Afelől is kevés kétsége volt, hogy az igazi senki sem más, mint herceg Volozov. Hisz ő maga húzta tűbe azt a fonalat, hanem azután a fonalat nem tudta többé kezébe kapni.

Ő maga volt a *kísértő*, ki a tetőről megmutatta a vidék szépségeit, hanem azután bosszúsan tapasztalá, hogy a ravasz görög megcsalja magát a sátánt; titokban elfoglalja a szép vidéket, s a szenzálról utólagosan semmit sem akar tudni.

A herceg inkább kerülte, mint látogatta a házat, s ha megjelent is Szerafin estélyein, a nők mulattatása helyett inkább a férfiakkal kártyázott, s még ott is azt a gorombaságot követte el, hogy a házigazda pénzét elnyerte. Így nem tesznek azok, akik a háziasszonyba szerelmesek.

Pedig Volozov az! Ezt senki sem hiszi, de Fertőy tudja. Éppen e kerülgetése minden feltűnőnek, ami őt gyanújában

megerősíti. Csak egy gyöngye selyemszál akadna a kezébe ebből a gubancból, arról ő az egészet szépen legombolyítaná saját motollájára, úgy, hogy a pillebáb pusztán maradna ott magában; hanem hát ez lehetetlen, Szerafin csélcsap; ma csupa tüzláng egy új arc iránt, holnap olyan hozzá, mint a jég, s holnapután egy rég elfeledett s újra megtalált ismerőssel ábrándozik, míg egyszerre átszap az ízlése megint oly alanti régiókba, hogy minden ember elszörnyed rajta, hogy azután egy pillanat múlva ismét a bűnbánat dicsfényében a családi hűség enyhe légkörébe emelkedjék. És Fertő nagyon jól tudja, hogy mindez csak komédia, komédia az önfeledt szenvedély, a meghasonlás, a viszontlátási szcenák, a bizarr fantáziák és a hitvesi megtérés; ez mind készakarva rendezett alakoskodás, színjáték, mely egy mélyebb titok elrejtésére van kigondolva, minek nyomára akadni nem lehet.

Márpedig e titkot felfedezni napról napra égetőbb kérdés kezdett lenni rá nézve. Voltak különös szorongató helyzetek, amik mindig fenyegetőbb alakot kezdtek öltetni. Holmi deficitek, miknek eredetét felfedezni akarták kíváncsi emberek. Ezen alkalmatlan emberek elébb-utóbb rá fognak jutni, hogy az írott és meglevő összegek közötti viszony nem „rím”, csak „asszonác”. E baj kiegyenlítésére okvetlenül szükséges volna vagy egy nagylelkű, de még nagyobb erszényű pártfogó, ki a felismert házibarát minőségében kénytelen volna elismerni azt a jogviszonyt, mely szerint a más szobájához mellékkulcsot tartani együtt jár a saját ládájához mellékkulcs átengedésével, vagy pedig a Hargitay-féle örökséget kellene valahára birtokba keríteni.

Ez utóbbira nézve az a baj forog fenn, hogy a kérdéses végrendelet a megyeház eléggésekor csakugyan ottveszett, a megmentett okiratok között semmi nyomára sem akadhatni, anélkül pedig bírói ítélet a legjobb akarat mellett sem eszközölhető. Bárzsing, az ügyvivő, ugyan azt replikázta, hogy a végrendeletnek meg kell lenni, s ígérte, hogy annak hollétét

fel fogja fedezni, s evégre határidő is tüzetett ki a bíróság által, a per alatti birtokok jövedelme az időre hivatalos zár alatt tartatván.

Bárzsing meg is mondá Fertőynek, hol lehetne az elveszett végrendeletet megkapni. Tökéletesen beszélt. Csak ki kellett Fertőynek a kezét nyújtani utána, hogy felvegye. Hanem az út és mód, melyen ezt el lehetne érni, mégis olyannemű volt, hogy Fertőy egy kicsit fázott tőle, s elsőséget adott azon gondolatnak, hogy felesége titkos imádóját lepje meg egy kis kényyszerített kölcsön tervezetével.

Hanem ehhez egy kulcs kellett.

Legelőbb is annak a kis rózsafa szekrénynek a kulcsa, melybe Szerafin naplóját el szokta zárn.

Hogy Szerafinnak egy gondosan vezetett naplója van, azt Fertőy tudta.

Szerafin sohasem vonul hálószobájába hamarább, mint mikor már virradni kezd; akkor sem zárhatja be ablaktábláit, csupán a vékony csipkefüggönyök szűrik meg a beható napvilágot. Csak napfénynél tud aludni. „Bizarr bolondság!” – mondja rá minden ember.

Mikor aztán fölkel, rendszeren délfelé van az idő, akkor, mielőtt reggeli piperéjéhez fogna, íróasztalához ül, kinyitja szekrénykéjét, s teleír egy lapot vagy kettőt naplójából.

Mennyire féltett titoknak kell e naplóban lenni, az onnan is gyanítható, mert Szerafin angol kulcsot tart a szekrénykéhez, mely minden idegen betörés ellen biztosít.

Tehát ezt a kulcsot kellett Fertőynek minél előbb megszerezni.

A kulcsot Szerafin mindig magával hordta, s sohasem szokta valahol felejtani. Egy kis acéllánc volt a kezén, azon függött a kulcs, ékszernek is nézhette, akinek tetszett.

Hanem egyszer Szerafin súlyosan megbetegült, fejfőrcsei eszméletlen állapotba hozták, akkor Fertőy egy éjjel, hitvesi részvétellel egyedül ajánlkozott virrasztani a beteg ágya mellett,

s midőn látta, hogy az nem ismer rá, megtapintá üterét, az száztizenhatot ütött egy perc alatt, a száztizenhatodiknál sikerült a láncot lekapcsolni a beteg nő kezéről. Szerafin nem vette azt észre.

Akkor aztán kinyitotta Fertőy a szekrénykét.

Kezében volt a rejtélyes napló, kitarultak előtte annak jól őrzött titkai, amikből annyi előnyt ígért magának. A nő forró fekhelyén zilált hajjal feküdt, és hagymázosan fantáziált; a férj pedig kényelmesen végigdúlt a karszékben, és olvasá neje titkait.

A napló így kezdődött:

„Álmaim naplója.”

„Kettős életet élek: egyiket mikor ébren vagyok, másikat mikor alszom, amaz víg, tréfával, örömmel, élvezettel tele; emez szomorú, ijesztő, siralmas.”

„Amazt utálok, megvetem; emettől irtózom.”

„A nap mindennap más, változó; az álom mindennap ugyanaz.”

„Mindennap Róberttel álmodom.”

„Ahogy kettészakadt közöttünk az élet, úgy folytatja azt tovább az álom.”

„Állandóul, állandóul megjelen; soha egy nap sem maradt még ki.”

„Sokáig kerülgettem ezt a rémet, el akartam magammal hitetni, hogy ez csak álom; de ma már mindennapos ez a lét, érzem, hogy ez valami abból, ami az életen túl van.”

„Ezentúl mindennap fel fogom jegyezni, amit felőle álmodom, mert hiszen ez életemnek igazi története, és amaz az álom.”

„Ma Róberttel a mezőn jártam, paraszt földművesek voltunk. Ő így rejté el magát a világ elől, s én követtem őt a szalmás viskóba.

Nem volt mit ennünk, csak fekete kenyér. Jólesett.

Nekem ki kellett mennem Róberttel a mezőre veteménygyökereket ásni.

Mikor tele lett a zsák, Róbert feladta a vállamra, hogy vigyem haza. Százszor összeroskadtam a teher alatt, míg hazáig értem.

Othon ebédet kellett főznöm a hazahozott veteményből; amint a gyökereket válogattam, egy kettős gyökér akadt a kezembe, melynek egészen más színe volt, mint a többinek.

Odakinn az ablak alatt a parasztasszonyok daloltak: „Ki az urát nem szereti: Kopotnyikot főzzön neki”.

Én úgy haragudtam Róbertre, amiért ilyen szegény lett. A kettős gyökert is közé főztem a többinek.

Róbert azután hazajött és evett.

Evés után elkezdett olyan csodálatosan nevetni. Azt kérdezte: „Mit főztél nekem?”

Én lábaihoz borultam sírva, és könyörögtem, hogy ne haljon meg.

Ő pedig nevetett, s én láttam, hogy meghal.

Olyan borzasztó volt, midőn arca elkékült, és még egyre nevetett; olyan nehéz volt ölemben tartanom.

És én hiába könyörögtem neki, hogy ha meghalt, ne nevéssen így, s ha él, ne legyen ily nehéz; ő csak nevetett, és húzott le magával a földre, míg együtt lezuhantam vele, és fölébredtem.

Milyen jó, hogy napvilág van körülöm; ha most sötét volna, meg kellene tébolyodnom.”

„Ma kisgyermekek voltunk; iskolába jártunk, Róbert és én.

Én csínytettem, s Róbert magára vállalta azt.

Én úgy örültem neki, hogy nem engem bántanak, hanem őtet.

De mikor aztán arccal lefektették a földre, hogy megverjék, akkor úgy fájt a szívem, majd megszakadt.

Róbert nem sírt, amíg verték, hallgatott.

És mikor azt mondták neki, hogy keljen fel, ott maradt, meg volt halva.

Én még akkor sem mertem megvallani, hogy én vagyok a bűnös.

Még azt is megnéztem, mikor a koporsóban feküdt, Olyan szép kis fehér halott volt.

Úgy haragudtam rá, hogy minek tesz így, mikor ez nekem olyan rosszul esik.

És ezután kimentem játszani a többiekhez.

Még álmamban is milyen rossz szívem van!"

„Egy ostromlott várban voltunk együtt.

Egyedül voltunk már csak, én és ő; a többit megölte a láz és a golyók.

Csak egy ágyú szólt még, a mienk. Annak én voltam a tüzérje. Szolgálnom kellett, mert már az asszonyok is elhulltak mind.

Féltem, iszonyodtam a csatától; de ha ő rám tekintett, attól még jobban meg voltam igézve.

Akartam, de nem mertem mondani: „Róbert, csak ketten vagyunk már, mire az ellenállás. Adjuk meg magunkat; írjuk alá a békét. Látod, mégis szép élni! Te tudhatod azt legjobban, aki annyiszor meghaltál, és mégsem akarsz halva maradni, mindannyiszor fölébredsz. Jer, tűzzük ki a fehér zászlót. Nézd, ingfodromat letépem, ez jó lesz.”

Róbert nem válaszolt, csak járt-kelt előttem alá s fel, a gránátok sivitottak körülünk jobbra-balra; egy sem találta.

Egyszer megállt előttem, hátával éppen az ágyú nyílásának támaszkodva.

Egy ádáz gondolat villant át lelkemen.

Ez a fantom engem mily régóta gyötör; mily állhatatosan kínoz.

Ha most a kanócot lebecsátanám a lölyukra, egy lobbanás, egy pukkanás, s ő szerteszt volna szórva. Örökre megmenekülnék tőle, sohase jönne többé vissza.

Valami úgy kényszerített, hogy tegyem meg. Háttal volt felém fordulva, nem láthatta, mit cselekszem. Dühös voltam rá. Akartam, hogy ne lássam többé. A kanócot lebecsátottam a lölyukra. Szememet eltakartam, hogy ne lássam. A föld megrendült alattam, s én éreztem a meleg véresőt, amint nyakamat és vállaimat elborította.

Azután lassan felnyitottam szemeimet, s Róbert még akkor is előttem állt, csakhogy a fejét hátrafordította, s úgy nézett rám vissza hidegen: csakhogy a szívén keresztül lehetett látni, amint a golyó átfúródott rajta.

Óh, milyen nehéz volt ebből az álomból fölébrednem!”

„Mintha a cári palotában lettünk volna Moszkovában.

Róbertet elhurcolták Szibériába.

Egy szökevény, ki onnan visszatért, hozta hírét, hogy Róbert éi, és ott dolgozik az uralhegyi ólombányákban.

Én útra keltem, és utaztam mindaddig, míg azokat a különös hegyes kupolájú tornyokat el nem értem, amiket annyiszor láttam lerajzolva, s inkről oly elevenen tudtam álmodni.

Nem kellett vezető, odataláltam magamban.

Nagy harangok zúgtak siketítő zajjal. Azt mondták: „A cár születése napja van ma.”

Be akartam surranni a néptömeg között a palota kapuján; egy őrt álló kozák észrevett, s rám kiáltott. Nem értettem mit mond, s menekülni akartam előle. Lándzsája hegyével utánam nyúlt, s elérte vele a vállamat, de meg nem tudott szúrni. Úgy érzettem a vas hidegségét.

Nagy széles márványlépcsőkön, szűk, összeszorult folyosókon át haladtam, utoljára egy csodálatos gerenda-tömekegbe tévelyedtem bele, melyből nem tudtam kiugazodni.

Mintha sok állvány volna egymás mellé rakva, azokon egy padozat, szőnyegekkel leterítve; végre egy szűk oldalajtóhoz jutottam el, azon benyitottam, s előttem állt egy roppant táncterem.

A cári palota táncterme volt az, száz csillár által kivilágítva.

A fényes udvaroncserg, a feszes egyenruhák, a gyémántokkal rakott dclnők; a prémes kaftánok az ó-nemesek vállain; a feszes cerimónia-mester, ki a csoportokat rendezi; a katonai zenekar, mely valami ünnepélyes indulót játszik; a háttérben a trón magas lépcsőjével, melyen az óriás termetű cár ül a cárnő mellett; mintha most is szemem előtt állna, fülembé zajongna mind.

Amint én megjelentem, mindenki utat nyitott előttem, hogy mehessek a cárig.

Rajtam fekete ruha volt, a többin mind színes, aranyos, hímzetes.

Eljutottam egész a trón lépcsőjeig.

A cár intett, hogy szóljak, mit akarok.

És én akkor kétségbeesve vettem észre, hogy elfelejtettem a férfi nevét, akiért könyörögni jöttem, el a helyct, ahol fogva van, és az okot, amiért elfogták. Hasztalan erőlködtem azt eszembe juttatni, elmém megtagadta a szolgálatot; ott álltam, és nem tudtam mit mondani. Akartam szólni oroszul, és azt is elfelejtettem; pedig álmom elején azt hittem, hogy tudok. Sírni akartam: azt talán megértik; hanem a zene közbezendült; táncra húztak. És akkor egy skarlátvörösbe öltözött férfi lépett oda mellém, és fölkért egy keringőre. Én kezet adtam neki, és elfelejtettem mindent.

Repültünk, keringtünk a hosszú termen végig, s amint a terem oldalai tükrökkel voltak ellepve, én mindenütt láttam magamat a tükrökben. Az oly borzasztó volt. Egy skarlátvörös táncos és egy fekete ruhás táncosné egymás körül forogva. Pokolbeli vízió!

Nekem az a gondolatom volt, hogy az én táncosom a hóhér . . .”

„Ma a tegnapi álmom folytatását láttam.

Ugyanazon úton jöttem vissza a fényes teremből, melyen át odajutottam.

Ugyanazon rejtélyes állványtömkeleg gerendái közé tévelyedtem, mely most is le volt nehéz szőnyeggel takarva.

Most már megtudtam, hogy mi az a sok gerendaalkotvány ott.

Az volt a vérpad.

A kijárás minden végén alabárdosok álltak ókori páncéltöltőzetben; nem mehettem sehova. Elbújtam az állványt borító szőnyegek alá.

És azután hallottam katonai csapatlépteket, dobpörgést, láncsörrenést; felemeltem a szőnyeg egyik szegélyét, és kicsekkelődtem alóla.

A termet szurokfáklyák világíták meg.

A veres fáklyafénynél egy csoport láncra vert fogoly jött elő a sötét végtelenségből.

A foglyok egyenkint lépdeltek fel az emelvényre, mely alatt rejtve voltam, s azután egyet sem láttam azok közül többet, aki egyszer oda felment; hanem hallottam mindannyiszor egy nehéz csappanást, mintha valami éles vas vágna be kemény tőkébe; azután hallottam valamit elgurulni fejem fölött, és egy csendes zuhanást, melynek utóhangjai feszült vonaglások voltak.

Én ezt hallgattam mind csendesen. Szívem úgy dobogott, hogy dobogását mindezeket keresztül hallottam.

Egyszer a legutolsó a foglyok sorában lépett elő. Ráismertem. Róbert volt. Sohasem láttam ilyen szépnek. Ugyanazon mente volt rajta, melyben az oltár előtt állt velem.

Szemét nem engedte bekötni. Most is olyan villogó tekintete volt, mint akkor.

És nekem nem jutott eszembe, hogy kirohanjak rejtekemből, és a kegyetlenek lábaihoz vessem magamat, és sikoltozzak: „kegyelem! kegyelem!” Inkább elrejtém magam a függöny alá, és eltakartam arcomat, és bedugtam füleimet, hogy ne lássak, ne halljak semmit. De mégis láttam, mégis hallottam. Hallottam szívem elfojthatlan dobogását, és láttam a rettenetes sötétséget, melynek arca van az álmodó előtt; a feketeség, a semmi él, mozog, nő, közelít!

És egyszer valami meleg kezdett el nyakamra csepegni onnan felülről. Éreztem, hogy az vér.

Az iszonyat fölébresztett . . . De szívem dobogását még akkor is hallottam. S a vércseppek melegét éreztem nyakamon.”

„Óh, mint irtózom az elalvástól.

Reggel fekszem le, mikor már világosodik. Az egész éjszakát bolond víg társaságban töltöm. Kábító italokba fojtom lelkemet. Imádkozom, mielőtt lefekünném. Hasztalan, minden hasztalan.

A rém eljön, és együtt él velem.

Az éjjel komáromi kis szobánkban voltunk. Én már ágyamban feküdtem, ő ágyam szélén ült, és kezemet kezében tartá.

Azt mondta, hogy ma itt fog alunni.

Nekem úgy tetszett, mintha meg kellett volna tőle kérdeznem: „Hogy akarsz te az én vánkosaimon alunni, mikor te már meg vagy halva?” De nem mertem ezt mondani neki.

Olyan nyájas volt, megsimogatta homlokomat.

Azután lehajtá fejét a vánkosra mellém.

Fehér zubbony volt rajta és a nyakán piros nyakravaló.

Én azt kérdeztem tőle: „Ha alunni akarsz, miért nem veted le nyakkendődet?”

Erre ő mosolyogva azt mondá: „Nem lehet, mert ez tartja a fejemet a nyakammal össze, ha leoldanám, lecsúsznék.”

És azzal felém fordult, és meg akart ölelni.

Én irtózva távoztam előle, ágyam túlsó szélébe húzva magamat; ő pedig egyre mosolyogva közeledett felém, és kért, hogy csókoljam meg.

Felsikoltottam. Ágyam előtt feküdtem a szőnyegen, ott ébredtem fel.

Óh, én istenem, örökké fog-e ez tartani? . . .”

Fertőy borzadva tette le neje naplóját.

Fásult önzése mellett babonás volt; sok ember van így, ki istent nem hisz, de kopogó szellemeket lát.

Amit keresett, azt nem találta meg: az álomlátó nem jegyzé föl nappali élményeit. Semmi szó naplójában szeretőkről.

Most már értette Fertőy, miért történt vele a minap az, hogy amidőn nejét íróasztala mellett meglepte, Szerafin mellett még egy szék volt. Ő le akart arra a székre ülni, Szerafin nem engedte.

— Ne üljön oda.

— Miért ne?

— Mert . . . (Itt elnevette magát.) Hozzon magának másikat.

Az elmaradt indokolást most már ki tudta egészíteni: „mert már azon valaki ül!”

Fertőy visszatette helyére a naplót, s bezárta a szekrénykét. Most még a kulcsot kellett Szerafin kezére visszacsatolni. Félve közelített nejéhez.

Ha lett volna valaki, aki hallja, kacagott volna ezen a gondolon, így pedig hideg borzadály járta át tőle, hogy íme ő egy nőt vett hitvesül, akivel akár ébren, akár alva, egy megholt férj árnya jár, kel és fekszik; az áll előttük, ha egymáshoz közelítenek, az tart hideget szíveik között.

A beteg nyugtalanul aludt, nehéz álma volt.

Fertőy kitalálni hitte a lábbeteg álmát. A rettenetes vetélytárs volt jelen, kire féltékenynek lenni nem jutott eszébe.

Valóban reszketett a keze, midőn az acélláncot a hóféhér kézcsuklóra visszacsatolta.

Amint a hideg lánc érte az alvó kezét, hirtelen megszakadt lélegzete; arcán iszonyat, megfélemlés veritékes vonaglása küzdött, ajkai felnyíltak; érthetetlenül nyögött, s midőn a lánc kezére volt kapcsolva, hirtelen elkapta azt férje kezéből, s felsikoltott: „ne bánts, hóhér!”

Azután megfordult, s csendesebben aludt tovább.

Vajon mit fog erről az álomról írni naplójába?

Fertőy nem maradt ott tovább: csengetett a komornának, s rábízta, hogy maradjon Szerafin mellett reggelig. Ő maga szobájába sietett.

Szerafin azután igen csendesen szunnyadt, s másik éjjel már az urak báljában táncolt.

TÖBB, MINT VÉTEK; MERT HIBA

Fertőy felhagyott azzal a tervével, hogy egy gazdag házi-barátot üldözzön.

Mióta megtudta, ki van neje hálósobájában elrejtve, mikor az mindenki elől elzárkózik: azóta nem volt kedve vetélytársakat fürkészni.

Pedig az élet prózája fantomokkal ki nem elégíthető.

Fertőynek minden áron pénz kellett, számadásokat követeltek tőle.

Még ugyan tekintélye és hitele nagy volt, de tudjuk jól, hogy csak egy akkora hógomolynak kell megindulni, mint egy lejárt váltó, hogy az az egész lavina aláhömpölyöggjön, aminek neve „bukás”.

Még e szomorú felfedezés reggelén elküldött Bárzsing úrért Fertőy.

A hű tanítvány, ki most már maga kezére működött, s doktornak nevezteté magát, peres felek nagy félelmére, amint a „Tagsatzung”-ok sora engedé, sietett megjeleni nagy befolyású principálisánál, ki őt ezúttal a szokottnál is nyájasabban fogadta.

— Kedves barátom! Úgy találom, hogy jó volna, ha a Hargitay-ügy befejezéséhez komolyan hozzáfognánk. Tessék leülni kérem.

— Óh, köszönöm. Nagyon örülök rajta, hogy óhajtasaink ekként találkoznak. Magam is nagyon sürgetősnek találom az időt.

— Hiszen még a határidő messze van. Nem tetszik egy szivar?

— Igen, de az előkészületek heteket vesznek igénybe. Ugyan esedezem, egy kis tüzet.

— Tehát csakugyan azt hiszi ön, hogy végrendeletünk elégett?

— Hamuvá lett biz az, a megyeház elpusztulásakor.

— Bizonyosságot szerzett ön magának afelől, hogy az többé elő nem kerülhet?

— Kétségtelenül tudom.

— Mert erről biztosítva kell lennünk, azon csetre, ha . . .

Fertőy nem talált kifejezést a tény megnevezésére.

— Ha az elégett okiratot hamvaiból ismét fel akarjuk támasztani — szólt Bárzsing olyan hidegvérrel ütve le szivarja hamvát a csészébe, mintha semmi egyébről nem volna szó, mint abból ismét szivart állítani elő.

Fertőy némán bólinta rá, de szavát nem adta, hogy helyeselné.

Bárzsing úr azonban ki akarta belőle ezt a szót kapni mindenáron.

— Az egész csupán „pia frau”.

— Igazán „pia”?

— Kétségtelenül. Ha egy soha nem létezett okmány létrehozásáról volna szó, arra egy Bárzsing nem adná tanácsát, azt egy Bárzsing legmélyebb indignációval utasítná vissza magától; azt egy Bárzsing nem késlekednék csalásnak nevezni, de itt egy megvolt, egy létezett okirat reprodukálása forog csupán fenn; mely a mienk volt, mely valóságos jogos igényeket adott kezeinkbe, nem csaltuk ki, nem erőszakoltuk az illetőtől, önkényt hívott meg bennünket, hogy fogadjuk el; az sem a mi hibánk, hogy a gyászos forradalom pusztításai közben az okirat elégett. A gyászos forradalom rendkívüli helyzeteket idézett elő, amik rendkívüli körülményekbe sodorták az embereket, amikben rendkívüli tényeket volt kénytelen

elkövetni. Így például, hány ember jött abba a helyzetbe, hogy hamis kötelezvények mellett állhitelezők által csőd alá vétesse a vagyonát, mely konfiskáció alá volt kerülendő? Hát ez nem volt-e pia fraus? S vetette-e a világ szemükre, ha ezt tették?

— A világról ne beszéljünk, kedves barátom, annak megvannak a saját nézetei, kivált ha a kérdés a kormányközegek ellen van intézve. Itt a bíró, akit meg kell nyugtatni.

Fertőy a „bíró” szónál véletlen pátoszból mellére találta tenni kezét, ami Bárzsingot arra a téveszmére vezette, mintha barátja ura a „belső bíró” felől volna nagy aggodalomban.

— Ah! ah! kedves barátom. Az én lelkiismeretem meg van efelől nyugtatva. Nem az a néhány ezer forint, ami számomra legáztatott, óh, nem. De a holtak végakarata előtttem szent. E tény végrehajtásával mi egy megboldogultnak tartozunk, ki azt, mit ember holta után végre nem hajthat, legszilárdabb barátaira vélte bízni. Alhatnám-e én nyugodtan, ha Hargitay végakarata nem teljesíteném? Minő arccal találkoznám vele egykor a túlvilágon?

Fertőy nem állhatta meg nevetés nélkül. Arra Bárzsing még jobban belejött az emphaticus hangulatba.

— Jól tudja ön, tisztelt barátom, hogy azon végrendelet nem csupán bennünket érdekel, hanem közhasznú intézvényeket is, iskolákat, templomokat, kórházakat és szegényeket. Én e tényben erkölcsi magasságot találok.

E szónál felpattant a karszékből Bárzsing, hogy erkölcsi magassága annyival emelkedettebb legyen.

De mármost Fertőy nagyon is nevetett.

— Nem a lelkiismeretről beszélek én, kedves barátom; az a papok dolga, hanem a világi hatóságokról. Az ilyen tréfának, ha kiderül, nagy az ára.

— Lehetetlen neki kiderülni, ha minden óvatossági rendszabályt meg fogunk tartani. Először is a végrendelet szövegét én fogalmaztam, nálam az eredeti impúrumban megvan. Az

egész az én kezem írása, tehát a különbség a múlt és jövő között semmi.

— De hát az aláírások? Hát a pecsétek?

— Kettőről azt hiszem, hogy biztosítva vagyunk.

— Talán. Nem mondom. De hát a másik három?

— Azok is életben vannak.

— De csak nem akarja ön azokat is beavatni a tervbe?

— Óh, nem. Adhatnak az emberek tudtukon kívül is aláírást és pecsétet.

— Hogyan?

— Megmondom mindjárt. Tisztelt barátom uram felszólítja egy levélben a három távollévő tanút a végrendelet ügyében; körülbelül azt a kérdést intézve hozzájuk, vajon nincs-e tudomásuk róla, hogy az illető okirat annak idejében letétetett-e Bárzsing által, kire bízva volt, a megye levéltárába, nem vétetett-e ki általa onnét ismét ama zivataros időben, mert önnek alapos gyanúja van, hogy Bárzsing ez okirat holtétéről tud, s titkát csak minél drágábban akarja felárvereztetni a hagyományosok és a természetes örökösök által.

Fertőy mosolygott azon, hogy Bárzsing ilyen szépen tud tanácsot adni valakinek, hogy mivel rágalmazza őt saját magát.

— Azok felelni fognak önnek vissza, hogy nem tudnak az egész tárgyról egy szót sem. Azután van itt egy ügyes kézirattmásoló, aki az aláírásokat igen híven le tudja tenni tetszés szerinti üres papírra.

Fertőy elég jól tudta, hogy az az ügyes ember senki más, mint Bárzsing maga; azért mégis elég gonosz volt abbéli aggodalmát kifejezni, hogy vajon nem fél-e, hogy az a bizonyos elárulhatja.

— Óh, afelől egész biztos vagyok! — állítá Bárzsing. (Tudta azt Fertőy jól.) — Azután ami a szükséges pecséteket illeti, ugyanazok szinte rajta lesznek a leveleken. Evégett azokat a borítékon nem szükség összetörni, hanem ollóval

szépen felmetszeni. Akkor egy vizes szivaccsal könnyen le-
törölhetni a pecséthez ragadt papírost, s magát a pecsétet
akárhová lehet ismét ragasztani.

— Tökéletes hamisítás biz ez; hanem hát engedjen ön
nekem két hetet mindezeknek a meggondolására; akkor majd
bővebben beszélünk felőle. Addig én talán kevésbé kockáz-
tatott megoldásra fogok juthatni — amicaliter.

— Hogyan? Remél ön az ifjasszonnyal kiegyezhetni?

— Bizonyos vagyok felőle. Hallotta ön már, hogy Judit
húgomnak fiacskája született?

— Ah, hogyne? — kiálta kárörvendő arccal Bárzsing, s
vígságában leharapott nagy fogaival egy csomót szivarja
végéből, s azt köpködté mindenfelé. — Gyönyörű skandalum!
Tele van vele a város. Szép skandalum!

— Micsoda skandalum?

— Hát — egy özvegy asszony! Tizennégy hónapja, hogy
Lávay Béla meghalt.

— Vagy úgy?

— Vajon ki lehet a szép kis magzatkának az apja?

— Én jól ismerem.

— Ugyan ki lehet?

— Minthogy ön is beavatott saját titkába, én is közlöm
önnel az enyimet, hanem éppen úgy kérem azt titokban tartani,
mint én fogom az öné.

— Óh, az természetes. De hát ki legyen Judit nagysám
fiacskájának a papája?

— Hát senki sem más, mint Judit férje, Lávay Béla.

— Ah! Tizennégy hónap óta . . .

— Igen, tizennégy hónap óta rejtve tartogatja őt lakásán
Judit, s játssza a világ előtt az özvegyet és a kurtizánt.

— Ah! Az lehetetlen! Az nem lehet, hogy egy nő eltúrje
azt a gúnyt, azt a csúfságot, ami minden oldalról száll reá, ha
azt meg nem érdemelte, csupán azért . . .

— Csupán azért, hogy a férje hollétét eltakarja vele.

Bárzsing úr most már a derekán harapta ketté a szivarját, s zúgolódott, hogy patkányszórt tesznek a dohánylevelek közé.

— Ezt én régen jól tudom — folytatá Fertőy —, de csak vártam azt, amit előre láttam.

— És nem állt ön bosszút Lávayn?

— Óh, nem. Nekem az nagyon tetszik, hogy ők ennyire szeretik egymást. Annálfogva önt nagyon kérem, hogy titkomat el ne árulja. Mi ne zavarjuk meg az ő boldogságukat. Ne bolygassuk a fülemilefészket.

— Csudálom, hogy ön egyszerre olyan jóakarójuk lett.

— Magam is. Hanem hát lássa ön, vannak nemes érzések, amiket ápolni, pártfogolni kell. Ilyen nemes érzelem Judit szerelme férje iránt. Ő feláldozta világ előtti állását, feláldozta jó hírét férjeért; vajon nem könnyebben feláldozna-e egy pert olyan vagyon miatt, melynek még birtokában nem volt, s melyből apja valóban kitagadta.

Bárzsing úr most kezdett már valamit érteni Fertőy nagylelkűségéből.

— Nekem nem bosszúállásra van szükségem, kedves barátom, hanem pénzre. Ha én Béla rejték helyét elárulnám, mit nyernék vele? Meglehet, hogy előbb menekülne, mint elfoghatnák, s végre is egy kiterjedt amnesztia őt is ki fogná szabadítani. Hanem arra kell őt kényszerítenem, hogy előttem megjelenjen. Erre megvan a jó tervem. Én tudni fogom őket kényszeríteni, hogy bevallják előttem: „együtt vagyunk!” És akkor aztán kezembem tartom őket. Akkor azt fogom mondani Juditnak: „Lássa húgom, jobb velem jó barátságban, mint ellenségeskedésben élni. Én most önöket végveszélybe döntheném, de nem teszem. Csináljunk egyességet. Az én barátságomnak az ára, s az önökre nézve sokat ér, az örökösödési per felőli kiegyezés az eltűnt végrendelet értelmében.” És Judit rá fog arra állani.

Bárzsing nagyon csóválta a fejét.

— Higgyc el ön nekem — monda Fertőy —, hogy amennyire gyűlölöm én ezt az asszonyt, ezt a férfit, olyan bizonyos, hogy ők egymásért minden nagylelkű bolondságra képesek. Azzal, hogy én őket feldicsérem, nem szüntem meg rájuk haragudni.

Bárzsing úr a szivarjának utolsó csutakját is megette már; annálfogva fölkelt, és menni készült. Tagsatzungok vártak rá.

— Az ön tervéről tehát két hét múlva; addig az én titkom marad négy fal között.

A két érdemes férfi kezet szorított, s kölcsönös hallgatást fogadott elváláskor.

Mi történt azután a válságos két hét alatt a négy fal között, azt Bárzsing úr nem tudhatta meg, hanem egy szép reggelen kapott egy gondosan lepecsételt csomagot Fertőy által küldve. A csomagban három levelet talált, a negyedik volt Fertőyé. Fertőy azt írta, hogy ő az ajánlott oklevél-reprodukcióba semmi szín alatt *bele nem egyezik*. Látta Bárzsing úr az idemellékelt három levélből, hogy a felkérdezett tanúk semmit sem tudnak a végrendelet további fázisai felől. Egyébiránt a minap tervezett egyezkedés Judittal, bizonyos okok miatt, végképp dugába dűlt. Hanem azért ő Bárzsing úr tervébe semmiképpen nem egyezik.

Bárzsing úr látta, hanyadán van. Fertőy minden ellenkezése dacára volt annyi figyelemmel, hogy a három válaszadó levél borítékjain a pecséteteket nem törte fel, hanem felmetszette szépen ollóval. Saját kézvonását illetőleg pedig úri szokása ellenére úgy intézte, hogy a neve tökéletesen olvasható legyen.

Ez is ismerte a maga emberét.

Tudta jól, hogy ha ő Bárzsing kezébe szolgáltatja az eszközöket, az majd az ő tiltakozása dacára is fel fogja azokat használni a kitűzött célra, mert hiszen, ha a számára testált néhány ezer forint nem is, de a szegény közintézetek, iskolák, kórházak sorsa bizonyosan erősen nyomhatja a lelkét, s kényszerítendő a kellő erkölcsi felmagasulásra.

Nem is csalatkozott emberismeretében.

Néhány nap múlva értesült az illető helyekről, hogy a kívánt végrendelet ügyvédje által *eredetiben* bemutatattott.

Most csak egy dologról aggódott Fertőy. S azt nem is késett barátjával első találkozásuk alkalmával tudatni.

— Vajon „*merített*” papirosra van-e az a végrendelet írva?

(No, mert ha történetesen az újabb időben legalizált *gép-papírt* használt hozzá a másoló, akkor belcütött a száraz mennykő, a tanúk rögtön felismerik a különbséget.)

Bárzsing ravaszul hunyorított félszemével, s ujjjaival füttyöt vetett.

— Ilyen apróságokon nem szokott megbukni egy Bárzsing!

Bizony merített papirosra volt az írva, s éppen olyan kék színűre; éppen olyan nagy kétfejű sas volt a papír közepén kiformálva vízjeggyel, mint amilyenre az első végrendeletnél mondák a tanúk: „ejnye de nagy sas!”

A KELEPCE

Vannak az embernek ismerősei, akiket minden három esztendőben lát egyszer; akkor nagyon örülnek egymásnak, hogy szerencséjük volt találkozhatni, s mikor elválnak, a meglátogatott azon töri a fejét, vajon mi oka lehetett ennek a másíknak arra, hogy engemet fölkeressen. Hogy jutottam éppen ma eszébe? Mi történhetett vele, hogy bebotlott hozzám?

Ilyen ismerőse volt az öreg Lávaynénak a kis Perflexné.

Néha bizony egyik *esős esztendő*től a másikig nem látták egymást, ami nagy időköz; akkor aztán elkérdezősködtek egymás állapotjáról, Blumné Lávaynénak fiacskájáról, aki már azóta prókátor is volt, és Lávayné Blumnének három kisasszonyáról, akik már azóta voltak heten.

Negyvenkilencben többször látták egymást, mert Blumné gyakran ellátogatott Szerafinhez, s a vásári bódékban újra feléledt az ismeretség, hogy azután idők fordultával ismét elaludjék.

Találkozásaik legfeljebb is arra szorítkoztak azontúl, hogy mikor az öreg asszonyság a város szigetén levő gyümölcsöskertéből estefelé hazajött, a Blumnéék kertje előtt kellett elhaladnia, s olyankor a rácson keresztül jó estét kívántak egymásnak. Az öreg asszonyságnak nem volt kedve bővebb szóba állni; odabenn piperés társaság volt rendesen, mely közé ő nem illett volna sűrke kartonruhájával, kötött kesztyűjével; — és más egyében is különbözött tőlük. De fáradt is volt

olyankor rendszeren, mert egész nap dolgozott, mint egy buzgó napszámos, akit a gazdája néz.

Egy szép nyári napon a kis Perflexné ellátogatott az öreg asszonyság kertjébe. Egy idős hivatalnok kíséretében jött, ki nem tudott magyarul; Lávayné pedig nem tudott németül.

— Nem állhattam meg, kedves asszonynéném, hogy be ne jöjjenek, oly kínálgatólag tekintgetnek ki az útra szép gyümölcsfái; én nem tudom, nálam nem teremnek, pedig a kertészem mindent elkövet.

— Az én kertészem pedig azt teszi, hogy kijövök kora tavasszal, s késő őszig nem kímélem a kezemtől a munkát.

— Már az igaz, hogy pompás reine Claude-ok; nem hiszem, hogy Versailles-ben szebbek legyenek. Nicht wahr, Herr Gruber?

— Jawohl — mondá Herr Gruber, nem tudván különben, hogy miről foly a beszéd.

Lávayné egy kosárkában érettebb szilvával kínálta meg látogatóit, ne bántsák a fán azt, ami éretlen.

— Hanem a dinnyéim szebbek, kedves asszonynéném — dicsekedék Blumné, midőn a dinnyeágyak felé sétáltak —, nálam már érett dinnyék is vannak, s különösen a versailles-i, az olyan, mint a cukor. Nicht wahr, Herr Gruber?

Herr Gruber a kis menyecske szájának cuppantásáról s két összefogott ujja lejtéséről annyit megértett, hogy valami nagyon jó ennivalóról van szó, s ezúttal egész lelki határozottsággal mondta rá, hogy „jawohl”.

— No igen — szólt az öreg asszonyság —, kegyeteknél melegágyban keltik ki a dinnyét, üvegharang alá takarják, hát azért elébbre van, mint nálam, ahol bizony csak a gyepszínbe szoktuk azt vetni; hanem itt annyival nagyobbra megnő, s mikor ideje van, annál jobb ízű.

— Óh, amilyen az enyim, arról fogalma sincs asszonynénémnek. Van egy ananászdinnyém, annak olyan illatja van, hogy még másnap is megérik a szobában; azután egy

turkesztáni faj, melynek tiszta fehér a húsa, és tenyéryi széles és csupa lé az egész s édes, mint a méz. Nicht wahr, Herr Gruber?

Ez a tárgy volt az öreg asszonyság gyenge oldala.

— Cserhajú?

— Nem az, olyan sima, mint a tök, tolvaj el nem vinné, ha ráakadna, olyan igénytelen külsejű. Asszonynénémnek még ilyen nincs.

— Nincs ám — szólt Lávayné félig elszomorodva, félig szégyenkedve.

— No azt meg kell kóstoltatnom kedves asszonynéném-mel; legyen szerencsém holnap a kertemben.

— Igen megköszönöm, én pedig majd viszek egy kosár ringlótát.

Nem akart adós maradni valahogy.

Blumné asszonyság nem tartotta fölöslegesnek megjegyezni, hogy nem lesz ám senki ottan, csak éppen ő maga, meg Gruber úr; afelől pedig beszélhetnek akármiről.

Annyit azonban megértett Gruber úr, hogy a kezébe adott szilvás kosarat mindenestül el kell vinni búcsúvétel után.

Mikor az öreg asszonyság vendégeinek végre minden fát megmutogatott, s minden érett gyümölcséből mutatványt adott, s azután kikísérte őket az útig, s ismét visszatért csendes hallgató fái alá, elővette a tépelődés: „Vajon miért akar ez engem holnap dinnyével megvendégelni? Vajon miért látogatott ez most meg engem? Vajon hogy jutottam ma eszébe? Nekem nincs kiadó pénzem, amivel uzsoráskodnám, nekem nincsenek előkelő összeköttetésem, nekem még csak fiam sincs, akiért valaki kedvemet keresse.”

Ennél az utolsó gondolatnál aztán elmaradt. Ez volt mindig az utolsó.

Ezen azután eltépelődött; ha ez történt volna, ha amaz nem történt volna, ha Bélát mérnöknek nevelte volna, ahogy először akarta és nem ügyvédnek; ha ő keresett volna számára feleséget; ha nem jöttek volna ebbe a városba lakni; ha falusi

gazdák lettek volna; ha Béla nem ment volna a háborúba, ha abban a várban lett volna helyőrségnél; ha anyjához menekült volna; ha olyan felesége lett volna, aki tudott volna a kegyelem után járni; — akkor most ő nem állna ilyen egyedül, akkor most más élet volna itten.

Az a szerencséje még, hogy senki társaságát sem keresi, senkitől sem hallja, minő híre van fia özvegyének a világ előtt. Az almák, körték szépen pirulnak, de nem az ő szégyene miatt.

Másnap mégis ünnepi köntöst vett magára, ami abban különbözött a hétköznaptól, hogy ezen fekete babok voltak sűrke alapon, amazon pedig sűrke babok fekete alapon, s meglátogatta a Perflexné kertjét.

A kis vidám asszonyság igen szívesen fogadta Lávaynét, s csakugyan nem volt rajta és társalkodónéján meg Gruber úron kívül senki a kerti nyaralóban. Blumné igen jól mulattatá vendégét, nemcsak friss dinnyével és kávéval, hanem friss pletykákkal is elhalmozta a vendégséget, amit minden időkorú asszonyságok, ha nem keresnek is, de örömet hallgatnak.

Hogy X. kisasszonynak a vőlegénye hogy szökött meg a menyegzőnap előtt, megtudva, hogy apósa bukóféلبen van. — Hogy Y. úr hogy tébolyodott meg, s futott végig az utcán ruha nélkül be egy ismerőséhez. — Hogy egy új pár esküvője alkalmával hogy fakadt sírva — nem a menyasszony, hanem a vőlegény. — Hogy Q. úr hogy esküdtette meg a feleségét, hogy nem volt hozzá soha hűtelen. — Hogy ez, s ez nevezetes úri embert hogy páholta el egy emberséges szekeresgazda, ki ottkapta a tilosban. — Hogy az előkelő kisasszonyok mostanában azt kapták fel, hogy a katonai uszodában úszni tanulnak, s nagy próbatétet is fognak majd letenni. — Hogy egy előkelő úr elvette a szakácsnéját, s most senki sem akarja látogatásait elfogadni. — Hogy egy gazdag agglegény hogy kért nőül egy özvegy asszonyságot, s hogy az visszautasította; megkérte a leányát, az pedig hozzá ment! — És száz ilyenfélét, ami asszonyokat ártatlanul mulattat.

A jó öreg asszonyság végtére is azt kezdte hinni, hogy a tegnapi látogatás s a mai ozsonna egyedül csak szomszédi és kertészi viszony következtében támad, s semmi egyéb cél nincs vele, mint hogy jó kedélyű emberek egymást mulattassák.

Amint legjobban benne vannak az érdekesnél érdekesebb kalandok közrebocsátásában, egy úri cséza áll meg a kertajtó előtt, s leugrik belőle egy férfi, ki a szőlőlugoson keresztül mindaddig felismerhetlenül közelít, míg annak kijáratánál a társaság elé nem toppan. Akkor aztán mindenki ráismer!

— Ah, Fertőy úr!

— Hát ezt mi szél hozta most ide? — suttogá Blumné bosszúsán Lávaynéhoz, s azután nagy örvendő hangon kiálta az érkező elé: — Ah, Herr von Fertőy, ezer esztendeje, hogy láttuk! Hozta isten; éppen jókor érkezett. Nálunk ma dinnyeszüret van.

— Alázatos szolgáljuk, úrnőim, csókolom kezét, szép nagyság; ezen volt utam, s régi barátaimat nem szoktam ilyenkor elkerülni. Nagyon örülök, hogy kedves asszonynénemet is itt láthatom.

Fertőy látszott észrevenni az öreg asszonyság arcán, hogy annak kissé szokatlanul hangzik az ő szájából az „asszonynéném” címzés.

— Hiszen tetszik tudni, mi rokonok volnánk — magyarázá azután, helyet foglalva az asztalnál az öreg asszonysággal szemközt.

— Óh, igen, emlékezem rá, öcsémuram. A szomszédasszonynak igazán pompás dinnyéi termettek; azt meg kell adni.

Fertőy elfogadta a kínált dinnyét, de azért nem ejtette el a fölvetett tárgyat.

— Ámbár ez a mi szerencsétlen rokonságunk erősen bomladozni kezd már.

— Nem gondolnám — felelt Lávayné hidegen —, azért, hogy szegény fiam meghalt, Judit menyem maradt, és nevét viseli.

Kegyed cukrot eszik a dinnyéhez? Kóstolja inkább sóval, úgy jobb.

— Köszönöm a sót. Bizony nem tudom, hogy meddig viselheti.

— Ameddig neki tetszik, amíg férjhez nem megy.

— Kedves asszonynéném, úgy látszik, hogy régen hallott valamit Judit húgom felől.

— De az újságokat olvasom, s azok dicsérik.

— Remélem, hogy nem a magánéletét.

Az öreg asszonyság ismerte a viszonyt Judit és Fertőy között, mely őket az apai örökség miatt ellentétbe állítá, s nem lepte meg, hogy ez most rosszat akar beszélni menyéről. Föltette magában, hogy védelmezni fogja Juditot.

— Tudja, édes uramöcsém, színésznőkről sokat beszélnek, ami nem igaz. Sokszor egészen másképpen látszik, mint ahogy van. Más asszony ki-kitérhet jobbra-balra, azt senki észre sem veszi, egy színésznő pedig, mihelyt hozzászól is valakihez, azt az egész világ úzi-fúzi. Kedves uramöcsémnek ha olyan nagy kedve volna söpörgetni, tudom találna söpörni valót a maga háza előtt is eleget. Nid wahr, Herr Gruber?

A kis Perflexné majd eldőlt nevetében, s Herr Gruberre fogta az okot, amiért az elég gyorsan nem mondhatván „jawohl!” a nem értett témára, a szájába dugott cantalouptól, abban a kínban majd megfulladt.

Fertőy úgy volt, mint mikor a pápaszemes kígyót ingerlik, annál kékebb lett a taréja.

— Igaz, asszonynéném, hogy sokat ráfognak a szegény színésznőkre, akik rendszeren ártatlanok mindabban, amit róluk pletykáznak, hanem már én mégis bajosan hinném el, hogy Judit húgom kedvéért Juno olimpuszi meséje Mars fiával isméltődhett volna.

— Tudja, uramöcsém, hogy én nem tanultam a diák meséket, nem tudom, hogyan járt Juno.

— Hát úgy járt, hogy egy virágot megszagolt, s attól született a fia, Mars.

Az öreg asszony letette kezéből a kis üvegcéskét, melyet az uzsonnához használt.

— Mit beszél az úr?

— Tehát nem tudná még asszonynéném, hogy Juditnak a napokban fia született?

— Nem, nem! nem lehet! — kiálta az asztalt ütve indulatosan tenyerével Lávayné. — Az nem lehet!

— Bizony pedig úgy van. És még csak annyira sem törekedik titkolni a dolgot, hogy a házon kívül tartaná a gyermekét; ott van nála, megláthatja, akinek tetszik.

— De hisz az rettenetes, ha ez igaz — rebegé elsápadtan az öreg asszony. — Béla fiam tizennégy hónapja hogy meghalt.

— Bizony annak tizennégy hónapja. S a törvény csak tizenegy hónapig hitelez.

— Ha az való? (Még mindig nem akarta hinni.)

— Arról legjobban meg fogunk győződhetni, ha odamegyünk.

— Igen, igen, oda fogok menni. Ma rögtön útlevelért megyek. De az úr is el fog velem jönni oda.

— Minden bizonnyal. És ha igaz lesz, amit mondtam?

— Akkor nem tudom még, hogy mit teszek. Talán megbolondulok bele, s talán letépem öléből kölykét, és megfojtom a szeme előtt; talán megölöm őtet magát és magamat is.

— Ah ilyen bolondságot nem fog asszonynéném tenni, hanem arra fogja kényszeríteni, hogy letegye azt a nevet, melyet meggyalázott.

— Igaza van. Nekem csak a névhez van már közöm, a személyhez semmi. Hídcgvérrel fogok vele beszélni; írásban veszem tőle, hogy Béla nevét nem fogja viselni többé, s azzal le fogom nézni, s otthagynom. De nem, nem! Embereket fogadok pénzért, s mikor a színpadra lép, hagymakoszorút hajlítatok neki, és kifütyültetem.

— No, csak maradjunk annál, asszonynéném, hogy kegyed a saját nevét, én pedig a Hargitay-családét veszem el tőle, s együtt fogjuk őt elő. Kezet rá.

Lávayné megszorította azt a kezet, amely legnagyobb ellenségeé volt, s ígéretet adott neki, hogy segítségére lesz abban az ádáz munkában, mely azok ellen készül, akiket legjobban szeretett. A harag, a szégyen úrrá lett egész lelkén.

Nem maradhatott tovább ebben a társaságban. Készülődött.

Blumné asszony még marasztalta, hogy most jön a fagy-lalt.

— Eléggé át vagyok én már lelkemig fagyalva.

A házinő szemrehányásokat tett Fertőynek.

— Láss, kár volt ezt most itt előhozni. Nekünk az egész multságunkat elrontotta vele. Olyan jól voltunk, míg ön ide nem jött, ön rossz ember.

— Sőt ez az egy igaz emberem van; ez az egy igaz barátom — szólta kezét Fertőy vállára téve Lávayné. — A többi mind hazudott, mind titkolódzott előttem, míg egyszer a fejem tetejéig nőtt a sár; ez az egy becsületes ember volt, aki kihúzott belőle. Köszönöm uram, nagyon köszönöm. Sohasem szerettem önt, mindig kerültem, de mátul fogva tisztelni fogom, mint egyedüli jóakarómat.

Azzal nyakába keríté nagykendőjét, és menni készült.

Blumné úgy marasztalta még, úgy sajnálta, hogy ez így történt, nem adná ezért a szigetért, ha asszonynénjét ma ide nem hívta volna, de minek is vetődött ő be tegnap a kertébe. Óh, milyen szerencsétlenség!

— Én pedig nagyon köszönöm, hogy elhítt. Nagyon örülök rajta. Sohasem fogom elfelejteni, és mindig nagy szívességnak számítom. Azt mondom, hogy az isten áldja meg érte. A dinnyc igen jó volt, hanem a magjából nem fogok kérni.

Azzal ment egyenesen be a városba.

Forrt lelkében minden keserű gondolat, azt sem vette észre, ha valaki köszönté az utcán, kisgyermek, keresztfiacskái kezét csókolta neki mentében, azokhoz sem szólt, csak ment és évdődött, míg a piacra ért. Itt aztán körültekintett, hogy merre van az a hivatal, ahol őneki útlevelet kellene kapni.

Nem akart kérdezősködni senkitől. Magától pedig nem talált rá. Más idők, más emberek voltak a város felett, nem azok, akiket ő megszokott, még csak beszélni sem tudott velök.

Amint így határozatlanul tépelődnek, meglátja öreg ismerősét, a vén csontot, Kolbayt, szemközt jőni az angolkert felől.

Eléje sietett.

— Ugyan örülök, hogy jó uramat előtalálok. Mintha csak kívánságra érkezett volna.

— Igazán? — kérdező az öregúr, nagyon felindulva azon a gondolaton, hogy lehet a világon élő teremtés, aki örül annak, ha őt szemközt jőni látja, s még eléje siet. — Ugyan miben lehetnék, jó asszonyom, szolgálatjára?

— Majd elmondom, de nem akarom itt az utcán mondani. Nagy szívességre akarnám kérni, jöjjön be a házamhoz, majd ottan elbeszéltem.

— Ezer örömmel, jó asszonyom. Sohasem hittem volna, hogy valakinek szívességet tehessek még ebben az életben. Siessünk, ahogy lehet ezen átkozott rossz kövezen. Az én házam különben még közelebb van, itt a kert felől bemehetnénk, s ott is elmondhatná, amit parancsol.

— Jó lesz.

Az angolkert felől közelebb lehetne érní Kolbay házát, melynek kerti oldala az útra feküdt; az öreg kinyitá a rozszant deszkakerítés ajtaját, s maga előtt ereszté Lávaynét.

Szomorú kert volt biz ez, éppen olyan vén fák, mint a gazdájuk, éppen úgy összevissza szabdalva, fűrészelve, egyik sem terem már, koronáját nem győzi újra alakítani, csak az

oldalain teng minden tavasszal kihajtó víz-sarj, mely őszre lesárgul. A fű sem akar már benne nőni, s a virágok nem akarnak bimbóba indulni; csak egy óriási repkény fut körös-körül buja zöld szőnyeggel falon, kerítésen és száraz körtefákon; ez is tán abból a repkény-füzérből eredt, amit egykor a vitéz bajnok homlokára fűztek, s mely úgy nőtt, zöldült tovább évről évre, mint ahogy a bajnok érdemeinek emléke az emberek előtt elporlott.

Ott volt egy félig elszáradt jerikói rózsasalugas, abban egy korhadt pad és asztal; oda leültette Lávayné a hadastyán.

— Tudom, hogy szeret kertben lenni, asszonyom.

(Talán azért sem akarta bevezetni, mert szobái rendetlenek.)

— Köszönöm, óhajtok is leülni, pedig nem vagyok elfáradva, de lábaim oly nehezek, mint az ólom.

— Tehát miben lehetek szolgálatjára?

— Nagy dolog az. Én holnap Pestre akarok indulni, útlevél kellene, de átallok odamenni a hivatalba, hogy engem ott jobbra-balra taszigáljanak, kikérdezzenek; németül se tudok. Neveessenek rajtam. Valaki még gorombáskodnék velem, s én jól összeszidnám.

— Tehát az kellene, hogy útlevelet szereznék a számára, anélkül, hogy maga odamenne? Hisz az nagyon könnyű.

— Megteszi, édes jó uram? Az isten áldja meg érte.

— Hogyne tenném; jó ismerős vagyok azokkal az urakkal, csak egy szavamba kerül az egész. Tehát Pestre akar utazni?

— Igenis, csak egy napra.

— Tehát mégis meg fogja látogatni egyszer azt a kedves derék, jó menyét.

— Kedves? Derék? Jó? És az én menyem? — kiálta fel gúnyos keservvel Lávayné. — Mért nem mondja kegyed még: „Azt a derék, becsületes asszonyt”?

— No? Mi az? — kérdé szörnyen elbámulva a hadastyán.

— Igenis, azt akarom meglátogatni, azt a némbert. De azt a látogatást nem fogja felírni az ünnepnapjai közé.

— Nono, asszonyom, ne tüzeskedjék . . .

— Nem tűz: — méreg van bennem idáig! Minden hajam szálának a hegyéig. Igenis, őhöz kézzel készülök, de ítéletet tartani, rettenetes ítéletet!

— Jó asszonyom. Én nem tudom, mi haragja van kegyednek menye ellen, de azt tudom, hogy igazságtalan haragja van. Kevés asszony van, aki előtt kalapot emelek, ha vele találkozom, de ez előtt leveszem, ha csak a neve eszembe jut is. Én nem tudom, mivel rágalmozhatták őt kegyed előtt, de azt mondom, hogy ha azt, mint megfogható igazságot a kezembe tennék is, én azt mondanám rá: az hazugság, én nem hiszem, bár látom is.

— Uram. Én semmiségeken meg nem indulok; én a mendemondák után nem járok; de az oly eltakarhatatlan gyalázat, amit e némbert ősz fejemre, fiam sírjára hozott, hogy Bélámmal nem találkozhatnám a másvilágon, ha ezt meg nem büntetném.

— Nem kérdezem, nem is akarom hallani, mit mesélhetett önnek valaki; én csak azt a képet látom magam előtt, ahogy őt utoljára láttam. Az a nő, aki képes volt arra a gondolatra jönni, amit akkor keresztül is vitt, az nem fogja férje sírját meggyalázní. Önt megcsalták, asszonyom.

— Nem lehet. Nagyon bizonyos az.

— Emlékezik-e még rá, asszonyom, mikor egyszer kegyedtől egy kéve zsúpot kértem ülésnek szekérdérékba való, kegyed akkor azt mondta nekem: „Nem adok; máskor sáfrányt, de most egy szál szalmát sem; mert kegyed ember vadászatra indul. Óvom, hogy ne menjen, mert az isten nem ad szerencsét annak, aki embertársát meggyűlölni”; és csakugyan nem adott kegyed szalmát. És csakugyan úgy történt, ahogy kegyed mondá. Az isten megvert azért a gondolatért, hogy egy embert gyűlölni akartam. Én magam estem a kelepcebe; leszidtak, lepiszkoltak, kigúnyoltak, mint egy gyereket,

mint egy dezertor katonát, és nekem vén fejemmel meg kellett érnem azt, hogy piruljak. Ha kezem, lábam törött volna, nem zokulnám annyira, mint ezt a pirulást. — Most, asszonyom, visszaadom a kölcsönt; most én tanácsolom, ne menjen embervadászatra, mert más vadat talál elejteni, mint akit úzóbe vett; fogadja meg egy vén ember tanácsát, akinek már semmi oka sincs senkinek jó tanácsot adni; ne utazzék el Pestre; maradjon itthon. Most én nem adok — szalmát, én nem szerzek útlevelet.

— Jó, hát majd tudok szerezni magam! — szólt haragosan felpattanva Lávayné, s félvállról „isten megáldj”-t dörögve a hadastyánnak, indult a kertből kifelé.

Kolbay még utána is kiáltott.

— Vigyázzon, asszonyom! Emlékezzék az én embervadászatomra! „Aki az őzet megkergeti, szemközt találja az oroslányt”, azt mondja az írás. Nagy bajt fog a családjára hozni!

De az öreg asszonyság nem hallgatott rá, bevágta maga után az ajtót, s sietett legelébb is haza.

Amint kapuján belépett, cselédje egy levéllel várta, melyet az imént hozott egy libériás inas.

Lávayné fölbontá a levelet. Egy szabályszerűen kiállított útlevél volt abban számára, egész évre szóló.

Fertőy úr előzékenyebb volt a hadastyánnál, s míg az elutasítá az útlevél után járást, ő régen el is küldeté azt a jó asszonyság házához.

A FELVERT VAD

Egy kis oldalszoba, melynek széle hossza alig több öt lépésnél, egy mindig lefüggönyözött ablak, a padlaton szőnyegek, melyek a lépések hangját elenyésztik, egy kis íróasztal a szögletben; — tizennégy hónapja, hogy Béla e csendes társaságban tölti napjait.

Azt mondhatná valaki, hogy ez börtön. Hiszen bezárva lenni mindegy, akár itt, akár amott, csak a kilátás az ablakon különböző. Az igazi rabnak még jobb dolga van, mert napjában kétszer szabad légen járhat.

Hát nem börtön-e az, ha a világ be van zárva olyan ember előtt, aki abban élt, ki barátokat, mozgalmas mulatságokat ismert, ki az év minden szakáról előre tudja: „most táncvigalmak vannak; most ismerőseim víg zene hangjainál lejtik illatos termekben a valcert és a polkát, ablakom alatt a kintorna új divatú dallamokat nyikorgat? Hirdetett művészek, zenészek, balerinák, hegedülnek, táncolnak, tombolnak végig a színpadon, kiket egy saeculum hoz ide egyszer; szerecsen s másszínű mimusok, olasz, francia, angol nyelven deklamálnak; én oda mind nem mehetek, az mind ki van lopva az életemből. Tavasz kezdődik; de én azt csak a hónapos retekéről tudom meg; itt vannak a császárfürdői dalidók, itt a lóversenyek: azoknak én csak a programjaikat látom. Utaznak, fürödnek, mulatnak, szüretelnek az emberek, én pedig itt ülök a négy fal között, s szoktatom magamat a meghaláshoz!”

De ez mind nem igaz.

Az, aki a fák északi oldalán mohot tenyészt, hogy el ne fagyjanak, gondoskodott arról is, hogy a börtönök lakói meg ne őrüljenek.

Az ott lakóknál minden szenvedély elalszik; a vágyak elcsillapulnak; a fantázia megdermed. Játékok, mikkel ott kinn gyermekek mulatnak, betöltik a fogoly lelkét; ez minden apróságnak megtalálja becsét, érdeket támaszt benne a hozzá legközelebb eső tárgy, nem nyugtalanítják a külélet gondjai; utoljára úgy megszokja azt az ismerős négy falat, hogy fél tőle megválni, s azt képzei, hogy az az egész világ.

S ha még e világnak oly őrangyala is van, mint Bélának volt Judit, s a börtönben egy oly világító új fény, minő egy csecsemő mosolygása? A fogoly egy egész új élettervet tud készíteni e mosolygásból; egy egész mesevilágot. Béla nem gondolt soha az évszakok multságaira; boldog volt azzal, amivel a hazajáró lelkek boldogok, hogy kedveseiket láthatják, némán körülenghetik, s idegen szem előtt láthatatlanok; csak az az egy lássa őket, aki általuk ihletve van.

Senki sem fog rajta csodálkozhatni, hogy Judit nem tudatta Bélával a *védlevél* történetét, melyért egy időben annyit fáradt, szenvedett, melyért a koporsóban feküdt.

Akkor jó volt ez. Egy üldözött férj számára elég vigasztaló tudat volt oly iratot szerezhetni, mely őt a legnagyobb veszélytől megóvja; de midőn kedvese már tulajdonává lett, midőn bírta őt, midőn rajta állt, hogy el ne veszítse kezéből, tette-e azt, hogy őt ismét kibocsássa egy oly lenge életvesztőn egy olyan háborgó tengerre, melynek partját még senki sem látta, s mely még tört hajók forgácsaival volt tele.

Nem tudjuk-e, hogy vannak, akik kincseiket elássák, minthogy nem merték kikölcsönözni egy írott papír biztosítása mellett; s egy férj nem nagyobb kincs-e minden aranynál?

Nem ismerik-e közülünk sokan azt az asszonyt, aki férjét amaz időkben szinte rejtve tartá saját házacskájában Budapest

területén; s akárhányszor keresék, sohasem akadhattak rá, pedig a férj mindig ott volt; hol? Egy széles kő alatt a tűzhely közepén. Mikor kutatni jöttek, a követ fölemelte a nő a rajta égő hasábokkal együtt, a férj rejtekébe menekült, a kő visszatolatott helyére, s a nő ott főzött derült arccal a férj feje fölött, míg azt padláson, pincében keresték.

Óh, a nők nagyon erősek a félteni tudásban!

Azonfelül is voltak még riasztó körülmények, miket amaz irat nem háríthatott el. Ha aziránt megnyugtatót talált is a védlevélben Judit, hogy férje életét megvédheti vele; hátra volt az a félelem, hogy hátha besorozzák. A legkedvezőbb esetben készen kellett rá lennie, hogy születése helyére fogják belebezni.

Az utóbbi esetben vagy férjétől, vagy a színpadtól kellett volna megválnia.

És végül mondjuk ki őszintén, mert annyi csábító szépet talált abban a gondolatban, hogy íme az, akit oly hévvel, oly régen, oly igazán szeretett, most egyedül az övé, senkié másé, az egész világon senkinek még csak egy gondolatját sem lehet elrabolnia tőle; hogy az az ember, akivel tele van lelkének minden indulatja, éppen úgy lesi az ő lépteinek hangját, szavának csengését, mint képzelte ő annyi álmatlan éjszakán keresztül férje szavát, lépteit hallani; hogy a bálványozott férj most az övé, egészen, egyedül, oly tökéletesen, mint az anyáé a gyermek, mielőtt született volna! Óh, e gondolatban van valami, amit férfiak nem értenek meg soha. — Judit asszony volt, s ha találkozik férfi, ki őt e kegyetlenségeért elítélheti, bizonyára minden asszony fel fogja őt menteni.

Egyedül Melchior, a fiatal orvos volt e titokba beavatva. Ő tudott titkokat rejtve tartani.

Egy reggel Judit alvó gyermeke ágyánál kötögetett parányi zubbonykát, midőn az ebédlőben hangzó csöngetés felverte boldog merengéséből.

Kötését lotéve, Bélát felkelté íróasztala mellől, hogy üljön addig az alvó gyermek mellé, míg ő megnézi, ki jó.

A kis rejtkszobán kívül még egy hálószoba volt, s annak is zárva szokott lenni az ajtaja, nehogy valaki hallgatózhassék.

— Valahányszor csengetést hallok, mindig úgy össze-
rezenek — szólta Judit —, anyádat várom.

— Jó volt őt Melchior által mindenről értesítenünk.

— Sajnálom, hogy oly soká kínoztam, és hagytam miat-
tad gyászolni. Ezért még valami vár rám, valami rossz, mert
mindenért meg kell fizetni.

Hja bizony az a viszály történt, hogy Melchior barátunk éppen aznap utazott el K...ba, Lávayné fölvilágosítani a családi rejtélyről, amely nap Lávayné K...ból elindult Judittól számot kérni. A két gőzös találkozott is Esztergom alatt, s amint ilyenkor egyik gőzösről a másikra át szokás tekingetni, Melchior felismeré a fedélzeten az öreg asszonyságot s a vele bizalmasan beszélgető Fertőyt, s mindjárt egy gondolatra kitalálta, hogy Fertőy mi jóban törí a fejét. Sietett azonnal Almásznál kiszállni a gőzösből, s gyors fogatokon vágatni vissza Pestre, ahova azonban éppen csak reggelre érkezett meg.

Ha akkor az a veszedelmes rögeszméje nem támad, hogy egy fővárosi orvosnak azon porosan, ahogy a gyorsparaszttól elszabadult, nem illik látogatóba menni, még szállásán kaphatta volna az öreg asszonyságot, míg azonban megmosdott és átöltözködött, azalatt Fertőy megelőzte, s vitte magával Lávayné Judit szállására.

Judit tehát, midőn a csengetésre kinyitá hálószobája ajtaját, s cselédjétől azt hallotta, hogy egy öreg asszonyság van itt, ki magát Lávaynének nevezi, egy úr kíséretében, nem reszketett nagyon a találkozástól, meg levén győződve afelől, hogy a kísérő úr senki sem más, mint Melchior! Hogy térhettek vissza ily gyorsan? Azt hirtelen nem foghatta fel.

— Bocsásd be őket.

Az ajtó rányílt, s Judit halálsápadt lett egyszerre, midőn anyósa mellett Fertőyt pillantotta meg.

Átlátta, hogy ez iszonyatos kelepce.

Most nem fedezhetett fel napa előtt semmit; most készen kellett lennie a legrosszabbra. Ez volt a büntetés. Az isten büntetése egy szenvedő anya előtt eltitkolt örömhírért; ezt a poharat fenékgig kellett üríteni.

Judit megadta magát. Alig bírt megállni roskadozó lábain; minden íze remegett.

Az öregasszony nagyon megszánta őt, midőn így látta maga előtt, s még ő kezdte biztatni.

— Asszonyom, ne remegjen énelöttem, nem jöttem semmi rossz szándékkal önhöz. Én nagyon jól tudom, hogy „ilyen állapotban” levő nőket indulatba hozni nem szabad. Üljön le ön, kérem, nem jöttem haragot csinálni.

Judit egy szót nem bírt kiejteni; csak állt lecsüggesztett fővel anyósa előtt. Reszketett attól a gondolattól, hogy Béla a szomszéd szobában meghallva anyja hangját, ki talál jönni. Erőt vett magán; oly fennhangon, amint bírt, kérdezé, megtörve a varázst, mely némává tette.

— És Fertőy urat mért hozta kegyed magával?

Ezt Bélának meg kellett hallania, hogy nemcsak anyja, de Fertőy is itt van.

Az öreg asszonyság intett Fertőynek, hogy csak hallgasson; engedje őt beszélni.

— Fertőy uramöcsémet (ezt a szót jól megnyomta) azért hoztam magammal, mert ide jövetelemnek egy kis törvényes alapja is van; szükségünk lesz egyetmást megírni, s ahhoz férfi kell, aki érti. Ne döbbenjen meg kegyed attól, amit mondtam; semmi gorombaságot sem készülök elkövetni: hazulról ugyan azzal a szándékkal jöttem el, hogy rettenetes dolgokat fogok itt művelni; hanem aztán az úton jobban meg gondoltam; ahhoz semmi jogom nincsen, kegyed ura saját

tetteinek, s nekem semmi visszakövetelni valóm sincs kegyedtől, mint becsületes nevem.

– Azt le fogom tenni, asszonyom.

– Átlátja, hogy ezt nem viselheti többé?

– Átlátom, és megválok tőle.

– És akkor mi nevet fog ön viselni? Mert azt ne feledje ki, hogykegyed színésznő, akinek nevét olvassák. Nem hiszi-e, hogy az még nagyobb botrány lesz, ha egyszerre elhagyva régi asszonynevét, újra más fővel jelenik meg a világ előtt?

– El fogom hagyni a színpadot — rebegé Judit elszántan.

– És akkor miből fog ön élni?

– Dolgozni fogok.

– Az gyöngé beszéd. Könnyű azt mondani „dolgozni fogok”, aki ahhoz szokva nincs. Én egész nap dolgozom, mint egy napszámos, de ha az után kellene megélnem, nem keresném meg vele a kenyérhez való sőt. Ideje, hogy megmondjam kegyednek azt a végső gondolatot, amiért ide jöttem. Az volt mindenestre a szándékom, hogy kegyedet rábírjam arra, hogy a nevet, mit fiam által kapott, letegye, és aztán a színpadot elhagyja. Megvallom, arra voltam készen, hogy ez nagy rábeszélésbe fog kerülni. Szeretem, hogy kegyed első szóra engedett, és belátta, hogy fiam nevét tovább nem viselheti; igaz-e?

Judit nem nézhetett az öreg asszony szemébe. Hiszen méltatlan volt a vád; hiszen az, amit nála bűnrovásra véstek, volt legnagyobb erénye; de mégis lehetetlen az, hogy egy szemérmes nő felemelje arcát akkor, midőn pironogatják. Ez természet elleni komédia volna és hideg arcátlanság.

Judit lesüté szemeit és azt rebegte: „Igaz”.

– Kegyed emiatt kénytelen lesz a színpadot is elhagyni; hittem, hogy kegyedet erre is rá fogom vehetni, de nem hittem, hogy ily könnyen. A színpad kegyednek tisztességes életmódot ad, s azt egy bolond vénasszony kedvéért elhagyni, ki lármát

csap a fia nevéért, nem tréfa dolog. Én nem akarom, hogy kegyed szükségét lásson. Béla fiamat atyja után illeti hatezer forint örökség. Ezt én nem adtam neki át addig, amíg élt; férfi volt; hadd küzdött ifjú korában a megélhetésért, mint küzdött apja és minden őse. Én azalatt kamatot kamathoz rakva, örökségét megnöveltem tízezer forintra, most átadom kegyednek ez összeget; megholt, elmúlt, elfeledett férjének nászajándéka ez; éljen belőle szegényül, de tisztességesen.

E szavaknál az öreg asszonyság egy kötelezvényt vont elő hímzett iszákjából, mely tízezer forintról szólt, egy úri birtokra első helyen betáblázva.

Judit szíve elfacsarodott e látványra, a könny elborítja szemeit. Béla anyja kiveszi a falatot szájából, hogy holt fia eltaszított nejének adja át — büntetésül. Judit jól tudta, hogy ez Lávayné vagyonának legnagyobb része.

— Asszonyom — szólt Judit elfulladt hangon —, én nem tudok önnek felelni.

— Nem is kívánom — szólt Lávayné hidegen. — Én elhiszem, hogy ön meg van illetődve. Azt hitte, szitkozódni, kofálkodni fogok, és csalódott bennem. Láss, azért hittam el magammal Fertőy urat; ő lesz olyan jó, hogy az ügyet közöttünk törvényes kerékvágásba fogja hozni; utasítani fog, hogy mindketten mit tegyünk, hogy kölcsönösen ki legyünk elégítve.

Judit azt hitte, hogy most mindjárt a szíve fog megszakadni.

— Nem . . . asszonyom . . . én ez ajánlatot nem fogadhatom el.

— Miért nem? Én azért még elég gazdag maradok. Úgysem használom azt a pénzt semmire, s nem tudnék vele mit csinálni.

Juditnak egy pillantása e percben Fertőy arcára esett. E gúnyos tekintet feléleszté benne az asszonyi ellenállás démonát. Megaláztatni nem engedheté magát ez ember előtt. Fogta az írást, és visszaadta Lávaynének.

— Köszönöm, asszonyom, szíves jószágát; én elismerem, hogy vétkeztem, vétkemért bűnhődni fogok; tudok száraz kenyeret enni, de ahhoz, ami nem az enyim, hozzá nem nyúlok.

— Kegyed most is büszke. Erről jó lesz elszokni. Mit akar tehát? Mint mondom, a dolgozásról való tréfabeszéd nem okos emberek elé való! Asszonyunka! Mit vet az a latba? Kegyed visszautasítja, és büszkén utasítja vissza szerény ajánlatomat. Talán — más kilátásai vannak?

— Nem értem önt, asszonyom.

— Nem? Különös. Nem szíveskednék ön nekem megmondani gyermeke atyjának nevét?

— Mért kívánja ön azt?

— Bizony nem kíváncsiságból. Őszintén megmondom miért. Ha megtudom, ki ez az ember, odamegyek hozzá, s így szólok neki: „Uram, ön szerencsétlenné tett egy asszonyt, ki nekem leányom volt; most én ez asszonytól elvettem nevét; emlékezzék ön kötelességére, s ha becsületes embernek akarja hívni magát, adjon e szerencsétlen teremtésnek nevet.” Hogy híják tehát ezt az embert, asszonyom?

Judittal keringett a világ, kezével támaszt kellett keresnie. Ily kérdésre lehetetlen volt mit felelni.

— Azt nem mondhatom meg.

— Kérem — szólt biztatólag az öregasszony —, ne értsen félre. Nem akarok ebből zajt ütni; én nem teszek szemrehányásokat; ha szegény az az ember, annál jobb, ha csak egy vándorkomédiás is, vagy valami versíró poéta; én azt önnek szemére nem vetem, azt fogom neki mondani: „Ime én önt fogadom fiam örökébe, ha el tudta nyerni özvegyét, bírja vagyonát is vele együtt.”

Judit térdre roskadt anyósa előtt, és arcát eltakarta kezeibe.

— Ne öljön meg; óh, ne öljön meg. Hiszen én nem felelhetek önnek.

— Keljen fel ön! — kiálta szárazan Lávayné. — Nem jöttem én ide színdarabot játszani; a csábító nevét akarom tudni, most már követelem.

S e szóknál durván felrántotta Juditot a földről.

Judit összeszorítá ajkait és hallgatott.

— Meg fogja-e ön mondani?

Judit némán inte tagadólag.

— Ah! Nem mondja meg, ugye? Nem mondja meg, mert az nem valami koldus, nem szegény komédiás, hanem nagy úr a gazember! Titokban akarja tartani, és lemond érte mindenről, asszonyi becsületéről, nevééről, a színpadról, hogy titkos szeretője lehessen egy gazdag semmirekellőnek; szájjával azt mondja, hogy dolgozni fog, és szívében azt gondolja, hogy majd eltartja a gyalázat! . . .

— Asszonyom! — sikolta fel eliszonyultan Judit.

E percben férfiléptek hangzottak a rejtekaszobában, Judit elrémülve hallá, hogy Béla az ajtóhoz közelít; egy perc és rögtön közéjük fog lépni.

A kétségbeesés e percében mindenről elfelejtkezve, csak a férjét fenyegető veszélyt látva, az ajtó elé veté magát a halálra kínzott nő, s testével akarta azt visszatartani, hogy ki ne nyílhasson.

Az öregasszony meghallá a férfilépteket, s e neszre egyszerre magánkívül ragadta az elfojtott indulat.

— Ki van abban a szobában? Ott van ugye elrejtve most is a becstelen csábító?

E szóval az ajtó felé rohant.

— Mit akar ön? — kiálta Judit, megragadva az agg nő karját kétségbeesetten.

— Mit akarok? Be akarok törni ebbe a szobába; szemtől szembe akarok lenni ezzel az emberrel; hiszen csak látja talán.

— Azt én nem engedem meg — szólt Judit útját állva.

— Félremenj az utamból, nyomorult, becstelen asszony! — kiálta Lávayné ököltre szorítva kezeit. — Vagy letépem fejedről

azt a tisztességes asszonyok viseletét, e tisztos főkötőt, és lábaid-
hoz vágom.

E percben felnyílt az ajtó.

És ott állt Lávay Béla. A vad szerencsésen föl volt verve!

– Anyám – szólt Béla –, most már tudod, amit tudni
akartál; hanem fiadat elvesztetted.

A VEREMBE ESETT VADÁSZ

A tisztos öreg asszonyság, midőn holtnak hitt fiát azon ajtón kilépni látta, melyen át családja vélt meggyalázójára akart törni, visszaretent; ahelyett, hogy fiához rohant volna, átölelni, kebléhez szorítani, szemére hányni, hogy miért hagyta őt ily soká vigasztalanul, hirtelen megfordult, s a kétségbeesés erőszakával ragadta meg Fertőy kezét, ki a háta mögött állt.

— Uram! Kedves öcsémuram! Ne lászson, ne halljon semmit. Az isten irgalmára kérem önt, ne árulja be senkinek, hogy itt látott valamit! Ugye, ön hiszi az istent? Ugye, ön becsületes ember? Adja ön becsületszavát, hogy titokban fogja tartani ezt! Adja-e?

Fertőy kárörvendő mosollyal nézett Judit arcára, ki férjét az ajtóban még mindig félnéken visszatartóztatá.

Az öregasszony sírt, zokogva szorongatá Fertőy kezét.

— Hiszen uram, ön volt az oka, hogy én idejöttem; óh, miért jöttem én ide? Mi hozott engem ide? Megmondták nekem ezt még otthon; megmondták, hogy megver az isten a saját kezemmel. Minek mondta ön nekem, hogy Judit menyem becsstelen? Minek szerzett nekem útlevelet? Ez kelepce volt!

— Ejh, bocsásson engem, asszonyom! — kiálta Fertőy türelmetlenül.

— Dehogya bocsátom önt el, míg hallgatását meg nem vásároltam. Én látom, hogy ön rossz ember. A rossz embernek

penz kell. Adok azt is. Íme odaajándékozom önnek azt, amit Juditnak akartam adni. Ne adja fel fiamat. Nézze, a porban könyörgök ön előtt: ne árulja el Bélámat; ne tegyen kétségbeesetté.

A szegény agg nő Fertőy térdeihez csuklott le, s azokat ölelte át, az pedig diadalmas mosolygással tekintte Juditra.

Judit lelkének minden rugékonyságát vissza érzé térni ez ingerlő mosolygástól.

— Béla! — szólt szilárd hangon. — Eredj. Emeld fel anyádat amaz ember lábaitól, és csókold meg. Ő becsületedet védelmezte, s azt nagyon jól tevő.

Azzal Fertőyhez fordult.

— Ön pedig, tisztelt uram, ha olyan nagyon érdeklí magát családunk ügyeiért, tudja meg, hogy Béla nagyon jól ki van mentve minden személyes veszedelem alól; ő a komáromi vár kapitulációjakor jelen volt, íme itt van tárcámban a védlevele, amit akkor kapott. Tehát ne tessék többé férjem miatt aggódni.

Mikor Judit a védlevelet előmutatá, három különböző indulatkifejezésű arc tekintte egyszerre rá.

Fertőy el volt sápadva, a düh kővé változtatta arcát.

Hogy jöhetett ez az asszony ily védlevél birtokába?

Béla szeme azon vékony sebhelyen akadt meg, melyet Judit homlokán látott, s melynek okát annyiszor hasztalan kérdezé tőle. E sebhely egy pillanat alatt egy hosszú regét mondott el neki. Egy olyan pillanat volt az, mint mikor egy percre elaluszunk, s az alatt egy egész nap eseményeit végigálmodjuk.

Az öreg Lávayné pedig odacsúszott térden, s megfogva két kezével a mutatott írás széleit, melyet Judit kezében tartott, annak betűit iparkodott sorra szedni könnyes szemeivel; s mikor fia nevét megtalálta rajta, akkor egyszerre két kezével megkapta a fiatal nő kezét, s ő, az agg nő, ő, az anya, leányának kezét ajkához szorítá, és megcsókolta.

Judit nem akarta azt engedni; de az öregasszonynak vas erő volt azokban a mindennap dolgozó kezeiben.

— Megmondta ezt nekem egy öreg ember otthon — rebegé Lávainé —, hogy én egykor a menyem előtt így fogok térdepelni, s így fogom neki a kezét megcsókolni. Csak a jövődőlés teljeseedik bé. És az nagyon jól van.

Judit fölemelé gyöngéden napát.

— Jöjjön velem anyám a mellékszobába. A többit ezen úrral majd elvégzi Béla.

Az öregasszony Bélára tekintte, mintha kérdené, hogy nincs-e szüksége segélyére. Ő össze tudná tépni azt az embert, mint egy nőoroszlán.

Fiának nyugodt, emelt alakja megnyugtató, hogy annak semmi férfi ellenében nincs szüksége védelmezőre.

— Jöjjön, anyám — erőteté őt gyöngéden Judit a másik szobába át. — Hiszen itt a *másik*.

Az a másik!

Ez a szó magával ragadta az öregasszonyt. — Mikor az öreganyák úgy szeretik azokat a kicsi unokákat.

Az a másik.

Egy perc múlva kis bölcsője előtt térdelt annak a néma teremtsnek, aki még legközelebb van az angyalhoz, s legtávolabb az embertől; annak az ártatlan lénynek, akit tegnap a falhoz ígért paskolni, s akit most csókjaival, hízogó gyügyöggetésével halmozott el.

Odakinn komoly férfiak váítottak egymással nehéz szavakat, idebenn boldog nők kacagtak örömeükben, föld feletti szerelmükben. A néma ember ott a bölcsőben olyan komolyan nézett maga elé a világba, mintha ő tartana mindezen dolgok felett most mindjárt ítéletet.

Fertőy egyedül maradt Bélával.

Béla köszönte magában jó szellemének, hogy Judit előtt mindedig elhallgatta azt, ami közte és Fertőy közt Volozov herceg orangériájában történt; mert ha

Juditnak erről tudomása van, akkor nem hagyja őket mégis egyedül.

— Uram — szólta Béla oly közel lépve ellenfeléhez, hogy halkán beszélhessen vele —, ön úgy látszik, hogy engemet mindenáron maga elé akart állítani; íme itt vagyok.

Fertőy az első meglepetés után, mely egyúttal egy egész tervhalmazát változtatta hasznavehetlen makulatúrává, iparkodott visszanyerni szokott önuralmát, s egész udvariassággal viszonya:

— Valóban, nagyon óhajtottam önnel találkozni.

— Azt igen természetesnek találom. Vannak sértések, amiket ha rajtam valaki elkövet, én azt fölkeresem, ha zárdába bújt is előlem; elrántom gyermeke bölcsőjétől, felesége ölelésétől, el az oltár elől, ha imádkozik; megvívok vele életre-halálra; ha megsebesít s felgyógyulok, újra megvívok vele; üldözöm, harapom, ahol érem; s nem végzem be másutt, mint ahol egyikünk meghalt.

— De én, remélem, nem sértettem meg önt ennyire? — sietett Fertőy cukrozott fanyarsággal közbeszólni.

— Nem ön engemet, hanem én önt. S a sérelem teszi előttem egészen igazolttá önnek azon törekvését, hogy megsértőjét mindenáron kényszerítse helyt állani elégtétel végett, még felesége jó hírének árán is.

— Nem értem önt, édes rokon; ön sértett volna meg engemet?

Béla elámult. Ily feledékenységre csakugyan nem számított a nap alatt.

Ő indulathevében egy embert, ki nejét rágalmazza, arcul üt, s a legelső, legközelebbi találkozásnál ez az ember azt mondja, hogy nem tud semmit fennforgó séreleimről. Igazán kétsége volna a személy azonossága felől? Megkísérté segítségére jőni.

— Nem emlékezik ön azon jelenetre, midőn Volozov herceg kertésze mutogatta önnek az orangéria virágait?

— De — igen, úgy rémlik előttem. Azóta sok történt, ami kiverhette fejemből.

— Nézzen ön meg jól. Nem emlékezik azon kertészre többé?

— De igen. Tanult, okos, német fiú volt. Vonásaival nemigen törődtem.

— Pedig az nagyon közel érintkezett önnel egyszer.

— Velem? Nemigen jut eszembe.

— Ott a lótosz medencéje mellett.

— Ah igen. Szegénynek egy kis hóbertja volt, ami akkor kitört rajta, a virágok közé taszított, s azután elszaladt; később elfogták, s a herceg sokáig gyógyíttatta, de szegény fiú e bajba csakugyan belehalt. Úgy tudom.

— Rosszul tudja ön; az a kertész én vagyok.

Fertőy gúnyosan mosolygott.

— Be tudja ön azt bizonyítani?

Bélának nagyon sokszor kellett arra gondolnia, hogy saját lakában van. Ennyi merészség egészen zavarba hozta.

— Én, a sértő fél, bizonyítsam be azt, hogy önt megsértettem?

— Természetesen. Én nem tudok felőle semmit. A világ nem tud felőle semmit. Önnek állítását csak egy tanú bizonyíthatná be, aki az összefüggést érti, de az hallgatni fog; mert az a feleségem.

— Tehát mégis tudja ön, miről van szó? — kérdé villogó szemekkel Béla.

— Hagyjuk ezt abba, édes rokon. Ön fiatal ember, s úgy veszi fel a dolgot, ahogy ön szokta. Ön azt akarja nekem elmondani, hogy megsértett, és most elégtételt akar nekem adni; ha kívánom, öt lépésről lőhetünk; küldjem a szekundánsaimat; határozzanak időt és helyet; hanem ez rám nézve mind kevés reális alappal bíró indítvány. Egy paraszt, egy alárendelt szolga ütése egy gavalléron nem sérelem, hanem sajnálatos gonosztett; azért a finom világ elégtétel-adást-vevést nem köve-

tel. Azt pedig, hogy ama paraszt, azon félőrültnek híresztelt cseléd ön volt, csupán egy asszony tudja, aki éppen olyan jól ért a hallgatáshoz, mint a mesemondáshoz, s ez az asszony nem fogja azt senkinek elmondani; amire két oka van: az egyik én vagyok — a másik ön.

— Én?

— Sokkal többet is tudok én e tárgyról, édes rokon, mint amennyit ön nálam gyanít. Higgye el ön, hogy a rododendronok levelei nem olyan sűrűek, hogy azokon keresztül ne lehessen látni. Nem tudom, emlékezik-e még ez a kertészlegény arra a kettős lövésre, mely ott az orangériában egy szép asszonyt kebléről felriasztott?

— Uram!

— S amire a szép asszony aztán ezt mondta férje előtt: „Úgy megijedtem, hogy ha lett volna itt más ember, mint a kertész, keblére rogytam volna.”

— De uram!

— Kérem, ne kiáltsunk olyan nagyokat, gondolja meg, hogy a felesége a szomszéd szobában van, s ilyen fizikai állapotban a nők fogékonysága nagyon egészségrontó.

A felülkerült vad kezdte észrevenni, hogy a vadász ismét fegyvert vont elő.

— Ön nejét akarja velem gyanúsítani? — suttogá elfojtott hangon.

— Ugye? Jobb lesz, hogy ha halkabban beszélünk? Béla vállat vonított.

— Nem tudom, hova célozhat ön?

— No, ezt a szót tőlem tanulta. Most önön a sor azt mondani: „Nem értem, miről lehet szó?” Óh, én nagyon jól tudom, minő viszony volt nóm és ön között, mielőtt én lettem volna szerencsés nevemet neki adhatni. Az sem volt előttem titok, mi vonzza az asszonyt oly gyakran és erősen a Volozov mezei kastélyába. Az asszony szeretett a társaságtól elmaradozni; legjobban érezte a *kertben* magát.

Béla erre csakugyan nem tudott mit felelni.

— Az asszony levelezett az ön érdekében barátncíval; ki akarta önt külföldre szöktetni, ugyanakkor ő maga is fürdőkre készült — külföldre. Ezt én mind igen jól tudtam.

Béla úgy vette észre, hogy ebben az egész mesében a látogat ellenfele pártján van.

— Kedves rokon, amit én akkor tettem, az bizony semmi sem volt egyéb, mint egy fenyegetett férj védelme saját érdekében. Mindenki védi magát, ahogy tudja. Lássa, én azt nagyon jól tudom, hogy vannak esetek, mikor az embert úgy kiszorítják a világ szeme elé, hogy nem menekülhet másként, mint egy ugrással a háta mögött álló síron keresztül, vagy abba bele: ez a párbaj. Örömezt bizony senki sem keresi azt. Olyan ostoba ember pedig kevés van, aki titokért verekedjék, s zajt csináljon abból, amit szégyenl. Mit tehettem én ön ellen? — Azt tehettem, hogy fölkeltettem önben a féltést saját neje iránt. A mendemonda, amit ön előtt az orangériában elhullattam, tökéletesen sikerült. Azt a lökést, amivel ön engem a tengeri növények közé taszított, a hatás sikerének számítom be; — hanem azután ön egyenesen hazajött, szépen megtért a feleségéhez. S én nem is akartam egyebet; de ennyit akarnom a saját feleségem miatt elég jogom volt.

Béla összecsapta kezeit. Talán tapsolt az ügyesen improvizált komédiának.

— Én aznap megtudtam, amely nap ön hazaérkezett, hogy itt van már. Nem szóltam senkinek; hagytam a bujdosót játszani. Amire különben semmi oka sem volt. Ki elől bujdosott ön? Volt az ön neve a hadi törvényszékek elé idézettek sorában? Sohasem! Ön előjöhett, amikor akart, mint annyian, akik önnél jobban terhelve voltak, s járnak-kelnek a világ szeme előtt; fel is adják őket százszor, hanem a hatóságok nem törődnek már a feladásokkal. Én azt nagyon jól tudtam, hogy ön ok nélkül rejtegeti magát, de megvallom őszintén, hogy az nekem igen kedves elégtétel volt, hogy ön hónapokig házi

börtönt ad magának, s nem mozdul meg neje mellől. Ez rám mint férjre nézve, nagyon megnyugtató volt.

— Azért nevezte ön anyám előtt nőmet becsstelennek?

— Semminek sem neveztem, édes rokon, amiért ön párbajra kihíhasson. Semmit sem mondtam a tisztelt nagyszasszonynak, mint azt, hogy Juditnak fia született. Hihettem-e én azt, hogy ön, ki oly gyöngéd fiú volt, szegény öreg anyját évekig tudja kínozni azzal a hírrel, hogy meghalt? A világ előtt játszatni Judittal az özvegyet, ennek volt valami értelme, de elhallgatni a valót a tulajdon édesanyja előtt, azt engedni igazi gyászban járni: ezt én nem hihettem önről.

Bélának a szemrehányás fáj, annyival inkább, mert találó igazság volt egy hazug ajkáról.

— Uram. Hagyjon ön az én magánéletemnek békét. Amiket ön elmondott, mind alaptalan semmiségek. Nem azokért jött ön ide. Önnek oka volt engemet napfényre idézni. Mondja meg, miért hitt elé.

— Igaza van, rokon; én keresve kerestem önt, s akartani feltalálni. Én idéztem e kissé kellemetlen jelenetet elő egyenesen azért, hogy önnel beszélhesek, mert fontos szavam van önhöz, melyet önnek gondolóra venni éppen úgy érdekében áll, mint nekem.

— Meghallgatom.

— Nekünk egy pörünk folyik a bíróságok előtt.

— Eddig csak az ön pöre volt az; mi nem jártunk nagyon utána soha. Tehette ön azzal, amit akart. De amióta gyermekünk van, az ő sorsáért a pör a mienk is. Most már én magam fogom vezetni a pert, mert van kiért!

— Én önnek egyezkedést jöttem ajánlani.

— Nekem? Egyezkedést? — szólt Béla keserűen. — Oly rosszul állna önre nézve a per?

— Korántsem.

— Tehát csupa atyafiságos jóindulatból?

— Nem. Ámbár az ironia nem volt egészen helyén; de mégsem abból. Ez szárazan üzlet-dolog. Én bizonyosan meg fogom nyerni a pert.

— Ha a határnapig elő tudja mutatni az eredeti végrendeletet.

— Elő fogom mutatni.

— Ha tehetné ön, nem ajánlana nekem egyezkedést.

— Már pedig megkísértem. Legyünk azért csak haragosak. Ne tekintsük egymást rokonoknak. Higgyen ön felőlem minden rosszat, amit kósza hírekből összeszedett; hanem azért hallgassa meg ajánlatomat. Én egyezkedést kínálok önnek a per alatti vagyon egyharmadának átengedésével.

— Miért ön oly nagylelkű, hogy harmadát átengedje annak, amit egészen elfoglalhat? S miért tartaná meg kétharmadát, ha az egészet nem tarthatja meg?

— Ügyvédhez méltó kérdés; felelni fogok rá, és ön átlátandja, hogy amit beszélek, nem „Schwindel”, nem *szédítés*, hanem igen alapos üzlet. Nem engedné meg, hogy leüljek? Így mindig azt hiszem, hogy ajtót akar mutatni.

Béla igen olyanformán hitte maga is. De nagy baja volt, hogy olyan igen jó fiú volt; sokszor föltette magában, hogy fog goromba lenni, aztán sohasem talált hozzá való szavakat.

— Tessék.

Fertőy tehát leült, tenyerével végigsimítá homlokát, mintha gondolatát egyenlítően simára.

— Tehát, édes rokon, az ügy tulajdonképpen így áll. A végrendelet csakugyan megvan. Én magam láttam, meggyőződtem felőle, hogy ugyanaz, melyet én is aláírtam. Hanem — nincs az én kezem között. Az, aki e becses okmányt kézhez kerítette, igen élelmes ember. Mondhatom, nagyon ügyes ember. Ez most nem akarja nekem ez okiratot átadni más áron, mint az egész pörtárgy feléért. Mármost a kegyed lángesze könnyen kitalálhatja, hogy mi hajtja ide Fertőyt. Kegyed ügyvéd, kegyeddel lehet beszélni. Kegyed elébb végig-

hallgatja az előadást, azután mond rá kritikát. Judit húgommal nem így áll. Ő feltöretlen küldi vissza a levelet; ő szóba sem áll; ő „nem”-et mond, mielőtt tudná, hogy mire kell felelni. Ezért volt nekem szükségem kegyedre. Most tehát a dolog így áll. Rám nézve ez az alternatíva: vagy felét az illetőségnek átengedni annak, ki az okmányt bírja, vagy kegyeddel kiegyezni egyharmada átengedésével. Az aritmetika megmagyarázza, miért választottam az egyezséget. Kétharmad több, mint egy fél. Kegyedre nézve pedig így áll a választás: ha én az okiratot megszerzem a mondott áldozattal, kegyetek elvesztik az egész kereset alatti birtokot; ha pedig egyezségemet elfogadják, megnyerik egyharmadát. Nos, rokon, mit szól ön ehhez?

Béla igen röviden végét szakítja az egész alkunak.

— Uram. Én hozzá vagyok szokva, hogy önnek egy szavát se higgyem. Amiket ön itt elmondott, azoknak kilenc-tized része nem volt igaz; én a tizedik részben is gyanakodom. És most kérem önt, hogy ha nagyobb okai nincsenek a velem való értekezésre, ne hosszabbítsa az időt, melyben szegény anyámtól távol kellennem.

— Jól van, édes rokon. Nincs semmi elrontva közöttünk, ön meg fog győződni róla, hogy a tizedik részlet igaz volt, s akkor felvehetjük az eldobott fonalat. Magamat ajánlom.

Béla némán üdvözlé, és engedte távozni.

És azzal sietett a most már nyitva levő családi paradicsomba, ahol annyi boldog, annyi szerető szív várt reá: anya, hitves és gyermek!

Ekkor írta azután Fertőy Bárzsinghoz azt a bizonyos levelet, amit Bárzsing arra a tudvalevő haszonra fordított.

POLITIKAI DIVATOK

Hja bizony, jámbor barátim, a politikai divatok is csak olyanok, mint más divat; míg fényes, míg új, az egész publikum hordja, mikor kopik, leveti, zsibvásárra jut; egy-két elkésett ember hordja még, azt meg is bámulják érte nagyon, aztán az is csak leteszi, mikor látja, hogy magában maradt.

Láttam én már excellenciás urakat olyan calabriai tollas kalappal a fejükön, hogy szebbet se lehetett kívánni, s megint telivér flamingókat éppen semmi kalappal sem a fejükön.

Természetesen arra sem emlékezik már nagyon sok ember, hogy miért hítták egy időben flamingóknak, akik veres tollakat viseltek.

No, ez elmúlt. Jött más. Divat csak divat. Egyszer az a divat, hogy a honleányok tépést csinálnak, másszor meg az a divat, hogy egyik táncvigalomból ki, a másikba be. Egyszer az a divat, hogy hősök, nagy szónokok arcképeit hordják melltükkben, inggombokon, karpereceken, pálcáfogantyúkon; másik évben aztán jön egy táncosnő, egy énekesnő, egy lovarművész, s annak az arcképe kerül a melltükre, az inggombokra. Vannak túlfogékony kedélyek, kik az elsőbb eseteknél hízelgő diatribákkal kenik a lelkes publikumot, s az utóbbiaknál szatírákkal ostorozzák; a józan filozóf azonban úgy veszi a dolgot, hogy a divat csak divat: elkopik, elszakad; majd ez, amelyik most nem tetszik, szintén elkopik, elszakad; jön helyette – talán

furcsább, talán nem is olyan, amelyet kívánunk, de minden-
esetre új.

Nemcsak a kabátnak, a salüpnck, a krinolinnak van
divatja, jámbor barátim; — mi is együtt figurálunk abban,
hányt-vetett emberek.

Ma azt kiáltják, hogy „éljen!”, s egy év múlva azt kérdik,
hogy „mégis élsz?”

Ma beverik valakinek az ablakát, s egy év múlva aláza-
tosan kocogtatnak az előszobája ajtaján.

Nem estem poétai túlságba, nem mondtam: „ma”
ez *van*, „holnap” az *lesz*: egy évet engedtem. Az pedig
szép idő.

Vannak azonban szerencsés kedélyű emberek, akik mindig
tudnak gondoskodni róla, hogy divatban maradjanak. Óh, ez
nagy előnyük az embereknek a ruhák felett.

Vannak bölcs, józan belátású emberek, akik sohasem
kerülnek a szibvásárba, vagy ha nagy tisztelet akarja őket érni,
a múzeumba, hol a tisztos régiségeket őrzik.

Bárzsing úr például olyan jó flamingó volt *annak az idejé-
ben*, amilyen csak tucat számra szedte a honleányoktól a nem-
zetiszínű szalagcsillagokat, s ha egy-egy csatadalát elolvasná
valaki, amit akkor írt, aligha ki nem lelné tőle a hideg e béke-
szerető időben, hogy nagyobb dolgokat ne is emlegessünk.
De hát ugyan, ki vetné neki ezt szemére! Ha akkor az volt a
divat.

Most pedig olyan tökéletes doctor juris utriusque, amilyen
csak valaha a váltó-első-bírószági-törvényszék kapuja alatt
elfogdosta a klienseket.

Igen nagy ismeretköre van.

Jeles és kitűnő férfiú amellet. Az utcán fennhangon
beszél, tíz ember közül kilencet üdvözöl, címét is hozzá kiáltva;
hattal okvetlen kezét szorít, s négynek csak úgy int a kezével,
kalapját sem billentve meg. Színházban ő adja a tónust; akit
akar, ő hívhatja ki, s ha kedve ellenére tapsol a profanus nép,

magas szemöldökkel körültekint, s a lenézett vidéki tapsoló elszégyenli magát, és elsompolyodik.

Per tu van minden újabbkori celebritással; bejáratos a legelőkelőbb hivatalos uraságokhoz; azokhoz ebédre is el szokott járni.

Fiatalabb kori ismerőseit valódi protektori minákkal szokta fogadni. A poétákat a Pilvaxból csak úgy köszönti, hogy „szervusz”. Tudva van előtte, hogy sok ember van, aki ki nem állhatja; azokkal, ha találkozik az utcán, azon veszik észre magukat, hogy kezet szorított velük, s hogylétük-ről tudakozódik. S nem akad ember, aki azt mondaná: „S mi köze az úrnak az én hogylétemhez?”

Ellenkezőleg mindig akad elég nagy kísérete a hangadó egyéniségnek, egy csoport fiatalember, aki fiatalsága öntudatában megnyugszik abban, hogy ő még ráér karaktert kifejteni; mindig kész mulatók, kik azt tartják, hogy csak fidélis cimbora legyen valaki, aztán a nyilvános jellemével ne sokat törődjék az ember; korán-vén töpörödött zsenik, akik fiatalságuk ábrándjait botlásoknak beismerve, most már felcsaptak hidegvérű kozmopolitáknak; és végre egy sereg léha ember, aki sohasem szokott a maga fejével gondolkozni, hanem felveszi a divatot, úgy, ahogy készen kapja a boltban.

Azért természetesen vannak még emberek, akik az utcán kapós divatot nem hordják; akik megmaradtak amellett, amit egyszer szépnek, jónak hittek; csakhogy azok félrevonultak odúikba, otthon ülnek, nagyon válogatják a magukhoz hasonlókat, s nemigen adnak életjelt azokon kívül.

Ezek persze a baglyok.

Akik nem akarják átlátni, hogy a világ változik, mert annak szükségképpen változnia kell; hogy az embernek új ruhát felvenni nem aposztázia, hanem csak mutare consilium in melius, hogy ami tegnapelőtt okos volt, az ma már bolond, s ami ma képtelenség, az holnap egészen helyes lesz. — Ilyen bagoly volt Lávay Béla is.

Mint ügyvéd, eljárta hivatalos teendőiben, beszélt mind-azokkal, akikkel kénytelen volt beszélni, hanem éppen csak annyi szót, amennyit múlhatatlan szükséges volt elmondani, s csak akkor kezdett el valóban élni, mikor hazajutott szűk családi körébe, melyet anyja, neje és gyermeke alkotott, s melyet néha Melchior szaporított jelenlétével.

Itthon viselte aztán mindenki a régi cimbért.

A jó öreg asszonyság kifogyhatatlan volt a múlt évek viszontagságainak elbeszélésében, ő ugyan még most is viselte azt a barna felöltönyt, melyet egy röppentyűszikra két helyen kiégetett.

Azután meg Bélát iparkodott beszédbe hozni. Hol járt, miket állt ki? Minő viszályokon ment keresztül bujdosása közben?

Béla nem örömet beszélt efelől; azt sem hozta volna elő, hogy ment vissza tetszhalott nejéhez, ha Melchior el nem árulta volna a Judit homlokán levő sebhely titkát. Ekkor értette meg az öreg asszonyság, mire példálózott annyiszor a mogorva hadastyán, ki Juditra férje ruhájában ráismert.

— Hát azután sokat éhezted, fáztál, bujdokoltál? — tudakozá tovább fiától.

Béla gyöngédebb volt, hogysem nőket szenvedései leírásával szomorgasson.

— Nem volt semmi bajom. Kertész voltam egy úri háznál, jó dolgom volt. Mikor minden tudományom elhagyott, a kertészség, mire jó apám tanított mulatságból, kenyeret és menhelyet szerzett számomra.

És azzal bölcsőben ringó kis fiához fordult, s keserű gyöngédséggel susogott a szendergőhöz:

— Úgy, úgy, lelkem kisfiam, ha te megnősz, én kézművest nevelek belőled; ne félj, nem fogsz te tudós lenni, mint apád, sem színész, mint anyád, hanem kézműves, aki boldog.

Judit a bölcső mellett dolgozva színpadi öltözkén, hallgatta ezt a beszédet, s Bélára veté nagy sötét szemeit.

— Ha mi is le akarunk fekünni, ki marad akkor állva? Éppen azért, mert a tudomány szenvedés, a művészet nyomor; éppen azért, mert te és én éreztük mind a kettőt, nekünk kell azt mondanunk: itt maradj, hű maradj, szenvedj, küzdj azért az eszméért, amiért apád és anyád küzdött, szenvedett; folytasd, amit mi be nem végezhetünk, légy művész, légy költő, légy tudós.

Béla fölkelt, és megcsókolta neje homlokát.

— Óh, asszony, nagy a te hited.

— Volnék csak férfi.

— Jobb férfi volnál, mint én. Igaz. De nem volnál ehhez a világhoz való. Te éppen az volnál férfinak, aki Pusztafi volt. Mit gondolsz, ha ő most élne, járhatna-e az emberek között? Első nap megölné valakit vagy ötöt valaki.

— Nincs itt emberhalálról szó, de van szó arról, hogy „Ha férfi vagy, légy férfi!” Nem lehet azt elégszer elmondani tinektek. Rosszabbak vagytok az asszonyoknál, mert akárki udvarol, meghallgatjátok.

— Életmódunk kényszerít, hogy a világgal érintkezzünk.

— De nem, hogy barátkozzunk.

— Teszem-e én azt?

— Óh, kérlek. Mikor karodba fogózva megyek veled az utcán, hányszor kell kezedet megrántanom, hogy ne fogadd el ennek vagy amannak a köszönését. Én nem szoktam elfogadni azét, akit nem szeretek.

— Ez csak külső illem. A kalapemelés nem kötelez még semmire.

— Kötelez. Ma kalapot emelsz valaki előtt, holnap megszólít, s szóba állsz vele, másnap meglátogat s elfogadod, harmadnap igen kedves embernek fogod találni, s egyszer csak barátja vagy.

„Első nap találkozol vele, második nap kezét adsz neki, harmadik nap meglátogat, és negyedik nap barátod lett.”

Amit ez az asszony mondott, olyan kimerítő kritikája az egész politikai divatunknak. Lány emberek vagyunk. Nagyon jó emberek vagyunk. Szeretjük a verekedést, de a gyűlölködést a tusa után nem folytatjuk. Nálunk nincs „fehér és piros rózsza”, nálunk nincsenek guelfek és ghibellinok, akik ivadékról ivadékra folytatják apák és nagyapák küzdelmét; nálunk már csak pecsovicso és kubinszkiak sincsenek; mi annyira szeretjük egymást, hogy még a kritikusra is haragszunk, aki egy rossz versíró leránt, hisz az is a mi vérünkéből való vér, annak a keserve is rontja azt a tudatot, hogy mi igen jó emberek vagyunk. S ki tudja, talán erényünk ez!

Béla összeharapta ajkait, s duzzogott nevére e szavak miatt.

— Te most haragszol? — szólt hozzá Judit, gyöngéden vállára hajolva.

— Óh nem — viszonzva Béla keserűen —, te nagyon jól ismersz, én az az ember vagyok, aki nagyon könnyen barátokozom.

— Azt nem mondtam; de nagyon könnyen megbocsátasz.

— Hozzátehetted volna még: és ötödik nap te még oda hozzá, és hatodik nap te hordod az ő divatját. Az éntőlem mind kitelik.

Az öreg asszonyság nem akarta engedni, hogy ilyen tiszta eget, mint gyermekeié, felhő homályosítson el. Közbeszólt, de természetesen ő is Bélának fogta pártját.

— De iszen Béla nem olyan könnyen ingadozó ember. Kicsi gyermek korától ismerem én, mert anyja vagyok. Ő is ilyen csendes kisleány volt gyermeknek, mint ez itt a pólában, és olyan szelíd férfi most, mint az atyja. De azért, hogy pattogni, gorombáskodni szegény atyja sem tudott soha, ahol helyt kellett állni, helyben maradt. Boldogult atyjának is volt olyan ellensége, mint neki Bárzsing; nekem is olyan rosszul esett, mint neked Judit, mikor azt láttam, hogy köszönését

elfogadja, de ő azt mondta, hogy a sors elégtételt fog adni, minek venne maga. És igaza is volt.

— Óh, kedves anyám — szólta Judit, és arca egészen ki volt pirulva —, ha „csak” Bélának volna ellensége az az ember, és azt kellene elfelejteni, ha semmi más választó örvény nem volna kettőjük között, nem kérdeném, számolt-e vele; kiegyenlítette-e tartozásait; de gondoljon arra, hogy ez az ember sárba tiporta azoknak a neveit, kik tettek mindent, és vesztek mindent, s azután ismét felülkerült, s most neveti őket, mint ábrándos bolondokat. Akkor az olyan emberek, mint ő, voltak a dicsők, s az olyanok, mint Béla, az árulók, és most ők az okos emberek, és az olyanok, mint Béla, a bolondok. Ez a mérhetlen mélység miköztünk!

Erre már az öreg asszonyság is hevülni kezdett.

— Hiszen én nem is hiszem azt, hogy Béla valaha szót válthasson azzal az emberrel. Mással akárkivel, de azzal nem.

— Pedig még sok szót fogok vele váltani — szólta Béla felkelve helyéről.

A két asszony reá bámult.

— Ti azt sokáig nem fogjátok érteni, de egyszer majd megértitek, addig majd csak elviselem megvetétek súlyát. Addig higgyétek felőlem azt, hogy prókátor vagyok, s nem kényeskedem.

Cseléd jött be az ajtón jelentve, hogy egy úr van itt, látogatójegyét küldi.

Béla megnézte a látogatójegyet, s letette neje asztalára. Judit félvállról egy pillantást vetett belé, az volt ráírva: „Bárzsing”. Aztán egy másik pillantást vetett férjére. De erre Béla jónak látta elvenni a látogatójegyet az asztalról s zsebébe dugni.

— Mindjárt megyek; vezesd ez urat dolgozószobámba.

És azzal fölkel, s nem nézett sem nejére, sem anyjára, hanem kiment.

E perctől fogva valami hallgató feszültség volt a család körében, mint mikor hosszú száraz nyáron telve a lég gőzzel,

ki sem tud tisztulni, be sem tud borulni; az ember úgy óhajtozik egy kis zivatar után.

Mert az életben úgy van az: a legjobb asszonyok szerelme a legjobb papucskormány.

A nő fölládozott érted mindent, világi szerencsét, vagyoni állást, kényelmet, rangot, elfelejthetnéd-e, milyen adósa vagy. A nő járt utánad, mikor bujdosál, veszélyeken, háborúk borzalmain keresztül keresé nyomodat; el tudnád-e őt hagyni most, víg cimborák kedvéért. A nő átvette a férfi szerepét, csoda módon kezébe vette sorsod kormányát, s a hajótörésből parthoz vezetett; most elbocsátanád-e kezét. A nő éjeket virrasztott, midőn rejtve voltál, midőn beteg voltál, most megzavarnád-e álmát egy éjszakai ajtóbecsapással, víg mulatságból hazatérve. A nő elzárta magát a világ előtt, midőn előled el volt zárva a világ; most, midőn nyitva van előtted, elhagynád-e az egész világgért őt. Egy egész paradicsom mosolygása helyrehozna-e egy elborult tekintetet az ő arcán?

Óh, valóban egy szerető asszony, egy szenvedő asszony nagy úr a földön.

Béla a csodával határos vállalatra adta fejét, midőn e nagy úrral dacolni merészelt.

Nem fogja azt senki észrevenni, hogy ez Juditnak fáj; vannak hamis hangok, amiket csak igen zeneszokott fül vesz észre, de Béla tudni fogja azt jól.

Ki tudja, mi lesz még ennek a vége?

Mikor Béla szobájába nyitott, már akkor Bárzsing ott ült a pamlogon, az egyik lábát maga alá téve, mint valami muzulmán. Legalább nem kellett Bélának kínálni, hogy üljön le.

Béla sietett hamarább szólni.

— Miben lehetek szolgálatjára, uram?

Azért sietett elébb az „uram”-on kezdeni, nehogy látogatója a „tegezésen” kezdhesse.

— Ah! Jó napot Béla — úr, alászolgája. Mi ugyan valaha tegeztük egymást, hanem ha uraságnak így tetszik, én nem

tolakodom; nem akarok alkalmatlankodni régi viszonyokra való hivatkozással. Vessünk fátyolt a múltakra.

— Mivel szolgálhatok?

— Különben magam sem bánom, ha félbehagyunk minden szentimentalizmust — szól Bärzsing úr a másodszori száraz interpellációra. — Mint a minapi találkozásunkkor említém, az ügy, melyben önnel beszélni óhajtétek, csupán üzleti természetű. Más valami sarlatán ugyan azt mondaná, hogy neme a barátságos szolgálattételnek, de én nem szépítem a dolgot; én ördögösen őszinte fickó vagyok, ördögösen; nem szeretem a színdarabokat, a poétázást, hahaha! Nem vagyok teátrumíró.

Bélának eszébe jutott, hogy egy időben mennyi rossz drámával kínozta Pusztafit a jeles férfiú, ki most már igen nevetséges embereknek tartja azokat, akik komédiákat írnak. Azonban nem volt természetében, hogy ezt neki előhozza.

— Halljuk az ügyletet, uram; mindkettőnk ideje drága.

— Az igaz — szól Bärzsing nagy schweici óráját kihúzva, s elébb megnézve, hány rajta az óra; azután füléhez tartva, hogy vajon ugyanannyit üt-e. — Pedig tizenegy órakor őnagyságához, a Vorstandhoz kell mennem. Tehát szabad, kérem, egy szivarra gyűjtanom?

— Nem szabad. Nőmnek árt a dohányfüst.

— Ah, tehát őnagysága az ön dolgozószobájában is rendelkezik.

— Igen. — Mondja ön uram szaporán mit akar velem.

— Ama bizonyos végrendeletről akarok önnel beszélni.

— Tudok már mindent, Fertőy itt volt, elmondta; a végrendelet megkerült, de nincs az ő kezében; aki magánál tartogatja, csak a szubsztrátum feléért akarta neki átadni; — Fertőy egyharmadában akart velem kiegyezni; én elutasítottam.

E rövid mondatok mindegyikére biccentett a fejével Bärzsing, mint aki azt mind igen helybenhagyja.

— Így van, igenis. Mind jól tudom. Fertőy gondolta magában, hogy kétharmad rész több, mint kétnegyed rész,

s önnek ajánlatot tett, mielőtt azzal a másikkal alkudoznék. Neki nem sikerült. Jól van. Most az a bizonyos másik küld engemet önhöz, tudja: az a bizonyos, aki per avia et devia a végrendelet eredetijének birtokába jutott; s ugyanazon ajánlatot téteti önnek, amit tett Fertőynek.

— Micsoda ajánlatot?

— Nos: szegődött bér, osztott konc. Felét feléért.

— Nem értem.

— Pedig igen világos. Amíg Fertőy tétovázik, hogy átvegye a végrendeletet, mely az ön apósa hagyományát birtokába adja feleérték díjért, addig ön megelőzheti őt, s kezébe kaphatja a veszélyes okmányt szinte azért az árért.

— S ön azt hiszi, hogy én, ha a véletlen kezembe játszaná azt az okmányt, eldugnám azt, vagy megsemmisíteném?

Bárzsing zavarba jött. Erre a kérdésre nem terjedt már ki eszmeköre. Hisz itt egy olyan bolond emberrel van dolga, aki csupa becsületérzetből képes volna egy saját maga ellen szóló okmányt a bíró kezébe adni, ahelyett, hogy elsikkasztaná, mikor teheti.

— Azaz, hogy — hebegé zavarodva — azt tehetné talán más; maga az a bizonyos, akinél most van, juttathatná önnek a kezébe oly roncolt állapotban, amikor már a szavakat olvasni nem lehetne rajta.

— S ön azt hiszi, hogy én oly semmirekellő gazember tudnék lenni, hogy ilyen büntény részesévé avatnám magamat?

Bárzsingnak olyan szerencsés arca volt, hogy nem pirulhatott el jobban, mint amennyire már veresnek termett; mert biz ez nem volt egyéb, mint valakit in optima forma szemtől szemben legazemberezni.

— De tisztelt uram, ön még mindig nagyon költőileg fogja fel ezt a kérdést. Vegyük a dolgot egészen prókátorosan. A pör abban a stádiumban van, hogy ha a végrendelet nem kerül elő a kitűzött határidőig, az egész vagyon az ön tisztelt nevének fog ítéltetni. Szép vagyon! Megérdemli a pörlekedést.

Ónagysága nem volna kénytelen azon a komisz színpadon rontani magát.

— Micsoda komisz színpad?

— No, no, ne pattanjon fel; azt értettem, hogy szegény a színház, rongyosak már a színpalai, csak úgy csügg róluk a ponyva. Biz az keserves kenyér; kegyed jól tudhatja. Ha nekem nőm volna, a fél világért meg nem engedném, hogy színésznő legyen.

— Ne beszéljen erről, kérem.

— Csak azért mondtam, hogy önt figyelmeztessem arra, mennyivel nagyobb boldogság volna, ha ónagysága saját úri jószága jövedelméből élhetne. Nos azonban, ha a végrendelet előkerül, akkor ennek bizony vége; Fertőy lesz az általános örökös; ónagyságának nem hagyott más, mint a komáromi ház, amely porig égett, az eső mossa most is a romjait.

— Tehát a vége a dolognak az, hogy segítsen a végrendeletet elsikkasztani, ugye.

— A vége nem az; beszéljünk prókátorosan, legyünk okos emberek. Kegyed és tisztelt neje énnekem adnak egy kötelezvényt arról, hogy azon esetben, ha az örökösödési per az önök részére döntenek el véglegesen, e birtoknak felét elhasítatják, s az énáltalam képviselt ügyfélnek átengedik, ön nem tud többről semmit. A végrendelet a határidőig nem kerül elő, azon túl pedig még kevésbé. Ön nem tud hovalettéről semmit; ön nem részese annak, ami azzal történhetett; az ön híre, neve mocsoktalan marad isten és ember előtt.

— Csak a saját szemem előtt és az ön szeme előtt nem.

— Ah, ez ismét poétai fellengzés! Beszéljünk uram prókátorosan.

— Jól van. Tehát én is mondok önnek egy prókátoros észrevételt. Én nem hiszem, hogy az a végrendelet megvolna.

Bárzsing úr nevetve csapott térdeire. Nagy hosszú fogai egész sorral kilátszottak jókedvében.

— No, ezt vártam öntől; valóban nagyon csalatkoztam volna önnek éles elméjében, mert azt el kell ismernem, ha föl nem tettem volna önről, hogy egyszer csak azt fogja mondani: „Kedves Bárzsing, mesebeszéd az mind, amit hol te, hol Fertőy a fülembé danoltok, arról a bizonyos emberről, arról a rejtélyesen megkerült okiratról; ha megvolna, felém se jönnének; összebeszéltek, szeretnétek a szememet kitérűlni közakarattal.” Én ezt előre tudtam. És evégett előre elláttam magamat annak bizonyítékaival, hogy amiért ide jöttem, az nem valami rossz tréfa. Már uram azzal a tisztelettel tartozik ön saját magának, hogy senkiről se tegye föl, miszerint az önnek az együgyűségére számít. A végrendelet nálam van. Az a bizonyos valaki rám bízta, és fölhatalmazott, hogy ha ön látni kívánja, mutassam meg.

Azzal elővonta oldalzsebéből az okiratot, s odanyújtá Bélának. És azután, hogy tanújelét adja, mennyire nem tart attól, hogy Béla, ha egyszer tíz ujjá közé kaphatta az írást, azt hirtelen összetépi, elnyeli vagy tűzbe hányja, fölállt helyéről, el-sétált az ablakig, magára hagyva Bélát az asztal mellett, ki a végrendeletet figyelmesen vizsgálta keresztül.

Annyit azonban minden határtalan bizalmassága mellett is megtett, hogy a szemközt álló fali tükörből szüntelen figyelemmel tartotta Bélát; tán egyrészt azért, hogy titokban a hatást tanulmányozza, amit az olvasmány az ifjú arcvonásaira gyakorol.

Béla igen nagy flegmával nézte végig az okmányt, megvizsgálta a pecsétet rajta, s nem tett semmi észrevételt rá.

Egyszer azonban észrevevé Bárzsing a tükörből, hogy Béla a kiterjesztett okiratot a viláosság felé fordítja.

— Nincs benne semmi vakarás! — sietett féltréfásan rendreigazítani a vizsgálót.

— Igaz, nincs — szólta Béla összehajtogatva az iratot.

Pedig nem azt nézte az okiraton, hanem a merített papír gyári vízjegyét.

— Nos, mit tegyünk tehát? — kérdezi diadalmas mosolylyal Bárzsing.

— Tegye ön, amit hasonló esetben becsületes emberek szoktak tenni.

Ez furcsa utasítás.

— Nem értek én ebből semmit.

— Remélem, hogy meg tudja ön magának magyarázni, mit tesz hasonló esetben a becsületes ember.

Bárzsing nagyon vonogatta a vállát.

— Az a becsületesség igen relatív fogalom.

— Tehát fordítsunk rajta. Tegye ön azt, amit hasonló esetben egy ügyes üzér szokott tenni. Adja ön el az okiratot annak, aki többet ad érte.

— Fertőy egy harmadot ígért. És ön?

— Semmit.

Bárzsing szédelgett a nem várt válasz után. Béla odaveté eléje az asztalra az okiratot, s nem látszott azt újra fölvenni akarni. Oly megvető arccal dobta azt le, mint egy pókot vagy egy hernyót, mely véletlenül a kezére szállt, s melytől undorodik.

Az alkusz átlátta, hogy itt nincsen vásár.

— Ez önnek az ultimátuma?

— Kibeszéltem magamat.

— Még én nem. Én apellálok az ügyet.

— Ugyan kihez?

— Ahhoz, aki legilletékesebb: önnek védencéhez.

— Nőmhöz? Ugyan tegye azt.

— Ne tessék mosolyogni. Azt én is előre tudom csekély eszemmel, hogy ha én önagságánál személyes értekezés végett bejelenttetem magamat, azt fogja kiizenni, hogy a feje fáj, vagy szerepet tanul; ha pedig levelet írok neki, és megismeri a borítékon az írásomat, visszaküldi; hanem — tessék arról meggyőződve lenni, hogy mikor egy vadász elindul vadászni, nemcsak azt a töltést viszi magával, amit a puska-csőbe tömött.

— No hát — sok szerencsét a vadászathoz.

Azzal hátat fordított neki.

Bárzsing visszadugta zsebébe az okiratot, s eltávozott.

Mikor betette maga után az ajtót, Béla örömtől szikrázó szemekkel csapott tenyerébe, mintha valami nagy, eldöntő sikernek tapsolna most, azután felöltözött, s menni készült.

Valahányszor elment hazulról, mindig meg szokta mondani nejének, hova megy, és mikorra jön haza. Nem tudom, ki adta a nőknek ezt a jogot; annyi bizonyos, hogy gyakorlatában vannak.

Amint Judithhoz belépett, szobájában találta Melchiort. A kis doktor sűrűen használta az alkalmat, melyet a házi orvos minősége nyújt, hogy régi barátjait meglátogassa, s olyankor a végtelenig mulattatá őket statisztikai és kémiai tanulmányokkal, amiket senki sem hallgatott olyan nagy kegyelettel, mint az öreg asszonyság, aki végtelenül szívére tudta venni, hogy a rafinált cukorban hány százalék kutyacsont van; s hogy a keményített alsószoknyák hány millió embernek a kenyerét eszik meg évenként.

— Éppen hozzád akartam indulni — szólt Béla, midőn barátját meglátta, ki éppen akkor szándékozott az asszonyok előtt bebizonyítani, hogy a szőnyegek a szobában mennyire előmozdítják a gümőkórt.

— Tehát menjünk! — szólt Melchior felkelve a székről, melyet elfoglalt.

— Itt nem végezhetik el önök, ami ügyük van? — kérdezé Judit, visszaülte Melchiort a székre.

— Miért ne? — felelt Béla kalapját letéve. — Csupán egy szó az egész. Egy helységnek a neve, amit rég kerestünk. Én most ráakadtam. E név „Neuburg”.

Melchior egy ideig felnézett a plafonra, mintha oda volnának felírva mindazok a nevek, számok és kombinációk, amik emlékezete nagy szótárában felhalmoztattak; azután felszökött helyéről, mintha titkos rugók lökték volna fel onnan,

s mint aki sánta lábáról megfélekedezett, táncolva ugrált barátjáiig, annak megszorítá a kezét, s kacagva mondá:

— Hisz ez nagyon jó, ez nagyon pompás. Ha „Neuburg”, akkor meg sem kell mozdulnunk a helyünkől. Hiszen az (itt súgva mondá a szót), hiszen az „1851”-ik.

— Derék — mondá rá Béla, és mosolygott.

— Mi az a Neuburg és az az 1851? — kérdé az öreg asszonyság legyőzhetlen kíváncsisággal.

— Az tökéletes diadal! — kiálta Melchior, s már készült az egészet elbeszélni, vagy legalább sejtetni, miről van szó; de Béla megrántotta kabátját, s korán észére téríté.

— Egy fogadás az — szólt azután tökéletesen sikerült hipokrizissal Béla —, egy fogadás többek ellenében, melyet megnyerünk.

— No és mit nyertetek? —, kérdé az öreg asszonyság, ki mindent elhitt, amit fia mondott, s azt szerette volna megtudni, mekkora pénzben szokott Béla fogadni, nem kockáztatott-e sokat.

— Óh, igen sokat! Majd annak idejében megtartjuk annak az áldomását. Hanem addig senkinek se efelől egy szót sem, Melchior.

— Hallgatni fogok, mint egy orvos.

Pár nap múlva, midőn éppen asztalnál ült a család, hozta a leveleket a postakiherdő.

A kis termetű férfiú régi szolgálója volt már a közönségnek, nemcsak a lakosokat ismerte, akiknek leveleket hordott, hanem még azoknak a kézírását is, akik ezeknek írni szoktak, s ha tudta, hogy valami nagyon várt kedves levél van a tarso lyában, hármat-hármat ugrott a lépcsőköön, úgy törte fel magát az emeleten, lélegzete is elállt, mikor bebukott a levéllel; bele is halt korán szegény a nagy serénységbe.

— Alázatos szolgálója, jó étvágyat kívánok, jaj be csúnya idő van odakinn. Itt van a tekintetes úrnak három levele, az egyikért fizetni kell tizenhárom krajcárt. Csak úgy szakad az

eső, fúj a szél. A tensasszony számára is van ám levelem. Külön van téve, mégpedig kedves levél, Komáromból jön, az édes papa írja.

— Az atyám? — kérde Judit elbámulva.

— Óh, nagyon jól ismerem a tekintetes úr írását, sok levelet hordtam tőle a tekintetes úrnak, mikor még jurátus volt. Akkor mindig kérdezte a tekintetes úr, ha meglátott: nincsen-e levél Hargitay úrtól Komáromból? Óh, ez írást nagyon jól ismerem.

A serény postakihordó azt persze nem tartozott tudni, hogy az, akinek a leveleit oly kedvesen várták egykor, régen megátkozta gyermekeit, és meghalt.

Ő sebtén átadta a leveleket, a tizenhárom krajcárért majd eljön máskor, mert azt a bámuló család elfelejtette átadni, s azzal futott egy házzal odább.

A Judit kezébe adott levél borítékán valóban a legtökéletesebben felismerhető volt a megboldogult Hargitay kézírása. Ugyanazok az egymást öklelő betűk, oppozicionális szarvaikkal, a szabadelvéen elszalasztott betűszárak, a nyakát protesztánsi keménységgel hátravető kezdőbetű s a végsorok vastag alakanyarítása, mely rendszeren egy író tollnak az életébe került; mindezekről akárki is, aki egyszer látta Hargitay írását, rögtön ráismerhetett a posztumusz levélre.

Judit egészen elhalványult; maga Béla is meg volt lepelve. A csalódás tökéletes volt.

— Bontsd fel és olvasd! — biztatá maga Béla nejét.

Judit felszakítá a levél borítékát. Benne ugyanazzal a vastag fénylő tintával írva, ugyanolyan kézirat, mint meghalt atyjác és ez a tartalom.

Semmi megszólítás.

„Hargitay Juditot az a csapás érte, hogy atyja Lávay Béla miatt megátkozta és kitagadá. A halál meggátlá az apát, hogy átkát visszavonja. Azonban az apák láthatlan keze a sírból is kiér, hogy gyermekeiket védjék vagy sújtsák. E láthatlan kéz

eltünteté nyomtalanul az apa haragjának bizonyítékát, a végrendeletet. De a gyermekeket nem törte meg sem az élet, sem az átok, az ő szívük kemény és büszke maradt. Az a láthatlan kéz fölfedezte ismét az eltűnt végrendeletet, az atyai átok tanúbizonyosságát. Egy régi barátja a családnak megmutatta azt a férjnek, s tudatá vele, hogy most már az átok fele van csak engedve, de egészen a fejük fölött függ az, s ha szívük kemény marad, egész haragjában le fog sújtani. A férj büszkén utasítá vissza az engesztelő jobbot, s kihívást intézett balsorsa ellen. A nő gondolja meg, hogy saját és gyermeke szerencséjéről van szó. Még módjában van megakadályozni, hogy atya átka a maga teljességében kitöltessék mindnyájok fejére. Gondolja meg ezt, és határozzon.”

Judit arca elsápadt; atya kéziratára ismert minden betűben. Annak a sírkövét pedig már régen befutotta a folyondár repkény!

Némán nyújtá át férjének a levelet, mintha kérné, hogy fejtse meg ezt a talányt.

Amint Béla végigfutotta a levelet, neje elsápadt arcára tekintte vissza. Lehetetlen volt észre nem vennie, hogy e levél Juditot meghatotta.

— Úgy látszik, hogy engemet denunciálnak előtted.

— De ki? — szólt Judit elábrándozó tekintettel.

— Babonás vagy-e?

— Nem. De az írás mégis oly hasonlatos.

Judit szemei megteltek könnyel.

— Azzal vádol e levél, hogy vagyonodat kockáztatom. Súlyos vád. Hogy nem egyezem ki pörlekedő rokonaiddal. Majd megtudod egyszer, hogy ki írta ezt a levelet. Addig is kérlek, tartsd meg ereklyéid között, és ne pusztítsd el; mert még szükség lehet rá valaha.

Béla nagyon jól tudta e rejtély alapját; ismerte jól azt a kezet, mely oly híven tud idegen aláírásokat utánozni; de még nem volt szabad azt kimondania. Vadász volt, aki lesben

áll veszélyes és óvatos vadakra; nyomukra talált már, megtalálta a hullát, amit elhurcoltak, tudja, hogy vissza fognak térni rá, hogy meg fognak előtte jelenni, és visszatartja lélegzetét, mozdulatlanul ül; engedi arcát maró bogaraktól csípetni, nem hajtja el őket, nem tekint félre, vár csendesen a pillanatra, amikor lőközelébe érnek; ha észrevennék előbb, visszafutnának, megkerülnék, talán össze is tépnék.

Ezért titkot kellett tartania saját neje előtt is. E titoktartás sok szenvedésbe került azután mind a kettőnek; de én Bélának adok igazat, s kockáztatom azt, hogy az asszonyok el fognak ítélni, amiért egy titkot olyan sokáig hagyok előttük rejtve.

Az ebéd csendben folyt le, senki sem szólt a másikhoz egy szót sem. Ebéd után Béla fölkel, s rögtön dolgozószobájába távozott. Fél óra múlva neje utána ment. Már akkor nem volt oly halavány.

— Azt mondtad, hogy tegyem el irataim közé e levelet, mert még szükség lehet rá. Nekem semmi szükségem rá; neked adom, őrizd te, ha akarod.

— S nem bánod, akárki az, aki előtted elvádol?

— Bántam-e valaha? Először teszik-e most?

— Bízol-e bennem?

— Élnék-e anélkül?

— Hiszed-e, hogy még emlékszem a *világosi* rossz napra?

— És én emlékezem arra a „jó éjszakára” a koporsóban.

— Nem lehet minket olyan könnyen elválasztani élő embernek.

— Még a halottnak sem.

Féj és feleség ölelve tarták egymást. Olyan egy pár ember volt az, aki mindennap elismételte azt az esküt, amit egyszer az oltár előtt elmondott.

Az ember azt hinné, hogy mesét hall, mikor ezt hallja.

A SÁPADT ASSZONY

Fertőyné arca csak egyre halványabb.

Neki bezzeg nincs szüksége liliomkenőcsre, hercegnők vizére; neki van egy tündére, aki éjszaka mindig eljön, s egyre fehérebbé festi orcáját; olyan már, mint a liliom.

Volozov herceg nem tehet arról.

Ő igazán önfeláldozó imádó; ő csak dicsvágyból hódít. Tetszik neki az, hogy a világ azt beszél, miszerint a legszebb, legelmésőbb asszony az ő kedvese.

Csak egy hibája van a legszebb, a legelmésőbb asszonynak; az, hogy mért nem pirosabb. Volozov herceg országokat adna érte, tele muszka parasztokkal, ha Fertőyné arca pirosabb volna.

Az gyűlöletes dolog, ha az embernek a kedvese blázírt. A felesége lehet az; de a másik, a vidámabb társ, az legyen életkedvű.

Volozov herceg nem bánta volna, ha Szerafin akármí áron deríti fel kedélyét.

Hogy mi az az akármí ár? Azt csak a férfiak tudják.

Azt nagyon jól tudta, hogy férjét teljes szívéből gyűlöli ez asszony; hiszen éppen azért választotta férjeül.

Az pedig lehetetlen, hogy egy nő, aki férjét gyűlöli, akármilyen halavány is, valakit ne szeressen a világon.

A herceg tudta azt nagyon jól, hogy ezen valaki nem ő. Tehát más.

A szép nő elfogadja udvarlásait, karján sétál, vele táncol, páholyában ül, keresztnevéen szólítja, ha egyedül van; tud mulatni vele; elpanaszolja, ha valamije fáj; hanem hogy valaki más van lelke rejtekében, aki őt elfoglalva tartja, azt mindennap jobban kezdte tudni.

Ezt a mást fel kelle találnia.

Miért? Talán hogy megölje? Talán, hogy féltése dühével üldözze? Éppen nem; ezt a valakit fel kelle találnia azért, hogy Szerafin hadd legyen egyszer boldog; a halavány arc hadd legyen egyszer piros.

Bálokban, fürdőkön, divaturacsok rajongák körül a nőt, de a herceg egyikben sem találta azt fel, akinek láttára a fehér arc egyszer elpirul.

Egyszer a színházban voltak; Szerafin páholyában ülve, szokása szerint nem nézte az előadást, hanem a közönséget; a herceg szemközt ült vele, s egy pillanatban úgy tetszék neki, mintha az a hajnalpír, mely oly idegen vendége a lilium-arcnak, elborítaná azt, s Szerafin egészen titkolózva üdvözölne ott alant a földszinten valakit. Máskor föltűnőleg szokott köszöntgetni új ismerősöket, ezt csak rejtegetve.

A herceg követte Szerafin szemjársát, s észrevette azt, akinek az üdvözlés szólt. Nem kérdezősködött felőle Szerafintól, hanem amint új látogató jött a páholyba, búcsút vett tőle, s lement a kaszinóerkélyre, helyet foglalva Dombay Elemér mellett, aki semmiről egyébről nem nevezetes, mint hogy minden embert, asszonyt, leányt, férfit kivétel nélkül ismer, akit csak a színházban látni szokás; még tán a karzaton ülőket is.

— Te Elemér, mondd meg nekem, ki az a fiatalember ott a földszinten, aki a negyedik páholy alatt áll, a palcájára támaszkodva.

— Az ott, abban a manchester paletotban? Az egyik színésznőnek az ura.

— De patvart! Az túlhan rajta. Abban a chamois kabátban.

— Úgy? Az is egy színésznőnek az ura.
— De hogy híják?
— Lávay Béla.
— Miféle mesterember?
— Boldogabb időkben publicista; — ilyenkor ügyvéd.
— Te? De ki ne ne vessz azzal, amit mondok. Ez az én rejtélyes kertészem.

— Hogyan? Akiról azt mesélted, hogy egyszer Fertőyt az üvegházadban belelökte az akváriumba, s azzal megugrott?

— Ugyanaz, tökéletesen ráismerek, s most már értem az egész rejtélyt. Fertőy arról beszélt az akvárium előtt, hogy az a lótusz bizonyosan Lávayné nevét viseli, s erre kapta azt a furcsa felköszöntést.

— No ez derék! Holnap mindjárt megkérdezem ezt Bélától.

— Te ismered?

— Nagyon jól. Igen furcsa gyerek az.

— Hát tudod mit? Ne hozd neki elő ezt a dolgot. Más szándékom van vele. Tegyük úgy, mintha semmit se tudnánk az azonosságról. Mi szükség nekem egy mai gentlemanben egy hajdani cselédemre ismerni, ki politikai okokból öltött livrét? Én szeretném őt jogigazgatónak választani.

— Azt jól teszed. Rendes ember, és nem csal meg. Egyébiránt én kitalálom, hogy miért jöttél e percben erre az ötletre. A herceg kételkedve tekintte szomszédjára.

— Nem azt.

— Fogadjunk.

— Jól van. Ezer rubelbe.

— Eredj, ne légy bolond. Nem vagy most otthon.

— Hát fogadjunk egy fertálybankóba.

— Áll. Teneked ez a bizarr ötleted jött most: az én Fertőy barátom, azon rendületlen barátságna fogva, mely engemet az ő házához köt, nagyon sokszor megtisztel azzal, hogy pénzügyi viszonyainak mibenlétét velem bizalmasan

megismerteti; olyankor én őt mindig a fiskálisomhoz szoktam utasítani, s az megért mind a kettőnket. De milyen mulatságos fordulat lesz az, ha Lávay Bélát nevezem ki jogigazgatónak, s jövőre Fertőy barátomat a legártatlanabb orzával küldözöm őhozzá, hogy értekezzék vele, ha tetszik.

A herceg kacagott a vége felé. Az ötlet mulatságos volt, de nem az ő agyában szülemlett. Kacagott, de a fejét rázta; az igazi indok nem volt eltalálva. Hanem — ez a magyarázat nagyon jó volt arra, hogy a valódit eltakarja mindenki szeme elől. A világ azt fogja hinni, hogy szatírát lát, és nem veszi észre mögötte az idillt.

Volozov engedte diadalmaskodni szomszédját; mosolygó malíciával vett elő tárcájából egy újdonatúj egyforintost, azt négyrét hajtotta, nyelvével a hajtás széleit megnyálázá, s figyelmesen leszakított belőle egy negyedét. Ez is egyik politikai divat volt.

— Megnyerted — szólt Dombay elé téve a nyereményt.

Az anekdota még az előadás alatt megtette a körutat a kaszinóban.

Mindenki igen zseniálisnak találta a módszert, mellyel egy szerencsés udvarló egy terhére válni kezdő férjnek megnehezíti a szekrényéhez vezető utat.

Volozov pedig kiegészíté magában a történetnek azon részleteit, amiket a világ nem ismert.

Midőn ő a vélt gonosztevő kertész után akart löni, Szerafin megfogta a kezét, és visszatartóztatá a lövést.

Szerafin egyedül volt akkor az állítólagos kertésszel a téli kertben, s gyakran eltűnt máskor is, hogy őt fölkeresse.

Szerafin egyszer elmondá előtte, hogy Lávayné egykor közeli ismerősnője volt, egy városban laktak, ablakaik átellenben; a város azt is hitte, hogy vetélytársnők.

Most már emlékezett arra is, hogy Szerafin nagyot sóhajtott, mikor azzal végzé leánykoruk regéjét: „Most Judit boldog.”

Volozov azt hitte, hogy érti az egészet, s azt gondolá: „Jobb lenne, ha Szerafin lenne boldog, és Judit egy kicsit boldogtalan.”

Mert hiszen utoljára is az egész asszony-boldogság csak emberi tréfa és sorsszeszély.

Szerafin majd vígabb lesz, ha élni kezd, a művész nő pedig annál művészebben fog játszani, ha egy kis szenvedés éri.

Másnap Dombay Elemér meglátogatta Bclát.

Az az igen becsülendő gyöngeség megvan az embereknél, hogy ha valami jó hírt tudnak meg előbb, mint akit az közvetlen érdekel, sietnek elsőkké lenni, akik azt tudassák vele, s olyanforma genezist adni a történetnek. mintha annak megindításában nagy részük lett volna. Márpedig egy tekintélyes urodalom jogigazgatóságát csak úgy egy álom alatt elnyerni egy fiatal ügyvédnek, csakugyan a szerencsés esetek közé számítható.

— Barátom, jó újságot hozok; tegnap Volozov herceg előhozta, hogy a tagosztályi ügyek nagyon megnehezültek a jószágain, s a bécsi doktor, ki eddig minden peres ügyét vitte, annyit ért a tagosztály, úrbér, majorsági földek, regálék és remanenciák kérdéseikhez, mint a tyúk az abécéhez; kénytelen magyar ügyvédet választani jogigazgatónak; kit ajánlanék neki? Én, tudva azt, hogy az urbariális ügyek neked különös tanulmányaid, téged neveztelek meg neki, s ő mindjárt kezét adott. Nos, barátom?

Béla pedig nem adott olyan hamar kezét.

— Hát mi a patvar!? Gondolkozol tán rajta, hogy elfogadd-e? Barátom, ha én ügyvéd volnék, két kézzel kapnék az ilyen alkalom után. Mit gondolsz? Egy ilyen állás szerencsédet alapítja meg. Mai világban már nem élhet az ügyvéd másképp, mintha vagy a váltók után szaladgál, vagy az urodalmi ügyek vezetésének nyugalmas pozíciójába teszi le magát.

— Tudod — szölt Béla kitérőleg —, van valami kellemetlen az ajánlott helyzetben, amit én neked meg nem mondhatok.

— De amit én neked elejétől végig elmondhatok. Te, mint politikai bujdosó, a sok álarc között egyszer felvetted a kertészlivrét is; szolgáltál Volozov kastélyában; nem is igen szépen váltál meg, mert búcsú fejében a hercegnek egyik úri vendégét, minthogy nődet rágalmazta, úgy beledobta az akváriumba, hogy most is benne volna, ha ki nem húzták volna. Ezt tudja minden ember, pedig te nem mondtad senkinek. A herceg azonban nem fog rád ismerni, ha ismét találkozol vele. Más arcod is van most, és őnála soha nem fogod észrevenni, hogy emlékezik rá, miszerint már valaha találkozott veled; egyébiránt őt akár esztendőszámra ne lássad, kivéve mikor a helyszínén kell megjelenned, hogy a parasztaival kiegyeztesd.

— Jól van; majd gondolkodni fogok rajta.

— Ami annyit tesz nálad, hogy majd közlöm elébb a feleségemmel. Jól teszed barátom; ő okos asszony; több esze van, mint neked, meg nekem, meg az egész familiádnak, in ascendenti et descendenti; boldog ember vagy. Két fejed van; amit az egyikkel ki nem találtál, megkérdezed a másiktól. Úgy is illik. Nőd bizonyosan azt fogja mondani, hogy fogadd el.

— Azt nem tudom.

— No hát tudd meg minél elébb, és aztán közöld velem. Amint Dombay eltávozott, Béla rögtön sietett át Judithoz.

— Kedvesem. Volozov herceg uradalma jogigazgatásával kínáltatott meg; mit szólsz hozzá.

Judit gondolatokba merült.

Azután hirtelen megfogta Béla kezét, és így szólt:

— Most fogadd el. Végezd be legfontosabb ügyeid, amely rövid idő alatt lehet. És akkor mondj le.

Béla megköszönte a jó tanácsot.

Hiába, a nők tapintata legfinomabb.

Egy kis világi mendemonda, egy kis látszat, egy kis féltékenység, s a sok apróságból oly általános tömkeleg támad, amiből az ember jó híre ki nem igazodik. Pedig vannak

emberek, akiknek a jó hírok drágább a mindennapi falatnál. Ha Béla elutasít ily fényes ajánlatot, mindenféle bántó találgatások raját támasztja fel maga és neje ellen. Egy ügyvéd-férj, aki nem fogadja el a főurat kliensének, ki koszorúkat szokott hajigálni a színésznőnek, aki az ügyvédnek neje. Óh, ebből olyan szép láncos szillogizmusokat tudnának szőni, fogni.

Ha pedig ott maradna az állomáson végig: mi lenne abból újra? Egy ügyvéd-férj, aki meggazdagodik egy főúri kliens mellett, aki koszorúkat szokott hajigálni a színésznőnek, amely színésznő az ügyvéd neje.

„Végezd el ügyét, amiért hívatott, s azután hagyd ott.”

Mikor Fertőy megtudta, hogy a herceg Lávay Bélával micsoda új ismeretséget kötött, így gondolkozott magában:

„A herceg szeszélyes ember; olyanok szoktak lenni a nagy urak. Judit szép asszony, művészi hírben áll; és ami több, abban a hírben, hogy férjéhez hű; ez csábító körülmény. Szerafin pedig napról napra hervad, s szeszélyei inkább untatók már, mint bámulatra méltók. A herceg megtudhatta könnyen, hogy Béla valamikor udvarolt Szerafinnek, s Szerafin sem volt iránta közönyös. Nem gondolhatott-e egy kettős cserére? A régi tüzet könnyű föléleszteni.”

Ez a kombináció nem elégíté ki Fertőyt.

Föltette magában, hogy mindkét nő erényét védeni fogja; Szerafinét Béla ellen, Juditét pedig a herceg ellen.

Lám tehát mégis vannak esetek, amikor az erényt is becsülik valamire!

Fertőy nagyon meg volt elégedve magával, mikor e védelmi hadjárat részleteit kifőzte.

A helyzet igen bonyolódott lehetett.

Fertőynek szép neje volt és szép unokahúga.

Szép nejének volt *gazdag* imádója, s ugyanaz szép unokahúgának távoltartott tisztelője.

Viszont szép unokahúgának *szegény* férje és ugyanaz szép nejének távol tartózkodó tisztelője.

Az gonosz escamotage volna, mely egyszerre elcserélné a fehér galamb és a fekete galamb fejcit.

Kiben lehet itt bízni? Egyes-egyedül Juditban. Az ő jelleme legerősebb valamennyié között.

Fertőy gondolt ki valamit, ami által Juditot a cselszövény gyújtójába lehetne helyezni, s általa az egészet megsemmisíteni.

Hogy mi volt ez expediens? Azt nemsokára megtudjuk.

Annyiről tisztában lehetünk, hogy amikor Fertőy unokahúgára és annak családjára gondolt, mindig a tenger legmélyesebb fenekére kívánta annak öregét, apraját; és senkit sem gyűlölt olyan nagyon közte, mint magát ezt az asszonyt.

Sejtette talán, hogy ennél az asszonymál van az a lelki kapitális, mely fölér az ő gyűlöletével, hogy éppen oly engesztelhetlen szívet talál magával szemközt e nőben, mint amilyen engesztelhetlen ő maga?

Egy szép szüreti nap volt, midőn Béla a herceg kastélyába megérkezett. Jól ismerte a járást még korábbi időkből; a cselédek is, akik ott voltak, de azok nem ismertek őrá; nagyon megváltozott. Csak a vén vizslakopó az előszobában nyihogott elé, mintha emlékeznék még valamire a jövevény múltjából.

A herceg után kérdezősködve, a vén komornyik a kertbe utasítá; oda mentek le ozsonnázni az egész társasággal. Sokan vannak itt a környékből; ma végezték éppen a szüretet.

Béla sietett a herceget fölkeresni a kertben.

Tudta, hogy annak kedvenc mulatóhelye egy vasból és üvegből alkotott kínai mulatólak, melynek oszlopaihoz még az ő idejében ültették a szőlővesszőket. Azok már terepély lugossá nőttek fel azóta, s befutották a pagoda tetejét, s úgy csüggték le világoszöld indáikkal. E kéjlak hátulsó ajtaja egy kertlabirintrá nyílt, mely mint tudjuk, azzal szokta érdemelni ez elnevezést, hogy fákat és bokrokat csigatekervény sorjába

ültetnek, mely először befelé csavarodik, azután a górt elérve, onnan megint kifelé csavarog vissza.

A herceg olyankor, mikor jól akart mulatni, leszedette a kőlak első három ajtajáról a kilincseket, lebecsáttatá a festett kínai függönyöket, úgy hogy annak, aki be akart a kőlakba jutni, elébb az egész kacskaringós csigautat végig kellett vándorolnia, hogy a hátulsó ajtóig eljusson, úgy hogy azon időtől, amidőn az ablak alatt elment, addig, amíg az ajtóhoz eljutott, valami ezer lépésnyi utat kellett tennie. Ez jó találmány rögtöni meglepetések ellen.

Béla ismerte már ez utat; maga nyeste eleget a labirint bokrait; nem tartozott azon vad vendégek közé, akik elébb minden szárnyablakot sorba próbálgatnak, hogy nem lenne-e belőle ajtó, amíg rászánják magukat, hogy az eleven sövényútnak nekiinduljanak.

A pagodában nagy férfizaj volt, pohárcsengés és hahota, egy-egy vidám női hanggal is élénkítve. A herceg unokahúgai azok valószínűleg.

Béla egykori kertészeti működése színhelyére érve, érzé, hogy önkénytelenül feltámadt szívében valami emlék: mit csinálnak a régi ismerősök, az általa ültetett fák?

Ah, az valódi szenvedély, amit a kertész fái iránt érez; szenvedély, melyben van szerelem, bánat, féltés, kényeztetés és sötét búskomorság; melynek van vágya a távollétében, öröme a viszontlátásban, keserve az elmúlás fölött.

Vajon megnőtt-e, vajon virágzik-e gazdagon az a tulipánfa, amit ő e tömkeleg közepébe ültetett? Ezóta egész terebélyfa lehet már.

Béla kíváncsibb volt e percben a tulipánfára, mint az egész úri társaságra.

A tulipánfa azóta megnőtt, lombos lett és virágzott; a rotunda körül ültetett hibikfák összeborultak már, s a vadszőlő elszabadult indiai boltozatként fonódtak össze a pompás virágfa gallyaival, mintegy élő barlangot képezve, melynek

hogy driásza se hiányozzék, egy halavány hölgy támaszkodott a fának, egyik kezével annak kinyúló ágába kapaszkodva, másik kezét lehajtott feje fölé emelve, melynek selyemfürtei közé a vadszőlő éretlen zöld böngjei voltak virág helyett tűzve. Amint a nap keresztülsütött az átlátszó szőlőleveleken, a halványzöldes fény még bágyadtabb színt adott az élveteg arcnak, melynek piros ajkai, égető szemci úgy követelték még az életet.

Szerafin állt ott egyedül.

Béla is éppen úgy meg volt lepve, mint Szerafin, midőn a véletlen így egymással szembeállítá őket. A csigaút úgy hozta, hogy éppen csak akkor vették észre egymást, midőn már szemtől szemben álltak.

Szerafin, mint aki nagy mély merengésből idült fel, sokáig nézett merően a közeledőre, csak azután tért meg arcára az ismerős mosoly, midőn Béla üdvözlé.

— Ah, ön az Lávay? Ah!

És azzal pajzán nevetést erőtetett.

— Én valóban nem látszhatom másnak, mint aki vagyok — szólta Béla hasonló kedély hangján —, de kegyedet bátran nézhettem volna e liget hamadriádjának, ily egyedül és a falevelek beszédét hallgatva.

— Tudja, amit a falevelek beszélnek, az ennél a háznál a legokosabb beszéd. De mit keres ön itt? Tán eszébe jutott, hogy egy alvó szemet, amit kertész korában kötve felejtett, kibontson?

— Az is meglehet. Egyébiránt a herceg hívatott magához, igen prózai, de azért mégis igen magasztos ügyekben. A parasztjaival akar kiegyezni, s rám bízta érdekeit.

— Ah, az igen szép. Akkor sokszor fogjuk egymást látni. Fertőy két hetet szándékozik itt tölteni.

Ezt elég érthető gúnnyal mondá Szerafin, tudva, hogy Fertőy neve nem igen fogja Béla örömeit szaporítani. Bél elérte azt.

— Sajnálom a szép alkalmat, melytől a pörös ügyek halmaza megfoszt. Nekem gyorsan kell itt végeznem; otthon is kötelességeim vannak.

— Ön igen ízetlen ember, Lávay; ahelyett, hogy azt mondaná: azaz, hogy ne mondana semmit. Mi szükség önnek mindenre felelni, amit én mondok? És abból a hangból felelni, amin én kezdtem. Az nekem jól jön, önnek rosszul. Ne beszéljen semmit. Én legjobban szeretem önt akkor látni, mikor hallgat; olyankor találgatom, hogy miről gondolkozik. — Mikor beszél, akkor nehezebben tudom kitalálni.

Béla nevetett.

— Tehát én mindig mást gondolok, mint amit beszélek? Szerafin vállat vonított.

— Ön kiállhatatlan! Én önt sérteni akarom, s ön nevet fölötte. Csak azt tudnám, hogy mivel lehetne önt megsérteni?

— Kegyednek semmivel sem.

— Nono; vigyázzon magára. Én önt szeretném egyszer megharagítani; szeretném rám haragítani, hogy dühbe jönné, felcsapná előttem a kalapját, és veszekednék velem.

— No hisz akkor meg éppen nem hihetné azt, amit mondok; — gondolja meg: ügyvéd vagyok; annyiszor civakodom egy nap, ahányszor ügyfeleim óhajtják, pedig nem haragszom az ellenfeleimre.

— Jól van tehát ügyvéd úr, nekem is van egy perem. Szabad önt megkérnem, hogy vállalja el?

— Az a kérdés, hogy nem védencem ellen van-e. Kétnyelvű nem lehet az ügyvéd, mert nyelvezárt kap.

— Óh, ne törődjék ön most védencével, ha a herceget érti alatta. Azzal ön nem fog ma egy okos szót válthatni. Összeakasztott Fertőyvel, hogy ki issza le a másikat — fogadásból. Ahogy mind a kettőt ismerem, a vitézi torna nem fog „ma” elvégződni. Én eltűntem a csata színhelyéről; maradt még ott nő elég, aki a győztes homlokára a kivívott babért feltűzze. Van önnek kedve odamenni és besorozni magát a

nemes küzdők rangsorába, vagy inkább itt maradni velem? Ugye keserű dilemma?

— Sőt igen kellemes a választás — szólt Béla, helyet foglalva Szerafin mellett, ki egy leszakított szőlőkacsot rágcsált fogai közt, a legfanyarabb növényt egy édességektől túlterhelt lakoma után. — Tehát lássuk az ügyet, amit rám akar kegyed bízni. Ki ellen van?

— Az egész világ ellen — szólt a nő, egy csomó éretlen szőlőt hajítva fel a levegőbe.

— Ah, az igen nagy úr! És micsoda jogalapon?

— Osztályújítás. Osztályt kérek abból a boldogságból, abból a becsültetésből, abból a nyugalomból, ami a világon mindenkinek kijár: cselédnek, parasztnak, bolondnak; mindenkinek, csak nekem nem; mindenkinek, aki utána nyúl.

— Kedves Szerafin. Ezek, az igaz, olyan jogok, amik mindenkit megilletnek.

— Jaj, kérem, ne akarjon okos színt adni annak, amit én bolondul beszélek. Miért nem nevet most, éppen most a szemem közé, még rám ragad a nevetése. Ön sohasem veszi észre, mikor tréfálok.

— Hát, lássa kegyed, én nem tréfálok. Hogy én kegyed sorsán igen sokat töprengtem, azt egy szavamból meg fogja ítélni. Én a múlt hetekben azon határozatot érleltem meg magamban, miszerint nekem múlhatatlan kötelességem kegyedet felszólítani egy nagy elszánásra. Nekem rá kell arra beszélnem kegyedet, hogy *váljék el Fertőytől*.

Szerafin arca egy pillanatra még halványabb lett, mint eddig volt, azután pedig elkezdte kigyulladni, hogy szinte lángolt. Bámulva és remegve nézett Lávayra.

— Miért? — kérdezé.

— Azt most meg nem mondhatom, mert az az én titkom. De kegyednek el kell hinnie, hogy nem ok nélkül, nem semmiskedésből mondtam ezt. El voltam szánva kegyedet fölkeresni vagy levélben fölszólítani, ha a véletlen össze nem hoz.

A múltak mindig kegyelt emléke, a jóindulat, melyet kegyed balsorsomon tanúsított irántam, kötelességemmé tették, hogy sürgessem kegyedet egy olyan lépésre, melyet tennie kell, ha ki akar térni egy olyan balsors elől, mely magával söpörné, ha szavamra nem figyelmez. Kegyed jövőjének tartoztam e szóval, Szerafin. Én kegyedet el akarom férjétől választva látni, és csak azután mondhatom meg, hogy miért.

Szerafin elmélázva tekintte Béla szemeibe, és azt hitte, hogy olvas belőlük.

Mint csatlakozott!

Szerafin önkénytelenül bocsátkozék le a lugos mélyében levő fehér kerti padra, mintha szédelegne valamitől.

Nagyon is nő volt, hogy egy gondolat elől elzárhatta volna szívét. Gyermekkori játszótársa ajánlja azt, hogy válják el férjétől. Egy férfi, akire sohasem gondolhatott szívdobogás nélkül, kívánja, hogy hárítson el egy akadályt, mely kettőjük között áll.

Összetette kezeit, fölnézett Bélára, s oly könyörögve, oly benső remegéssel kérdezé tőle:

— Béla! Komolyan beszél ön most velem?

Béla meg volt indulva a halavány nő esdő tekintetétől, s megfogta annak összekulcsolt kezeit.

— Szerafin! Az a csapása az égnek érjen engem, amit soha nem mérhet rám: az emberek megvetése, ha nem tisztán, őszintén szólok kegyedhez. Higgyjen nekem. Én tudom, hogy merész szó volt, amit kiejtettem, de kegyed „becsültetésről” szólt előttem. Főösleges volt. Én tudtam azt, hogy nő, mint kegyed, ki a tisztelet napsugarában fejlődött, kinek vonására büszkeséget lehelt a természet, arra, ami az életnél nagyobb jó, nem lehet közönyös. Nekem nagy okaim voltak kegyed útmutatójának lenni. Nézzen úgy kegyed, mintha nem volnék egyéb, mint egy hideg kő, mely az utat mutatja: „Erre menj!” Annak hinne kegyed, s nem kérdené, vajon igazat mond-e. Nem győzhetem meg kegyedet okaim felől,

mert abban a Nemezis keze van, aminek be kell teljesülni; de annyit mondhatok kegyednek, hogy oly jóvátehetően balsors fogja kegyedet ez összeköttetésben érni, amelyből azután nincs több út kifelé.

— Ön megdöbbsent.

— Óhajtom, hogy megdöbbenjen. Egykor igen jól meg fog kegyed engemet érteni, és akkor tisztán belátandja, hogy nem volt tőlem sem hóbort, sem cselszövény, sem idétlen érzélgés, ami e tanácsot adatta velem, hanem egy igen természetes, egyenes számítás, s hogy én előre tudva dolgokat, amik történni fognak, mindazzal lelkemben, ami kegyedre emlékeztet, nem hallgathattam, és ha szóltam, ezt kellett mondanom.

— Engedjen ön találgatnom. Fertőyvel fog valami nagy dolog történni. Ön Nemezist emlegetett. Vagyoniában fog-e megbukni?

— Arról nem tudok. Nem is szólnék felőle. Jól tudom, hogy kegyed akkor éppen mellette maradna. A szegénység szégyen ugyan a mások szemében, de legalább a magunkéban nem.

— Tán a politikai hangulat változik, s Fertőy pályája hanyatló meredélyre jut?

— Azt tudja kegyed, hogy politikáról ebben az országban senki sem beszél ez idő szerint.

— Vagy tán irányomban van Fertőynek valami ármánya? Tehet-e velem még több rosszat, mint amit már tett? Nem volnék-e miatta rég a másé, akárkié, az egész világé, ha a magamé nem volnék?

— Kedves Szerafin! Ne áltassa magát, egy nő sohasem egészen a magáé.

— Tehát egy részben kinek a birtoka?

— Birtoka annak a névnek, melyet a magáé helyett fölvet. Az fölemelheti, az levonhatja magával a sárba, anélkül, hogy tehetett volna ellene.

— Tehát mégis Fertőyt fenyegeti valami veszély, olyan veszély, amely az ő nevét fogja megmérgezni?

— Meglehet.

— S nem tartaná ön azt lehetségesnek, hogy Fertőyné megtudva azt, hogy férjét valami gyalázat fenyegeti, elválás helyett fölfedezze előtte e titkot?

— Nem ütköznék meg rajta, s ha elhárítaná róla e szégyent, örülnék rajta. Ne felejtse el, amit mondtam; nekem lenne legnagyobb örömöm, ha Fertőyt baj nem érné. De ön nem fogja őt megmenteni.

— Miért hiszi ön?

— Mert ő erővel el akar veszni.

— Rejtélyes ember! Ön bosszúállása ez?

— Semmi, semmi. Egy ujjam nem mozdul, hogy őt úzze; egy szavam nem riasztja előre. Ő megy, megy, és nem látja maga előtt az örvényt, és bele fog hullani.

— Tudja ön, hogy én mit gondolok most?

— Tudom.

— Ön tudja? Nos, mit?

— Azt gondolja kegyed, Szerafin: ez az én gyermekkori játszótársam el akar engem választani a férjemtől, azért... azért... hogy elválaszthasson a hercegtől.

Szerafin, mint a villámvakított, takarta el egyszerre két kezével szeméit, és félrefordulva Bélától, leborult, és elkezdte sími.

Béla csak állt előtte, és nem szólt neki semmit.

Néhány perc múlva fölemelte könnyes arcát a sápadt asszony, s zokogó szemrehányással monda neki:

— Mi szükség volt önnek ezt kitalálni?

— Mert ez igen természetes volt. Minden asszony gondolná ezt magában.

— Azért mégsem kellett volna önnek ezt szemembe mondani. Hiszen mármost e szóval rabszolgájává tett; már most parancsolhat velem, amit akar. Le vagyok álarcozva;

ön tudja, hogy én félek öntől; ön tudja, hogy egy intésével oda küldhet, ahova akar; ön tudja, hogy nem gondolhatok semmit ön ellen anélkül, hogy ön meg ne látná azt. Mit akar ön velem tenni?

— Azt, amit ön kívánt e percben, önnek perét megnyerni a világ ellen.

— Ön valóban saját szavaimmal fog meg. Én kértem önt, hogy védjen. Mint a gyermek a mesében, aki éppen attól kér segílyt, akitől retteg.

— Kegyed igaztalan hozzám, Szerafin; kegyed nem akarja hinni, hogy az az érzelem, melyet ön iránt megtartottam, a legőszintébb tisztelet.

— Nem hihetem, mert az nekem vagy nagyon kevés, vagy nagyon sok. Ön játszik velem, éppen úgy, mint gyermekkorunkban, mikor ön egy kavicsot, amit öntől el akartam venni, markába szorított, s nevetett rajta, hogy hasztalan erőködtem kezét kinyitni: erősebb volt. Ön érzi, hogy erős, s tudja, hogy én gyöngé vagyok. — Többet is tud; azt is tudja, hogy ha ön gyöngé volna irányomban, akkor én lennék az erős. Ezt az ismeretét ön nagyon jól fel tudja használni. Itt van egy asszony, aki meg van bűvölve, aki lábainál hever, akit egy ujjával fölemelhetne; de akinek őrizkedik ujjá hegyét nyújtani, mert ha őt fölemelné, akkor neki kellene az ő lábainál heverni.

A sápadt asszony arcán, mint két nyíló rózsza, égett az indulatos kitörés után a felgyúlt szenvedély.

— Ah, Szerafin, kegyed még mindig az élet költészetében él, s elfeledi, hogy annak prózája is van — szólt Béla leülve Szerafin mellé, s annak forró kezét kezébe véve. — A regényekben vannak hősök, akik ráérnek mindig egy tárgyról gondolkozni. A színpadon kezdődik a dráma ábrándozással, végződik csalatkozással, s a szereplők őt felvonáson keresztül mindig egy tárgyról beszélnek. De hát a felvonásközökben mit csinálnak? Ez ám az élet! Az entr'act. Ott reggeltől estig

fut, fárad az ember, küzd idegen bajokkal, mestersége után lát; üzletét viszi, tanul, oktat, tapasztal, világi állásáért munkál, jövőjét építi, kötelességeit rója le, s öröme van benne, ha siker után békén megpihenhet. Ez a rettenetes próza az életben, kedves Szerafin! És ez nem önnek az ideálja, ugye?

— Fájdalom, hogy éppen ez az; és éppen azért, mert tőlem legtávolabb esik. Magam könnyelmű bolond vagyok, aki hozzám közel esik, az mind versenytársam a „vanity fair”-en, és én imádom az antipedescimet.

A kínai laktól kitörő bacchanáli zaj megzavarta a beszélgetést.

Szerafin úgy borzongott utána.

— Menjünk e helyről — szólt Bélához.

— „E helyről”? — kérde Béla célzatos hangnyomattal. Szerafin elértette.

— Igen, erről az egész helyről.

— És visszatérjünk?

— Én tehetem, hogy sohase térjek vissza. De ön?

— Én tenni fogom. Ez ügyet, melyre most fölkért a herceg, bevégzem, és azontúl nem állok vele semmi viszonyban.

— Ön felmondaná a jogigazgatói állomást?

— Elhatározásom az.

Szerafin eszméiben mind mélyebb gyökeret kezdett verni egy hit. — Ez a gyermekkori álom.

Megszorította Béla kezét.

— Akkor elvállalja ön az én válóperemet?

— El. Biztosítom róla, hogy ha meg lesz kezdve, rövid időn be is lesz végezve.

— Most isten önnel. Menjen a kastélyba vissza. Ma nem lehet önnek Volozovval beszélni, mulatni pedig bizonyosan nem akar vele. Én megyek a parkba. Szükségem van az egyedüllétre. Ez óra életemnek egyik naptérítője, amikor azt mondják: vége van a nyárnak, kezdődik az ősz. És azután

legyen ön rajta, hogy ne találkozzunk itt többet. Magamra nem bízhatom ezt. — Én az adomai furcsaságig őszinte vagyok önhöz, azt látja; — de hisz az önre nézve csak megtisztelő, hogy valaki eldobja magát ön előtt, és nem fél tőle, hogy reá tapos. Isten önnel Béla.

Most mind a két kezével megszorítá Béla kezét, s nehogy a csigaúton együtt legyen kénytelen Bélával kimenni, utat tört magának a bokrokon keresztül, toalettje világos feláldozásával.

Béla visszatért a kastélyba, s a kulcsárral szobájába vezetett magát.

Jó, félreeső kis szoba volt az, mely a levéltárba nyílt; a szokott házi zajtól elzárva.

Béla azt hívé, hogy ez a napja igen csendesen fog végződni. Csalatkozott.

Alig esteledett, a szüretelők távoli danája kezdett felhangzani, s Béla szobájához közeledő lépteket hallott. Kocogtattak: Szabad-e? Lehet.

Volozov nyitott be hozzá.

A herceg természet rende szerint ittas volt, miután sokat ivott. Egyébiránt arról volt nevezetes, hogy olyankor mikor részeg, igen kedves ember. Sok asszony mondta már azt felőle, hogy olyankor szeretett belc, mikor részegnek látta. A herceg olyankor, mikor ittas volt, nyájas lett és lekötelező, barátságos, áldozatkész; vidámsága elragadó volt, és arcvonásai valódi csábító búbájjal bírtak. Akkor költői ér nyílt meg lelkületében, ötletei elmésségtől szikráztak, akkor szabadelvű volt és demokrata.

Vannak ritka példányok, akikre ilyen jótékony hatása van a bornak.

— Üdvözlöm önt, kedves Lávay — szólt kezét szorítva vendégével. — Most hallom udvarnokomtól, hogy ön megérkezett. Ennek igen örülök. Siettem önt felkeresni. De nem azért, hogy pörös dolgokról beszéljünk; látja, az ma nem nekem való, ma az ingemet is odaadnám, ha kérnék, s nem

tudnék senkivel civakodni; hanem azért jöttem, hogy önt is levigye magammal társaságunkba, azért csak kérem, mondja el szaporán, hogy mi kifogásai vannak a jövetel ellen, s azután, ha másképpen nem lehet, hát majd a vállamon viszem le.

— Köszönöm, herceg — szólta Béla nevetve —, nem kívánom én ezt a nagy tisztességet: megyek a magam lábán, ahová akarja a herceg.

— De ugyan kérem, ne titulázzuk egymást, legyünk per tu. Van is mit válogatnunk a címekben mai világban. Egyforma kutyák vagyunk mindnyájan; azt mondják: mars! kusti! Elértük: megyünk és hallgatunk. No hát nyújtsd a kezedet bruder! Ne tartsd ám azt, hogy most belőlem most a bor beszél, s majd holnap, ha kipárolgott, ismét megtekintetes-urazlak. A bor énnálam nem autokrata, mi egészen konstitúcionális viszonyban élünk egymással, én projektálok, és ő szankcionálja, de neki „nihil de me, sine me”.

— No hát tegezzük egymást — szólta Béla. — Voltam én már nagyobb urakkal is per tu, mint te vagy.

— Parbleu! Hiszen ez igaz. Ez a felelet nekem nagyon tetszik. Még ilyen jól nekem nem felelt senki. Bizony úgy van. Bizony úgy. Szegények, hová lettek? No majd ha egyszer egy tósztot mondok „nálunknál volt nagyobb urakra”, akkor koccints velem, s vágd fejéhez a poharat annak, akinek a szeme tele nem lesz könnyel.

A herceg vitte magával karonfogva Lávayt, s míg a folyosón és lépcsőkön lejutottak, elmesélte neki, miféle falusi mulatságok várnak rájuk odalenn. Két cigánybanda fog versenyezni. Az egyiknek vezére a hírhedett Pikó, a másiké a nyalka Dundi. Húzni fognak indulókat, amikért meglehet, hogy vasat kap az egész társaság, ami gyönyörűség lesz; a parasztleányok meg a parasztleányok táncolni fognak, s végezetül tűzijáték lesz, amiből fényes skandalum fog kisülni, mert Fertőy vállalta magára a rendezését, aki pedig oly részeg

már, hogy mindent kettőnek lát; az imént, hogy a felesége közeledett a társasághoz, s mondák neki, hogy Szerafin akar vele szólni, azt kérdezte, hogy melyik. Ez bizonyosan fel fog gyújtani vagy egy pajtát a röppentyűkkel, amilyen állapotban van, s ha valami tűzkerékkal ki találná lőni az egyik szemét, az sokkal sajnálatraméltóbb volna, mintha mind a kettőt kilőné.

Béla mindezt egyik fülén beeresztette, a másikon ki.

A mulató társaság odalenn volt a földszinti erkélyen. A herceg nem vetette oda prédául az új vendéget a már „elkészült” seregnek. Nincs is kiismerhetlenebb helyzet, mint egy tökéletesen józan emberé egy félig-meddig jó fejjellett társaság közepett. Néhány útba vetődő emberről megmondta neki, hogy ezt ennek meg annak híják; egy-egy nagyon vérben forgó szemű bús hazafi már szorongatni is kezdé Béla kezét, s beszélt volna valamit „híréből tisztelés s rég óhajtott szerencse” felől, de a herceg nem hagyott ilyesmit bevégezni, vitte odább.

— Ez itt az Olga húgom, amaz meg a Feodora húgom — szólott félig-meddig bemutatásformán, aztán félrevonta, s fülébe súgá: — Ne beszélj velük, kérlek, ostoba mind a kettő, mind a gyöngytyúk; ha majd egy csárdást akarsz valamelyikkel táncolni, azzal le fogod kötelezni, aztán hagyd ott. Amott is van még egy szép asszony, az a *halavány*; igen jeles nő, hanem megint valami hava van, nem lehet hozzá közelíteni. Az imént a férjét hívatta, hogy szólni akar vele, aztán mikor odament hozzá, s kérdezte, hogy mi tetszik; nem szólt neki semmit, csak végignézte hidegen; megint kérdezte: mit akar neki mondani; akkor meg vállat vonított s elfordult. Jobb magára hagyni, mert ilyenkor megölni való szép!

Béla azt mondta rá, hogy innen-onnan ismeri.

Azzal aztán a cigányokhoz mentek.

Vannak órák, amikor a cigánynak elsőbbsége van minden szép asszony fölött.

Hiszen a szép asszonyok is tudnak zongorázni, néha még szépen is. Meg is csudáljuk — szép, gömbölyű vállait, s magasztaljuk, hogy milyen szépen zenéztek; el is vagyunk ragadtatva a szép fehér kezek által, melyek olyan művészien billegtették azokat az elefántcsontokat, csakhogy legyen miért megcsókolhatnunk azokat; hanem ha egyszer a cigány rákezdi odakinn, az már csak mégis egészen más. Akkor csókolom a szép fehér kezét mennyei nagysád, de a cigány fekete keze mégis csak más valami!

A herceg el volt ragadtatva cigányai által, s akarta, hogy Béla is az legyen.

— Nézzed ezt a fiatal kölyket, alig húsz éves, aztán az egész banda feje. Nézzed, mikor a fejét hátraveti, nem törődik se emberrel, se angyallal, mintha csak magának játszanék az egész világon. A könyöke ki van szakadva, de az őt nem zsenírozza; ő azért tudja, hogy nagyobb művész Ole-Bullnál. Csak úgy félszemmel kacsint le ránk, de azért már kitalálta, hogy melyikünk szívéhez micsoda hang fog szólni; s ha akarja, megteszi, hogy én itt rikoltozni fogok, mint egy boldond, te pedig könnyezni fogsz, mint egy kisasszony. Nézzed, hogy vonaglik minden idege, mint akit az ótestamentomi szellem gyötör. Minden porcikája érzi azt, amit húz, s az egész társaságra egy villanyfolyam árad el róla. Ezt a fickót katonának akarták vinni; én kifizettem a markába a váltságot, ő azt beitta, s kitörte két ép fogát, hogy itthon maradhasson. Gyémánt egy kölyök! Hát azt a vén brugóst nézzed! Tegnap vályogot vetett, még most is sáros minden körme tőle. Nézzed, mily patriarkális arc, barna, mint a legszebb kordovány. Tüskés szakáll, szemöldöke, mintha gyapotból volna rárakva. Mily mélabús színezet minden vonása. Egy olyan életfilozófia, melynek alapelve, hogy mindenből az a jó, ami van, s az a szükséges, ami rossz. Csak a szemei körül van egy-egy humorisztikus hieroglíf. Lelőgó kondor haja egy sebhelyet takargat homlokán, melyet tán a csatában kapott, vagy tán a kocsmá-

ban. Szemei milyen nyugodt méltósággal pihennek rajtunk. Tudja jól, hogy bámuljuk, s gondolja magában: „Üssön meg a devla! Adnátok inkább egy pohár bort!”

A herceg ömledezéseit a cigányok jellemrajzai fölött félbeszakíta a nagy süstörékelés, amit a legelső elbocsátott röppentyű támasztott.

— Ah, Fertőy kezdi a mulatságot. No, ha ezt a napot túléli a kastélyom, anélkül, hogy fel legyen gyújtva, akkor fölösleges lesz továbbra is biztosíttatnom.

Azzal felugrott egy székre a herceg, s vezénylő hangon kiálta:

— Uraim és hölgyeim. Kezdődik az a mulatság, amely valószínűleg mindnyájuk levegőbe vettetésével fog végződni. Előre utasítok mindenkit, hogy amint látni fogja, hogy Fertőy úr az egész puskaporos készletet meggyújtja, csak vesse magát a földre. A hölgyek ne féljenek, velük van elég parachute, amivel a levegőből megint leszállhatnak.

A szüreti élcet megkacagták. Csak egy rekedt hang tiltakozott ellene az udvarból, melyen Fertőy hangjára nehezen lehetett ráismerni.

— Ne tessék félni! Mefisztó tud bánni a tűzzel.

Abban a pillanatban két tűzkerék és négy római fáklya kezdte el szórni színes sziporkáit, s a démoni világítás közepett ott állt Fertőy alakja félrekapott kalappal, vigyorgó orcával, melyet egyik oldalról kékre, másíkról vörösre festett a bengáli fény, s diadalmasan emelt ott poharat „minden szép asszony” egészségeért; a bor úgy villogott poharában, mintha az is csupa tűz volna.

Minden trombita és hegedű rivallása kísérte a tósztot; elmúlva a süvöltő tüzlövegek zajában.

— No ezt túléltek — szólt a herceg. — Mi volt az a pièce? — kérdé a rendezőtől, mikor ismét sötét lett az udvaron, csak a terazon levő lámpák világítottak.

— Ez volt a „Höllenfahrt des Zauberkönigs” — hangzott fel a rekedt válasz a sötéteből.

— Mi következik most?
— „L’eruption du Popocatepetl!” — felelt Fertőy hangja.
— No uraim és hölgyeim, aki ebből épkezláb a tánc-
terembe visszajut, az nevezetes szerencsével fog dicsked-
hetni.

Hanem azért a hölgyek nem mozdultak.

— Nézzed — szólt a herceg Bélához —, milyen átkozott
szeszélyes ez az asszony. Az egész tűzijáték alatt háttal fordulva
ül egy tujafás edény mellett, hogy semmit se lásson belőle.

Más tűzijáték volt annak a szívében akkor.

Valami villant, s megint egy röppentyű szállt a magasba.

— No barátom — ingerkedék a herceg —, ez volt az a
Popocatepetl? Csak így tudnak kitörni a mexikói tűzokádók?
Én már ilyen Vezuviust akárhány kovácsműhelyben láttam.

— Türelem! Ezek csak az entr’act betöltésére valók.
Most jönnek elébb a lámparöppentyűk és a csillagrúgók.

— A csillagrúgó majd te magad fogsz lenni az éjjel.

Nagyon kacagtak rajta. Hogy a kacagás okát értsük,
elébb tudnunk kell, hogy a herceg és Fertőy arra fogadtak,
hogy amelyik ivás mellett tovább talpon marad, az előbb
kidűlttel csillagot rúgat. Áll pedig a csillagrúgatás mulatsága
abból, hogy az álomtól elnyomottnak mezítelen talpára
papirost borítanak, s azt meggyújtják. Ezért a nagy ne-
vetés.

Fertőy egy féltucat röppentyű egymás után eregetésével
torkolta le a kacajt, mely valószínűleg az ő rovására mehetett;
láthatólag nagyobb utat tévén azon cél megközelítéséig, ahol
az ember a csillagrúgásra megérett, mint vetélytársa.

Egy röppentyű azonban nem sült el.

Fertőy odament megnézni, hogy mi történt vele. Látta,
hogy a kanóc kialudt, nem jó volt.

Azzal mámoros fővel levette a karóról a röppentyűt, s ki
akarta húzni a kanócat, hogy majd újat tesz bele.

A röppentyű abban a percben elsült a kezében.

Ő ijedten dobta el azt a földre, s azzal az egész röppentyű sűrűltve ment neki a mulató társaságnak.

Kacaj, lárma, sikoltozás támadt; a hölgyek ugráltak fel a padokra.

El kell taposni! — kiabáltak a távolabb állók, míg végre sikerült a veranda alatt nyakon önteni a rebellis égi tüneményt, s meggátolni szétpukkanását.

Mikor mindennek vége volt már, egy szögletben sikoltás hallik, s az odatekintők rémülve látják, hogy Szerafin ruhája meggyulladt.

A felriadt nő, mint ilyenkor szokta minden, elkezdte a szabadba futni: neki az udvarnak.

A futás által a veszély végzetessé válik; a légroham még szítja a tüzet. Két pillanat csak és a nő lángban fog állani tetőtől talpig az egész társaság előtt.

Ha nincs valaki, aki e két perc egyikét fölhasználja, hogy őt megmentse, a másikban már a legnyomorultabb halállal fog elveszni.

De volt.

Abban az első percben, amikor a rögtöni rémület mindenkinek elvette tanácsadó eszét, hogy elnémulva nézett a futó nő után, akkor Béla érchangon kiálta rá:

— Szerafin! Megálljon!

S a nő, mintha lebűvölték volna, megállt e szóra.

Abban a pillanatban ott termett Béla, s széles plédjével hirtelen körültakarta a nőt, s egy pillanat alatt elfojtotta égő köntösein a lángot.

Hogy ezt tehesse, át kellett karolnia a hölgy térdeit, s annak egész remegő testét erőszakosan sokáig magához szorítva tartani; életének megmentéséért tette ezt; égő ruháit össze kellett sajtolnia kezeivel, s megakadályozni, hogy a nő mozdulhasson.

És mikor a nő meg volt mentve, akkor ájultan rogyott megmentője vállára.

Hiszen nem volt csoda, oly halálos ijedelem után. És talán egyébért is?

Mikor minden ijedelem- és veszélyen túl voltak, Szerafint fölvitték szobáiba; s azután a nők, kik segíték őt ágyba fektetni, biztosíták az urakat, hogy semmi komoly baja nem történt. Néhány könnyű égésfolt és az ijedelem az egész. Volozov herceg örvendve monda magában:

— Pompásan kezdődik! A férj meglövi a nejét röppentyűvel, s az ideál ott terem, hogy megmentse az életét. Ezt jobban nem lehetett volna adni.

A TABLE MOVING KORSZAK

Volt aztán egy időszak, amikor az egész világ unta magát. Szinte lehetett hallani a népek millióinak szimpatetikus ásítását, mellyel egyik unatkozó ország a másik életunt országnak felelt.

Egészen kifogyott a beszélgetésre való tárgy, s a história múzsája kezdett a csendes magányéletbe való visszavonulásról gondolkozni.

Az óriás gyermeknek pedig játék kellett; a nép-óriások számára a kedves Amerika talált ki valami szép játékot: a táncoló asztalokat.

Ha a földön már nem volt mit tanulni, áttértünk a földöntúli régiókba, s csináltunk magunknak a szellemekből mulatságot.

Ez a játék is egészen politikai divattá nőtte ki magát.

A szellemek természetesen mind szabadelvűek. Ők nem barátjai a konzervativizmusnak, mert ha azok volnának, nem hagyták volna itt porhüvelyeket; ellenben nagyon is kedvelői a gyors haladásnak, amiről meggyőződhetett mindenki, ha megkérdezte a táncoló asztal kopogó szellemétől, honnan jött e percben, s hallá a bámulatos választ, hogy Calcuttából, Tifliszből vagy Connecticutból.

A szellemek azonkívül demokraták is, s anyagi érdekek által meg nem vesztegethetők, ellenben annál hajlandóbbak mindenféle konspirációkra, s e tekintetben valódi vakmerőséget fejtenek ki.

Annálfogva is rövid időn nem volt olyan ház, ahol eddigelé békében nyugvó asztalok eleinte rátett tenyerek delejes lánco-lata által körültáncolni ne kényszerítették volna, később pedig, midőn a praktikus világ e fölfedezést haszonra is fordítani óhajta, láthattunk minden családnál, a kézművestől a hercegekig s a művésztől a tudósig olyan apró, kis háromlábú asztalkákat, akik (tévedésből eleinte „amik”-re ment tollam, elfelejtve, hogy az asztal nem tárgy, hanem személy) tehát akik a velük szövetségben élő „médiüm” érintése mellett válaszokat adtak a legcifrább kérdésekre, bámulatos precízióval, melynek helyességét kétségbehozni nagy tisztelethiány lett volna, aminthogy ha a table moving azon kérdésre: mi volt a kérdező nagyapjának keresztneve, azt felelé „Mátyás”, s az ember úgy tudta eddig, hogy nagyapja Kristóf volt, világért sem merete volna megcáfolni a szellemet, sőt inkább skrupulusokat támasztott magában, hogy hátha mégis annak van igaza.

Láttunk komoly, őszbecsavarodott férfiakat, reszkető ujjakkal állani a table moving előtt, s ihletett hangon tenni hozzá kérdéseket: Mikor fog ilyen vagy amolyan változás történni? Mikor látjuk meg ennek vagy annak a híres embernek az arcát? Mi történik itt meg amott a zárt kabinetekben? Hol jár most ez meg az? Hogy híják, aki ezt meg azt a titkos tettet elkövette? Lesz-e még ilyen meg amolyan tárgyagnak divatja? És figyeltek nagy érdekeltséggel a kért válaszra, amelyet tán szívük sugallt, s aztán „quis quid optat, cito credit”: ki mit óhajt, könnyen hiszi.

Hát aztán ki vehette volna rossz néven ilyenkor azoknak gyászban járó tisztas asszonyoknak, akik távollevő kedveseik után tudakozódtak a table moving szellemétől, akik óhajtottak egy kézvonást, egy leírt nevet látni sokszor elsíratott halottaktól, s ha megkapták, úgy elhitték, hogy az mennyire hasonlít a megboldogult írásához.

Óh! Egy évtized és minden ember nevet ezen elmúlt évek játékán; de mi, kik benne éltünk, emlékezünk azon sötét

hangulat mély titkaira, amik érthetővé teszik, hogy lehetett egy korszak, amikor a reménytelen hit egy szalmaszálát istenévé emelt, s mikor az ég nem adott választ semmi sóhajtásra, a holt fától kérdezett tanácsot.

Voltak hírhedett médiumok, akiket messze földről fölkerestek; voltak, akik rendes protokollumot vittek a table moving által adott válaszokról, s egy neme a rajongásnak támadt belőle, mely politikai és vallásos eszméket olvasztott össze.

Ilyen hírhedett szellemidéző a többek között a kis Blumné.

Most már régóta Pesten laknak, s nem híják őket többé Perflexéknek, hanem Finanzratéknak. A jó Blum avandzsérozott: pénzügyi tanácsossá léptettetett elő. Ő igen jó ember, aki felől akárki megírhat akármekkora regényt, anélkül, hogy érintkezésbe jönne vele. Egész nap büroójában ül. Hagyjuk őt ott. — Hanem annál többet mutatja magát helyette a kedves Blumné asszonyság. Vele az egész város ismerős. Ugyan rendkívüli dolog, hogy Judit annyi év óta most találkozik vele először az utcán. Meg is szólítja a kis eleven asszonyság, akit a rang és cím nem kapatott el, hogy régi ismerőseit, még ha komédiásnék lettek is, meg ne ismerje — hébe-hóba.

— Jónapot, Judit! Ezer esztendeje, hogy láttuk egymást. Hát hogy vannak? Mit csinál a kicsike? Jönnek-e már a fogai? Vigyázzon rá, mert a vörhenyhimlő nagyon grasszál a városban. Itt van-e még az öreg asszonyság? Én nagyon szeretem őt, mert olyan őszinte. Százmilliomszor feltettem magamban, hogy meglátogatom kegyeteket, de holnap lesz a napja, hogy elmegegyek, ha megengedi.

— Örülni fogok — szólt Judit szárazan.

— Hová indult most? Elkísérem odáig. Bizonyosan a színházba!

— Óh, nem. A hetivásárba megyek, csirkéket venni.

— Ahhaha! Ön csirkéket vásárol? Ön gazdasszonykodik! Az ember mindig hercegnének, királynénak szokta látni, s azt

hiszi, hogy nem is csinál egyebet, mint mindig jambusokat szaval otthon. Valahányszor ön felől megkérdézem a kis asztalt, az mindig azt írja, hogy tanulmányaival foglalkodik.

— Kis asztalt? — kérde Judit, nagy fekete szemével végigbámulva a kis fürgenc asszonyt, onnan a magasból.

— No igen; a table movingot. Hát önnek még nincs ilyen? A szellemíró asztal; lapokban olvashatott felőle eleget. Pedig önnek ez bizonyosan felelné, mert önben igen sok delejességének kell lenni.

Judit nem akarta elrontani a kis vidám menyecske kedvét, s nem felelt rá semmit.

— Ah, kegyed tán a hitetlenek közé tartozik, akik azt állítják, hogy az asztalírás csak szemfényvesztés, csak komédia? No ezt nem engedem el. Kegyedet én meg fogom téríteni. Óh, én már sokakat megtérítettem, okos, filozófus férfiakat, akik nevetve jöttek oda, s meggyőzve tértek vissza. Holnap elviszem magammal a kis asztalkámat is kegyedhez; vagy még ma délután, ha nem leszek alkalmatlan. Hiszen mi régi ismerősök vagyunk, nem kell a látogatásra úgy kikeresnünk éppen az etikett óráját.

Judit azt mondta neki, hogy szívesen látja.

Blumné még azután igen sokáig örült, hogy ily régi kedves barátját újra láthatta, s engedte aztán Juditot menni a hetivásárba.

Délután pontosan megjelent. Hivatalosolga hozta utána a háromlábú asztalkát az ajtóig; Blumné ott elvette tőle, s a vizonlátás örömétől elragadtatva ölelte összevissza régi barátjait: idős és ifjabb Lávayné asszonyságokat.

Judit a vendégszeretethez tartozó nyájassággal viszonzá a szíves látogatást, hanem az öreg asszonyságnak sokkal inkább szája ízében volt még az a bizonyos dinnye, amivel őt egyszer Blumné a kis kertben megvendégelte, mint hogy most újabban és erősebben fölne támadt volna benne a gyanú, miért hogy ez az asszonyság ma megint ráismer, és meglátogatja az embert.

A délutáni vendéget terített asztallal szokták várni. Blumné, asztal mellé ülve, nem állhatta meg, hogy rögtön a „szellemdús” tárgyra ne fordítsa a beszédet.

Azt állította, hogy ha ő a két kezét az asztalra leteszi, úgy, hogy a hüvelykujjai egymáshoz érnek, nincs az a nehéz tölgyfaasztal, amely rögtön két lábra ne emelkedjék, ha mindjárt a legerősebb férfiak akarnák is erővel letartani.

Az öreg asszonyság csak arra kérte, hogy addig ne produkálja ezt a bűvészetet, amíg a findzsák az asztalon vannak.

Blumné úgy tett, mint aki neheztel, ha asztalszellemeiről közönséges modorban beszélnek. Az nem enyelgés tárgya. Minden asztal egy megdicsőült szellem tanyája. A fiókokban laknak. Az nem olyan bútor, mint más.

Az öreg asszonyság pedig nagyon szkeptikus volt erre a mai napra. Először már Blumnében sem nagy hite volt, az asztalban éppen olyan kevés, a hazajáró szellemekben pedig semmi; hát még a háromban együtt hogy lett volna.

— Kedves Juditom — szólta Blumné az ifjú asszonyba kötve bele —, kegyed bámolni fog, ha ezt meglátja. Adjon kérem egy ív tiszta papírost, aztán meg négy gombostűt, a négy szegletét letűzni, hogy ne mozogjon.

Lávayné figyelmezteté, hogy vigyázzon, nehogy a szellem lábát megsúrja valamelyikkel.

— Nos, hát mit kérdezzünk tőle? Akarják tudni kegyetek, hogy mi az én szellememnek a neve. Mindjárt le fogja írni ő maga. Tessék ide nézni.

Blumné letette a háromlábú asztalkát a fehér lapra, azután tíz ujja hegyét csendesen ráereszté, az asztalka mozogni, járnai kezdett ujjai alatt, míg Blumné arca, melyet vidámnak, örökké csevegőnek szokott meg minden ismerője, egyszerre ábrándos, túlmagasztalt kifejezést vett föl; szemei mereven néztek a tárgyaltalan semmibe, s ajkai félig megnyílva látszottak hallgatni a füllel meg nem hallható szavakat.

Az asztalka nagyot kanyarított; ez volt a manupropria a név végén.

— Nézzék! — szól Blumné benső meggyőződés hangján a leírt névre mutatva. — Mindig ugyanez a név: „Talleyrand.” És ez valóban az ő keze írása. Én láttam a bécsi udvari levéltárban eredeti aláírásait, hajszálnyira hasonlít hozzájuk. Aztán én magam a világerő nem tudnék így írni; nekem fertelmes írásom van, ez pedig kalligráfiai remek. Lássák, ez Talleyrand írása. Nos, kérdezzen tőle asszonyonéném valamit; akármit, csak azt ne, hogy meddig él, meg hogy mi számok jönnek ki a lutrin; mert azokra nem adnak a szellemek választ.

— Hogy beszéljek én ezzel az úrral — veté ellen Lávayné, az öreg —, mikor ez francia, én pedig nem tudok, csak magyarul?

— Óh, kérem, a szellemek minden nyelvet értenek. Ők tudnak mindent.

— Akkor ugyan kár őket életükben annyit fárasztani az iskoláztatással, miután rövid idő múlva úgylis megtudnak mindent.

— Hja, kedves asszonyonéném, ennek az a teóriája, hogy ki mennyire műveli ki szellemét életében, annyira fokozódnak képességei halála után. Óh, erről egész könyvek vannak írva.

— És így a tudós embernek másvilági jutalma az, hogy holta után a teacstélyeken a társaságot tartozik mulattatni.

— De hát kegyed csakugyan nem akar hinni? Kérdezzen tőle valamit.

— Mit kérdezzek? Hát mondja meg, hogy hány krajcár van a zsebemben.

Blumné távol attól, hogy vitatni kezdte volna, miszerint Talleyrand szellemének sokkal magasabb feladatai vannak, mint az újabbkori hazai numizmatikát tanulmányozni valakinek a zsebében, rögtön egész készséggel hozzáfogott, hogy e matematikai talánynak pontos és helyes megoldását adassa a fentisztelt szellem úrral.

A háromlábú asztalka járt, írt, Blumné szemei meredtek a plafonra, az öreg Lávayné gonoszkodó mosolygással integetett menyének, mint aki előre örül valaki megtörténendő kárának.

Mikor aztán az asztalka készen volt a válasszal, nézték; de biz az ákombák, amit ott hagyott a papíron, nem hasonlított semmi nemzet betűihez.

— Ah, ezek kínai számok — erősíté kész találékonysággal Blumné asszony —, ne tessék neki nevetni. Holnap elviszem doktor Krufusznak, az nagy orientalista, az szokta énnekem az ilyen idegen betűkkel írt válaszokat megfejteni. Ez bizonyosan megmondja, hogy hány krajcárt jelent?

— Sohase fárassza vele kegyed doktor Kruxfuxot — kiálta bele kitörő jókedvvel az öreg asszonyság —, nincs az én zsebemben egy krajcár sem!

S nagyobb igazság kedvéért kifordítá példás természetességgel mind a két zsebét; biz azokban nem volt egyéb egy okuláriumnál és egy gyűszűnél.

Ezalatt elkészült a kávé, mit jó gazdasszony tiszta, átlátszó üvegben vendége szeme láttára szokott főzni. Ez félbeszakítá a szellemprodukción.

Azonban Judit már kíváncsivá volt téve; a játék újdonsága érdekelte. Aztán ő nem evett még abból a dinnyéből, amivel egyszer Blumné a jó napaasszonyt olyan erősen jóltartotta. Alig várta ő maga is, hogy ismét a table moving csudáira térhessen vissza a napirend, bármennyire iparkodott is azokat az öreg Lávayné puritán szarkazmusaival mechanikus érdemeikre redukálni.

— Jöjjön, barátném — szólt a kis Blumné Judithoz —, önnel még lehet beszélni, ön nem hitetlen. Kérdezzük meg az asztal szellemétől, hol jár mostan Béla.

Van-e fiatal nő a világon, aki ilyen kérdésre akármilyen feleletet ne akarna meghallani?

Judit nem bánta, ha megkérdezik: hiszen ha tréfa, hát annál jobb.

— Hanem ebben önnek is részt kell venni — erősíté Blumné.

— Hogyan; részt venni?

— Önnek is rá kell tenni az ujjai hegyét a kis asztalra, ha feleletet akar kapni. Azért csak rakja le gyűrűit, mert ércnek nem szabad a kézen lenni.

Judit mosolyogva engedett a felhívásnak, s lerakta gyűrűit; az utolsót azonban, jegygyűrűjét azon vékony zsinórra fűzte, melyen a nyakában függő medaillont viselte, egyik felén Béla arcképével, másikon édesanyjával.

— „Öröködbe uram pogányok jöttek” — dörögő magában az öreg asszonyság.

— No mármost tegye az ujjai hegyeit az asztalkára — szólt Blumné —, úgy, hogy a kisujjai az én kezem ujjait érintsék. No mármost kérdezzük meg a szellemtől, hogy hol jár Lávay Béla.

Az asztalka jött-ment a papíron, nyikorgott, firkált; Judit gondolat nélkül bámult rá, halvány mosolygással, s úgy tetszik neki, mintha az asztalka mozgása egészen önkénytes volna, minden emberi indítóerőtől ment.

Mikor aztán megállt az asztal, egy név volt a papírra írva: „Vološov”.

— Vološov? — olvasá fejszóválva Blumné. — Mi ez? Falu?

Ő kérdezte, hogy mi ez: falu? Mintha nem elébb tudta volna, mint a másik két asszony, hogy ez nem falunak a neve.

Judit abban a stádiumban kezdett lenni, amikor az ember kezd kétkedni abban, amit hisz.

— Béla valóban ott van Vološov hercegnél, aki magához hívatta törvényes ügyekben.

— Ah! Ugye pedig kegyed nem gondolt erre a névre?

— Nem, én semmire sem gondoltam — szólt Judit elfogultan, s nem jutott eszébe a kérdés, hogy „Hát kegyed gondolt-e rá?”

— Ugyan kérdezzük meg — szólt cselszövő asszonyi ravaszúsággal Blumné —, vajon kivel beszélhet most Béla!

— Jó. Kérdezzük meg.

Az asztalka megint jött-ment a két asszony ujjai alatt, s mikor ismét megállt, ez a szó volt olvasható:

„Szeraf . . .”

— Ah — kacagott hangosan Blumné. — Ez jó! Béla úr a szeráfokkal társalog. Ez nagyon mulatságos válasz. Azt kellene hinnünk, hogy Béla úr ilyenkor délutáni sziesztát tart, s álmában társalog szeráfokkal.

Judit gondolt valamit, és nem nevetett. Hanem most már annál többet akart megtudni.

— Miről beszélhet most Béla?

Az asztalka leírta a választ, csak három betű volt:

„Pör.”

— No ez mulatságos! — nevetett Blumné, tenyereit összecsapva. — Béla társalkodik szeráfokkal pörös ügyekben. Ez már csakugyan tréfa.

— Miféle pör lehet az? — kérde még komolyabb arccal Judit.

A kis asztal izgett-mozgott, s egyszer jól érzé Judit, hogy akarata és ellenállása dacára visszatért az írt szó elejére irónos lábával.

— Aha! Most valamelyik betű fölé akcentust csinál — magyarázá Blumné. — Olyankor szokta ezt tenni, mikor kétértelmű lenne a válasz az ékezés nélkül.

A leírt szó ez volt:

„Váló.”

— Ezek a válaszok egyre érthetlenebbek kezdenek lenni — állítá Blumné, s még egy kérdést kockáztatott az úgynevezett szellemhez.

— Hát ki ellen ez a válóper?

Az asztalka felelt és írt:

„Fertő.”

— Ah! Most meg éppen egy tónak a nevét írja ide — szólt bosszankodva Blumné. — Ez már kiállhatatlan! Szeráf, válópör, Fertő; érthetetlen badarság! Ma ennek a szellemnek különös rossz szeszélye van. Hja, a szellemek szoktak ilyen szeszélyesek lenni. Néha van olyan napja, hogy egy érthető választ sem ad. Ennek egyébiránt mind asszonyonéném az oka. A szellem olyankor, ha egy nem hívó van jelen, kedvetlen, és szeszélyében ilyen balga feleleteket ad. No ma nem kérdezzünk tőle semmit.

A kis Finanzratné azután többet nem is beszélt a table movingról; azt mondta, hogy most itt hagyja, majd reggel érte küldi az inast; nem is sokáig időzött ott tovább, megnézte az alvó kisgyermeket, megcsodálta, hogy milyen aprók a kezei, azután vette kalapját, sálját, és ajánlotta magát.

Judit kikísérte, azután visszajött, leült, és elmélázott a folyvást előtte fekvő teleírt papírlap fölött.

Az öreg asszonyság elővette horgacsoló tűjét, s folytatott valami munkát; tán egy ujjas mellénykét kis unokája számára.

— Nem találja édesanyám ezt az egészet csodálatosnak? — kérde Judit megszakítva a hosszú hallgatást.

— Óh, igen csodálatos — viszonzza az, folytatva a munkát azzal a nyílhegyű fegyverrel.

— Aki nem látná, nem hinné — szólt Judit elszomorodva.

— Én látom, és tudom, hogy mit hiszek.

— Mit?

— A jövendőmondó lelkeket bizonytalannal nem. Tudod, kedves leányom, én még az óvilág növendéke vagyok, amikor az embereket keresztyéneknek növelték, azért, hogy a világoságot lássák. Az én időmben kevés geográfiát tanultak, az igaz, a leányok, hanem annál több bibliát. Ott pedig meg van írva, hogy aki az istenen kívül jövendőmondó szellemek felől tudakozódik, az magában hordja büntetését. Én nem felejtettem el, hogy Saul király saját kardjával verte át szívét, amiért az endori boszorkánnyal lelket idéztetett; én emlékezem

a szenvedésekre, a megdicsőülésre, mely Pál apostolt felmagasztalá, midőn a jövőmondó lelket kiűzte a filippibeli leányból; s akármilyen tudós ember volna is, aki velem ilyesmit el akarna hitetni, eleibe tartanám az én tudományomat, és azt mondanám neki: „Uram, a szemeim gyöngék, de a hitem erős; a szememet megcsalhattad, de a lelkem azért nem hisz.” De hogy egy ilyen ostoba papagáj megcsaljon, mint a Perflexné asszonyom, arra már egy kicsit korán születtem.

— Tehát mit gondol felőle, édesanyám?

— Megmondom, hogy mit gondolok. Ez az asszony nagyon jól érti azt, amiről játszani akar. Amit az asztal írt, azt ő maga írta. Szeraf annyit tesz, mint Szerafin, válópör, Fertő, annyit jelent, hogy Szerafin válni akar Fertőytől. Fertőy jól tudja, hogy ennek az oka Béla; Fertőy tudósította erről Blumnét, s Blumné eljött, hogy háborút csináljon a mi békés hajlékunkban. Mindjárt a számban volt az íze a dinnyének, amint megláttam bejönni hozzád.

Judit valamit akart felhozni mentségül. Kinek a mentségére? Béláéra, Blumnééra, Szerafinére vagy tán a szellemekére? Nem jutott hozzá. Az öregasszony folytatta haragos elmélkedését.

— Én nem hiszek hazajáró lelkekben. Én nem hiszem, hogy a megboldogult lelkeknek minden dibdáb halandó ember parancsolhasson, hogy azok neki felelگessenek, s egy hívására elhagyhassák azt a mennyei boldogságot vagy azt a pokolbeli kárhozatot, amiről az óvilágban nekünk beszéltek; hanem hiszem igenis, hogy vannak rossz szellemek ezen a földön, akik szép struccollas kalapban, volantokkal rakott krinolinban járnak, s az ember fiát kárhozatra viszik.

— Anyám! Nem hiszi tán, hogy Béla? . . .

— Nem hiszem, hogy Béla volna hibás. Nem hihetem. Hiszen én tudom, hogy mit oltottam a fába! Az nem teremhet más gyümölcsöt. De gyakran jön valami ismeretlen féreg, amely a fa levelét megszúrja, hogy az egy csodagyümölcscsé nő

ki, belül hamu van és penész. Béla jó ember; nagy hibája, hogy az. Szegény apja is az volt. Nem tudott keserű lenni senki iránt. Nekem kellett az ellenségein bosszút állnom. Ez az asszony és a Szerafin! Nagyon jól ismerem, hogy kicsoda! A közveszedelem egy kunyhóban kényszerítte bennünket lakni egy hosszú siralmas időn át. Azalatt nem tett egyebet, mint mindig Bélát magasztalta. Azt kellett hinnem, mennyire szeretheti, hogy még most is beszél felőle, mikor már az egy más nő férje! S aztán, amint egy hajdani imádója betoppant a városba, látta, hogy az dicsőségtől van környezve, karjaiba vetette magát, s nőül ment hozzá. Hogy nevetett ez engem magában! Hogy mondhatta százszor: „Itt van az a bolond öregasszony, akinek csak a fiát kell dicsérni, akkor aztán, mint a cseléd, úgy szolgál bennünket.” Azután meghalt a hősemlékeztető férj is, s ő hozzáment egy olyan emberhez, mint — amilyenhez hozzáment. Ez tönkretette őt vagyónában. Ezek az emberek alávaló cselszövénnyel fontak engem körül, hogy fiam felesége ellen felbőszítsenek. Ezek az emberek el akarták veszíteni a fiamat. És miután az isten megszégyeníté őket, most konkolyt akarnak hinteni közénk.

— Anyám, ne higgye azt! — esenge Judit.

— Én hallok és látok azért, ha nem kérdezősködöm is. Minek volt ennek a fityfirty asszonynak mostan idejönni? Látott ő meg bennünket ez ideig? Pokolba dobom az ő egész táncoló asztalát. Semmi egyéb nem volt a szándéka vele, mint tudatni velünk, hogy Fertőyné válik a férjétől, s Béla fog az ügyvéde lenni. Mi szükség Bélának azt tenni? Mi szükség?

— Hiszen az nem bizonyos — szólt Judit szorongva.

— Bizonyos, mert ez az asszony mondta. Hiszen tegye azt. De mi szükség neki az én fiamat belekeverni ebbe?

Judit azt gondolta, hogy valamit kell Béla védelmére mondania.

— Hiszen Béla ügyvéd.

— Csak ügyvéd? — pattant fel az öregasszony. — Béla férj, apa és fiú! Tartozik nekem, neked és annak a gyermeknek ott, s megverné az isten, ha valamelyikünk iránti kötelességét elfelejtené.

Judit odafutott gyermekéhez és a félig alvó csecsemőt ölébe vette. Mintha volnának kísértetek, amik ellen ez a kis parányi kéz védhetné meg őt.

Az öreg Lávayné indulatba volt hozva.

— Előtte nem mehetsz az, hogy százan és ezereken vannak, akik hasonlóul tesznek. Száz és ezer közül ő az az egy, akin az isten csodákat tett, hogy egy asszony keze által kihozta őt a sírból, hogy egy asszony keze által visszaadta neki hátralevő esztendeit; s ha csodának nevezhető az, hogy egy férj ébren és álmában hű legyen feleségéhez, hát én követelem tőle, hogy ő azt a csodát azért az egy asszonyért kövesse el.

Judit arcához szorítá kisdede mosolygó arcát, úgy védelte szívét e nehéz szavak ellen.

— Micsoda az, aki el tudná felejteni egy halavány ábrázatért itthon mosolygó boldogságát? De nem fogja elfelejteni, vagy fogadom istenemre, hogy én ott leszek, aki eszébe fogom juttatni, hogy egy asszony, aki a koporsóba feküdt le érette, még most is él!

— Ne tegyen semmit, jó anyám — engesztelé szomorú hangon Judit az öregasszonyt.

— Óh, ne tarts valami bolondtól. Életemben mindig heves voltam, de azt elmondhatom magamról, hogy soha rossz helyre nem ütöttem. Valakinek megfizetek ezért a rossz óráért, és az nem is fogja tudni, hogy honnan jön az ütés.

— Anyám — szólt Judit határozottan —, gondolja meg, hogy Béla az én „uram”.

Nálunk úgy híják a nők férjeiket, hogy „uram”.

— Meggondoltam. Béla nem gyermek többé, hanem úr. Mikor kicsiny gyermek volt, maszlagot szedett a kertben, és én megvertem a kezét, hogy meg ne mérgezze vele magát.

Most nem tehetem többé, hogy megverjem a kezét, mert Béla „úr” és „férfi”. De a maszlagot — azt kiüthetem a kezéből még most is!

Az anyának minden arcvonása tűzben s indulatban lángolt; az ifjú nő szemei könnyeztek, és a kisgyermek mosolygott mind a kettőre.

A KÉT ÖREG

A régi kis kert az invalidus fákkal, a kvietált rózsabokrokkal, a penzióba tett kaktuszokkal, az amputált trillage-okkal még csak mindig megvan a maga rokkant állapotjában. A szomszédok hiába számítanak rá, hogy majd hozzáveszik a maguk telkeihez, átalakítják, újra beültetik; a vén csont még mindig a föld felett jár, és számítja magát az élők közé.

Pedig már alig van egy ismerőse a városban.

Az egész kisváros népe átváltozott. Nemcsak az, hogy a gyermekekből férfiak, asszonyok, az asszonyokból, férfiakból öregek, az öregekből „csendes emberek” lettek, hanem egészen más nép is költözött a régi helyébe.

A megye vezérei, a táblabíró-világ, ott künn búsulnak faluikon, s akkor már nagyon nagy bajuk lehet, mikor egyszer-egyszer a városban megpillanthatja őket valaki. Aztán az is rosszul esik, hogy nem borotválkoznak többé; a sima arcú ismerősök mind tüskés, bozontos, őszbe csavarodó szakállakat eresztettek, mintha még külsejükben is szakítani akarnának a múlttal.

A kereskedők, a tősgyökeres magyar financierek nem lakják többé a Vág-Duna hosszát; átköltöztek élénkebb kereskedelmi városba, s a régi jó családok egymás után hagyogatták el egykor oly mulatságos tanyáikat. A tűz után egész utcák maradtak építetlenül, s amik felépültek is, alig találja magát bennük otthon a régi ember.

Hajdan minden jó embernek volt egy kis jó háza, abban lakott vidám családjával. Aki végigment az utcán, minden ablakon beköszöngetett; most ezek a jó házak el vannak hagyva gazdáiktól; élelmes faj vette ki azokat bérbe; ajtót töregetett az ablakok helyén, árula salva guardia küszöbén tűt, cérnát.

Mikor a vénember végigmegegy szokott sétája után a hajdan oly ismerős utcán, szomorúan számlálgatja magában: „Már itt is boltajtót törnek, amott is üveget árulnak; a régi úri házakból mind kurtakereskedők boltja lesz már.”

Ez persze nagyon jól van így, hanem a vén csont nem akarja azt megszokni.

Az új nemzedék dolgozni, keresni, szerezni siet; megalázza magát, ad, vesz, nem törődik ócska emlékekkel. Ezt már a vén csont nem érti; neki harci munka, nemesi parancsszó, fényes ruhák, fényes napok voltak ifjúsága álmai; nehezen tud beleébredni ebbe a szürke világba.

Csak az öreg Lávayné házában nincs még cérnaáruló bolt. Kár, hogy az is Pesten lakik most, mióta fiát újra föltalálta. Ugyan, hogy tudja megszokni azt a Pestet?

Kolbay nagyon nélkülözte azt, hogy déltájon nem látja a tisztas öreg matrónát kinézni ablakán, s nem mondhat neki egy keserű jó napot.

Hát egyszer, amint menne hazafelé, mélyen elgondolkozva, az ismerős hang az ismerős ablakból megszólítja:

— Jó napot, őrnagy uram!

Kolbay meglepetve pillanta fel, és egészen kiderült feszes arca, amint az ablakban meglátta Lávayné arcát. Sokszor vizsgalta őt itt az ablak alatt, most bizonyosan nincs már szüksége rá.

— Meg se látogatná az embert, őrnagy úr, ha meg nem szólítaná.

— Bizonyomra, mindennap benéztem a kegyed ablakán asszonyom, de sohasem láttam egyebet ezeknél a muskatliknál. Meg is látogatom kegyedet azonnal, ha megengedi.

Az öreg asszonyság sietett ki vendége elé, s erősen csitítá a házőrző ebet, mely vén létére még meg akarta szolgálni kenyerét, pedig csak inkább tátozott már, mint ugatott.

Az öreg diadalmasan szorítá meg az asszonyság kezét, s látszott arcán a büszke gondolat: No ugye megmondtam, hogy az a menyecske derék asszony; bár fennhangon nem akart is dicsekedni győzelmével.

— Bizony, nagyasszony, már azt hittem, végképp odamarad azon a Pesten. Nagyon megszerethette az ottlakást.

Az öreg asszonyság leülteté Kolbayt a pamlagra, maga pedig rokkájához ült, és nem felelt erre a kérdésre.

Kolbay azt hitte, hogy tovább is lehet tréfálni.

— Persze, ott egyik mulatság a másikat éri; a sok estély, soirée, vagy hogy nevezik, a sok koncert. Aztán mindennap színházba. Mikor az ember menyének páholya van. Tudom, sokat gyönyörködött gyermekeiben. Azt csodálom, hogy vissza tudott térni ebbe a mi idegenné vált otthonunkba.

Lávayné arcán két könnycsepp gördült végig; eltitkolta; orsóján igazított egyet.

— Őrnagy úr — szólt azután komoly hangon —, ha kegyed nem látogatott volna meg ma, holnap én mentem volna el oda.

— Nagy szerencsémnek tartottam volna. Ezzel tartozott is nekem asszonyom, mert én voltam az, aki kegyedet legközelebbi látogatása alkalmával csaknem kikergettem a házamból, s azt kegyed még nem köszönte meg nekem. No, de elengedem. Hát mit mondtam, ugye? Hát nem volt-e igazam? Hát nem találta-e gyermekeit a legboldogabbaknak a földön?

Az öregasszony hosszú szálát eresztett rokkáján, s fejét csóválta, azután csak kimondá nagy elszántan:

— Az én gyermekeim nem boldogok.

— Hogyan? — szólt egészen elszomorodva a hadastyán. — Nem boldogok? Asszonyom, asszonyom egyszer már csalódott kegyed; gondolja meg másodszor is, hogy mit mond.

Azt az asszonyt már egyszer félreismerte, és én azt mondtam, az az asszony derék és hű nő; és most is azt mondom, Judit derék és hű nő.

— Igaz, Judit derék nő, hű feleség.

— Nos? Tehát akkor nem értem a dolgot.

— Nem ő a hibás!

— Nem ő a hibás? — kiálta fel térdeire csapva elszörnyedtében Kolbay. — Tehát a *másik*?

— Igen, a másik!

— Béla?!

— Az, a fiam.

— Óh, ezt szörnyűség kegyedtől hallani. Ez határos a hihetlenséggel. Hiszen asszonyom, ha Judit nem volna oly szép, oly okos, oly jó, mint amilyen, hanem egy hárpia volna, Medúza-fővel, és ostoba, mint a kő, még akkor is egy becsületes embernek, mint Béla, tenyerén kellene őt hordoznia azokért, amiket szerelmében miatta merészelt!

— Úgy van. És Judit szép, okos és jó nő — és Béla el tudott róla felejtkezni.

— Hihetlen. Kegyed meséket mond. Volna asszony, aki vetélytársa merne lenni egy nőnek, ki férjeért a poklokon tört keresztül? ki el merné, el tudná csábítani Judit kedvesét?

— Van.

— Óh, az nagyon rossz-szívű, nagyon ravasz és celszövő asszony lehet.

— Úgy van. Nagyon rossz-szívű és ravasz. Fertőyné az. Kolbay hátraesett a pamlag támlájáig e szóra.

— Szerafin? Az én húgom?

— Igen. A kegyed húga. Hogyan jött, miként jött, azt senki sem tudja kitalálni; elég az, hogy egyszer összetalálkozott Volozov hercegnél Béla Fertőynével.

— Volozov hercegnél?

— Én nem tudom, ki az; nem is akarom tudni. Én csak annyit tudok, hogy amióta Béla onnan visszajött, egészen

átváltozott. Otthon titkolózik előttem és neje előtt; viselete mogorva. Szeszélyes, sokat utazik, és nem mondja meg hová. Én tudom, hogy hová. — Fertőyné válni akar férjétől, s Béla az asszony pörét viszi.

— Ah, kegyed milyen újságokat mond nekem.

— Ezt sem tudta még? Igen. Béla Fertőy Szerafin válópere miatt utazik egész Erdélyig, ahol, mint mondják, könnyebben megy az elválás. Hogy mi jutalom vár reá érte, az az ő titka. És amellet nejét elhanyagolja. Nejének van egy örökségi pere ugyanazon Fertőy ellen; abban a végtárgyalás közeledik, s ő egy betűt sem dolgozott benne hónapok óta. Ha előhozta neki, röviden azzal fizetett ki, hogy minden rendben van már. És a nő sejt mindent, mert nem volna nő, ha nem sejtene. Érzi, mindennap látja, hogy mellőzve van, és nem mutatja azt senkinek. Judit, ki olyan híven tud szeretni; Judit, ki oly büszke, nem mutatja azt, mi fáj neki odabenn, amikor egy más asszonyért férjétől így megalázva van! Én nem láttam ezt az asszonyt sírni, nem hallottam panaszkodni, pedig a homlokáról olvashatom, hogy szüntelenül efelől gondolkozik. Óh, uram, ettől az asszonytól én sokat tanultam. Ez az asszony egy mártír, egy angyal. Ez az asszony egy tekintettel nem tett még szemrehányást férjének, s ha én vádoltam, ő védelmezte előttem.

— De hisz ezek infámis dolgok, amiket kegyed énnekem itt elmond — csattant fel az öregúr haragja teljességében. — Mi szüksége Szerafinnek egy család nyugalmát megháborítani? Nem talál Bécstől Pestig ugrifüles gavallért eleget, akiket elbolondítson? Egy nő's férfival akarja még magát hírbe keverni? No, asszonyom, ezt köszönöm, hogy velem közölte. Én be fogom önnek is és másoknak is bizonyítani, hogy a vén Kolbay még nem olyan vén, mint amilyennek hiszik.

— Mit akar ön tenni?

— Holnap rögtön megyek le Pestre, felkeresem Szerafint, és az nagy számadás lesz, amit én fogok vele elkövetni.

— Ezt vártam öntől — szólt Lávayné felállva helyéről s megszorítva a hadastyán kezét.

— Ugyebár meg volt győződve előre afelől, hogy így fogok tenni? Nem fog bennem csalatkozni. No, az nagy számadás lesz.

— Úgy együtt fogunk utazni, holnap én is visszamegyek.

— Ugyebár? Kegyed pedig a fiát fogja elővenni.

— Minden erőmmel.

— Szeretném látni, ha két ilyen öreg, mint mi, összefog, ki állhat nekünk ellent? No, az nagy számadás fog lenni!

— Köszönöm uram, hiszen *csak azért* jöttem fel Pestről.

Kolbay el volt ragadtatva az által, hogy Lávayné annyira bízott egyenes lelkében és hatalmában; hazáig menet sokkal büszkébben rakta előre merev lábait, mint máskor, s még a kapuja küszöbén is elmondá egyszer:

„Az nagy számadás lesz!”

Szerafin nagyon meg lehetett lepve, midőn egy délután sétakocsizásából hazatérve, asztalán Kolbay őrnagy látogató-jegyét találta.

Kolbay kimozdult fészkéből! Ő, aki húsz év óta a város határán túl nem volt. Ennek valami nagy baja lehet. És hogy éppen unokahúgát jön látogatni, akit még első férjével menyegzője előtt oly haragosan elutasított; ez éppen rendkívüli időket jelez. Nagy bajának kell lenni.

Szerafin az utóbbi napokban annyira el volt telve új fantazmáival, hogy az öregember emléke egészen felzavarta kedélyét.

Azon nap óta, melyen Béla azt mondá neki, hogy váljék el férjétől, s azon est óta, melyben őt a lánghalálból kiragadta, egészen megváltozott e szeszélyes asszony lelkülete. Nappal ábrándokba, álmokba elmerülve kereste a magányt; és éjjel? Hát az éjjeli álmok mit szóltak hozzá?

Azok is álmították.

E naptól fogva az örökkön élő rém elmaradt álmaiból, mintha önkényt helyet akarna adni egy másiknak, mintha ő is beleegyeznék abba.

Most már az ifjúkori játszótárs volt álmainak örökkön visszatérő képe. Száz alakban, száz helyzetben, mindig ugyanaz a kép; a biztatás, a csáb, megelégedés, a családi nyugalom, a szenvedély, a féltés minden jeleneteiben.

És Róbert rémképe végképp elmaradt.

A sápadt asszony arcán ismét kezdett életpír derülni. A herceg, ki őt néha meglátogatta, arra unszolá, hogy most festesse le arcképét, s a tavalyit mázoltassa be, mert az rossz.

Szerafin annyira beleélte magát egy határozatlan, semmiféle alakkal nem bíró jövőbe, hogy az ismerős múlt újra megjelenése, melyet nagybátyjának neve idézett elő, úgy hatott rá, mint egy üdülő betegre a régi bajnak újra jelentkező szimptomái.

Vajon miért jöhet Kolbay?

A komornyiknak azt ígérte, hogy egy óra múlva vissza jön. Ha ígérte, hát bizonyosan itt is lesz.

Szerafinnek kevés volt ez óra elhatározni, hogy minő szerepet játsszék egy ember előtt, aki sehogy sem illik bele megszokott környezetébe sablonjaiba. Víg legyen, tréfás, enyelgő? Hagyja játszani ötleteit, mint otthon kisleány korában? Vagy mutasson gravitást, az úriasszony tekintélyét? Vagy szívélyes, nyájas, édeskés legyen, mint szokott az ember rokonához lenni, akit rég nem látott? Vagy közönyös, blazírt legyen, mint akinek mindegy, akárki jön meggy ki s be küszöbén?

A nagybátya pontosan megérkezett. Már a szalonban hallá Szerafin ismeretes, rekedt torokköszörülését; a komornyik utasítá őt a nagyságos asszonyhoz, ki budoárjában vár reája.

Az, hogy Kolbay megjelenése feszes volt, nem lehetett nagyon feltűnő; ez őneki már típusa volt. Azért Szerafin

fogadhatta őt nyájasan; mondhatta neki: „Hozta isten, édes bácsi! Ezer éve hogy láttuk. Mi jó vezetni ide hozzánk?”

— Hozzátok? — szólt megnyomva a végső szótagot az öreg. — Én úgy tudom, hogy csak hozzád. Fertőy házánál kerestelek, s ott azt a választ nyertem, hogy ti már több hónap óta külön laktok.

— Igen, mi válunk. De hát üljön le bácsi nálam. — Szerafint az lepte meg, hogy Kolbay őt első látásra tegezni kezdé, amit különben sohasem tett.

— Köszönöm. Éppen csak azért jövék, hogy megtudjam, miért váltok.

— Ismeri ön Fertőyt?

— Ismerem.

— Akkor tudhatja ön, hogy miért válunk.

— Én semmivel sem ismerem jobban Fertőyt, mint te ismerted, mielőtt hozzámentél. Ha azt értem, hogy miért válsz el tőle; akkor azt nem értem, hogy miért mentél hozzá? S ha azt tudom, hogy mi okod volt hozzámenni, akkor azt nem tudom, hogy miért válsz el tőle.

Szerafin elég szerencsétlen volt ahelyett, hogy e dilemmából egy bonmot-val kivágja magát, azt kérdezni nagybátyjától: hogyan érti ezt.

Megkapta azután amit keresett.

— Kedves Szerafin, ne vegye tőlem rossz néven (most már nem tegezte többé), nem is veheti, ha én a kegyed életét kritikai szemmel tekintem. Régóta nézem kritikai szemmel; egyéb dolgom sincs már a világon, mint azt a regényt tanulmányozni, amit kegyed saját életéből csinál.

— Kérem — szólt bele Szerafin —, a tárcaregényeket nem szokás addig megbírálni, míg be nincsenek végezve.

— Kivéve azt az esetet, amikor a regény tárgya oly régiókba száll alá, amik az olvasót azon nyilatkozatra bírják, hogy „Erre a lapra tovább nem prenumerálok”.

— No, és az én regényemnél az volna az eset? — szól Szerafin neheztelő hangulattal.

— Tán nincs. De lehetne. S éppen azért én nem mint kritikus, de mint jóbarát jövök a szerzőt valamire figyelmeztetni. Ha egyszer be van fejezve a regény, akkor a kérlelhetlen kritika veszi bonckése alá, akkor már javítani nem lehet rajta. Még most a kifejlődés en famille intézhető el; a törlés még most szabad.

Szerafint meglepte a kifejezések gondossága nagybátyjától, ki különben nyers, válogatlan szavú volt, s most még eszébe jut, hogy hírlapi körülírásokat használjon. Ezzel nagy változásnak kellett történni.

— Kedves Szerafin, azt kegyed nagyon jól tudja, hogy én milyen keveset alkalmatlankodtam kegyednek azon észrevételeim unalmas előadásával, amiket kegyed életének meglepő fordulatai bennem és más akárkiben is támasztottak. Azt mondtam magamban; ez a nő úgyis büszke valakitől tanácsot elfogadni, hadd menjen a maga útján. A büszkeség olyan kalauz az életben, mely az embert sokszor *vízre* viszi, sokszor *jégre* viszi, de *sárba* sohasem viszi.

Szerafin ajkai vonaglottak e szavakra; nen. felelt, összeszorítá ajkait.

— Családunk minden tagja dölyfös volt; azt szerettem — folytatá az öregúr, még keményebben tartva fel nyakát katonás nyakörvében. — Az emberek nem szerettek bennünket, azt mondták, hogy kevélyek vagyunk. Én nem kívántam tőlük egyebet. A környékben mi voltunk a haute volée. Gúnyoltak bennünket vele, de ez a gúny nekem tetszett. Önnek az apja nemcsak születési, de pénzarisztokrata is volt; nagyobbra tartotta magát a főispánnál a vármegyében. E büszkeség sok pénzébe is került; én láttam, hogyszórta marokkal vagyonát a dölyf miatt. — Milliomot hagyhatott volna, ha alázatos tud lenni; de kevély volt; nem szóltam neki, mert én a büszke embereket szeretem. — Magamról nem is szólok. Azt tudja

rólam mindenki, hogy miután egy városban, ahol lakom, nem találok egynél több embert, akihez szólni s akinek szavát meghallani érdemesnek találnám, mikor azt az egyet nem látom, süketnéma vagyok.

— De hát beszéljen ön rólam! — sürgeté Szerafin, kit e hosszú preambulom idegesített.

— Mindjárt beszélek. Kegyed is olyan büszke gyermek volt. Óh, én azért soha meg nem szólítottam. Mikor kegyed Róberthez nőül ment, visszautasítottam a násznagyságot; tudtam, hogy ennek majd megaláztatás lesz a vége.

— Kérem, bátyám, ne beszéljen Róbertről — szólt Szerafin összeborzadva.

— Nem beszélek húgom. Csupán kegyedről beszélek. Kegyed özvegy ruhára tett szert, valami kósza menekülő első mendemondájára. Nem kétkedem, hogy igaz oka volt rá, hiszen már azóta nyolc év lefolyt. Az özvegy ruha nagy aláztosság jelmeze; de azon időkben, akik azt hordták, asszonyok, leányok, arra voltak büszkék; mielőtt a gyászév letelt volna, leveté a fátyolt, s felvévé a menyasszonyruhát másodsor, és férjhez ment Fertőyhez. Nem szóltam ellene semmit. Gondoltam: Fertőy karriert fog csinálni, tárt útja van reá; Szerafin kevély, nagyravagyó; akar ragyogni. És én szeretem azokat az embereket, akik ragyogni szeretnek. Titulusért, magas állásért férfiak is változtatnak kalapot, miért ne változtathatnának nők főkötőt.

— Biztosítom önt, nagybátyám, hogy nem azért történt — szólt bele halk mentséggel Szerafin.

— Én csak azt mondom, hogy „akkor” hittem így — de hogy nem így van, arra most már az ön biztosítása nélkül is rájövök. Ön ismerte Fertőy rossz tulajdonait, s e rossz tulajdonaiért választotta őt férjül. Kérem, még mindig ne jöjjünk indulatba, se kegyed, se én. Még most szelíden, nyájasan beszélhetünk egymással; még ez mind enyelgés. Majd nemsokára jön olyan beszéd, amikor felugrálunk székeinkről,

és úgy fogunk kiabálni egyszerre, hogy szomszédok, utcán járók összecsendülnek rá, mikor kegyed ki fog löketni innen az inasaival, s én még a lépcsőkről is fel fogok kiabálni. Azért még most csak legyünk csendes vérrel.

Szerafin remegve tette össze kezét, mintha kíméletért esdene.

— Folytatom. Kegyed jól gazdálkodott azon tőkével, amit egy semmirekellő férj elnézésének hínak. Azt tehetete miatta, ami tetszett. Nem misztérium a világ előtt semmi; de a férj neve takarta azt. Lehet oly neme a büszkeségnek, mely fénynek veszi azt az árnyékot, mit egy hercegi korona vet rá; én nem tartom annak; de a férj neve ezt is eltakarja.

— Bátyám. Ön nagyon kegyetlen hozzám.

— Dobasson ki, kérem; mert még kegyetlenebb is leszek.

— Hallgatni fogok.

— Azt mondom: még idáig mindig büszke volt ez asszony, ferde utat vett ugyan kevélysége, ambíciója, de mégis ambíció volt az, rangviselő férj, hercegi koronát viselő imádó után, a világ asszonyának ambíciója. Most egyszerre kiesett ön szerepéből. A véletlen összehozta önt egy emberrel, kihez a gyermekszerelem emlékei kötik. Ön elveszté fejét.

Szerafin remegett, mint egy gyermek, és elhalaványult titkának felfödözése miatt.

— Szerafin húgom — folytatá a kérlelhetlen öreg —, kegyednek és ifjúkori barátjának, míg mindketten szabadok voltak, módjukban állt egymáshoz annyira közelíteni, ahol „enyim — tied” néven nevezi az ember egymást. Hogy miért nem tették ezt akkor, azt kegyetek maguk legjobban megmondhatnák; de hogy miért közelítenek egymáshoz most, azt majd megmondom én. Nagyon sajnálom, hogy azt meg kell mondanom, de az én életem ma és holnap. — Meglehet, hogy holnap örök nyugalomra kell letenni öreg csontjaimat, s ha meg nem mondanám kegyednek ezt, úgysegéljen, kényszerítve volnék holtom után én is belebújni egyikébe azon ostoba módi

table movingoknak, s mint kopogó szellem adni tudtára kegyednek véleményemet. De még egyszer mondom, hogy ha van közelében ájulás elleni szer, azt tartsa kéznél, mert amit mondok, az kegyetlen dolog fog lenni.

— Meghallgatom. Mert már tudom előre.

— Óh, kedves Szerafin, azt nem tudja előre. Azt gondolja ugye, hogy én kegyednek szentimentális előterjesztéseket fogok tenni egy család felzavart nyugalmáról, az ifjú Lávayné könnyeiről? Bánom is én azokat! Mi gondom nekem Lávayékra? Nekem csak kegyeddel van dolgom. Azt, hogy kegyed váljék el férjétől, Lávay Béla tanácsolta kegyednek.

— Honnan gondolja ezt? — szólt Szerafin meglepetten.

— Ha tovább hallgat rám, át fogja látni, hogy honnan tudom. Béla úrfinak nem tetszett kegyedet oltárhoz vezetni, mert azt, hogy valaki kegyed szeszélyeinek örök türelmet esküdjék, kétszer is meggondolja, ha még gondolkozni tud. Nem tetszett neki kegyedet nőül venni, s azért a múltó örömeért, hogy kegyed szép mosolygásában gyönyörködhessek, szívét, nevét, sorsát kegyed könnyelműségére bízni; hanem mikor már a világ előtt nem tartozunk senkinek semmivel, akkor ismét közelíthetünk egymáshoz. Az asszony szép asszony, s ha nem tetszett feleségnek, szeretőnek annál jobb lehet.

Szerafin, mintha kígyó csípte volna meg, sikoltott fel erre a szóra.

— Ugye, hogy ezt az irtóztató gorombaságot nem várta tőlem? — szólt Kolbay, felkelve helyéről s kalapja után nyúlva. — Pedig még nincs vége. Még egy szót mondok, a kilincset a kezemben tartva.

Szerafin hevesen kezdett fel s alá járni szobájában, mint egy szép leopárd az állatigéző jelenléte alatt kalitjában; keble hevesen hullámozott, arca égett, ajkai reszkettek. Egy percre megállt az ablaknál, mintha azon gondolkoznék, ne szakítsa-e fel az ablaktáblákat, s ne ugorják-e le az ablakból azok elöl, amiket még ez öregember szemébe akar mondani.

Az pedig folytatá kegyetlenül:

— Eddig volt kegyed valami: egy nő, akinek férje mindent elnéz. Csekély titulus, de még mindig jó. Most elválnak kegyed férjétől, és lesz az, amit úgy híznak, hogy „szépasszony”. Ez már rossz cím. „Szépasszony” és semmi más. Mindenki mondani fogja önnek, hogy szép asszony, és mindenkinek joga lesz ezt a bókot önnek elmondhatni, és az nem lesz hízelgés, és akinek azt mondják, az nem lesz többé büszke asszony.

Szerafin ismét leült szembe az öreggel, mint aki elhátározta, hogy ha méreg van is benne, fenéki ürti a pohárt.

— Három nap óta keresem önnek férjét, hogy szemébe mondjam neki azt a bókot, miszerint én ötöt azon emberek között, akiket becsülök, a legeslegutolsóknak tartom, s hogy az egyik lába már belépett ama régióba, ahol a silány, jellemtelen emberek kezdődnek, de bújjik előlem, és eltagadja otthonlétét. Én tudom bizonyosan felőle, hogy ő amennyire megrezzent, midőn ön először azt mondá neki, hogy válni akar, miután „egy gazdag ember” önzésének skrupulusait elhallgattatá (az öreg mutatta két ujjá sajtáságos morzsolásával az eszközt, amivel ez elhallgattatás történt), éppen annyira előzékeny lett a válóper gyors kimenetele dolgában. De ha meg nem kaphattam őt, rá fogok találni a gazdag emberre, és rá fogok találni kegyed ügyvédjére. Azok férfiak, akiknek érdemes lesz gorombaságokat mondani. Mert azt tudja meg, drága unokahúgom, hogy én, ki az ön anyjának unokatestvére vagyok, ha meghalok, egy rozszant házat, egy zilált gazdaságot fogok testálhatni, de a nevemet olyan tisztán fogom önre hagyni, ahogy azt én kaptam az apámtól. — Most mondhatja, hogy menjek; én elvégeztem.

Szerafin felszökött helyéről, s megragadta a távozni akaró kezét.

— Maradjon. Ne menjen azokhoz, akiket mondott.

— Félt valakit? Tán éppen engemet? A vén csontot?

— Várjon ön holnap délig; akkor majd meg fog tudni valamit; és ha akkor nem lesz megelégedve, ám tegye, amit szükségesnek lát, ellenem vagy bárki ellen.

— Holnap délig? Mikor van ön szerint dél?

— Tizenkét órákor.

— Jól van. Pontban tizenkét órákor itt leszek. Addig nem mutatom magamat az utcán.

Az öreg csont eltávozott. Szerafin egyedül maradt. Ah, nem egyedül! Egy egész pokol társaságában.

Amit ez az öregember mondott neki, az olyan világosság volt, mint mikor valaki arra ébred, hogy a ház ég a feje fölött.

Vége volt a boldog ábrándoknak, az álomképeknek, a csábító, csalogató képzelmekeknek; mind szétrepült, mind szétfoslott, hideg köddé vált egy fagyos, rideg mondás előtt.

„Nem kellett neki feleségnek; de kellenél szeretőnek.”

Ez a gondolat elég a megőrülésre.

A SZÁMADÁS NAPJA

A következő nap különben is nevezetes dátum volt a két családra nézve.

Előtte való este Béla azt mondta családjának, hogy egész éjjel fenn fog maradni, mert sürgetős ügye van, aminek reggel be kell fejezve lenni.

— Holnap van a te pöröd végtárgyalása Fertőyvel — monda az öregasszony menyének —, körmére égett az úrfinak a dolog, most már aztán siethet.

Béla csakugyan egész éjjel fenn is volt, még reggel felé is lehetett hallani, hogy jár-keel szobájában, mint szokott, ha valami munkába el van mélyedve.

A reggelit is szobájába viteté, mert még nem volt mindenél készen.

Kilenc órakor bérkocsit hozatott, s egész csomag írás volt hóna alatt, mikor az asszonyokhoz átment, szokás szerint elbúcsúzni tőlük, megcsókolni arcaikat, kezeiket, megmondani hova megy, mit fog csinálni, mikorra jön vissza.

Ez a rendes férjnek természetes kötelessége.

— Ma lesz pörödben a végtárgyalás — szólt Juditot magához ölelve; de többet nem magyarázott meg neki. Csak a kisgyermek felől kérdezősködött, hogy nem köhögött-e az éjjel.

— Azt te legjobban hallhattad volna, mert ébren voltál — felelt rá anyja.

— Nagyon el voltam merülve a munkában.
— Ugye, elkéstél a végirattal Judit pörében.
— Juditéban? Óh, azon nem dolgoztam semmit. Ott nagyon rövid a végválasz, azt majd csak ott írom le a törvénytészen.

— Hát ez a nagy tekercs írás, amit cipelsz?

— Ez egy válóper.

Mindenki elhallgatott. A cseléd jelenté, hogy itt a bérkocsi. Béla vette kalapját, és elsietett.

Az öregasszony ki sem kíserte, mint szokta máskor.

Tehát még ez éjjel is, mikor tulajdon nejének, gyermekének vagyona, jövője áll kockán, annak a másik asszonynak az ügyével foglalkozik. Lávayné kétségbe volt esve. Judit gyermekét tanította e név kimondására: „apa”.

Béla egyenesen Szerafin szállására hajtattott.

Számára ily korai órában is nyitva volt a ház, a komornyik tudta már, hogy őt mindenkor be szabad bocsátani.

A sápadt asszony ma különösen szép volt. Szemeiben egy álmatlanul átvirrasztott éj delejes mámore, ami oly szédítő a férfiakra nézve; rendezetlen hajfürtei gyöngyös hálóba szorítva. És a sápadt vonásokon az az öntudatos mosoly, mely a színtelen arcot ragyogóvá teszi. Reggeli pongyolája ízléssel volt választva; hímzett hófehér öltöny, kék szalagövvvel, nyakán és karjain körülfutó csipkefodorral. Olyan volt benne, mint egy gyermek, mint egy hajadon.

Bélának önkénytelen eszébe jutott, hogy valaha évek előtt látott ő ilyen gyermeket, ilyen ártatlan mosollyal arcán, ilyen testhez tapadó fehér ruhában, ilyen bizalmas közelségben.

... Ejh, mit? Mi köze ahhoz a prókátornak?

— Megbocsát nagysád, hogy ily korán jövök, de tárgyalásra kell sietnem, s mint többször mondám, nagyon szeretném, ha e pör elébb ítélet alá volna bocsátva, mint az a másik, melyikben ma tárgyalnom kell.

— Ön „nejének” a pere az? — szólt Szerafin.

- Igen, Judité.
- Az én „férjem” ellen?
- Igen, Fertőy úr ellen.

Szerafin oly hangnyomattal mondta azt a két szót, hogy akárki más észrevette volna, csak Béla nem. Ő nem is tudta, hol járhatnak Szerafin gondolatai.

— Tehát ön azt szeretné, ha ez a pör sietve menne ítélet alá?

— Okaim vannak, amiért szeretném. Azért hoztam el, hogy néhány okmányt, amikhez kegyed aláírása szükséges, kiegészíthessek.

— Tehát még az én aláírásom szükséges?

— Természetesen.

— Kívánja kegyed, hogy olvasatlan írjam alá?

— Óh, nem. Kegyednek figyelemmel végig kell azt olvasnia, amit nevében ír valaki.

— De ha ön írta azt?

Szerafin oly csábító bizalmasan nézett Bélára, mint még sohasem.

— Én is tévedhettem. Azért kérem kegyedet, olvassa át.

— Rögtön kívánja?

— Utam sietős, s szeretném megvárni.

— Ön elszokott a bókoktól. Udvariasabb ember azt mondaná: „Tartson sokáig a várakozás.” De nem akarom tartóztatni. Önnek ma feleségét kell védelmeznie Fertőy ellen; kemény munkája lesz; nem foglalkozhatik velem. Hagyja itt ez iratokat, mire visszajön, akkorra készen leszek velök.

— Jobb szerettem volna, ha elébb megteszi kegyed. De ha úgy kívánja, itt hagyom. Fél egyre, úgy hiszem, itt leszek.

— Fél egyre? — Szerafin nevetett.

Béla nem kérdezte tőle, mit nevet, kiválogatta számára az okmányokat, miket el kell olvasnia, azokat egy külön asztalkára lerakta, a többit összecsomagoló, s másík asztalra tette.

— Tehát fél egyre várhatom önt? — szólta Szerafin az indulni készülőhöz lépve s megfogva kezét és mélyen szemébe tekintve. — Ön vissza fog jönni bizonyosan. No ez nagyon derék lesz.

Azzal még meg is simogató Béla arcszakállát, mint szoktak gyöngéd szívck tenni bizalmas barátaikkal, s azután, hogy az ajtó elválasztá őket egymástól, úgy kacagott egyedül egymagában.

„Tehát ez az ember *nem bánna*, ha engemet szeretne.”

A boldog emlékü megyeház gyűlésterme ez idő szerint apró búrókra van felosztva. Olyan világdívat állt be, amikor nincs többé szükség olyan nagy szobákra, amikben egyszerre ezer ember hallgatja egymás beszédét; az épületet használni kell; a nagy termekben keresztfalakat húztak, s az ajtókat ellátták számokkal.

Ne ítéljen meg a kegyes olvasó, ha meg nem tudom mondani az okát, miért volt Nro XIV-ben az a hely, ahol a Fertőy contra Hargitay pör végtárgyalása elintéztetett, kik voltak név szerint az ott jelenlevők, s miért volt azoknak az elnöke Blum úr, a hajdani Perflex. Én minderre éppen úgy nem emlékezem, mint egy álomra, amiből az embert hirtelen fölébresztik.

Szánom, bánom, bevallom rokkant elmetehetségemet, de én sok olyan arcot láttam, sok olyan nevet hallottam, ami nem juthat többé eszembe.

Annyit bizonyosan mondhatok, hogy Blum úr volt az elnök, és a többi urak is mind igen tiszteletre méltó férfiak lehettek, s valami éghajlat alatt bizonyosan most is nagy tiszteletben részesülnek, és azt meg is érdemlik, de a mi meridiánusunk alatt nem emlékezik rájuk senki többé.

Fertőy úr és Bárzsing úr nagyobb igyekezetet fejtettek ki a pontos megjelenésben, mint Lávay Béla. Jó félóráig kellett rá várakozni mindenkinek.

Blum úr nem mulaszthatá el, hogy titokban, sub rosa, meg ne súgja Fertőynek, miszerint ügye kétségtelenül meg van nyerve. Scripta manent. A beadott végrendelet minden kétséget eloszlat, a törvényszék nem fog egyebet ítélni, mint hogy Fertőy a Hargitay-féle birtokba rögtön, mint törvényes örökös, behelyezendő.

Fertőy mindemellett nagyon törődöttnek látszott ma.

Vannak arcok, amiket sok ideig fiataloknak ismert a világ, s amik egyszerre csak azzal lepik meg ismerőseiket, hogy elkezdnek véneknek mutatkozni. Ráncok, amiket azelőtt senki sem vett észre, kezdenek barázdákká alakulni, s az idő elfoglalja a homlokon megillető helyét. Fertőy vénebbnek látszott ma tíz évvel, mint tegnap.

Csak Bárzsing úrnak volt határtalan jókedve.

Minden ülnökkel kezét szorongatott, sőt annyira vete-medett, hogy Blum úrtól tubákot is kérjen, s az elnök úr burnótjának magasztalására nagy osztentációval rettentőket trüsszentett.

Blum úr igen jó barátja mind a két jeles férfiúnak.

Végre azonban megérkezik az ellenfél ügyvéde is.

Blum úr int mindenkinek, hogy hol foglaljon helyet, s azzal egy veszedelmes inggallérú fiatalúr elkezdi hadarni egy eléje tett iratcsomagból valamit, melynek midőn vége van, Blum úr felteszi szemüvegét, s mintha közelebb akarná vele hozni az alperesi ügyvédet, rászegzi azt, és felszólítja, hogy ha még van valami mondanivalója, azt adja elő.

Béla ügyvédi hidegvérrel kéri az eredeti végrendeletnek vele közöltetését.

Átadják neki.

Ismét azt teszi vele, amit Bárzsing jelenlétében tett, világosság felé tartja, hogy keresztüllásson a papíron.

Azután visszateszi azt a törvényszék asztalára.

— *Ez az okirat hamis.*

Fertőy összerázkódik ülőhelyén, míg Bárzsing indula-

tosan ugrik fel helyéből, s olyasmit mond, mintha ez állítás határos volna a szemtelenséggel.

Blum úr leveszi szemüvegét, s azzal int neki, hogy hallgasson.

— Adja elő alpörösi ügyvéd, miért tartja ez okmányt hamisnak.

— Nagyon egyszerű a bizonyíték. A törvényszék tisztelt tagjai tudni fogják, hogy régente az okmányokat nem géppapírra, hanem merített papírra szokták írni.

— Hisz ez merített papír — kiálta közbe Bárzsing, kinek minden szeplője arcán külön világitani látszott, mint valami csillag.

— Tessék végigvárni. E szokásnak nagyon ésszerű oka van. A merített papíron rajta van a kiállító gyárnak a neve, és a név mellett egy betű, *melyről azt az évet meg lehet tudni, melyben az a papír készült.* Amely évben a gyár megnyílt, abban minden íven látható az A betű, a másodikon a B, és így tovább. Ha már most valaki egy hamis okiratot készít később, egy megelőző időre antedatálva, a későbbi év papírja el fogja árulni. Jurátus koromban, mikor a királyi tábla levéltárában búvárokodtam, akkor tettem e felfedezést hasonló múlt századi pöresetnél. A jelen esetnél a hamisítás annyival feltűnőbb, hogy ami az okmány vízjegyén feltűnik, a gyár neve nem is fordulhat elő abban az évben, melyről ez okmány szól, mert e papírgyár 1851-ben épült, és így 1847-ben végrendeletet nem írhatott senki az ott készült papírra, hanem mint a névjegy után tett E betű tanúsítja, az okirat készült 1856-ban, kilenc évvel a végrendelező szülők holta után.

Fertőy e szavaknál leszédült a székről, melyen ült; ájultan vitték félre.

Bárzsing felállt, és valamit dadogott, mintha olyasmit kérne, hogy hadd nézze meg ő is azt az okiratot, ami a törvényszék ülnökeinél kézről kézre jár; mind valamennyi az ablak felé fordítja azt szétterjesztve, s a fejét csóválja utána. Egy

kopasz ülnök éppen azt állítja, hogy ő valósággal jelen volt, mikor azt a papírgyárt Csehországban nagy ünnepélyvel megnyitották három évvel később, mint ez okirat kelte szól.

Blum úr kiveszi zsebéből burnótszelencéjét, és felnyitja annak fedelét — de nem azért, hogy Bárzsing urat megkínálja belőle még egy szippanattal, hanem hogy felfordítva az asztal lábához verje azt, és kiürítse belőle az egész tartalmat, melyet egy hamisító ujjai megfertőztettek.

Azután csenget. Két drabant, ki az ájult Fertőyt kivitte, bejön.

Blum úr olyan flegmával, amilyennel a perzsa basreliefeken egymással harcoló királyok mérik egymás nyakának a pallost, inte a törvény szolgáinak, és monda:

— Ezt a két urat, két külön szobába elzárva, ideiglenesen vizsgálati fogságba kell helyezni.

Bárzsing nem azon bámult, hogy őrajta teljesül ilyen fátum, hanem hogy Fertőyvel is ilyen emberi dolog történhetik.

Fertőy hatalmas nagy úr, nagy befolyású férfi, tekintélyes ember, sőt ami több, Blum úrnak igen régi barátja; hanem azért Blum úr éppen olyan közönyös arccal rendeli el a porkolábnál, hogy ettől a két úrtól minden írószert, kést, ártó szerzőszámot el kell távolítani, mintha most hoztak volna neki egy-pár pusztázó betyárt a buckákból, vagy valami hamis hatkrajcáros-készítőket valamelyik külvárosi lebujból.

Azután hasonló hidegvérrel fordult Bélához.

— Ügyvéd úr, tessék a végiratot leírni a jegyzőkönyvbe, a többi az államügyész gondja leend.

Mikor Béla a törvénytől elhagyta, a tornácon Melchiorral találkozott szembe.

— Hol jársz te itt?

— A kórházból híttak ide; Fertőy úron kellett eret vágnom. Már magához tért, de még mindig úgy érzi magát, mint akit igen műszabályosan főbe ütöttek.

- Elhiszem. Hát a másik?
- Az a nagy ijedségtől megéhezett; éppen most küldött a Komlókertbe egy adag bifsztekért.
- Ez, úgy látszik, mindent Fertőyre akar majd kenni. Annál rosszabb. Te már tudsz mindent, ami itt történt?
- Tudok. Azalatt, míg odabenn írtál, a fiatal jegyző elmondta nekem.
- Úgy, kérlek, légy szíves nőmhöz sietni, ha ráérsz.
- Ha ráérek-e? Micsoda beszéd!
- És elmondani neki e kimenetelét az ügynek.
- Hogyan? — szólt nagyot örülve a kis sánta ember. — Te átengeded nekem, hogy én vigyem meg legelőször e hírt nődnek és anyádnak? Barátom, hiszen te aranyos ember vagy. Futok.
- Hogy jobban futhass, vidd el bérkocsimat, itt áll a kapu előtt; nekem még egy utam van délig, de oda már gyalog is elmehetek.
- Melchior boldog volt, hogy ily követségbe küldetett, s a lépcsőn való leszaladásban csakugyan megelőzte sánta lábaival barátját.
- Lávay Béla pedig visszatért Szerafinhez.
- A sok köteles irkafirkával úgy eltelt az idő, hogy sietnie kellett, ha a mondott időre ott akart lenni. A sietségben egészen felhevült.
- Amint ily izgatottan benyit Szerafinnál az előszobába, szemközt találkozott Kolbayval.
- Az már jött visszafelé.
- Az öreg úr arca titkos meglegedéstől ragyogott, mely kitörő jókedvvé fokozódott, midőn Bélát meglátta itt.
- Háh! Halásszolgája huraságnak! Thettség heljenni. Nagyonh hörülök, hogy thalálkozunk! A hűgomat thettség keressni? Tessék besétálni, tessék. Hegész hegyedül van, huraságot várrra héppenséggel.

Soha annyi duplabetűt és hehentést nem használt a hadas-
tyán, mint ez alkalommal.

Bélának pedig egészen mással volt tele a feje, mint hogy azt
találgatta volna, vajon miért ez az emfatikus öröm a vén
csontnál?

Sietett Szerafinhez.

A delnő termében várt reá.

Most már egészen elfogadáshoz volt öltözve, sötét lilaszín
bársonyruha volt rajta, fekete csipkefodrokkal divat szerinti
merész kivágással. Hosszú leeresztett angolos fürtei hófehér
vállain, márványkeblén játszottak egymással.

Ragyogó szépség volt.

— Ah, jó reggelt! — szólt hódító mosolygással, midőn
Béla belépett hozzá. — Ön pontosan eljött.

Bélának ma különösen visszatetszett, hogy Szerafin ily szép
„akar” lenni.

— Eljöttem nagysád az irományokért. El tetszett végezni?

— Igenis — szólt Szerafin gúnyos szelidséggel. — Végez-
tem velök — s azzal a kandallóra mutatott. — Itt ég az egész
pör éppen; ha akarja, megnézheti.

Béla bámulva nézett a delnőre. Szemei látszottak kér-
dezni: mi ez?

— Láthatja: én az „ön” perét a tűzbe vettem.

S azzal a démoni bosszúállás diadalmas szemvillogásával
fordult a nő az előtte álló férfi felé:

— És most tudja meg ön uram, ami felől eddig talán
kétségben volt. Én önnek gyermekkori játszótársa voltam.
Tréfa volt, de én imádtam önt. Önből más asszony férje lett,
belőlem más férj neje; ön nem gondolt rám többet, de én
imádtam önt. Rám homályos hírt vetett a nálamnál rosszab-
bak rágalma, ön került engem, ön megvetett engem, de én
azért még jobban imádtam önt. Egyszer aztán azt gondolta ön,
ez az asszony elég nyomorult már arra, hogy szeretetre méltó
lehessen, akkor közelített hozzám. És most — én kinevetem önt.

Béla meg volt fagyva. Lehetett is. A pólusi éjszakák nem oly hidegek, mint ez a gúny, ez a nevetés.

És még azonfölül, hogy nevetett, piciny atlasz-topánkás lábacskáját feltette a kandalló rézkorlátjára, tán hogy az égő válóper tüzénél melegítse azt.

— Boldogtalan asszony, mit tett ön? — szólt Béla kezét szomorúan fonva egymásba. — Hol álmodta ön ez üdvtelen gondolatot? Én most jövök a törvényszéktől, hol Fertőyt, mint hamisítót, rögtön fogságra vetették.

Szerafin felsikoltott, s visszakapta lábát a kandallótól, mintha az égette volna meg.

— Én régóta tudtam azt, hogy Fertőy hamis végrendeletet adott be, csalhatlan bizonyítvány volt maga a papír, amire azt íratta; de vártam a fölfedezésével. Amint bizonyossá lettem felőle, első gondolatom az volt: ez az ember elvesztette magát; de neje barátném, játszótársam volt, annak nem szabad együtt veszni vele. Értse ön meg. Kezemben volt az izzó vas, mellyel a kitörölhetlen bélyeget egy ember nevére kelle sütnöm, aki azt megérdemelte; nem volt-e kötelességem azt mondani ez ember nejének, ha tiszteltem valaha e nőt: „Térj félre, nehogy az én kezem téged is megbecstelenítsen?”

— Óh! — nyögött, mint a halálra sebesült, a halavány asszony, s kezeit halántékára tapasztva, egy karszékbe rogyott.

— Én tudtam, hogy Fertőy becstelensége egész életére ki fog hatni. Én siettem kezemet nyújtani, hogy kiragadjam az örvényből, melybe magával együtt fogja vonni. Éjt-napot dolgoztam ezért; bejártam minden törvényszéket, utaztam egyik városból a másikba, titkolóztam saját nőm előtt; érti ön ezt? titkolóztam nőm előtt, hogy amidőn a kikerülhetlen csapással le fogok ütni a Fertőy névre, ön azt mondhassa: „Ez a név már nem az enyim, megváltam tőle, mielőtt be lett volna piszkolva.”

Szerafin reszketve emelkedék föl helyéből, szemei rémülettel, esdekléssel voltak Bélára meresztve.

— És ön nem látott mindezekben egyebet, mint egy aljas, megvetendő hajlam ébredését. A leckét köszönöm. „Ha prókátor vagy, a szív ügyeihez ne legyen közöd.” Ön pedig asszonyom, már most viselje férje nevét, s a sorsot, amit maga ellen földézett.

A szép büszke delnő odaomlott a férfi lábaihoz.

Nem iparkodott annak kezét még egyszer megragadni, kit éppen akkor ily gúnyosan taszított el magától, midőn az őt fel akarta emelni; csak odarogyott eléje, és azt rebege: „Taposson el engem!” Abban a pompás bársonyruhában, azokkal az omló selyemfürtökkel, azzal a márványfehér kebellel, zokogástól vonagló vállakkal: „Taposson el engem!”

Béla még most is szánta őt.

— Ellenem nem vétett ön, csupán maga ellen. Én megbocsáthatok önnek, csak ön tudjon megbocsátani magának. Amit én akartam, az jó volt; kegyed maga kívánta: „Védje ön peremet a világ ellen.” Én megnyertem volna azt. — Én vissza akartam önt adni saját magának. Ön félreértett, s midőn engemet vélt eltaszítani, maga esett el. Segíteni nem lehet ezen többé. A válópör okmányai elégték, s újra kezdeni nem lehet azt egy pörös fél ellen, ki börtönben ül. Mi fog ön most lenni? Egy hamisító neje. Egyik szégyen a másikat hozza, s az ember, akit a gyalázat nyom, száll fokrul fokra alá. A szégyen jogot ad, s a szép asszonyok szégyene rettentő szabadalom. Jó lesz önnek más országba menni. Engedje, hadd emeljem föl.

Béla még egyszer kezét nyújtá a nőnek, de ez nem fogadta azt el. Az ott vonaglott lábainál a szőnyegen.

— Taposson ön el, gázoljon rajtam keresztül. Én vétettem ön ellen is; és ez a legnagyobb bűnöm. Én azt, amit önnek itt elmondtam, — *megírtam az ön nejének is.*

— Ah! — kiálta Béla, haraggal rántva vissza kezét. — Önnek rossz szíve van!

Azzal egy szóra sem méltatva tovább e nőt, kalapját ragadta és elrohant.

Forrott minden csepp vére, amíg hazáig ért. Ismerősei, kikkel találkozott, s kiknek köszönését nem fogadta, azt hitték, ez ma meg akar verni valakit.

— Úgy kell neked — mondá magában hazáig. — Ha prókátor vagy, ne légy bolond, ne légy nagylelkű, ne légy kedélyes. Aki pört bíz rád, mondd neki: Fizessen előre, tegye le a taksát, a bélyegdíjt, a honoráriumot. — Ne tégy semmit azért, hogy majd öntudatod jutalmaz, a világ becsülni fog, s a másvilágon be lesz számítva. — Te nemeslelkű prókátor, te nevetséges figura! Ki futsz, fáradsz, koptatod magadat egy fél-eszű, hiú asszonyért, csak azért, hogy jutalom fejében rád gyújtsa a házat, s mérget töltsön a közös tálba, melyből családoddal ebédelsz. Mármost hitesd el, ha tudod, egy asszonnyal, hogy nem annak a másik asszonynak volt igaza. — Micsoda képpel fogsz eléje kerülni? Nem utasítja-e vissza csókotat, és méltán, azt vetve szemedre, hogy azért nyújtod azt, mert más nem fogadta el?

Inkább beteg patkányokat gyógyítottál volna ez idő alatt.

Béla reszketett a dühtől és elkeseredéstől, midőn lakása ajtaján benyitott.

Judit jött vele szemközt.

Béla visszarettent előle, mintha csakugyan vétett volna ellene.

De a nő nem jött szemrehányó tekintettel; a nő mosolygott, és férjét megölelte, megcsókolá.

Azután jött édesanyja, és az is összeölelte fiát, utoljára Melchior következett, az is úgy bánt vele. Béla úgy érzé magát, mint akit egyszerre pokolból a mennyországba felragadnak.

Judit kevés beszédű volt ma. Felölelte kisgyermekét, azt vitte oda férjéhez, mintha az többet tudna mondani.

Béla ölébe vette mind a kettőt, s a paradicsomot vélte karjai közt tartani.

Annál jobban megeredt a zivatar hangja az öreg asszonyságnál.

— Legyőzte őket; leverte őket! A sárga földig verte őket. Úgy morzsolta őket össze, ahogy mi nem is álmodtuk. Hallgatott, nem beszélt ki, mit akar; nekünk sem szólt semmit; nagyon helyesen tette; mi asszonyok vagyunk, örömről még kibeszéltük volna; azok megtudják, és hirtelen visszavonulnak. Mikor mi szidtuk Bélát, mért áll velük szóba, akiket mi úgy gyűlölünk; akkor ő jobban gyűlölte őket, kicsalta a rókákat odúikból, hogy beleverszenek saját kelep-céikbe. Bele is veszték! Így jó. Meg van nekik fizetve valahára! Óh, sok volt a rováson, de ez mind ki van fizetve. Béla most az én fiam megint! Asszony, megbecsüld fiamat, aki ily jól tud gyűlölni, az jól tud szeretni is.

Judit szófogadó menyé volt napának; Bélát átölelé, megcsókolta.

De a férj homlokán még egy ránc volt, az nem akart simulni semmi csóktól. Béla lelkében még egy tövis volt: Szerafin méltatlan gyanúja. Vajon el van-e vetve e mag Judit lelkében is?

Judit pedig kitalálta, hogy mit jelent az a ránc a homlokon.

— Lássá édesanyánk — szólt napához —, most már azt is tudjuk, miért kellett Bélának Szerafin válóperét úgy siettetni. Ma reggel egy kicsit nehezteltünk is érte.

— Csak én nehezteltem, te nem. Én szidtam Bélát, te védelmezted.

— Hiszen csak nem engedheté, hogy egy nő, ki „nekem” régi barátám volt, éppen énmiattam, éppen az ő keze által legyen férjével együtt meggyalázva. Azt nagyon jól tette Béla, hogy Szerafint megszabadítád. Őt most nem éri a csapás.

— Érne fogja — felelt Béla komoran. — Miután férjét e végzet találta, osztani akarja balsorsát, és a válópört megsemmisíté. Szerencsétlenségében nem hagyhatja el.

— Ah, ez nemes vonás tőle.

Mindenki elismeré, hogy ez igen szép elhatározás Szerafintól.

Béla még most is kimenté őt a világ előtt.

Hanem az a redő még mindig ott volt homlokán.

— Most jut eszembe — szólta Judit —, az imént érkezett egy levél, hozzám címezve, melyen Szerafin kézvonását ismerém fel.

— Nem olvastad? — kérde Béla.

— Tudod, hogy azon idő óta, amikor atyám írását utánzó névtelen levéllel úgy megszorított valaki (most már könnyen kitalálhatom, ki), arra kértelek, hogy ezentúl minden hozzám címzett levelet előbb te olvass el, s aztán, ha nem akarod, hogy én is lássam, semmisítsd meg.

— Nálad e levél? — a redő múlni kezdett a homlokodon.

— Itt van a zsebemben. Megvártalak veled.

Judit elővette köténykéje zsebéből a zöld papírra írt levelet.

— Ennek volt hát az a parfüm illata, amit olyan idegennek találtam rajtad.

— Ne hamiskodjál, „ismerőst” akartál mondani.

A redő mélyebbre vágott.

— No, no, csak tréfa volt. Mi történjék e levéllel?

— Megengedd, hogy olvasatlan visszaküldjem?

— Nem fogja azt Szerafin oktan megbántásnak venni?

— Oh, te boldoggá fogod őt tenni, ha e levelet feltöretlen juttatod kezébe.

— Tégy veled, ahogy jónak látod.

Béla egy percre dolgozószobájába tért; ott két sort írt Szerafinnak.

„A levelet nem olvasta senki; tartalmáért meg van bocsátva mindenkitől.”

E sorokat s a felbontatlan levelet új borítékba téve, lepecsételé, és rögtön elküldte Fertőyné asszonyságnak.

Mikor Szerafin felbontá a borítékot, s meglátta benne saját levelét, és olvasá a kísérő sorokat, térdre rogyott, és imádkozott könnyhullatások közt.

Azután százfelé tépte saját levelét, s a tűzbe hajította.

A kísérő levelkét pedig azzal a két sor írással összehajtogatá, megcsókolta, és eltevé keblébe.

Egy órával elébb egész halmazát égette el ugyanazon kéz írásainak; pedig az a kéz valóban jót akart vele, amíg azokat írta.

Azok pedig ottan boldogok, és nem gondolnak többet órá.

Melchiort ott maraszták ebédre, hogy akik örülnek, mind együtt legyenek.

A kis doktor azt állítja, hogy még a sánta lába is meggyógyult mai nap; táncolni szeretne.

Hisz ez a nap adta vissza barátainak vagyonát, családi nyugalalmát és a bosszút.

Azok pedig nem gondolnak sem visszanyert vagyonukra, sem jóllakott bosszújokra, sem szerelmük új korszakára, azoknak most minden gondolatjuk azon jár, hogy íme a kisgyermek már ki tudja mondani ezt a szót: „apa.”

A redők elmúltak minden homlokról, csak az a két egymásnak megfelelő egyforma sebhely a férj és a nő homlokán, az beszél titkos tündéri regékről, amik egymást csodálatosan egészítik ki, s amiket tán el sem hinne senki, ha e letörölhetlen jegyek nem maradtak volna fenn tanúbizonyságot tenni, hogy volt egyszer egy férfi és egy asszony, akiknek szerelmén nem fogott semmi rozsdá.

Judit átsóhajtja az alaktalan lények hazájába:

„Anyám, lásd! én boldog vagyok.”

A KÍSÉRTET

„Az ember, akit a gyalázat nyom, száll fokrul fokra alá.” . . .

„A szépasszonyok szégyene rettentő szabadalom.”

Hajh bizony nagyon igaza volt Bélának, mikor Szerafint e szomorú bölcsességre megtanította.

Fertőy nyomorultul elesett. Oly menthetetlenül elbukott, hogy még csak nem is védhette magát. Az egész politikai divat, mely őt felszínre emelte, avulóban volt már, más készült helyébe; s Fertőynek e rögtöni balesetében alig volt már kinél segítséget keresnie. Közélete gyűlöletes volt, még egészen alkalmoszerűen jött, hogy egy magánéleti botrány miatt el lehete őt ejteni. Kinek is volna kedve politikai ügyfelei közé számítani egy közönséges bűnöst? Ez már így szokott lenni. Aki elbukott, azt legjobban megtaszigálják azok, akik ki akarják irtani a világ emlékéből, hogy vele ismeretségben voltak. A törvény szigorú volt iránta. Úgy ítélt fölötte, mint a közvélemény.

Mi lehet aztán egy elítélt hamisító nejből?

Mi lehet egy szépasszonyból, akinek már nem kell „nagyobb” szégyentől féltetnie nevét?

Ugyan mi lehetne belőle?

Vagy egy szép hulla a Duna-parton, melyet egy reggel a hullám a fővényre fektet; — vagy pedig egy szép álarc, amely mosolygó képpel jár vigalomból vigalomba — kéjt,

mámort keresve, és nem tudatva senkivel, mi féreg emészti belül.

Szerafin tudott élni.

Nagy híre volt. Más epithetont nem találunk számára.

Öröm, vígság, könnyelmű élet! Ki mondaná, hogy rosszul használta óráit?

Senki sem, csak ő maga.

Ismét azt vette már fel, hogy nappal aludjék. Tíz-tizenegy óráig színházban, cirkuszban mulatni, azután víg társaságot fogadni el, melynek hőse Volozov herceg; tánc, kártya mellett tölteni az éjt, s mikor a hajnalfény betör az ablaktáblák hasadékaiban, akkor alunni menni; ez volt szokott életrendje.

Alig töltött néhány órát ágyban, hanem azért délig zárkózva maradt.

De nem azért, hogy az újkori világszépítő vegyészek csalhatlan kozmetikumainak hatását tanulmányozza; — szép volt ő kendőzés nélkül is; hanem ilyenkor társalgott azzal a kegyetlen üldözővel, amit az érző ember *saját lelkének* nevez.

Mert hiszen, ha igaz volna az, amivel az anyag bölcsei oly szépen megnyugtatták hívőiket, hogy a lélek is fluidum, semmi más, milyen könnyű volna neki parancsolni: most örülj, most vigadj, most légy csendes, most aludjál; de az nem fogad szót, az gondol, az álmodik, mást, mint amit a reszketeg idegek szeretnének; az gyötör, az kínoz, és nem engedi magát elaltatni.

Azon idő óta, hogy Béla karjai kiragadták Szerafint a tűzhalálból, megszűnt naplót vinni álmairól. Ez álmok nem a halott visszatérő arcával vesződtek többé, ez álmok ábrándjairól nem volt szabad tudósítani még azt a papírt sem, mely pedig oly jó titoktartó.

Ama jelenet óta azonban, midőn Béla e szóval vált meg tőle: „önnek rossz szíve van”, a hideg álomrém újra elfoglalta régi helyét, újra ott volt minden elalváskor alakjának proteuszi változékonyságával, s egészen betölté a két ébrenlét közötti nyugtalan órákat.

Ez időtől kezdve ismét folytatta naplóját Szerafin.

Hisz azokat a kínos álmokat örökíteni kellett.

És azután az álmoknak is voltak új stádiumai. Ahogy a külélet alakult.

Egyszer egy kiterjedt amnesztia sokat azok közül, kik még e mozgalmas idők áldozataiul temetve voltak, feltámaszta börtönsírjaikból, s visszaadta őket családjaiknak.

Mennyi ünnep volt akkor az egész országban! Hazatérők örömmünnepe. Nő, gyermek, testvérek, barátok vártak az érkezőre, s csókolták az arcot, mely fekete szakállal vált meg, fehérrel tért vissza.

De hát azok a szomorú alakok, akikre senki sem várt már?

Hát azok, akiknek visszatérésétől rettegetek?

... Egyszer Szerafinnek egy költemény akadt kezébe, mely valami hetilapban jött ki. Ez volt a refrénje: „Minek jön az vissza, kit már eltemettek?” Álnév volt aláírva.

Szerafin úgy szíven találva érezte magát e költeménytől.

Mínta maga előtt látná állani azt, aki ezt írhatta.

„Helye rég betöltve, ruháit más hordja:

Emléke a szélnek átadott pozdorja.

Boldog ember él itt,

Feledte a régit.

Gyászruhát, szerelmet egyszerre letettek.

Minek jön az vissza, kit már eltemettek?”

Kinek szólhatna e szemrehányás másnak?

„Özvegyasszony könnye rég le van törülve,

Új családdal régi asztal körülülve.

Nevét elfelejték,

Híre elveszett rég.

Hideg kísértettől minden ember retteg.

Minek jön az vissza, kit már eltemettek?...”

Ki retteg ama hideg kísértettől jobban, mint ő?

Ha csak egyszerre betoppanna, mikor legjobban szól a zene, a fényes társaság közé, s azt mondaná: „Velem is egy táncra!”

Szerafin addig járt utána, míg megtudta, hogy ilyen álnév alatt írt valami börtönben levő ember egy egész kötet költeményt, mely kiadótól kiadóhoz vándorolt, de mert nevét átkodottan titkolja, s mert a publikum most hazafiúi bánatában semmi könyvet sem vesz, csak kalendáriumot, tehát a kiadók nem mertek belevágni; hanem majd aláírást próbálnak rá nyitni.

Szerafin rögtön átvett egy aláírási ívet, azt teleírta kétszáz költött névvel, s ennyi példánynak az árával biztosította a költemény-füzér megjelenését, mely azután nemsokára ily módon világra kerülván, az ő kezébe is eljutott.

A könyv címe ez volt:

„KESERŰ DALOK.”

Írta egy „Kísértet.”

Szerafin annak minden sorát keresztülanulmányozta, azzal feküdt, azzal ébredt, s minden sornál jobban meggyőződött felőle, hogy ez a kísértet — „az ő réme”.

Mikor ezt mondja:

„Ha meghaltam volna,
Eltemettek volna,
Te is, én is, mind a ketten
De jól jártunk volna.

Én nyugodnám ott lenn,
Te siratnál itt fenn.
Én sem volnék, te sem volnál
Szerelmünkhöz hűtlen.”

Szóihat-e ez másnak?

Szerafin naplója elkezdett valódi antológia lenni e költemény szakaszaiból, miket ő abba átírt, észrevételeivel, vallo-másaival kísért; mik ellen védte magát, vagy segített nekik a vádat súlyosbítani.

Egy névtelen vádló állt vele szemben egy láthatlan bíró előtt, mindennap, minden egyedülletben, és ez a pör sokáig folyt így.

„Rongyos a mentéd; – befoldom, legyen jó;
Sebes a vállad; bekötöm, gyógyuljon;
Éhes vagy, fáradt vagy; – pihenj meg, lakjál jól;
De ha a szived fáj; – nem bánom: hadd fájjon.”

„Igaz.” Írta utána Szerafin naplójába. Így tettem vele én. Ez volt az én nagylelkűségem. Azoknak, kik az államfogylok számára ruhát, gyógyszert, pénzt gyűjtöttek, én is adtam pazaron; – de egy jó szót, egy kérdő szót nem ejtettem el érte. Elhittem egy ember szavára, hogy meghalt; egy *hamisító* szavára!

Most még Fertőy bűne is az ő lelkére nehezült.

Aki hamisított most, hamisíthatott akkor is, midőn Róbert halálhírét bizonyította.

Szerafin tovább olvasott a költeményekben.

A költő sötét kedélye mindenütt a legélesebb szarkazmusokban tört ki; egy utcára kiteszített őrzőngő volt az, ki sárral dobálja be azon ház ablakát, mely valaha az övé volt; egy csontváz kacagása hangzott rímeiben, ki az itthon maradtak örömeit gúnyolni kikelt lepedői közül.

„Tíz évi távollét után
A hú nő mint csókoland!
Hogy nyalja gazdája kezét
A vén eb, a hú bolond!

Viszontlátás titkaiból
Egyet megtanult a rab:
Nagy idő múlt! Nőd nem csókol,
És a kutyád megharap.”

Nem álomrontó volt-e e kép, melyet néhány vonás
Szerafin képzelmébe rajzolt?

„Ócska sárboltot tisztogatnak:
Régi zsellérek hadd menjenek,
A vázak vigyék zörgő csontjaik,
Az áldott nap hadd fehértse meg.

Ne fuss, szép hölgy, a koponya elől,
Mely ellökerve ott, feléd gurul,
Tán férjed volt az, és veled kíván
Beszélni föld alatti álmirul.”

Százszor elolvasta Szerafin e nyolc sort, s ismét újra
visszatért reájok. El tudott mellette ülni óra hosszat és mindig
ugyane tárgyról gondolkozni.

„Emlékezel-e rózsám, még mikor
Fehér ruhám volt s fekete hajam?
Mi szép fiú lehettem akkor én!
Midőn elváltunk búcsúzástalan.

Ha látnál most, vajon mit mondanál?
Rajtam most minden megfordítva áll:
Hajam fehér most s ruhám fekete,
Ilyen furcsa a holtak élete!”

Az alak mind egyre közelebb jött Szerafin izgatott képzel-
mében, a kísértet mind jobban körvonalozta magát.

Néha egészen alanyivá lett a költő alakítása; ahol a világ
jelen állapotát saját kedélyében iparkodott visszatükröztetni,
s olyankor még inkább ráismerni vélt Szerafin.

„Hajdan sas volt a jelvényem,
Most bogár szól dalaimba;
Hajdan pálma volt eszményem,
Mostan futó szederinda.

Pálmasudár, égjáró sas; —
Nagyratörő szívek kedve; —
Szederinda, parti bogár! —
Földön fekszem; — fedjete be . . .”

Egy ember, akinek azt mondják, hogy keljen fel, s ő azt kérdi, hogy „minek”.

Az alak mindig elevebben kezdte magát rajzolni:

„Találkoztunk már az utcán: —
Azt mondtad, hogy „ne egy krajcár . . .”
(Rongyos koldus, rongyos tolvaj . . .)
Te még most is olyan szép vagy . . .

Minden idege végig-végig borzadozott; visszaerőtette emlékezetét azokra a sötét, kapu mögé húzódó alakokra, akik nem tanulták még meg, hogyan kell az utcán koldulni, csak annyit mondanak: „uram” — „asszonyom”; — azt sem minden embernek, csak minden tizediknek, kibén bíznak, hogy nem fogja őket lenézni, elutasítani, nem mondja nekik, hogy dolgozhatnak még. Némelyiknek talán ősz haja is van már és fekete ruhája, amely kopott, rongyos és foltozott. Szerafin szokott nekik aprópénzt adni, ha megszólítják, de nem szokott rájuk nézni. Ezután, ah, ezután nem fog nekik adni semmit; mert nem fog merni előttük megállni, szeméit hozzájuk felemelni; hátha egyikben éppen órá ismerne.

Végre ott volt e kegyelemdőfés.

„Még nyflik a partokon a nefelejcs:
Gyűrűmet, óh kedvesem, el ne felejtsd!

— — — — —
Holt szíve felett nefelejcs fűve zöldül
Csak gyűrűs ujjá maradt ki a földből.

— — — — —
Nézd, gyűrűdet, kedvesem, visszaadom!
— Zeng táncterem; hallgat a pusztá vadon.”

Óh, ha tudta volna, aki e költeményeket szerző, minő

kegyetlenséget követett el egy nő iránt, aki neki nem vétett soha, mily irtóztató büntető ostort vett kezébe akkor!

Hiszen tudjuk jól, hogy e költeményeket nem írta Róbert, mert ő rég ott van, ahol mindnyájan megbocsátjuk egymásnak, amit vétettünk egymás ellen, s a mérhetlen kegyelmű úr mindnyájunknak azt, amit vétettünk őellene; és onnan senki bosszút állni vissza nem tér.

A névtelen költő bizonyosan nem gondolt Szerafinra; tán nem is tudott annak élményeiről semmit. Képzelem volt az; egy magába zárt pók szövevénye, ki gyűjtött mérgéből szivárványos selyemszálakat ereszt; vagy tán egy más ember életének szomorújátéka, mely történetesen hasonlított — talán nem is egyedül Szerafin történetéhez.

A dorgált nő tán nem is neje annak, aki írta; talán meg is halt már! Talán nem is született soha. Ki venné szorosán a keresést a költők ideáljai után?

Szerafin pedig valóban betege, igen nagy betege lett e költeményeknek. Utóbb már gyalog nem is mert kimenni az utcára, s ha találkozott néba, ami ez időben nem volt ritkaság, egy-egy olyan félig megszürkült, de azért egy kissé ismerős alakkal, amilyenről rémlik az embernek, hogy látta valahol, fényesebb körülmények között, oly félve húzódott előle kocsija mélyébe. Ha ez találna lenni!

Szegény asszony! Alszik az már.

— — — — —

Egy hideg októberi reggelen Béla sietve jött haza valamelyik törvényszéktől, ahol már napi munkát végzett, s igyekezett hazafelé.

— Hahó, fiú! Fel ne taszíts! — kiálta rá valami rekedt hang, s egy sajtáságos torzonborz alak félkézzel mellbe ragadta.

Béla meg volt lepetve a szokatlan megszólítás által. Rég ideje már, hogy őt „fiú”-nak nevezték, ahhoz is csak egy ember vett magának jogot. — Szemébe nézett az útját álló férfinak.

Nagyon elhanyagolt külsejű alak volt; haja és szakálla torzonborz, több közte már a fehér, mint a fekete szál; termete nehézkes és elterült, homloka barázdás, arcbőre rezes, mint aki erős italokkal vigasztalja magát. Azután minden ruha úgy állt rajta, mintha azt csak fogadásból hordaná, s normális időkben pőrén szokott volna járni. A csomóra hurkolt nyakkendő igen valószínűleg nem lehetett napok óta kioldva, sőt azt szétmetszés nélkül aligha lehetne is egyáltalában kioldani. Úgy tetszett, hogy most is vagy bor, vagy égett szesz, de valami erősen érzik rajta.

— No csak az kellene még, hogy te se ismerj rám! — dörögte fennhangon a szürke ember, hogy a járókelők megálltak a csodájára.

Erre azután Lávay Béla átölelte, nyakába borult, és megcsókolá.

— Pusztafi!

— No, bizony Pusztafi — szólta a torzonborz alak, keserűn nevetve. — No csak mégsem felejtetted el a nevemet. Látod, én rád ismertem.

— Nagyon megváltoztál.

— Meghíztam, ugye? Hja, a szegény rabok nagyon jól élnek.

— Nem, de megőszültél.

— Azt tudhattad. Nem tegnap óta vagyok kéjutasáson. Mondd ki igazán: nagyon rezes lett a pofám, amióta nem láttál.

— De jer hozzám, menjünk innen az utcáról!

— Hm. Minő megvetéssel beszélsz az utcáról! Könnyű neked. Eleget jártad. De énnekem tetszik az utca. Az emberek, akik jobbra-balra taszigálnak, a szép leányok, akik hátranézegetnek, s a nagy urak, akik rám se néznek. Ilyesmit nem élvez az ember ott, ahol én utaztam. De hát a mennykőbe is, azt ne gondold, hogy ezentúl a tömlőci élményeimmel foglak mulattatni, mint valami újonc mártír, akit hat hétre behoztak, s aztán már most minden disznótoron elmondja, hogy volt,

mint volt! Sebj. Jól van minden. Szép az élet. Hát vezess az odúdba, hol van.

Béla karjára ölelte rég látott barátját, ki oly büszke volt, hogy még vele sem tudatta soha, hol van. Ezért sok szemrehányást fog kapni majd, ha magukra lesznek.

És azt nagyon jól tette, hogy karjára fűzte, mert a nemes kedélyű férfi lábai nagyon bizonytalanok voltak annak az elhatározásában, hogy melyik kőre kell lépni, s életnézetei szerint az utca igen szép ugyan, de nagyon szűk.

Béla szomorodva nézett rá, míg hazáig elvezette. Mi lett belőled!?

Az került még sok dolgába, míg a lépcsőkön fölvihette. Azt állította Pusztafi, hogy a lábai meg vannak dagadva az átkozott levegőváltoztatás miatt.

— Ah, hiszen neked már úri szállásod van — szólt Pusztafi, midőn Béla szobájába bevezette. — Nem olyan, mint az a kertre nyíló, amiben legutoljára láttalak. Hanem azt szeretem, hogy tükör nincs a szobádban. Nem férfiszobába való. Mert tudod sok olyan pofa van a világon, amivel nem örömet találkoznám; azok között első helyen van a saját magamé. Kilenc éve, hogy tükörbe nem néztem. De megint csak magamról beszélek; ostoba beszéd. Hogy vagy te? Beszélj arról. Még mindig a mézeshetek?

— Még mindig.

— Azt tudtam. Afelől nem aggódtam. Ami csomót én kötöttem, az nem szakad el. Van-e sok „új nemzedék”?

— Egy szál az egész hadsereg.

— Fiúcska?

— Az, de nagyon fiatal még.

— No, annak én leszek a nevelője.

— Dajka kell annak még, nem nevelő.

— Azt mondanám rá, hogy „no hát leszek dajkája”. De magam is dajkaságon vagyok. Csupán tejjel élek. A jámbor kocsmáros a Kék macskánál a kiseddóvó dajkám.

Béla nem tudta, hogy könnyekre vagy nevetésre fakadjon-e?

Pusztafi határozott. Elkezdett hahotával kacagni, hogy a szék rengett alatta, s a szemei kiveresedtek bele; amiket aztán egy nagyon tarka selyemzsebkendővel megtörülgetett.

— Látod, milyen bolond az élet, édes fiam — szólt azután elkomolyodva, hogy Béla mozdulatlan arcát látta, kire a nevetés nemigen akart ragadni. — Add ide a kezedet, hadd álljak fel, mert elfáradtam.

Béla fölemelé őt a székből.

Odahajolt hozzá a költő, és fülébe súgta:

— Tegnap este óta a mai találkozásunk órájáig folyvást ittam. Hol bort, hol pálinkát.

— Az istenért, hisz így előled magadat.

— Te is azt hiszed?

— Komolyan aggódom.

— Lásd, ezt nekem már sokan mondták, akikről azt hiszem, hogy jó barátaim: „Ha így folytatod az ivást, egy év alatt meg kell halnod.”

— S te nem hittél nekik?

— Hisz éppen azért teszem, mert elhítem.

— Ah, te megadod magadat.

— Ne beszélj bolondokat fiú. „Megadod magadat?”

Látod, énnekem folyvást innom kell, hogy jó, csendes, alkalmas ember legyek. Belőlem az ital szelíd, tréfás embert csinál. Szükséges ez nagyon. Mert hogyha csak egy óranegyedre kijózanodnám egyszer egészen úgy, hogy minden érzésemnek, minden gondolatomnak ura volnék, akkor örülten kellene végigszaladgálnom az utcákon, s akit elől-utól találok, ismerőst, nem ismerőst, mint a veszett ló, rúgnom, harapnom, és kiállnom a piac közepére, és átkozódnom tele torokkal. — Jó szerencse hogy nem vagyok józan soha. Amint fel-felüti bennem a fejét egy emlék a múltból, hajrá! egy pohár bort a nyakába; ez aztán

elalszik. Majd meg a jövő posványából dugja ki egyszarvú fejét valami mítoszi remény szörnyalakja. — Bort a fejére! Bort, míg elmerül benne. Végre azután e jámbor, nyugalmas cilinderkalapos jelen vesz egyhangú zúgásával körül, mely máskor örültté tett volna. Bort, mindig csak bort reá! Míg úszom az árban, mint a bolond, vízbe esett ember, ki amíg él, mindig a víz fenekére megy le, de ha meghalt, akkor fenn tud úszni a víz színén.

— Az ember nemcsak magának tartozik az életével.

— Hát még kinek?

— Hazájának.

Pusztafi felkacagott, úgy hangzott a kacagása, mintha valami nagyon beteg ember köhögne egész erejéből.

— A hazájának? Hahahaha! Nem magyaráznád meg, kérlek, mi az? Város az, vagy vármegye? Vagy tán éppen egy egész helyhatósági terület? Gondold meg, hogy én a Vojvodinában születtem. Vagy szélesebb hazát értesz? Tán éppen az egész rhenusi szövetséget? Szűkebb hazámról beszélsz; vagy tágabb hazámról? Mert nem tudom, hogy melyiknek írtam alá az adóslevelet, hogy élni fogok érte.

Béla szomorúan fordult félre.

— No no, jó fiú, ne haragudjál meg olyan könnyen. Ne fordulj félre. Látod, tinektek többieknek igazatok van. Azt mondjátok, legyünk hangyák, hordjuk össze morzsánkint, amit a mennykő egyszerre szétzúzott, s beledzödtetek már a munkába; de én most estem le a felhőkből ide; olyan vagyok, mint aki egy évtizedet átaludt, s fölébredtében nem akarja elhinni, hogy más jelszavak igazgatják a napok történetét. Egy darab fölösleges eszköz vagyok a világon. Egy kőhajító gép a lőpor feltalálása után. Mit csináljak én itt tiveletek? Segítsek bélyeget ragasztani pörös okiratokra valamelyik prókátornál? Vagy nekiinduljak bús hazafiakkal együtt „Szózat”-ot énekelni ünnepélyes alkalmakon? vagy írjak megbolondult verseket szerelmes történetekről, meg épületes gyermekregé-

ket érettebb ifjúság számára? vagy tegyem magamat bolondnak, s vessek kilenc bukfcet, hogy mikor fejjel lefelé vagyok, elmondhassak egy kétértelmű élcet, mellyel a cenzúrárt rászedhetem? Írjak Kínáról, a holdról, meg Liliputtról allegóriákat, s magyarázzam magam mindenkinek, aki el nem találta, hogy mit értettem azok alatt? Vagy beálljak igavonó rabszolgának valamelyik lepedő hírlaphoz, s ott kapáljam az európai diplomácia tetteinek homokos, atkás, szikes krumpliföldjét?

— Nem. Azt egyiket sem szükség választanod.

— Hát mit?

— Kinevettél, mikor azt mondtam, hogy van hozzád joga a hazának. Tehát ha annak nincs, van nekem. Éljen nekem.

Pusztafi átölelte Bélát, és sokáig magához szorongatá, és könnyezett.

— Bolond fiú vagy te, Béla. Mindig is az voltál. Mindig mondtam. Hogy én teneked éljek? Teneked?

— Az pedig igen rendes dolog. Régi történet az már miközöttünk, hogy mikor egy darab kenyérünk volt, azt kétfelé törtük, megosztottuk. Csak folytatása lesz ez. Látod, én is úgy vagyok a világgal, mint te; sokat járok benne, de csak e négy fal között élek. Maradj itt nálunk. Lesz egy kis csendes szobád, ahol senki sem háborít, s akiket látni fogsz, mind régi, tűzpróbálta alakok: anyám, nőm és a kis Melchior.

— Nőd? — szólt Pusztafi, s arcát, mely már lágyulni kezdett, újra az elébbi gunyoros árnyék vonta be. Gondolt ilyesmit: „Majd én a te derék nőd nyakára ilyen iszákos cimborát engedek hozni, mint én!”

— Igen, nőm téged nagyon sokszor emleget. Hiszen alig van életünknek olyan korszaka, melyben te benne nem vagy. Ő igen fog örülni, ha nálunk maradsz, azt szívem szerint mondhatom.

— Tudod, pajtás — szólt Pusztafi elutasító göggel —, ti nem nekem való emberek vagytok. Nekem olyan emberek kellene, akik gyűlölnék, akik elhúzzák a székeiket, ha köz-

jük leülök, s bedugják a füleiket, mikor beszélek, s ha velem összevesztek, epelázt kapnak utána. Azok közé szeretek én járni, akik harapnak, s akiket én visszamarhatok! Akiket minden újabb találkozáskor mindig sárgább, mindig csereszánúbb pofával látok eléim jönni; akik vasvilla szemekkel néznek rám, s várják, hogy melyikünk bosszantja ki a világból a másikat. Ha öten-hatan rohannak rám, mint a csahos ebek, amik kígyót hajtottak fel, de nem mernek hozzákapni, az énnekem a gyönyörűség. Olyan gorombaságokat mondok nekik, hogy a szívem tágul bele. Nem tudom, üdvösség előíze-e az vagy kárhozaté; de az valami túlvilági multság! — — Tinálatok én első nap elmeztzeném a torkomat. Látni egy embert, aki becsületes, egy asszonyt, aki hű, egy jó barátot, aki szeret, egy sorsot, mely igazságos, egy háztájt, amely boldog . . . és aztán magamat, és körül a szürke világot . . . az engem megtébolýítana. Hagyj engem marakodni az emberekkel. Majd talán agyonütnek valahol. Ne félj, dehogj ütnek. Kikerül engem minden. Hiszen ellátogatok én hozzátok sokszor, mikor megtudom, hogy a feleséged a színpadon játszik, és te egyedül vagy. Mert tudod, a becsületes asszonyokat nem szeretem. Én csak olyannal állok szóba, akit meg lehet vetni. Aztán akkor majd elbeszélgetünk.

Egy tenger volt az, tele keserűséggel, melynek se partját, se fenekét nem találni!

Béla elbúsultan állt meg e szép rom előtt, melyet fölépíteni nem lehet többé. A művész, aki azt alkotta, maga se tudná azt tán újra kigondolni már.

— Azonban most adass innom; nono, félre ne érts. Ne bort adj innom; vizet. Még ma egy szépasszonynál kell látogatást tennem, s nem szeretném, ha a bor megérzenék rajtam.

— Te? Egy szépasszonyhoz készülsz?

— Igen, Fertőynéhez. Hisz neked is ismerősöd.

— Mi dolgod nála? — kérdé Béla csodálkozva.

— Hát, tudod, holni ostobaságokat írtam össze álnév alatt, amikre a jámbor lélek kétszáz aláírójt gyűjtött, azt meg kell neki köszönnöm.

— Te? Személyesen megköszönni, hogy műveidet megvették? Hová hagyott el büszkeséged?

— Büszkeség? — szólt Pusztafi cinikus gúnnyal. — Hát tenyésztik még ezt az állatot ez alatt a klíma alatt? Én azt hittem, hogy rég kivészett már annak a faja is, mint a mopszli-kutyáé. Hiszen ha egy quincunxnyi részecskéje a szemérmes büszkeségnek volna kiosztva milliomod dilúcióban e földön, minden férfinak lefátyolozott arccal kellene járni az utcán. Hát nem a legnagyobb potenciája-e az emberi szemtelenségnek az, hogy „mi” még élünk. Egyébiránt félre a szofisztikával. Titkot akartam előtted rejtegetni, s rajtavesztettem. Nem ez az oka, amiért Fertőynét fel kell keresnem.

— Hiába is mondanád, hogy ez az, mert nem hinném.

— Igazad van, én nem tudok megköszönni semmit. Ha van, van; ha nincs, nincs. Alios vidi ego ventos! Tizenhét krajcárja jár naponkint egy státusrabnak, s az rettenetes pénz. Egy szőnyegész Josefstadtban, ki együtt volt velem bezárva, volt az az ember, aki életemben megszégyenített, mert az még nyolc krajcárt otthon maradt családjának küldött belőle, ő maga kilencből hercegileg élt. De kérlek, tedd meg azt, hogy valahányszor rávisz a bűnöm, hogy a börtöni élvényeimről beszéljek, üss jól, de jól oldalba. Nekem úgy látszik, mintha rám is ragadt volna belőle valami, hogy a fogságomból anekdota-kapitálist csináljak, s a kamatjaiból éldegéljek. Tehát Szerafinról akartam szólni.

— Az ám.

— Az ám. Hidegvérű férj! Egy szépasszonyra azt mondja, hogy „az ám”. Hát biz én két rendbeli izenetet hoztam számára két férjétől.

— Két férjétől?

— No, a holttól meg az eleventől. Valahogy azt ne gondold, hogy spiritusokkal társalkodom, más, mint folyékony alakban.

— Tehát Róbert csakugyan meghalt?

— Meg biz az. Én temettem el. Római temetést adtam neki. Roguson. Nem volt más. A kozák meg a farkas üldözött. Halála óráján rám bízott egy izenetet, amit holmi aprólékos gátló körülmények miatt mindekkorig nem adhattam át. — A másik férjével pedig, az újabbikkal (no azt ugyan szépen belemártottad az enyvbe!) a régi szállásomon találkoztam. Oda hozták a derék embert éppen abba a szobába, ahonnan engem kilöktek. Én ráismertem, pedig csak egyszer láttam életemben. Hahaha! Furcsa alak volt szegény. Amióta kereset alatt van, nem festhette se szakállát, se bajuszát, ami azóta nőtt, fehér volt, úgy nézett ki vele, mint egy ausztráliai töviskes disznó, félig fehér, félig fekete tüskékkel. Én szépen likvidáltam neki mindazon szerzeményeimet, amik részint cserépedényekben, részint tapasztalásokban hét esztendei kurzus alatt sajátommá lettek. (Kérlek, üss oldalba, ha renommírozni találok.) Ő pedig viszont egész bizalommal elmondá előttem, milyen fatálisan megjárta veled. Már az igaz, hogy prózai egy fátum! Egy árkus papirosban kitörni az embernek a nyakát. Azt is elmondta, hogy Bárzsing barátja a vasúti szállítás alatt megszökött.

— Megszökött?

— Óh, bizonyos légy arról az egyről, hogy lesz még idő, amikor elő fog kerülni, mint a hazáért szenvedő emigráns, és ítélni fog nálánál kevésbé radikális patrioták felett. Őrá még nagy szerepek várnak itthon. Ráemlékezzél, ha majd egyszer nyakad a guillotine alá fog kerülni, hogy Bárzsing nyakaztat le, mint náladnál derekabb hazafi.

Pusztafi keserűen nevetett e szónál.

— Mennyiszer hallottam én ezt az embert deklamálni, s mennyiszer láttam szaladni; ahol valami kapni való volt,

mindig ott volt, s ahol aztán tenni kellett, azt mondta, hogy „szólj már te is”. Mindig talált elég barmot, aki higgyen neki, s elég lovat, aki elhordja a hátán. A szúnyog, aki teleszította magát vérrel, önzéssel vádolta a méhet, aki az utókor számára fárad. Cudar, hálátlan kor! Elfelejtessz mindent! A kart, mely küzdött, a szívet, mely szenvedett, a főt, mely megöszült; csak a nyelv marad előtted becses emlékbén, mely telelármázta füledet. Kérlek, Béla fiam, nem ütsz még oldalba?

— Csak folytasd.

— Dehogy folytatom. Nagyon szép az élet. A világ tökéletes. Hova kívánhatnék magamnak nagyobb szerencsét, mint hogy egy gazember izenetet küldjön tőlem a feleségének, aki par excellence szépasszony. „Szeretnek engemet az istenek; hogy az ördögbe ne szeretnének?”

Pusztafi számára behozták a vizet. Az egész üvegkorsóval kiitta.

— Így; látod, mármost még arra is emlékezem, hogy a két férj mit izent annak az egy asszonynak. Az egyik izenete nagyon rövid, mindössze ennyiből áll: „Violám; én már meghaltam, elfelejtethsz.” A másiké annál hosszabb. Ez ellenkezőleg éppen azon rimánkodik, nehogy el találja őt az asszony felejteni; hogy ezt meg azt küldjön neki, különösen mentül több pénzt, mert arra szükség van. Hogy honnan vegye, azt nem izente meg; pedig annyit kivehettem a beszédéből, hogy saját vagyonára holmi törvényes nazarénusok tették a kezeiket, s hogy a neje hozománya is erősen úszik; hanem hogy vannak régi jó barátai, — tudod, *jó barátai!* — Többek közt valami muszka herceg; az sokat tehetne érte. — Köztünk mondva, ha én asszony lennék, én is szerelmes tudnék lenni a muszkákba. Az nekem gusztusom. Így is bámulatom tárgyai, amióta Menysikov föltett kalappal ment a dívánba. De kérlek, üss oldalba, hogy ne politizáljak. Látod, milyen vén fecsegő lettem. — Úgy szaporítom a szót, mintha ívszámra fizetnének érte.

Bélának pedig azon a szomorú síron akadtak meg eszméi, amiről Pusztafi oly futólag beszélt.

— Tehát Róbert csakugyan meghalt?

— Meg, édes fiam. S ezóta a hamvában olyan szép őszi kökörtcsinek nyílnak, amilyenek csak nyílnak október vége felé. Majd egyszer, ha sok időd lesz, eljössz velem Erdélybe: felkeressük azt a mocsárt, rávezetlek a leégett fűzfára, s egy követ cepelünk oda, ahol derék bajtársunk nyugszik, s rávéssük a nevét.

— Szavadon foglak. Még e télen. Mikor fagyva van a mocsár, akkor könnyebb benne járni.

— Szegény fiú, utolsó szava az volt hozzám: „Bajtárs, gyűrűmet el ne felejtsd.” Én nem is felejtettem el; mindig ujjamon hordoztam azóta, mintha én lettem volna vele neki eljegyezve. Hej, pedig de sokszor lett volna alkalmam egy jó ital borért túladni rajta. A menyecskének még Aradról megírtam, hogy férje meghalt, s gyűrűje nálam van, de sohase jött érte, vagy meglehet, hogy nem kapta a levelem. Tán az a balga ordinánc, akire rábízta, előbb ment az elárult borok után, amik közt egy palack durrhigany is volt, mint a postára. Hiszen hallottál arról az esetről, mikor tömlöcöstül együtt a levegőbe repültem? De ihol van ni, már megint a börtöni élményeimről beszélek.

— Nem tudok róla semmit; kérlek mondd el.

— Nem mondok biz én egy szót se. Tréfa volt az egész, aztán el se hinnéd. Beszéljünk másról. Ugyebár eljössz velem Szerafinhoz?

— Nem megyek.

— Nem jössz?

— Oda nem megyek. Ezt a nőt kerülöm.

— Te is? Micsoda? Az én fiam a szabadság urában; és te is aláírod a zsarnok világ balítéletét? Hát mit vétett ez a nő? Azt, hogy ma ezt szerette, holnap meg amaszt? Hát véték az? Ha egy férfi egy esztendő alatt hétszer megváltoztatja hitét,

istenét, meggyőződéseit, az azért tisztességes ember, azzal kezét fogtok, annak keresitek a barátságát, azt megsüvegelitek; de ha egy asszony, akinek szívét az alkotó gyöngének teremté, hallgat a szerelem édes szavára, s hajlik erre, hajlik arra, amivel senkit se bántott; az becstelen a világ előtt! Mit tett? Rabolt? Nem. Ajándékot osztott. Gyilkolt? Nem: — boldogított. Ellenséggel cimborált? Nem: — meghódította azt. Hanem azért az ingatag nőhöz közelíteni szégyen! Elítéli a világ! Én csak azért is pártját fogom. S ha a világ köveket hajigál rá, én azokat visszahajigálom.

Bélára nagyon tréfásan hatott Pusztafinak ez indulatos kifakadása. Nevetett rajta.

— Ne mennydörögj, öreg, olyan nagyon. Eszem ágában sincs neked, hogy én Fertőynére csak annyi követ is hajtsak, amennyit egy hangya visszahozhat. Én nekiajándékozom az egész szép világot; azt teheti benne, amit akar. Érts meg világosan. Nekem számot kell *ittthon* adnom, hogy hol jártam.

Pusztafi homlokára ütött tenyerével.

— Óh, én amerikai bölény! Hogy ezt a magam eszével föl nem tudtam érní. Hogy az ilyen derék, becsületes ember, mint te, szükségképpen papucs kormány alatt van. Ne pirulj el, fiam, ne szégyellj a dolgodat. Ez az egy zsarnokság, amit tiszteletben kell tartani; amit csak azok gúnyolnak ki, akik irigykednek rá. Én is gúnyolnálak, ha nem ismerném bátorságodat, hogy te attól meg nem ijedsz. Mert nem Bayard és Cid énnekem a bátorság eszményképei, hanem az a férj, aki őszinte, derült homlokkal meg meri vallani, hogy „nem megyek, mert a feleségem . . .” Jer, hadd öleljelek meg.

Béla egy szóval sem tagadta az állapotot.

— Bajtárs: e biz úgy van. Mikor az ember fiatal, olyan nagy-nak látja a világot; azt hiszi, hogy az mind tele van az ő jó barátjaival, szeretőivel, tisztelőivel, alázatos szolgálóival, akiknek mind nincsen elébbvaló dolguk, mint az ő lábai számára egyengetni

az utat, őt magasztalni, karjaikon hordani, szerelmükkel boldogítani és a fejük fölé emelni. Lassankint aztán mind összébb szorul a világ; minden nap egy leckét veszünk; míg utoljára megtanuljuk, hogy az egész világ ez a négy fal, s ami benne egyedül a mienk: — *a nő, az anya és a gyermek*. És aki azt föl nem tudja fogni, hogy ez a *kicsiny* világ mégis egész világ — ám járja a bolondját.

— Rengeteg igazság, amit mondasz. Ha száz embertől kérdezem, hogy van, mindenik elkezdti előttem a világot szidni, de senki oly kegyetlen kritikát nem mondott ellene, mint te ezzel a szóval: „Boldognak érzem magamat *ittthon*.” Az emberek bosszankodva beszélnek arról, hogy nem szorulsz rájuk. A mérég eszi őket miatta. Ah, ha én őket így tudnám bosszantani!

— Tehetnéd. Foglald vissza *magadat*, és légy az, amije voltál e nemzetnek: csillaga.

— Lehullott az már. Csillagok csak az érdemes hivatalnokok gallérain divatoznak. Az én viselt dolgaimnak indexét készíti a sors. Testem, lelkem csak feloszlása elé megy. Amit írok, maró mérég; nem ének már az, csak rímes káromkodás. Mikor meg fogok halni, azt mondja rám minden ember: „Ugyan jól járt.” — De nem, nem. Ne legyünk igazságtalanok nemzetemhez. Pompásan fognak eltemetni. Mert hisz azt nem vehetem imádott fajomnak szemére, hogy ahol paradét lehet csapni, azt az alkalmat elszalasztaná. Hisz utoljára ez is egy nemzeti mulatság, ha az ember a poétáit fényesen eltemetheti. Lesz fáklya, kivont jurátuskard, cifra koporsó, babékoszorú, gyászfátyolos honleányok, és mind, akik kísérni fognak: fáklyavivők, honleányok, akadémikusok és poéták, szomorún fogják sutogni: „Ez is nagy ember volt, ugyan hamar agyonitta magát.” — Hahaha!

— Óh, kérlek, ne szólj, ne nevedd így.

— Nem, nem. Te ott fogsz lenni, és gondolni fogod magadban: „Ez az ember nem ilyen temetést szánt magá-

nak.” — Ugyan kérlek, adass még egy korsó vizet; nem látod, hogy még most is részeg vagyok?

Szegény öreg poéta! Részeg vagy te, részeg is maradsz te már mindhalálig; de nem a bortól, hanem attól a keserű pohártól, amit fenéig ki kelle innod!

— Tehát maradj itthon. Tájékára se jöjj annak a háznak, ahova én most megyek, odatalálok magamban is. Tudom, hol lakik a menyecske, éppen a kapuja előtt jöttem el, mikor azon kihajtatott. Majd elgázoltak a lovai. Az asszony-ság nagyot sikoltott, én pedig igen nyájasan köszöntem neki, mire ő hirtelen visszakapta a fejét. Valószínűleg meg lehetett ijedve attól, hogy a lovai elé kerültem. Megjegyeztem magamnak a házat és odatalálok. Ki van ugyan írva a kapu alatt, hogy „a koldulás és házalás tiltatik”, hanem azért tán csak nem dobnak ki. Bízom az inasának a protekciójában, akire ráismertem a bakon. Úgy hiszem, Vencelnek híják. Még Komáromban tanultam megismerni e magas ülésű férfiút, mikor látogatáson voltam náluk. Akkor nagy jót tettem vele, két huszas borralót adtam neki; és én úgy olvastam a regényekben, hogy az emberek a jótéteményeket meg szokták hálálni, s azokra hosszú idők múlva is megemlékeznek. Talán kieszközli, hogy úrnője színe elé juthassak.

Hahhahaha!

A FÉRJ JEGYGYŰRŰJE

Szerafinnak két nappal elébb rossz napja volt. Egész estig nem fogadott el senkit, este nem ment sehova, éjszaka bezárkózott, és reggelig fenn volt.

Mivel mulatta magát? Naplójával.

Egy új fejezet készült abban.

„Ma láttam őt! . . .

Mikor kocsim a kapun kigördült, ott állt előttem. A lovak szinte elgázolták.

Ő mosolygott és köszöntött.

A vér megfagyott ereimben.

Ez arc, e szemek, e tekintet! Ő volt az.

Az idő, a nyomor, a szenvedés sok vonást írtak arcára, ami azelőtt nem volt ott, de azért mégis lehetetlen magam előtt eltagadnom, hogy ráismertem.

Lelkem, mint a mentő szalmaszálhoz, kapaszkodik egy tétova eszméhez; úgy rémlik, mintha lett volna valaki a világon, aki *Róberthez hasonlított*, mintha én azt láttam volna; de emlékezetem elhagy; ezt talán csak álmodtam valamikor.

Hogy ismerhetne engemet valaki, akire én nem emlékezem?

Ő ismerős mosolygással üdvözölt. E mosolygásban volt valami démoni, valami pokoli keserű, ami a szíven keresztül metsz. Mintha mondta volna: „Ugyan jól jártál volna velem, ha most elgázoltatsz fényes hintóddal!”

Most is előttem áll az arca.

Ő az!

Tehát a halottak ilyen korán feltámadnak?

El fog jönni hozzám, bizonyosan.

Óh, csak én tudnék meghalni elébb; hogy játszanánk bújósdit egymással: „Mikor én ezen a világon kerestelek, akkor te a túlvilágon jártál; most te visszajöttél, most én megyek amoda át.”

Hogyan fogok előtte megállni? Mit fogok neki felelni, ha azt kérdi tőlem: Hogyan híják önt, asszonyom?

Mivel mentem magamat? Hogyan állom ki vádoló tekintetét?

Megöl.

Óh, bár tenné azt gyorsan, egyszerre, egy szembehúnyás alatt; de ne ölné meg szemrehányó tekintetével, e lassan emésztő tűzön.

De miért nem jó hát, ha rám talált, ha keresett? Mért várat magára? Mért kínoz azzal, hogy megmutatja magát, s aztán eltűnik?

Láthatja, hogy nem futok előle; nem menekülök; bevárom, mint az elítélt a hóhér bárdcsapását.

Kitaláltam.

Holnap születésem napja van. Holnap víg társaság jön nálam össze. Zajos ismerősök, akik a „szépasszony”-t üdvözölni jönnek.

Nem kerülhetem ki a fényt, a mulatságot, mert születésem napja az, amelyre hívatlanul jön minden vendég.

Ah, akkor ő is el fog jönni, hogy egy áldomást mondjon reám.

Mikor legvígabban fog szólni a zene, a kacaj, a pohárcsengés, akkor egy rekedt hang megszólal, melynek hidegétől elnémul minden vigalom:

„Éljen az a nő, aki leghűtlenebb volt!”

Hogy fog rábámulni minden ember! Hát ez a zord alak kicsoda?

Vagy nem fogja őt látni senki, csak én? Nem fog más előtt állani, csak az én rémült lelkem előtt, s nem fog előtte reszketni más, csak az én szívem és a gyertyák lobogó lángja, amik közt végigfuvallja őt a sírbolti szellő?

Óh, e kép irtózatossá lesz! És én nem bírok, nem akarok előle menekülni. Be akarom várni; egész közel akarom magamhoz várni, amíg hideg kezével kezemet megfogja. És azután elmenni vele.

Milyen örült eszméket írok itt le!

Hisz ő nem képzelt árny, hanem élő ember.

Nem egy halott, aki sírjából visszatér; csak egy kiszabadult rab, kit neje elfelejtett.

Azzal gúnyoltak, hogy halovány vagyok; óh, ezentúl a szégyen píra örökké tartó lesz arcomon; le nem törli azt onnan még a halál keze sem.

Elhagytam egy férjt, ki hős volt és szeretett, s kezemet nyújtám egy másnak, ki arcát és lelkét kendőzi.

Azt mondtam, hogy „meghalt az oroszlány, éljen a róka!” És azután „éljenek a majmok!”

És az nem volt igaz, és ezt nekem tudnom kellett volna.

Hogyan fog rajtam bosszút állani? — Meg nem bocsát; azt tőle nem várhatom, s annyira mégsem vethetett meg, hogy még csak rajtam bosszút állni se tartsa érdemesnek.

Valami azt sűgja, hogy holnap eljön.

Születésem napja lesz, üdvözölni fog.

Nagy társaság lesz nálam; látni fogja a világot, melyet magam körül teremték.

Ebbe a ragyogó, illatfűszeres, lepkearanyporos világba milyen jól fog illeni egy szürke, zilált hajú, kopott öltönyű alak és egy asszony, ki előtte térdre roskad, s megcsókolja a földet.

Holnap . . . holnap . . .”

Másnap Szerafin termeiben egyik ismerős a másiknak adta a kilincset. Siettek egymást megelőzni válogatott üdvkívánatokkal; hoztak ajándékokat, ünnepi emlékeket, aminőkkel az olyan ember szokta megörökíteni magát egy szépasszony szobájában, aki attól tart, hogy a szépasszony különben hamar el fog felejtkezni a nevérl.

Előkerültek olyan emberek is, akiket egy évben egyszer látott, vagy éppen csak színházi páholyából ismert. Ma nyitott tereme volt.

Eljött a herceg is, Olga és Feodora hercegasszonyokkal, akik még mindig unokahúgai.

Csak az az egy nem jött, akire várt.

Szerafin a vacsora idejéig háromszor is kiment az előszobába megkérdezni Venceltől, nem volt-e itt egy szürke, kuszált hajú, széles vállú férfi, kopott, fekete ruhában.

Nem mutatkozott.

Azt valahogy el ne utasítsák. Be kell vezetni a terembe.

Éjfélíg nem jelentkezett.

Hiszen éjfél éppen a hazajáró lelkek órája.

Pontban tizenkét órakor . . . Szerafin úgy összerezett, midőn az óra ütött, s az inas jött jelenteni: — no igen azt, hogy a *soupé* fel van tálalva.

A másik teremben süteményekkel, drága halakkal és sültekkkel megrakott asztal mellé települt le a vendégsereg.

Az asztalfőnél két személyre volt terítve; az egyik hely Szerafint illette.

Úgy került, hogy mellette azt a helyet senki sem foglalta el. A herceg bal felől ült le Szerafin mellé, a jobb felőli szék üresen maradt.

— Nagysád fázik? — kérdé Volozov.

— Hideg van — felelt Szerafin.

Az üres székre nézett, és összeborzadt. — Ez „őreá” vár.

Hasztalan volt a szomszédok jókedve, az ünnepélyes, az elmés, a szikrázó tóosztok, amikben a szép asszonynak hosszú

életet kívánnak, késő évekkkel, amikor már a mostani tósztmondók azt fogják róla beszélni, hogy hamis fogakat és kölcsönzött fürtöket visel, s nevetni fognak rajta; hasztalan a herceg nyájas suttogási, a pohárban habzó bor; — a szép-asszony csak az üres székek közellétét érzi.

Néha, midőn a herceggel beszélt, alattomban, félve, óvatosan hátratekintett, mintha azt hinné, hogy ezóta már talán ott ül.

Az pedig, mint mi tudjuk, ott ült ekkor valahol a „Kék macskában”, s tápláltatta magát az ő dajkája, a kocsmáros által; míg a másik, az *igazi*, kinn a zöld pusztaságban itta az ég harmatját, őszi kökőrcsin alakjában . . .

. . . . A vigalom aztán reggelig tartott.

A zaj, a tánc, a mámor, vége felé elűzték Szerafin aggodalmait. A dárídó hevélye szétszórta vízióit; mulatott, jókedve lett, táncolt, ivott, örült volt.

Mindenki azt mondá, hogy sohasem látta szeretetreméltóbbnak, mint ma.

— Ez szép nap volt — szólta a herceg, midőn reggel felé búcsúzni kezdett. — Ilyen derültnek régen láttam önt, szép asszony.

— Azt mondják az emberre ilyenkor, hogy „vesztit érzi”.

— Óh, az ilyen szép asszony nem veszhet el, mert mindjárt megtalálnák.

— Mit szólna ön hozzá herceg, ha holnap kérdezősködnék felőlem, s azt hallaná, hogy meghaltam?

— Nem hinném el addig, amíg öntől magától nem hallanám.

— Jó éjszakát.

Mikor az utolsó hintó is elrobogott az utolsó vendéggel, s alant becsukták a kaput, Szerafin még egyszer megkérdezte a vén komornyiktól, nem volt-e a leírt alak a házban, nem utasították-e el. Menjen, kérdezze meg a többi cselédektől, a kapustól.

Vencel elment tudakozódni, s visszajött azzal a bizonyossággal, hogy senki sem látott olyanforma embert.

Azzal Szerafin lefeküdt. Kifáradt idegei keresték az álmot.

Másnap borongós, hűvös idő volt. Talán említettük is már egyszer.

Szerafin a szokottnál korábban becsengeté komornyikját, hogy a kandallóba tüzet szítson, mert fázik.

Azután komornáját hívatta, és felöltöztött.

A legegyszerűbb ruhát vette magára, mintha útra vagy falura öltöznék, ahol az ember csak magának akar jó lenni.

Vencel komornyik az előszobában tisztogatta egy darab krétás posztóval a tegnapi lakomán használt ezüst kargyertyatartókat, s ujgijra volt vetkőzve.

Ma nem vártak vendégeket. Legalább úri vendégeket nem. Csengettek.

Ez vagy a posta lesz, vagy a pipereárus mamzellje. Időt engedett neki, hogy várákosszék, míg ő a frakkját felölti.

Az pedig, aki az ajtón kívül volt, éppen nem látszott azok közé tartozni, kik az egyik csengetéstől a másikig azon a mondaton törik a fejöket, amivel odabenn előadásukat akarják kezdeni, hanem most már kétszer-háromszor megrántotta a csengetyűt.

Vencel aztán törte magát felnyitni az ajtót.

A szürke torzonborz ember állt előtte.

— Biz úgy, öcsém, csak nyargalj, ha én csengetek, mert a kezemben talál maradni ennek a bolondságnak a fogantyúja.

— Mi tetszik? — kérde a komornyik félig mérgesen, félig elámultan.

— Bizony, fráter, nekem ezen az egész ostoba világon semmi se tetszik; hanem ha azt akarod megtudni, hogy miért jöttem, hát azt röviden elmondom. Itthon van az asszonyod?

Vencel egy kicsit apprehendálva csavarta félre a nyakát.

— Nono: azért ne dúzd fel az orrod, hogy „te”-nek szólítlak. Ez szokásom. Tegezz vissza; azt én szeretni fogom. Hát itthon van az úrnőd?

— Nem tudom — felelt gyanús tartózkodással a komornyik.

— No hát tudd meg. Mert attól függ, hogy meséljek-e aztán még neked többet is, vagy se.

— Mit tetszik akarni tőle?

— „Tőle” semmit; „vele” szinte semmit; hanem „hozzá” van valami mondanivalóm.

Vencel tetőtül talpig végignézte az alakot.

— Biz öcsém, én most jövök egy *bal parée*-ből, ahol ez a *kosztüm*. Azért ne sokat válogass bennem, hanem jelents be.

— Van uraságnak látogatójegye?

— Haha. Nincs bruder; — magam képviselem magamat.

— Tehát a nevét fogom kérni.

— Sohase kérd biz azt, mit nyernél vele. Te sem ismernél rám róla, meg az úrnőd sem. Csak annyit mondj neki, hogy itt van egy ember, akivel Komáromban találkozott, az hozott neki messze földről izenetet.

Vencel egy kétkedő pillantást vetett az asztalon levő ezüst gyertyatartókra, mintha nem tartaná tanácsosnak egyedül hagyni őket ilyen kinézésű alakkal; hanem eszében volt, hogy úrnője mennyit tudakozódott tegnap este óta ilyen alakú látogató felől; ezt mégis be kell jelenteni.

Amilyen gyanakodó pofával ment be a terem ajtaján, olyan mosolygóval tért vissza.

— Önagysága azt mondta, hogy csak egy percre tessék várni, míg öltözékét rendbe szedi. Addig tessék beszélni a terembe, és ott helyet foglalni.

Most már Vencel nagyon nyájas és forgolódó kezdett a furcsa vendég körül lenni; úrnőjén bizonyosan észrevette, hogy ez a csodabogár csakugyan érdekli őt.

— Nem tetszik levetni a felső kabátját?

— Az már tetszenék, mert meleg; de mivel egyúttal ez az alsó kabátom is, hát csak hagyd rajtam.

— De talán mégis a csizmáiról leverném *nagysádnak* ezt a port?

— Sohse bánts, öcsém. Porrá vagyok én válva egészen. Ne haragudjál a porra; magad is az fogsz lenni. Ki tudja, hátha nagyapád pora ez a csizmámon? Ne üsd.

Most már a vén szolga is kezdett valamit érezni abból a borzadályból, ami úrnőjét megreszketteti, ha ez alakra gondol, aki azt mondja, hogy porrá vált már egészen, s nem engedi ruháiról leveretni a port. Hozzá tartozandó az.

— Tessék besétálni a terembe.

Pusztafi belépett a teremajtón; a teremben még akkor nem volt senki.

Ráért körütekinteni.

Selyemszönyeg a falakon, selyemfüggöny az ablakokon. Körös-körül minden selyem.

Pusztafi úgy gyűlölte a selymet! Mindenkit, aki selyemben járt; azt az egész régiót, mely a közönséges emberek osztályán felül és „alul”, selymet visel. Sohasem tűrte azt öltönybélésnek, hanem ha selyemhez juthatott, azt viselte kapcának és zsebkendőnek, a legalacsonyabb szolgálatra; azt hitte: ezáltal megalázza azt.

Rosszul érezte magát itt a pillangó lakásában, aki csupa selyem között él.

A mellékajtó nyílt, s kilépett rajta a halvány aszszony.

Alig bírta reszketését eltitkolni; alig merte szemeit fölemelni az előtte álló kopott, zilált alakra. Pedig valami úgy kényszeríté, hogy hozzá lépcsőről lépésre közelebb menjen, hogy sok év óta elváltozott arcában keresse az ismerős vonásokat, és kimondja azt a nevet, mely szívén akar kitörni, ha ajka zárva tartja, s melyet ha kimondott, akkor meg kell halnia.

És mikor aztán egészen közel volt hozzá, hova a delejes iszonyat vonta, akkor a szürke alak eléje nyújtá kezét, két ujjja között valami csillogót tartva, és megszólalt:

— Szép nagysád, én e gyűrűt hozom kegyednek vissza.

Szerafin meglátta az opálgyűrűt a belenőtt fekete kereszttel a kíséző alak kezében; két kezével arca elé kapott: „Róbert!” rebegett, s azzal félrehajtá fejét, és összeroskadt.

Pusztafi azt hitte, hogy az elájulás elég színpadi rutinnal van adva; fölemelte a tisztelt hölgyet, s egy karszékbe segíté ülni. És azután ő maga eléje állt, és elmondá neki röviden:

— Asszonyom, én nem vagyok Róbert, nem jövök reklamálni. Hasonlítottunk ugyan egymáshoz egy kicsit valaha; de most már éppen nem hasonlítunk. Én megvénültem, ő pedig fiatal maradt: mert meghalt. Engem bízott meg e hír tudtul adásával, s hitelesség végett átadta jeggyűrűfijét. Azt ide leteszem az asztalra, majd ha fel tetszik ébredni, itt megtalálja. Tovább pedig nem kívánván alkalmatlankodni, magamat egész tisztelettel ajánlom.

A hölgy feje halványan csüggött a szék támláján alá, hanem Pusztafi abban a hitben volt, hogy az elájult nők szokták azt hallani, amit körülöttük beszélnek.

És ezzel végezve küldetését, meghajtotta magát, és kiment az ajtón.

A vén komornyik az ajtón hallgatózott, de olyan csendesen végeztek odabenn, hogy semmit sem tudhatott meg.

— Bruder — monda neki a kilépő költő —, hívd össze az asszonyod fehércselédeit, s mondjad nekik, hogy hozzanak illatos ecetet, repülő sőt, mert úgy látszik, hogy őnagysága elájult. Azt képzelte a jó teremtés, hogy én vagyok megholt első férje. Pedig bizony mondom neked, olyan jó por az már, mint az, amit a csizmámról le akartál verni. — Isten áldjon.

Azzal eltávozott.

- Délután az utcán találkozott Melchiorral.
- Csodálatos esetről jövök — monda a kis doktor —, most tartottunk orvosi tanácskozást Fertőyné asszonynál.
 - Tán beteg a szépasszony?
 - Nem beteg. Egy perccel azután, hogy te nála voltál látogatáson — agyszélhűdésben meghalt.
 - Kár érte; — jó előfizető-gyűjtő volt.

UTÓHANG

Ha valamely munkámhoz, úgy bizonyára a *Politikai divatok*-hoz szükséges a felvilágosító végszó.

Valószínűleg föltűnik az olvasónak az a sok hézag, ami e regény folyamatán elárulja magát. A történet, mely egy irányban megindul, egyszerre csak más irányt vesz; az elbeszélés ott, ahol legérdekesebbnek ígérkezik, hirtelen letörik, s új fejezetbe csap át. Köztudomású tényeken átugrik a mese, s lesz belőle *mese*, ahol lehetne igaz történet: érdekesebb a költött dolgoknál. A jellemek széles alapon vannak megkezdve, s erre az alapra alig van valami fölépítve. A nagy, dicsőségteljes harcból, mely a szereplő alakok tisztító tűzét képezte, semmi sem jut érvényre, csak a végkatasztrófa; az is csak allegóriákban, amiknek a sorai között kell keresni a komoly valót; a historiai háttér pedig egészen elvész, a korrajz elhalványul, az előadás hangulatában a hazafias lendület kerültetik.

Ennek a magyarázata az, hogy én ezt a regényt akkor kezdtem el megírni, amikor az új alkotmányos korszak (1861-ben) azt a csalóka reményt költötte fel, hogy az elmúlt szabadság újra életre kel hazánkban. Főszabadult a politikai szöszék és a sajtó.

Régi óhajtásom volt olyan nagyobb regényt írni, mely a szabadságharcot tünteti vissza. Még ekkor élénken emlékeztem a 48/49-iki világra; minden nagy és apró, tragikus és komikus alakja a dicsőséggel és rémekkel teljes korszaknak

ott élt, ott kísértett a lelkemben; és én elég naiv voltam azt hinni, hogy ezt mind föl lehet már támasztani a hamuból, a ködből.

Mire aztán elkészültem a regénnyel, akkorra vége lett az alkotmányos korszaknak. Jött az átokterhelt Schmerling-éra. Százszorta rosszabb a Bach-korszaknál; mert „ez” egy becsületes abszolútizmus volt, mely kimondta az őszinte jelszót, amihez tartjuk magunkat: „Zahlen und's Maul halten”; de Schmerlingék egy hazudott alkotmányosság színe alatt követtek el rajtunk erőszakot, s ha Bach kormányozni ránk küldte a németeket és a katonákat, azok tisztességes idegenek voltak, akikkel lehetett beszélni, ha németül tudtunk; de Schmerling ránk eresztette azokat a hazánkfiait, akik gyűlöltek bennünket (mert gyűlölni a magyart csak a magyar tudja igazán). Azok aztán azonfölül, hogy mortifikáltak bennünket, még gúnyt is űztek belőlünk: úgy hogy a katonai törvényszék valóságos oltalom volt ránk nézve az adminisztratív közegek dühöngése ellenében.

Hát természetes, hogy ennek az én regényemnek ebben a korszakban nem akadt kiadója. *Pesti Napló*, *Magyar Sajtó* szerkesztői kidobtak regényemmel együtt az ajtón, mikor belepillantottak. „Hisz ez a forradalomban játszik!” Voltak kiadóim, akiknek szintén bemutattam. „Van önnek két bőre, hogy az egyiket le engedheti magáról húzatni?”

A regény ott penészedett a fiókomban.

Egyszer aztán a magyarországi ellenzék megemberelte magát, vezérférfiai elhatározták, hogy egy sajtóorgánumot hoznak létre, mely nézeteiket képviselje. Engem bíztak meg a szerkesztőséggel. Én adtam az új lapnak a *Hon* nevet. Magam jártam utána Bécsben az udvari kancelláriánál, hogy az engedély megadassék rá. Gróf Forgách Antal első kértemre megadta az engedélyt. Én siettem az írásommal fel Budára gróf Pálffy Mórichoz, bejelenteni, hogy van passzusom az új lap kiadásához.

— Híj, barátom — mondta a helytartó —, az még nem elég, hogy a kancellár beleegyezett; még én is itt vagyok. Önnek elébb reverzálist kell adni magáról, hogy lapjában a *kormányt pártolni* fogja.

— Kérem: itt van már a zsebemben a reverzális. Tudtam, hogy ez is szükséges.

Az volt pedig ebben a reverzálisban, hogy én kötelezem magamat a magas kormányt *minden a házára nézve üdvös* intézkedéseiben teljes erőmmel támogatni.

A kormányzó nagyon csóválta a fejét: „*a házára nézve üdvös*”.

— Hallja, barátom, maga nagyon ravasz ember. Hát csak írjon újságot. De vigyázzon a pennájára, hogy valami ki ne cseppenjen belőle.

Az új lap szerkesztősége nagy hamar megalakult, régi, kipróbált ellenzéki politikusokból és új szabadelvű tehetségek-ből. Újévre oly nagy előfizető közönség gyűlt össze melléje, mely annak fennállását biztosítani látszott; azonfölül voltak előkelő, nagybirtokú támogatói: azok között első rendben Almássy Pál (a debreceni országgyűlés volt elnöke, ki már egy halálítéletet tartogatott az emlékei között).

Most azután módomban volt a *Politikai divatok*-at a közönség elé hozni a saját újságomban.

Folyt a munka akadálytalanul valami hat hétig.

Ekkor egy új munkatárs kocogtatott be hozzánk.

Egyike a legelőkelőbb magyar főuraknak; vagyonban gazdag, műveltségben alapos, testben, lélekben fiatal: gróf Zichy Nándor.

Egy terjedelmes, jól kidolgozott memorandumot hozott, melyben mély szakavatottsággal voltak kimutatva a politikai hibák, melyek Schmerling rendszerét Magyarországon kivihetlenné teszik, s erőszakos keresztülvitel esetén Magyarországot és Ausztriát teljesen tönkretennék. Különösen nemzetgazdászati tekintetben volt ez fényesen megvilágítva.

Zichy Nándor elébb a *Pesti Naplót* kínálta meg ezzel az emlékirattal, de Kemény Zsigmondnak nem volt kedve a fejét az oroszlan torkába bedugni; akkor aztán énhozzám hozta a cikket. Én közöltem azt barátaimmal; nagyon tetszett nekik. Szerző beleegyezésével valami keveset módosítottam rajta. (A módosítás *szelídítés* volt a kifejezésekben; szerző igen erősen bánt el az uralkodó politikai rendszer vezérférfiaival.) A memorandum egy számban jelent meg. Roppant szenzációt idézett elő az olvasóközönség táborában.

Két nap múlva azonban egy jó barátom, kinek összeköttetései voltak a helytartóságnál, azzal a jó hírrel lepett meg, hogy „Pálffy Móric dühös ránk a Zichy Nándor gróf cikke miatt, s kiadta a parancsot, hogy katonai törvényszék elé kell bennünket állítani, s mindkettőnket háromhavi börtönre elítélni.” (Schmerling alatt az volt a politikai divat, hogy a szerzőn kívül még a szerkesztőt is becsukják.)

Én egy nagy plaidoyerre készültem, melyben napnál fényesebben bebizonyítottam, hogy gróf Zichy Nándornak tökéletes igaza van.

Ezt a védbeszédet (ékes német nyelven) elő is adám a katonai törvényszék előtt, mely állt egy ezredesből, egy őrnagyból, egy századosból, egy főhadnagyból, egy alhadnagyból, egy őrmesterből, egy káplárból, egy frájterből és egy közbakából.

Ily szakértő bíróság előtt lehetetlennek hittem, hogy argumentumaim meggyőző hatást ne eszközöljenek.

Annál nagyobb volt aztán a meglepetésem, mikor az auditor kihirdette az *egyhangúlag* hozott ítéletet.

„*Egy esztendei tömlőc, nehéz vasban.*”

— Mi a kakukk? — mondám én az auditornak —, hisz a helytartó csak három hónapi fogságot kért ránk kiméretni.

— *Das übrige ist für die schöne Verteidigung!* — mondá nevetve az auditor major.

Azonkívül ezer forint bírság.

A bírságot lefizette Zichy Nándor; de a börtönt bizony együtt kellett leülnünk.

S a legszebb az volt az egész ítéletben, hogy nem sajtóvétségért lettünk ám elítélve; nem valami politikai büntetért, hanem *közcsendháborításért*. Tehát gróf Zichy Nándor és Jókai Mór elmehetnek vele dicsekedni, hogy ifjú korukban együtt hajigáltak be ablakokat és gázlámpákat a Kerepesi úton, amiért egy esztendei börtönre lettek elítélve, s fizettek ezer forintot az összetört üvegekért. Így lett az megmagyarázva — a morva cserepárnak, a mi törvénybíránknak.

És én azért mégis maradok a főttebbi állításom mellett, hogy a katonai kormányzat valóságos oltalom volt ránk, szegény szabadelvű hírlapírókra nézve, az adminisztratív tyranokkal szemben.

Először is a katonák megtették azt a kitűnő tréfát, hogy nem érték be azzal, hogy minket elítéltek közcsendháborítás miatt ellenzéki cikkünkért, hanem aztán elfogták a kormány által szubvencionált schmerlingiánus lapok szerkesztőit is, akik *minket, védtelen ellenfeleket*, megtámadtak; azokat is elítélték, becsukatták: „közcsendháborításért”. Aki csak vezércikket írt, akár a kormánypolitika mellett, akár ellene, az mind közcsendháborító volt, mind becsukták. Pokoli humor volt ez!

A börtönben pedig a katonák oly emberségesen bántak velünk, elítéltekké, ahogy csak magyar vendégszerető gazda bánhat a vendégével, szó sem volt „harminchárom fontos vasról, kezére lábára”. Pompásan éltünk, soha életemben több szabadságom nem volt, mint fogságomban, egész nap látogatókat fogadtam, este kimentem vacsorálni a Sváb-hegyre, a porkolábot is elvittem magammal. Térparancsnokunk, a jó Haymerle, kívül-belül valóságos mintaképe volt egy magyar vicispánnak.

Én egy héttel elébb kezdtem meg a fogságot, mint Zichy Nándor. Aminek ez volt az oka: ugyanazon a napon, amelyen Zichy Nándor a kegyetlen ítélet folytán megfoszta-

tott a nemességétől (amire Deák Ferenc azt az élcet csinálta, hogy jelenben nagy Magyarországon a leggazdagabb *paraszt* Zicsi [sic] Nándor), ugyanazon a napon ajándékozott meg egy minden titulusoknál méltóságosabb címmel, az „*apa*” címével. Akkor született az első gyermeke. Fiatal, ideális szép neje gyermekágyban feküdt. A helytartó megengedte az apának, hogy egy hétig, amíg a neje a veszélyen túl lesz, otthon maradhasson.

Mikor aztán az egy hét leteltével ő is *bekerült*, a derék Haymerle azonnal feljött hozzánk (két egymással szomszéd szobában laktunk) egész udvariassággal felajánlani, hogy bárminő kívánságai lesznek a fogoly úrnak, azokat készséggel teljesíteni fogja.

(Nekem például megengedte, hogy a faragó szerszámaimat fölhozzam a börtönbe; ott faragtam ki a feleségem mellszobrát fából.)

Zichy Nándor azt az egyetlen kívánságát nyilvánította a térparancsnok előtt, hogy engedtessek meg neki minden nap a börtönből kimehetni *hajnali misére* a templomba.

A jó Haymerle azt mondta, hogy erre az egyre nincs instrukciója a hadügyminisztériumtól; de majd kérdést fog intézni az iránt Bécsbe.

Megadták-e Bécsből e kegyes óhajtására az engedélyt az én mélyen tisztelt fogolytársamnak, azt nem tudom; mert énnekem *őfelsége* legmagasabb kegyével elengedte a hátralevő fogházbüntetésemet, s Zichy Nándornak is csak az otthon töltött héttel kellett tovább szenvedni nálamnál. Úgy látom, hogy a nemességét is visszakapta. Hanem az ezer forintot nem adták vissza; az ott maradt csendháborítás által okozott károk megtérítésére.

Hát ez idáig egész humorisztikus történet volt; de most következik a szomorú része — rám nézve.

Amint engemet elítéltek fogságra, az én lapomnak a publikuma úgy széjjelszaladt, hogy a második évnegyedre

fele sem jött vissza. Megijedtek a tisztelt hazafiak, hogy odavész az öt forint, ha én ott rekedek; talán attól is tartottak, hogy most már a prenumeránsokra kerül a sor; azokat is rendre fűzik rabszíjakra közcsendháborítás miatt. Most már veszteséggel folytattam a lapkiadást. A regényemért sem kaptam semmi honoráriumot. Ellenben megvolt velem az a kegyetlen mulatságom, hogy a cenzor minden lépten-nyomon lefoglalta a lapot a Tárcában folyó regény miatt; nekem aztán egyre-másra törülnöm, másítanom kellett benne; kihagynom ívszámra azokat a részleteket, amik a szabadságharcra vonatkoztak, amik hőseimnek a jellemét kiemelték, megszökni a legjobb gondolataimtól, üresen hagynom az összekötő epizódok helyét. Soha még regényírónak keservesebb vajúdása nem volt a munkájával, mint nekem ezzel az elbeszéléssel. Irigyletem a muszka íróknak a sorsát. Így készült, foltokra szaggatva, újra összefoltozva a *Politikai divatok*.

A hírlapom közönsége pedig egyre apadt. Írni sem mert már bele senki a neve alatt. Egyszer aztán lapom főpártolóját, Almássy Pált is elfogták, állítólagos összeesküvés miatt. Erre a többi pártoló hívek is itt hagyták a fővárost.

Azért még folytattam a lapot s vele együtt a regényt. Volt egy kis örökségem a szüleim után, az egy Magyar utcai házban feküdt. A házat eladtam, az örökségemet ráköltöttem a lapra, folyvást bízva a haza sorsának jobbra fordultában. De ez csak nem következett be. Aztán adósságra folytattam a lapot. Mikor aztán már a nyomdai hitelem is teljesen ki volt merítve, mikor a nyomdászom nem akart tovább kontóra nyomtatni, az előtt a kényszerűség előtt álltam, hogy a lapot megszüntessem. Megegyeztem Keménnyel, hogy a még hátralevő egy hónapra a Hon előfizetőit a Pesti Naplóval fogja kielégíteni. Barátaim mind becegyeztek az elhatározásomba. Minden embernek ínsége volt. A búza ára leszállt két forintra (olvasd: 2 forintra o. é.). Amely nap reggel megegyeztem Keménnyel, másnap kellett volna aláírnunk a szer-

zódést, aznap este kaptam egy táviratot Zichy Nándortól: „Lapodat meg ne szüntesd, holnap reggel nálad leszek.” Már nyolc óraker ott volt. Rövid volt a találkozásunk.

— Ámbár lapod politikáját nem osztom, pártodhoz nem tartozom, mégis nem engedhetem, hogy ez a lap megszűnjék: mennyi összegre van szükséged, hogy azt folytathasd?

Mondtam neki valami összeget.

Szó nélkül kezembe adta; nem várta, hogy megköszönjem: eltávozott

Én aztán folytattam a lapot, a jövő évnegyedben az előfizetők újból felsereglettek, nyomdászom vállalkozott az együtt kiadásra, s attól fogva a *Hon* virágzásnak indult.

Ezt az adatot kötelességemnek tartottam az emlékezetnek átadni.

Ilyen viszonyok között, ilyen kedélyhangulat mellett jött létre a *Politikai divatok* című regényem.

JEGYZETEK

R Ö V I D Í T É S E K

Ék	Életképek
eml.	említett
H, Hon	A Hon
HhM	Jókai Mór hátrahagyott művei. 1—10. k. Bp. 1912.
It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	a jelen kritikai kiadás
Jókai-jubileum	A Jókai-jubileum és a Nemzeti díszkiadás története. Bp. 1898.
kezd.	kezdetű
Megj.	Megjelent
Mikszáth krk	Mikszáth Kálmán összes művei kritikai kiadása.
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 1—100. k. Bp. 1894—98. — Politikai divatok: 17. k. 1894. 454 l.
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
sh.	sajtóhiba
VU	Vasárnapi Ujság

[szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései

A regények és novelláskötetek lapszámaikat — hacsak külön nem jeleztük — mindig az NK-ból idéztük. Kivételt tettünk — nagyon természetesen — azokkal a művekkel, amelyek a kritikai sorozatunkban már megjelentek.

KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK

Kézirat nincs. Az Utóhang kéziratának elejét Révai Mór János (*Írók, könyvek, kiadók*. I. k. Bp. 1920. 185.) másolatban közli.

Megjelent a Honban 1863. jan. 1-től okt. 29-ig III folytatásban az alábbi részletezés szerint:

1. jan. 1. (1. sz. 2.) a *Mendemonda* c. fejezet elejétől az „Ez elhatározás elég rejtélyes” kezd. mondatig.
jan. 3. (2. sz. 2.) Az eml. mondatról a „— Hozta isten!” kezd. szakaszig.
3. jan. 4. (3. sz. 2.) Az eml. mondatról az „— Áh! Hát versíró?” kezd. szakaszig.
4. jan. 6. (4. sz. 2.) Az eml. mondatról az „— Önnek erős képzelme van” kezd. mondatig.
5. jan. 9. (6. sz. 2.) Az eml. mondatról „Róbert mennyre-földre esküdött” kezd. mondatig.
6. jan. 11. (8. sz. 2.) Az eml. mondatról a fejezet végéig.
7. jan. 14. (10. sz. 2.) Az *Aki nem megy, de menettetik* c. fejezet elejétől a „— Van; ki kell elégíteni a szerelmet” kezd. szakaszig.
8. jan. 15. (11. sz. 2–3.) Az eml. mondatról a „Béla hüledezve tekintte barátjára” kezd. mondatig.
9. jan. 17. (13. sz. 2.) Az eml. mondatról „Az öreg asszonyosság pedig nem értett semmiféle élcet” kezd. mondatig.
10. jan. 18. (14. sz. 2.) Az eml. mondatról az „E pillanatban a kutyák ugatni kezdtek” kezd. mondatig.
11. jan. 20. (15. sz. 2.) Az eml. mondatról az „— Ezer milliom bocsánatot kérek” kezd. mondatig.
12. jan. 21. (16. sz. 2.) Az eml. mondatról az *A szív, mely szikrát ad az ütésre* c. fejezetben levő „Bárzsing úr abban a nézetben volt” kezd. mondatig.
13. jan. 22. (17. sz. 2.) Az eml. mondatról a „— Jöjjön csak, jöjjön kedves Bárzsing” kezd. szakaszig.
14. jan. 23. (18. sz. 2–3.) Az eml. mondatról a „— Tehát uraim, fogjunk hozzá” kezd. szakaszig.

15. jan. 25. (20. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
16. jan. 28. (22. sz. 2–3.) Az *ünnepély* c. fejezet.
17. febr. 1. (26. sz. 2.) A *víz alatt* c. fejezet elejétől az „Amint a gyaloghíd korhadt mestergerendája kettéroppannt” kezd. mondatig.
18. febr. 4. (27. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
19. febr. 6. (29. sz. 2–3.) Az *Aki a sorsot kényszeríti* c. fejezet elejétől a „Pusztafi egy percig gondolkozott” kezd. mondatig.
20. febr. 10. (32. sz. 2.) Az eml. mondattól „A színház tömve volt már” kezd. mondatig.
21. febr. 13. (35. sz. 2.) Az eml. mondattól az *Új élet* c. fejezetben levő „– Ráérsz-e velem jönni?” kezd. szakaszig.
22. febr. 14. (36. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
23. febr. 15. (37. sz. 2.) Az *Egy város a várban* c. fejezet elejétől a „Bárzsing úr pedig csörtetett a vár” kezd. mondatig.
24. febr. 18. (39. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Bárzsing úr eltűnt a térről” kezd. mondatig.
25. febr. 20. (41. sz. 2.) Az eml. mondattól „A várban és városban erre a napra nem következett éjszaka” kezd. szakaszig.
26. febr. 21. (42. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
27. febr. 24. (44. sz. 2.) A *Háztartás igen szűk körülmények között* c. fejezet elejétől a „Hírt hallani a távollevők felől” kezd. mondatig.
28. febr. 25. (45. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Lávayné megszorította Szerafin kezét” kezd. szakaszig.
29. febr. 27. (47. sz. 2.) Az eml. mondattól a „– Mit kíván ön nekem mondani” kezd. mondatig.
30. febr. 28. (48. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
31. márc. 4. (51. sz. 2.) A *Mire jó egy sánta ember?* c. fejezet elejétől az „Egyszer összetalálkozott Bárzsing Debrecenben egy régi ismerősével” kezd. szakaszig.
32. márc. 5. (52. sz. 2.) Az eml. szakasztól a „Bárzsing utána nézett” kezd. mondatig.
33. márc. 6. (53. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Vacsorálni átment Melchior” kezd. mondatig.
34. márc. 8. (55. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
35. márc. 12. (58. sz. 2.) A *vén csont* c. fejezet elejétől a „Mikor a bevonulási zaj” kezd. mondatig.
36. márc. 13. (59. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Szerafin tréfásan tartá” kezd. mondatig.
37. márc. 14. (60. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
38. márc. 19. (64. sz. 2.) A *végzet kezdete s a kezdemek vége* c. fejezet elejétől „A visszatérő kozák csapat” kezd. mondatig.

39. márc. 20. (65. sz. 2.) Az eml. mondattól az „Igen. Tűz kapható volt és nem messze” kezd. szakaszig.
40. márc. 21. (66. sz. 2.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
41. márc. 22. (67. sz. 2.) A *feleség* c. fejezet elejétől az „Egy könnyű szekerke állt” kezd. mondatig.
42. márc. 24. (68. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Tehát közelít azon ellenség” kezd. mondatig.
43. márc. 25. (69. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Béla megmenekülése” kezd. mondatig.
44. márc. 27. (70. sz. 2.) Az eml. mondattól a *Drága vércseppek* c. fejezetben levő „Nyolcadnapra vehette le Judit” kezd. mondatig.
45. márc. 30. (72. sz. 2.) Az eml. mondattól az „— Okosan gondolta.” kezd. szakaszig.
46. márc. 31. (73. sz. 2.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
47. ápr. 1. (74. sz. 2.) A „*muszáj*” c. fejezet elejétől a „Judit örömeiben magánkívül szorítá meg” kezd. mondatig.
48. ápr. 2. (75. sz. 2.) Az eml. mondattól „A szél és a hullám ragadta” kezd. mondatig.
49. ápr. 4. (77. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Hogyne lett volna András gazdának kardja?” kezd. szakaszig.
50. ápr. 5. (78. sz. 2.) Az eml. szakasztól „Judit minden véréet fejébe érzé” kezd. szakaszig.
51. ápr. 8. (79. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
52. ápr. 12. (83. sz. 2.) A *Rossz végzet* c. fejezet elejétől „A farkasok számba sem látszottak venni” kezd. mondatig.
53. ápr. 18. (88. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Pedig nem jó semminek” kezd. mondatig.
54. ápr. 19. (89. sz. 2.) Az eml. mondattól *A két halott* c. fejezetben levő „Még holtan is szeret és félt” kezd. mondatig.
55. ápr. 21. (90. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Mint a galvánütés, úgy futotta be” kezd. mondatig.
56. ápr. 22. (91. sz. 2—3.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
57. ápr. 26. (95. sz. 2.) A *Szerafin* c. fejezet elejétől az „Aki látott már ilyen ágyúlöréseket” kezd. mondatig.
58. ápr. 29. (97. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
59. ápr. 30. (98. sz. 2—3.) A *Kié volt hát az a gyűrű?* c. fejezet elejétől a „Vencel is jó éjt kívánt” kezd. szakaszig.
60. máj. 2. (100. sz. 2.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
61. máj. 7. (104. sz. 2.) A *Hogyan fogott Kolbay őrnagy törököt?* c. fejezet elejétől a „Kolbay még arra sem akart várni” kezd. mondatig.

62. máj. 9. (106. sz. 2.) Az eml. mondattól „Az öregurat annyira kivette ez a váratlan ríposzt” kezd. mondatig.
63. máj. 10. (107. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
64. máj. 16. (111. sz. 2.) Az *Egy ember, aki nem az, ami* c. fejezet elejétől „A megszólított szoborrá merevült” kezd. mondatig.
65. máj. 20. (114. sz. 2–3.) Az eml. mondattól a „— Tehát csakugyan nincs itt más” kezd. mondatig.
66. máj. 21. (115. sz. 2–3.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
67. máj. 28. (120. sz. 2.) *Az, ami játék, és az, ami nem játék* c. fejezet elejétől a „Hát odabenn mi játékot adnak?” kezd. szakaszig.
68. máj. 29. (121. sz. 2.) Az eml. szakasztól „Az pedig, kinek álomképe ez egész játék alatt” kezd. mondatig.
69. máj. 30. (122. sz. 2.) Az eml. mondattól az „És az igen jó gondolat volt” kezd. mondatig.
70. máj. 31. (123. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
71. jún. 6. (127. sz. 2–3.) A *Napló azokról, amik nem történtek* c. fejezet elejétől a „Sokáig kerülgettem ezt a rémet” kezd. szakaszig.
72. jún. 9. (129. sz. 2.) Az eml. szakasztól a „Mintha a cári palotában lettünk volna” kezd. szakaszig.
73. jún. 10. (130. sz. 2.) Az eml. szakasztól a „Fertőy borzadva tette le neje naplóját” kezd. szakaszig.
74. jún. 12. (132. sz. 2.) Az eml. szakasztól a *Több, mint vétek, mert hiba* c. fejezetben levő „Fertőy némán bólinta rá” kezd. mondatig.
75. jún. 14. (134. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
76. jún. 20. (139. sz. 2.) A *kelepce* c. fejezet elejétől a „— Hát ezt mi szél hozta most ide?” kezd. szakaszig.
77. jún. 24. (142. sz. 2.) Az eml. szakasztól „Azzal ment egyenesen be a városba” kezd. szakaszig.
78. jún. 25. (143. sz. 2.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
79. jún. 26. (144. sz. 2.) A *felvert vad* c. fejezet elejétől az „Egyedül Melchior, a fiatal orvos volt” kezd. mondatig.
80. jún. 27. (145. sz. 2.) Az eml. mondattól az „E szavaknál az öreg asszonyság” kezd. mondatig.
81. jún. 28. (146. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
82. júl. 3. (149. sz. 2.) A *verembe esett vadász.* c. fejezet elejétől a „Fertőy egyedül maradt” kezd. mondatig.
83. júl. 5. (151. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Béla vállat vonított” kezd. szakaszig.
84. júl. 7. (152. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
85. júl. 17. (161. sz. 2.) A *Politikai divatok* c. fejezet elejétől az „Első nap találkozik vele” kezd. mondatig.

86. aug. 22. (190. sz. 2.) Az eml. mondattól a „– Különben magam sem bánom” kezd. mondatig.
87. aug. 26. (193. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Bárzsing szédelgett a nem várt” kezd. mondatig.
88. szept. 5. (202. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Judit arca elsápadt” kezd. mondatig.
89. szept. 11. (206. sz. 2.) Az eml. mondattól *A sápadt asszony* c. fejezetben levő „Másnap Dombay Elemér meglátogatta” kezd. mondatig.
90. szept. 12. (207. sz. 2.) Az eml. mondattól az „Egy szép szüreti nap” kezd. mondatig.
91. szept. 15. (209. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Szerafin önkénytelenül bocsátkozék” kezd. mondatig.
92. szept. 17. (211. sz. 2.) Az eml. mondattól az „A kínai laktól kitörő” kezd. mondatig.
93. szept. 20. (214. sz. 2.) Az eml. mondattól „A mulató társaság odalenn volt” kezd. szakaszig.
94. szept. 23. (216. sz. 2.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
95. szept. 24. (217. sz. 2.) *A table moving korszak* c. fejezet elejétől az „Ezalatt elkészült a kávé” kezd. szakaszig.
96. szept. 27. (220. sz. 2.) Az eml. szakasztól a „Judit valamit akart felhozni” kezd. mondatig.
97. szept. 29. (221. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
98. okt. 7. (228. sz. 2.) *A két öreg* c. fejezet elejétől a „Szerafin nagyon meg lehetett lepve” kezd. szakaszig.
99. okt. 10. (231. sz. 2.) Az eml. szakasztól a „– Szerafin húgom –” kezd. mondatig.
100. okt. 11. (232. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
101. okt. 13. (233. sz. 2.) *A számadás napja* c. fejezet elejétől „A boldog emlékü megyeház gyűlésterme” kezd. mondatig.
102. okt. 15. (235. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Mikor Béla a törvényszéket elhagyta” kezd. mondatig.
103. okt. 16. (236. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Forrott minden csepp vére” kezd. szakaszig.
104. okt. 17. (237. sz. 2.) Az eml. szakasztól a fejezet végéig.
105. okt. 20. (239. sz. 2–3.) *A kélsértet* c. fejezet elejétől a „Szerafin tovább olvasott” kezd. mondatig.
106. okt. 21. (240. sz. 2.) Az eml. mondattól az „Egy hideg októberi reggelen” kezd. mondatig.
107. okt. 22. (241. sz. 2.) Az eml. mondattól „– Az ember nemcsak magának tartozik” kezd. mondatig.
108. okt. 24. (243. sz. 2.) Az eml. mondattól a „Pusztafi számára behozták” kezd. mondatig.

109. okt. 27. (245. sz. 2.) Az eml. mondattól a fejezet végéig.
 110. okt. 28. (246. sz. 2–3.) *A férj jeggyűrüje* c. fejezet elejétől a „Másnap borongós, hűvös idő volt” kezd. szakaszig.
 111. okt. 29. (247. sz. 2.) Az eml. szakasztól a regény végéig.

Az *Előhang* megjelent a regény összes köteteiben, továbbá önállóan a következő helyeken:

1. Magyar Sajtó 1862. aug. 31. 200. sz. 799.
2. Gombostű 1862. szept. 6. 72. sz. 2279. — a következő megjegyzéssel: „Jókai Mór legújabb regényéhez, havonként két füzetben jelen meg s összesen tizenkét füzetből álland, s melynek előfizetési ára 6 frt. következő előszót csatol!”
3. Jókai Mór: *Írói arcképek*. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Bisztray Gyula. Bp. 1955. 90–91.

Az *Utóhang* megjelent az NK-ban és az időrendben utána kiadott kötetekben, valamint az alábbi helyeken:

1. Pesti Hírlap 1894. dec. 5. 339. sz. 5.
2. Jókai és Zichy gróf. Két „közszendhárító”. Magyar Estilap 1894. dec. 5. 222. sz. 4. [kivonat]
3. Nemzet 1894. dec. 6.
4. Aradi Közlöny 1894. dec. 6. 282. sz. 1–4.
5. Kolozsvár 1894. dec. 6. 280. sz. 1–2.
6. Borsodmegyei Lapok (Miskolc) 1894. dec. 7. 98. sz. 1. — 1894. dec. 14. 100. sz. 1–2.
7. Magyar Hírlap 1904. máj. 6. 126. sz. 6–7.
8. Jókai Mór: *Írói arcképek*. Bp. 1955. 91–96. (Vö.: Politikai divatok JKK)

KÖTETKIADÁSOK

- I. a) *Politikai divatok*. 1–4. k. Pest 1. k. 1862. 2–4. k. 1863. Szerző saját kiadása. 1. k. 193 l.; 2. k. 170 l.; 3. k. 185 l.; 4. k. 150 l.
- b) Pest 1863.
Címlapkiadás.
- II. 1–3. k. Pest 1874. Franklin 1. k. 290 l.; 2. k. 242 l.; 3. k. |Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás 84–85.|
- III. a) Bp. 1894. Révai Testvérek 454 l. |Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 17. k.|
Ugyanez a kiadás megjelent teljesen azonos, finomabb papírra nyomott „amateur diszkiadás”-ként és nagy 8° alakban, Nemzeti díszkiadás elnevezéssel.
- b) 1903. [A sorozat megjelölése nélkül.]
Címlapkiadás.

- c) 1905.
Címlapkiadás.
 - d) 1905. [Jókai Mór válogatott munkái negyven kötetben.]
Címlapkiadás.
 - e) 1908.
Címlapkiadás.
 - f) 1913.
Címlapkiadás.
- IV. Bp. 1895. Franklin. 582 l.
- V. a) 1–3. k. 4. kiad. Bp. 1905. Franklin. 1. k. 208 l.; 2. k. 183 l.;
3. k. 192 l.
- b) 5. kiad. 1907.
Címlapkiadás.
 - c) 6. kiad. 1907.
Címlapkiadás.
 - d) 7. kiad. 1910.
Címlapkiadás.
 - e) 8. kiad. 1913.
Címlapkiadás.
- VI. a) Bp. 1926. Franklin—Révai 364 l. [Jókai Mór művei.
Centenárium kiadás 12.]
- b) (é. n.)
Címlapkiadás.
 - c) 1948.
Címlapkiadás.
- VII. Győry Vilmos rajzaival, Kónya Judit utószavával. Bp. 1958.
Szépirodalmi könyvkiadó 488 l. [Jókai Mór válogatott művei.]

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

Német

1. Andere Zeiten, andere Menschen. Roman von Maurus Jókai.
Neues Feuer Lloyd. 1869. jun. 2. Nr. 2. 1. p. — 1869. dec. 25.
Nr. 175. 2. p. — a következő megjegyzéssel: „Dieser Roman,
erschien im Original unter dem Titel: ‚Politikai divatok‘
jedoch der Titel nicht gut ins Deutsche übersetzbar, fand der
Verfasser es für angezeigt, demselben in den Spalten unseres
Blattes unter diesem, dem Inhalte angepaßten Neuem zu
veröffentlichen.”
2. a) Andere Zeiten, andere Menschen. Roman von Maurus
Jókai. Otto Janke. Berlin 1869. 308 p.
- b) ua. Berlin 1873.
- c) ua. Berlin 1883.

Lengyel

1. Inne czasy, inni ludzie. 1–4. vol., Transl. A. Callier. Warszawa 1879. Przegląd Tygodniowy 1. vol. 176 p.; 2. vol. 149 p.; 3. vol. 157 p.; 4. vol. 128 p.
2. Inne czasy, inni ludzie. 2. Ned. 1–3 vol. Warszawa 1927. E. Wende 1. vol. 166 p.; 2. vol. 162 p.; 3. vol. 178 p. [Jan Slaski: *Jókai lengyelül*. Ford. Süteő Imre. Világ-irodalmi Figyelő 1958. 1. sz. 52, 55. — vö. *Hirharang*. Magyar Polgár 1879. febr. 8. 32. sz. 3.]

Dán

Andre Tider, andre Mennesker. Frederiksborg. 1877. L. Jordan. [vö. Leffler Béla: *Magyar írók dán nyelven*. It 1914. 215.]

Svéd

Andra Tider, andra seder. Roman fran magarska frihetskriget 1848 af Maurus Jókai. 1–2 vol. Öfversättning af Karl Hemgren. Stockholm 1881. Albert Bonnier Förlag. 1. vol. 240 p.; 2. vol. 215 p. *Cseh*

Jednou a na vcky Prága 1884. [?] [l. Gál János: *Jókai élete és írói jelleme*. Berlin 1925. 287.]

Politické módy. Transl. G. N. Mayerhoffer. Praha 1926. Fr. Borovy. 493 p. | Romány a povídky rada 1. n. 15. |

Orosz

Drugoje vremja, drugije uravii. Schmidt. Szentpétervár 1884, 1885. [l.: Gál János i. m. 292.]

SZÍNPADI FELDOLGOZÁSOK

A Miskolci Nemzeti Színház 1925. febr. 17-én, a Jókai-centenárium prelúdiumaként mutatta be Sassy Csabának a *Jókai Tardonán c. „színjátékát“*, mely a *Politikai divatok c.* regény és Jókai visszaemlékezései nyomán két képből álló dramatizált jelenetben eleveníti fel az író szabadságharc utáni bujdosásait. (L. Miskolci Napló 1925. febr. 19. 40. sz. 2–3.)

A felszabadulás után Háry Gyula *Szabadság, szerelem* címen operettnek dolgozta fel a regényt. Az Esti Budapest 1954-ben közölte a hírt, hogy Gáspár Margit kezdeményezésére Háry fog „lelkes, sokszínű, mély lírai hangokat is érintő hazafias daljátékot” készíteni a *Politikai divatokból*, Huszka Jenő zenéjére a Fővárosi Operettszínház számára. (Háry Gyula: *Lesz-e színdarab a Politikai divatokból?* Esti Budapest 1954. okt. 2. 233. sz. *Irodalmi melléklet*. 2.) Az operett tartalma:

„1848 március 15-én kezdődik a darab. Ezen a napon lesz (épp úgy, mint a regényben is) színésznővé Hargitay Judit. Ugyanezen a

napon (és ez már időbeli sűrítés a regényhez képest) határozzák el Béla és Judit azonnali házasságukat. Ugyanekkor (újabb sűrítés) kerülnek végleges ellentétbe Fertőyvel és Bárzsinggal, a végrendelet ügyében. A darab középészét Judit hőstette fogja elfoglalni, amellyel magát Lávay Bélának maszkfrozva a kapituláló Komáromban menlevelet szerez férjének.”

A felszabadulás 10. évfordulóján, 1955. ápr. 4-én mutatta be a daljátékot az Operettszínház (Gáti Károly: *Szabadság, szerelem. Látogatás Huszka Jenőnél*. Színház és Mozi 1955. ápr. 1. 13. sz. 9.) Hargitay Juditot Petress Zsuzsa, Lávay Bélát pedig Hadics László alakította. Egy héttel később a Színház és Mozi (csp) kézjegyű kritikusa üdvözölte a művet:

„Háy Gyula átdolgozása arra törekedett, hogy a szélesen hőmpölygő és viszonylag kevés drámai mozzanatot adó elbeszélés hősi-drámai clemeit építse a darabba. Megtartotta a történet hőseit, a szabadságharcos Lávay Bélát és bátor hitvesét Juditot, a cselszövő Fertőyt és Bárzsingot, akik egyszerre vadásznak a gazdag örökségre és rebellisekre, s új, a műfaj követelményeihez illeszkedő figurákat alkotott, például Erzsók, Judit szobaleánya, pontosabban: Thália szolgálója, vagy Orkán, a színész személyében. A színpad, a zenés színpad törvényeihez képest persze a történet egyszerűbb, a regénybelinél világosabb szövéssé, áttekinthetőbb, kerekébb – és naivabb.” (*Szabadság, szerelem. Színház és Mozi* 1955. ápr. 8. 14. sz. 16–17.)

A darab 1955. december elsejéig volt műsoron.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

„Régi óhajtasom volt olyan nagyobb regényt írni, mely a szabadságharcot tünteti vissza” — írja Jókai 1894-ben a *Politikai divatok*hoz fűzött *Utóhangban*, majd így folytatja: „Még ekkor [1861—1862-ben] élenken emlékeztem a 48/49-iki világra; minden nagy és apró, tragikus és komikus alakja a dicsőséggel és rémekkel teljes korszaknak ott élt, ott kísértett a lelkemben, és én elég naiv voltam azt hinni, hogy ezt mind föl lehet már támasztani a hamuból, a ködből.” (*Politikai divatok* JKK 471—72.)

E megjegyzésben kimondatlanul is benne lappang, hogy Bach rémuralma idején nem is gondolhatott Jókai a szabadságharc és forradalom írói ábrázolására. A *Csataképek* novelláival és az *Egy bujdosó naplója* c. visszaemlékezéscével már 1850-ben felidézte ugyan a dicső napok emlékét, de 1850 októberétől kezdve nem dolgozott szabadságharcos témákon. A hallgatás okát Jókai életrajzírói nem vizsgálták, s lényegében úgy vélték, hogy azért került a szabadságharcos témákat, mert általában nem volt kívánatos, hogy az írók 1848-ról emlékezzenek meg.

Pedig az írók és olvasók vonzódtak a korszerű témákhoz; élenken bizonyítja ezt a *Hölgyfutár* 1850. aug. 26-i számának élen megjelent szerkesztői felszólítás:

„T. dolgozótársainkat **ismételve**, és általánosb siker kedvéért most már **nyilvánosan** is kérjük, hogy beküldendő munkáikban minden **célzást a haza politikai állapotára, viszonyaira** szigoruan kerülni méltóztassanak. **Nagy Ignác.**“ (47. sz. 187. vö. Szinnyei Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban*. Bp. 1939. 255.)

Igaz, még ezután is feltűnnek makacs ellenállók, a Történeti Naptár 1851-es évfolyama például tele van háborús, szabadságharcos történetekkel (l. Szinnyei Ferenc i. m. 256.), de mint politikai témák, ezek is fokozatosan fogynak. Jókai is csak Buda ostromának megrajzolásával kísérletezik egy álspanyol novellában (*A szökevény*) — (Szinnyei i. m. 250.), majd 1858-ban *Az utolsó budai 'basa* c. elbeszélésében Budavár XVII. századi felszabadításának megrázó rajzában az 1849-es budai

ostrom emlékét idézi. (L. Szekeres László : *Utószó*. Megj. Jókai Mór: *A cigánybáró. Az utolsó budai basa*. Kincses könyvek. Szövetkezeti kiadó. Bp. 1959. 222–23.) Tény azonban, hogy a szabadságharc nyílt bemutatását mintegy tíz éven át kerüli.

1899-ben az *Emlékek a magyar szabadságharcról* c. visszaemlékezésének egyik lapalji jegyzetében említi, hogy 1851-ben már ki is nyomtatták egy kötetét, mely a szabadságharc emlékeivel foglalkozott, mégsem került az olvasók elé: „... megírtam én az emlékeimet még 1851-ben; ki is nyomtatott belőlük Heckenast tizenöt ívet, de Prottmann úr lefoglaltatta az egészet, s betapostatta papírmásének. Gyerekjátékokat öntöttek belőle.” (HhM 5. k. 37.) Hat évvel korábban az *Egy magyar nábobhoz* írt előszavában (*A „Magyar Nábob” megköltése*) nevek nélkül említi meg, hogy az államhatalom tilalma miatt „a kiadóm tizenöt ív kész munkámat, ami a 48/49-es időkről szólt, szépen betapostatta papírmásének”. (*Egy magyar nábob* JKK. 2. k. 259–60.)

Igaz, Jókai emlékezéseit nem lehet szó szerint elfogadnunk, mégis az esetek többségében nem légből kapottak azok a megjegyzései sem, amelyeknek ugyancsak érződnek írójuk mindent „megszépsítő” képzeletének nyomai. Visszaemlékezéseiben mindig van valami reális, de még ezt is óvatosan kell felhasználnunk, mert ha Jókaira hagyatkozunk csupán, sohasem sikerül megkülönböztetnünk a valót a fantázia termékeitől. Az cseminények után csaknem fél évszázaddal keletkezett most idézett visszaemlékezésének is megvan a tényleges alapja. Két olyan Jókai levelet is találtunk, amely azt bizonyítja, hogy névre szóló felszólítással tiltották el a szabadságharcos témák feldolgozásától. 1851. ápr. 14-én a következőket írja anyjának, kinek viszonylag részletesen be szokott számolni írói tevékenységéről:

„A mult hetekben a politzia megtöltötte ezentúl forradalmi tárgyakról írom, amikről már különben sem írtam October óta, hanem azért két kötetnyi hasonló tárgyú művem *Sírkövek* cím alatt, ami régebben be volt nyujtva, ugyanakkor megengedték kiadni. Most egy *Emléksorok 1848–1849-ből* című munkám van vizsgálat alatt. Ezzel már nem tudom mi fog történni?” (OSZK Fol Hung 2261. 181.)

Nem kétséges, hogy a levélben említett művek egyike (minden bizonnyal az utóbbi) lehetett, amelyek nyomását Heckenast már meg is kezdte. Néhány hónap múlva Kőváry Lászlóhoz írt Jókai levelet, melyet az Erdélyi Múzeum levéltára őriz, s melyben szintén arról számol be, hogy személyre szóló tilalom miatt nem ír kedvenc témájáról:

„Dózsát üdvözlöm s sajnálkozva tudatom vele: hogy a rendőrigazgatóság betiltásánál fogva Május óta semmiféle tárgyat sem szabad a forradalom korszakából költői kidolgozásul felvennie; ez ugyan csak nekem szólt személyesen, de úgy hiszem, hogy másra nézve sem

tesznek kivételt; más egyebet szívesen veszek tőle". (Pest 1851. júl. 16. Megj. Erdélyi Múzeum. 1931. 1-3. sz. 14.)

Pedig Jókai igyekezett elkerülni a szabadságharc utáni politikai vitákat. Károly bátyjához 1850. júl. 26-án írt levele bizonyítja, hogy mennyire „vigyázott magára”:

„Kedves bátyám.

Bajom, hála Istennek nincs. Feljelenteni magamat nem volt semmi okom, magamat szépen meghúzva, meglehetősen nyilvánosságban élek itt, nem sokat törődnek velem, s úgy hiszem ezentúl is békében hagynak. A most küzdő pártok eléggé el vagynak foglalva egymással, hogy magamforma embereket észre se vegyenek, s én iparkodom magamat mindeniktől távol tartani. Csak akkor, ha elég vigyázatlan volnék, vagy az egyikhez vagy a másikhoz szegődni, várhatnám az ellenfél boszúját, így mindegyik azt hiszi, hogy valaha még hasznomat veheti, a Bachianusok plane azt hírelleik, hogy lapjaikba írok, én azonban amint ovakodtam eddig, ovakodni fogok ezután is magamat bárkinek is fölládozandó eszközévé odavetni. Sapienti pauca. Átláthatod ebből: hogy amint egyfelől életem, úgy másfelől becsületem sem forog semmi veszélyben, s hogy egyiket sem tettem a másikért kockára.

Édes anyám kezeit csókolom. Családodat szívesen üdvözlöm, téged csókolva vagyok szerető testvéred M." (Petőfi Irodalmi Múzeum. V. lev. 223. vö. HhM 6. k. 7.)

Az egész Jókai család joggal tartott attól, hogy a fiatal író — óvatossága ellenére is — még évek múltán is felelősségre vonják 1848—49-es hírlapírói munkásságáért. 1852. aug. 28-án írt levelében első között értesíti édesanyját, hogy a forradalom alatti magatartását nem fogják bűnéül felróni:

„Én most nagy tehertől szabadultam meg, hivatalosan ki lévén mondva, hogy az 1848-ki dolgokért többé senkit sem fognak élővenni; eddig bizony minden nap volt okom félni, hogy megszólítanak." (OSZK Uo.)

A rendőrség azonban az általános amnesztia után is figyelemmel kísérte Jókai tevékenységét. Még 1852. szept. 5-én is azt írja anyjának, hogy sokat zaklatják irodalmi-politikai munkássága miatt: „... nekem pedig épen e napokban annyi bajom akadt a politzára benyújtott mindenféle műveim végett, hogy egy órára sem szabadulhatok hazulról; nekem ez a szántóföldem, s vigyáznom kell, hogy el ne verje a vetésemet a jég, s ha magam utána látok, mégis csak könnyebben eligazíthatom a dolgot." (OSZK Uo. 191.)

Jókai nem ír semmit a forradalmi napokról, 1853. jan. 22-én mégis feljelentik a „Méltóságos Cs. Kir. Főispányi Úr"-on keresztül Albrecht főhercegnek, Magyarország akkori kormányzójának, „mivel

Jókai mindekkor sem tisztította magát abból a nevezetes bűnből ki, melyet a forradalom alatt el követni nem iszonyodott, és hogy bűnét megbánva láttatna resipiscálni, sőt vétkét mind untalan tetézni láttatván nagyobbakkal, egész élete oda mutat: hogy ő Istent nem esmér, nem gondolván abbeli parancsával az Istenségnek: hogy nincs hatalom, ha nem Istentől. De alig szükséges e dolgokhoz többet adni, hogy ő, Jókai olyan mesterséghez fogott ezennel is, melybe paterikus létere a publikumot reá szedhesse, hogy az ő principiumai egyedül kapósak, mint voltak a forradalomnak folyamatja alatt."

Azzal vádolták a névtelen feljelentők (Borbély Álmos több nemes társának nevében) „Jókai Móric színészt”, hogy a színházban kabátzsebéből egy plakát és kilenc 1848–49-ből való újság esett ki. A haditörvényszék bizonyíték hiányában felmentette, de később is állandó „rendőri megfigyelés alatt” tartotta Jókait. Takáts Sándor szerint „Jókainak a katonai bíróság elé állítása — bár ártatlannak bizonyult — egy ideig megakadályozta abban, hogy lapot indítson. Gyanúba keverték őt a rendőrség, katonaság; a Bach korszak vezetői előtt.” (Takáts Sándor: *Jókai politikai pályafutása*. Megj. Jókai Mór *...és... beszédei*. Bp. [1930] c. kötet bevezetőjeként 46–49. — vö. Takáts Sándor: *Jókai börtönbüntetése*. Budapesti Hírlap 1930. júl. 29. 170. sz. 1–2.)

★

1861-ben, az alkotmányos reménykedések idején kezdett hozzá Jókai az addig eltiltott szabadságharcos témák feldolgozásához. Először rövidebb közleményeket írt (a VU-ban jan. 20 és febr. 17 között *Életem legszomorúbb napja* címen; az Üstökösben jan. 12 és febr. 23 között *Visszaemlékezések 1849-re* címen), majd elérkezettnek látta az időt a szabadságharcra foglalkozó első regényének, a *Politikai divatok*-nak megírására. 1862 vége felé először a cenzúra, majd 1863 tavaszán a hadbírósg ítélete figyelmeztette Jókait, hogy az engedékenység ideje lejárt, s 1848 szellemét idézni lényegében ezután is tilos. Jókai a saját bőrén tapasztalhatta, hogy — részben a mű, részben a szerző szempontjából — mennyi veszélyt rejt a szabadságharc írói feldolgozása.

A Jókai monográfiák és a *Politikai divatok*ról szóló cikkek mindmáig pontatlanul, ellentmondásokkal és tárgyi tévedésekkel tárgyalják a regény keletkezésének körülményeit.

A Budapesti Hírlap 1894. dec. 6-án a *Jókai és Zichy Nándor gróf* c. cikkben azt írja, hogy a „regény először 1861-ben jelent meg A Hon regénycsarnokában”. (357. sz. 7.)

Szinyci József bibliográfiája szerint 1862-ben négy kötetben jelent meg a *Politikai divatok*, majd a következő évben, 1863-ban közölték a Hon hasábjain. Ezek szerint tehát az a különös eszt állt elő,

hogy a kötetes megjelentetés megelőzte volna a folytatásos hírlapi közlést. (Jókai-jubileum 164–65.)

Névy László szerint a regényt 1864-ben adták ki. (*Jókai Mór. Ötvenéves írói jubileumára*. Bp. 1894. 37.) Szabó László bibliográfiai összefoglalójában csak annyit jelez, hogy a *Politikai divatok* 1862-ben a Honban jelent meg először. (*Jókai élete és művei*. Bp. 1904. 279.)

Mikszáth Kálmán azt említi, hogy a *Politikai divatok*at 1863-ban a Hon kezdte közölni. (Mikszáth krk 19. k. 34.) Zsigmond Ferenc szerint a regény a Honban jelent meg először 1862-ben. (*Jókai*. Bp. 1924. 184.) A centenáriumi kiadásban a címlap hátulján az áll, hogy a *Politikai divatok* 1862-ben jelent meg a Honban, s kötetben is 1862-ben adták ki. Nagy Sándor szerint 1862-ben jelent meg a regény. (*Jókai*. Brassó 1925. 14.) Gál János azt írja, hogy 1863-ban a Hon közli a regényt, de azt nem említi, hogy kötetben mikor adták ki. (*Jókai élete és írói jelleme*. Berlin 1925. 62–63.) A Magyar Irodalmi Lexikon (Szerkesztette: Ványi Ferenc, Dézsi Lajos és Pintér Jenő. Bp. 1926. 661.) adatai szerint a *Politikai divatok* 1862-ben jelent meg a Hon hasábjain. „Könyvalakban ugyanebben az évben négy kötetben Ráth Mór” adta ki. Pintér Jenő irodalomtörténete, Várdai Béla (*Jókai Mór Petőfi Sándorról*. Bp. é. n. 6.) és Hankiss János (*Jókai a nagy magyar regényíró*. Bp. 1938. 68.) szerint a *Politikai divatok* első megjelenésének ideje: 1864. Újabbán Bisztray Gyula a Jókai Mór: *Írói arcképek* (Bp. 1955.) c. kiadvány jegyzetei között említi, hogy a regény „először A Hon 1862. évfolyamában jelent meg; könyvalakban is ugyanazon évben”. (315.) Valamivel óvatosabban, de lényegében ezt mondja a Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent *Politikai divatok* c. regény (Bp. 1958.) *Utószavában* valószínűleg a sajtó alá rendező Kónya Judit is: „A Hon című napilap folytatásokban közölte. A regény könyvalakban először 1862-ben jelent meg.” (465.)

E megjegyzésekhez előljáróban feltétlenül hozzá kell fűznünk, hogy a Hon nem közölhette 1862-ben vagy korábban a regényt (maga a napilap csak 1863-ban indult meg), s 1863-ban már elkészült a négy-kötetes első kiadás is. A felsorolt szerzőket az juttatta tévútra, hogy Jókai kései visszaemlékezéseit hűsége sen elfogadták. Írónk emlékezetből írt bizonytalan adatait a *Hétköznapok* és a *Szomorú napok* c. regény keletkezéséről is kritika nélkül vették át életírói.

Az *Utóhangban* leírja Jókai, hogy miután a Pesti Napló és a Magyar Sajtó nem fogadták el közlésre e munkáját, megindította a Hont, hogy legyen helye, ahol közölheti a regényt. „Most azután — folytatja a továbbiakban — módomban volt a *Politikai divatok*-at a közönség elé hozni a saját újságomban. Folyt a munka akadálytalanul, valami hat hétig.” (*Politikai divatok*. JKK. 473.) Akadályt a Zichy cikke körül támadt

vihar jelentett. Elítélték miatta a szerkesztő Jókait és Zichy Nándor grófot is. Jókait azt írja, hogy a börtönből való kiszabadulás után „a cenzor minden lépten-nyomon lefoglalta a lapot a *Tárca*-ban folyó regény miatt; nekem aztán egyre-másra törültnöm, másítanom kellett benne, kihagynom fvszámra azokat a részleteket, amik a szabadságharcra vonatkoztak . . .” stb. (Uo. 477.) Jókait eszerint tehát 1863 februárjáig a kadálytalanul írta a *Politikai divatokat*. Arról nem nyilatkozik, hogy a bírósági eljárás és börtönbüntetésének kitöltése idején hogyan jelent meg a szokott időközben a regény. Csak arra utal, hogy a jún. 4-i kiszabadulása után, amikor a Honban megjelent regény eseményei régen túljutottak a szabadságharcon, a cenzor megtépázta a *Politikai divatokat*, s épp a szabadságharcra vonatkozó részeket törölte. Jókait eme visszaemlékezésében nyilvánvaló az ellentmondás, mégis e megjegyzések a Jókait monográfiák készítői nyomán irodalomtörténeti értékű adatok lettek. Pedig a nagy regényíró ebben az esetben is csak nagyjából emlékezett az cseményekre, s a pontos adatokat – főleg a sorrendet – illetően tévedett. Helyesen kapcsolja egybe a „közcsendháborítás” miatti elítéléseket és a cenzori zavargásokat, csak éppen a sorrendet fordítja meg. Jókait szempontjából az egész kellemetlen ügy kiindulópontja nem a Zichy-féle cikk megjelenése, hanem a szabadságharc írói feldolgozása volt.

Takáts Sándor a rendelkezésére álló nagyszámú levéltári anyag birtokában részletesen és pontosan feldolgozta Jókait és Zichy elítélésének, ill. börtönbüntetésének körülményeit, de az ezt megelőző, a *Politikai divatok* első megjelenése körüli zavarokkal senki sem foglalkozott. Szükséges, hogy a kritikai kiadás alkalmával feltárjuk a regény keletkezésének és kiadásának bonyolult körülményeit. Legcélszerűbbnek az a módszer ígérkezik, hogy kronológiai rendbe szedve tárgyaljuk az eddig ismert és hitelesnek tekinthető adatokat, valamint a jelen kiadás készítése során feltárt s eddig ismeretlen mozzanatokat. Azok az adatok ugyanis, melyekről mindeddig nem vett tudomást irodalomtörténetírásunk, egy sereg pontosnak tartott megállapítást önmagukban lehetetlenítenek, s a regény keletkezésére vonatkozó, több ívre terjedő nagyszámú tévedések, ellentmondások cáfolata feleslegessé válik. Jókait visszaemlékezéseinek és az ennek nyomán keletkezett legfontosabb megállapítások magyarázatára, ill. cáfolatára a *Tárgyi magyarázatok* c. fejezetben utalunk.

Jókait nyilatkozatai, valamint a regény sorai között szereplő apró megjegyzések és célzások (pl. 49 : 17) egyöntetűen azt bizonyítják, hogy 1861–62-ben kezdett a regény írásához. Eredeti terve az volt, hogy 1862. okt. 1. és 1863. márc. 31-e között füzetekben jelenteti meg a *Politikai divatokat*. A készülő regényről Jókait lapja, a Magyar Sajtó *Vegyes*

közlemények s ujdonságok c. rovatában 1862. aug. 7-i számában ad hírt:

„*Jókai Mór* társadalmi regényen dolgozik. Címe „Politikai divatok.” Tárgyát az 1847 óta előfordult események képezik s legtöbb ez időközben szerepelt nevezetesebb egyén előfordul benne E regény előfizetés útján jelenik meg 12 füzetben, havonként két füzet kerül ki sajtó alól. Megindul a vállalat október elscjével.” (181. sz. 723.)

Néhány nap múlva ugyanezt a hírt egészen jelentéktelen stílzálással közli Az Ország Tükre az *Irodalmi és művészeti mozgalmak* c. rovatában. (1862. aug. 10. 17. sz. 256.) Ugyancsak aug. 10-én némi formai változtatással a VU *Irodalom és művészet* c. rovata is nyilvánosságra hozza a közleményt. (32. sz. 381.) 1862. aug. 31-én a Magyar Sajtó teszi közzé az előfizetési felhívást Jókai legújabb regényére. (200. sz. 799.) Itt közli Jókai aug. 18-i dátummal a *Politikai divatok*hoz írt *Előszót* is, amelyet azóta minden kötet tartalmaz. Szept. 7-én a VU az eddigieknél részletesebben foglalkozik a regény megjelenési körülményeivel:

„*Jókai Mór* legközelebb egy érdekes regénnyel gazdagítandja irodalmunkat. Ez új regény címe: *Politikai divatok*; 12 füzetben fog megjelenni a szerző kiadósága mellett; az első füzet október elsején jelenik meg, azután pedig minden hó 1. és 16-án egy-egy füzet küldetik szét. Ára helyben 5 frt 50 kr. vidékre küldve 6 frt. A megrendelések Emich Gusztáv kiadóhivatalába küldendők. Hogy mit tárgyal e regény, kitűnik szerzőnek az előfizetési íven közzétett előszavából, melyet eként végez: [itt idézi az *Előszó* két utolsó előtti szakaszát]”. (36. sz. 430.)

Az Ország Tükre említett rovatában 1862. szept. 10-én adja hírül, hogy megjelent az előfizetési hirdetés Jókai *Politikai divatok* c. regényre, majd a már ismertetett felhívás pontos közlése után így folytatja: „gyűjtők 10 után egy ingyen példányt kapnak. A pénzek Emich Gusztáv kiadóhivatalába küldendők. Még annyira talán nem hanyatlott alá nálunk az irodalom-pártolás, hogy egyik legkitünőbb regényírónk új művére külön ajánlószavakkal kellessék felhívni a figyelmet?” (20. sz. 292.)

A *Politikai divatok* c. regény kiadását viszonylag nagy érdeklődés előzi meg. Az 1861 után elszaporodott napilapok és folyóiratok gyakran szó szerint átvesszik Jókai hírlapjának a regényre vonatkozó közleményeit. A Magyar Sajtó 1862. okt. 8-án elsőnek közli, hogy a regény első füzete Emich Gusztáv kiadónál megjelent. (*Vegyes közlemények s ujdonságok*. 231. sz. 923.) A VU négy nap múlva szintén közre bocsátja a megjelenés hírt az előfizetés módozataival s a következő „ajánlás”-sal egyetemben: „E munkát közkedvességű írónk maga adja ki. Annál nagyobb az ok a tömeges pártolásra. E munkát különben ajánlanunk

nem szükség; Jókai neve a legnagyobb ajánlat.” (1862. okt. 12. 41. sz. 490.)

Érdemes figyelni arra, hogy a *Politikai divatok* október elsejére ígért első füzeté is késhegett már néhány napot, hiszen Jókai napilapja, a Magyar Sajtó is csak okt. 8-án adott hírt a megjelenéséről. Valami apróbb „baj” már a kezdet kezdetén is érthette a regényt. Sajnos ennek az első füzetnek (mely utólagos számításaink szerint az első 4 fejezetet tartalmazhatta) egyetlen példányát sem sikerült megtalálnunk.

Jókai lapja sokáig hallgat a regény további füzetének kiadásáról. Nov. 27-én, amikor már a harmadik, negyedik füzetnek is el kellett volna jutnia az előfizetőkhez, egy *Kérelem* c. közlemény jelenik meg a Magyar Sajtóban — mely eddig felhasználatlanul lappangott, s — amely igen értékes adatokat tár fel a *Politikai divatok* további sorsáról: „**Kérelem** I. „*Politikai divatok*” című regényemnek második füzeté, melynek még oct. 15-én kellett volna szétküldetni, nem tőlem függő akadályok miatt mindeddig meg nem jelenhetvén, sőt az egész műnek újra dolgozása mulhatlanná lévén, kénytelen vagyok belátni, hogy annak füzetenkint, előfizetés utján kiadása célszerűtlen; emiatt tehát, nehogy t. előfizetőimet a megvárakoztatás kellemetlenségeivel ingereljem; felkérem e soraimnak figyelembevételére.

A „*Politikai divatok*” mind a XII füzeté hat kötetben jövő 1863. évi júniusban egyszerre fog kiadatni. Ugyane regényt az általam jövő január 1-én megindítandó „A Hon” című politikai napilap egész terjedelmében fogja közölni; minél fogva e regény t. előfizetőit tisztelettel felkérem, szíveskedjenek nyilatkozni az iránt: valjon az előfizetési összegeket kívánják-e visszaküldetni, vagy a lapot, melyben a regény megjelen; vagy a júniusban kiadandó művet egyszerre? Nemválaszolás esetére ez utóbbi ajánlat elfogadását tekintendem óhajtottnak.

Kérem azon tisztelt pályatársaimat, kik e regényemről megemlékeztek, e mostani állapotot hírül adó nyilatkozatomnak közlésére.

P e s t, november 26. 1862. *Jókai Mór.*” (1862. nov. 27. 273. sz. 1091.)

Ebből a nyilatkozatból az óvatos fogalmazás ellenére is kitűnik, hogy a cenzúra első ízben még 1862 őszén a füzetben megjelent első — sajnos ismeretlen — megfogalmazás miatt tépázta meg a *Politikai divatok*at. Az itt idézett sorok azt is bizonyítják, hogy a Jókai körül feltámadt politikai vihart nem a regénynek a Honban megjelent részletei kavarták fel, miként Jókai visszaemlékezései s ennek nyomán életírói említik. Érdemes megfigyelni, hogy még 1862 nov.-ében — a szükséges átdolgozás ellenére — is úgy látja Jókai, hogy egy jó félév elteltével már a nyomdából is ki fog kerülni a hat kötetes munka.

A Hon 1863. jan. 1 és okt. 29 között — mint már jeleztük — III folytatásban valóban közli a regényt. 1863 nov.-ében kissé megkésve könyvalakban is napvilágot lát a *Politikai divatok*, de nem hat kötetben — ahogy Jókai ígérte —, hanem csak négyben. Jókainak a megjelenés nyomán közzétett *Értesítése* nyilvánvalóvá teszi, hogy a kötetek számának csökkenésében nem nyomdatechnikai eljárások játszották a főszerepet, hanem az, hogy a regény harmadát még az átdolgozott tervhez képest is kénytelen volt a szerző kihagyni.

A Hon *Ujdonságok* c. rovatában nov. 22-én (268. sz. 4.) jelent meg Jókai közleménye, melyet a *Hölgyfutár* két nap múlva vett át. (*Hölgyfutár* c. rovat. 1863. nov. 24. 63. sz. 502.)

„Értesítés. *Politikai divatok* című regényem ma inap megjelent. Miután parancsoló körülmények miatt a mű tartalmát hat kötet helyett négyre voltam kénytelen összevonni, azon tisztelt előfizetőimnek, kik a bolti árnál előlegesen többet küldöttek be, e felesleget a könyvekkel együtt, postán azonnal visszaküldöm. Kik tizenégy nap alatt meg nem kapnák illetőségüket, méltóztásának az iránt t. c. Emich G. ur könyvkiadó hivatalához felszólítást intézni.

Pesten, 1863. nov. 21. Jókai Mó r.”

A regény megjelenésével kapcsolatos problémákat bonyolítja, hogy az első kötet 1862-es kiadási évszámmal került az olvasók elé. Ez a kötet — a regény mintegy negyedrésze — egészen minimális nyomdatechnikai eltérésektől eltekintve csaknem azonos lenyomata az 1863. évi első kötetnek. Az első 7 fejezetet tartalmazó 1862-es kötetről az egykorú sajtó nem vesz tudomást. Nyilván ez a kötet okozza irodalomtörténetírásunkban azt a zavart, hogy a *Politikai divatok* első megjelenését hol 1862-re, hol 1863-ra teszik.

Lehetséges, hogy nemcsak filológiai szempontból érdemel figyelmet az 1862-ben megjelent kötet, bár pillanatnyilag nem lehet biztosat mondani róla. Feltételezhető — de erre semmiféle fogódzónk nincs —, hogy sajtóhiba következtében került az első kötetre az 1862-es évszám. Nagyobb a valószínűsége annak, hogy 1862. dec.-ében nyomtatta Emich Gusztáv, hiszen Jókai 1862. nov. végén, mikor az egész regény kiadásának körülményeiről nyilatkozik, még nem tesz említést róla. Az majdnem biztosra vehető, hogy Emich 1862-ben még nem terjesztette a sajtó alól kikerült kötetet. Ha ugyanis még 1862-ben az olvasók elé bocsátják a kiadványt, nem lett volna praktikus később a Honban folytatásokban közzétenni. Márpedig arról bőséges adatunk van, hogy a Hon éppen a *Politikai divatok*nak köszönhette népszerűségét. A regény folytatásos közlésekor szenzáció számba ment, s lehetetlen, hogy a sajtó figyelmen kívül hagyta volna, ha korábban akár egy kötet is kikerült volna a könyv-

piacra. A kutatás jelenlegi eredménye az alábbi következtetésre ad lehetőséget:

1862. okt.—nov. körül Jókai arra kényszerül — nyilván a nyílt vagy rejtett formában jelentkező cenzúra nyomására —, hogy a regény addig elkészített részét átdolgozza. 1862 novemberében eléggé világosan utal arra, hogy a már megjelent első füzetet is át kell írnia. Ez a füzet egyébként az 1862-ben kiadott kötet felét tartalmazza. Komolyan szándékában volt Jókainak, hogy a határozati párt új lapjában, az 1863. jan. 1-ével induló Honban közli az egész művet. Az előzmények arra engednek következtetni, hogy a cenzúra a továbbiakban is rajta tartotta a szemét a *Politikai divatok* átdolgozásán. Ellenkező esetben ugyanis nem kellett volna harmadát elhagyni a szerzőnek. Jókai — e fejezetben idézett levelei is meggyőzően bizonyítják — általában igyekezett kerülni minden nézeteltérést a cenzúrával, s nem helyezkedhetett szembe vele oly mértékben, hogy állandó tiltásokkal veszélyeztesse az új lap létét. 1862 végén már nem biztosíthatta a füzetes kiadás zavartalan megjelentetését. Azért vállalkozik átdolgozott, a szerző saját kiadásában közzétett mintakötet kiadására, hogy a cenzúrának előzetes felülvizsgálásra bemutatthassa, s engedély birtokában nyugodtan, mintegy magát bebiztosítva indíthassa meg az újságközlést. Éppen ezért nem tartjuk lehetetlennek, hogy hasonló meggondolásból a második, harmadik, negyedik kötet is elhagyta a sajtót 1863 novemberére előtt, mielőtt a kötetek terjesztésére sor kerülhetett volna. Az, hogy valamivel korábban nyomtatták ki a köteteket, nem jelenthetett anyagi kockázatot sem Emich, sem Jókai számára, hiszen a regény sikere épp népszerű témájánál fogva eleve biztosítva volt. Nem kétséges az sem, hogy valamilyen formában előzetesen is meg kellett egyeznie Jókainak a cenzúrával, hiszen börtönbüntetésének kitöltése alatt is zavartalanul közölte a Hon a *Politikai divatok* folytatásait, bár erre Jókai utólagos megjegyzéseiben nem céloz. Azt ugyan megemlíti, hogy a regény miatt a lapot több ízben betiltották, de ez nem nagyon felelhet meg a valóságnak, mert nem biztos, hogy Jókai nem a Magyar Sajtó betiltásáról emlékezik-e meg, melynek volt is alapja. Arról ugyanis nincs tudomásunk, hogy 1863-ban a Hont betiltották volna, bár rengeteg lapbetiltási hírről találkozunk.

★

A *Politikai divatok* megtépzásával összefügg az ún. Zichy-ügy, mely — Jókai visszaemlékezésével ellentétben — nem időbeli előzménye a cenzúra beavatkozásának. A regény keletkezésének eddigi vizsgálata annyira összefonódott a szerző elítélésének történetével, hogy viszonylag részletesen kell foglalkoznunk vele. A Zichy-ügyet minden

Jókai monográfia helytelen beállításban s az esetek többségében a regény irodalmi és történeti értékeinek elhanyagolása árán tárgyalja. Némi túlzással azt mondhatnók, hogy ha a *Politikai divatok*ról esik szó, Jókai életírói a Zichy-ügy körüli jelenségeket elemzik, s magát a regényt eléggé mellőzik (l. *Irodalom*).

1863. febr. 7-én jelent meg Zichy Nándor grófnak az *Alapkérdéseink* c. cikke a Honban (30. sz. 2.), amely „alkalmul szolgált a sajtó megfélemlítésére” (vö. Szinnyei József: *Magyar írók élete és művei*. 5. k. 549. hasáb). 1861 és 1863 között, a *Politikai divatok* keletkezésének és kiadásának idején se szeri, se száma a lapfoglalásoknak. Jókai vicclapjának, az Üstökösnek egyik számát pl. már 1861-ben betiltják. (VU 1861. okt. 13. 41. sz. 488. — Pesti Hölgy Divatlap 1861. okt. 15. 20. sz.) Hasonló sors éri Bús Vitéz (Matkovich Pál) Fekete Leves c. tiszavirág életű radikális élclapját is, azzal a különbséggel, hogy a szerkesztő lecsukása után a lapot megszüntetik. A VU *Irodalom és művészet* c. rovatában jelenti, hogy a Magyar Sajtó nov. 13-i számát lefoglalták. (1861. nov. 17. 46. sz. 550.) 1862-ben Mocsáry Lajosnak a „Kiegyenlítésről” szóló röpiratát foglalta le a sajtóhatóság. (VU 1862. szept. 21. 38. sz. 453.) A *Politikai divatok* befejezésének idején is tele vannak a lapok sajtóperekkel, melyet még a kormányhű szerkesztők ellen is megindítanak az egész Monarchia területén. Az Ország Tükre 1863. nov. 1-én adja hírül, hogy még az aulikus beállítottságú Kovács Lajos, a Független szerkesztője is „sajtó vétség miatt egy havi fogságra ítéltetett”. (*Személyi hírek* 31. sz. 371.) A Hon pedig 1863. nov. 20-án az *Ujdonságok* rovatában a következőket írja: „A politikai vétségért négy óra elítélt szerkesztőt, Vavrát, mint a Nar. Listy írja, szürke fegyenc öltönybe öltöztették, vasra verték és egy csalóval és tolvajjal közös börtönbe zárták.” (266. sz. 4.) A példákat ívszámba lehetne folytatni.

Zichy említett cikke széles körű vitához kapcsolódott. 1862-ben a Sürgönyben, a kormány hivatalos lapjában és a Török János által szerkesztett Pesti Hírekben, a kormány támogatását élvező konzervatív napilapban, valamint Kemény Zsigmond Pesti Naplójában hosszas vita folyt a passzív rezisztenciáról. Kovács Lajos (ki 1849-ben a debreceni békepárt egyik vezetője volt), Zichy Antal és Kecskeméthy Aurél elítélték e „török fatalizmust”, s helyette az „Összbirodalmi Tanács” gondolatával való kiegyezést sürgették. Kemény Zsigmond Deák Ferenc „alkotmányos” politikáját támogatta. E vitához szólt hozzá Zichy Nándor az *Alapkérdéseink* c. cikkében (Hon 1863. febr. 7. 30. sz. 2.), melynek már első hangleütése érezteti mondanivalóját:

„Mi az, amit egyrészt tőlünk követelnek? Az a birodalmi egység a realunio, a közös ügyek közös intézése. Mi az amit mi követelni kénytelenítettünk? Magyar közjogi létünk elismerése és fentartása,

alkotmányos függetlenségünk és önkormányzatunk, az uralkodó személyébeni egység, a personalis unio." Néhány sorral később a „közvéleményt” is „minél határozottabb” véleménynyilvánításra buzdítja Zichy, majd kifejti, hogy a Habsburg-házzal nem alkudozhatunk a magyar nemzet törvényes jogainak megsértésével, mert véleménye szerint „A ki a personalis unio helyébe real-uniot állít, a ki alkotmányos függetlenségünk és önkormányzatunkat megsemmisíti; az magát a pragmatica sanctiot támadja, állami létünk alapját ingatja meg és soha ki nem engesztelhető antagonismust létesít.” A továbbiakban igen határozottan leszögezi: „Minket az örökös tartományok törvényhozása és kormánya soha ki nem elégíthet”, mert „Mi az egységes constitutionalismustól az absolutismusnál egyebet nem várhatunk”. A közös ügyek intézésének módját az 1848-as törvények alapján véli megoldhatónak:

„Mi egész egyszerűséggel elismertük, sőt törvényeinkben világosan ki is mondtuk, hogy vannak közös ügyeink; ki is jeleltük ezek intézése módját. Épen negyvennyolcadiki törvényhozásunknak jutott ezen feladat . . . alkotmányt nemzet és haza nélkül nem képzelhetünk.”

Kemény Zsigmond előzőleg nem vállalta a cikk közlését a Pesti Naplóban, de Jókainak, ki 1861 után élesen támadta Schmerling abszolutista rendszerét, tetszett a cikk, mert végső fokon elveti a nemzeti parlamentek felett álló „Összbirodalmi Tanács” gondolatát, melynek propagálására az osztrák kormány oly sok pénzt fordított. (vö. Csapodi Csaba: *Zichy Nándor és Jókai irodalmi kapcsolatai*. It 1931. 90—92.) Takáts Sándor szerint „Zichynek e tárgyilagossá és mérsékelt hangon írt cikkét a pest-budai rendőrigazgatóság erősen kifogásolta, s a katonai parancsnokság figyelmét is felhívta rá. Ezenkívül még a helytartótanácsot is értesítette — mégpedig legutoljára — a dologról. Ebből világosan kitűnik, hogy Jókait rosszul értesítették barátai; mert nem Pálffy helytartó indította meg a hajsztát a Hon ellen.

Worafka rendőrtanácsos (Polizeirath) 1863. febr. 14-én írta volt a helytartótanácsnak, hogy Zichy Nándor az *Alapkérdéseink* című cikkében azt fejtegeti, hogy a magyar alkotmányjogi kérdéseket csakis a personalis unio szigorú keresztülvitelével lehet megoldani. A katonai parancsnokság csendháborítás miatt már megindította a bírói vizsgálatot. A nevezett katonai parancsnokság házkutatást végeztetett Emich nyomdájában.” (Takáts S. i. m. 74—75.) Pálffy Móric helytartó nem akart az ügyből kifolyólag ujjat húzni a magyar arisztokráciával, melynek nagy része rokona volt Zichy Nándornak. Jókaival nem sokat törődött, de Zichyt meg akarta menteni, s Worafka rendőrfőnököt bírta meg a hadbíróági eljárás kivizsgálásával. Amikor Worafka azt jelenti, hogy Jókait és Zichyt minden valószínűség szerint el fogják ítélni, Forgách

Antal kancellárhoz ír levelet, melyben kifejti: „miszerint gróf Zichy Nándor ezen hírlapi értekezésnél gonosz szándéktól ment vala, és hogy elítéltetése által családja, melynek nagyobb része lojális gondolkozásmódjáról ismeretes, sujtva lenne, bátorkodom Nagyméltóságodat már most is tiszteletteljesen fölkérni, miszerint nevezett gróf Zichy Nándornak a bűnfenyítő vizsgálat alóli fölmentését, illetőleg azon esetre, ha elítéltetése csakugyan bekövetkeznék, legfelsőbb megkegyelmeztetését ő cs. k. apost. Felsőgénéál indítványba hozni méltóztassék, annyival is inkább, mert nevezett gróf netaláni elzáratása folytán csak a politikai mártírság fénykörével képzelné magát körülvetve, családja pedig a kormánytól elidegenítetténi fogna.” (Takáts S. i. m. 76.)

Jellemző, hogy Pálffy kérelmező levelében meg sem említi Jókai nevét. Forgách még aznap, márc. 14-én levelet intéz Ferenc Józsefhez, hogy a katonai büntető eljárás alá vont s egy évi börtönnel, valamint nemessége és kamarási méltósága elvesztésével sujtott „Zichynek elítéltetése az általános hangulatra a legrosszabb hatással lesz”, s kéri az uralkodótól a kiszabott büntetés elengedését, majd hozzáfűzi: „Ha ez ajánlatom elfogadjatik, a Hon szerkesztőjére, Jókai Móricra is kérem a kegyelmet kiterjeszteni. Őt is egyévi börtönre, nemessége elvesztésére s még ezer forint fizetésre ítélték. Ha csak Zichy gróf kapna kegyelmet, cz különféle megjegyzésre és a kormány ellen való támadásra adna alkalmat. Hogy tehát ennek éle vételessék, Jókai megkegyelmezését is ajánlom. De hogy büntetendő eljárás teljesen ne maradjon büntetés nélkül, a lap kauciójából az ezer forintot le kell vonni.” (Uo. 77.) Jókait és Zichyt ugyanis a pesti katonai bíróság március 17-én közszendháborítás miatt („wegen des Verbrechens der Störung der öffentlichen Ruhe”) . . . a nemességük elvesztése mellett egyévi nehéz börtönbüntetéssel („Zum einjährigen schweren Kerker”) sujtotta. Ez a büntetés kegyelem útján egyévi „Profossenarrest”-re változtatott.” (Uo.: 78.) Márc. 21-én a Hon, másnap pedig a Magyar Sajtó (*Különféle.* 67. sz. 267.) közlik az ítéletet. (Vö. Pesti Napló 1863. márc. 22. 67. sz.) Pálffy és Forgách kegyelmi kérésének azonban nem lett eredménye. A hadügyminiszter ápr. 3-án jelentette, hogy a kérvény „fenséges főherceg miniszterelnök által elintéztelenül rövid úton visszaküldetett”. A hadügyminiszter szerint ez a kérés csak akkor képezhet tárgyalási alapot, ha a büntető ítélet érvénybe lép.

A Hon az *Ujdonságok* rovatában 1863. ápr. 22-én írja:

„A gróf Zichy Nándor és Jókai Mór ellen hozott haditörvényszéki ítélet a legfelsőbb törvényszék által hat hónapi fogságra és 1000 ft biztosíték-vesztésre módosítván: ennek következtében lapunk eddigi szerkesztője Jókai Mór fogságát pár nap mulva megkezdendi, s azon időre Urházy György vicndi e lapok felelős szerkesztőségét; miről a tisztelt közönséget értesíteni sietünk; kijelentvén, hogy e kényszerűség

által a volt szerkesztőség, és a munkatársak közötti baráti és irodalmi viszonyok változást nem szenvednek.” (91. sz. 4. — Vö. Magyar Sajtó 1863. ápr. 22. 92. sz. 367. — Pesti Napló 1863. ápr. 23. 92. sz. — Korunk 1863. ápr. 24. 48. sz.)

Pálffy Móric helytartó ezek után közölte Forgách kancellárral, hogy az ítélet jogerőre emelkedett. Megemlíti azt is, hogy a hadi főparancsnokság kérésére ő intézkedett, „hogy Jókai Mór bűntény miatti elítéltetése folytán a szerkesztőség vezetésétől fölmentessék”.

Ápr. 24-én már arról számol be a Hon, hogy „Jókai Mór ma kezdte el fogságát, Budán a József-laktanyában. Zichy Nándor grófnak családi körülményénél fogva megengedtetett rövid időre a szabad lábon maradás.” (Ujdonságok. 93. sz. 4. — Pesti Hírnök 1863. ápr. 24. 93. sz. — Törvénykezési hírek. Ország Tükre 1863. máj. 1. 13. sz. 156.) A börtönbe került Jókai másik lapjának, az Üstökösnek a szerkesztését Dienes Lajosra bízták (Különléle. Magyar Sajtó 1863. ápr. 27. 96. sz. 383. — Vegyes hírek. Pesti Hírnök 1863. ápr. 29. 97. sz.) A kancellár Pálffy sürgetésére máj. 3-án ismét kegyelemre terjesztette fel a két elítéltet. Kérvényében ismételtlen óv a „meggondolatlan szigorúságtól”, mert véleménye szerint: „Ez az ítélet furcsa megjegyzésekre és a kormány ellen való támadásokra fog alkalmat adni.” (Takáts S. i. m. 78–79.)

1863. máj. 14-én döntött Ferenc József a kegyelem kérdésében, s végül is nem mentette fel az elítélteket, de csökkentette büntetésüket. A hadügyminisztérium máj. 17-én juttatta el a király határozatát Forgách Ferenchez. A hírt a Hon máj. 19-én közli: „A félhivatalos ‚General-Correspondenz‘ mai száma a következő legmagasabb kegyelmi tényt közli: ‚Ófelsége gróf Zichy Nándor és Jókai, A Hon szerkesztőjének fogsága idejét félévvel egy hónapra alább szállítani méltóztatott.‘” (Ujdonságok 113. sz. 4.)

Jókai az egyhavi börtönbüntetés letöltése után pünkösöd vasárnapján szabadul. A Pesti Napló máj. 22-én, a Hon pedig máj. 24-én adja hírül, hogy „Jókai Mór élvezi szabadságát”.

A per aktáiból — melyet Takáts Sándor dolgozott fel — kiderül, hogy Zichy gróf érdekében az illetékesek igyekeztek minden követ megmozgatni, s végső fokon ennek köszönheti Jókai azt is, hogy emberségesen bántak vele fogsága idején. Nemcsak megbízhatatlan visszaemlékezéseiből tudjuk ezt, hanem a Jókai-család környezetéhez tartozó Váli Marinak és Hegedüs Sándorné Jókay Jolánnak az emlékirataiból is. (Váli Mari: *Emlékeim Jókai Mórról*. 241–48. — Hegedüs Sándorné Jókay Jolán: *Jókai és Laborfalvi Róza*. Bp. 1926. 138–45. — Hegedüs Sándorné Jókay Jolán: *Móric bácsi szörnyű fogsága a Nádor laktanyában*. Új Idők 1930. jan. 26. 5. sz. 133–34. — Seress László: *Jókai a politikában*. Megj. *Jókai Album. Képek, adatok, okmányok Jókai*

Mór életéből. Bp. é. n. 86–88. — vö. Tábori Kornél: *Jókai kedélyes fogsága.* Magyar Hírlap 1934. ápr. 24. 91. sz. 4.) A Pesti Napló még 1863. máj. 19-én, tehát még a kiszabadulás előtt azt írja, hogy meg lehet Jókait látogatni délelőtt 10 és 12 óra, ill. délután 4 és 6 óra között; előzékenyen, udvariasan bánnak vele; szabad írnia, olvasnia, s egy tiszt kíséretében sétálni is mehet. (113. sz.)

Aligha lehet kétséges, hogy Jókai személye végső fokon nem volt fontos a császári polícia számára. Erre egyébként a viszonylag gyors felmentés is utal. Az is nyilvánvaló, hogy a Zichy-féle cikk — amely hangvételében különben sem volt egyedülálló az 1860 utáni magyar publicisztikában — elsősorban ürügyként szerepelt a Hon körül csoportosult ellenzéki politikusok elleni támadásra. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy miért ítélték el akkor Jókait.

Talán a helyes válaszadáshoz is közel kerülünk, ha frónk magatartásán *kívüli* okokra vezetjük vissza a történeteket. Ebben az időben szerwekdedik ugyanis az ún. Almássy-féle összeesküvés, amelyről nagyon sok téves információt költenek a besúgók — első helyen Asbóth Lajos volt honvédeztredes —, csak azért, hogy ügybuzgalmuk értékét mestersegesen fokozzák. Állandóan a küszöbön álló fegyveres forradalmi felkelés rémképével s Ferenc József legszebb tartományának, azaz Magyarországnak az elvesztésével ijesztgetik az uralkodó köröket, kik mohón szimatolnak Kossuthék magyarországi kapcsolatai és fegyverek után.

Az összeesküvés száalai határozati párt körül szövődtek, melynek tagjai ebben az időben központi lap hiányában a Jókai által vezetett s egyre növekvő tekintélyű Magyar Sajtót támogatták. Worafka rendőrtanácsos főleg Almássy Pált, id. Bethlen Jánost, Beniczky Lajost, Ivánka Imrét, Komáromi Györgyöt, Podmaniczky Frigyeszt, Tisza Kálmánt, Jókai Mórt, Vidacs Istvánt és Csáky Tivadart figyelgette. Ezekről jelentette azután Bécsbe, hogy minden szombat délben Jókainál találkoznak. (Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédeztredes *Visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról.* Életrajzát eredeti levéltári okmányok alapján írta, a visszaemlékezéseket és jelentéseket sajtó alá rendezte Steier Lajos. Fontes historiae hungaricae aevi recentioris. Emlékiratok. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1924. 708.) Csak növelhetette az egyébként ekkor nagyon határozottan ellenzéki Jókai tekintélyét, hogy a határozati párt vezetői szükségét érezve egy pártorgánum megindításának, a kifejezetten pártpolitikai célokat szolgáló napilap vezetését rábízták. Asbóth nagy jelentőséget tulajdonítva jelenti, hogy Almássy Pál 9000 forintot bocsátott a Jókai irányította lap rendelkezésére, mely ezután még inkább magára vona a rendőrspiclik érdeklődését. (Beniczky Lajos i. m. 713.)

Nem tartom lehetetlennek, hogy Jókai letartóztatásával a határo-
zat-párti szervezkedők és az ellenzéki politikusok körében igyekezett
zavart kelteni a políciá, mint ahogy a sajtó elleni támadásban, a kar-
hatalmi erők fitogtatásában is szerepe lehetett annak, hogy tartottak a
nyomatott szó nemzeti öntudatra ébresztő szerepétől.

★

1863-ban még egy ízben felelősségre vonta Jókait a katonai tör-
vénszék mint laptulajdonost, de ez a „közcseendőháborítás” már teljes
felmentéssel végződött. Erről az újabb incidensről a VU *Kedvező tüélet*
címen a *Mi újság* rovatban számol be:

„A Hon felelős szerkesztőjét, Urházy Györgyöt, úgy tulajdono-
sát Jókai Mórt a cs. kir. katonai törvénszék az ellenők közcseendőháborít-
tási vád alapján indított sajtóügyi keresettől, tényálladék hiánya miatt
fölmentette.” (1864. jan. 31. 5. sz. 51.) A Hon szerkesztését 1865-ben
az aug. 17-i számtól kezdve veszi át ismét Jókai. (Pesti Hirnök 1865.
aug. 17. 187. sz. — Fővárosi Lapok 1865. aug. 18. — VU 1865. aug. 20.
35. sz. 424.)

★

Az 1847 és az 1850-es évek közötti magyar társadalmat ábrázoló
Politikai divatok c. regény „félíg az emlékezet, félíg a képzelet szüülötte”.
(Beöthy Zsolt: *Jókai emlékezete*. Bp. 1905. 21.) A regény lapjain meg-
elenevednek előttünk a reformkor politikai küzdelmei, a szabadságharc
fényes napjai és a Bach-korszak sötét évei. A romantikus mese szálai
Jókai és Laborfalvi Róza alakja köré szövődnek. *A tengerszemű hölgyön*
kívül alig írt Jókai olyan regényt, ahol ilyen nagy szerepet juttatott
volna a közelmúlt emlékeinek, s annyira szorosan tapadt volna törté-
nelmi és családi eseményekhez, hogy szinte teljes pontossággal meg-
állapítható, hol távolodik el az író fantáziája a megtörtént eseményektől.
A *Politikai divatok* nagy része (Zsigmond Ferenc szerint mintegy három-
negyede) sem műfajilag, sem az adatok megbízhatóságát illetően nem
különbözik Jókai kisebb-nagyobb, főleg a század vége felé elszaporodott
visszaemlékezéseitől.

Ha alaposabban megvizsgáljuk, hogy miben tér el Jókai a meg-
történt eseményektől, azt tapasztalhatjuk, hogy az eltérések rendszert
alkotnak, s egyáltalán nem véletlenül kerülnek a regénybe. Nem két-
séges, hogy a *Politikai divatok* kompozicionális gyengéi még akkor is
szembetűnőek, ha figyelembe vesszük, hogy a szerkesztés sohasem volt
Jókai erős oldala. Ebben nyilván nagy szerepet lehet és kell tulajdonítani
annak, hogy a műnek mintegy harmadát kénytelen volt kihagyni a
szerző. De a regényből még így is kitűnik Jókai tulajdonképpeni célja,

s szerkezete szerint, ha kissé lazán is, de mégiscsak három egységre bomlik a *Politikai divatok*. Hargitay Juditnak és Lávay Bélának a története lényegében három ellentéppáron fut a végkifejlés, a boldog családi élet teljes betetőződése felé. A két fiattal szemben álló erőket sohasem a családi, hanem a társadalmi-politikai viszonyok jelentik. Az egyéni konfliktusok kiszélesítése társadalmi ellentétekké, megkülönbözteti a *Politikai divatok*at a szűk értelemben vett családregényektől, s különös érdekességet kölcsönöz a műnek, mert a közelmúlt történelmi eseményei általánosan ismertek voltak a regény keletkezésekor. De épp az alapkonfliktus kényszeríti is a szerzőt, hogy módosítson közismert tényeket is.

A családi és társadalmi események közötti ellentét legélesebb s legjobban kitapintható a reformkorról rajzolt jelenetekben. Lávay és Hargitay Judit egybekelését a haladó Magyarország ellenségei, a konzervatív nemesek igyekeznek meggátolni minden eszközzel. Az új, a haladó Magyarországért és a fiatalok boldogságáért együtt harcolnak Jókai közvetlen családtagjai és barátai (Lávayné, Pusztafi, Melchior). A két szembenálló tábor a haladás és a maradiság harcát vívja.

A következő részben a szabadságharc idején a család már nem a nemesi táblabíró világgal ütközik össze, mert Hargitay János halála azt is jelenti, hogy az eddigi konfliktus elhalványul, ill. erkölcsi térre helyeződik. A szabadságharc bemutatásakor felszínre bukkannak az egyéni sérelmek (Lávay megvádoltatása) s a családi megpróbáltatások (házasságlete másnapján katonának áll be az ifjú férj). A második részt széttöredezettsége ellenére is egységbe fűzi a hazaárulás vádjára elleni tiltakozás. Jókai rendkívül nagy súlyt helyez arra, hogy bebizonyítsa, mennyire alaptalanul rágalmazták hazafiatlansággal. Míg az előző részben az egész család azért harcolt a konzervatívok ellen, hogy Lávay elnyerje Judit kezét, addig ebben a részben a család azért áll csatasorba, hogy lemorogja Lávay–Jókairól a megalkuvás, a békepártiság vádját. Hogy e rágalom alaptalanságát minél fényesebben be lehessen bizonyítani, a regény Lávayja katonaként harcol a szabadságharc alatt, vagyis azt cselekszi, amire 1849 tavaszán Vasvári Pál kérte Jókait, aki akkor nem ment el barátja szabadcsapatába. (vö. HhM 5. k. 45–47.)

A második szakasz alapkonfliktusának reális alapja van: 1849-ben eles támadást intéz Jókai az általa „túlzó radikálisok”-nak tartott politikusok, elsősorban Madarász László „rendőrminiszter” ellen. (Vö. *A gyémántos miniszter*. HhM 6. k. 268–312.) De kijut a személyes sértésből Csernátóni Lajosnak, a radikális Mártius Tizenötödike társszerkesztőjének is. (Juhász Géza: *Az írók szerepe*. Megj. *A szabadságharc fővárosa Debrecen*. Debrecen 1948. 309.) Több ponton a korántsem nyílt kártyákkal játszó békepárt politikáját támogatja Jókai, s nyilván a radikálisok

részéről a jogos visszavágás is gyakran túlzásokba téved (l. *Tárgyi és nyelvi magyarázatok*. 133 : 19); jellemtelen fekete-sárga renegátnak és Habsburg-barát kapitulánsnak bélyegzik az író. Jókai már 1849-ben tisztázni kezdte magát a vádak alól. (Esti Lapok 1849. márc. 1. 7. sz. 1.) Gúnyos hangon „leckézteti meg” Táncsics Mihályt (L. HhM 6. k. 26. — vö. Dr. ys.: *Jókai és Táncsics*. Ország-Világ 1886. jan. 30. 77—78.), majd mikor Klapka György táborában elterjed az a hír, hogy a békepárti vezetőkkel egyetértésben az ellenséggel cimborál, s hangulatot kelt a magyar hadsereg ellen, elküldi lapjának addig megjelent példányait a tábornoknak, hogy olvassa el, s levélben nyilatkozzék: békülékeny hírokat pengetnek-e cikkei. Klapka, a komáromi vár későbbi fővezére nem ismerhette a békepárt politikai taktikázását, s az Esti Lapok átolvasása után 1849. ápr. 9-én ír Jókainak levelet, melyben tisztázza a vád alól a fiatal szerkesztőt, s a lapot hazafias szelleműnek tartja. (HhM 6. k. 154—56.) A *Politikai divatokban* a tisztázási procedúra más-ként zajlik le. Lávay itt katona, s nem lapszerkesztő, helyette anyja kéri írásban (miként Jókai) a komáromi vár főparancsnokának jelenlétében a komáromi várban Bárzsingtól, hogy mentse fel Lávayt a vád alól. A tisztázás itt is sikerrel jár. Az első részben Lávay Pusztafival halad azonos úton, a másodikban pedig Zelejével. Kimondatlanul is azt igyekezik ezzel íróilag kifejezni Jókai, hogy az egész szabadságharc végéig azonosította magát Petőfi Sándorral. Az első két szakaszban élénk vetített Petőfi-portré mindenestre közeli rokonai a nagy költő-barátot idéző megemlékezések többségének. E munkák mélyén mindig ott lappang az őszinte sajnálkozás Petőfi korai halálán; néha romantikus kitérések érzékeltetik, mennyire sajnálja Jókai, hogy haraggal váltak el egymástól. Nagy a valószínűsége, hogy a *Politikai divatokban* az önarcképnek szánt Lávay Bélát is bizonyos fokú lelkiismeretfurdalásból állítja Pusztafival, ill. Zeleji Róberttel egy sorba. (Vö. Krúdy Gyula : *Jókai és Petőfi*. Az Est Hármaskönyve. Bp. 1925. 41—42.) Zeleji Róbert halála a második rész konfliktusát zárja le, miként Hargitayé az elsőét.

A Bach-korszakban játszódó események bemutatása közben másodlagos az elnyomás leleplezése. Jókai a saját házasságának révbe jutását ábrázolja aprólékos gondnal, úgy hogy a háttérben Petőfi és Szendrey Júlia házasságának tönkremenését világítja meg. Szerafin (Júlia) családi életének bonyodalmaival, elzüllésével (amely ellen Lávay mint jóbarát becsülettel harcol) olyan komor hátteret fest, amelyből élénk fénnyel ragyog elő apró szeplők ellenére is Jókai és Laborfalvi Róza boldog családi élete, amely egy kisgyermek születésével lesz teljes. Szerafin halála véget vet az utolsó konfliktusnak; a nagyon megnyerésével, illetve Lávay meghurcoltatásának lezárulásával megoldódik az első és második részből továbbhullámzó ellentét is, s olyan boldognak és sze-

retetteljesnek mutathatja be Jókai házasesetüket, hogy azzal még a házártsos és zajos féltékenységi jeleneteket rendező Laborfalvi Róza is meg lehetett elégedve, ki ekkor már „rettenetesen érezhetővé tette saját öregségét”. Feszty Árpádné szerint „évek múltak el és a Jókai-házban nem hangzott nevetés”. (Révai Mór: *Írók, könyvek, kiadók*. Bp. 1920. I. k. 194.)

★

Csak futólag térhetünk ki arra, hogy a valóságos és a regénybeli események között néha igen nagy a különbség. A már érintetteken kívül meg kell említeni, hogy Jókai anyja és Petőfi nagyon elszántan igyekeztek megakadályozni Jókai és Laborfalvi Róza házasságát. Laborfalvi Róza a maga 13 éves leánygyermekével távolról sem volt olyan ideális menyasszonyi korban, mint ahogy azt a regény feltünteti. Köztudott, hogy a Petőfi és Jókai közötti összekülönbözést és kitarító haragot jelentős részben épp ez a házasság okozta. Az öreg Jókayné pedig kitagadta fiát, s csak nagy sokára volt hajlandó megbocsátani neki. Laborfalvi Róza 1849 őszén Jókaihoz írt levele beszédes bizonyítéka annak, hogy az öreg Jókainé — a regény megállapításaival ellentétben — nem tartozott azok közé, akik igyekeztek volna eloszlatni az „ifjú” feleségre szórt rágalmakat:

„Kedves Egyetlenem! Mi jól csik lelkemnek, hogy egyszer szabadon és nyíltan írhatok neked, kedves jó Móricom, — oly sok panaszom van, anyád igen méltatlan írántam, nem is akartam megírni, de gondoltam, te sokkal okosabb vagy, hogy az téged nagyon nyugtalanítana, — én egészen kiismertem, — ő most sem azon aggódik, hogy te ilyen állapotban vagy, hanem hogy miért vettél el engem. A legalábbvaló rágalmakkal illet, akárhová megy, nincs más kitétele számomra, mint „az a személy!” azt mondja, én döntélek szerencsétlenségbe, — nálam nélkül most te nyugodtan ülhethnél otthon, de minden bajodat én okoztam és több ilyeneket. Téged azt mondta eltart holtig, csak menj haza, — mily nagy kegyesség! — én osztán menjek, ahová nekem tetszik, — ugye szép, anyához illő, — osztán csak nevétségessé ne tenné magát. De Egressynénél is oly bolondokat beszél, hogy ha elcsábítottalak, hát tartalak, még pedig úri módon, mert ő téged úrfinak nevelt, — no, hát most van ennek ideje ily körülmények közt? de ami még legborzasztóbb, olyanokról álmodozik, hogy vajjon elvázstanának-e bennünket könnyen, — kérdezősködik arról, hogy hol esküdtünk meg, — nem irtóztató és égbekiáltó ez?! — most van fogalmad, mily fájdalomosan vette szerencsétlen helyzetedet anyád, — ide eljött, elment Polgárhoz csak azért, hogy engem rágalmazzon — azzal a húsz pengővel milyen comédiát csinált, nekem nem merte küldeni, se Egressynének nem adta,

mert mint mondta, félt, hogy elköltöm, hanem Polgárnak adta oly meghagyással, hogy úgy küldje, nehogy az én kezembe jusson, — ő nekem által adta, de kért, hogy küldjél oda nyugtatványt.” (*Az Est hármaskönyve*. 1925. 135—36. vö. OSZK Uo. 436.)

Feltétlenül meg kell említenünk, hogy a nagyszámú stilizált jelenet mellett számos életrajzi visszaemlékezés is olvasható a regényben. Ezek közül a legnagyobb terjedelmű a tardonai bujdosásnak élethű leírása, melyet más visszaemlékezők — Jókaitól függetlenül is — hasonlóan adnak elő, s maga az író is hasonlóan emlékezik rá vissza. (L. *Tárgyi és nyelvi magyarázatok*.)

Természetesen az itt felvázolt hármas konfliktuson belül — ha másodlagosan is — nagy szerep jut a társadalmi élet bemutatásának. Az első rész elvi-politikai ellentéteinek bemutatása után a szabadságharc ábrázolásában a cenzúra már sok mindent megakadályozott, de aki olvasni tud a rejtett célzásokból, megértheti, hogy az 1848/49-es hősi erőfeszítés nem pusztán „politikai divat” volt, s főleg nem Jókai—Lávay számára. Különbösen aligha húzódna végig az egész részen annak bizonyítása, hogy a szabadságharc szereplője és a regény írója hazafias, szent ügynek az érdekében harcolt. A Bach-korszak sivár magányának, nyomott hangulatának rajza is lényegesen kiábrándítóbb, mint a többi regényeiben (pl. *Az új földesúr*, *A fekete vér*, *Börtön virága*).

★

Jókai szinte valamennyi jelentősebb ismerősét vagy korának fontosabb politikai alakját megjeleníti különböző műveiben. Aligha akad azonban olyan alkotása, melyben több élő személy vagy közéleti szereplő jelenne meg, mint a *Politikai divatokban*. Már a regényről szóló első híradás is megemlíti (s lényegében csak ezt említi meg), hogy a *Politikai divatok* nemcsak témája miatt tarthat különös érdeklődésre számot, hanem azért is, mert az 1847 óta a magyar politikai életben szereplő „nevezetesebb egyének” egész sora szerepel benne. (Magyar Sajtó 1862. aug. 7. 181. sz.) Az 1862-ben keletkezett *Előszó*ban még a kezdet kezdetén figyelmeztet ugyan Jókai arra, hogy ismerős alakokat ne keressen senki a regényben, mert nem élő személyeket, hanem a kort igyekezett benne jellemezni. Mégis nemcsak a korabeli olvasók kutattak lázas buzgalommal az után, hogy kit takarnak a regényhősök, de újszólván minden Jókait tárgyaló kritikus, irodalomtörténész és újságíró igyekezett megállapítani, hogy Lávay tulajdonképpen Jókai, Hargitay Judit Laborfalvi Róza, Pusztafi maga Petőfi, özvegy Lávayné pedig Jókai anyja. Zsigmond Ferenc Jókai eme figyelmeztetését — joggal — cselfogásnak tekinti, mert „nincs egyetlen másik munkája sem Jókainak, amelyekben ennyire felismerhetőek volnának a költött

nevű főszereplők reális életbeli modelljei”. (Zsigmond Ferenc: *Jókai* 186.)

A regény két főszereplője Lávay és Hargitay Judit. A *Politikai divatok*ban minden értük és körülöttük történik. A többi szereplők s a különböző események a két főalak erkölcsi nagyságának kiemelését célozzák. A két központi figura közül Lávay Béla a fontosabb, a súlyosabb. Lávay az, aki felesége relációjában is irányítja a cselekmény menetét s a többi szereplők jellemének alakulását. Sőtér István elemzi Lávay alakjának önéletrajzi értékeit, a művészi motiválás kifejező erejét, mellyel lényegesen többet mondhat el magáról Jókai, mint visszaemlékezéseiben (l. *Irodalom*). A többi szereplők a regénybeli megjelenítés közben sokkal messzebbre távolodnak el élő modelljeiktől.

Hargitay Juditot Laborfalvi Rózáról mintázza Jókai, de a Komáromban nevelkedő fiatal Judit jó néhány jellemvonását Asztalos Etelkától kölcsönzi. 1847 elején — mikor a regény cselekménye megindul — még nem ismerte Jókai Laborfalvi Rózát, ki ekkor még nem is járt Komáromban. Valószínű, hogy 1848 jan.-jában ismerkedtek meg. A fiatal író, míg Komáromban lakott, gyakran találkozott Asztalos Etelkával, ki a sógorának, Váli Ferencnek volt a tanítványa. Sikabony Antal szerint a komáromi név- és születésnap összejövetelek között a „legfényesebb az István napi” volt Asztalos Istvánéknál, hol Jókai „a kis szőke csodagyerek immár ünnevelt hős”. Nem kétséges, hogy e családi összejövetelek nyomán mutatja be Jókai a Hargitayéknál rendezett regénybeli bankettet is. Véleményem szerint a Lávay Béla és Judit közötti vallási különbözőség Jókai és Asztalos Etelka kapcsolatára utal, hiszen a két fiatal szerelme is hasonló okok miatt „pletykálta szét” a komáromi környezetet. (Váli Mari: *Emlékeim Jókai Mórról*. Bp. 1955. 24.) Aligha férhet kétség ahhoz, hogy Hargitay János is közelebb áll a nagytekintélyű Asztalos István ügyvédhez, mint Laborfalvi Róza színész apjához. Jókai anyja Etelka korai halála — s még inkább az író és Róza viharos házasságkötése — után maga is őszintén sajnálta, hogy döntő része volt a komáromi fiatalok „szétrebbentésében”. Talán ez az utólagos rokonszenv-megnyilvánulás adhatta az ötletet Jókainak — Laborfalvi Róza érdemeinek és erkölcsi értékeinek hiperbolisztikus felnagyítására való törekvés mellett —, hogy a regény özvegy Lávaynéja már a fiatal feleséget is szívébe fogadja.

A korabeli olvasóközönség legnagyobb érdeklődéssel Petőfi regénybeli megjelenítését figyelte, s Pusztafi ábrázolása adott okot a legtöbb tévedésre. (vö. Alapy Gyula: *Petőfi két barátja*. Új-Auróra 1923. 118.) Petőfi szerepeltetése váltotta ki a legnagyobb vitát, sőt mai napig tartja magát olyan nézet is, hogy a *Politikai divatok* a Petőfire emlékezés jegyében született.

Az *Irodalom*-ban felsoroljuk, hogy egyesek „kegyeletsértőnek” kiáltották ki Jókait, amiért ilyen „züllött csavargónak” ábrázolta Petőfit, ki Jókai szerint sem szerette a bort. (HhM 5. k. 217.) Ugyancsak az *Irodalom* c. fejezetünkéből derül ki azonban Várdai Béla és még inkább Sötér István fejtegetése nyomán az is, hogy miért érthető Petőfi-Pusztafi alakjának ilyen beállítása. Talán merésznek tűnik, amit Várdai fejteget, hogy Jókai ilyen Petőfi portréval azt akarta elérni, hogy ne kívánja senki élőnek a nagy költőt, mert úgysem találná helyét a Bach-korszak-beli Magyarországon. Sötér István megnyugtató formában döntötte el a kérdést, amikor a „kegyeletsértést” sejtők érveit cáfolva kifejti, hogy Jókai az általa a Felhőkben jól ismert Petőfit helyezi olyan szituációba, ahol számára már nem lehetséges az élet. Aki csak valamennyire ismeri Jókai Petőfire vonatkozó megemlékezéseit, tiltakozik az ellen, hogy Pusztafi alakja azért lett ellenszenves, mert Jókai 1848 őszén összekülönbözött a nagy költővel, s lényegében sohasem békült ki vele. Más kérdés az, hogy Jókai olyan vonást is ráruház Pusztafira, melyet 1849-ben Petőfiről — elsősorban Felhők korabeli magatartása alapján — terjesztettek. *Petőfi és ellenségei* c. megemlékezésében az 1849-es Petőfiről írja, hogy „bolondnak tartották. A kormány egyik tagja azt mondta nekem felőle, hogy minden örültnek legelső szimptomája, hogy a ruhát nem tűri magán. Petőfi már elkezdte nem tűrni a nyakravalót.” (*Életemből*. I. k. 213. — Vö: *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* 241 : 34.)

Feltétlen meg kell említenünk, hogy Beöthy Zsolt — teljesen indokoltan — már a századforduló táján kifejtette azt, amiről újabban alig veszünk tudomást, hogy Pusztafi alakját Petőfiről és Sárosy Gyuláról mintázta Jókai. (L. *Irodalom*) Sárosy Gyula, aki nem volt ugyan kirobbanó tehetségű költő, de a szabadságharc alatt számos elvi kérdésben nagyon tisztán látott, 1849 után valóban elzüllött, s a *Politikai divatokban* Pusztafinak tulajdonított versek jó része nemcsak az 1850-es évek vége felé keletkezett Jókai-költeményekhez hasonlít (nemegyszer azonosak is), hanem Sárosy korabeli költészetének jellegzetes vonásait is magán viseli. Sötér is megemlíti, hogy a regény egyes fejezetei Sárosy *Farsangi dalának* hangulatát idézik.

Vadnai Károly jellemzése bárkit meggyőzhet arról, hogy Pusztafi közeli rokona Sárosy Gyulának, ki „midőn budweisi száműzetéséből haza került . . . minden inkább volt már mint szalon-ember. Az „Arany trombita” költőjét nagyon megviselte a sok hányatás. Ő, ki a szabadságharc előtt az ország egyik leghíresebb költője és legbuzgóbb bírása volt, épp annyit veszte a köz- mint a magán-élet kincseiből. Elveszté szabadságát, el nejt s el az élet finom szokásait is. Megbozontosult lélekben és testben. A régi Luby-házban . . . (a múzeum mellett) élt,

barátságban, borban, olykor muzsika-szóban keresve kárpótlást. Az irodalom fiatalsága sűrűn járt hozzá poharazni. . . A költői ér és az elmésség azonban nem aludtak ki ez emberben. . . Bizonyos érdes kérgű társalgás folyt nála, keserű gúny és fesztelen csapongás keveréke.” (*Elmúlt idők*. Bp. 1886. 149.)

Meg kell még említenünk, hogy egyes Jókai-életírók helyesen állapítják meg, hogy Zeleji Róbertnek, a hős honvédtisztnek is kölcsönöz jó néhány jellemvonást Petőfitől Jókai, s így a *Politikai divatok*-ban tulajdonképpen két Petőfi portrét rajzol meg. Zeleji Róbert és Petőfi közötti rokon vagy azonos jellemvonásokat keresők több ízben megállapították, hogy Zeleji — a regény szerint is — hasonlított Pusztafihoz, s Petőfi eltűnése hasonlított Zeleji Róbert halálához. Az 1860-as években, amikor a tetőpontra hágott az érdeklődés a nagy költő „titokzatos” halála iránt, Jókai a Petőfi halálára vonatkozó, reálisnak látszó visszaemlékezések felhasználásával rajzolja meg Zeleji halálában Petőfi eltűnését. Ehhez csak annyit kell megjegyeznünk, hogy a segesvári csatában elesett költő-katona regénybeli megszemélyesítője is Segesvár mellett hal meg.

Halász Margit elevenít fel egy Petőfi emléket, melyet Jókai beleszó a regénybe. „Többen tudják azt — írja Petőfiről —, hogy viselt egy nejtől kapott opálgyűrűt kis fekete kereszttel a közepén, s egy ízben Bem tábornoknak mondta, hogy ő szeretné, ha valaki visszavinné, hátha ő elesik, s valami kozák kezébe jut a kedves emlék.” (Zala. 1896. márc. 15. [22. sz.] 1—2.)

A *Politikai divatok*ban Zeleji Róbert opálgyűrűjének visszajuttatása körül egész sor romantikus történet elenevedik meg. Zeleji és Petőfi rokonságára mutat továbbá, hogy Zeleji Róbert felesége, Szerafin sokban hasonlított Szendrey Júliához. Júlia férjhezmenetele Horváth Árpádhoz Szerafin újabb házasságában jelenik meg. Halász Margit emlékeztet arra, hogy a Zeleji halálhírért hozó Pusztafi megjelenése Szerafinnál nem kitalált jelenet. „Valójában megtörtént, hogy a szabadságharc után néhány évre egy béna honvéd beállított Petőfinéhez, s férje üdvözlését tolmácsolta a csaterről.” (i. h.) Szerafin és Lávay közötti érzelmi kapcsolatoknak is van némi alapja, noha ez eléggé vitatható. (Feszty Árpádné: *A tegnap*. Bp. 1924. 47—48. — vö. Szekeres László: *Jókai és Petőfi szaklása*. It 1957. 451. — *Jókai Mór Önmagáról*. Bp. 1905. 101—02. — Dienes András: *Szendrey Júlia*. ItK 1962.)

Nem lehet kétséges, hogy a *Politikai divatok* további szereplőinek egész sorát élő alakokról mintázta Jókai, ha másolásra képtelen volt is. A behatódó vizsgálat kimutatná, hogy Bárzsingnak számos vonása — ha 1849 utáni szereplése miatt torzítva is — Kuthy Lajostól, a tehetőség, de gyenge jellemű írótól kölcsönzött, ki a szabadságharc bukása

után igen váratlanul vedlett megvetett Bach-huszárrá. (vö. *Budapesti Napló*. Jelenkor 1847. márc. 21. 23. sz. 133–34.) Egyáltalán nem lehetetlen az sem, amiről az *Irodalom* c. fejezetben olvashatunk, hogy Glanz Melchior a szabadságharc egyik ismeretlen zsidó orvostanhallgatójától kapott néhány jellemző vonást, bár az egész figura lényegében csak azért került egy sereg fiktív szituációba, hogy a két főszereplőnek, Juditnak és Lávaynak erkölcsi nagyságát kidomborítsa. A márciusi fiatalok között szereplő „kis dadogó” minden bizonnyal a nagy esztéta tehetségnek induló Sükei Károly, akinek a márciusi napokból fennmaradt mondása (Nem kell most az okos emberekre hallgatni!) — nem utolsósorban Jókai nagyszámú visszaemlékezése nyomán valósággal szállóigévé lett. Beöthy Zsolt számol be arról, hogy Fabula János kormányos, Kapor András szekeresgazda és „ennek a világnak Jókai költészetében megörökített pompás alakjai mind gyermekkori ismerősei a költőnek, sőt tanítómesterei, kiknek térdén hallgatta eredeti mókáikat és egyenes bölcsességekét”. (*Beöthy Zsolt munkái*. Bp. [1922?] 201.)

★

A *Politikai divatokkal* kapcsolatos cenzori beavatkozás és különösen Jókai bezárása csak fokozta a regény népszerűségét, s nagymértékben emelte az író nimbuszát, ki alkalmas időpontban választott olyan témát, mely önmagában is felcsigázta az olvasók érdeklődését. (vö. Zsigmond Ferenc: *Jókai 42.* — Senex: *Jókai ötletei és leleménye*. PH 1894. jan. 6. 6. sz. 2–3. — Bóka László: *A köszlű ember fiai*. Megj. *Tegnaptól máig*. Bp. 1958. 155. Csillag 1957.) Érdekelte a közönséget, hogy a korábbi regényei révén (*Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán*) ragyogó sikereket elért íróval és művével mi történt. A titokban lefolytatott cenzori ollózás és a katonai bíróság ítélete különös érdekességet kölcsönzött a találgatásoknak.

Nem hiába hívja fel a mű tartalmi érdekességére a figyelmet a VU 1874. júl. 5-én, amikor azt a hírt közli, hogy másodszer is kiadták a *Politikai divatokat*, az „első megjelenésekor oly nagy érdekléssel kísért regényt, mely a bujdosó költő alakjával költészetünk legnagyobb s legrejtélyesb alakjára emlékeztetett”. (*Irodalom és művészet* 27. sz. 427.) Nagyon igaza van Tolnai Lajosnak is, aki az 1860-as évek irodalmáról írt visszaemlékezésében a *Politikai divatok* szerzőjének hatásáról megemlíti, hogy „Jókai Mór lángelméje vont varázsos körébe minden kezdőt és haladót egyaránt”. (*A 60-as évek irodalma*. *Visszaemlékezések*. Képes Családi Lapok. 1899. jan. 20. 4. sz. 52–55.)

A *Politikai divatok* népszerűségének fényét, mely távolról sem volt Jókai legkiemelkedőbb művészi teljesítménye, elhomályosítja *Az új földesúr* c. 1862 elején megjelent regénye, mely szerkezet tekintetében és

általában művészileg lényegesen jobban sikerült, s elvi mondanivalójával sem sérthette a Schmerling-rendszer érzékenységét. A kiegyezés után (1869) pedig *A kőszívű ember fiaival* megalkotja Jókai a szabadságharc hőstörténetét, mely témában is felveszi a versenyt a *Politikai divatokkal*. Nyilvánvaló, hogy a *Politikai divatokból* elsősorban a szabadságharcra vonatkozó részleteket törölte a cenzúra, s a csaknem semleges jeleneteken kívül sokat sejtető lírai sóhajoknál alig egyebet hagyott meg belőle.

Jókai az 1867-es kiegyezés után — amikor erre az első alkalom kínálkozik — nagyszabású regény írásába kezd, ahol már nem történeti háttérként mutatja be a szabadságharcot, hanem a központba állítva jeleníti meg 1848—49 — emberi lelkekben és a csatatéren lezajló — hősi erőfeszítéseit és dicsőséges csatáit.

Nem kétséges, hogy Petőfi halálának bemutatása még ezután is különös érdekességet biztosít ugyan a *Politikai divatoknak*, de a kritika nagyfokú értetlensége következtében „kegyeletgyalázónak” kiáltják ki íróját (l. *Irodalom*), s magáról a műről jobbnak tartják megfedkezni. Jókai támogatói kissé szégyellik ezt a „kisiklást”, a vele szemben állók Petőfi miatt, a hivatalos akadémizmus képviselői művészi gyengéi miatt hallgatnak róla.

Jókai nagyon sok regényt és novellát írt a reformkorról, a szabadságharcról és a Bach-korszakról. Ezek közül a *Börtön virága* c. kisregény áll legközelebb a *Politikai divatokhoz*. E témájában és mondanivalójában egyaránt közeli rokonságot mutató mű eseményei ugyancsak 1847-ben kezdődnek és az ötvenes években fejeződnek be, s megvilágítják a hűtlenséggel vádolt feleség hősi küzdelmét a szabadságharcos férj megmentéséért. Az élete utolsó esztendejében elkezdett regényéről említi Jókai, hogy kizárólag emlékeiből írta (*Börtön virága*. 4.), majd a kötet zárszavaként állapítja meg a következőket: „Elmondtam e történetben mindazt, ami valóság. A benne szereplő alakokat mind láttam, ismerem.” (159.) A *Börtön virága* c. kisregény tele van hiteles történeti eseményekkel, önéletrajzi emlékekkel és személyes élményekkel. Ez utóbbiak közt szerepel az 1863-as fogsága, melyet a Bach-korszak börtönéletének rajzakor használ fel. (94.) Mindemellet a *Börtön virága* azért tekinthető a *Politikai divatok* legközelebbi rokonának, mert legnagyobb részét annak a konfliktusnak az ábrázolása foglalja el, mely a férjéért minden áldozatra kész, még a hitvestársi hűtlenség vádját is magára vállaló feleség és a csípős nyelvű környezet között keletkezett. (94—155.) Mindkét regényben azonos esemény képezi a konfliktus alapját. A *Börtön virága*iban Markóczy Dezsőné a szabadságharc alatti tevékenységéért börtönben sínylődő férjét, Lávayné pedig a halottnak hitt, bujdosó urát látogatja meg titokban. A szerelmesek boldog egymásra találása nyomán mindkét helyen fiúgyermek születik, amit csak

a két anyós fogad megértéssel, míg a környékbeli ismerősök rágalomhadjáratba kezdenek. Egyik nő sem védekezhet az asszonyi becsületet kikezdő vádak ellen, pedig hitvesi hűségük bizonyítása csak egy szavukba kerülne. Ezzel az egy szóval azonban férjük helyzetét súlyosbítanák. Noha a két regény rokonságával a *Börtön virága* c. regény kritikai kiadásakor foglalkozunk behatóan, annyit már itt is megállapíthatunk, hogy az anyós alakjának és fiúgyermek születésének megjelenítése abból az emlékanyagból került a *Politikai divatok* c. regénybe, amelyből a *Börtön virága*, Jókai utolsó hosszabb lélegzetű munkája felépült.

IRODALOM

A *Politikai divatok* regényről először a Fővárosi Lapok ír részletes ismertetést (1864. okt. 27. 246. sz. 1030.) Z. I. kézjeggyel. Megállapítja a recenzió szerzője, hogy Jókai Bulwerhez hasonlóan egyesíteni igyekszik a kedélyre ható angol és a képzeletre ható francia regényírók jó tulajdonságait. „Az angol iskolától eltanulta az életből vett alakok szép, clairvoyance-szal való egyénítését, továbbá egyes helyzetek meghatározó festését és a költői hangulatot. A franciáktól megtanult túlozni és nagy leleménnyességgel beszélni elléktani mélységekben szűkölködő eseményeket.

Tudva van, hogy az ő bűbájos képzelet és érzés gazdag stílje az elbeszélésre mintegy teremtvé van s ezáltal sok kétes dolgot elhíthet az emberrel. Hangja csak néha affektált, mert az érzéseknek valóban bővében van. Ő kétségkívül a legolvasottabb regényíró Magyarországon; a forradalom után pedig példátlan hatást szült. Dicséretére mit sem kell szólnunk. Fényes oldalait mindenki ismeri. Ellenben lehetetlen említlenül hagynunk, hogy újabb időben kissé gondatlanul ír; meséit csak nagyjából gondolja ki; részletezésnél rábízta magát az ítélet által nem igen fékezett képzeletére; ahelyett, hogy szépen vezetne át a lélek hídján, keresztülgörja az egész patakokat; túlzásokkal akar elvákítani, kilesi gyöngéinket, s annak hízeleg. Regénye a végén rendesen másképp üt ki, mint előbb tervezve volt.

Hanem mikor csak festeni kell, amikor csak képzelgetni és éreztetni akar — akkor maig is teljes hatalmában ragyog, hancim a kompozíció nehezebb mesterség.

Nézzük csak az előttünk álló regényt. A fő cselekmény egy kisebb novella által van keresztül-kasul szöve, s ez a mű alapeszményétől egy negyedrészt választ külön. Legelőbb is egy 1847-beli pecsovics és egy liberális családot fest, s ebben két lányt, Juditot és Szerafint, kik ugyanazon férfibá, Lávay Bélába szerelmesek. De később a két család és két leány történetét párhuzamosan véve, szoros kényszerűségnél fogva össze-ütközésbe hozni, bár akarja, de nem tudja; mindennütt kilátszik, hogy ezáltal szándékozott szélesebb körűvé tenni a történetét, s az előbb épített alapokat később ő maga hagyja ott faképnél, midőn tudniillik Jókai

liberális családját megöli és Szerafint szabadelvűnek festi miáltal éppen a korfestés szenved csorbát.”

A továbbiakban lélektani hibaként sorolja fel a cikkíró, hogy „a főszemélyeknek is két története van, melyek egymással semmi belső összefüggésben nincsenek”. Lávay elveszi Juditot, ki ezzel vagyonát veszíti, később csatába megy, s bár Judit menlevelet szerez számára, bujdosik, majd „minden igaz ok nélkül” felesége szobájában lappang. Judit csak akkor áll elő a menlevéllel, mikor Fertőy feljelentéssel fenyegeti Bélát, ki erre boldog apa és jó ügyvéd lesz.

A cselekmény másik szála Hargitay végrendeletének története, melyben lányát kitagadja, s helyette Fertőyre hagyja vagyonát. Fertőy és Bárzsing nevű cinkostársa minden különösebb indok nélkül felgyújtja Komáromot, s közben a végrendelet elég. A forradalom után Fertőyék végrendeletet hamisítanak, de Béla leleplezi őket, s pert vesztenek. Béla és Judit ismét boldog lesz.

„Látható — folytatja a Fővárosi Lapok recenzense —, hogy az előbbi cseménynek egészen más a központja, mint ennek, s mégis mindez egy regényben *ugyanazon hősök által* van eljátszatva, s némely helyet egy-egy szál fonállal összekötve.”

„Szerafin novellája” azért került a regénybe, „mivel e különben gyönyörűen festett nőalak gyerekkorától fogva szereti Bélát”.

Gáspár Imre (*Jókai mint regényíró*. Családi Kör 1878. okt. 13. 41. sz. 966—67.) szerint Jókai e korabeli műveiben „szerencsésen van eltalálva a szükséges keret”, mert „örömet hozta összeköttetésbe tárgyait tudvalevő eseményekkel, vagy éppen némi történeti háttérrel is a legújabb idők történetéből”, s kiváló érdeket kölcsönöz... a *Politikai divatoknak* Petőfi „kissé megrongált alakja”. A regény sikeréhez az is hozzájárul, hogy „több valóságos tény beleszővése ébreszt oly emlékeket, melyekről annak idején beszélni sem igen lehetett”.

Haldfan Mörk az 1881-es svéd nyelvű kiadás bevezető tanulmányában Jókairól és a *Politikai divatok*ról viszonylag keveset ír; inkább általánosságban védelmezi a költő fantáziájának szabadságát, amikor a valóságot és a költészetet gyúrja össze egy csodálatos regénnyé. A *Politikai divatok*ról elmondja, hogy kik lehettek a regény alakjai az életben és így végzi: „... irigylésre méltó az a nép és tisztesen irigylésre méltó annak a népnek a költője, akinek fantáziája nem hever még tépett szárnyakkal a porban! Szavamra mondom, esztétikus uraimék, ez volna valami nekünk ezen szellemtelen és sivár időben!” (Leffler Béla: *Magyar írók svéd nyelven*. It 1914. 68.)

Prém József (*Jókai Mór. Élet- és jellemrajz*. Pozsony—Bp. 1894. 18.) szerint a szabadságharc történetéből „a komáromi nagy eseményeket idézi föl” a *Politikai divatok*.

Zlinszky Aladár (*Ünnepi beszéd Jókai Mór ötven éves írói jubileumán.* Zombor 1894. 12—13.) szerint „saját szívének áldoz” a regényben Jókai, azaz a szívéhez legközelebb álló személyekről (Laborfalvi Róza, Petőfi) és eseményekről (reformkor, szabadságharc) emlékezik meg, majd különböző tartalmi elemek idézésével egyidejűleg jellemzi a *Politikai divatok* szereplőit.

Várdai Béla egy szemelvényes kiadás (*Jókai Mór Petőfi Sándorról.* Bp. [é. n.] 6.) bevezetéseként összefoglalja Petőfi és Jókai kapcsolatát. Szerinte a *Politikai divatok* Petőfi (Pusztafi), Jókai (Lávay) és Laborfalvi Róza (Hargitay Judit) története. „Gyönyörű példája e könyv Jókai korlátlanul alakító s mégis jellemző, mert éppen a legfontosabb, legigazabb mozzanat kivilágoltatása érdekében merész fantáziájának... Hogy Petőfinék el kellett esnie 1849-ben, hogy neki Világos után nem volt keresni valója ebben a világban, ezt a mindnyájunk érzését, meggyőződését, mily megrázó erővel, a Petőfit akkor életben kívánók milyen elnémtásával fejezi ki ebben a regényben Jókai, mikor fantáziája felmutatja előttünk az ötvenes évek Petőfijét!... Akire beteljesedett, amit régebben térfalkozva írt magáról: Én nem nézhetek végig vidámon elhagyott hazámon, csak mikor részeg vagyok. Aki cselekszi most azt, amiről dalolt. Nem tudunk képzelni meggyőzőbb beszédet, hogy nyugodjunk meg a csaták viharai közt való eltűnésében, ennél a rajznál... Ime a belső igaz mag a fantáziának látszólag szertelen abszurd játékában.”

Nógrádi László (*Jókai Mór élete és költészete.* Bp—Pozsony [1894] 47.) szerint a *Politikai divatok* a „szabadságharc változatos világában mozog s nevének önfeláldozó, hősiek egyéniségét magasztalva, örök emléket állít ezen rendkívüli nőnek”.

Halász Margit (*Élő alakok a Politikai divatokban.* Zala 1896. márc. 15. 22. sz. 1—2.) szerint a regény „hiányos munka: az akkori cenzúra nem engedte változtatás és kihagyás nélkül közölni. Ezt szívesen elnézheti az olvasó, mert az eseményeket azért mégis meg lehet érteni, de már a szép nyelvezet is kárpótlást nyújt a hiányokért.” Megállapítja, hogy Lávay nem más, mint Jókai, Pusztafi pedig Petőfi. „Lávay fel van ruházva a legkiválóbb férfi. erényekkel, ő maga Adonis és Tankréd egy személyben, Pusztafinak pedig csak két érdeme illetőleg nemes tette van, t. i. hogy Juditot (ki nem más, mint Laborfalvi Róza) csel útján megszerzi Lávaynak”, és hogy Zelejit önfeláldozóan ápolja és eltemeti. Zeleji Róbert, aki hasonlít Pusztafihoz, számos vonást Petőfitől kölcsönöz. Szerafin Szendrey Júliával rokon, főleg másodszeri házassága miatt...

„Jókai szereplői ebben a regényben mind élő alakok voltak, persze elferdítve s változtatva némileg.”

Petőfi alakjával részletesen foglalkozik Halász Margit. Megrovólag állapítja meg az alábbiakat: „A lelkesedés a nagy költő jellemében fokozódik a regénynek több, mint kétharmad részén át, de a végén oly rút, selejtes alakban hozza vissza Jókai, hogy az olvasó nemcsak a költő és ember iránti illúzióit veszti el, de köznapiasan szólva valósággal megundorodik Pusztafitól.” Halász elítéli Jókait, amiért Petőfi-Pusztafit „egy toprongyos, részeges, féleszű koldús alakjában” jeleníti meg, majd hozzáfűzi: „A szép műnek ez a legnagyobb, talán egyedüli árnyoldala.” Felveti a kérdést, hogy miért „alacsonyítja” le Jókai „sárban fetrengő ideállá” Petőfit, s keresi az „okozati összefüggéseket”.

„Jókai az utolsó időben haragban volt Petőfiékkal, de a szabadságharc korából vett regényt — hogy az tárgyilagos és szép legyen — nem lehetett írni Petőfi alakja nélkül. Szépen, s jól kellett feltüntetni őt, amint belehozza a szerző, mert másképp már a regény elején elfordult volna Jókaitól az olvasóközönség, főleg az ifjúság; nemes jellemnek kellett festeni, legalább eleinte. A végén aztán ott a keserű csalódás a nagy poéta képzelt személyében. Igaz, hogy Petőfinek voltak egyéni hibái; egy kis önfejűség, talán elbizakodottság, de el kell ismerni, hogy éles, magasratörő szellem volt, s hazáját forrón szerette . . . emberi gyarlóságait, gyengeségeit megbocsátotta a világ, megbocsátjuk mi is a nagy költőnek.”

Breznay Imre (*Jókai regényalakjai*. Hevesvármegyei Hírlap, Eger. Politikai és vegyestartalmú lap. Főszerkesztő: Babocsay Sándor. 1902. dec. 24. 154—55. sz. 4—6.) már határozottan állítja, hogy Zeleji Róbertnek, a „szabadságharc vitéz tisztjének alakja a halálban teljesen a Petőfié. Az övé abban is, hogy özvegye hamarosan eldobja az özvegyi fátyolt, akárcsak Szendrey Julia . . .” Élő alaknak tartja Breznay Bárzsingot és Kolbay őrnagyot is. Megállapítja, hogy ennek a regénynek alakjai közel járnak a valósághoz. Való igaz a paraplé-forradalom s abban hőseinek szereplése, a Jókai bujdosása, tardonai tartózkodása, feleségének alakja stb. Természetesnek találja, hogy „Jókai Mór sem marad meg következetesen eredeti alakjainak életfolyása mellett, s itt is „kever”. Zeleji halálában örökíti meg Petőfi rejtélyes eltűnését, ill. halálát.

Mészáros Sándor (*A női ideál Jókai regényeiben*. Soproni Napló Laptulajdonos és felelős kiadó: Babel László. 1904. dec. 25. 105. sz. 7.) hosszú részleteket idézve gondosan jellemzi „az ősz Lávayné eszményi alakját” s Hargitay Juditot, aki „hítves”, nem az „asszony”, kit meg lehet szokni, meg lehet ismerni, de az életet védőszentjének az arca, kit meg lehet szokni, de csodatevő erejét küsmerni soha nem lehet.”

Szabó László (*Jókai élete és művei*. Bp. 1904. 166, 263.) teljesen Jókai *Utóhangját* (legtöbbször szó szerint) idézve adja elő a *Politikai divatok* keletkezésének történetét.

Heller Zsigmond (*Jókai az ügyvédekről*. Máramaros 1904. máj. 1. 18. sz. 1—3.; 1904. máj. 8. 19. sz. 1—3.) a regény ügyvédfiguráit hasonlítja össze Jókai más műveiben szereplő ügyvédekkel.

Solymosy Sándor (*Jókai írói egyénisége*. Tanulók Lapja 1904. jún. 26. 13. sz. 204.) a regény tájleíró részeit dicséri.

Papp Illés (*Emlékezés Jókai felett*. Kassa 1904. 9.) szerint „felesége bámulatos hősiességének „állít örök emléket” Jókai a *Politikai divatok*ban.

Madarász Flóris (*Jókai Mór regényei*. Két előadás az egri kath. főgimnázium 1905/6. tanévi ismeretterjesztő előadásainak sorozatából. Eger 1906. 22—23.) elmarasztalja Jókait, mert a *Politikai divatok* és *A tengerszemű hölgy* c. regényekben különbözőképpen dolgozta fel a márc. 15-i eseményeket és Petőfi Sándorra vonatkozó emlékeit.

Beöthy Zsolt az író halála után készült önéletrajzi feljegyzéseinek gyűjteményes kiadása elé írt előszavában (*Jókai a magyar szellemi életben*. Megj. *Jókai Mór Önmagáról*. Bp. (1904) Bevezetés. 13.) arról emlékezik meg, hogy a *Politikai divatok*ban és *A tengerszemű hölgy* c. regényében a múltját festi meg szárnyaló fantáziával Jókai.

Garzó Béla (*Jókai regénytárgyai*. A kecskeméti áll. segélyezett evang. ref. főgimnázium értesítője az 1904—905-ik iskolai évről. Kecskemét 1905. 21.) szerint „Pályafutásának tarka panorámái, benyomásai, költői álmái, szerelme Laborfalvi Róza iránt, a szabadságharc utáni bujdosása, édesanyjának emléke, barátsága Petőfivel vonul el az olvasó lelke előtt káprázatos változatokban a *Politikai divatok*ban és *A tengerszemű hölgy*ben. Nagyon érdekesen önti cselekménybe azt a gondolatot, ami sok magyar ember lelkében zsongott a regény keletkezése idejében, hogy mi lett volna a republikánus dalnok sorsa . . .”

Berta Ilona (*Emlékezés Jókairól*. Nemzeti Nőnevelés. Kiadja az Erzsébet nőiskola tanári testülete. Szerkeszti Sebestyénne Steiner Ilona. 1905. máj. (5. füzet) 197—203.) a „honszerelmet lehelő igazi nagy regényei” közé sorolja a *Politikai divatokat*.

Beöthy Zsolt (*Jókai emlékezete*. Bp. 1905. 21—23. Megj. *Beöthy Zsolt munkái*. Irodalmi tanulmányok. Bp. é. n. 207—09.) szerint a *Politikai divatok* és *A tengerszemű hölgy* romantikus meséiben támasztotta fel Jókai múltját, „félíg az emlékezet, félíg a képzelet”.

Véleménye szerint Jókait képzelete „messze ragadja a valóságtól, az emberi léleknek és életnek természetes útjaitól; de mesterkedést még ilyenkor is alig kereshetünk benne. Ő nemcsak költői, de emberi fölindulásának óráiban is tündér képzeletének szemüvegén át ilyennek nézte, látta. érezte a világot, még az ő személyes életének világát is.” Pusztafiról szólva megállapítja, hogy Jókai szemében az „emberek

nemcsak megnőnek túl az emberi méreteken, de többlől egygyé olvadnak; Petőfi és Sárosy sorsából alakul Pusztafi, Kisfaludy Károlyból és Katonából Jenőy Kálmán”.

Kapossy Lucián (*Jókaírók*. Pápai Hirlap Szerk. és laptulajdonos: Dr. Kőrös Endre. 1905. dec. 9. 49. sz. 1–2.) „a honleány teljes erkölcsi fenségében” megjelenő Hargitay Juditról ír nagyon részletes tartalmi jellemzést.

Oláh Gábor (*Jókai és Debrecen*. ItK 1906. 278.) annyit említ a regényről, hogy a „*Politikai divatok* majd minden személye élő ember volt keletkezése korában”.

Mikszáth Kálmán (*Jókai Mór élete és kora*. Bp. 1907.) szerint „1849. utáni menekülésének történetét feldolgozza a *Politikai divatok*ban is, miként a *Bujdosó Naplójában* és az *Életem legszomorúbb napjai*-ban, de összekeverve költött dolog a való dolgokkal, mint az ördög mákja a gazdag ember kölesével”. (1. k. 257–58.) Megállapítja, hogy a „regény alapeszméjét a saját élményeiből és élete szövevényeiből vette”. (2. k. 37.) „Mire elkészül a *Politikai divatokkal*, fiókba kellett zárni, mert azt ugyan senki fiának a lapja nem merete volna közölni.” (2. k. 43.) Részletesen beszámol a Zichy-ügyről (47–49.) és a regény népszerűségéről. A *Politikai divatok*ban a szabadságharcon viszi keresztül az olvasót. „Nem csoda, ha minden szalonban erről beszéltek. Nemcsak a fővárosban, hanem a ripszbutoros, birsalma illatú vidéki vizitszobákban is, ahol hárman-négyen összejöttek, átélve az olvasottakat még egyszer s keresve a regény alakjaiban az élő mintákat (amely rossz szokás ellen hiába tiltakozott Jókai).” (71.)

Gerő Ödön (*A dicsőség útján*. Megj. Jókai Album. Képek, adatok, okmányok Jókai Mór életéből. (Bp. 1910.) 73.) szerint a regény nem egyéb mint „Laborfalvi Róza ünneplése”.

Zsigmond Ferenc (*A szabadságharc hatása Jókai írói egyéniségére*. It 1918. 41.) szerint a *Politikai divatok*ban értékes életrajzi adatokat dolgoz fel Jókai, s Zsigmond azokat mint hiteles dokumentumokat szerepelteti.

Zsigmond Ferenc (*Jókai regényeinek korszerűsége. Részlet egy készülő munkának Jókai fénykora (1855–1875) c. szakaszából*. Uj Magyar Szemle. Felelős szerk. Pethő Sándor. 1921. 3. k. 3. (szept.) sz. 248–49.) szerint a regényben szereplő asztaltáncoltatás az 50-es évek szenciációja volt. A *Politikai divatok* témája a szabadságharc. A regény méltán sorolható az ún. kulcsregények közé. (Pusztafy = Petőfi, Lávay = Jókai, özvegy Lávayné = Jókai anyja, Judit = Laborfalvi Róza).

Zsigmond Ferenc más helyütt (*Jókai Mór élete és művei*. Bp. 1924. 43.) megállapítja, hogy Jókai lecsukásával „egyidejűleg a Hon tárcában folyó regényét; a *Politikai divatok*at a cenzúra irgalmatlanul megtepázta... A *Politikai divatok* írásakor tehát még nem tudott cléggé

vigyázni a pennájára; meg-megszúrta vele a legellenszenvesebb politikai divatnak, a Schmerling-korszaknak dölyfös érzékenységet”.

Nagy Jókai monográfiájában (*Jókai*. Bp. 1924.) említi Zsigmond, hogy „Jókai finom ösztöne nagyon jól érezte, milyen varázsa van” a szabadságharc témakörének a magyar olvasóközönségre, (183) . . . „ebben a regényben is, másutt is úgy tud bánni a szabadságharc tárgy-körével, mint a jó orvos az izgatószerekkel, ott és akkora adagot vegyít belőle, amennyit szükségesnek tart, s tetszése szerint rejti ártatlan csalétek külső burka alá”. (185.)

Később megemlíti, hogy a „*Politikai divatokban* a bilincsekre vert magyar léleknek nyújtózkodó kísérleteit jelentik számunkra az óvatos fogalmazás illetően példái: „Ez a nap volt a szabad sajtó történetének első napja. Akiknek nagyon jó emlékezetük van, még talán révedezik előtűnik hogy ez a nap március 15-ike volt. Valószínűleg nagyon régen el van az már feledve’ — így megy el Jókai a közelmúlt felejthetetlen nagy emlékeivel való kacérkodás terén addig a határig, ameddig csak gondolta, hogy lehet és szabad . . . csakugyan erősen próbára tette a türelmét a cenzornak, ha ez egy kis józan értelemmel bírt . . . (185—86).

Ezeket a fojtott tüző reflexiókon kívül az egész cselekvény alakjai és jelenetei is mind nagyon alkalmasak voltak arra, hogy állandó izgalmomba tartsák az egykorú olvasók kedélyét.” (186.) A regény nagy részében ragaszkodik Jókai a történelmi valósághoz, éppen ezért „kirívónak tűnik fel az az egy-két merész változtatás, mely a történeti valóságra vonatkozó köztudattal szembehelyezkedik”, pl.: a Pusztafi-Petőfi megmentése a csatateri haláltól; „zavarólag hat az olyan önkényes motiváció, mellyel Jókai pl. a Lávay Béla és Hargitay Judit házasságát úgy adja elő, hogy ennek leglelkesebb előmozdítója, sőt mindkettőjük életének megmentője Pusztafi volt.

Pusztafiban annyira Petőfit rajzolja szerzőnk, s Petőfi a Jókai házasságát illetően annyira egészen másképp viselkedett, hogy a költői leleménynek ezt a most rövid, majd nagyon is hosszú pórásra eresztését a hatás egysége szempontjából hibának kell minősítenünk. Ellenben a regény legnagyobb része a rendkívül hatásos szövetségben mutathatta az egykorú olvasók előtt a költői képzelet érdekesítő világitásmódját és a mindenkinek friss emlékezetében élő történeti valóságot. Hogy az eszményítés terén megvan ilyen regényben is a költő jogos mozgási szabadsága, azt bizonyítja pl. az a szép részlet, mely Judit szerepléséről szól a Lávay Béla komáromi menedéklevelének megszerzésében; az egész dologban csak maga a menedéklevel és a történeti valóság, de a körültre szőtt fikció nem ellenkezik sem a Hargitay Judit, sem a Laborfalvi Róza jellemével, sem az egész regényt átfűtő eposzias hangulattal.

Ez a munka Jókainak nemcsak költői hírnevét gyarapította, hanem azt a nimbust is fényesebbé tette, mely az ő politikai múltját körül-sugározta. Akivel ilyen dolgok történtek a nemzet élet-halál harcában, aki ilyen életrajzot írhat — a regény áttetsző fátyola alatt — önmagáról és hozzátartozóiról: az valóban korának legkiválóbb emberei közt érde-mel helyet. (186—87.)

A *Politikai divatok* — mint a címe is mutatja — a magasztos esz-méket nemcsak diadalukban, ha nem a divat-uraló emberek kezén való megromlásukban is élénk igyekszik tárni s így gyakran kényszerül az író kesernyés reflexiókra.” (188.)

Feszty Árpádné (*A tegnap*. Bp. 1924. 56—58.) a regény két női szereplőjéről és Petőfi regénybeli megjelenítéséről emlékezik meg.

Az Egyenlőség (*A magyar zsidóság politikai hetilapja*. Szerk. dr. Szabolcsi Lajos 1924. dec. 13. 49. sz. 13.) névtelen cikkírója *Jókai és a magyar zsidóság* c. közleményében azt írja, hogy márc. 15-én Jókai mellett egy izraelita vallású fiatal orvos állt, „ki segített neki a népet szóval tartani”, mialatt a nyomdában Petőfi *Talpra magyar-ját* kiszedték. Talán ez a fiatal doktor adta az impulzust a *Politikai divatok* sánta „Mel-chior orvosának megrajzolására”.

Minay Lajos (*Jókai élete*. Mezőtúr 1925. 36.) szerint 1862-ben jelent meg a *Politikai divatok*, melyet a „felesége iránti szívből fakadó mély hála íratott meg vele”.

K. G.: (*A leányideál Jókai költészetében*. Erő Magyar ifjúsági lap. Főszerkesztő Ravasz Árpád. Felelős szerkesztő: Karácsony Sándor, 1925. febr. hó 6. sz. 149.) rejtjelű szerző leírja, hogy „az élettől a hét-köznapok sekélyes vizétől igyekszik távol tartani a nőt”, de azért lány-alakja sohasem passzív, mert a „magasztos tiszta lelkületével, csodákra ösztönző szeretetével, hűségével, szépsége és jósága varázsával már magá-ban is cselekvőleg hat környezetére, s ha kell, ő maga is cselekszik, s cselekedetét sokszor hősiesség jellemzi... Hargitay Judit bujdosó férje megszabadításáért emberföltötti önfeláldozásra, energiára képes” a menedéklevel megszerzése közben.

Solymossy Sándor (*A nemzet nevelő Jókai*. Néptanítók Lapja. Szerk. és kiadja a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium. 1925. ápr. 6. 13—14. sz. 7.) szerint „a *Politikai divatokban* megírja a maga, neje és Petőfi küzdelmes napjait a szabadságharcban (mai formájában a cenzúra miatt kiforgatva).”

Kárpáti Aurél (*Kulcs Jókai regényeihez*. Az Est hármaskönyve. A százéves Jókai emléke. 1925. 280.) felsorolja a Jókai szereplők élő mintaképeit.

Dr. Szabó László (*Az igazi Jókai*. Az Est hármaskönyve. 224—25.) szerint a szabadságharcra következő „két év alatt még nagy szerepe van

Róznak az író életében; apró feljegyzések kiemelik Róza hitvesi és háziasszonyi magasztos erényeit, s ez az elismerés még csak növekedik a *Politikai divatok* és *A tengerszemű hölgy* írása közben felcledő reminiscenciákban. De az a Róza, aki a házasság kalandos megkötése után szerepel Jókai írásaiban, már nem a szerelmes nő, hanem inkább az anya helyettese, a hű barátó és a derék gondozó, 1851 után már nincsen más kimutatható szerepe Róznak Jókai regényes életében. Barátság, tisztelet, hódolat . . . de szerelem nem.”

Kőrös Endre (*Jókai nemzeti jelentősége*. Pápa 1925. 12—13.) szerint a *Politikai divatok* Petőfinék állít emléket.

Gál János (*Jókai élete és írói jelleme*. Berlin 1925. 62—63.) a regény keletkezésével kapcsolatos Zichy-ügyet írja meg.

Dr. Ványi Ferenc (*Magyar irodalmi lexikon*. Bp. 1926. 661.) tartalmilag ismerteti a regény cselekményét.

Putnoki Béla (Miskolci Napló 1925. febr. 18. 39. sz. 2—3.) szerint Jókai — aki a l'art pour l'art híve (!) — a „forradalmi élet ábrázolására” vállalkozik a *Politikai divatokban*.

Elek Oszkár (*Jókai és az oroszok*. Budapesti Szemle 1925. 198. k. 113.) szerint a *Politikai divatokban* „megkap az oroszok beözönlése keltette hangulat”.

Alapy Gyula (*A szülőföld Jókai regényeiben*. Komárom 1925. 14—15.) szerint „Jókai ragyogó képzelete a *Politikai divatokban* mindazt, ami neki kedves volt, felruházva szeretetének minden színével: a szerető édesanyját, az önfeláldozó hitvest, a nagy szívű barátot fűzi csokorba; de ez a regény az igazi rajza a szülővárosnak, amelynek balsorsa megilleti szívet és onnan feltörő igaz hangokban találnak kifejezésre a kiállott szenvedések: a borzalmas ostrom, a romba dőlő város, amelyet a tűzvész megtépett és részben porrá tett. Elegikus rajza a szülővárosnak, melyből mint a színpadi háttérből lépnek elő a regény hősei a 40-es évek Komáromának válogatott társasága: a komáromi özvegy tekintetes asszony, a világosfejű szekeresgazda, a büszke táblabíró, a delnök és a statisza szereplők is mind a legnagyobb szeretettel vannak kidolgozva a lepergő drámában.

Komárom apotézisa ez a regény, azé a városé, amely 1849 augusztus és szeptember hónapjaiban az orosz és osztrák seregtől körülzárva Világos után egymaga jelentette és képviselte a legitim Magyarországot. A költő korrajzot kívánt benne nyújtani, a politikai rendszerek egymásutánját, változásokat a korokban, emberekben és politikában. Kevés olyan magyar város van, amely fiától ilyen emléket őrizhet magának, mint amilyet Jókai nyújtott Komáromnak a *Politikai divatokban*.”

Kőrösi Henrik (*Jókai pályája*. Ünnepi beszéd. Megj. *Jókai 1825—1925*. Emlékkönyv születésének századik évfordulójára Rákosi Jenő

bevezetésével. Szerk. Kőrösi Henrik Bp. 1925. 57, 60.) szerint „Életének a történetét művészileg írta meg Jókai a *Politikai divatok* című regényében”.

Sikabonyi Antal (*Jókai és Komárom. Az Est Hármaskönyve* 1925. 237. — *Jókai és szülővárosa*. Megj. Jókai Emlékkönyv. Szerk. Alapy Gyula és Fülöp Zsigmond. Komárom. 1925. 88.) a regény helyi vonatkozásairól emlékezik meg.

Hajdu Lukács (*Jókai és a magyar történelem*. Előadás a Jókai Egyesületben. Komárom, 1925. 30.) szerint a regény legszebb lapjait Petőfi emlékének áldozza Jókai.

Körös Endre (*Jókai nemzeti jelentősége*. Ünnepi beszéd a százados évfordulón. Pápa, 1925. 12–13.) röviden ír a regényről, melyben alakokat olvasztott egybe, „tetteiket személyüktől különválasztva és ismét beléjük vegyítve varázsolta élénk” Jókai.

Buday Dezső (*Jókai lelke*. Nyugat 1925. 5–6. sz. 328.) részletesen foglalkozik Jókai ügyvédszereplőivel, közte Lávay és Fertőy alakjával.

Jablónkay Gábor (*Jókai és a történelmi érzék*. Magyar Kultura 1925. 491.) katolikus vallási szempontból elfogultan emlékezik meg a regényről.

Dr. Fil és Dr. Praw Jerzy Pogonowski (*Maurycy Jókai W Polsce*. Warszawa 1935. 13–15.) Jókai lengyelül megjelent műveiről — közte, a *Politikai divatok*ról — emlékezik meg.

Kovács Dezsóné (*A mesemondó anyja*. Pásztortűz 1935. febr. 28. 4. sz. 92.) szerint Jókai a *Politikai divatok*ban áldoz anyja emlékének. „Hódolattal mutatja be az élet nehéz fordulataiban nyilatkozó nagyszerű tulajdonságait.”

Nagy Sándor (*A hírlap hatása Jókai társadalmi regényeinek anyagára*. It 1937. 7–8. sz. 145–48.) szerint „Jókai egy-egy társadalmi regényét nem csupán egyetlen riporttá, hanem egész hírlappá lehetne kidolgozni, amelyben politikától kezdve a bűnügyig minden lényeges anyag megvan... egy-egy regényében nagyjából az újság vázlatos anyaga tükröződik vissza regényeinek sokoldalúsága, tartalmi változatossága vég-elemzésben a hírlap hatására vezethető vissza... szépirói munkásságával kezdettől végig párhuzamos a hírlapírói tevékenysége... hírlapíró módjára szolgálta a közönséget... legjelesebb alkotásai saját korának is szóltak... újságírói tulajdonsága Jókainak az időszersűség iránt való érzék... A hatvanas évektől kezdve már inkább felhasználta az aktuális témákat. Végre megírhatta a szabadságharc történetét a *Politikai divatok*-ban új érdeket adván neki Petőfi és a maga szerepeltetésével.

Benedek Marcell (*A nagy álmodó*. Megj.: *A magyar irodalom története*. Bp. 1938. 215.) megállapítása szerint ebben az „önéletrajzi elemzéssel átszőtt” regényben — *A köszlő ember fiaihoz* és *A tenger-*

szemlé hólgyhöz hasonlóan — a „szabadságharc korát, az elnyomatás fájdalomának s a maga élményeinek kettős sugártörése távolítja el a realitástól”.

Csapodi Csaba (*Zichy Nándor és Jókai Mór irodalmi kapcsolatai. It 1939. 3—4. sz. 90—92.*) a konzervatív Zichy Nándor és Jókai — „levelezés alapján nyomon követhető” — barátságát vázolja. Megemlíti, hogy ezt a barátságot a H-ban megjelent emlékezetes *Alapkérdéseink* c. cikk jelentette.

Dezső Gyula (*A református Jókai. Kecskemét, 1941. 9.*) a regény kertészeti leírásairól emlékezik meg.

Az 1948-as Franklin kiadás borítólapján levő ismertetés egy része a következő: „Jókai teremtette meg a magyar reformkor és szabadságharc költői legendáját, s történelmének sőtét esztendőiben ez a legenda volt a magyarság széles rétegeinek vigasztalása. Amikor az önkényuralom ránehezedett az országra, Jókai írásai mintha börtönablakot nyitottak volna meg, melyen át kilátás nyílt a fényes múltra, s a múltból bizalom fakadt a jövőre. Ilyen legendateremtő, bizalmat sugárzó regény a *Politikai divatok* is... Egész embernek csak azt ismerjük el, aki nem csak magának élt’ — mondja az előszóiban, s ilyen nem csak maguknak élő hősoket állít elénk: férfiakat és nőket, jókat és gonoszakat, akik végeredményben szimbólumok: jelképei politikai irányoknak és törekvéseknek, képviselői a nemzet életében egymással küzdő eszméknek. Jókai alakjainak erkölcsi tartalma egyúttal nemzeti tartalom is... S a cselekményen, a hősok maszkján áttűz a valóság: maga a történelem, s a történelem valódi hősoei: egy Petőfi, Szendrey Julia, Laborfalvi Róza s a többiek.”

Sőtér István (*Két esztendő irodalomtörténeti munkássága a Petőfitől Adyig korszak területén. It 1953. 274.*) Király István Mikszáth monográfiájáról megemlékezve állapítja meg, hogy „Jókai romantikájának a fennmaradását a regényeiben propagált illúziók teszik szükségessé. Ez a romantika párosul is nála anekdotai jellegű realizmussal. De Jókai regényeinek romantikája, illúziós jellege éppen nem menekülés vagy kitérés a jelen elől, hanem ellenkezőleg az 1849 utáni nemzetnek szánt segítség. Ezek a regények vagy a nemzeti ellenállást ösztönzik (*Politikai divatok*), vagy a 48-as vívmányokért vívandó harcra lelkesítenek (*A kérszlú ember fiai*), vagy a nemzeti kapitalizmust propagálják (*A fekete gyémántok, Aranyember, A jövő század regénye*)”.

Bóka László (*Jókai halálának félszázados emlékünnepe. Népszava. 1954. máj. 5. 105. sz. 2.*) összefoglalólag emlékezik meg a regényről.

Sőtér István (*Jókai Mór (1825—1904). Szabad Nép 1954. máj. 5. 125. sz. 3.*) szerint „Az önkényuralom idején Jókai programmszerűen a nemzet ellenállóberejét, öntudatát — a patriotizmus forrásait igyekszik

óvni és táplálni. A *Politikai divatok* azért eleveníti föl a Világos utáni üldöztetések képét, azt a nagyszerű összetartást, mellyel a nép egy családtként óvja, menti a menekülő szabadságharcosokat — mivel *erre* a nemzeti szolidaritásra a Bach-korszak végén s a Schmerling-korszak elején talán még inkább szükség van.”

A Tiszai Andor szerkesztésében és összeállításában megjelent kötet (*Jókai Mór* 1825—1904. Bibliográfia életrajzi adatokkal, Jókai műveinek ismertetésével, illusztrációkkal, Jókai halálának 50. évfordulójára kiadta a Szabó Ervin könyvtár. Bp. 1954. 96—97.) tartalmilag ismerteti a *Politikai divatok*at. Legjobb lapjai közé sorolja a századeleji Komárom társadalmi életének leírását és Judit nagyszerű jellemzését.

Sarkadi Imre (*Jókai ürügyén*. Művelt Nép 1954. okt. 10. 31. sz. 3—4.) szerint a Jókai halálának 50. évfordulóján „kampányszerűen” kiadott kötetek örömet, a megjelent Jókai-tanulmányok és kritikák legtöbbször bosszúságot okoztak. A „Jókairól frott elemzések általában bosszantóan megmásmították az író alakját. Jókait odatették óvatosan bár, de mégis elszántan a forradalmi magyar 48-as nemzedékhez, mégpedig nem Pilvaxbeli ifjúsága, hanem művei alapján.” Ezerszer kiemelték „következetes szembeállítását 67-tel, mások a pozitív hőskötelés példaképeként emlegették. Művészei erényeiről kevesebb szó esett, legfeljebb kötelezően megemlített mesészövés és fantázia.”

A szabadságharcról szóló regényeit furcsának tartja, mert „egyike másika görcsös öngazolás”.

A *Politikai divatok* — Sarkadi szerint — „szégyene Jókainak, az önleplezésé váló öngazolás regénye. Ezt az egy művet sohase tudtam düh és megvetés nélkül kézbe venni. Jókai 1849-ben hűtlen lett a forradalmi úthoz, a békepárt — ma úgy neveznének: belső ellenség — egyik jelentős szócsöve lett, szakított Petőfivel s életükben nem békültek meg. A *Politikai divatok* életrajzi kulcsregény, benne Jókai az égbe emelkedik, Petőfi a csatornák mocskává züllik. Apotheosis. Az emelkedik az égbe, aki a hatalommal ki tud jönni.”

Megállapítja Sarkadi, hogy itt is vannak ragyogóan formált, romantikus szabadsághősök, de „ezekben is mindig ott mozog a későbbi öngazolás: reménytelen ügyért lesznek hőssé... Jókai gyermeklélke a cselekvő bukást még tudta vállalni — amit tett azért egész mellet kiállni tudott volna (közbevetőleg: sohasem tette) — de igazságának a bukását nem ismerhette el. Az öngazolás, hogy okosabb és előre látóbb volt a forró fejűeknél (nyilván a felesége plántálta bele még Debrecenben) élete végéig megmaradt... meg lehetett volna azt is írni, hogy az ügy igaz ügy volt és reális ügy volt. Magának kellett ideológiát és illúziót teremtenie ahhoz, hogy a szabadságharc mindenképpen el kellett bukjon. Hogy a végsőkig kitartók álmodozók voltak, hogy az ország igazi

épitője (a 67-es és a milleneumi Magyarország) az, aki túlélte a vihart. Tegyük hozzá, hogy egyre siketebb lett a haladó eszmék iránt... A Jókai életmű kiábrándulások sorozata, ha az élet valóságához nyúl — s az örökké, vén koráig se szűnően csillogó kedv, ha az irrealitásokat babrálgatja maga előtt. Jókai hűtlen lett a forradalomhoz és öngazolás-ként regények tucatjában mutatta meg, hogy a forradalmi ügy reménytelen, hogy ezért csak meghalni lehet. De saját korát... a növő kapitalizmust sem fogadta el igazán. Vissza is utasította a maga módján... Romantikus módon.”

Sarkadi a következőkkel zárja cikkét: „Igaztalan lenne, ha csak ennyit mondanék róla. Ő ennél sokkal több. A szokásos nagy mesemondóknál is több valamivel — avval a távolról — s élete folyamán egyre távolabbról visszaragyogó dicsfényel, ami a műveiben, ha halványodva is, de újra és újra jelentkezik valamilyen kétkedő, melankólikus formában, amiért Petőfi Segesvárnál elesett.” (L. a Művelt Nép szerkesztőségének a cikkhez csatolt megjegyzését (uo.), továbbá: Sz[alantai] R[ezső]: *Jókai ürügyén*. Béke és Szabadság 1954. okt. (20. sz.) 16.)

Ruttkay Kálmán (*Utószó*. Megj. Jókai Mór: *A köszlvi ember fiai*. Szépirodalmi Kiadó Bp. 1954. 559.) *A köszlvi ember fiai* előzményének tekinti e művet.

Sőtér István (*Jókai útja*. Megj. *Romantika és realizmus*. Bp. 1956. — Csillag 1954. dec.) Gyulai Pál gúnyolódásaival szemben is a *Nábob*hoz hasonló irányregénynek tekinti a *Politikai divatokat*. Az *Előszó* bevezető sorait idézve állapítja meg, hogy „Az irányköltészet elve itt világosan egybekapcsolódik a kozmopolitizmus elleni védekezés csmjével, mely a *Nábob* és a *Kárpáthy Zoltán* egyik fő kérdése is. De ez a vallomás azt is megmutatja, hogy az irányzatosság Jókai számára ez időben: a nemzeti jelleg zálogát is jelenti. Törekvése, hogy regénye igenis „feltűnően magyar történet” legyen, csak úgy valósulhat meg, ha témáját a közéletből meríti, s művével cselekvőn részt vesz a közéletben. Az irodalom nemzeti jellegén Jókai az egész nemzetet érintő és foglalkoztató kérdések bemutatását érti; vagyis *művének nemzeti jellege az irányzatosságban jön létre*...”

Az irányzatosság elve a Petőfi-örökség eleme Jókainál.

Kétségtelen azonban, hogy ezt az örökséget nem képes egyértelműen, Petőfi szellemében továbbfolytatni.” (386.)

A továbbiakban a következőket írja a regényről: „Petőfi és Jókai viszonyára igen érdekesen világít rá a *Politikai divatok*, mely nem tartozik ugyan frójának legsikerültebb alkotásai közé — amiben a cenzúra is részes lehet — de épp, mivel az ábrázoló művészet igényével közeledik a kérdéshez, többet is mond néha Jókai különféle emlékbeszédeinél

és visszaemlékezéseinél. A Pusztafi alakjában nyújtott Petőfi-portrénál nem kevésbé érdekes a Lávayban megrajzolt önarckép, mely Jókai 48 előtti szerepéhez ad fontos adalékokat. Növeli ez önarckép jelentőségét az is, hogy olyan időpontban keletkezett, amikor e szerep radikális kiszínezése Jókainak éppen nem állhatott érdekében.

A regény cselekményének elindítója az a konfliktus, mely Lávay-Jókai és a megyeszékhely nemesi, liberális közvéleménye közt támad. Lávay a jobbágyfelszabadítás kérdésében messze túlmegy a nemesi, liberális állásponton; hősének radikális árnyalatában olyasvalamit hangsúlyoz itt még Jókai, amit később majd inkább elleplezni igyekszik — még *A kőszívű ember fiaiban* is. A liberális politikának azt a helyenkénti ironikus bemutatását, mellyel itt még találkozunk, később szintén hasztalan keressük nála . . . Hargitaynak álláspontjában Jókai még arra a határra is figyelmeztet, ameddig a liberális nemesség eljutni képes: az adminisztrátori rendszert támadta még — de az örökváltás helyett az úrbér rögtöni megszüntetését már „revolúciónak” tartja. Lávay-Jókait áthidalhatatlan szakadék választja el a megye nemességétől; Pusztafi-Petőfi oldalán a regény öt valóságos forradalmárnak mutatja be. Pusztafi alakját még a cenzúravészély ellenére is úgy meri megformálni Jókai, hogy benne Petőfi egész jakobinus magatartása érvényre jusson. Mindez arról tanúskodik, hogy Jókai még 1861–62-ben is a maga 1848-as szerepét a Petőfiével rokon szerepnek látta. Jókai éppen nem azonosítja ekkor még magát a Hargitay-féle politikával, sőt Lávayt kibékíthetetlenül szembeállítja Judit szüleivel. De 1848 későbbi bemutatásaiban sohasem hangsúlyozza majd ki a liberális és forradalmi magatartás ellentéteit. A *Politikai divatokban* tehát egy olyan Jókait látunk, aki feltétlen hűséggel tart ki Petőfi oldalán, és aki elveiben még szerelméért sem alkuszik meg.

E képpel szemben mi a valóság? A Lávay-portrénak feltétlenül van valóságmagja . . . 1848 első nagy eseményei után Jókai publicisztikája egy ideig tagadhatatlanul lépést igyekszik tartani Petőfiével, de a kettejük közt növekvő távolságot is idővel e publicisztikán mérhetjük le.” (387–88.)

A regény eszmei mondanivalójáról állapítja meg: „A *Politikai divatok* társadalmi képét aligha érezhetjük illúziósnak. A *Farsangi Dal* Sárosijának keserűségével rokon néha az a fájdalom és csalódás, mellyel Jókai az „új világról” szól. Ennek a világnak jelszava *„Meghalt az oroszlán, éljen a róka”*. . . Mennyi fojtott fájdalom lappang az egyébként oly egyenetlen regény utolsó fejezeteiben: a legkeserűbb lapok ezek, melyeket Jókai valaha 48 emlékéiről írt. Addig igaz ez az emlék — amíg fájnak az írónak az emlék megtagadói. Később már el sem hiszi, hogy voltak Szerafinek, hogy voltak feledettek, kitaszítottak . . .

A *Nábob* optimizmusára, a Schmerling-korszak hajnalán Jókainál valamely kesernyés, rezignált hangulat köszönt be. „Divat csak divat” — sóhajt. — „Egyszer az a divat, hogy a lányok tépést csinálnak, más-szor meg az a divat, hogy egyik táncvigalomból ki, másikba be”. Jókai egyedül itt mondja ki hűség-i parancsát („Ha mi is le akarunk feküdni, ki marad akkor állva? . . . nekünk kell azt mondanunk: itt maradj, szenvedj, küzdj azért az eszméért, amiért apád és anyád küzdött, szenvedett; folytasd, amit be nem fejezheténk”) — később már napi-rendre tért a hűtlenek felett. Ábrándossága majd 67 után is 48-as hűségé-ben mutatja neki az országot. A *Politikai divatok*ban még azért elégedet-len, mivel az ország „túlkönnyen megbékél” — később ő maga is meg-békélt tekintettel siklik az egykor megrótt hűtlenség és feledés felett.” (413—15.)

Petőfi regénybeli megjelenéséről a következőket írja: „Jókai közelről látta Petőfi világfájdalmas korszakát — és ha a *Politikai divatok* Pusztafijának utolsó jelenésére gondolunk, némiképp ennek a korszak-nak Petőfijére ismerhetünk benne. A *Tigris és hiéna* indulatai támadnak Petőfijére ismerhetünk benne. A *Tigris és hiéna* indulatai támadnak Petőfijére ismerhetünk benne. A *Tigris és hiéna* indulatai támadnak Petőfijére ismerhetünk benne. (Azok közé szerez-tek én járnai, akik harapnak, s akiket én visszamarhatok!” stb.). A *Felhők*, *Az őrült*, a szalkszentmártoni versek dühödt fájdalomkitöréseit Petőfi-nek a hűbéri Magyarországgal támadt konfliktusa váltotta ki. Jókai művészi leleménnyel alkalmazza, a regény bemutatta, még súlyosabb konfliktus kifejezésére a *Tigris és hiéna*, *A hóhér kötele*, a *Felhők* meg-hasonlott hangnemét. De ebben a megoldásban „kegyeletsértést”, „megrágalmazást” látni — amire egyes kutatók hajlanak — kiáltó tévedés.”

A Színház és Mozi (csp) kézjegyjű cikkírója 1955. ápr. 8-án (14. sz. 16—17.) ír Háry Gyulának a *Politikai divatok* alapján készült *Szabadság, szerelem* c. regényes daljátékáról, közben a következőket állapítja meg Jókai regényéről:

„Jókai a Bach-korszak siralomházi hangulatában írta a *Politikai divatok* című regényét. Már maga a cím is keserűen szatirikus: a cenzúra felé tett gúnyos meghajlás — íme, miért volt más 1848—49, mint „politikai divat”, melyet azóta más „divat” váltott fel. A könyv maga aztán ironikus fintorai mögött fellobbanó, szenvedélyesen romantikus lángjaival hősi történetté emelkedik, s a szatira sava a hont cserben-hagyókat, a köpönyegforgatókat, a minden helyzetben magukat-feltalálókat marja.”

Sőtér István a *Jókai pályafordulata (a Rab Ráby)* c. tanulmányában megemlíti, hogy „a *Politikai divatok* Petőfi-ábrázolása az önkényuralmi korszak közönyével, kapitulációs hangulatával szemben állított vádat”. (*Romantika és realizmus*. Bp. 1955. 476.)

Bisztray Gyula (*Jókai „irodalomtörténete”*. Megj. Jókai Mór: *rői arcképek*. Bp. 1955. 6.) arról ír, hogy Jókainak a *Politikai divatok*hoz hasonlóan az *És mégis mozog a föld és a Szabadság a hó alatt* c. regényében, valamint több novellájában felbukkannak az irodalmi élet nagy alakjai és problémái, cikkeiben pedig gyakran tárgyalja az irodalmi élet jelenségeit. Szilágyi Péter (*Jókai Mór*. Megj. *A szabadságharc és az elnyomás kora irodalmának középiskolai tanítása*. Bp. 1956. 152., 165–66.) kulcsregénynek tartja e művet.

A Szépirodalmi Kiadó 1958-as kiadásához csatolt *Utószó* szerint a *Politikai divatok* a Petőfire emlékezés jegyében született. Összefoglalja Petőfi és Jókai kapcsolatát, s megállapítja, hogy Jókai „a forradalom első napjaiban, a lelkesült tettek idején fenntartás nélkül egyetért a jakobinus Petőfivel, később viszont jobban előtűnnek békés nyugodtságot váró vágyai”. Az *Utószó* szerzője szerint Jókai a Petőfivel kötött „barátságot, a forradalom születését, bukását írja meg a *Politikai divatok*ban, sőt saját radikális szerepét is”. Felsorolja a regény életrajzi vonatkozású motívumait, élő alakjait, majd megállapítja, hogy nemcsak valóságos szereplői miatt irányregény a *Politikai divatok*. „Jókai első nagy vallomása ez a kötet, a nagy és dicsőségteljes harcról . . . első akkordja annak a hosszú évekig tartó írói elképzelésnek, mely a szabadság harcát idézgeti a ‚table-moving’ korszakban egyszemű szellemek helyett. Első etüd ez a regény *A kőszívű ember fiaihoz*, *A tengerszemű hölgyhöz*, melyben nemzete sorsát és egyéni szerepét a nagyobb teljesség igényével vázolta fel.

Politikai divatok — megtévesztő cím. Mintha Jókai némi ciniz-mussal felülről-kívülről szemlélné a politikai eszméket. Nem, ellenkezőleg. (Talán csak a cenzor előtt leplezi valóságos szándékát).” (463–65.)

Kiss Ferenc (*Jókai Mór: Az új földesúr*. It 1958. 70.) megemlíti, hogy a *Politikai divatok*ban „kétségkívül komorabb, keserűbb az önkény rajza, mint *Az új földesúr*ban”.

★

A *Politikai divatok* c. regény irodalmi hatásának minősülhet Csiky Gergelynek az erős Jókai-hatást mutató *Arnold*. c. regénye, melyben „a Bach-korszak világa bontakozik ki”. (Spener Andor: *Csiky Gergely, mint regényíró*. ItK 1928. 210.)

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Jókai általában nem sokat változtat művei szövegén. Legtöbbször már az első kiadásban végrehajtja a szükségesnek vélt javításokat. Az eddigi tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy fiatalkori műveiben az első hírlapi vagy folyóiratbeli megjelenés és az első kiadás között jelentős tartalmi, esztétikai és stíláriis eltéréseket találhatunk (pl. a *Hétköznapiok* esetében). Később már az első hírlapi közlés szövegét sem változtatja meg figyelemre méltó mértékben, mint pl. az *Egy magyar nábob*, a *Kárpáthy Zoltán*, a *Szomorú napok*, a *Politikai divatok* és *A köszlő ember fiai* c. regényekben.

A *Politikai divatok* első kiadása lényegében csak annyiban különbözik a Honban közzétett szövegtől, hogy a hírlapi részletek gyors és pongyola szedése következtében keletkezett gyakori sajtóhibákat korrigálja. Az NK-ban is viszonylag nagyszámú sajtóhiba van, emellett az 1863-as kiadásokkal szemben sok olyan, gondatlanságból eredő, nemegyszer értelmet zavaró mondat vagy félmondat kihagyás fordul elő, hogy nyomdatechnikai és esztétikai szempontból — az NK szövegjavításra törekvése ellenére is — kiemelkedően a legjobb szövegű az első kiadás. Az NK szövegéből kimaradt mintegy 15 mondat vagy félmondat általában stíláriisan hamisítja meg Jókait, de szerepel olyan kihagyás is (370 : 8), amely nélkül az utána következő irónikus-szatirikus megjegyzések egész sora válik értelmetlenné vagy homályossá. A részletes táblázatból az is kihüvelyezhető, hogy az NK számos módosítása, ill. szókihagyása szövegromlást eredményezett, bár az eredményes modernizálás is lépten-nyomon megfigyelhető. Az NK szövegében pl. *vásári bódékban* helyett *városi bódékban* (322 : 14), a *hirdetett* helyett *hírhedett* (334 : 55), a *nézed?* helyett *nézzed!* szerepel. Természetesen a H gyakori sajtóhibái között is szerepel értelemzavaró. *Forrott minden csepp vére* helyett Jókai napilapjában *Forgott minden csepp vére* fordul elő stb.

Kritikai kiadásról lévén szó, nem vehettük alapul a századforduló nyelvállapotát tükröző szöveget, amikor rendelkezésünkre állnak korábbi kiadások, melyek az NK-nál lényegesen hívebben őrzik Jókai valóságos

nyelvét. Éppen ezért a *Politikai divatokat* az 1862–63-as első önálló kötet-kiadás, — a regény *Utóhangját* pedig a Pesti Hírlap közlése alapján rendezzük sajtó alá. A többi kiadások szövege — az NK-val mint Jókai életében megjelent utolsó kiadással bezárólag — ehhez képest csak variánsnak számítt.

A *Politikai divatok* helyesírását a *Hétköznapiok* c. első kötet *Bevezetésében* kifejtett elvek alapján korszerűsítettük. (*Kiadásunk főbb elvei*. Megj. *Hétköznapiok* JKK 298–318.)

Az alábbi szavak o-ját változtattuk ó-ra: *bezárkozik, borongos, csovál, elzárkozik, kovályog(va), oh, ohajt, ohajtás, ohajtozik, ovatos, sohaj, sohajt, szabadik, szállingozik, ujboli, utol, zsinoros*.

Az alábbi szavak ö-jét változtattuk ő-re: *bűnhődni, elől, előrs, felhőköl, jön, őrdögös, őrjögő, vetkőzik*.

Az alapul vett kiadás és a JKK szövegének szavai közt mutatkozó, a szöveg helyesírási korszerűsítésének kényszeréből eredő mássalhangzó-különbségeket a szövegváltozatok között egyenként jelezzük. Kivételek az alábbi, gyakran előforduló szók, amelyeket mai helyesírás szerint írunk, de egyenként nem tüntetjük föl a szövegváltozatok között az eltérést: *afelé, ahoz, aként, bölcsesség, boszankodik, boszant, boszu, boszú, boszús, csengetyü, ehez, eként, ekép, ép ('most'), épen (most), fen, fentart, fenhangon, fris, galy, jösz, köny, korszakál, megyszín, megyszín, meny, menykő, menyezet, restel, rossz, rosszság, semilyen, sokal, sülyed, sülyedés, szégyel, vjongó, végkép, viszhang, zörgetyü*. — Mindig a mai módon írtuk az *-ép, -kép* ragot is. A *-t* végű igék műveltető származékait is a régi *bocsátat, fordítat, gyanítat, gyógyítat, tanítat* stb. formákkal szemben *tt*-vel írtuk: *bocsáttat, fordíttat, gyaníttat, gyógyíttat, taníttat* stb. (Megjegyezzük, hogy az első kiadás szövegében vannak *tt*-s formák is.)

Van eset arra is, hogy az 1863-i kiadás hosszú mássalhangzós alakjával szemben a JKK a mai, rövid mássalhangzós formát alkalmazza; pl. *béllés, hunnyáskodik, lehell, lehellet, szavall, szálló, utánna, zsupp* helyett *belés, hunyáskodik, lehel, lehelet, szaval, szálló, utána, zsíp*. — A felsoroltakat nem jelezzük a szövegváltozatok között egyenként.

Az első kiadás kis- és nagybetűs alakjait megtarthattuk, mert a mai szabályokkal egyezően járt el az esetek többségében. Megtartottuk például a *nemzeti színház* kisbetűs írását, mert ez az egykorú felfogás értelmében, a szövegösszefüggés világos tanúsága szerint még csak köznévként értődött.

Egyes utcanevek, vendéglők, kisbetűs írásával (pl. *hatvani utca, kék macska, kerepesi-út, kétsas utca, városháztér*) szemben nagybetűs írást (pl. *Hatvani utca, Kék macska, Kerepesi út, Kétsas utca, Városház tér*) alkalmaztunk, mert az 1863-i kiadás rendszeréhez is ez illik; a kisbetűs

írásmód inkább csak — akkoriban bocsánatos — sajtóhiba, nem pedig lényeges helyesírási sajátosság.

A kritikai kiadásnál elsősorban figyelembe vett kiadások a regény szereplőinek neveit meglehetősen következetlenséggel írják. Legtöbb formában *Holdvárj Szerafim* keresztnéve fordul elő: *Szerafine, Serafine, Serafiné, Szerafin, Szerafiné* alakban. A H nagyon gyakran, az első kiadás már csak elvétve szerepelteti *Lávayt Lévaýnak*, hasonlóképpen *Bársingot Barsingnak, Bársingnak, Bársingnak*. Szórványosan *Fertőyt* is *Fertőinek* írja az 1863-as kiadás. A legnagyobb eltérés, amikor a különböző kiadások *Hargitay Judítot Juliára* keresztelik el. (l. 341 : 31)

A földrajzi neveket általában ma szokásos alakjukban szerepeltetjük, így *Babylon, Buda-Pest, California, China, Egyptom, Jerusalem, Lincz, Madagascar, Páris, Philippi, Siberia, Tiflis, Turkesztan* helyett: *Babilon, Budapest, Kalifornia, Kína, Egyiptom, Jeruzsálem, Linz, Madagaszkár, Párizs, Filippi, Szibéria, Tiflisz, Turkesztán* alakokat írunk, de az egyes előfordulásokat a szövegváltozatok között nem jelezzük. — Nem változtattuk azonban meg az írásmódot *Liliputt, Mózsés, Moszkau, Schweiz* esetében, mert ezekben az esetekben többről van szó, mint pusztán csak helyesírásról.

Mai helyesírás szerint írtuk még a következő szavakat: *dunamel-léki, dunasor, medúza-fővel, Rákóczy induló, vezúvkitörés* helyett *Duna melléki, Duna-sor, Medúza-fővel, Rákóczi-induló, Vezúv-kitörés*; 1863: *Rókusz kórháznál* helyett *Rókusz-kórháznál*. Helyesbítettük a *Connecticut* alakot *Connecticut-ra*.

Az 1863-i kiadással szemben a mai helyesírásnak megfelelően írtuk a következő szavakat: *higyjétek, játszsa, kalinpázik, keztyü, különbözö, léleket, lélekezik, mingyárt, nefejejts, podgyász, szakgatja, széljel, szélllyel, szélylyel, valjon, vajjon*. E nagyrészt csak helyesírásilag eltérő formájú szavakat egyenként nem jeleztük, más szavak lényegesebb helyesírási problémáit a szövegváltozatok között feltüntettük.

Az idegen szavakat mai helyesírással írtuk. Érzékeltetni akarva azonban Jókai korának helyesírási állapotát, az alábbiakban felsoroljuk azokat az idegen szavakat, amelyekben a JKK szövegében eltértünk az első kiadástól, illetőleg az azt legtöbbször követő NK-tól.

absolutismus, accentus, acrostichus, actio, actió, adjectivum, administrativ, administratori, Adonis, aera, agonia, akademia, akademikus, alabastrom, alkanczellár, alphabetsor, alternativa, ambitio, ambió, amnestia, anecdota, anthologia, apostatasia, appellál, applicál, aquarium, arak, argus, aristocrata, arithmetika, assonance, autentikus, axioma, bachanáli, ballerina, banderium, banquett, beafsteak, behemoth, bengali, Beranger, berekomendál, bizar, blasirt, blazirt, blouse, bonhomiaival, bon mot, boudoir, bravo, brüder, bureau, calligraphiai, cancellária, capacità, kapacitás, capitalis, capitulatio, carbonári,

carikatura, carriere, catastroph, catastrophe, celebritas, censura, chablon, character, charlatán, chemia, chinai, chronostichon, circus, civil-lista, classicismus, classicus, cliens, clima, climactericus, collegialitás, combinatió, comfort, comicum, comparatio, concert, confiskatio, congressus, conjugatio, conservativ, conservativismus, conspiratio, constitutionális, convincál, coramissálás, cordon, cosmeticum, costume, courtesane, Cretai, crinolin, cultus, Curia, cynicus, cynismus, czenzura, czeremonia, daemon, daemoni, dahlia, declamál, defícit, democrata, denuntiatió, desertőr, dialectica, dialectus, dictio, díkczió, díkcziózás, díkcziózni, dilutio, diplomatai, diskreditál, diván, doctor, doctor juris utriusque, dressiroz, dryász, dynasta, ecclatans, egoismus, egyptomi, egzerciczium, egzerciroz, eldíkczióz, emancipatió, emotio, emphaticus, entreact, escadron, eskadron, etiquette, evolutio, excellentiás, exceptiva, exoticus, expropriis, extasis, extazis, familiaris, fantasia, fatalis, fatum, fermentatio, fidelis, fiscalis, folians, fresco, fris, genesis, genialis, genie, geniroz, geografia, gladiator, grassál, guillotin, gummi, hamadryad, historia, história, historicus, honorarium, honorator, humoristicus, humus, hypocrisis, idyll, illustrál, improvisál, impurum, indigenia, indignatio, infanis, inquisitori, instructió, interjectio, interpellatio, invitatio, ironia, jámbus, jerichoi, jerichói, Jerusalemi, juratus, kabinet, kalligrافي, kándidált, kaszinó, katastrális, katastrof, kategorikus, katolikus, karakter, khinai, kieskortál, komissárius, kommandiroz, kursus, kushti, labyrinth, liberalis, liquidál, livrée, lotus, Lotus, lótos, loyalis, loyalitás, maecenási, makulatura, malitia, malitiosus, mamzell, manœuvre, manőver, marasquino, marczius, marcziusi, marodeur, martiusi, marsch, martyr, massiv, mathematicai, matrona, mechanicus, medaillon, medium, Mephisto, merino, mexicói, ministerium, mynisterium, myrtus, mysterium, mythoszi, Napoleon, nymbus, nummismatica, octóber, octoberi, olympusi, oppositionális, orangeria, oraculum, organisatió, organisált, organum, ostentatio, ottoman, pallisáda, pantomimiai, parfume, páthosz, patriarchális, patriota, pavillon, pedans, Penelopé, persa, perse, phalanx, phantasma, phasis, philosoph, philosophia, philosophus, phlegma, physikai, Pillwax, piquenique, plafond, plastron, plaidiroz, plaid, plastron, politícai, polusi, porcellán, posthumus, potentia, positió, positura, practicus, praeambulum, praecisio, praenumerál, prédikáció, problematicus, processio, productió, professor, profunt, programm, projektál, prosai, protectio, protectori, protestansi, proteusi, protocollum, provisorius, provocateur, prósaí, publicum, puritan, pyramid, quietál, radikalís, raffinált, rationalista, reactionárius, reclamál, reducálni, refraine, regále, regio, régió, régio, rekruta, relativ, remanentiák, renommirozni, reproductio, requirál, requisitum, respublica, reversális, revolució, rhododendron, rhum, rhygmus, ripost, rococo, romanticismus, reactionarius, rostopsin, routin, Saint Juste, salon, Salva Guardia, sarcasmus, sarcasticus, satyra, scandalum, scena, scrupulus, seculum, sensal, sensatió, sentimentalís, sentimentalismus,

servus, shawl, siestal, skarlat, skeptikus, skrupulus, soiré, socialista, sophistica, specialis, spiritus, stadium, statistikai, statusrab, stentorhangu, substratum, subventionál, sylphidi, syllogismus, sympatheticus, symphthoma, szeraf, szimpathia, szotnia, szubvencionál, térime, terrace, thea, théátrum, thema, theoria, thuja, telegramm, thúja, toast, toaszt, toilet, toilett, toilette, tragicum, tragoedia, transferál, travestál, tribun, tribune, triumviratus, typus, tyrannismus, unio, utensiliák, variáció, visio, visió, volant, voltigiroz, walczer, whiszt zseniroz.

Jókai az idegen szavak írására nem fordított különösebb gondot. Gyakran találkozhatni regényeiben az átadó nyelv helyesírásának nem megfelelő alakokkal. A fentebbi felsorolásban ilyen az *antreact*, *Ghibellinok*, *Guelphek*, *guillotin*, *maneuvre*, *marasquino*, *niéce*, *parachut*, *pièce*, *Soupe* forma — a helyes *antr'act*, *ghibellinek*, *guelfek*, *guillotine*, *manoeuvre*, *maraschino*, *nièce*, *parachute*, *pièce*, *soupe* forma helyett. Az olasz *deve* ('kell, muszáj') helyett *dove-t* ('hol?') találunk. — Az ilyen hibás alakokat kijavítottuk, és a szövegváltozatok között jeleztük.

Bár a múlt század második felében az idegen szavakat általában idegenesen írták, vannak olyan esetek is, hogy — Jókai korában meghonosultabb lévén a szó, mint ma — vissza kellett idegenesíteni egyes szavak írásmódját: 1863: *meiszter*, *whiszt*; JKK: *meister*, *whist*.

A *campagne* szót idegenes írásmóddal írtuk, mivel a mai *kampány* alak jelentésbelileg más fogalmat idéz föl elsőnek; a *per tu* alakot is különírtva hagytuk.

Az egykorú német helyesírással írt német szavakat mai német helyesírással közöltük: *ein und zwanzig*, *Financzrath*, *Finánczrath*, *ja wohl*, *musz seyn?* *Kommissaere*, *Vier und zwanzig* helyett *einundzwanzig*, *Finanzrat*, *jawohl*, *muss sein*, *Kommissar*, *vierundzwanzig*.

A nem latin betűs nyelvekből való átvételekkor Jókai általában német vagy francia forrásainak írásmódját követte. Ezért találjuk a *Politikai divatok* 1863-i és NK kiadásában a következő alakokat: *rostopsin*, 1863: *mugik*, *Mencsikoff*, *Sch.* orosz tábornok, *szotnia*, *Volszoff*, *Wladimir*. Ezek helyett a szokásos átirás értelmében *rosztopcsin*, *muzsik*, *Menysikov*, *S. orosz tábornok*, *szotnya*, *Volozov*, *Vlagyimir* formákat szerepeltettünk.

A görög tulajdonneveket a régebbi szövegekben levő latin közvetítésű formákban írtuk át. Tehát: *Leonidás*, *Proteus*, *Thersytes* stb.

A szövegváltozatok részletes táblázata előfordulási sorrendben, lap- és sorszám szerint tartalmazza azokat a variánsokat, amelyek az alapul vett első kiadás és az író életében megjelent utolsó kiadás, az NK szövegéből megállapíthatók. A táblázatban mindig a formailag elütt részeket kurziváljuk. A kihagyott mondatokat, kifejezéseket és szavakat mindig kurzív szedéssel emeljük ki a környező, megegyező szövegrészekből. A szórend felcserélést úgy jelezzük, hogy csak a JKK szövegé-

től eltérő szörendet kurzíváljuk, s ezzel különböztetjük meg a többi variánstól. Az 1880-as évek előtt a különböző kiadások sok mindent másképp oldottak meg, mint ahogyan ma szokásos. Másképpen szedték a párbeszédet; a függő kérdés végére kérdőjelet tettek; rendkívül ingadozó volt az „és”, „s” előtti veszőhasználat; a megszólítások előtt gyakran elmaradt a vesző; a párbeszéd közlésmódja igen változatos képet mutatott. A szövegkiemeléseket a Hon az 1862-es kötet és az 1863-as kiadások (mint általában az 1880 előtti sajtótermékek) ritkítással oldották meg, vagy idézőjelet alkalmaztak; az NK pedig egyszerűen figyelmen kívül hagyta az eredeti kiemeléseket. Idézőjellel az esetek túlnyomó többségében irónikus mellékgondolatot sejtettek, vagy szatirikus érzelmi velejárat érzékeltettek, de néha pusztán kiemelése is használtak (pl. a „Pesti Napló” vagy könyv- és verscímek esetében). A Jókai által hangsúlyosított részeket a ma használatos kurzíválással emeljük ki, mégpedig úgy, hogy a ritkított szöveget mindig kurzíváljuk, az idézőjelbe tett részeket pedig csak akkor, ha a kiemeléskívül más funkciója nincs az idézőjelnek. A variánsok között nem tüntetjük fel az alapul vett szövegkiemelés módját, de azt jelezzük, ha a későbbi kötetekben a kiemelés elmarad.

Lap: Sor:

- 5 : cím A Magyar Sajtóban és a Gombostü c. lapban az *Előszó* pontos címe: *Előszó a Politikai divatok c. regényhez.*
- 1 magányéletet (MS; NK: magánéletet)
- 15 okait (MS: okát)
- 16 visszavezetni (MS: vezetni)
- 18 katasztrófokat (NK: katasztrófákat)
- 22 könyveit (1862: könyveit NK: könyveit)
- 6 : 17 *akiknél az több volt, mint divat* (NK: a kiknél az több volt, mint divat)
- 24 A Magyar Sajtóból és a Gombostüből kimarad az *Előszó* utolsó bekezdése az „Ismerős alakot” kezd. mondatról a dátumig.
- 28 *augusztus* (1862, NK: aug.)
- 7 : 6 vasárnaponkint (NK: vasárnaponként)
- 8 jólétéről (1862, H; NK: jólétéről)
- 11 vitézlánc (NK: vitézkötőláncz)
- vállatúl (NK: vállától)
- csatokkal (1862, H, NK: csatokkal)
- 19 abban (NK: azokban)
- 21 de az valódi (NK: de a valódi)
- 8 : 2 ilyen (NK: ily)

Lap: Sor:

- 8 : 10 csórrában (NK: csórában)
20 hatóság^{tu}l, adózás^{tu}l, bekvártélyozás^{tu}l (NK: hatóság^{tól},
adózá^stól, bekvártélyozás^{tól})
30 kocsmát (NK: korcsmát)
33 kocsmá (NK: korcsmá)
- 9 : 12 arcaikkal (NK: arczukkal)
30 melynek *voltak* kortesvezérei (NK: melynek kortesvezérei)
33 moniteurjei (NK: moniteurjei *voltak* ;)
- 10 : 32 rongyosok (NK: rongyosak)
34 felszülne (NK: feszülne)
- 11 : 14 igazító- (NK: igazgató-)
18 Judit (1862, NK: Judit)
20 családostul (NK: családostól)
23 is szokott (NK: is a szokott)
jelmezekben (H: jelmezeikben)
28 *milyen ember* (NK: milyen ember)
- 12 : 25 háztul (NK: háztól)
26 szobaleánytul (NK: szobaleánytól)
28 huszártul (NK: huszártól)
- 13 : 19 azt kérdezte (NK: az kérdezte — sh. —)
20 mazsolaszőlőlövel? (NK: mazsolaszőlőlövel?)
23 Behallatszott (1862: Behallatzott — sh. —)
34 hanyatt dőlⁿⁱ (NK: hanyat dőlⁿⁱ)
- 14 31 tartáshoz (NK: tartásához)
fantasie (NK: fantasia)
- 15 : 6 Lávay ezúttal (H: Lévay ur ez uttal)
13 ha *tudni* akarja (NK: ha akarja)
- 16 : 10 öccsém (1862, H: öcscsém NK: öcsésém)
16 zsidó emancipációrul (NK: zsidó emanczipáció^{ról})
18 öreg úr (NK: öreg)
27 Artmann (1862, H: Artman)
- 17 : 1 öcssém (1862, H: öcscsém — NK: öcsém)
32 át kezdé (NK: at kezdé — sh. —)
- 18 : 22 *szívére* (NK: szivére)
23 *fejére* (NK: fejére)
32 nagyon süket (1862, NK: agyon-süket)
33 azért ő ugyan (NK: azért ugyan)
- 19 15 Y. Z. Q. stb. (NK: I. Z. L. stb.)
27 *most* (1862, H: most)
- 20 : 11 szomorún (NK: szomorúán)
- 21 7 magányéletemhez (NK: magánéletemhez)

Lap: Sor:

- 21 : 20 *maga házáról* (NK: maga házáról)
25 *amiről* (NK: amivel)
31 *maga volt az* (NK: maga az)
32 *önrül* (H, NK: önről)
- 22 : 5 *feje felett* (NK: feje fölött)
9 *sorsa eléri* (H: sorsa elérné)
11 *mutogassanak* (NK: mátogassanak — sh. —)
15 *vele éppen a társaságot* (NK: vele a társaságot)
27 *összegének* (NK: összességének)
34 *öntül* (NK: öntől)
- 23 : 27 *lyányt* (NK: leányt)
28 *lehetlenné* (NK: lehetetlené)
33 *elejti a legyezőjét* (NK: elejti legyezőjét)
- 24 : 10 *dugá be* (NK: dugta be)
19 *tudott meg belőle* (NK: tud még belőle)
24 *abbahagyják* (H: abbahagyták)
33 *nyerltenek* (NK: nyeritének)
- 25 : 8 *magátul* (NK: magától)
14 *faggatni* (1862, H: fakgatni)
- 26 : 25 *vállat vontott* (NK: vállat vont)
30 *Én sem* (NK: Én se)
- 27 : 4 *attul* (NK: attól)
10 *karjába* (NK: karjaiba)
- 28 : cím *menesztetik* (NK: menesztetik)
12 *körül* (H: körülé)
18 *nádort* (NK: nádort)
19 *midőn* (NK: midőn még)
- 29 : 14 *mindkét végén* (NK: mind a két végén)
22 *szóltani* (NK: szóltáni)
- 30 : 1 *1861-iki* (H, 1862: 1861-ki)
3 *kétfele* (H: kétfele)
9 *dikciózásrul* (NK: dikciózásról)
18 *említetni* (H, 1862: említeni — NK: említeni)
24 *neked akkor* (NK: akkor neked)
31 *mennyire hasonlít Pusztafi arca Zelejiéhez?* (NK: mennyire hasonlít Pusztafi arcza Zelejiéhez?)
- 31 : 23 *Batthyány Lajos* (1862: Batthiányi Lajos)
- 32 : 6 *attul* (NK: attól)
12 *venned* (NK: vinned)
a lányt (NK: a leányt)
19 *szülői* (H: szüléi)

Lap: Sor:

- 32 : 23 gédelgeti (NK: dédelgeti)
- 33 : 7 Bárzsing nevű (H: Bárzsing)
21 aztán (NK: azután)
29 kedvéért (H: kedveért)
- 34 : 4 restellik (1862, H, NK: restelik)
11 elvinni hozzá, majd én egy szép megtisztelő levelet is írok mellé, amelyben (NK: elvinni, mellé (1862: mellé) majd én egy szép megtisztelő levelet is írok, amelyben)
30 barátom, s ki nekem azért egyedül barátom, mert (NK: barátom, mert)
- 35 : 3 azon sorsnak megy eléje, hogy elszakítatva azon szellemtől, mely önnel rokon, összeköttetésbe lépjen (NK: azon szellemtől, mely önnel rokon el akar szakadni, hogy összeköttetésbe lépjen)
31 vándornak (NK: nádornak)
- 36 : 29 táblabíró (H: tábla író — sh. —)
- 37 : 19 azon jó régi világbeli (NK: azon régi jó világbeli)
- 38 : 9 arcját (NK: orcáját)
17 írásáért (NK: írásért)
30 lányok (NK: leányok)
34 behegedt sebhellyel homlokán jön (NK: behegedt sebbel jön)
- 39 : 12 szeret (H: szeretet — sh. —)
17 legízletesebb (NK: legízletesebb)
- 40 : 3 16 bölcsességfogai (H: bölcsességfogai — sh. — NK: bölcsességfogai)
25 kancellistájának (NK: kancellistának)
- 41 : 2 keseríteni (1862: kísértetni — sh. —)
21 mint (NK: mit)
25 mint (H: mint — sh. —)
34 özveggy (H: özveg — sh. —)
- 42 : 9 kényeztetni más (H: kényeztetni más)
Aztán (H: Azután)
19 egyszer idejött (NK: egyszerre idejött)
21 csendes ember (H, NK: csendes ember volt)
22 gorombán (H: gorombán)
23 guzsalszárat (H: guzsalszárat)
33 szeretne (H: szeret — sh. —)
- 43 : 18 támadás (H: tamadás — sh. —)
- 44 : 13 Pusztafihoz (1862: Pusztafihez; H: Pusztafyhoz — sh. —)
21 én (NK: én)
24 országos hírű, nagy férfiúnak (NK: országos hírű férfiúnak)

Lap: Sor:

- 44 : 27 ki se (NK: ki *sem*)
28 papirosból (H: papirból)
- 45 : 7–13 sor közötti rész „Az aztán” kezd. szakasz a Honban zárójelben van.
16 kis *jószág*”, annak (H: kis”, annak)
30 se meg ne (NK: *sem* meg ne)
se el ne árulja (NK: *sem* el ne árulja)
- 46 : 6 enyímben (NK: enyémben)
- 47 : 11 *lyánykához* (NK: *lánycskához*)
- 48 : 7 *levén* (NK: *lévén*)
13 csinál (NK: *csináljon*)
17 *§-us 4-dik* (H, 1862: *§-us 4-ik* NK: *A 4-ik §*)
- 49 : 5 előszobában (H: elsőszobában)
20 kezdett (H: kezdet — sh. —)
- 50 : 20 De *megköszönöm* én (NK: De *köszönöm* én)
22 *hintóbul* (H: *hintóból*)
26 nem kérdi (H: *nam* kérdi — sh. —)
azt *tetőled* (H: azt *tőled*)
- 51 : 29 szobalyánnak (NK: szobalánynak)
34 előtte (H: előte — sh. —)
- 52 : 1 pantomímiai (1862: pantomiai)
24 *mirtuszgally* (1862, H, NK: *myrtus galy*)
29 *sűrű* (NK: *sűrűs* — sh. —)
- 53 : 16 *Tehát* (NK: *Tehát*)
17 vállat *vonított* (NK: vállat *vont*)
18 *tehát* (NK: *tehát*)
- 54 : 1 *bizadalma* (H: *bizalma* — NK: *bizodalma*)
- 55 : 7 *háziasszonnyal* (NK: *kisasszonnyal*)
12 hanyatt (NK: *hanyat* — sh. —)
23 *oroszlánylábú* (NK: *oroszlánlábú*)
- 55 : 34 *előbb* (H: *előbb*)
- 56 : 19 *rekedtté* (1862, H: *rekedté*)
- 57 : 15 szavat *emélt* (1862, H: *szarvat* *emélt* — sh. —)
- 58 : 27 azt *tehát* (H: az *tehát* — sh. —)
- 59 : 13 *egy üres* (NK: *az* *üres*)
34 *megcsókolt* (H: *megcsókolta*)
- 60 : 3 *döcögött* (H: *d ö c z ö g ö t t*)
9 *vállvonítva* (NK: *vállatvonva*)
- 61 : 3 *Meg akarom szokni az éhezést* (NK: *Meg akarom szokni az éhezést*)
- 63 16 *megyeházába* (NK: *megyeházba*)

Lap: Sor:

- 63 : 25 szól Pusztafi (NK: szólt Pusztafi)
26 most e (NK: most egy)
- 64 : 18 rommá (H: romm — sh. —)
- 66 : 27 meg is szaporodott (NK: megszapordott)
- 67 : I, 20 néhány (NK: néhány)
22 nyomrul (NK: nyomról)
- 68 : 8 és lemaradt (NK: s lemaradt)
- 70 : 28 távol történtek (NK: távolban történtek)
30 a harangok. A menet (H: a harangok. *A menet megindul.*
Ismét lövések a várforról. A menet)
- 71 : 33 szerencsétlencen (NK: szerencsétleneknek)
- 72 : 22 mint ki (NK: mint a ki)
- 73 : 10 alul (NK: alól)
13 ágastul (NK: ágastól)
- 73 : 33 egy (NK: egy nagy)
- 74 : 15 pehely, másik (NK: pehely, a másik — sh. —)
16 erőködéssel (NK: erőlködéssel)
- 75 : 22 szerelme között (NK: szerelmese között)
27 vízfenekre (NK: víz fenekére)
29 kezeit (NK: kezét)
33 erőfeszítésébe (NK: erőfeszítésbe)
kedvesének, hogy ily (H: kedvesének, ily)
- 76 : I az (1862: azt — sh. —)
- 77 : 7 rájuk (NK: rájok)
8 lányka (NK: lányka)
11 bölcsöbül (NK: bölcsöből)
13 az ölebe (H: ez ölebe)
24 sor után 1862-ben választójel van, a Honban és az NK-ban
nincs.
- 78 : 7 mikben (NK: melyben)
10 találni (NK: tartani)
13 magátul (NK: magától)
kijönni (NK: kiguvadni)
23 fennyen (NK: fennen)
24 tekintetével (H: tekintetével —sh. —)
- 79 : 4 Béranger (1862, H: Beranger)
- 80 : I mert (NK: miért)
5 kocintás (1862, H; NK: kocintás)
11 — Én babonás (1862: — En babonás — sh. —)
12 lesz az egész napon (1862: lesz egész napon)
- 81 : 5 végtelenül (H: végtelniül — sh. —)

Lap: Sor:

- 81 : 33 ezalatt (H: ezalált — sh. —)
82 : 11 háladatlan (NK: háládatlan)
25 sárkányt? *Hisz ezzel a híre egy cseppet sem lesz rosszabb.*
Vagy (NK: sárkányt? Vagy)
75. lap alján az NK-ban a sárkányt szónál csillaggal jelölt
magyarázó jegyzet áll: *Igy hítták a héttagú rendezősetet.*
31 van ez (NK: van az)
83 : 2 Amint (NK: A mit)
84 : 2 egy nővel (NK: nővel)
85 : 5 részletein (NK: részleteit)
10 Egyszer (NK: Egyszerre) mintha e (NK: mintha a)
zsibongó (H: zsbibongó)
11 Jeruzsálemi (1862: Jerusalemi)
17 kellett volna (NK: kellett)
31 *szabad sajtó* (NK: szabad sajtó)
86 : 10 találkozott (NK: talalkozott — sh. —)
20 tegnap be volt tiltva. *Ma már nincs betiltva.* Lásna (NK:
tegnap be volt tiltva. Lásna)
31 Rókus-korházban (NK: Rókus-zkorházban)
87 : 12 azon (NK: azokon)
21 És Judit (H: Es Judit — sh. —)
88 : 32 ez olyan (H: oz olyan — sh. —)
89 : 17 Rákóczi-indulót (H, 1862, NK: Rákóczy-indulót)
20 éljenzett, *szónokolt* (H: éljenzett, *szavazott*)
90 : 2 fekhelyre (H, NK: fekhelyére)
12 katasztrófokkal (H: *katastróhokkal* NK: *katastrófékkal*
1862: *katastróhokkal*)
91 : 6 fényűzés (H: fényűzes — sh. —)
92 : 1 megismerte (H: megismerte — sh. —)
19 ki nő (NK: ki a nő)
29 közlé azt *önnel* (H: közlé azt *vele*)
94 : 4 szóra akadva (H: szór akadva — sh. —)
27 és eszébe (H: es eszébe — sh. —)
95 : 1 sálját (1862, H, NK: *shawlját*)
25 van (NK: van)
lélek (NK: lélek)
96 : 10 Mindég (NK: Mindig)
12 magányos (NK: magános)
20 *vagyunk* (H: vagy)
30 *magyar fiú* (NK: magyar fiú)
8 : 13 számlálhatta (NK: számlálhatná)

Lap: Sor:

- 98 : 15 elmerengett (H: elmcrengett — sh. —)
99 : 5 Mindkét (NK: Mind a két)
6 címet és (NK: címzet s)
100 : 16 *fiú* és (NK: és)
101 : 2 mert azt (H, 1862: mert az — sh. —)
11 Amint így csendesesen *ballag*, a (H: A mint *megy* csendesesen, a)
12 valakibe bele (NK: valaki bele)
23 *azután* (NK: aztán)
31 Mi történt (NK: Mi történik)
105 : 2 mondja (NK: mondja *nekem*)
10 alélélmzési biztos (NK: élélélmzési *albiztos*)
29 embereket (H: emberdket — sh. —)
104 : 9 estenként (NK: estéknként)
105 : 27 *aludjunk* (1862, NK: *alugyunk*)
106 : 21 *kék* (NK: két — sh. —)
26 tanogatott (NK: tanlftgatott)
107 : 4 *botránykozást* (NK: *botránkozást*)
24 *versenyt futni* (H, 1862: *verset futni* — sh. —)
32 *participiumokat* (NK: *particumokat* — sh. —)
108 : 9 *engemet a szekerével* (NK: *engem a szekérrel*)
15 vagy mit? (NK: vagy mi?)
17 *hat hét* (NK: ha hét)
19 *én azt* (NK: *én ezt*)
tíz hónapig (H, 1862: *egy esztendeig*)
29 *satöbbi* (1862, H: s-többi — sh. —)
109 : 1 *szigetnek* (NK: *szigetre*)
11 *kevélyen* (NK: *keményen*)
17 „Tolnai” utcai (H, 1862, NK: *tolnai utczai*)
18 *Malomrévi* (1862, H: NK.: *malomrévi*)
Megyercsi (1862, H, NK: *megyercsi*)
Rozmaring (1862, NK: *rozmaring*)
32 *szinte* (NK: *szintén*)
110 : 6 *tízi lárma* (NK: *tüzlárma*)
11 *fegyverbe* (NK: *fegyverben*)
17 *onnan* (H: *onna* — sh. —)
19 *Megyercsi* (1862: *megyerisi* — sh. — NK: *megyercsi*)
28 *házai*knak hamva (NK: házai hamva)
111 : 10 *zsarátmakot* (NK: *zsarátnokot*)
13 hangoztatá *egyre* (NK: hangoztatá)
17 *zűrzaja* (NK: *zürzavarja*)
20 *hahotája* (H: *hahotója* — sh. —)

Lap: Sor:

- 111 : 21 *És* azok (H: *Es* azok — sh. —)
26 *megyeháza* (NK: *megyeház*)
- 112 : 14 *alig* (H: *laig* — sh. —)
17 *távrolról* (1862: *távrlról* — sh. — H: *távurolról* — sh. —)
20 *köpönyegét* (NK: *köpenyegét*)
- 113 : 4 *az, mely* (NK: *az, ki*)
21 *hegyek* (NK: *a hegyek*)
23 *esős* (1862: *erős* — sh. —)
- 114 : 13 *ijedség* (NK: *ijedtség*)
29 *ahova* (NK: *a hová*)
- 115 : 9 *őt* minden (NK: *ő* minden)
27 *azokon keresztül*. (NK: *azokon keresztül* — sh. —)
- 117 : 8 *feje alá* (H: *fejé alá* — sh. —)
- 118 : 13 *gunyhósora* (NK: *kunyhósora*)
14 *csoport* (NK: *csomó*)
17 *magán* (NK: *magán, hogy*)
- 119 : 5 *nem sokat* volt (NK: *nem nagyon* volt)
6 *alunni* (NK: *aludni*)
fekünni (NK: *feküdni*)
7 *sehova* (NK: *sehová*)
27 *kőből* (NK: *kőből*)
- 120 : 3 *nyomorúság* (1862: *nyomorúsá* — sh. —)
26 *lenézeget* (NK: *lenéz*)
32 *földre a* (NK: *földre*)
- 121 : 6 *világi boldogság* (NK: *világboldogság*)
8 *azt* (H, NK: *az*)
24 *fekünni* (NK: *feküdni*)
32 *mása* (H, 1862: *másza*)
- 122 : 32 *Másnapra* (NK: *Farsangra*)
21 *csillagoktól* (H: *csillagoktól*)
- 123 : 2 *meghallotta* (1862: *meghalotta* — sh. —)
21 *négy töltésen végig* (NK: *végig*)
- 124 : 31 *katona* (NK: *katona*)
33 *és kitört* (NK: *s kitört*)
- 125 : 1 *hímez-hámozzanak* (NK: *hímezzenek hámozzanak*)
11 *s a* (NK: *s*)
29 *hevenyén* (H: *hevenyen*)
30 *köpönyegét* (NK: *köpenyegét*)
- 126 : 32 *csudálatosan* (NK: *csodálatosan*)
- 129 : 12 *nehány* (NK: *néhány*)
29 *Például* (1862: *Béldául* — sh. —)

Lap: Sor:

- 130 : 25 *alumni* (NK: *aludni*)
131 : 1 *szól* (NK: *szólt*)
7 *úton-útfelen* (NK: *úton-útfélen*)
25 *köpönyegben* (NK: *köpenyegben*)
132 : 1 *különbé* (NK: *külömbbé*)
31 *monda* (NK: *mondá*)
32 *asszonyéném* (NK: *asszonynéném*)
133 : 16 *köpenyegzsebbe* (H: *köpönyegzsebbe*)
31 *lakásaig* (NK: *lakásáig*)
Ő maga (1862: *O maga* — sh. —)
134 : 21 *ajtatos* (NK: *ájtatos*)
135 : cím *előtt az 1862-es kiadásban kezdődik a II. kötet.*
136 : 26 *katasztrófia* (1862: *katastrófia* NK: *katasztrófiája*)
137 : 7 *magányvállalatokat* (NK: *magán vállalatokat*)
138 : 19 *itt* (NK: *it* — sh. —)
140 : 3 *magokkal* (NK: *magukkal*)
141 : 24 *Jeruzsálemben* (1863: *Jeruzsalem*)
143 : 13 *Tarmelán* (H, 1863, NK: *Tarmelan*)
16 *fejét* (NK: *haját*)
144 : 10 *magányosan* (NK: *magánosan*)
145 : 5 *által* (NK: *által a*)
146 : 6 *hónalj-vánkost* (H, 1862: *hónallj vánkost*)
10 *ez igen jó* (NK: *ez nagyon jó*)
28 *köpönyeges* (NK: *köpenyeges*)
147 : 1 *Hová* (H: *Hová*)
3 *elejétül* (NK: *elejétől*)
8 *amit a* (NK: *a mit*)
29 *monda* (NK: *mondá*)
148 : 28 *nehányat* (NK: *néhányat*)
149 : 28 *alumni* (NK: *aludni*)
150 : 2 *tán a vihar* (NK: *tán vihar*)
17 *körüli* (NK: *körülvéve*)
23 *örömcégereül* (1863: *örömczégereül* — sh. —)
151 : 1 *magányosan* (NK: *magánosan*)
3 *bombáktul* (NK: *bombáktól*)
7 *két ága* (NK: *két ág*)
152 : 5 *El a képpel* (NK: *El e képpel*)
13 *elmúlt az már* (NK: *elmult ez már*)
153 : 4 *kertészlábtójára* (NK: *keresztlábtójára*)
25 *magányos* (NK: *magános*)
154 : 8 *téve* (NK: *tevé*)

- Lap: Sor:
- 154 : 8 bekémelt (NK: bekémfelt)
 11 kukucsálnia (NK: kukucsálni)
- 155 : 3 *Nincsen* (NK: Nincsen)
 8 *Nem volt* (NK: Nem volt)
 11 „*Nem akar lenni* (NK: nem akar lenni)
 31 *ami* (NK: a *ki*)
 34 *nekem* (NK: *nekem a*)
- 156 : 29 *jelen az* (NK: *jelen*)
 33 *ajtósark* (NK: a *tósark* – sh. –)
- 157 : 16 *sikánkozni* (NK: *sinkánkozni*)
 26 *is fülembe* (NK: *is a fülembe*)
- 158 : 21 *és amit* (NK: *és mit*)
- 159 : 15 *fogja őt* (NK: *fogja*)
 16 *hogy* (1863: *hagy* – sh. –)
- 160 : cím *a vége* (NK: *vége*)
- 161 : 22 *közülök* (NK: *közölük*)
 29 *rájuk* (NK: *rájok*)
- 162 : 13 *Lubickolásuk* (1863: *Lubicskolásuk* – sh. –)
- 163 : 27 *engem majd* (NK: *majd engem*)
- 164 : 1 *ez ereklyét* (H, NK: *az ereklyét*)
 9 *hanyatt* (1863: *hanyat*)
 15 *vízből, s* (NK: *vízből és*)
 29 *köpönyegen* (NK: *köpenyegen*)
- 165 : 3 *tartania* (NK: *tartani*)
 17 *ami* (NK: *mi*)
- 166 : 1 *bokorból* (NK: *bokorból*)
 25 *észrevéve* (NK: *észrevette*)
- 167 : 31 *fekünni* (NK: *feküdni*)
- 168 : 11 *akár a* (NK: *akár [kétszer]*)
- 169 : 8 „*hahóh!*” (NK: „*hahó!*”)
- 170 : 24 *tűzsátor borult körös-körül a máglya fölé, tűzágakkal* (NK: *tűz ágakkal*)
- 171 : 3 *reggfuvallat* (1863, H, NK: *regfuvallat*)
 17 *tudakozódik* (NK: *tudakozódnék*)
- 172 : 14 *nehány* (NK: *néhány*)
- 173 : 10 *alul* (NK: *alól*)
 27 *Hogy* (NK: *Hogyan*)
 29 *amikor* (NK: *mikor*)
- 174 : 1 *jöhettél* (NK: *jöttél*)
- 175 : 18 *hasonlón* (NK: *hasonlóan*)
 21 *sóhajta* (NK: *sóhajta*)

Lap: Sor:

- 175 : 23 jőni (NK: jönni)
24 mindenüve (NK: mindenüvé)
- 176 : 3 enyim (NK: enyém)
9 *Paetus! nem fáj a kés!* (NK: Paetus! Nem fáj a kés!)
- 14 *Hít s a Remény* (NK: Hít s a Remény)
15 *Szerelem* (NK: Szerelem)
24 kifenje (NK: kifenne)
29 legkisebb (NK: a legkisebb)
- 177 : 30 hová (NK: hova)
33 aki nem találta (NK: akik nem találták)
megújítsa (NK: megújítsák)
Szóltanul vágattak el egymás mellett. Azt is (NK: Azt is)
- 178 4 jőni (NK: jönni)
22 *kocsisára* (NK: kocsisára)
- 179 : 2 lógóst (H, 1863: lóggóst)
6 homlokáról (NK: homlokára)
21 kísérgette (NK: kísértgette)
- 180 : 30 éjszakába (NK: északába)
34 szembemenni (NK: szemben menni)
- 182 : 9 lógott (H, 1863: lóggott)
32 végig a szekerét (NK: végig szekerét)
szembe találkozott (NK: szemben találkozott)
- 183 : 19 *hosszában* (NK: hosszában)
- 184 : 3 a legelső (NK: az első)
17 egy harmadik (NK: a harmadik)
- 185 : 18 segíteni (NK: segítni)
- 189 : 3 én ez (NK: én ezen)
4 egy karcolást (NK: karczolást)
13 *nincs sok időm* (NK: nincs sok időm)
17 ezt a (NK: azt a)
29 kellett (NK: kellett neki)
33 *őrzi ellenség, jóbarát* (NK: őrzi jóbarát)
- 160 : 6 *utca* (NK: út)
31 *felyül* (NK: felül)
- 191 : 7 monda (NK: mondá)
- 193 : 16 előhitta (NK: előhívatta)
27 *városnak nincsen szája* (NK: városnak nincsen szája)
- 194 : 9 aztán (NK: azután)
- 195 : 6 lógásáról (H, 1863: lóggásáról)
- 196 : 7 *hangja, tekintete egészen más volt, mint eddig* (NK: hangja, tekintete egészen más volt, mint eddig)

Lap: Sor:

- 196 : 13 *el-kihajtott* (NK: kihajtott)
17 — *Tensasszony* ... (NK: — Tensasszony ...)
- 197 cím „*muszáj*” (1863: „*m u s z á j*”)
8 *Mátyus földére* (NK: Mátyus földére)
13 *hidakat* (NK: hidakra)
- 199 : 8 „*muszáj*” (NK: muszáj)
10 „*muss sein*” (NK: musz seyn)
16 *nem kell?* (NK: nem kell?)
17 *nagyon kell* (NK: nagyon kell)
kellene? (NK: kellene?)
ha lehet! (NK: ha lehet!)
- 22 *muszáj!* (H: muzáj!)
- 201 : 27 *akarná* (NK: akarja)
- 202 : 9 *bennünket* (NK: benünket — sh. —)
16 *záportul* (NK: záportól)
- 203 : 21 *fel a karjait* (NK: fel karjait)
- 205 7 *és a hullám* (NK: és hullám)
- 206 : 13 *egy ideig még* (NK: még egy ideig)
- 207 : 5 *És a* (NK: És e)
9 *áll meg* (NK: állt meg)
siethet el (NK: siethetett el)
18 *utolszor* (NK: utoljára)
24 *falrepedésben* (NK: farepedésben)
- 208 4 *hitte, az égből* (NK: hitte, *hogy* égből)
20 *meghagyva neki, hogy* (NK: meghagyva, *hogy*)
22 *viszontagságokon keresztül jutott* (NK: viszontagságokon
jutott)
- 209 : 20 *levetett női ruháit* (NK: levetett ruháit)
31 *előrehajlani* (NK: előre hajolni)
- 210 : 1 *vállaknak* (NK: vállnak)
- 211 7 *aki lelke van* (NK: aki lelke van)
23 *mert volna* (NK: mert)
- 212 9 *így* (NK: úgy)
14 *ismerőseire* (NK: ismerőst)
23 *tartoztak* (NK: tartozunk)
26 *könnyeden* (NK: könnyedén)
- 213 1 *két vonással* (NK: két vonással)
5 *dolgát* (NK: a dolgát)
33 *havdíjt* (NK: havdíjat)
- 214 : 6 *szárazan* (NK: szárazon)
26 *ijedség* (NK: ijedtség)

Lap: Sor:

- 215 : 10 bekesben (H, NK: bekecsben)
216 : 18 arcodról (NK: az arczodról)
219 : 9 minél elébb (1863: miné elébb — sh. —)
19 mért (NK: miért)
220 : 29 hatalmasabb (NK: hatalmas)
30 túlnyomja (NK: elnyomja)
221 : 18 bükkfák (1862: bükkfákk — sh. —)
30 Délről (NK: Déltől)
222 : 6 úrnéját (NK: úrnőjét)
226 : 30 lógó (1863: lóggó)
31 zsúpszalmát (NK: zsupszalmát)
229 : 10 felöltözteték (NK: felöltöztették)
230 : 7 gerinci agyban (H, NK: gerinczagyban)
18 lehúzták (NKE lehúzzák)
231 : 16 nyolcat vert (NK: nyolczat ütött)
232 : 28 fekünni (NK: feküdni)
233 : 7 alumni (NK: aludni)
9 mindezt (NK: ezt)
29 ez. *Halva vagyok, és mégis élek, hallok, tudok, rettegek . . . Óh,*
(NK: ez . . . Oh)
236 : 15 hallották (1863: halották — sh. —)
31 nagy, fekete (NK: fekete)
238 : 25 fejtől (NK: fejtől)
240 : 21 a história (NK: meg a história)
241 : 20 hogy (1863: kogy — sh. —)
29 zsebeit (NK: zsebjeit)
243 : 7 orvosnak (NK: orvosok)
244 : 9 azok egy inkább (NK: azok inkább)
25 meg kell-e (NK: meg kell)
245 : 13 minő (NK: milyen)
247 : 4 néhány (NK: néhány)
248 : A cím előtt kezdődik az 1863-as kiadásban a 3. kötet.
12 rendszer (NK: a rendszer)
18 az okát (NK: okát)
249 : 3 Néhány (NK: Néhány)
250 : 4 mesterkedést (NK: mesterséget)
5 s a szék (NK: és a szék)
13 tartóru (NK: tartóról)
16 tartóstól (H, NK: tartóstul)
23 gyullad (H, 1863: gyulad)
27 porkoláb (NK: a porkoláb)

Lap: Sor:

- 251 : 12 kocsmáros (NK: korcsmáros)
13 kocsmárosné (NK: korcsmárosné)
14 kocsmárost (NK: korcsmárost)
24 sem kívánok (NK: nem kívánok)
32 helyre, hol (NK: helyre, a hol)
252 : 22 annak az aljára (NK: annak aljára)
23 kezd el (H, 1863: kezd el)
253 : 13 alumni (NK: aludni)
19 kocsmárosnő (NK: korcsmárosné)
20 kocsmárost (NK: korcsmárost)
254 : 14 felülmúlta (NK: fölulmulta)
21 kocsmárost (NK: korcsmárost)
szereti (NK: szereti)
kocsmárosnak (NK: korcsmárosnak)
34 örömlétre (H: örömlébre NK: örömlére)
255 : 15 terme (1863: terime, NK: terime — sh. —)
34 rejtélyes (NK: rejtelmes)
256 : 18 *durr-higany* (NK: durr-higany H: r o p p - higany)
28 körülbelül (NK: körülbelöl)
257 : 1 ládástul (NK: ládástól)
együtt a levegőbe felrepült, s hüvelyestül együtt a Maros (NK:
együtt a Maros)
258 : 13 kért beküldetni (NK: beküldetni)
16 felügyelő (NK: főfelügyelő)
23 haza felé ment (NK: hazament)
263 : 34 házbul (NK: házból)
264 : 14 a kedélyét (NK: kedélyét)
24 esküdtet (NK: esküttet)
velkomozsnye (H, 1863: velkomozsnyé — sh. —)
266 : 11 átalaga (NK: átlaga)
267 : 15 egyértékű (NK: egyenértékű)
268 : 3 Bárzsiug (1863: Bárzsiug — sh. —)
15 nemzetestül (NK: nemzetestől)
270 A cím előtt kezdődik az 1863-as kiadásban a 4. kötet.
5 viszontagságai (1863: vizotagságai — sh. —)
271 I előképe (NK: élőképe)
22 tán éppen (NK: tán)
24 akinek (NK: a kinek)
274 : 6 halavány (NK: halvány)
19 hallhatón (NK: hallhatóan)
275 : 11 Akkor gyanakodott (NK: Akkor gyanakodott)

Lap: Sor:

- 275 : 12 *akkor ráismert* (NK: akkor ráismert)
31 *életemnek* (NK: életem)
- 276 : 10 *mi nem lehet* (NK: mi lehet)
26 *menni, el kell menni* — nem (NK: menni, nem)
- 276 : 33 *Méltatlanul* (NK: Méltatlanul)
- 277 : 1 *ártatlanul* (NK: ártatlanul)
3 *választhatsz* (NK: választhatsz)
5 *ezt nekem* (NK: azt nekem)
13 *megszabadítania* (NK: megszabadítania)
- 278 : 12 *az éjjel* (N: ez éjjel)
általam már előre (NK: általam előre)
23 *kacagva* (NK: kaczagva)
- 279 : 28 *igenis* (NK: igenis)
- 280 : 11 *En* (NK: En — sh. —)
18 *hogy Fertőy* (1863: *hegy Fertőy* — sh. —)
- 281 : 19 *kihúzott* (1863: *kihúzottt* — sh. —)
30 *kérem alássan* (NK: kérem)
- 283 : 6 *magosan* (NK: magasan)
- 284 : 7 *színpadi* (NK: színpadi)
23 *hanyattesett* (H, 1863: *hanyatesett*)
24 *menthetlenül agyonzúzott* (NK: agyonzúzott)
- 286 : 13 *haragosa-e* (H, 1863: *haragossa-e*)
14 *szállt* (1863: *szált*)
- 287 : 34 *ismerőse* (NK: ismerős)
- 288 : 6 *sert* (NK: sört)
11 *fellebbenését* (1863: *felebbenését* — sh. —)
26 *királynő* (H: *k i r á l y n é* — NK: *királynő*)
szolganő (NK: *szolganő*)
- 289 : 9 *elébbre* (NK: előbbre)
- 292 : 16 *amidőn* (NK: midőn)
- 293 : 16 *purum* (NK: purum)
- 294 : 5 *özvegy* (NK: özvegy)
16 *kiállania*. (NK.: *kiállnia*.)
30 *kocsmán keresztül* (NK: *korcsmán keresztül*)
32 *kocsmajton* (NK: *korcsmajton*)
- 295 : 6 *s azon* (NK: azon)
- 297 : 8 *napdíjas* (NK: *napidíjas*)
- 298 : 7 *amióta* (NK: *mióta*)
23 *lassankint* (NK: *lassankit* — sh. —)
- 299 : 10 *sincs* (NK: *nincs*)
- 301 : 21 *van is a* (NK: *van a*)

- Lap: Sor:
- 302 : 24 *kísértő* (NK: kísértő)
- 303 : 20 *előbb-utóbb* (NK: előbb-utóbb)
23 *vagy egy* (NK: vagy)
- 305 : 26 *igazi* (NK: igaz)
27 sor után az NK-ban nincs szaggatott vonal.
- 306 : 2 *veteménygyökereket* (NK: veteménygyökeret)
32 *mikor aztán* (NK: midőn)
- 307 : 9 *olyan* (NK: oly)
13 *a többbit* (1863: *a* a többbit — sh. —)
- 309 : 9 *cerimónia-mester* (NK: ceremónia-mester)
18 *lépcsőjeig* (NK: lépcsőjéig)
- 311 : 16 *lefeküném* (NK: feleküdném)
22 *25, 30 alumni* (NK: aludni)
- 312 : 16 *nem* (1863: *szenem*)
- 315 : 8 *Bizonyosságot* (NK.: *Bizonyáságot*)
25 *utasítná* (NK: *utasítaná*)
- 316 : 28 *De már most* (NK: *De most már*)
- 318 : 14 *van vele* (NK: van)
25 *a papája* (NK: papája)
- 320 : 16 *bele nem egyezik* (NK: bele nem egyezik)
28 *fogja azokat* (NK: fogja)
- 321 : 2 *eredetiben* (NK: eredetiben)
5 *„merített”* (NK: „merített”)
7 *géppapírt* (NK: géppapírt)
- 322 : 1 *az embernek* (NK: *az öreg embernek*)
4 *a fejét* (NK: *fejét*)
oka lehetett (NK: oka lehet)
5 *hogy engemet* (NK: *hogy engem*)
8 *esős esztendőtlől* (NK: *esős esztendőtlől*)
14 *vásári bódékban* (NK: *varosi bódékban*)
- 322 : 18 *gyümölcsöskertéből* (NK: *gyümölcsöskertjéből*)
- 324 : 26 *nekem nincsenek előkelő összeköttetéseim, nekem* (NK: *nekem*)
- 325 : 10, 11 *babok* (NK: *bakok*)
30 *elvette a* (NK: *elvette*)
- 326 : 8 *szőlőlugason* (NK: *szőlőlugason*)
12 *kiálta* (NK: *kiáltá*)
18 *is itt* (NK: *is*)
26 *emlékezem* (NK.: *emlékszem*)
34 *szegény fiam* (NK: *fiam*)
- 327 : 21 *Nid wahr* (NK: *Nicht wahr*)
- 329 : 14 *ezt most* (NK: *most*)

Lap: Sor:

- 329 : 18 jőni látja (NK: jönni látja)
27 kertébe (NK: kertjébe)
- 330 : 5 útlevelet (NK: útleveleket)
- 331 : 2 akar már (NK: akar)
- 332 : 10 jut is (NK: jut)
- 333 : 16 oroszlányt (NK: oroszlánt)
- 334 : 15 Hirdetett (NK: Hírhedett)
22 förödnek (NK: fürödnek)
- 335 : 2 tenyészt (NK: tenyész)
16 amivel (NK: mivel)
21 védlevél (NK: védlevél)
32 nem nagyobb (NK: nagyobb)
- 336 : 26 férfiak (NK: a férfiak)
- 337 : 17 tekingetni (NK: tekintgetni)
felismeré (NK: felismeré)
20 gőzösből (NK: gőzösből)
27 s vitte (NK: és vitte)
- 338 : 17 szót nem (NK: szót sem)
32 jöttem el, hogy rettenetes dolgokat fogok itt művelni, hanem
(NK: jöttem el, hanem)
- 340 : 1 nevéért (NK: neveért)
4 küzdőt (NK: küzdjön)
- 341 : 13 Mért (NK: Miért)
31 Judit (NK: Julia)
- 342 : 10 lemond érte (NK: lemond)
21 akarta azt (NK: akarta)
- 346 : 6 teljeseedik bé (NK: teljeseedik be)
7 fölemelé (NK: fölemelte)
16 másik (NK: másik)
- 347 : 9 viszonzá (1863: voszonza — sh. — NK: viszonzá)
16 mint ahol (1863: mind a hol — sh. —)
31 segítségére jőni (NK: segítségére jönni)
- 348 : 16 ön azt (NK: ön)
- 349 : 15, 16 volna (NK: volna)
26 vállat vontott (NK: vállat vont)
34 kertben (NK: kertben)
- 351 : 29 vezetni a pert (NK: vezetni a pört)
32 nézve a per (NK: nézve a pör)
- 352 : 3 nyerni a pert (NK: nyerni a pört)
13 — Miért ön oly nagylelkű (NK: — Miért oly nagylelkű ön,)
17 szédítés (NK: szédítés)

Lap: Sor:

- 352 : 31 ez okiratot (NK: az okiratot)
354 : 14 a honleányok (NK: a leányok)
18 egy énekesnő, egy (NK: egy)
355 : 11 van (NK: van)
lesz (NK: lesz)
19 annak az idejében (NK: annak az idejében)
356 : 14 öntudatában (NK: tudatában)
358 : 1 fekümi (NK: fekiüdni)
24 a köszönését. (NK: köszöntését.)
359 : 16 viszozna (NK: viszozná)
361 : 11 most (NK: most)
362 : 4 félbehagyunk (NK: félbehagyunk)
31 biccentett (1863, NK: bicentett)
363 : 21 oly roncsolt (NK: olyan roncsolt)
367 : 3 s eltávozott (NK: és eltávozott)
369 : 31 Hargitay (H: Margitay – sh. –)
370 : 6 s tudatá (NK: és tudatá)
8 síjtani. A férj büszkén utasítá vissza az engesztelő jobbot, s kihívást intézett balsorsa ellen. A nő (NK: sújtani. A nő)
32 e rejtély (NK: a rejtély)
371 : 2 tudja, hogy vissza fognak térni rá, hogy (NK: tudja, hogy)
6 amikor lőközelébe (NK: a mikor a vadak lőközelébe)
24 világosi (NK: világosi)
30 elismételte (NK: ismételte)
372 cím E fejezettel kezdődött az 1863-i kiadásban a 4. kötet.
10 mért nem (NK: miért nem)
373 2 páholyában (NK: páholyban)
13 elpirul (NK: pirul)
21 szemjársát (NK: szemejársát)
374 : 19 semmit se (NK: semmit sem)
375 : 1 a fiskálisomhoz (NK: fiskálisomhoz)
14 széleit (NK: szélét)
15 egyik politikai (NK: egy politikai)
26 visszatartóztatá (NK: visszatartotta)
376 : 1 azt gondolá (NK: gondolá)
13 urodalom (NK: uradalom)
25 olyan hamar (NK: oly hamar)
30 urodalmi (NK: uradalmi)
378 : 22 gazdag (NK: gazdag)
379 : 1 szegény (NK: szegény)
23 emlékeznék még (NK: még emlékeznék)

Lap: Sor:

- 379 : 25 ozsonnázni (1863: ozsomázni — sh. —)
30 terepély (NK: terebély)
34 ez elnevezést (NK: az elnevezést)
- 380 : 24 a távollétében (NK: a távollétben)
30 egész úri társaságra (NK: egész társaságra)
- 381 : 3 selyemfürtei (NK: selyem fürte)
- 382 : 13 vállat vontott (NK: vállat vont)
18 rám haragítani (NK: rám megharagítani)
19 veszekednék velem (NK: veszekedne velem)
- 383 : 26 *váljék el Fertőytől* (NK: váljék el Fertőytől)
- 385 : 7 engemet (NK: engem)
8 *sem* cselszövény (NK: cselszövény)
- 387 : 1 öntől; *ön tudja, hogy egy intésével oda küldhet, ahova akar; ön*
tudja, hogy nem (NK: öntől; ön tudja, hogy nem)
20 fél tudja (NK: föl tudja)
- 388 : 3 rója le (NK: róta le)
9 antipedeseimet (H: antipedeseimet — sh. —)
19 *Ez ügyet* (NK: *Az ügyet*)
- 389 : 3 *az önre* (NK: önre)
- 390 : 13 belőlem *most* (NK: belőlem)
23 *volt* (NK: volt)
24 koccints (1863, NK: koczints)
30 Dundi (NK: Dandi)
- 391 : 14 *híják* (NK: híjják)
24 *halavány* (NK: halavány)
29 vállat vontott (NK: vállat vont)
- 392 : 3 zenéztek (NK: zenéltek)
12 kölyket (NK: kölyköt)
19 *mint* egy (NK: *mind* egy)
33 Lelógó (1863: Lelógó)
34 kocsmában (NK: korcsmában)
- 393 : 16 levegőből (NK: levegőből)
- 394 : 33 kanócsát (NK: kanócsot)
- 395 : 10 *szokta minden* (NK: *mindenki szokta*)
- 396 : 7 monda (NK: mondá)
- 397 : 5 magányéletbe (NK: magánéletbe)
- 398 : 8 tehát *akik* a (NK: tehát a)
18 ujjakkal (1863: ujjakkal)
- 399 : 29 szárazan (NK: szárazon)
- 400 : 8 Pedig *önnek ez bizonyosan felelne, mert önben igen sok* (NK:
Pedig sok)

- Lap: Sor:
- 400 : 20 azt mondta (1863: az mondta)
 24 utána a (1863: után a — sh. —)
 26 vizionlátás (NK: vizionflátás)
 29 inkább (1863: inkább)
- 401 : 9 az asztalon (1863: a asztalon — sh. —)
 11 neheztel (1863: a neheztel — sh. —)
 12 közönséges (1863: közönségen — sh. —)
 24 valamelyikkel (1863: valamely-lyikkkel)
- 404 : 24 csudáira (NK: csodáira)
- 405 : 5 ez a szó (NK: e szó)
 6 Szeraf (NK: Szeraf)
 17 Pör (NK: Pör)
 33 válóper (NK: válópör)
- 406 : 3 Szeráf (NK: Szeraf)
 22 viszonz (NK: viszonzá)
- 407 : 8 papagáj (H, 1863, NK: papagály)
 28 strucctollas (1863, NK: strucztollas)
- 408 : 5 kényszeríte (NK: kényszerítet)
- 22 látok azért, ha (NK: látok mindent, ha)
- 411 : 10 egészen más (NK: más)
- 412 : 3 beköszöntetett (NK: beköszöntgetett)
 21 az ablakán (NK: ablakán)
 30 se látogatná az embert (NK: se látná az embert)
 33 muskatliknál (NK: muskátliknál)
- 414 : 8 másik (NK: másik)
 13 hihetlenséggel (NK: hitelenséggel)
 16 hordoznia (NK: hordozni)
- 415 : 20 én sokat (NK: sokat)
- 416 : 11 csak azért (NK: csak azért)
 14 rakta előre (NK: rakta)
- 417 : 31 ismeretes (NK: ismert)
- 418 : 9 első látásra (NK: első látogatásra)
- 419 : 19 vízre (NK: vizre)
 20 jégre (NK: jégre)
 sárba (NK: sárba)
- 420 : 10 ennek majd megaláztatás (NK: ennek megaláztatás)
- 421 : 22 elhalványult (NK: elhalványult)
- 423 : 21 elhallgattatás (NK: elhallgatás)
- 428 : 5 szokták (NK: szokták)
 9 nem bánná (NK: nem bánná)
- 429 : 14 határtalan jókedve (NK: határtalan kedve)

L ap: Sor:

- 429 : 33 *Ez az okirat hamis* (NK: Ez az okirat hamis)
430 : 15 *melyről azt az évet meg lehet tudni, melyben az a papír készült*
(NK: melyről azt az évet meg lehet tudni, melyben az a papír készült)
431 : 23 *buckákéból* (NK: buczkából)
432 : 2 *ijedségtől* (NK: ijedtségtől)
32 *keressni?* (NK: keresni?)
434 : 28 *saját nőm előtt; érti ön ezt: Titkolóztam nőm előtt, hogy*
(NK: saját nőm előtt, hogy)
435 : 23 *fokrul fokra* (NK: fokról fokra)
30 *megírtam az ön nevének is* (NK: megírtam az ön nevének is)
436 : 1 *Forrott* (H: Forgott — sh. —)
3 *ez ma meg* (NK: ez meg)
28 *mennyországba* (NK: menyországba)
437 : 27 *tilalméért* (NK: tilalma)
439 : 1 *levelkét* (NK: levélkét)
20 *letörölhetlen* (NK: letörölhetetlen)
440 : 1 *fokrul fokra* (NK: fokról fokra)
3 *nagyon* (NK: nagyon is)
441 4 *Nagy* (NK: Nagy)
12 *alumni* (NK: aludni)
13 *nehány* (NK: néhány)
18 *saját lelkének* (NK: saját lelkének)
442 : 26 *könnye* (1863, NK: könyje)
443 : 17 *„Kisértet.”* (NK: „Kisértet.”)
26 *Én nyugodnám* (NK: Én nyugodnám)
444 : 1 *láthatlan* (NK: láthatatlan)
6 *Éhes* (1863: Ehes — sh. —)
12 *hamisító* (NK: hamistó)
447 : 6 *senki* (NK: senkit — sh. —)
448 8 *lehetne is* (NK: is lehetne)
17 *keserűn* (NK: keserűen)
449 : 13 *a lábai* (NK: lábai)
16 *bevezette* (NK: vezette)
21 *megint csak magamról* (NK: megint magamról)
25 *Ami csomót* (NK: A mi a csomót — sh. —)
34 *kocsmáros* (NK: korcsmáros)
kiveresedtek (NK: kivörösödtek)
450 : 4 *rengett* (NK: rezgett)
451 : 7 *ha meghalt* (NK: ha már meghalt)
14 *Hahaha!* (NK: Hahaha!)

Lap: Sor:

- 451 : 27 *átaludt* (1863: *átalud* — sh. — NK: *átalszik*)
453 : 11 *de az* (NK: *de ez*)
26 *maga se* (NK: *maga sem*)
454 : 23 *még nyolc* (NK: *nyolcz*)
25 *élvényeimről* (NK: *élményeimről*)
32 *izenetet* (NK: *üzenetet*)
455 : 7 *izenetet* (NK: *üzenetet*)
456 : 7 *mely* (NK: *a nagy száj*, *mely*)
18 *ízent* (NK: *üzent*)
18, 24 *ízente* (NK: *üzente*)
27 *jó barátai* (NK: *jó barátai*)
457 : 5 *amilyenek* (NK: *milyenek*)
14 *velc neki* (NK: *vele*)
17 *sohase* (NK: *soha sem*)
21 *tömlöcöstül* (NK: *tömlöczöstől*)
25 *szót se* (NK: *szót sem*)
458 : 17 *itthon* (1863: *itthon*)
33 *szeretőivel, tisztelőivel*, (NK: *szeretőivel*,)
459 : 5 *a nő, az anya és a gyermek* (NK: *a nő, az anya és a gyermek*)
6 *kicsiny* (NK: *kicsiny*)
11 *itthon* (NK: *itthon*)
15 *magadat* (NK: *magadat*)
23 *Mert hisz* (NK: *Mert hát*)
460 : 14 *a koldulás és házalás tiltatik* (NK: *a koldulás és a házalás tiltatik*)
461 : 13 *azért mégis lehetetlen* (1863, H: *azért lehetetlen*)
17 *Róberthez hasonlított* (NK: *Róberthez hasonlított*)
462 : 10 *Hogyan hívják önt* (NK: *Hogyan hívják önt*)
17 *keresett? Mért várat magára? Mért* (NK: *keresett? Mért*)
463 : 18 *oroszlány* (NK: *oroszlán*)
464 : 22 *soupé* (NK: *Soupé*)
465 : 11 *igazi* (NK: *igazi*)
22 *vesztit érzi* (NK: *vesztét érzi*)
466 : 18 *várakozzék* (1863: *varakozzék* — sh. —)
27 *talál maradni* (H: *talal maradni* — sh. —)
467 : 3 *itthon van az* (NK: *itthon az*)
9 *szinte* (NK: *szintén*)
11 *tetőtül* (NK: *tetőtől*)
12 *bal parée-ből* (NK: *bal paréc-ből*)
13 *kosztüm.* (NK: *costume*)
468 : 3 *nagysádnak* (NK: *nagysádnak*)

Lap: Sor:

- 468 : 12 *besétálni* (NK: *belépni*)
24 *lakásában* (NK: *lakásán*)
469 : 9 *fölemelte* (H: *fölemelé*)
21 *szokták azt* (NK: *szokták*)
24 *hallgatózott* (H: *hallgatott*)
27 *s mondjad* (NK: *és mondjad*)
33 *sor után a Honban nincs választójel.*
470 : 6 *agyszélhüvésben* (NK: *szívszélhüvésben*)
471 : 3 *föltűnik* (NK: *feltűnik*)
10 *fölepítve* (NK: *felépítve*)
19 *Fölszabadult* (NK: *Felszabadult*)
473 : 1 *mondta* (NK: *monda*)
475 : 11 *föntebbi* (NK: *fentebbi*)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

Lap: Sor:

- 5 : 1 Jókai más műveiben is kifejti, hogy a határt a politika és a költészet között nem ismeri. (*Kárpáthy Zoltán*. 360. — *A tengerszemű hölgy*. 271. — vö. Zsigmond Ferenc: *Jókai és Debrecen*. Debrecen 1926. 3. — Lakatos József: *Jókai Mór*. A kegyes-tanítóréndiek vezetése alatt álló kisszebeni algimnázium értesítője az 1903—1904. tanévről. Eperjes 1904. 13. — (Szücs Jenő): *Utószó*. Megj. Jókai Mór: *Kárpáthy Zoltán*. Bp. 1956. 462.)
- Gál János szerint ez az előszó magyarázatul szolgál arra is, hogy „Jókainak alig van regénye, hol legalább a keret, a háttér, a beállítottság ne volna történelmi vonatkozású”. (*Jókai élete és írói jelleme*. Berlin 1925. 107. — vö.: Sötér István: *Romantika és realizmus*. Bp. 1956. 386.)
- 6 : 1 E bekezdésben „Eötvös József gondolatainak visszhangjára ismerünk”. (Jókai Mór: *Írói arcképek*. Bp. 1955. 315.)
- 24 Az *Utazás egy sírdomb körül* c. munkájában is tiltakozik az ellen, hogy Haraszty Gyula (*A naturalista regényről*. Bp. 1886.) idealista írónak tekintse. (vö. Zsigmond Ferenc: *Jókai*. 272.)
- Ezúttal is realista törekvéseit hangsúlyozta Jókai, mondván, hogy regényében több „munkája volt az emlékezetnek, mint a képzelmi erőnek”. (*Írói arcképek*. 315.)
- 25 *Ismerős alakokat... ne keressen e regényben...* — de 1883-ban egyik önéletrajzi feljegyzésében Laborfalvi Rózára célozva említi meg: „aki elolvassa a *Politikai divatok* című regényemet, ott a főkakban sokszor ráösmérhet”. (*Jókai Breviárium*. [1924.] 17. — *Jókai jubileum* 130.)
- 7 : 1 *Van egy híres városunk* — Komárom. A város reformkori pezsgő társasági életéről Váli Mari (*Emlékeim Jókai Mórról*. Bp. 1955. 15—16.) és Mikszáth Kálmán (*Jókai Mór élete és kora...* krk. I. k. 35—45.) fest megkapó képet. (vö. Szijj

Lap: Sor:

- Ferenc dr.: *Jókai és Komárom*. Zalamegyei Ujság 1925. jan. 14. 10. sz. 2.; jan. 15. 11. sz. 2. — S. Nagy László: *Szép leányok kertje*. Pásztortűz 1925. febr. 22. 4. sz. 66.)
„komáromi miliót először elbeszélésekben láthatunk (*Komárom, Kötél áztatva jó, A hazajáró lélek*) s csak azután születik meg *Az elátkozott család és a Politikai divatok*.” (Nagy Miklós: *Jókai Mór: Válogatott elbeszélések*. It 1956. 231.)
Komáromi emlékeit eleveníti fel Jókai *A tengerszemű hölgy*, az *Aranyember* és *A mi lengyelünk* c. regényeiben is. (vö. Nyugat 1925 5–6. sz. 343.)
- 7 : 17 *kínaezüst* — ezüstözött alpakka, olcsó ezüst (vö. *És mégis mozog a föld*. 2. k. 140. 7.)
- 19 *húszas* — a régi pengő forint harmadrészét érő 20 krajcáros, melyet Mária Terézia idejétől 1856-ig gyártottak Kőrmöcbányán; máriás-nak is hívták (a rajta levő Krisztust tartó Mária képe után)
tallér — nagyobb ezüst pénz, mely 1857-ben $16\frac{2}{3}$ gr ezüstöt tartalmazott; 24 garasra, ill. 72 krajcárra osztották
- 22 *Ovid meséiben* — Publius Ovidius Naso (i. c. 43–17) híres római költő; az aranykorról *A világ négy kora* c. költeményében — többek között — az alábbiakat írja:
„Első volt az aranykor, törvény bosszua nélkül
Önként volt igaz és hűséges e korban az ember.
Bűnhődés féltelme se volt még, nem fenyegettek
Ércátlák, s nem félt a tömeg könyörgve a bíró
Ajkatól: biztonság volt bíró szava nélkül.”
(*Világirodalmi antológia*. Egyetemi segédkönyv. 1. k. Bp. 1952. 664. Kerényi Grácia fordítása. — vö. Jókai Mór: *Az új aranykor. Költemények*. 1. k. 664.)
- 23 „*lurida terribiles miscent aconita novercae*” — fakó mérgeket kevernek a gonosz mostohák (Ovidius: *Metamorphoses*. I. könyv. 148. sor)
- 8 : 11 „*Salva Guardia*” — oltalmat biztosító hely, a nemesi otthonok sérthetetlensége
1881. szept. 22-én emlegette Jókai Komárom „aranykorát”, mikor megválasztották szülővárosa díszpolgárának:
„Valamennyi városai közül hazánknak egyedül Rév-Komárom az a legtöbbit szenvedett, leghivebben áldozott város, a szabadság legutolsó égő oltára, — a mely az utolsó három évtizedben nem gyarapodott, de fogyott.
Most Dunánk Gibráltárjának nevezik: hajdan Dunánk

Fiuméja volt. Tél idején a győri Duna ágában egész raja a hajóknak szállt kikötőkbe. Milliomosa is volt a városnak; s egy-egy kereskedőjének hat-nyolc tölgyfahajója járt le Orsováig. Egész néposztályok boldogultak utána. A kolonialis kereskedők utcát, templomot építettek maguknak. Olyan jóllét volt a városban, hogy négy prókátornál több nem tudott benne megélni, az is a gazdaságából, vagy mellék-hivatalából élt.

Vissza lehetne-e hozni még az arany idöket? Lefesteni öket így, a hogy voltak, ahhoz nem kell nagy költőnek lenni; de aki vissza tudná azokat idézni, az volna ám a diszpolgár!” (*Jókaínál*. Ellenzék 1881. szept. 23. Esti Kiadás 217. sz. 2.) Jókai az *Ötven év visszhangja* c. önéletrajzában gyermekkori emlékei közé sorolja a híres Komárom reformkori „mesés korszakát”. (*Jókai Breviárium*. 5. — Jókai jubileum. I. — vö. Szijj Ferenc i. m. 1925. jan. 15. II. sz. 2.)

- 8 14 *lapidár* — tömör, sűrű, lapidáris
- 21 *II. Leopold* — II. Lipót (1747–1792) Mária Terézia harmadik fia; 1790-től kezdve volt Magyarország királya
- 9: 21 *kopogtató* — a középkori kapuk kallantyújához tartozó készülék, mellyel jelt adtak kapu vagy ajtó kinyitására. A művészi ötvösmunkával készített kopogtatók közül legelterjedtebb a bizánci bronzkapukon kedvelt, karikát tartó oroszlánfej, mely sokféle változatban hosszú időn át divatozott (vö. *Népvilág*. 155. 8.)
- 33 *moniteur* — értesítő; gyakori hírlapcím
- 34 *Pesti Divatlap* — Vahot Imre által szerkesztett folyóirat, mely 1847 körül viszonylag liberális elvi alapon állt *Honderü* — Petrichevich Horváth Lázár által szerkesztett konzervatív szépirodalmi és divatlap, 1848. ápr. 1-én szűnt meg. A márciusi fiatalok mindig „ellenséges” lapnak tekintették. (vö. *A tengerszemű hölgy*. 45–61.) Petöfi egy gúnyverset is írt róla *A Honderűhöz* címen.
- 10 : 23 *védegylet* — teljes neve Honi Iparvédegylet; Kossuth a magyar ipar védelmére alapította 1844-ben. A szabadságharc után szűnt meg; 1846-ban működött legaktívabban, amikor Kossuth Lajos erőteljesen támogatta.
- 12 : 4 *majd az bevezet bennünket* — *A Kárpáthy Zoltán* c. regényben is ezzel a technikai fogással ismerteti meg Jókai olvasóival a Kőcserepy Dánielnél egybesereglett „úri társaságot”. (6. éskkl.)
- 10 *mantille* — fátyolkendő, könnyű női köpeny

Lap: Sor:

- 12 : 15 *perplexitás* — zavarodottság, megrökönyödés
17 *Verpflegs-Kommissar* — élelmezési biztos
34 *Blaubart* — Kékszakáll, feleségeit meggyilkoló francia mesehős
viaszbáb-bódé — panoptikum
- 13 : 26 A *Kárpáthy Zoltánban* Kőcserepy „ácsorgó inasai” Vencihez hasonlóan gúnyolódnak, pletykálnak. (12–13.)
33 *kacagni ... egy hang nélkül* — A kortársak visszaemlékezése szerint ezt a nevetést Megyeri, a híres színész tudta frenetikus hatással produkálni. Venci alakítását minden bizonnyal Jókai is Megyeriről mintázta. A híres színész emlékét őrzi a *Megyeri szobrának leleplezésekor c. verse*. (*Költemények*. I. k. 14–16.)
- 14 : 5 *cantaloup* — a kantalup híres dinnyefajta
28 *embonpoint* — pocak, kövérség
34 *proteuszi* — Proteusz a görög mitológiában Poszeidónnak alárendelt tengeri isten, aki mindenféle alakot tudott öltetni
- 15 : 1 A fiatal Jókai szívesen látott vendég volt a komáromi előkelő körök táncos házi összejövetelein. (S. Nagy László: i. m. 67–68.) 1870-ben írt önéletrajzi levelében közvetve árulja el, hogy bejáratos volt szülővárosa lányos házaiba. Először — írja Kertbeny Károlyhoz — „festésszel kezdtem foglalkozni. Szerencsés kezem volt és Komáromnak csaknem minden szép lányát lefestettem”. (*Életem regénye. Egy ismeretlen elkallódott Jókai önéletrajz*. Miskolci Napló 1925. febr. 18. 39. sz. 5.) Sikabonyi Antal szerint már kisdíák korában a „komáromi társaságok kedvence” volt Jókai. (*A gyermek Jókai*. Megj. *Jókai 1824–1925. Emlékkönyv születésének századik évfordulójára*. Szerkesztette: Körösi Henrik. Bp. 1925. 19.)
- 15 : 11 *voltígfrozva* — szökellve, lebegve, röpködve, parádésan lépkedve
29 *Anschtütz, Henrik* (1785–1865) — a bécsi Burg-színház híres színésze, ki főleg szavadataival érte el sikereit
- 16 : 6 *bécsi kongresszus* — a Napóleon ellen hadakozó hatalmak képviselőinek tárgyalása 1814. máj. 30 és 1815. jan. 9-e között
10 Buday Dezső szerint Jókai regényeiben a katonák „ha őrnagyok, akkor haragosak és recseg a hangjuk, mint a trombita. Így Kolbayé a Politikai divatokban, vagy Salistáé a Fekete gyémántokban, avagy Satoryé (És mégis mozog a föld).” (*Jókai lelke*. Nyugat 1925. 5–6. sz. 333.)

Lap: Sor:

- 16 : 11 *eszkadron* — lovasszázad
13 *egzáment* (examen) — vizsga
egzercíciüm — gyakorlat, iskolai feladat
16 *En és a zsidók* c. visszaemlékezésében számol be arról Jókai, hogy kiskorában mennyire félt a nagy szakállú zsidóktól. (*Életemből*. I. k. 295—301.)
- 17 : 26 *Neszmély* — savanykás boráról híres Duna menti község Komáromtól keletre
29 *akrosztichon* — olyan vers, melyben a szakok vagy sorok kezdőbetűinek egybeolvasásából név vagy mondás kerekedik ki
- 18 : 8 A francia forradalom ideológiai előkészítőiről van szó.
26 *causerie* — csevegés, beszélgetés
- 19 : 15 *kandidál* — jelöl
34 Saját fiatalkori józan életéről másutt is megemlékezik Jókai. (*HhM* 5. k. 217.)
- 20 : 39 *A nemzet tízmilliónyi mostoha gyermekeiről* — „az alkotmány sáncaiból” kitalált jobbágyságról. Ez az adat Fényes Elek (1807—1876) 1847-ben megjelent munkájából származik. Fényes adatai közismertek voltak, s a politikai vitákban érvként hangzottak el a reformkorban és 1848-ban. Ezeket az adatokat a mai történetírás is gyakran felhasználja. Jókai az egyik 1898-ban közzétett visszaemlékezésében (*A márciusi fiataltság*) megrázó képet fest az e korbéli politikai állapotokról, amikor arról számol be, hogy a 15 millió jobbággal szemben „a magyar nemzetet félmilliónyi nemes ember képezte”. A földművelő, a munkaviselő népnek „semmi szava nem volt. A misera plebs contribuens, a glebae adstrictus jogokkal nem bírt, csak kötelességekkel... Tizenöt millió lakosnak nem volt hazája Magyarországnak.” (*Életemből*. I. k. 1—2. — *Írói arcképek*. Bp. 1955. 209.)
- 21 : 14 *brochure* — brosúra, röpirat, egy füzetnyi nyomtatott szöveg
15 *plaidrozott* — törvényszék előtt beszélt, védett, perelt
16 *alkancellár* — magasrangú hivatalnok a legfontosabb államügyeket intéző királyi kancelláriában
18 „*hazai börtönök reformjáról*” — Ilyen témájú művet a reformkorban nem írt Jókai. Az ötlet minden bizonnyal Eötvös Józsefnek (1813—1871) a *Vélemények a fogházjavítás ügyében* címen 1839-ben írt progresszív röpirata alapján fogant.
20 *Cicero, Marcus Tullius* (i. e. 106—43) — a rómaiak legjelesebb szónoka; i. e. 58-ban száműzték, s házát földig lerombolták.

Lap: Sor:

- Baráti összeköttetései révén i. e. 57-ben hazatért a száműzetésből, majd nagy beszédet tartott a házáért (*Pro domo sua*)
- 21 30 *kancellária* — 1848-ig a legfontosabb államügyeket intéző hivatal
- 33 *Martinovics Ignác József (1755–1796)* — Jókai 1848-ban az Ék-ban dolgozta fel kivégzésének körülményeit (ápr. 2. 417–21.; ápr. 9. 449–52. — *Jókai Mór forradalom alatt írt művei 1848–1849.* Bp. 1875. 20–32.). Az *És mégis mozog a föld* c. regényében említi, hogy a Csittvári krónikában a „mélyen titkolt politikai iratok” között szerepelt Martinovics katekizmusa (i. k. 16 30).
Jókainak — saját visszaemlékezése szerint — több ízben megjósolták, hogy radikális magatartása s főleg szabadságharcos tevékenysége miatt megindult a börtönhöz vezető úton. (HhM 5. k. 263., 272. — HhM 6. k. 315–16.)
- 22 : 2 *klimakterikus* — válságos, döntő
- 23 : 14 *renunciál* — lemond, leköszön
- 18 A márciusi fiatalok nagy része elhagyta nevéből a nemesi *y*-t pl. Pálffy Albert (Pálfi), Csermátony (Csermatoni), Sükey (Sükei). Ezek közül 1849 után többen az eredeti nevüket használták ismét. Jókai végig kitartott „demokratizált” neve mellett. Az Ék 1848. ápr. 30-án közli, hogy az *y*-ról, az „ariztokratikus végbetű”-ről lemondanak, s ezentúl mindenki nevét „köznépi” *i*-vel írják. Az Ék és a Március Tizenötödike ezután csak ilyen neveket használt közleményeiben: Ötvös, Zicsi, Szécsényi stb. A „kiváltságos *y*” elhagyásának motívuma szerepel *A tengerszemű hölgyben* is. (80. vö. HhM 6. k. 266.) A nemesi *y* elhagyásáról Váli Mari is megemlékezik; az ő apja is elhagyta.
- 24 : 23 *whistasztal* — kártyaasztal; a whist kártyajáték, a bridzs őse
- 28 : 8 *olasz jegenyék* — nyárfák, topolyafák
- 9 *bignónia* — Amerika tropikus részén tenyésző kúszó növény
- 28 : 16 *kronosztichonok* — versek, melyeknek bizonyos betű fontos évszámot adnak
- 18 *nádor* — királyi helytartó, a király helyettese; az itt említett István nádor 1847. jan.-jától 1848. szept. 22-ig volt Magyarország helytartója.
- 20 *Alcsút* — Fehér megyei nagyközség; 1819-ben lett József nádor tulajdona, s azóta a nádorok örökölték a mintagazdasággá kiépített birtokot. (vö. *Életemből* 1. k. 283.)

Lap: Sor:

- 29 : 5 *beneventál* — üdvözlő, fogad, üdvözlő beszédet tart
- 15 *panyókás mente* — vállra vetett, zsinórral összeakasztott felsőruha; a panyókás (nyakba vetett) mentét a huszárok viselték a múlt században
- 29 Petőfi komáromi látogatásáról Váli Mari (i. m. 23—25.; 43—45.) is megemlékezik. Jókai *A tengerszemű hölgy* c. regényében ír hosszasan e látogatásról. (30—35.)
- 30 : 2 *a nyakkendő hiányzik nyakáról . . .* — vö. Petőfi *Nyakravaló* c. költeményével. Petőfi ruhaviseletéről több ízben megemlékezik Jókai. (HhM 5. k. 199. — *A tengerszemű hölgy*. 39.) A költő öltözetéről Váli Mari is ír (i. m. 25.). Jókai 1861-ben a *Magyar divat* (*Költemények*. 1. k. 6—7.) és a *Kedves édes fiam, uram* c. versében (*Költemények*. 2. k. 238—39.) is propagálja a „hazafias” öltözködést. Az osztrák zsarnokság elleni harc eme formáját *A fekete vér* c. kisregényében (37.) és *A hajdani nemzeti színházról* c. visszaemlékezésében is szeretettel idézi. (HhM. 4. k. 45. — vö. *Novellák*. 221., 272. — Hegedüsne i. m. 137.)
- 5 *kürtőkalap* — cső alakú kalap, cilinderr
- 22 Petőfi valóban volt fiatalkorában (abban az időben, amire Pusztafi visszaemlékszik) katona; 1839. szept. 6-án 16 éves korában Sopronban belépett a Gollner-féle gyalogezredbe. Betegsége miatt 1841. febr. 28-án obsittal elbocsátották.
- 23 *obsítol* — obsitot (Abschied-ot), katonai elbocsátó levelet ad; leszerel
- 24 Petőfi családi neve Petrovics volt. A költő apja és öccse István is felvette később a Petőfi nevet. Akit a család irodalmi, művészi pályája miatt névváltoztatásra kényszerített, Szigligeti Ede (1814—1878), a híres drámaíró volt. Szigligeti családi neve Szathmáry József volt. Jókai jól ismerte a családját is, hiszen 1848 nyarán a nősülése előtt náluk lakott, Szigligetiék közvetítésével ismerkedett meg Laborfalvi Rózával.
- 31 : 21 Az 1847-es országgyűlési választásokról színes képet rajzol Vajda János (1827—1897) az *Egy honvéd naplójából* c. visszaemlékezésében.
- 24 *pecsovics* — a Festetich grófok Pecsovics nevű tisztartójának nevéből keletkezett szó, mellyel az Osztrák—Magyar Monarchia idején a kormánypárti politikusokat gúnyolták.
- 32 : 5 A Pilvax-fiataloknak Petőfi mutatta be Jókait, kinek Pestre költözésében is nagy része volt a költő-barátnak. (vö. Váli Mari i. m. 21—23.)

Lap: Sor:

- 32 : 23 *gédelget* — dédelget (vö. *A magyar nép adomái*. Bp. 1867. 197:3)
- 33 : 12 Petőfi a „tollharc” idejében írta az Ék-ban (1848. szept. 10. 351.) Jókairól: „ő az én tanítványom, az én kis öcsém volt . . . ő az én szárnyaim alatt nőtt fel . . .” (Endrődi Sándor: *Petőfi napjai a magyar irodalomban*. Bp. 1911. 500.) — Jókai maga is megírja, hogy Petőfi „befolyása nagy tényező volt” rá pályája kezdetén. (HhM 5. k. 183. — vö. Baróti Lajos: *Jókai és Petőfi*. Hazánk 1894. jan. 6. 12. sz. 9—10. — Keve (Sebők Zsigmond): *A szárnybontás. Jókai és Petőfi*. Uj Idők 1904. máj. 8. 19. sz. 462—63. — *Találkozása Petőfivel*. Magyar Hírlap 1904. máj. 6. 126. sz. 9. sz. — Pekár Gyula: *Jókai és Petőfi barátsága*. 8 órai Ujság. 1925. márc. 17. 62. sz. 2—3. — Sötér István: *A márciusi barátság*. Magyar Csillag 1943. 1. k. 318—21. — Szekeres László: *Jókai és Petőfi szakítása*. It 1957. 450—52.)
- 33 : 33 Petőfi összes költeményei 1847-ben jelentek meg Emich Gusztávnál. A szép kiállítású kötet nagy feltűnést keltett, s már 1848 elején kinyomtatták a második kiadást is. (*Mi hir Budán?* Ék 1848. febr. 6. 6. sz. 187.)
- 34 : 17 *Thersziész* — a trójai monda gonosz, csúf görög harcosa, kit szitkozódásai miatt Odisszeusz egy népgyűlésen megvert
- 18 *Pénélope* (Penelopeia) — a görög mondában Odisszeusz felesége volt, kit — míg férje Trója alatt harcolt, majd bolyongott — száznál több kérő ostromolt. A hitvesi hűség példaképe.
- 21 Petőfi 1823. jan. 1-én, Jókai pedig 1825. febr. 18-án született, tehát valóban jó két évvel volt fiatalabb barátjánál.
- 24 *behemót* — óriási, esetlen ember a bibliai szörnyeteg (valószínű a viziló) neve után
- 30 Pusztafi szavai a barátságról Petőfi *Jókai Mór*hoz c. költeményének hangulatát idézik.
- 35 2 Petőfi Jókait „lelkem megmaradt felé”-nek nevezi az előbbi versében.
- 36 : 2 Jókai és Laborfalvi Róza valóban megszöktek esküdni, de Petőfi és Jókai anyja elől. (Váli Mari i. m. 57—69.)
- 36 31 *Saint-Just*, Anatole (1767—1794) — a francia forradalom egyik vezére, tüzes szónok; 1792-ben tagja lesz a Conventnek; Robespierre-rel együtt végezték ki mint a megbukott triumvirátus tagját; Jókai gyakran megemlékezik arról, hogy Petőfi neki Saint-Just szerepét szánta (HhM 5. k. 262.).

Lap: Sor:

- 37 : 7 A közös olvasmányokról és Petőfi nagy hatásáról több ízben beszámol Jókai. (L. *Legkedvesebb könyveim*. HhM 5. k. 183–84.)
- 23 *pászma* — a motollán csomóba rendezett fonálszálból egy bizonyos, országrészenként változó mennyiségű egybekötött csomó; Szatmár megyében például egy pászma (10 ige, vagyis) harminc szál fonál a motollán
- 27 Apja halálát a *Mire megvénülünk* c. regényben dolgozza fel Jókai. (6–13.)
- 32 Jókai gyakran ír visszaemlékezéseiben gyermekkoráról. (*Életemből*. I. k. 295–301.)
- 20 *cenziúra* — itt: vizsga
praeclarumos — *praeclarus*, igen fénylő, igen híres, kitűnő, kiváló
- 39 18 Hegedüsne Jókay Jolán írja le, hogy Jókait — midőn hazlátogatott Komáromba — mindig kedvenc ételével traktálta az édesanyja. (*Jókai és Laborfalvi Róza*. Hegedüs Sándorné Jókay Jolán emlékiratai. Sajtó alá rendezték gyermekei. Bp. 1927. 17.)
- 40 : 25 *kancellista* — írnok, irodai alkalmazott
- 41 : 16 A valóságban Petőfi a „kisvárosi pletykahordókkal” együtt helytelenítette Jókai házasságát. Ő vezette el Jókayné Laborfalvi Róza leányához. (Váli M. i. m. 54.) Még Károly bátyja is — ki bujdosása alatt segítette (HhM 5. k. 167.) — a következőket írja 1848. aug. 22-én: „Kerestelek, mivel honn nem találtalak, kénytelen vagyok e levélbe foglalni, mit mondani akartam. Minthogy édesanyánkkal csak házassági határozatot közölted, most már édesanyánk csupán kérdésként állítja elédbe, tudod-e hogy Laborfalvi Rózának szerelmi kalandjairól emléke is maradt. Én pedig ehhez csak azt toldom, hogy tudod-é miképp tisztelt jegyessed többet szokott költeni jövedelménél.” (OSzK Fol Hung 2261.) Petőfi közvetlenül Jókai házassága után, 1848. szept. 6-án írt levelet Komáromba, melyben leírja összekülönbözésük közvetlen okait. A levelet így fejezi be: „Szomorú vigasztalás, de én egyébbel nem vigasztalhatom Asszonyonénemet mint azzal, hogy elvesztette ugyan a fiát, de igen rossz fiút veszített, ki után nem méltó bánkódni.” (*Az Est Hármaskönyve*. 1925. 137.)
- 41 : 27 Jókai apja komáromi ügyvéd, az „árvák atyja” volt. (L. Mikszáth Kálmán i. m. I. 10–12. — HhM 5. k. 137–42.,

312. — Jókai jubileum 124–25. — Hegedüs Lóránt: *Jóka atyja*. Jókay József (1771–1837) naplójából közli. Képes Folyóirat 1899. 810. — Eötvös Károly: *Jókai ősei*. Hazánk 1894. jan. 5. 11. sz. 8–9. — *Jókai őseinek póre*. Magyar Hírlap 1904. máj. 6. 126. sz. 11–12.)
- 41 : 30 Az irodalomtörténészek egy része hasonló okokkal magyarázza, hogy miért nem lett a lány szívű író ügyvéd. (vö. Cziklay Lajos: *Miért nem maradt Jókai gyakorló ügyvéd?* Szépirodalmi Kert. Melléklet a „Magyar Állam”-hoz. Bp. 1894. 1. sz. 4–5.)
- 43 : 10 Petőfi a *Távolból* c. költeményében elevenít fel olyan gondolatokat, mint a regényben szereplő Pusztafi.
32 *magyarka* — Zrínyi-, Rákóczi- vagy Attila-dolmány, hosszabb szabású zsinóros magyaros dolmány
- 44 : 2 *inexpressible* — kimondhatatlan nevű alsóruha; gatyája itt: nadrág
7 *beretirál* — háttal fordulva bejőn
8 *Krétaí Miló* — *Nilo, Titus Annius* — római néptribunus, praetor, ki a szenátus ellen harcoló néptömegek élén szembeszállt a nemességgel; i. e. 48-ban hosszú száműzetés után halt meg
- 19 Fiatall Magyarország volt a neve a Pilvax Kávéházban székelő Petőfi vezette haladó fiataloknak. Később Márciusi Ifjúság néven írták be nevüket a magyar történelembe. Jókain kívül Váli Mari is beszámol arról, hogy Petőfi komáromi tartózkodása idején nem ment el még a családdal sem „bemutatkozó” látogatásra „Lenci bácsiékhoz”. (i. m. 44.) és Nagy Gazsiékhoz (i. m. 58.)
- 45 : 9 *operatum* — mű
epitheton — (állandó) jelző
- 47 : 24 *kieszkortál* — itt: kikísér
31 Jókai szerelmes női szereplői — Hargitay Judithoz és Szerafinhoz hasonlóan — rajongók, egzaltált, lázbeteg álomlátók, mint Edit (*A kőszívű ember fiai*), Angela grófnő (*Fekete gyémántok*), Henriette (*Szegény gazdagok*), Szeréna grófnő (*Felfordult világ*), Dorothea grófnő (*És mégis mozog a föld*), Rozáli (*A jövő század regénye*) stb. (Zsigmond Ferenc: *Jókai*. 329–30.)
- 48 : 3 *dandy* — ficsúr, piperkőc
5 *seligen Angedenkens* — boldogemlékeztető
- 15 *étude* — tanulmány, tudomány
- 49 : 17 *Jókai* 1847-es cselekményeket dolgoz fel; tehát 1861-ben írta ezt a részt.

Lap: Sor:

- 49 : 19 *autorizál* — feljogosít, felhatalmaz; itt: emel
- 33 *adminisztrátori rendszer* — a közigazgatás központosításának Apponyi György alkancellár nevéhez fűződő változata, mely 1844—1847 között a megyék ellenállását igyekezett megtörni; lényegében a központi uralmat akarta erősíteni a reformokért harcoló megyei nemességgel szemben. Az adminisztrátori rendszerben az önálló megyei közigazgatás élére megyei adminisztrátort küldött a bécsi udvar, esetleg főispáni megbízással.
- 34 *vegyes házasságok* — különböző vallásúak házasságkötései; a katolikus egyház és a maradiság ellene, a haladó gondolat képviselői mellette harcoltak
- 50 : 2 Talán Forintos György (zalai követ) nevű reformkori politikusról van szó, aki — Jókai mondanivalójával ellentétben — botrányos tömegverekedéseket provokálva tiltakozott a nemesség megadóztatása, a házi adó ellen.
- 3 *örökváltság* — az úrbéri kirovásoknak, különösen a dézsmának a megváltása a földesúrral kötött szabad egyezkedés alapján. Az örökváltság kötését az 1840. VII. törvénycikk engedte meg.
- 10 *opponál* — ellentmond
- 11 *Nagy Pál* (1777—1857) — a reformkor egyik népszerű vezéralakja; a híres szónok nagy népszerűsége az 1840-es években a liberális politikusok mellett teljesen elhomályosult; 1848-ban már alig említik nevét.
- 22 „*Szállj le Balázs a hintóból!*” — A *Keselyő Péter* c. elbeszélésben a robogó hintó kevély utasait szólja meg a címszereplő fűzfaköltő a következő szavakkal:
Szállj le Balázs a hintóból, mert nem pénzed ára,
Ha elmúlik zsidó ünnep, nem marad csizmára. (*Népvilág* 148. 1. — vö. *Vadon virágai*. 208 : 11)
- 50 : 27 *hiblihubli* — mihaszna, hiábavaló — Ballagi Mór 1868-ban megjelent műve (*A magyar nyelv teljes szótára*) a hiblihubli szó értelmezésénél Jókai *Politikai divatok*-jában e helyütt olvasható (kissé stilizált) mondatát használja fel magyarázatul.
- 51 : 27 *quiproquo* — tréfás tévedés, felcserélés (vö. K-s M-n. (Kakas Márton = Jókai Mór): *Mulatságos quiproquo*. Üstökös 1865. márc. 18. 11. sz. 83.)
- 52 : 12 *A Kárpáthy Zoltán* c. regényben Tarnaváryné fogadja hangos veszekedés után „ellentétes helyzetben” a fiatal címszereplőt. (143.)

Lap: Sor:

- 53 : 4 *bölcs Salamon* — Izrael bölcs mondásairól híres, fényűző királya, ki i. e. 955—915 között uralkodott.
- 32 *mecénás* — Caius Cilnius Maecenas (i. e. 70—8) gazdag római polgár nevéből a művészetek és tudományok bőkezű pártfogójának elnevezése
- 55 : 10 *ottomán* — török eredetű, háttámla nélküli dívánszerű ülőbútor; kerevet
- 21 *avított* — avulttá tett
- 22 *protokollumok* — jegyzőkönyvek
- 31 *illuminált* — itt: kivilágított
- 33 *Nádasdy Ferenc* (1625—1671) grófit 1671. ápr. 30-án fejezték le a Wesselényi összeesküvésben való részvétel miatt.
- 56 : 1 *fringia* — szablya, kard
- 4 *coramizálás* — előttemezés, láttamozás
- 57 : 11 *ifjú óriások* — Az *Egy Magyar nábobban* szereplő léha arisztokraták klubja Párizsban; a regény megjelenése óta az elismerést szomjazó izgága fiatalokat nevezik így
- 58 : 18 *Füzitői* — Füzitő Komárom megyei község; a Jókai család nemesi előneve egyébként ásvai volt
- 60 ; 30 *Vörösmarty Mihálynak a Szép Ilonka* c. elbeszélő költeményében a következő szavakkal élteti a vadász a királyt: „Addig éljen, míg a honnak él! | De szakadjon élte' pillanata, | Mellyben attól elpártolni kél.”
- 62 : 11 *tarsolyos kard* — a huszárok öltözékéhez tartozó, derékra szfjazott, lőszert, pénzt és élelmicikket tartalmazó dísztáskával ellátott kard, mely térdhajlásig lógott le
- török muzsika* — janicsárzene, fúvó és ütőhangszereket használó zenekar produkciója, melyben a nyers, rikító hangok uralkodnak
- 63 : 1 *drabant* — darabont, városi hajdú; a német Trabant (gyalogos katona) szóból
- 7 *Nepomuki Szent János* — Csehország védszentje (kb. 1340—1393) prágai kanonok és érseki helyettes volt; 1729-ben avatták szentté
- 28 *Petőfinek* egészen más, kedvezőtlen véleménye volt Laborfalvi Rózáról.
- 33 *processzió* — itt: felvonulás
- 64 : 7 Az Arany Jánoshoz küldött levelében írja Petőfi, hogy úgy érzi a forradalmat, mint macska a földrengést.
- 68 : 1 1847. okt. 7-én az *Ék*-ban „Egy szemtanú” aláírással jelent meg *A komáromi gyászos örömmünnep* c. alábbi cikk, mely a

Jókai által ábrázolt tömegszerencsétlenséget közvetlenül az események után adja hírül:

„Mikor az ember a szivárványt nézi s helyette a villám jelenik meg, mikor az örömkialtó nép diadalkapui alatt a győzelmi pompa díszmenetét várja s halotti pompával találkozik, mely paizsain testvérei, fiai holttesteit hozza vele szemközt; mikor a legvidámabb diadalkialtás egy perc alatt egyetlen kétségbeesett jajjá változik, jaj a virágokkal hintett utcákon, jaj a zászlókkal ékített házakon belül s az ünnepi köntöseiben pompázó néptömeg ajkain! illy percében a köz siralomnak írjuk e sorokat. Ő fensége a kir. helytartó ma utazott keresztül városunkon. Hetek óta tartogató örömeit e napra városunk népe s ez örömei mámorában itta meg a legfanyarabb keserűségek poharát. Midőn ő fensége hintaja a várost és a szigetet összekötő magas d o b o g ó h i d közepé táján járt a legnagyobb éljenzés zaja között: alig két lépésnyire a főherceg hintaja mellett, a hid korhadt gerendái hirtelen összeroppantak az egybegyült néptömeg alatt s egy perc mulva több, mint száz ember — férfi, nő, gyermek — bukott el a megáradt habokban. Az ég kezei őrzék a fens. kir. helytartó szentelt életét, ki kocsijából rögtön leugorva, saját veszélye feledtével sietett a partra: hová a szerencsétlen néptömeg közül, aki megmenthető volt, még óra mulva is hordák a segélyül érkezett dereglyék s a gőzös csónakjai. E látmány olyan volt, minőt elbeszélni nem, de elfeledni sem lehet. Ki e kétségbeesett halállal küzdő néprajt egymásba kapaszkodva, egymást fojtogatva a vizek között hömpölygeni látta, uratlan kalapokat a víz színén, egy-egy szál deszkához kapaszkodó öt hat menekülni vágyót, kik a halál rettenetes félelmeiben saját testvéreiket voltak képesek onnan letépni, egy-egy pár lábat, mely a fenyőn fenn uszott, míg a test többi része alá volt merülve, ki látta a partokon kezeiket tördelve futosó anyákat, gyermekeik vagy férjeik után sikoltozva, kik szemcük láttára merültek fel és alá; ki hallá a zürzavar lepte utcákon támadt jajveszékélést, mely az irtózat hírét nyomban követte; az még álmaiban sem fog másról álmodhatni, mint e tekintetről. A lelke mélyeig fölháborodott kir. helytartó a küldöttségek elfogadása után rögtön, semmi pompát, semmi kíséretet sőt még a főispán által számára rendezett diszes reggelit sem fogadva el, magányosan, szomoruan távozott el istentől látogatott városunk-

ból, erősen meghagyva a megyei hatóságoknak: hogy rögtön gyűlést tartson s e gyászos esemény okai és okozói kitudása végett bizottmányt küldjön ki, s a vizsgálat eredményét neki gyorsírók által még utjában megküldje. A vizsgálat eredménye ez ideig oda megy ki, hogy a kérdéses hid gerendái nemcsak azon a helyen voltak elrohadva, hol e baleset történt, de több helyen is korhadtak és pudvásak; azon gerenda pedig, melly legelőbb eltört, el annyira redves: hogy pálcával keresztül szurhatni. A városi hatóság ez esemény előtt két héttel hivatalosan fel volt szólítva az első alispány által, hogy hídjá minőségét vizsgálja meg. S ha azt elég erősnek nem találja, segítsen rajta; mire minden rendben van-al feleltek. Még előtte való nap is ajánlkozott a megyei hatóság a hidnak nagyobb biztosság végett fegyveres erővel elzárására: az illetők ez ajánlatot is visszautasíták. A tisztí nyomozódás utján kivilágult: hogy csupán a város lakói közül 68-an hullottak a leszakadt hiddal a vízbe, kik közül 48 élve, vagy halva kifogatott, a többi a hullámok közé veszett; a vidékről jött szerencsétlenek száma csak a megye összeírás után fog kivilágulni. Borzasztó a vízből kimenekültek szavait hallani a catastroph felől. Sokan, kik magokat uszással szabadíták ki, maig is halálfélelem közt beszélnek róla: hogy míg ők a víz színén usztak, az alatt lábaitak szüntelen fuldokló szerencsétlenek kapkodták el a víz alatt; többeket, kik egy-egy gerendát kaphattak el, a velők küzdő sokaság kétségbeesetten összemart és tépett; kik a hídlábakra kapaszkodtak, azokat az utánok szakadó gerendák zúzták össze; sokan az élve maradtak közül jól emlékeznek rá, mint verték el magokról ezt vagy am azt, ki halva fogatott ki, hogy magokat megmentésék. Maga a helytartó könnyeket hullatva említé azon gyötrő látványt, *midőn a város orvosa a szerencsétlenek segélyére rohanva, a holtak között legelőször is saját nejét ismeré meg.* A fájdalom hangja kifejezhetlen. A fenséges helytartó a megyei küldöttséget elfogultan bár, de férfias erélyességgel fogadja; az egyházkerületit pedig, mellynek szónoka a helybeli superintendens, Nagy Mihály, a fens. helytartó saját szavai szerint hozzá a *legremekebb* üdvözö beszédet tartá, kitüntető nyájassággal. Később, mint hírlík (mert egyedül és kíséret nélkül távozott el) előre figyelmeztetve levén a Vágh—Duna hidjának még rosszabb karban léte felől, azon gyalog ment keresztül, még az nap egy, a

szomszéd vármegyéből fogadására kiküldött főbíró szemeláttára feldült hintájával s erősen megsebesült.

A tiszti nyomozódás naponként súlyosabb váddal terheli Komárom városa elüljáróságát s kivált a tanács azon tagjait, kik a közrend, s a város gazdasági ügyeinek vezérletét vállalták magokra. Sulyosítja e vádat azon körülmény is: hogy Komárom városának maig is foly a pöre az elébbeni hidbérllő ellen, melly pörben a város azon érdemleges állítást hozza föl: hogy mult évben a bérnök rovására hidját 40.000 forintig volt kénytelen kiigazíttatni pedig ime a hid gerendái annyira rohadtak: hogy azon fenyők, mellyek a tömeg alatt leszakadtak, nem köröszben, hanem hosszában hasadtak ketté; a hidvizsgálatra kiküldött ácsmester minthogy a hidat rossznak állítja, a népszószóló által elkergettetett stb.” (16. sz. 505—06.)

68 : 6 — A nő küzdelme a Duna veszélyes habjaival már *A török világ Magyarországon* c. regényében is előfordul.

Váli Mari is beszámol arról, hogy a híd leszakadása után milyen nehézségek árán közlekedtek csónakkal a komáromi Dunán. (i. m.: 83., 85.)

Az *És mégis mozog a föld* c. regényben Tseresnyés uram emlékezik meg a veszedelmes dunai átkelésről. (2. k. 146.)

Papp Illés szerint „Judit dunai átkelése Homeros azon jelenetére emlékeztet, ahogy a hajó roncsán küzködő Odysseus a tengeri viharból megmenekül”. (*Emlékbeszéd Jókai Mór felett*. Kassa 1904. 12.)

A komáromi hídszakadáshoz és tűzvészhez hasonló helyi tömegkatasztrófát dolgoz fel *Az elátkozott családban* is, amelyben az 1763-as komáromi földrengést örökíti meg. (L. B. T. *Komárom Jókai regényeiben*. Komárom 1904. máj. 26. 21. sz. 1—3.) „Teljesen az újság hatására vallanak Jókainál a nagy elemi csapások, tömegszerencsétlenségek gyakori rajzai. Ezek azok az események, melyekhez az újság saját külön tudósítót szokott a színhelyre küldeni, s amelyeket mint szenzációkat, külön színes riportokban szokott feldolgozni. Több regénynek ilyen esemény a központja, mint a felvidéki járvány a *Szomorú napokban*, az alföldi aszály és ínség *A szerelem bolondjaiban*. Így szerepel a felvidéki éhínség a *Régi jó táblabírákban*, az 1838-i pesti árvíz a *Kárpáthy Zoltánban*, a tiszai árvíz *Az új földesúrban*, a komáromi hídszakadás a nádort váró néptömeg alatt a *Politikai divatokban*,

Komárom égése *A tengerszemű hölgyben*, bányarobbanás és égés *A fekete gyémántokban*, vasúti szerencsétlenség a *Nincsen ördögben*. Ezek az események szerves részei *Jókai* regényeinek. Egy-egy ilyen katasztrófa nagy tömegeket mozgat meg... Azonkívül pompás alkalmat adnak az írónak leíró tehetsége ragyogtatására.” (Nagy Sándor: *A hírlap hatása Jókai társadalmi regényeinek anyagára*. It. 1937. 153.)

- 66 : 19 A nádor fogadtatásának leírása hasonlít ahhoz, amit *Jókai* 1849-ben Kossuth fogadtatásáról ír Pest felszabadítása után. (Esti Lapok. 1849. jún. 5. 5.) Váli Mari is megemlékezik Kossuth bevonulásáról (i. m. 85–86.).
Az Ék 1847. évfolyamában nagybetűs címlapon üdvözlí *Jókai* a Magyarországra látogató István főherceget (2. k. 293.), s lelkes szavakkal emlékezik meg pesti fogadtatásáról is (1847. 2. k. 379–81.)
- 67 : 13 *pozdorja* — kender vagy len tilolásakor (törésekor) keletkezett kócos, fás töredék; a kender és len összetört szára
- 19 *négyszögölnyi* — kb. 3,6 m²
- 68 : 4 *harminc ölnyi* — kb. 56,5 m²
- 6 *Jókai* munkáiban több ízben előfordul az a megrázó ellentét, midőn az ünnepi vidámságot — a híd leszakadásához hasonló — végtetes szerencsétlenség hirtelen halálos rémületté változtatja. A *Hétköznapokban* a kecskeméti népünnepély idején tűzvész keletkezik, a *Kárpáthy Zoltánban* bált szakít félbe a pesti árvíz. (vö. Zsigmond Ferenc: *Jókai*. 384.) *A világ vége* c. elbeszélésben kacajt fagyaszt a néptömeg ajkára az európai méretű zápor. (Népvilág 123.)
A nyomorék naplója c. novellában népünnepélyt szakít félbe a budai felhőszakadás. (*Vadon virágai*. 121–24.)
A két koldusdiák c. kisregényben Mikszáth Kálmán is bemutatja, hogy leszakad a királyt fogadó tömeg alatt a dísztribün. A polgármester lányát (Nasselroth Juditot) — miként Hargitay Juditot — egy szerelmes „nemes úrfi” menti meg. (Mikszáth krk. 3. k. 112.) Király István szerint „ezt a mesemotívumot valószínűleg *Jókai Politikai divatok* c. regényéből kölcsönözte Mikszáth”. (uo.: 331. — vö. Szijj Ferenc: *Jókai és Komárom*. Zalamegyei Ujság 1925. jan. 15. II. sz. 2.)
- 10 *Az elátkozott ház* c. elbeszélésben is szerepel egy szomorú sorsú Judit és Béla nevű szerelmespár, kik a nászéjszakán meghalnak. (*Vadon virágai*. 183.)

Lap: Sor:

- 69 : 4 egy ölmýire — kb. 190 cm-re
- 16 Az 1838-as nagy pesti árvíz idején Wesselényi Miklós „az árvízi hajós” viselkedett a regényben szereplő nádorhoz hasonló körütekintő bátorsággal. (*Kárpáthy Zoltán* 196.) *A rézpataki lelkész* is hősiiesen viselkedik a tűzveszélyben. (*Népvilág*. 241—44.)
- 77 : 6 *A kőszílvú ember fia* c. regényben Leonid menti ki a befagyott Dnyeper vizéből a jég alól a barátját, Baradlay Ödönt. (1. k. 62. vö. Victor Hugo: *A tenger munkásai*. Hankiss János: *Európa és a magyar irodalom*. Bp. 1939. 489.)
- 78 : 1 Petőfi lakását jól ismerte Jókai, hiszen közös lakásban laktak. 1847. nov. 17-én írja az anyjának: „Együtt lakom Petőfiékkel a Dohány utca 373. szám első emeletben. Szép szállásom van...” (OSZK Fol. Hung. 2261.) — vö. HhM 5. k. 206. — vö. Tábori Kornél: *Jókai élete*. Új Idők 1904. máj. 15. 463.) *A tengerszemű hölgy* c. regényében is bemutatja Jókai a Petőfi-vel közösen bérelt lakást. (59.)
- 78 : 3 *A Kárpáthy Zoltán* c. regényben Maszlaczký ügyvéd lakik a „negyedik emeleten, minthogy ötödik emelet már nem adódik”. (44.)
- 23 *Marat, Jean Paul* (1744—1793) — francia forradalmár, a jakobinusok vezére, tagja volt a Nemzetgyűlésnek, kemény harcot folytatott a megalkuvók ellen; egy girondista nő orvul meggyilkolta
- 24 *Danton, Georges* (1759—1794) — a francia forradalom egyik vezetője, elszántan harcolt a megalkuvók ellen; az első jakobinus kabinetben (1792-ben) az igazságügyi tárcát kapta; Robespierre ítélteti halálra az egyezkedőkkel való együttműködés gyanúja miatt
A Petőfi szobájában elhelyezett képekről *A tengerszemű hölgy* c. regényben is megemlékezik Jókai. (60.)
A *Mellú és gyűrű* c. visszaemlékezésében is felsorolja, hogy kiknek az arcképei díszítették Petőfi szobájának a falát. Itt kihagyja madame Rolandot és Beranger-t. (HhM 5. k. 262.)
- 79 : 1 *Robespierre, Maximilien Marie Izidor* (1758—1794) — a francia forradalom egyik vezetője; elnöke volt a jakobinus klubnak; tekintélyes tagja a Nemzetgyűlésnek; 1794. júl. 28-án az ún. termidóristák ítélték halálra
- 3 *madame Roland* (1754—1793) — egy francia forradalmi államférfi (Roland de la Platière) felesége, a forradalom lelkes híve, ki szellemessége és szépsége által nagy népszerűségre tett

Lap: Sor:

- szert; a megalkuvókkal kötött kapcsolatai miatt halálra ítélték
- 4 *Béranger, Pierre Jean de* (1780–1857) – francia költő; gyakran ostorozta a királyságot, és tevékenyen vett részt a forradalmi mozgalmakban.
- 5 *A girondisták története* (Histoire des Girondins) Lamartine (1790–1869) munkája 1847-ben jelent meg; a kötetet 1865-ben Jánosi Ferenc fordította magyarra
- 10 *Gaius Cassius Longinus* – római politikus; több ízben harcolt Julius Caesar ellen
- 11 *Tell Vilmos* (1307–1354) – svájci hős, akit Schiller drámája tett közismertté és népszerűvé; Schiller drámája alapján Rossini készített operát a hős életéről; ezt az operát ismerteti Kakas Márton a VU-ban (*Életemből.* 2. k. 389–92.)
- 12 *Desmoulin(s), Benoit Camille* (1760–1794) – a francia forradalom kiváló alakja, ragyogó tollú publicista; Dantonnal együtt végezték ki 1794. márc. 21-én; Jókai egy későbbi visszaemlékezése szerint Petőfi Desmoulin szerepét szánta magának (HhM 5. k. 262.)
- 5 *girondisták* – az ellenforradalommal egyezkedő gironde párt hívei
- 80 : 14 *epochális* – korszakalkotó, nagy jelentőségű
- 30 *in bianco* – kitöltetlen csekkre, váltóra, látatlanba
- 28 Laborfalvi Róza 1837-től kezdve volt színésznő.
- 33 *A tengerszemű hölgy* c. regény központi szereplője néhány vonást az 1848 előtti Hargitay Judittól, azaz Asztalos Etelkától kölcsönzött.
- 81 : 21 *civillista* – az állami költségvetésbe az uralkodó család és az udvar költségeire felvett összeg
Katona Józsefnek 1848. márc. 15-én színre került *Bánk bán*-jában Laborfalvi Róza alakította Gertrudis királynét; ettől kezdve Jókai gyakran nevezi menyasszonyát, majd hitvesét „színpadi királynénak”.
- 29 Váli Mari megemlékezései szerint is főzés közben tanulja Laborfalvi Róza a szerepét. (244. r. – I. Lukácsy Sándor bevezetőjét. Megj. Váli Mari i. m. 11.) Jókai főleg a „debreceni” főzötudományát emlegeti. (HhM 5. k. 30.) Később – Hegedüs né szerint – már Jókai anyja is dicsérte Laborfalvi Rózát amiért „nemcsak királyné tud lenni; de gazdasszony is”. (i. m. 42.) – vö. Feszty Árpádné: *Akik elmentek.* 21.)

Lap: Sor:

- 82 : 8 *Apolló* — Zeusz fia, az ókori görög napisten, a művészetek pártfogója
Arachne — művészi szövetek szövéséről híres leány az ógörög mitológiában, kit Pallas Athene irigységből pókká változtatott
- 82 : 7 *Marsyas* — a fuvolát feltaláló pásztoristen az ógörög mitológiában, ki fuvolázási versenyre hívta ki Apollót, de az legyőzte őt, s egy fenyőfára akasztatta.
- 83 : 24 Jókai 1849 okt.-ében határozta el magát arra, hogy szántani fog, ha mást nem lehet csinálni. (OSZK FolHung 2261. 171.) 1851. aug. 27-én bizalmas levélben írja Jókai az édesanyjának: „Bátyám nagyon jól cselekszi, hogy mezei gazdálkodásra fordítja figyelmét, mai világban ez az egyetlen tisztességes módja van a kenyér keresetnek.” (OSZK Uo. 183.)
- 26 A valóságban nem Jókainak sikerült feleségére hatni, hanem fordítva; 1849-es tevékenységében több ízben kimutatható Laborfalvi Róza visszahúzó hatása. (vö. HhM 5. k. 49., 132.)
- 34 Laborfalvi Róza valóban sokat segített a bujdosó Jókain. De az nyilván túlzás, hogy azért lett színésznő, hogy férjét megszabadítsa; Laborfalvi Róza több mint 10 évvel a szabadságharc előtt megkezdte már szereplését „a világot jelentő deszkákon”. (vö. Mikszáth Kálmán: *A költő neje*. PH 1886. dec. 322. sz. — *Laborfalvi Róza* MH 1904. máj. 6. 126. sz. 9–10. — *A két Jókainé*. Arad és Vidéke. 1904. máj. 7. 106. sz. 4–5. — Halmi Bódog: *Jókai szerelmei*. (Sajtó alatt levő életrajza alkalmából.) Máramaros 1906. márc. 25. 13. sz. 1–3. — Pataky József: *Jókainé Laborfalvi Róza*. Élet 1925. febr. 15. 4. sz. 71–72. — Minay Lajos: *Jókai élete 1825–1904*. Mezőtúr 1925. 21–27. — Bognár Cecil: *Jókai lélekrajza*. Megj. Jókai Emlékkönyv (szerk. Alapy Gyula és Fülöp Zsigmond) Komárom 1925. 124. — Runyai dr. Söldos Béla; ünnepi megnyitója. Megj. *Jókai Mór... jubileumi díszközgyűlésen elmondott ünnepi beszédek*. Miskolc 1925. 3–4.)
- 84 : 4 Jókai visszaemlékezése szerint Petőfi Laborfalvi Róza miatt még egykori barátjával sem volt hajlandó kezét fogni. Jókai 1855-ben még Gyulai Pállal szemben is kiáll felesége védelmére. (*Egy kis vitatkozás*. VU 1855. dec. 23. 51. sz. 414.) Élete alkonyán is meleg szavakkal magasztalja Laborfalvi Rózát. (*Jókai Mór első és második feleségéről*. Aradi Közlöny 1900. ápr. 4. 77. sz. 5.)
Gál János szerint „Feleségének a nehéz időkben tanusított

derekas viselkedése jóleső elégtételül szolgált neki a sok rágalomért és a miatta reákövetkezett csapásokért s a szerelem mellé igaz megbecsülést és tartós szeretetet is hozott. Házasságuk boldognak is mondható, noha később nem volt minden zavaró incidens nélkül való. A jóval idősebb asszonyban természetszerűen felébredt néha a féltékenység fúriája is, bár minden komolyabb alap nélkül. A házi béke azért nem fordult föl." (i. m. 64.)

Laborfalvi Rózának a *Politikai divatokban* bemutatott hősiességét Liskay Zsuzsanna Eszter *A menlevél* c. balladisztikus versében dolgozta fel. (Borka Géza és Liskay Zsuzsanna Eszter: „Szól a mese Róla . . .” Mesék Jókairól. Praha-Presov 1938. 33–37.)

- 13 A regényben említett, betiltott színdarab Katona József Bánk bánja. 1899-ben ír *Katona József Bánk bánja* címen Jókai a dráma történetéről. (HhM 4. k. 197–209. — *Írói arcképek*. 115–24. — HhM 5. k. 259.) Katona Bánk bánjának cenzúrázását, keletkezésének körülményeit, előadását és a róla írt kritikát az *És mégis mozog a föld* c. regényben Jenőy drámájaként jeleníti meg. (136–38.)
- 21 *Hatvani utca* — a mai Kossuth Lajos utca az V. kerületben *Landerer Lajos* (1800–1854) — híres nyomdatulajdonos, ki 1848. márc. 15-én kinyomtatta a *Nemzeti dal* és a 12 pontot; ez a nyomda készítette az ún. „Kossuth-bankókat” is Laborfalvi Róza ekkor Szigligetiéknél lakott a Hatvani utcában. Ide költözött Jókai is. (*Az Est Hármaskönyve*. 208.)
- 85 : 11 *Jeruzsálemi Endre* — II. András (1175–1235) magyar király, III. Béla fia, 30 éven át uralkodott; hadat vezetett a Szentföldre, azért kapta a jeruzsálemi előnevet
- 14 *Petur bán* — Katona József Bánk bán c. drámájának egyik szereplője, ki a zsarnok hatalommal szemben áll. 1848. márc. 15-én ezt a darabot játszották a Nemzeti Színházban; a lelkes közönség azonban félbeszakította az előadást, s Petőfi *Nemzeti dalát* szavalták, s a *Rákóczi-induló*t énekelték (vö. HhM 5. k. 259.)
- 18 1848. márc. 15-én valóban esett az eső. (K. V.: *A márciusi paraplík. Emlékezés 1848. március 15-re*. Bp. 1909. márc. 14. 62. sz. 19–20.) Jókai *A tengerszemű hölgyben* is megemlékezik arról, hogy márc. 15-én esett az eső. (88–91.) Az *Egy az Isten* c. regényének egyik magyarázó jegyzetében a követ-

Lap: Sor:

- kezöket írja: „Széchenyi István nevezte el a pesti március 15-i népnilyatkozatot ‚parapluie-revolucionnak’. Esö esett s a közönség felvont esernyövel ment — megkezdeni a nagy horderejü mozgalmat.” (2. k. 221.)
- 85 : 28 *A nemzeti kaszinót* Széchenyi István 1827-ben alapította főleg az arisztokraták számára. Fejedelmi fénnel berendezett termeiben viszonylag kevés könyv volt. Helyiségei kezdetben a Dorottya utcai Fogel-házban voltak.
- 33 A márc. 15-i eseményekről részletesen számol be Jókai a *Budapest. Forradalom vér nélkül* c. Ék-ben megjelent egykorú cikkében (*Jókai Mór forradalom alatt írt művei*. 7—15.) Érdekes adatokat említ e cikkhez fűzött 1875-ös jegyzeteiben és 1898-ban *A márciusi fiatalág* c. visszaemlékezésében. (*Életemből*. I. k. 1—17.)
- 34 Vértesi Arnold (1834—1910) is beszámol arról, hogy 12 évig volt „néma és titkos ünnep volt e szent nap, Magyarország új korának, a szabadság, testvériség és egyenlőségnek hajnala . . . Március 15-két az abszolutizmus korszakában mindig teljesen felkészülve várták a hatalom zsoldosai. Rejtelmes arcokkal tekintgettek egymásra, s oly borzasztó conspiratióknak tudatában látszottak lenni, melyeket rajtuk kívül igazán senki sem tudott. Stratégiai figyelemmel vizsgálták az utcán járó-kelők minden mozdulatát: a ‚rend és csend’ vampyrhivatalában éjjel-nappal ott ültek a hű beamterek, lötöttakfutottak a spiclik és policájok s halomra omlottak a ‚Berichtek’ és ‚Verordnungok’ . . . Ez a nap nem olyan, mint a többi: ezt jól érezték. Babonás félelemmel viseltettek az emberek hangulatai iránt . . .” (*Március 15-ke 1860-ban*. Ország-Világ 1871. márc. 12. 11. sz. 125.)
- 86 : 23 Jókai itt Petöfinek az 1848. március 15. c. költeményére céloz, melyben a következő szakasz olvasható: Nagyapánk és apánk, / Még egy század elhaladt, / Nem tevének annyit mint mink, / Huszonnégy óra alatt.
- 87 : 9 *Olymp — Olympusz* (Olympos) — hegység az ókori Görögországban, hol a régi görögök elképzelése szerint az istenek éltek: művészeti hírnév
- 16 Budára a sajtóvétség miatt bebörtönzött Táncsics Mihály kiszabadításáért, valamint azért megy át a tömeg, hogy a 12 pontot a helytartótanáccsal is elfogadtassa. Táncsicsról 1898-ban írja Jókai *Az első néptribun* c. visszaemlékezését. (HhM 4. k. 184—88.)

Lap: Sor:

- 89 : 4 A márc. 15-i eseményekről a következő jelentősebb cikkek számolnak be: Királyi Pál: *Március 15 után*. Hazánk (Győr) 1848. márc. 18. 751. — Vahot Imre: *Örömhangok*. Pesti Divatlapok, 1848. márc. 19. 12. sz. 353—65. — *Pesti események*. Mult és Jelen 1848. márc. 28. 25. sz. 116. — Egresi Gábor: *Képek a pesti forradalomból*. Ék 1848. márc. 26. 14. sz. 404—05. — Zerffi Gusztáv: *Marticus 15-e 1848 Pesten*. Pest 1848. — Nyáry Albert: *A magyar forradalom napjai*. Pest 1848. — Elefánthy Ferenc: *Magyarország 1848*. Pest 1848. — Birányi Ákos: *Pesti forradalom*. Pest 1848. — Kléh István: *A pesti forradalom története*. Pest 1848. — Hamary Dániel: *Március 15-ike*. Hazánk 5—6. k. 1886. 309—11., 470—556. — Madách Imre ÖM. 2. k. 1063—67. — Degré Alajos: *Vissza emlékezés*. Megj. Bisztray Gyula: *Új magyar próza*. Bp. 1948. 473—77. — Baráth Ferenc: *A márciusi napok Pozsonyban, Pesten és Bécsben*. VU 1898. márc. 13. 11. sz. 166—71. — Vigyázó: *A nagy nap hősei*. Magyar Hírlap 1898. márc. 16. 75. sz. 12. — Degré Alajos: *Márciusi tollak*. Megj. Petőfi-Album. Bp. 1898. 103—09. — Ágner Lajos: *Bevezetés*. Megj. *Jókai Mór: Március 15-ke*. Olcsó Jókai. 181. sz. é. n. — Csudáky Bertalan: *A nagy nap hősei*. Bp. 1909. márc. 14. 62. sz. 1—3. — Deák Imre: 1848. *A szabadságharc története levelekben ahogyan a kortársak látták*. Bp. 1942. 27—32. — Jordáky Lajos: *A márciusi ifjúság*. Kolozsvár 1945. 124—31. — Lestyán Sándor: *1848 március 15. A Pilvax forradalma*. Bp. 1948. 22—62. — Fekete Sándor: *A márciusi fiatalok*. Bp. 1950. — V. Waldapfel Eszter: *A forradalom és szabadságharc levelestára*. I. k. Bp. 1950. 107—25. — Bárdos László: *Jókai a forradalomban*. Komárommegyei dolgozók lapja 1954. máj. 1. 35. sz. 6. — Hatvany Lajos: *Petőfi márciusa*. Bp. 1955. 24—37. — vö. HhM 5. k. 259. — HhM 6. k.)
- 89 : 10 *Pusztafi költeménye* — a *Nemzeti dal*, melyet a Nemzeti Színházban Egressy Gábor szavalt el
- 12 *impromptu* — itt: rögtönözve
- 13 A közönség valóban követelte Petőfi és Táncsics színpadi megjelenését. Vasvári és Jókai is mondott beszédet ekkor a színházban.
- 17 *A Rákóczi-indulót* — a Bihari János cigányprófmás által terjesztett kuruc nóták motívumaiból 1845-ben Berlioz dolgozta fel, s tette nemzetközi közkinccsé. Az induló a XIX. század-

Lap: Sor:

- ban különösen a Bach-korszakban a nemzeti ellenállás szimbóluma lett. (vö. HhM 5. k. 327.)
- 89 32 Jókaiék büszkén emlegették, hogy rendezés nélkül folytak le a nagy nap eseményei. Az Ék-ben — igen jellemzően — *Forradalom vér nélkül* — címen számol be márc. 15-éről. (1849. márc. 19. 377—80. — HhM 6. k. 7—15.)
- 91 : 2 Jókai 1848. jún. 18-án írt egy satirikus cikket (*Egy bukott pecsovics lapszerkesztő licitálja lelkiismeretét*) az Ék-ben abból az alkalomból, hogy a volt reakciós lapszerkesztők hirtelen „ultraradikálisokká” változtak át, s a pecsovicsok „vörös tolla a sarkukig ért le”. (HhM 6. k. 201—02.)
- 9 mediátizált — függősfett hercegi ranggal kitüntetett
- 10 erdélyi unió — Magyarország egyesülése Erdéllyel 1848-ban. Az Erdéllyel egyesített Magyarország, „a két haza” új zászlajáról az Ék máj. 18-i számában írt cikket Jókai.
- 20 Jókai gyakran megemlékezik arról, hogy a márciusi fiatalok bevonultak katonának. Lelkendezve számol be Vasvárinak Rákóczi-szabadsapatáról is, melynek „törzsét képezték a derék pilvaxi fiúk, a múzeumudvari szónokok, a lelkes barrikádőrök”. (HhM 5. k. 50.)
- 92 : 4 kalligráfi — művészi betűvel írott
- 93 9 1848 nyarán együtt költöztek ki nyáron vfkendre a Svábhegyre Jókai és Laborfalvi Róza. (*Est Hármaskönyve*. 208.)
- 4 Minden virágbimbónak szabad megnyílni a napsugárra — kitétel Petőfi versére emlékeztet: A virágnak megtiltani nem lehet, / Hogy ne nyíljék, ha jó a szép kikelet.
- 94 : 14 A „botrány”-ról Szabó Lászlónak *Az igazi Jókai c.* tanulmányában van szó. (*Est Hármaskönyve*. 1925. 208.)
- 96 : 2 Jókai első házasságának történetét pontosan feldolgozta Bory István (*Hol kötött házasságot Jókai és Laborfalvi Róza*. Magyar Hírlap 1933. jún. 25. 142. sz. 18. — *Jókai házasságlevele*. It 1958. 466—67.) E házasság körülményeivel viszonylag részletesen foglalkozik Pekár Gyula a *Jókai házassodik c.* munkájában. (Megj. *Jókai Album*. 81—92.)
- 21 médailleson — érme, nyakérmé, medália
- 97 : 31 Jókai valóban mozgalmas időket él át augusztus végi házassága után. Szeptemberben Petőfivel összeveszik, követi Kossuthot alföldi „népfeltámasztó körútjára”. Felkeresi Rózsa Sándort a kormány amnesztialevelével. Novemberben Kossuth megbízásából mennek Bécsbe Csernátony Lajossal, hogy kapcsolatot teremtsenek a Honvédelmi Bizottmány és a bécsi forra-

Lap: Sor:

- dalom között. Szilveszterkor Debrecenbe menekül, s a politikai viták kereszttüzebe kerül. Április végétől Pesten éli végig Buda ostromát, majd menekül a kormánnyal Szegegre, Aradra, s a bukás után a borsodi hegyekben bujdosik. (vö. HhM 5. k. 1–137.)
- 99 : 20 Jókai többször ábrázolja, hogy fiatal szerelmeket hosszú időre (néha örökre) elválaszt a háború. (pl. *Csataképek*. 27–37.)
- 100 : 5 A komáromi nemzetőrség tevékenységéről Váli Mari is beszámol (63–64.) A komáromi nemzetőrség szervezéséről írja Jókai 1848-ban az *Ék* c. divatlapjában a következő hfrt: „A helybeli nemzetőrsereget Ladányi Dániel nyugdíjas hadnagy oktatja a hadi gyakorlatokban; a hadügyministerium a férfinak erős hasznát vehetné, — ha volna hadügyministerium.” (*Charivari*. 1848. ápr. 30. 19. sz. 567.)
- 22 Kolbay őrnagy alakjának rajza hasonlít az *És mégis mozog a föld* c. regényben szereplő Sátory őrnagyéhoz.
- 102 : 7 *amice* — barátocskám
- 14 *mangaléta* — szuronyos puska
- 16 *jubilátus huszár major* — nyugalmazott huszár őrnagy
- 30 *pallizádák* — karókerítések, cölöpfalak, erődítmények
- 103 : 4 Az *Ék*-ben alkalmanként számolt be Jókai, hogy ki mennyi ezüstöt adományozott a „haza oltárára”. (1848. máj. 28. 692.) A század végén arról emlékezik meg, hogy Czakó Zsigmondnak, a tehetséges fiatal drámaírónak, ki röviddel a márciusi napok előtt öngyilkos lett, édesanyja „szeretett egyetlen fia sirkövének az árát” adta a hazának. (*Életemből*. I. k. 12.)
- 8 1848. dec. végén Jókai is részt vesz a sánczásáson mint nemzetőr. (HhM 6. k. 60.)
- 9 *berekomendál* — beajánl
- 13 *transzferál* — áthelyez
- kvietál* — nyugdíjba megy
- 15 *ex propriüs* — saját erejéből, önszántából
- 30 A világ természetes rendjének megrendülése szörnyű csapások előhírnöke a *Szomorú napokban* (5.) és *A török világ Magyarországon* c. regényben. (63–66. — vö. HhM 6. k. 25–29.)
- 104 : 7 *angolkert* — a komáromi vár közelében levő tér, sétány (vö. *Az elátkozott család*. — *Az aranyember*. 209.)
- 105 : 9 *plága* — csapás
- 20 *sztentorhangú* — erős, átható hangú (A monda szerint a

- Lap: Sor:
- Tróját ostromló görög sereg Szentor nevű hőséneke olyan erős hangja volt, mint 50 embernek együttvéve.)
- 105 : 31 Vajda János az *Egy honvéd naplójából* c. jegyzeteiben ír arról, hogy milyen nagy megpróbáltatást jelentett a harcok alatt a gyaloglás.
- 32 *Leonidász* — 491-ben spártai király; 480-ban a thermopylei szorosnál állott ellent Xerxes perzsa király hadai beözönlésének, de Ephialtes árulása miatt 300 honfitársával együtt hősiessen feláldozta életét (vö. *És mégis mozog a föld.* I. k. 27.)
- 106 : 22 *tizenhatfontos* — kb. 9 kilós
kohás puska — tűzkövel (kovával) működő régi típusú puska
 26 *mándlis* — mellényes
- 107 : 5 A katonai kiképzésről ír Jókai már 1848-ban is. (HhM 6. k. 14, 206.)
 10 *Dommiguel* — valószínűleg a Don Miguel ezredre gondol Jókai; ez az ezred 1853-ban jelentős szerepet játszott. (L. *Ujdonságok.* PN 1853. ápr. 3. 920. sz. 5.)
- 109 : 5 Ez a jelenet szerepel *A kőszlívű ember fiai* c. regényben és Vértesi Arnoldnak a *Dicsőség tengeréből* c. novelláskötetében. (Pest 1869. 17–37.)
 24 *rudiment* — alapismeret
- 110 : 6 Az Ék 1848. szept. 24-i számában megrázó cikket írt Jókai a komáromi tűzvészről. (HhM 6. k. 250–51.) Komárom égését *A tengerszemű hölgy* c. regényében is megjeleníti. (134–38.)
- 112 7 *almási hegyek* — hegyek Komárom mellett
 8 *gyors paraszt* — közlekedésre használt szekér gazdája, fuvaros
 10 A komáromi tűzvész leírása rokon a *Hétköznapi*ban szereplő kecskeméti tűzvész rajzával. Érdekes, hogy mindkét helyen szerepel egy „herosztráteszi gazember” (Dömsödi, ill. Bárzsing), ki a regény további alakulásában fontos szerepet kap.
- 113 : 26 *iszák* — (nyeregpre való) tarisznya
 5 A négy víz Komárom körül: Duna, Kis-Duna, Vág-Duna és a Nyitra
- 118 12 Váli Mari részletesen írja le, hogy milyen körülmények között éltek az ún. cigánymezőn. (72–80.)
 Beöthy Zsolt szerint a cigánymező Jókai kedvenc gyermekkori játszótere volt. (Beöthy Zsolt *Munkái.* 201. — vö. Hegedüs Sándorné i. m. 18. — Szijj Ferenc: *Jókai és Komárom.* Zalamegyei Újság 1925. jan. 15. II. sz. 2.)

Lap: Sor:

- 119 : 3 *szárnyék* — nádból készült, egy ponton többfelé ágazó fal; enyhely (vö. Mikszáth krk 3. k. 364.)
- 16 *cotillon figura* — füzértánc-figura
- 32 *laska* — vékonyra gyúrt s keskenyre metélt tészta
- 121 : 33 Jókai a következő népdalra céloz: Amott kerekedik egy fekete felhő. / Abban tollázkodik egy fekete holló. / Várj meg holló várj meg, hadd izenjek tőled / Apámnak anyámnak, jegybéli mátkámnak.
- 122 : 17 Váli Mari beszámol arról, hogy 1849-ben Lisznyay Kálmán (1823–1863) vitt hírt Jókairól és Petőfiről a komáromi Jókai családnak. (80–81.) A márciusi fiatalból lett „gerilla vezért” (ki később ízléstelenül népieskedő Petőfi epigonává vált) Jókay Eszter és az öreg Jókayné „egészen önfeledten hallgatta” (83. — vö. Hegedüs Sándorné i. m. 12–13).
- 122 : 26 Petőfi Erdélyben volt katona Bem hadseregében.
- 123 : 9 *legale testimonium* — törvényes bizonyítvány
- 20 *gombai töltésen* — Komárommal határos Duna-parti töltésen
- 124 : 28 *exceptivával* — ellenvetéssel, kifogással, kivétellel
- 125 : 7 Jókai itt a békepárt tevékenységére gondol, mely 1849 tavaszán Debrecenben kovácsolódott szervezetté. A párt lapját (Esti Lapok) Jókai szerkesztette, bár nem mindig abban a szellemben, ahogy a békepárt vezetői kívánták tőle. A radikálisok eltélése mellett nagyon sok harcra buzdító cikket írt bele, s a honvédő harcot mindig támogatta.
- 129 : 30 *a felső táborban* — Görgey hadseregében, mely 1849 januárjában kitért a döntő ütközet elől
- 130 : 13 Komárom várkormányzója 1849 elején Guyon Richárd volt.
- 132 : 28 *expediens* — mentő ötlet, mentés, kiségtő eszköz
- 133 : 19 Jókai „hazafiatlanságával” a következő fontosabb cikkek foglalkoztak: Csernátoni Lajos: *Felelőség*. Március Tizenötödike. 1849. febr. 20. 6. sz. 22–23. — Ua.: [Jókai úrnak.] Március Tizenötödike. 1849. febr. 24. 10. sz. 37–38. — Reggeli: *Az Esti Lapok megszületése*. Március Tizenötödike. 1849. febr. 24. 10. sz. 39–40. — Nemképviselő: [Vida Károly debreceni orgánuma.] Március Tizenötödike. 1849. febr. 26. 11. sz. 42–43. — Rákóczi János: [Jókai színeváltozása.] Március Tizenötödike. 1849. márc. 2. 15. sz. 58–59. — Madarász József: Csernátoni. Debreceni Lapok. 1849. márc. 3. 10–11. — Gúz Bende (Irányi Dániel): *Tárca*. Debreceni Lapok 1849. márc. 3. 21. sz. 12. — *Hírlapirodal-*

munk. Alföldi Hírlap 1849. 21. sz. 81. — Tánácsics Mihály: *Forradalom*. Debrecen. 1849. 5–13. — vö. Szilágyi Sándor: *Jókai*. Megj. *A magyar forradalom férfiai*. Pest 1850. 340. — Szilágyi Sándor: *A magyar forradalom története 48 és 49-ben*. Pest 1850. 15. — Szilágyi Sándor: *Az Esti Lapok és Debrecen*. Megj. *A magyar forradalom története*. 325–26. — Madarász József: *Emlékirataim*. Bp. 1883. 221. — Kovács Lajos: *Az 1849-iki pártok és az Esti Lapok*. Hazánk 1. k. 1884. 196–201. — Ferenczy József: *Jókai mint hírlapíró*. Győr 1893. 3–19. — Seress László: *Jókai a politikában*. Jókai Album. 81–92. — Szathmáry Zoltán: *Jókai Debrecenben*. Debreceni Független Ujság 1925. febr. 18. 39. sz. 3. — Szini Gyula: *Egy élet regénye*. Bp. 1928. 57–112. — Móricz Zsigmond: *Jókai a forradalomban*. PN 1939. jún. 4. 126. sz. 29. — Szemlér Ferenc: *Jókai és a 48-as gondolat*. Utunk (Kolozsvár) 1947. 17. sz. — Juhász Géza: *Az írók szerepe*. Megj. *A szabadságharc fővárosa Debrecen*. Debrecen 1948. 263–328. — Waldapfel József: *Költők a forradalomban*. Megj. *Forradalom és szabadságharc 1848–1849*. Bp. 1948. 540–46. — Andics Erzsébet: *Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen*. Bp. 1955. 120–203.)

Az Esti Lapok cikkeiről, a hazaárulás vádjáról *A tenger-szemű hölgy* c. regényben Jókai is megemlékezik. (116.)
 133 : 29 L. a Keletkezése... c. fejezetben a Klapkáról szóló részt. Jókai több ízben megrajzolta anyjának impozáns egyéniségét. Lávaynéhoz (*Politikai divatok*), Malárdyné (*Az elátkozott család*), özv. Baradlayné (*A kőszívű ember fiai*), özv. Jenőyné (*És mégis mozog a föld*) és hasonló alakjaikhoz a fő vonásokat anyja jelleméből kölcsönözte. Közös vonásuk: szilárd meggyőződésűek, elszántak és férfias akaratereővel rendelkeznek. Jókayné szigorú, férfias asszony volt. Beöthy Zsolt megemlíti, hogy sohasem látta őt mosolyogni. (*Beöthy Zsolt Munkái*. 200.)

Jókai szerint az anyja „áldott jószívű volt, de amellet szigorú, katonás természetű”. (*Életemből*. 298. — vö. Mikszáth *krk* 18. k. 16.)

Kovács Dezsőné *A mesemondó anyja* c. cikkében a következőket írja az özvegy Jókaynéról: „Mindenki, aki csak ismert, tisztelettel vegyes respektussal emlegette Komáromban... a nagyasszonyt... a harcos természetű özvegy a törvény előtt is keményen megvédelmezi a familia igazát.” (Pásztor-

Lap: Sor:

- tűz 1935. febr. 28. 4. sz. 91. — vö. Hegedüs Sándorné i. m. 36, 47.)
- 134 : 5 Már 1848 nyarán kigúnyolja Jókai az egyik komáromi spicli pórul járását. (Ék 1848. júl. 9. 2. sz. 56.)
- 10 Beöthy Zsolt *A tengerszemű hölgy* c. regényéről szóló akadémiai bírálatában észreveszi ugyan Jókai jellemzésbeli túlzásait, de melegséget is talál rájuk. Az 1848-as forradalom idején számos gyáva férfi vált hőssé, az asszony férfivá. Ezért találja érthetőnek Beöthy és Gál, hogy a Lávayné cselekedeteihez hasonló jelenetek *A tengerszemű hölgy* c. regénybe is bekerülnek. (Gál János i. m. 213.)
- 134 : 18 „Az Úr az én erősségem” — helyesen: Az Úr az én reménységem — református templomi ének kezdete
- 31 Hegedüsne megemlékezik arról is, hogy milyen sokat tett Jókay Józsefne a családi szeretet kialakításáért: „Nála a lélek tisztasága volt az ékesség és ezt megkövetelte minden hozzátartozójától.” (i. m. 50.)
- 135 : 4 Az Ék-ban Jókai írja az „Üstökös csillag”-ról, hogy 1556-ban tűnt fel, s annyira megijesztette Károly királyt, hogy trónját testvéreinek, Ferdinándnak adta át. 1848-ban ismét várni lehetett a csillag megjelenését. (1848. febr. 20. 8. sz. 256. — vö. *Népvilág*. 117.)
- 138 : 11 1849 januárjában a kormány Debrecenbe menekült, mert Windischgrätz elfoglalta Pestet. Ekkor volt Debrecen a „szabadságharc fővárosa”.
- 13 közvélemény asztala — a Pilvax Kávéházban a márciusi fiatalok törzshelye (Vö. *A régi jó táblalírák* 2.)
- 19 Petőfinek valóban maradt fenn kiadatlan „lángoló” költeménye, a *Dicsőséges nagyurak, hát hogy vagytok?* kezdetű, mellyel Széchenyi riogatta a felsőház tagjait. (L. Illyés Gyula: *Petőfi*. Bp. 1936. 248 — vö. Móricz Zsigmond: *Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét*. Bp. 1946. 182–84.)
- Louis, Blanc* (1811–1882) — az utópista szocialisták tanítványa; 1848-ban vezető a februári forradalomban
- Michelet, Jules* (1798–1874) — Vasvári Pál kedvelt francia történetírója és filozófusa (vö. Vasvári Pál: *Válogatott írásai*. Bp. 1956. 13.)
- 139 : 2 *contrapondium* — ellensúly
- 3 Jókaiék a szabadságharc idején állandóan csipkedték az Akadémia konzervatív többségét. (HhM 6. k. 211–12.)
- Még 1869-ben is tréfásan ironizálja őket *Az akadémikusok* c.

Lap: Sor:

- versében. (vö. Hegedüs Sándorné Jókay Jolán: *Jókai és Laborfalvi Róza*. Bp. 1926. 256–57.)
- 140 : 1 *Tamerlán* — Timur, szánta mongol uralkodó (1336–1405), kegyetlen hódító; Indiában pl. 100 000 foglyot gyilkoltatott le; Moszkvától Kelet-Indiáig harcolt, s megalakította a nagymogul birodalmat
- 26 Jókai a *Visszaemlékezések 1849-re* c. írásában írt egy „szánta koldusról, ki híreket vitt a magyar csapatoknak”. (HhM 4. k. 113.) Úgyes hírszerző, „kém” szerepel a *Csataképek* c. kötetnek *Az elesett neje* c. novellájában. (59–80.)
A janicsárok végnapjai c. regényben is ügyes kém szerepeltet Jókai. (125.) *A köszlő ember fiaiban* a „patrióta házmester” a budai várból hoz híreket a várat ostromló magyaroknak. (2. k. 146.) *A tengerszemű hölgy* c. regényben megemlékezik Jókai Erzsike hőstettéről, ki 1849-ben az ostromlott komáromi várból visz híreket a Debrecenben székelő magyar kormánynak. (158.) Mikszáth Kálmán *Szent Péter esernyője* c. regényében fordul elő a belül kivájt mankóhoz hasonló motívum, amikor Gregorics esernyőjének nyelvébe helyezik el a gazdag örökséget.
- 141 5 *fajárda, palló* — Jókai írja az 1849 tavaszán lejátszódott eseményekre visszaemlékezve: „Még akkor Debrecenben az volt a gyalogjáró: két szál deszka, mellette feneketlen sár.” (HhM 5. k. 45.)
- 6 *citoyen* — polgártárs; népszerű megszólítás a francia forradalom idején
- 29 *a kis dadogó* — Sükey Károly, akiről *A tengerszemű hölgy* c. regényében részletesebben emlékezik meg Jókai. (92.)
- 143 : 20 S. — költött nevet takaró betű
- 144 : 18 *alfabetsor* — ábécé
- 24 *Váli Mari* is megemlékezik arról, hogy egy rokonuk, Baráth Józsi bácsi „pénzt csempészett a várórség számára”, s a katonai tudósítást egy skatulyába rejtve vitte a várba. (81.)
- 30 Guyon Richárd várparancsnoki kinevezését — az Esti Lapok kivételével — szinte minden lap megírta.
- 31 Jókai műveiben gyakran előfordul, hogy titkosírást használnak a szereplők. Kampós uram is titkosírással jegyzi fel *Az új földesúrban* az ál-Petőfi üzenetét. (24. vö. *Egy az Isten* 2. k. 43.)
- 145 : 3 *douanier* — vámőr, vámtiszt
- 146 : 3 *etuis* — etűi — tok, szelence, női kiegészítő

Lap: Sor:

- 151 : 24 A pesti bevonulásról *A kőszlű ember fiaiban* (2. k. 124–29.) és az Esti Lapokban olvashatunk szép sorokat. (1849. ápr. 30.)
- 153 : 34 *az utolsó francia háború* — az 1809-es nemesi felkelés. Jókai *A serfőző* c. elbeszélésében gúnyosan rajzolja meg egy szökött inszurgens bujdosását. (*Vadon virágai*. 218.) Részletesen és nagy elismeréssel foglalkozik a nemesség harcával a *Névtelen vár* c. regényében. (*A magyar insurrectio*. Üstökös 1877. nov. 18. 1005. sz. 541–45. — *Névtelen vár*. 2. k. 52–86.) 1897-ben *A magyar insurrectio emlékszóbra* (HhM 4. k. 261–64.), majd *A győri ütközet emlékére* (HhM 4. k. 275–78.) címen ír a franciák elleni felkelésről. (vö. *Vadon virágai*. 38. — *Népvilág* 68. — *Költemények*. 1. k. 56.) Az *Ötven év visszhangja* c. önéletrajzában a következőket írja:
„Gyermekkorom emlékei visszahatolnak egész a napóleoni világharcok korszakáig: a magyar insurrekcióig. Apám maga is ott verekedett Győr alatt a franciákkal, mint nemesi hadnagy.” (*Jókai Breviárium*. 5. — Jókai jubileum 118–19. — L. a *Hétköznapiok* c. regény (JKK) 17 : 24. sorához írt tárgyi magyarázatokat)
- 156 : 16 *kucikból* — kályha (kemence) és a fal közötti hézagból; kuckóból (vö. Váli Mari i. m. 79.)
- 157 : 17 *sikánkózn*i — játékból csúszkálni
- 158 : 1 *va banque* — szerencsejátékban az egész bankra játszani; kockázatos vállalkozás
- 160 : 15 A táj, ahol Zeleji utolsó óráit éli, a *Hétköznapiok* (231–36.) és *A kőszlű ember fia*i c. regény tiszai mocsarára emlékeztet.
- 164 : 10 *nymphaea* — tündérrózsza, lilomrózsza
17 *kokojszás* — apró fekete bogyójú áfonyabokrokkal benőtt terület
- 169 : 20 *siska* — sásszéna; sásból, kákából és fiatal nádból állósilány széna
- 170 : 3 *sunda* — rút, ocsmány, förtelmes (vö. *Népvilág*. 62 : 26)
10 A farkasokkal való tréfás viaskodás megjelenítése a *Hétköznapiok* c. regény *Szegény bíró, de kár volt* c. fejezetében (254–66.) is előfordul. *A tengerszemű hölgy* egyik jelenetében is fára menekülnek a farkasok elől a cigányok. (152–57.) — *A kőszlű ember fia*i c. regényben Baradlay Ödön és Ramirov Leonid kísérője (imsik) menekül egy csonka fenyőfára a farkasok elől. (1. k. 55. — vö. Hegedüs Sándorné i. m. 63.)
- 34 *Ábel* — a biblia szerint az első emberpár második fia, kinek áldozatát Isten kedvezően fogadta, s ezért egyenesen szállt a füstje az égbe.

Lap: Sor:

- 172 : 2 *lucus a non lucendo* — Quintilianustól eredő latin kifejezés, mellyel a szavak eredetének képtelen magyarázatát jellemzi; a régi rómaiak tréfásan a *lucus* — berek, liget szót a *non lucendo*-ból származtatták, mivel „a nap nem süt benne” (l. Halász Ignác: *A magyar szófejtés történeti fejlődése*. Nyelvtudományi Közlemények 1903. 3. — Tóth Béla: *Szálló igék lexicon*. Bp. 1906. 264. — Hajnik Károly: *Visszaemlékezések*. Pest, 1856. 131—33.) Jókai az ilyen téves etimológia megnyilatkozásának tartja azt, ha valaki az Arad melletti Világos vár nevét abból magyarázná, mintha ott fényes események játszódtak volna le; arra céloz itt, hogy aug. 13-án a fegyverletétel napján sötét, gyászos események színhelye volt Világos.
- 4 *tuja* — mocsaras talajt kedvelő kerti díszfa
jerikói rózsza — Közel-Keletről származó alacsony, egynyári keresztes virágú fű; érdekessége, hogy hervadó virágai nedves levegőn szétterjednek
- 22 Jókai menekülését Aradról részletesen ismerteti Kristóf György a *Jókai lelke* c. tanulmányában. (*Három jellemzés*. Kolozsvár 1926. 61—62.)
Érdemes megemlíteni, hogy Jókai *A drágakövek* c. novellájában — természetesen téves életrajzi adatokat említve — írja, hogy a fegyverletétel után „Sok bolyongás után eljutottam Komáromig... Bemenekültem a várba”. (*Novellák*. 118.)
- 173 : 13 1849. okt. 10-én írt levele arról tanúskodik, hogy valóban végzetes gondolatok foglalkoztatták: „Földönfutó vagyok, mint sok mások, kik nálamnál jobbak és okosabbak voltak... Az életet vagy be kell végeznem, vagy újra kezdenem. A haza elestével szegény lettem, de tudok az maradni zúgolódás nélkül és vigasztal csüggedéseim közt, hogy míg mások meggazdagodtak a haldokló haza zsírján, én az átkos marta-lékban nem osztottam velök”. (OSZK Uo. 171.)
- 20 Gyöngéd, szerelmes szavakkal van teli Jókai 1849 őszén Laborfalvi Rózához írt levele is. Okt. 18-án még a kitartóan haragvó anyjának is azt írja, hogy „nőmet szeretem, szeretem mindenki felett a világon”. (OSZK Uo. 173.)
- 174 : 12 Jókai visszaemlékezései szerint Kiss Ernő a „perlászi győztes” mentette meg életét azzal, hogy öngyilkossági szándékát hallva odasúgta neki: Önnek neje is van. (*Életemből*. I. k. 54.) Önéletrajzi levelében arról számol be Jókai, hogy Csányival és Kiss Ernővel volt együtt, amikor Zabolay újságolta,

Lap: Sor:

- hogy Laborfalvi Róza keresi, s Gyulán vár rá. „Ez a szó mentette meg az életemet” — fűzi hozzá. (Miskolci Napló 1925. febr. 18. 39. sz. 5. — Szabó László i. m. 348.) Egri György szerint Kiss Ernő, Csányi és Nyáry Pál hatására nem lesz öngyilkos. (*Babérlevelek. Cipruslombok.* Bp. 1904. 20.)
- 175 15 Jókai írja anyjának 1849. okt. 18-án: miután sorsa jobbrafordultához semmi, éppen semmi reménye nincs, szántani akar. (OSZK Uo.)
Jókai 1881. márc. 29-én az írók és művészek küldöttsége előtt tartott beszédében mondotta, hogy 1849 végén, 1850 elején abba akarta hagyni a regényírást:
„Kalamárist sem láttam egyébkor, mint mikor a feleségemnek levelet küldtem.
Elhatározott szándékom volt, hogy paraszt ember, gazda leszek. Csak nőm volt az, aki azt mondta: „Ne!” Ő hozott vissza ide, ő vitt ismét a világba; különben én szántani és vetni mentem volna és soha többé feléje nem fordultam volna az irodalomnak.
Pedig mondhatom, hogy a nélkülözés és fájdalom legnagyobbika: nem tudni írni. Azt láttam, hogy a nemzet meg van halva, és azt mondtam magamban: „Minek szóljak, ha nincs, aki hallgassa, miért írjak, ha nincs, aki olvassa?” És azután még két esztendőig nem volt szabad Jókai Mórnak írni! El kellett kérnem a gazdám Sajó kutyájának a nevét és az ő neve alatt kellett megírnom három kötet munkámat.” (*Jókai Mór saját írói pályájáról.* Ellenzék 1881. ápr. 1. 75. sz. 2.)
- 176 : 3 Laborfalvi Róza 1849 őszén hasonló szerelmes szavakban ír bujdosó férjének: „addig még távol vagy tőlem, az isten ad nekem annyit, hogy te nem fogsz szükségét szenvedni, azért kérek édes jó Móricom szerelmünkre! ne búsulj és ne aggódjál semmit... legyen megnyugvásod határtalan! és kétszeres! szerelmem irántad, mert mint kedves jó férjemet és szerencsétlent! kétszeresen kell téged szeretnem — azt hiszem, az isten rövid időn megadja, hogy végképpen enyimnek mondhasalak, és karjaimba lehess, — karácsonra mindenesetre lemegyek”. (Az Est Hármaskönyve. 1925. 136.)
- 9 1848. márc. 23-án jelenik meg az Ék-ban az *Egy római polgárnő halála* c. novellája, melyet eltorzított formában a *Dekameron* c. kötetben *Arria* címen hoz nyilvánosságra. Ebben az elbeszélésben szerepel Caecina Paetus, Arria férje,

Lap: Sor:

- ki 42-ben Tiberius Drusus uralkodása idején részt vett egy összeesküvésben. Amikor Paetust elfogták, Arria halászbárkán követte férjét, s miután nem sikerült őt megmenteni, saját testébe dőfött tört, s a következő szavakkal biztatta öngyilkosságra a haláltól remegőt: „Paete, non dolet!” (Paetus, nem fáj!) (13. sz. 388–90.)
- 177 : 3 A *Hétköznapokban* Dömsödi mint ügyetlen kocsis nagy kinnal halad a homokbuckákon. (177–79.) A halasi útról, melyet kecskeméti diákkorában Jókai is megtett A *tengerszemű hölgy* c. regényében (152.), A *béka* c. elbeszélésében és *Az első temetkezés és első feltámadás* c. visszaemlékezésében is megemlékezik. (HhM 5. k. 178–80.)
- 179 : 24 *átnádal* — nádas, lápos helyen átkel
- 183 : 6 *három ölnyi* — kb. 5,7 m.
- 12 Egri György (i. m. 21.) is beszámol arról, hogy Jókaiék átkeltek az orosz táboron. Jókai az *Egy napom Gyulán* és *Az első ősz hajszálak* c. visszaemlékezésében ír róla. (HhM 5. k. 276, 283.)
Az *Életem legszomorúbb napjai* c. visszaemlékezésében is leírja Jókai a menekülést. (*Életemből*. I. k. 35. — vö. Jókai jubileum 142.)
- 14 *Columbus tojásának története* — (vö. Politikus Csizmagyia (Jókai Mór): *Columbus tojás*. Üstökös 1869. aug. 28. 35. sz. 279–80.)
- 23 1875-ben a *Forradalom alatt írt művek Utóhangjában* részletesen beszámol menekülése körülményeiről s tardonai magányáról. (HhM 6. k. 314–15. — vö. HhM 5. k. 167, 279–80. — Miskolci Napló 1925. febr. 18. 39. sz. 5.)
- 183 : 26 Jókaiék menekülését Szegedről részletesen ismerteti Mikszáth (krk I. k. 169–70.)
- 184 : 10 Jókai is beszámol arról, hogy 1849 aug.-ában egyik szállásadója — félvén a császári csapatok bosszújától — eltűzelte az író 48-as hírlapjait és „rebellis” iratait, közte Petőfi leveleit is. (*A tengerszemű hölgy*. 209.)
- 185 : 30 *vizsga* — vizsgálódó (vö. *Népvilág*. 6 : 33)
- 186 : 27 Jókai egyik levelében írja anyjának, hogy jóval a bujdosása után is aggódnia kellett amiatt, hogy felelősségre vonják 1848–1849-ben írt cikkeiért. (I. *Keletkezése* c. fejezetet)
- 187 : 6 Váli Mari is beszámol arról, hogy 1849 nyarán mennyire bíztak Komáromban. (i. m. 93.) Ezt a bizakodást jeleníti meg Jókai *A kőszívű ember fiai* c. regényében. (2. k. 209.)

Lap: Sor:

- Szigligeti Ede őrnagy testvére íratta be Jókai nevét a kapituláló Komárom közlegényei közé. (Névy László: *Jókai*. 29. — vö. Szalatnai Rezső: *Száz évvel ezelőtt jelent meg az „Egy magyar nábob”*. Béke és Szabadság 1953. okt. 7. 41. sz. 17.)
- 33 Jókai Mór 24 éves volt, Laborfalvi Róza pedig 32. 1870. dec. 6-án a Kertbeny Károlyhoz írt önéletrajzi levelében írja Jókai, hogy a komáromi kapitulációkor „A feltétel az volt, hogy minden tiszt szabadon elvonulhat. Egy ügyes regrutának — Szatmári volt a neve, Szigligetinek a testvére — az jutott eszébe, hogy az én nevemet, mint honvédtisztét a kapitulálók névsorába beírja, és meghozta számomra feleségemhez a paspartut, amely számomra a menekülést jelentette, és büntetlenül térhettem vissza Pestre.” (Miskolci Napló 1925. febr. 8. 39. sz. 5.)
- 189 : 26 Jókai kései visszaemlékezése szerint a mentési gondok miatt „három ősz hajsza” látszott Laborfalvi Róza „márvány tiszta homlokán”. (HhM 5. k. 282.) Fesztyné is megemlíti, hogy 1849 végén a férje miatti gondokban őszült meg hirtelen Laborfalvi Róza. (*Akik elmentek*. 22.)
- 190 : 11 Kapor gazda rokona a *Hazajáró lélek* c. novella Tuba Sándorának. (*Népvilág*. 192.)
- 25 *magam sem egészen tizenhárom próbás vagyok* — magam sem vagyok megbízható egészen
- 191 22 A Két kecske vendégfogadóról írja Jókai az *És mégis mozog a föld* c. regényben: „Az volt akkor [a reformkorban] a vidékiek leglátogatottabb és legolcsóbb vendéglője.” (1. k. 89.)
- 26 *viganó* — rövid szoknya; a XVIII. század végén és a XIX. század elején hordták.
- 192 : 15 *Az új földesúrban* Garanvölgyi Aladár — Kapor Andrásához hasonlóan — „a legnagyobb testi kimerültség ellenére is pontosan abban a percben, amelyet elalvása előtt akarata határidőül kitűzött” fölébred hajnalban, hogy fontos munkáját folytathassa. (Zsigmond Ferenc: *Jókai*. 295.)
- 22 Jókai az *Adatok a szabadságharc kisebb történetéből* c. visszaemlékezésében is beszámol arról, hogy a vásárra érkező földműves „üldözött embert” visz ki a városból. Mások férjüket kereső tarkakendős úri hölgyeket vittek kocsin. (HhM 4. k. 103.)
- 25 Kapor András nyelve az *Egy magyar nábob* piunködsi királyáéra (JKK 1. k. 151 : 5) és az *És mégis mozog a föld* c. regényben szereplő Tseresnyés uraméhoz hasonlít. (2. k. 141—50.)

Lap: Sor:

- 193 : 6 A komáromi tűzvész utáni állapotokról Váli Mari is megrázó képet fest. (i. m. 66. és kk.)
- 27 *A kőszívű ember fiai* c. regényben Tallérossy Zebulon szeretett volna olyan helyre menekülni, „ahol a világnak nincsen szája”. (2. k. 118 : 33)
- 33 A homoktengerről közvetlen kecskeméti élményei alapján részletesen ír Jókai a *Hétköznapiakban*. (JKK 189–90.)
- 197 : 8 *Mátyus földére* — a Komárom Vág–Duna és a Kis-Kárpátok által határolt területre, mely hajdan Csák Máté tulajdona volt.
- 10 *Csák Mátyás*; helyesen: Máté (kb. 1260–1321) — gazdag trencsényi főúr; a feudális anarchia idején függetlenítette magát a királytól.
- 12 *Nyitra és Zsitva* — Dunába ömlő felvidéki folyók
- 198 : 33 *indigéna* — törvénnyel honosított idegen
- 199 : 3 *verbum* — ige
- substantivum* — főnév
- 4 *adjectivum* — melléknév
- adverbium* — határozószó
- interjekció* — indulatszó
- 5 *konjugáció* — igeragozás
- komparáció* — melléknév fokozás
- 13 *Debet* — latinul: kell
- 199 : 13 *oportet* — latinul: szükséges
- il faut* — franciául: kell
- deve* — olaszul: kell
- 14 *soll* — németül: kell
- 200 : 7 *eszterhaj* — eszterha, eresz
- 11 A komáromi vár feladásának okmányát 1849. júl. 27-én írták alá (vö. Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848- és 1849-ben*. Genf 1863. 3. k. 535.).
- 203 : 22 *life preserver* — mentőöv
- 204 : 27 *A kőszívű ember fiaiban* Baradlayné és Jenő fia Bécsből menekülve „éjjel sötétben sűrű köd alatt egy pár vakmerő halász evezése mellett egy keskeny csónakon a hullámokra” bízzák életüket. (2. k. 268.)
- 206 : 4 *A Kárpáthy Zoltánban* Maszlaczký teszi meg „a halálveszélyes utat Pestről Budáig” a zajló Dunán. (183.)
- 17 *A kőszívű ember fiaiban* Edit küzd emberfeletti erővel a szeretett férfi, Baradlay Richárd megmentéséért. (I. k. 212.)
- 207 : 24 *bógács* — bogács (carduus)
- 210 : 14 *papramorgó* — égetett, erős szeszesital

Lap: Sor:

- 212 : 8 *Az oltalomlevél* — (Geleitschein) szerzését — ha lehet — még romantikusabb jelenetekben mutatja be *A tengerszemű hölgy* c. regényben. (169. — vö. Hegedüs Sándorné i. m. 64.)
- 19 *amabilis confusio* — vonzó zűrzavar, fejtelenség, rendtelenség
- 214 : 30 *Laborfalvi Róza* 1848-ban éppen 10 esztendővel volt idősebb a 21 éves Hargitay Juditnál
- 215 : 31 *einundzwanzig* — huszonegy
vierundzwanzig — huszonnégy
- 216 : 22 Hegedüs né is megemlíti, hogy „Róza néni férjével nem levelezhetett” ebben az időben. (i. m. 62.) Azért volt ennyire óvatos, hogy fel ne fedezzék a bujdosó Jókai Mór tardonai rejtékelyét, s még Jókai anyja előtt is titkolta. (i. m. 61.)
- 31 *alizarin tinta* — a múlt században használt sötét színű tinta
- 217 : 2 Lávayné nagyon sok szempontból emlékeztet a *Szomorú napok* c. regény férfiruhába öltözött lengyel nőjére, Kamienszka Máriára. A szeretett férfi megmentéséért folytatott harca is Kamienszka hőstetteire emlékeztet.
- 25 A menlevél kiállításának körülményeiről ír Czibor János, kinek még Jókai halálos ítéletéről is tudomása volt. (*Jókai Mór. 1825—1904. Megj. Jókai Mór: Bokáczius kalandjai és egyéb elbeszélések. Ifjúsági Könyvkiadó. Bp. 1957. 301—03.*)
- 27 Révai Mór és Tábori Kornél érdekes részleteket idéz az egyik ázsiai lapnak (*Pevang Gazette*) még Jókai fantáziáján is túltevő cikkéből, mely az író szabadságharc utáni nyomoráról és felesége önfeláldozásáról szól:

„A leghíresebb magyar színésznő imádtja férjét, s amikor megtudta, hogy Jókait halálra ítélték, mert része volt a forradalomban, eladta pompás ékszereit. A befolyt pénzzel megvesztegette az öröket, s megszőktette férjét. Sötét erdőkke menekültek és sokáig éltek a vadon Kárpátokban, ezalatt vad gyümölcscsel és kecsketejjel táplálkoztak. Barátaiknak sikerült számára kegyelmet biztosítani.” (i. m. 240. — vö. Tábori Kornél: *Jókai útja külföldön. Megj. Jókai emlékkönyv születésének százéves évfordulójára. Rákosi Jenő előszavával. Szerkesztette: Körösi Henrik. Bp. 1925. 51. vö. Szini Gyula: Egy élet regénye. Bp. 1930. 120—21.) Károly bátyjához küldött levelében 1855. szept. 14-én részletesen számol be arról Jókai, hogy feleségének milyen sok mindent köszönhet:*

„Kedves bátyám.

Megbocsátasz, ha szíves leveledben tett tudakozásaidra egy egész biographiával felelek; de úgy hiszem, hogy amiket

mondok, azok tégedet, és többi hozzám legközelebb álló rokonainkat érdekelni fogják.

Az egész forradalmi 1849. évben semmi keresetem nem volt, bujdosni, menekülni voltam kénytelen. Ennek az eredménye az lett, hogy midőn 1850-ben Pestre haza kerültem — egy nőm által szerzett *komáromi capitulationalis geleitschein* védelme alatt, akkor volt másfél ezer forint adósságom. Ekkor nőm eladta butorait, ékszereit, ezüst neműit; én hozzá fogtam a dolgozáshoz, részletenkint fizettük tartozásainkat s az 1851. közepén már nem volt adósságunk. 1852-ben én munkálattal, nőm vendégszerepléseivel ismét annyira jutottunk, hogy vissza szereztük bútorainkat, és ő ékszereit . . ." (Petőfi Irodalmi Múzeum — lev. 224.)

- 217 : 3 Jókai gyakran megemlékezik arról, hogy a szabadságharc bukása után az addigi politikai ellenfelek segítük egymást. (*Életemből*. 1. k. 55., 198. — HhM 5. k. 58. — *Forradalom alatt írt művei. Előszó, Utóhang*)
- 217 : 31 *Az új földesúrban szereplő Garanvölgyi is a „komáromi kapitulációkor kezébe nyomott Geleitscheinnek” köszönhetette életét.* (JKK 5.)
- 221 3 Ezekről az erdei sétákról *A tengerszemű hölgy c.* regényben fest sokszínű képet Jókai. (107—12. — vö. HhM 280.)
- 222 : 32 Laborfalvi Róza — Bükkbe látogatása során — Hegedüs né szerint is szembekerült a farkasokkal. (i. m. 63.)
- 226 : 14 1849 őszén Jókai a következőket írja bujdosása helyéről: „Most olly ferde helyen lakom, ahol soha sem német, sem muszka nem járt és hihetőleg nem is fog járni.” (*Az Est Hármaskönyve*. 134.)
- 19 A Jókainak menedéket nyújtó helyiség Mindenváros Ádámnak a világtól elzárt falujához hasonlít. (*A köszlő ember fiai*. 2. k. 93.)
- 33 *szimboliztika* — itt: jelkép
- 227 : 14 *ványolog* — ruhát koptat; tétlenkedik, nyüzsög, nyafog
- 31 Jókainak az édesanyjához írt levele arról tanúskodik, hogy írónk már 1852-ben, a „lélekcserélő” időkben szembekerült a politikai hitet mint divatját múlt ruhát elhagyott figurákkal: „Még innen a városból a szomszéd faluig sem voltam, még Nyárynál sem, nem próbáltam még: hogy kaphatnék e útlevelet? Különben ezen könnyen lehetne segíteni, hanem megvallva az igazat, amennyire én a vidéki emberek kedélyeit magam kárán tanultam megismerni s amennyit hallom a Komá-

- rombol jöttek által emlegettetni az ottani igen ismeretes nevek szolgálékú magaviseletét, — dacára annak, hogy mind kedves anyámat, mind több általam igen tisztelt rokonimat és ismerőimet háromévi távollét után, de kivált magát az annyit szenvedett szerencsétlen szülővárosomat olly igen szeretném látni, — nem átalom kimondani, hogy én ott magamat nemcsak jól, de még *biztosan* sem tudnám érezni. Az emberek csodálatosan változnak, ha az mind igaz, amit a hír beszél.” (OSZK FolHung 2261. 181—82.)
- 227 32 Laborfalvi Róza 1849 karácsonyán valóban egészen váratlanul látogatta meg Jókait. (Hegedüsné Jókay Jolán i. m. 65.)
- 229 : 16 Az „anyag bölcsseihez” intézett kihívó és hozzáértetlen fejtegetések más helyütt is előfordulnak Jókai műveiben. (*Politikai divatok*. JKK 441. — *Életemből*. I. k. 20. — vö. Zsigmond Ferenc: *Jókai*. 303.)
- 19 *fermentáció* — erjedés, erjesztés
- 235 : 26 Judit szívgyörcsőkben való szenvedése, a györcsökből való felélesztése hasonlít az *Aranyember* c. regény Timea-jelentéséhez.
- 236 : 34 A lelkierő föléje helyezése a testi adottságoknak Jókai regényekben gyakran előfordul. Zsigmond Ferenc szerint a „léleknek ez a betegítően nagy ereje aztán néha *Deus ex machina* módjára tud a földi élet cselekvényébe beleavatkozni s a megokolásnak ez a fajtája már csak eposzban, mondában, legendában fogadható el”. Hargitay Judithhoz hasonlóan a *Mire megvénülünk* Ciprása is (401.) „az imádság erejével kényszeríti ki az élve koporsóba tett, illetőleg a haldokló lélek a maga kívánsága teljesülését”. (vö. Zsigmond Ferenc: *Jókai*. 296.)
- 237 : 31 A Jókai által ábrázolt szerelmesek másutt is csodákra képesek. (vö. Zsigmond Ferenc: *Jókai*. 296., 329.)
- 239 : 3 Jókai önéletrajzi levelében — melyet németül írt Kertbeny Károlyhoz, s melyet a Miskolci Napló magyarra fordítva közölt — egy gyermekkori élményéről a következőkben számol be: „Gyermekkoromban nagy beteg voltam, a doktor ujjával felnyitotta szemhéjamat és szemhéjamra nézve így szólt: — Már halott! Kezd elszenesedni!
- Akkor azonban apró kis homoeopatikus pirulák segítségemre jöttek és életben maradtam.” (1925. febr. 18. 39. sz. 5.)
- 6 Jókai bujdosásának történetéről számolnak be a következő visszaemlékezések és cikkek: *Jókai Tardonán*. Kolozsvár 1893.

Lap: Sor:

- máj. 8. 104. sz. 1–2. Vadnai Károly: *Jókai Tardonán*. Borsodmegyei Lapok 1893. máj. 12. 38. sz. 1–2. — Szabó László: *Jókai mint politikus*. Magyar Nemzet 1904. nov. 8. 267. sz. 1–3. — S. J. (Miskolczi Simon János): *Jókai Borsodban*. Ellenzék (Miskolc) 1904. jún. 2–9.; Miskolci Napló 1905. ápr. 23–30. 94–99. sz. — Miskolczi Simon János: *Jókai Tardonán*. BH 1912. jún. 23. 148. sz. 32–33. (L. It 1912. 416.) — Vadnai Károly: *Jókai Tardonán*. Megj. Irodalmi emlékek. Bp. 1905. 363–75. — Garzó Béla dr.: *Jókai regénytárgyai*. Megj. *A kecskeméti evang. ref. főgimnázium értesítője az 1904–1904-ik iskolai évről*. Kecskemét 1905. 10–11. — Krúdy Gyula: *A bujdosó*. Jókai Album. 57–66. — Ellenzék (Kolozsvár) 1925. febr. 16. 37. sz. 10. — Művelt Nép 1954. máj. 1. 8. sz. 7. — *A bujdosó Jókai Tardonán*. Magyar Jövő (Miskolc) 1925. 39. sz. — H. I.: *Ahol Jókai bujdosott*. Kis Ujság 1949. jan. 9. 5. sz. 7. — Hegedüsne Jókay Jolán i. m. 62. — Kutas Imre: *Jókai Tardonán*. Az Út 1954. máj. 23–29. 21. sz. 4. (vö. *Életemből*. 1. k. 22–23.)
Jókai tardonai bujdosásának helyét 1912-ben emléktáblával jelölték meg. (L. It 1912. 438.)
- 240 : 1 Szendrey Júlia 1850. júl. 21-én, a gyászévlettelé előtt 10 napal ment férjhez Horváth Árpád egyetemi tanárhoz.
- 4 A segesvári csata után Petőfi (a regényben Zeleji Róbert) haláláról keletkezett sok monda. (L. VU 1861-es évfolyam.)
- 15 Boldogtalan második házassága idején Szendrey Júlia is gyakran gondolt Petőfira. (Mikes Lajos és Dernői Kocsis László: *Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálóságán tett vallomása*. Bp. 1939. 185.)
- 241 : 17 charge — itt: állás, tisztség
- 28 autentikus — hiteles, megbízható, eredeti forráson alapuló
- 34 Zeleji Róbert halálának bemutatása Petőfiére emlékeztet. (vö. Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*. Bp. 1958.)
Jókai Mór is részletesen leírja a csaknem négy évtized távlatából, Petőfi összes műveinek előszavaként a nagy költő halálának körülményeit. (*Petőfi utolsó órái*. Szépirodalmi Kert Hetimelléklet a „Magyar Állam”-hoz. Bp. 1897. 34. sz. 267–70.)
1861-ben *A Petőfi-keresők* c. versében — mikor a VU-ban Pákh Albert kezdeményezésére gyűjtik a költő halálára vonatkozó megemlékezéseket — Jókai visszatérő refrénben mondja ki: „Óh, halva bizonytal a dalnok.” Erdemes azon-

Lap: Sor:

ban arra is felfigyelnünk, hogy Jókai miért tartja halottnak egykori barátját:

„Óh, élve ha volnál, büszke dalodtól
Lángra lobogna a két haza most.
Hallgatsz. Bizonyítja halálotat ez.”

A *Politikai divatok* c. regény keletkezése előtt 1–2 évvel felveti a kérdést Jókai: „Élhetne-e hangtalan, így?” — majd a költemény sorai mögött meghúzódo, következő motívumra lehetünk figyelmesek:

„S arcot, alakot, ha cserélt is,
Egy dal bizonyítna felőle.

Az szólna világra, hogy él-e.” (*Költemények* I. k. 8.)
Nem kétséges, hogy ez utóbbi jelenség frói motiválására a *Politikai divatok*ban vállalkozik Jókai.

Az *Óh, Petőfi, ha most élnél!* c. versében feléled az a lehetőség, hogy mi lenne a költőből, ha életben maradt volna a csataterén. Még attól a gondolattól sem riad vissza Jókai, hogy bemutassa: miként a többi költő, Petőfi is divatlapot adna ki, esetleg vicclapot szerkesztene vagy újságróként dolgozna, ill. hivatalnokoskodna, majd így fejezi be e reflexió-füzért:

„Vagy nem! Volnál, aki voltál:
Ki azt mondja, mit rég mondott,
Ki nem nézte, merre úsznak;
Ahol gát volt, ott átrontott,
S bámulnának nagy szemekkel
— Mint gyógyíthatlan bolondot?

Az olyan eszmékre, miként
„Azok” voltak, most nincs bolt-ár;
A te lángod kihült helye,
Nem tűzhely már — csupán oltár:
— Tisztelik, de nem főznek rajt’.

De jól jártál, hogy meghaltál!” (*Költemények*. I. k.

369.)

A *Fantazmagória* c. versben a megőrülés mellett felrémlik Jókaiiban az ivásba menekülés motívuma is. (*Költemények*. 2. k. 314–16.)

1882-ben a Petőfi-szobor leleplezési ünnepélyén tartott beszédekben ismét hasonló gondolatokat mond ki Jókai:

„Magyarország elbukásával Petőfinek az élete be volt fejezve . . . A halált nem félté soha; de egy költeményében azt írja: „Óh, de ez a börtön, ettől félek!” Ahonnan mások megöszülve jöttek ki, ő onnan megőrülve jött volna elő.

Jól járt, hogy meghalt! Dicső halála volt! Szép kezdete a halhatatlanságnak. Mi, akik megmaradtunk, mentül tovább húzzuk az idők terhét, folyvást kisebbek leszünk, míg az ő alakja, mentül távolabbra halad az időben, annál magasabbra nő fel.” (*Írói arcképek.* 239.)

A századforduló előestéjén írja Jókai a *Petőfi halála* c. megemlékezésében: „Olyan ifjú volt még és mégis be volt fejezve az élete. Mint egész ember halt meg. Mi többiek tudhattunk még ketté vágva, felnégyelve, darabokra tépve is élni, de Petőfi számára nem volt való az az élet, az a küzdés, hol láncra vert kéz börtön falára karcolja keserű gondolatait. Neki meg kellett halni.” (*Jókai album.* 118. — *Írói arcképek.* 265. — HhM 5. k. 254.)

Zezeji halálának leírását érdemes összevetni *Az új földesúrban* szereplő ál-Petőfi megmenekülésének történetével.

- 244 : 21 *kázmér* — kasmír, török eredetű színes kelmefajta
 28 *Vlagyimir-rend* — a cári Oroszország kitüntetése. *A kőszelű ember fiai* c. regényben Rideghváry Bence viselte ezt a cári kitüntetést. (L. 186 : 29.)
 30 *szotnya* — egy századnyi kozák lovascsapat
 246 : 27 *a „múlt” tavaszról* — célzás 1848 márciusára
 249 : 6 *úr változtával* — más gazdája lett
 19 *utenziliák* — használati eszközök, szerszámok, kellékek
 251 : 8 *gassenhauer* — utcai nóta, sláger
 26 *K...ban* — Komáromban
 252 : 9 *S... alatt* — Segesvár alatt
 10 *Az áruló gyűrű férje gyilkosát árulja el a Csataképek egyik novellájában* (*Az elesett neje.* 59–82.).
 21 *ászokfa* — gerenda a borospincében, melyen hordók állanak
 254 : 6 *A kazamatában rejtegetett megjelölt palack* *Az aranyember* zsákján ismertető jegyül használt holdsarlóra emlékeztet.
 9 *vaslapocka* — piszkavas
 14 *hat négyszöglábnyi* — kb. 1,9 m²
 22 *liaisonja* — itt: viszonya, összeköttetése, kapcsolata
 32 *ménesi* — Ménes boráról híres Arad megyei község a Hegyalja tövében

Lap: Sor:

- 254 : 34 *arrak* — szüntelen vagy gyengén sárgás színű, gyakran rizsből készült szeszestál
- 255 : 1 *rosztopcsin* — erős szeszestál; orosz vagy lengyel pálinka-fajta (vö. *A kőszívű ember fiai*. 1. k. 42 : 35; 2. k. 169 : 24 — *Kárpáthy Zoltán*. 170 : 21)
- curaçao* — híres holland narancslikőr (vö. *Novellák* 215 : 23)
- allash* — finom köményes ányizslikőr
- maraschino* — szeszestartalmú édes ital
- 9 *nyolc fontnyi* — kb. 450 dkg
- 12 Vencel gondolkodásának jelzése *A helység kalapácsa* (Petőfi) hatására vall.
- 15 *terme* — (Jókai helytelenül terime-nek szerepelteti) határ, vég, itt: terület, térfogat
- 28 *derce* — a liszt és dara közti búzaőrlemény; korpa; dercés láda — lisztes- vagy korpásláda
- 256 : 18 *durrhigany* — (kémiai képlete Ag_3N) robbanó vegyület, melyet úgy nyernek, hogy ezüstnitrát oldatot nátronlúgba öntenek, és a leváló csapadékot ammóniában feloldják; száraz állapotban már érintésre is nagy erővel robban
- 21 *gyutacs* — gyújtózsín
- 257 : 9 *ezer ölnyi* — kb. 1896 m
- 259 : 14 *mérföld* — 8353 m
- 16 *ungorkodni* — kötekedni, ízetlenkedni, kelletlenkedni
- 262 : 25 *sáfrány* — illanóolajáról ismert, aranszínű fűszernövényt, melyet leves ízesítésre ma is természetnek.
- 263 : 2 *ferhéc* — a kocsirúdon az első kerekek előtt keresztben fekvő megvasalt fa, mely föllépőül is szolgál.
- 8 *József császár* — Mária Terézia fia, 1780-tól 1790-ig uralkodott
- 14 *bricsk* — könnyű utazókocsi
- 16 *Vék* — Zsitva-híd
- 264 : 17 *pán velkomozsnye* — nagyságos uram
- 21 *dobre* — szlovákul: jól van, a dobzse lengyelül jelenti ugyanazt
- 27 *A fekete vérben* is megjeleníti Jókai a Bach-korszakbeli „földkóstolást” (26.). A „földevőkről” gúnyos mellékízzel ír *Az örök béke* c. utópisztikus humoreszkjében (*Életemből*. 1. k. 356.) Az 1853-as naptárában pedig azzal gúnyolódik, hogy feltalálják az „ehető földet”. (*Találmányok*. Megj. Országos Nagy Naptár 1853. évr. Minden rendű és rangu hazafiak és honleányok használatára szerkeszté Jókai Mór.

Lap: Sor:

- Pest 1852. 73. — vö. *A Bach-korszak adomáiban*. Összegyűjté Egy Bach-huszár. Pest 1872, 19—20.)
- 265 : 20 *kerubim* — kerub, angyal, aki a monda szerint az első emberpárt kiűzte a paradicsomból
- 266 : 14 *bemesszolni* — bemérni
27 *pajod* — vsz. e helyett: pajor
- 267 : 13 *fassió* — itt: birtok, bevallás
- 268 : 9 *intra parenthesim* — zárójelben
18 *konvinkál* — meggyőz, rábizonyít
20 Bárzsing sokban elődje *A fekete vérben* szereplő s a Bach-korszakban elnökségért folyamodó Balambérnek, ki a forradalmi kormánytól sokféle megbízatást elvállalt, de — ez utólagos „érdeme” — semmit sem hajtott végre. (26.)
- 270 : 10 Dolnay bárónőhöz hasonlóan *A kőszlvi ember fiai* c. regényben özvegy Baradlayné rendez be kastélyában kórházat a szabadságharc sebesültjei számára. (I. k. 75.)
- 271 : 1 *hetman* — atamán, a kozák vezér címe
3 *Herzen*, Alexander, Ivanovics (1812—1870) — orosz író és esztéta; kiváló ismerője a korabeli szocialista tanoknak; 1848-ban a párizsi forradalomban vett részt
4 *Bakunin* (1814—1876) — orosz származású forradalmár anarchista; 1848-ban a berlini, 1849-ben a drezdai forradalomban vett részt
5 *campagne* — itt: hadjárat; Jókai az 1849-es intervencióra céloz
noble — nemes, előkelő, kulturált
20 *denaturalizáltatni* — állampolgárságától megfosztani
- 272 : 2 *nièce* — unokahúg
21 *borsos kelméből* — gyászszínű szövetből
30 *travesztálva* — átöltöztetve; itt: átalakítva, átköltve
32 *Adoniszokat* — férfi szépségeket; Adonisz egy főncciai isten neve
- 273 : 5 Sok pletyka terjedt el Petőfiné kacér, mulatozó életmódjáról. (vö. Feszty Árpádné: *A tegnap.*)
- 274 : 23 Jókai a tardonai bujdosás után álnéven rejtőzik még akkor is, amikor Pestre érkezik Kovács János névre szóló útlevéllel. Jó ideig szépirodalmi munkáit is Sajó álnéven teszi közzé. (vö. Miskolczi Simon János: *Jókai Borsodban*. Miskolc. Napló 1905. ápr. 29. 98. sz. 2. — Hegedűs Sándorné i. m. 69. — Érdekes Ujság 1925. febr. 20. 11. — *Jókai Mór Önmagáról*. 241—45.)

Lap: Sor:

- 278 : 29 *lieber Fritz* — kedves Frigyes
à part — félre
30 *azálea* — rhododendron — havasi vagy alpesi rózsza
31 *bouquetokkal* — bukétákkal, csokrokkal, bokkrétákkal
279 : 16 *nimródok* — itt: vadászok
280 : 9 *latein* — latin
10 *Hofmeister* — udvarmester
13 Jókai maga is büszke volt arra, hogy szeretett kertészkedni. A *Hol kezdtem én a kertészkedést?* c. visszaemlékezést — persze alapos költői túlzással — a következőképp fejezi be: „Lehet, hogy el fognak felejteni, mint költőt; de az én szép fáim minden évben ki fognak zöldülni újra s hírdetni fogják, hogy 'kertész' voltam...” (HhM 5. k. 156.)
Már pápai diákkorában különös szeretettel „kertészkedett” Jókai. Az *Én iskolatársaim* c. visszaemlékezésében írja erről az időről a következőket:
„Az egyetlen mulatságom az volt, hogy Gondol Gáborral együtt bebarangoltuk a Bakony-erdőt, azt is tudományos célból, botanizálás végett.” HhM 5. k. 165. — *Hol kezdtem én a kertészkedést?* HhM 5. k. 152–56.)
Jókai kertészeti szakismereteivel részletesen foglalkozik: Földváry István: *Jókai látogatásai. Esztergom és Vidéke.* 1880. jún. 13. 48. sz. 1–2. — Molnár István: *Jókai mint szőlősgazda és kertész.* VU 1893. dec. 31. 53. sz. 923–24. — ifj. H. S. (Hegedüs Sándor): *Jókai a kertész.* Hazánk 1894. jan. 5. 11. sz. 20. — *Jókai mint szőlőkertész.* Arad és Vidéke 1904. máj. 6. 105. sz. 7. — Moesz Gusztáv: *Jókai növényismerete.* Természettudományi Közlemények 1925. 108–09. — Solymossy László: *Jókai és a könyv.* Pásztor-tűz 1925. febr. 22. 4. sz. 71. — Takáts Sándor: *Jókai a jó kertész.* BpSz 1925. — Fülöp Zsigmond: *Jókayék szigeti kertje.* Megj. Jókai Emlékkönyv (szerk. Alapy Gyula és Fülöp Zsigmond) Komárom 1925. 150–54.) — Tábori Kornél: *Jókai regénye.* Bp. 1925. 132–33. — Dékány Kálmán: *Jókai — a kertész.* Agrártudomány 1959. 5. sz. 86–88.)
15 *au contraire* — ellenkezőleg
280 : 22 *Lieber Friedrich* — Kedves Frigyes
281 4 *papmacska* — kerti hernyó
5 *gmoan* — gemein — közönséges, alantas
16 *szép nemhez* — nőnemhez; az ide tartozó latin szavak többnyire -a-ra s nem -us-ra végződnek

Lap: Sor:

- 281 : 30 *Gloxinia* — Amerikából elterjedt, ibolyaszínű, harang alakú, közkedvelt szobai virág
- 32 *Zinnia* — Észak-Amerikából származó kerti dísznövény
- 282 : 3 *cebravirág* — szép, tarka szirmú virág, mely a cebra állattól vette a nevét
- 7 *Antillák* — szigetcsoport az Atlanti-óceánban
- 12 *ficus elastica* — Kelet-Indiából elterjedt, fényes, hosszúkás levelű szobai dísznövény
- 25 *burnótszelence* — rendszerint díszes dohányporos doboz, mely a XVII. században a tubákolással terjedt el, s a század elején ment ki a divatból.
- 283 : 14 *jardin des plantes* — növénykert, télen is virágzó sétány (l. *Fővárosi Napló Magyar Hírlap* 1849. nov. 24. 9. sz. 34.)
- 24 *Reine d'Égypte Semiramide* — Egyiptom királynője, Semiramis;
- Semiramis* — a monda szerint AsszírIA híres királynője, aki meghódította Egyiptomot, Lsbiát és Etiópiát; a harci dicsőség és a szerelmi kéj istennője (vö. HhM 5. k. 335. — *Hétköznapok* JKK. 177 : 25, 426. — *Kárpáthy Zoltán* 11 : 24 — *Egy az Isten* 2. k. 8 : 3.)
- 32 *triumvirátus* — a köztársaság végén Julius Caesar, Pompeius és Crassus i. e. 59-ben magukhoz ragadták az államhatalmat, s ezzel alapították meg az első triumvirátust
- 284 : 5 *genre* — faj, műfaj
- 12 *meister Fritz* — Frigyes mester
- 21 *reine du théâtre, madame Lávay* — a színpad királynője, Lávayné
- 286 : 1 Az arisztokrata fiatalok divathóbortjáról, politikai nézetük elhagyásáról és ruhájuk kicseréléséről az *Egy magyar nábob* c. regényben is részletesen emlékezik meg Jókai. (JKK 1. k.) Az *Ingadi lovag* c. versében azt gúnyolja Jókai, hogy a címadó ifjú a változó időknek megfelelően váltogat öltözetet és politikai meggyőződést. (*Költemények*. 2. k. 23–24.)
- 2 *darócruha* — házilag készült durva gyapjúfonálból szőtt vastag ruha, melyet a múlt században a földművelő szegény nép viselt
- 3 *abaposztó* — fehér vagy fekete posztó
- 287 : 14 *Kerepes* — Pest környéki község Gödöllő mellett
- 23 1848. jan. 16-án jelent meg az Ék.-ben Jókai bírálata Laborfalvi Róza jutalomjátékáról. (*Nemzeti Színház*. 3. sz. 88–89.)
- 289 : 6 *maraudeur* — maródi, csapatától elszakadt katona (vö. *Kárpáthy Zoltán* 401 : 4, *Egy az Isten*. 1. k. 158 : 31.)

Lap: Sor:

- 292 : 10 Judit teljesítménye az *Egy az Isten* c. regényben szereplő Adorján Manassé produkciójához hasonlít, ki „művészi ihlettel” festette meg Blanka grófnő arcképét. (I. k. 275.)
- 20 Lávaynéhoz hasonló művészi teljesítményt nyújt az *Egy magyar nábobban* Jozefin, kit szintén Semiramis királynőhöz hasonlít Jókai. (JKK I. k. 104–05.)
- 293 : 8 *ekvipázs* — hintó, könnyű fogat
- 16 „*purum*” — itt: tisztán
- 295 : 12 *kámvá* — káva, a kút gödrének kerítése; Léva környékén a bádgedényt kámvicskának nevezik. (vö. *A kőszívű ember fiai*. 2. k. 203 : 30)
- 21 *alcoven* — alkóv, hálófülke
- 299 : 25 Hegedüsné részletesen beszámol arról, hogy milyen hűségesen ápolta a bujdosó férjét Laborfalvi Róza. (i. m. 63.)
- 301 : 19 A szabadságharc után, a nagyszabású vasútépítések idején napirenden voltak a panamák.
- 302 : 5 *ruinálja* — romlásba dönti, tönkreteszi
- 20 A Földközi-tenger környéki népek, köztük a görögök is híres (és hírhedt) kereskedők voltak.
- 303 : 22 *asszonác* — olyan rím, melyben csak a magánhangzók azonosak, a mássalhangzók rokonok
- 304 : 25 *angol kulcs* — csavarkulcs a különböző csavarfejek és csavartokok elfordítására; az ún. francia kulcs rokona
- 305 : 8 *hagymáz* — lázas állapotban való félrebeszélés, láz; a tífusz magyar neve
- 33 Petőfi *A Fekete kenyér* c. versében ír hasonló.
- 306 : 10 *kopotnyik* — farkasalma vagy mogyoróbokor gyökere
- A ma is élő népdalban az idézett két sor a következő formában ismeretes:
- Ki az urát nem szereti,
Nadragulyát főzzön neki! (vö. Erdélyi János:
- Magyar népköltési gyűjtemény* I. k. Pest 1846. 63.)
- 308 : 25 A szabadságharc idején gyakran gúnyolódott Jókai a cár születésnapjának kötelező megünnepelésével.
- 310 : 33 *A világhírű Martinovics összeesküvési pör részletei* c. munkájában írja Jókai, hogy Szentmarjay „Nyugodtan, szóltanul, szomorúan ment a homokra, nem könyezett, nem panaszkodott, sorsát békével viselve, letérdelt és meghalt”. (Ék. 1848. ápr. 2. 15. sz. 420. — *Jókai Mór forradalom alatt írt művei*. Bp. 1875. 25.)

Lap: Sor:

- 311 : 28 Petőfin is fehér zubbony volt halálakor (vö. Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*. — vö.: HhM 5. k. 257.)
- 312 : 9 A *Hétköznapi*napokban szereplő Dömsödi Góliát János sem hitt az istenben, csak a babonákban.
- 314 : 17 *Tagsatzung*-ok — tárgyalások, tárgyalási határnapok
- 315 : 21 *pia fraus* — kegyes család
- 318 : 7 *amicaliter* — barátilag, barátságosan, barátságos úton
- 322 : 18 Jókai anyja is „lelkes kertgazda” volt — állapítja meg többek között Takáts Sándor (*Jókai a kertész*. Megj. *Jókai Emlékalbum*. Szerk. Alapy Gyula és Fülöp Zsigmond. Kiadja a Jókai közművelődési és Múzeum Egyesület. Komárom 1925. 52.) Hegedüs Sándorné is beszámol arról, hogy az öreg Jókayné maga vezette gazdaságát, „ő maga vetette tavasszal veteményes kertjét, a háznál a kertben is sok mindene termett”. (i. m. 8.) Később azt írja, hogy „nagyon szerette a virágokat, ablakai mindig tele voltak virágokkal”. (i. m. 22.) Arról is megemlékezik, hogy a „szenvedélyes kertész” tavasszal „egész nap kint dolgozott a kertben”. (i. m. 32.) A Pesti Napló az *Ujdonságok* c. rovatában írja, hogy a „múzeumban tartandó virág- és gyümölcskiállításra *Jókai Mór édes anyja* ötven darab legnemesebb fajú almából álló gyűjteményt küldött be”. (1853. máj. 3. 944. sz. 3.) Jókai 1853. dec. 7-én kelt levele magyarázatul szolgál arra, hogy hogyan kerültek Jókayné gyümölcsai a kiállításra: „A küldött almát és babot nőmmel együtt igen szívesen köszönjük kedves anyámnak és Klárikának. Édes anyám bizonyosan félt, hogy megint kiteszem az almákat a terménykiállításba s azért várta meg, míg azt becsukták. Pedig mondhatom, hogy azoknál szebb és nemesebb fajta almákat nem lehetett látni az egész terménytárlatban.” (OSZK FolHung 2261. 199.) Még a következő év őszen is ilyen sorokat olvashatunk Jókaitól: „Az almát kaptam, köszönöm alássan; a benne levő cédluláért megbüntettek a fináncok.” (1854. nov. 6. OSZK Uo. 207.)
- 323 : 12 *reine Claude* — ringló szilva
- 13 *Nicht wahr, Herr Gruber?* — Nem igaz, Gruber úr?
- 15 *Jawohl* — Igenis
- 33 *ananász dinnye* — apró, gömbölyű alakú, narancsvörös színű, zamatos húsú dinnyefajta
- 324 : 1 *turkesztáni* (dinnye) — gerezdtelen, felfuttatva termesztett dinnye híres fajtája

Lap: Sor:

- 326 : 6 *cséza* — ruganyos, földetlen, könnyű kiskocsi
13 *Herr von Fertőy* — Fertőy úr
- 327 : 21 *Nid wahr* — népies alak ehelyett: Nicht wahr (nemde)
31 *Juno* — a római mitológia szerint Jupiter felesége, Mars anyja
Mars — a háború, a harc istene
- 331 : 1 *dezertor* — helyesen: dezentor (latin) vagy dezertőr (francia); jelentése: szökevény, katonaszökevény
3 *zokulnám* — zokon venném
- 334 : 17 *saeculum* — század; Jókai tévesen írja *seculumnak*
18 *minusok* — ókori görög és római népi bohózatban szereplő színészek
- 337 : 20 *Almás* — Komárom megyei község a Duna mellett
- 340 : 2 Jókayné kitagadta a fiát házassága miatt, s minden tőle telhetőt elkövetett annak érdekében, hogy Laborfalvi Róza ne jusson a fiának titokban küldött pénzhez. (L. a *Keletkezése...* c. fejezetből Laborfalvi Róza levelét Jókaihoz.) Váli Mari szerint sem helyeselte a házasságot Jókai anyja, ki belebetegedett fia és Laborfalvi Róza egybekelésébe. Váli szerint gyakran mondogatta:
„Míntha megforgatnék a szívembe ütött gyilkot, mikor arról a házasságról kezdenek előttem beszélni.” (61.)
Amikor Jókai bocsánatot kért anyjától — Váli Mari visszaemlékezése szerint — a következőket válaszolta az öreg Jókayné:
„Bocsánatot?!... a megcsalt anyától?!... Soha! soha! sohasem fogok neki megbocsátani!... Átkozom azt a percet is, melyben neki életet adtam!... Átkozom a szívemet, amiért olyan igen szeretni tudtam! Miért nem bír megszakadni, most, mikor olyan szégyen háramlik öreg fejemre?... Áldottam eddig a nap minden órájában! ezentúl átkozom!... Ne legyen neki olyan napja, melyben eszébe ne jusson: milyen nagyot vétett tisztességben megőszült özvegy anyja ellen!... Azt a személyt nem átkozom, hiszen azt sohasem szerettem, inkább gyűlöltem, amióta létezését tudom... az nem tartozik nekem semmivel... De az én kedves, forrón szeretett kis fiam! Miért kellett ezt megélnem?!...” (60.)
- 346 : 34 *orangéri* — orangerie — narancsház
- 348 : 30 *szekundáns* — párbajsegéd
- 352 : 17 *Schwindel* — szédítés, szélhámosság, csalás, svindli
- 353 : 7 *aritmetika* — számtan

Lap: Sor:

- 354 : 1 *A fekete vérben a Bach-rezim kerületi főnökét dobták el, „mint divatból kiment kabátot”* (144.), a *Lenci fráterben* pedig arról emlékezik meg Jókai, hogy 1867 után „divatba jött a hazafiság és nemzetiség”. (270.)
- 7 *calabriai tollas kalap* — széles karimájú kalap nemezből; 1848-ban a republikánusok jelvénye volt; eredetileg az olaszországi Calabria lakói viselték (vö. *És mégis mozog a föld.* 2. k. 152.)
- 11 *flamingó* — gólya alakú, vörös szárnyhegyű madár; 1848-ban a radikális (Madarász-féle) párt tagjait hívták flamingóknak
- 20 *diatriba* — diatribé — értekezés, vita, gúnyirat
- 355 : 3 *salüp* — átvethető női köpeny
- 4 *figurál* — szerepel, alakít
- 25 1866-ban *A sajtó és a cenzúra Magyarországon* c. tanulmányában név nélkül emlékezik meg Jókai Kossalkóról, ki mentette a szabadságharc íróit, mondván, hogy azért nem szabad őket felelősségre vonni lelkesítő írásaikért, mert azok a közhangulat kifejezői voltak. (HhM 4. k. 72.)
- 26 *doctor iuris utriusque* — jog- és államtudomány doktora
- 356 : 6 *mina* — arckifejezés
- 16 *fidélis* — kedélyes, jókedvű, vidám
- 18 A kormány által szubvencionált Pesti Napló írógárdájára céloz Jókai, akik közvetlenül a szabadságharc után az „Egység Ausztria” gondolatát hirdették.
- 31 *mutare consilium in melius* — véleményt helycsbíteni, elhatározást helyes irányban megváltoztatni
- 358 : 11 Laborfalvi Rózáról köztudott, hogy férfias akarakterével rendelkezett, Jókai pedig mindig könnyen befolyásolható volt.
- 16 *Ha férfi vagy, légy férfi!* — Petőfi egyik versének címe és kezdősora
- 359 : 5 *ghibellinek* — a középkorban, a XII–XIV. században a német császár pártján álló olaszok, kik a guelfekkel, a pápa pártján állókkal harcoltak.
- 7 *kubinszkiak* — a Trencsén megyei, nemes eredetű Kubinszky-család egyik tagjáról elnevezett párt hívei a kormánypárti pecsovicsokkal szemben a liberális politikusok gúnyneve a reformkorban (vö. Nagy Iván: *Magyarország családi címereikkel és nemzedékrendi táblákkal.* Pest 1860. 477.) — Bodnár István: *A „kubinszki” és „pecsovics”-világ Tolna vármegyében.* II. VU 1905. jan. 8. 2. sz. 22–23. — Tolnai Vilmos: *Korteszóták a kubinszky-pecsovics világból.* ItK 1915. 471. — Kárpáthy Zoltán.

Lap: Sor:

- 359 : 27 Maga Jókai is végig azt bizonygatta, hogy 1849-es magatartása következetes és hazafias volt. (L. Esti Lapok cikkei pl. márc. 1. 1. – vö. HhM 5. k. 84–86., 95–97. – *A tenger-szemű hölgy.* 116.)
- 362 : 20 *Vorstand* – eljáró, főnök
29 *szubsztrátum* – tárgyi alap, alaptényező
- 363 : 3 *per avia et devia* – úttalan utakon és mellékutakon, titokzatos módon, suba alatt
28 *in optima forma* – a legjobb alakban, a legjobb módon
- 367 : 30 *Neuburg* – a XIX. században bajorországi járási székhely a Duna jobb partján
- 369 : 18 *opozicionális* – ellenzéki, ellenkező véleményt képviselő
- 373 : 31 *manchester paletot* – bolyhos bársonyból készült felöltő
33 *chamois* – zerge
- 374 : 5 Jókai szinte egész életében aktív publicista volt.
22 *livré* – libéria – az inasok egyenruhája
30 *fertálybankó* – negyed bankó (vö. *A fertály bankó.* Megj. *Kakas Márton Politikai költeményei.* Pest 1862. 92–94. – *Novellák* 225 : 26)
- 376 : 17 *tagosztály* – az öröklő tagok (örökösök) osztozkodás közben kapott osztályrésze (vö. *Kárpáthy Zoltán*)
19 *úrbér* – a jobbágyi terhek, szolgáltatások a feudális társadalmi rendszerben
majorsági föld – földesúri terület, melyet a tulajdonos évenkénti szolgáltatásokért zselléreinek kiadott; 1848 után e birtokot a jobbágy bonyolult úton megválthatta
regdlék – a nemesi tulajdonnal összekötött haszonélvezetek (pl. italmérési, húsárustási, malomműködtetési, vásár rendezési jog)
20 *remanenciák* – maradványföldek (*fundi remanentiales*); az úrbéri birtokszabályozás alkalmával a volt úrbéreszek kezén az úrbéri telkek megállapított nagyságán felüli területek
22 *urbariális* – úrbéri
- 377 : 14 Jókai általában sokat adott a felesége véleményére, ki műveinek első kritikusa volt. 1849 tavaszán Laborfalvi Róza tartotta vissza Jókait attól, hogy bevonuljon Vasvári Pál szabadcsapatába. (vö. HhM 5. k. 45–49.)
in ascendenti et descendenti – lefelé és felfelé menő ágon
- 379 : 3 *escamotage* – bűvészkedés, eltüntetés, szemfényvesztés
16 *kapitális* – tőke
- 380 : 1 *gór* – helyesen: góré; kerti mulatóházacska, filagoria

Lap: Sor:

- 380 : 31 *rotonda* — kör alakú virágágy; körönd
hibik — Kelet-Indiában tenyésző növény (hibiscus)
- 381 : 1 *driász* — a fák és bokrok között élő erdei nimfa
21 *hamadriád* — erdei nimfa
- 383 : 11 *osztályújítás* — új osztozkodási mód (vö. *A tagosltásról és a tagosltott birtok elrendezése és műveléséről. A legújabb törvényekhez, hazánk viszonyainak és a nép jelleméhez alkalmazva írta Gyürky A. Pest 1853. Kiadja: Heckenast Gusztáv. ism.: Tudomány és irodalom. Pesti Napló 1854. ápr. 2. 76. sz. 3.*)
- 385 : 1 *Nemezis* — sors, balsors, az istenek haragja, végzet
- 387 : 34 *entr'act* — felvonásköz, szünet, közjáték
- 388 : 8 *vanity fair* — hiú pompa, üres csillogás, előkelő társasági élet, hiúság vására
9 *antipedes* — ellenlábás
10 *bacchandli zaj* — részeg, lármás tivornyából származó zaj
27 A válóper motívuma (Csollán-Sátory-féle) az *És mégis mozog a föld* c. regényben is előfordul. (I. k. 191.)
- 390 : 15 *konstitucionális* — alkotmányos, természetes, őszinte
16 *projektál* — tervez, javasol
17 *nihil de me, sine me* — semmit rólam, nélkülem
20 *Parbleu!* — teringettél!
- 391 : 13 *fejfel lett* — berúgott, részeg
- 392 : 16 *Ole-Bull* — norvég hegedűművész
- 393 : 15 *parachute* — régies ejtőernyő
31 *pièce* — (szín)daráb
33 *Höllenfahrt des Zauberkönigs* — A varázsló király pokolra szállása
- 394 : 2 *L'éruption du Popocatepetl* — A Popocatepetl kitérőse
Popocatepetl — vulkán, Mexikó legmagasabb hegye
- 395 : 1 A tűzijáték mint a főúri mulatozás kiegészítője már az *Egy magyar nábobban* (JKK I. k. 290.) és a *Kárpáthy Zoltán* c. regényben is előfordul. (6.)
- 396 : 10 Fertőyékéhez hasonló veszélyes tűzijátékok zajlanak le az *Egy magyar nábob* tivornyáin is, ahol csűrök égnck le. (JKK I. k. 165.) A *Kárpáthy Zoltán* c. regényben a fiatal Tarnaváry Lőrinc a prészázat gyújtotta fel rakétával. (137.)
- 397 : cím *table moving* — mozgó asztal, asztaltáncoltatás
A *Túl a láthatáron* c. kötetben Jókai a következőket írja az asztaltáncoltatásról:
„1853-ban volt. Amerikából jött a divat. Az asztaltáncoltatás (table moving). Több is volt, mint divat, vallás volt; magam

is hívői, sőt közé tartoztam. Huszonnyolc esztendő voltam, gyerekeimber. Aztán meg 1853 volt az idő!... Kaptunk rajta, hogy valamiben hihetünk...” (vö. Zsigmond Ferenc: i. m. 286.) Az „asztalírásban” való általános bizakodás *A köszlő ember fia* c. regényben is megtalálható. (2. k. 210.) Az Allgemeine Zeitungban Andree Károly azt írja 1853. ápr. 4-én, hogy az 1848 után Amerikából jöttek át a „kopogó szellemek”, s Európát valósággal „asztalláz” fogta el; Angliában, Franciaországban mindennapos volt az asztaltáncoltatás. 1853-ban a legkülönbözőbb lapok, folyóiratok írnak az asztaltáncoltatásról: pl. BH 1853. ápr. 13, 15, 20, 22, 26, 28. sz.; a PN ápr. 15, 22, máj. 11, 12. sz.; Hölfyfutár ápr. 28., júl. 16. sz.; Uj Magyar Múzeum 1853 I. k. 255. 2. k. 203., 266.; Szépirodalmi Lap ápr. 21., 28. sz. (vö. Tolnai Vilmos: *Arany kép-mutogatójának személyes vonatkozásai*. It 1916. 174.) Stojitsné Alexey Elza is azt írja egyik tanulmányában (*Jókai a misztikus*. Teozófia. A Magyar Teozófiai Társulat Lapja. A szerkesztésért felelős: Rózsaffy Dezső dr. 1904. 163.), hogy a szabadságharc után „általános volt a spiritizálás”. (vö. Arany János *Összes Prózai Művei*. Bp. é. n. 1140–41. Nyílasy Márta: *Arany János Budapestje*. Bp. 1917. 10–11. Elek Oszkár: *Arany János „Kép-mutogatójáról.”* It 1916. részletesen mutatja be az asztaltáncoltatást, mint az ötvenes évek divatját. (*Novellák*. 252–63.) Az *Asztrálszellemek* c. munkájában is részletesen foglalkozik ezzel a témával. (*Túl a láthatáron*. 60–69.) *A janicsárok végnapjai* c. regényében megemlíti, hogy az asztaltáncoltatás a török dervisek előtt is népszerű volt. (39.)

1854. febr. 22-én írja Jókai az édesanyjához: „Vannak-e már Komáromban *író asztalok*? Nálunk ugyancsak írnak mindenféle nagy dolgokat, bámulni fog kedves anyám, ha egyszer meglátja. Nem tréfából beszélek. A dolog olyan komoly, hogy a legnagyobb kételkedőt is meggyőzi. Legvilágosabb bizonyítéka az, hogy ír mindenféle nyelven a föltett kérdésre, tótul, oroszul, rácul és törökül; azt nem is említem, hogy mondásai többnyire beteljesülnek.” (OSZK Uo. 203. — vö. gróf Szapáry Ferenc (1804–1875): *Tischbrücken Geistige Agapen*. Párizs 1854.)

- 397 : 2 *színpateitika* — érzelmi ráhatással működő, szuggesztívó útján véghez vitt
20 *Connecticut* — az Amerikai Egyesült Államok egyik tagállama

Lap: Sor:

- 399 : 12 *Finanzrat* — pénzügyi tanácsos
avandzséroz — avanszál, előlép a rangsorban, előbbre jut
- 33 Jókai 1849 elején Debrecenben volt büszke felesége főzőtudományára. (HhM 5. k. 30.) *A kőszílvű ember fiai* c. regényben Baradlay Richárd felesége (Edit) látja el a szabadságharc bukása utáni „szomorú napokban” a szakácsnői teendőket. (2. k. 267–68.)
- 402 : 1 *manupropria* — sajátkezü aláírás, kézjegy, sajátkezűleg
- 4 *Talleyrand, Périgord* (1754–1838) — köpönyegforgató francia politikus; Napóleon külügyminisztere volt, majd az 1812-es oroszországi kudarccal után kapcsolatba kerül a *Bourbon* uralkodóházzal, s elsőik között javasolja Napóleon megbuktatását; XVIII. Lajos külügyminisztere, majd egy ideig miniszterelnöke lesz
- 8 *kalligráfia* — szépipírás, a szépipírás művészete
- 403 : 17 *okulárium* — okuláré — a szemüveg, pápaszem népies latin neve
- 405 : 6 *szeráf* — a zsidó vallásban és a kereszténységben az angyalok kilencedik karának tagja
- 406 : 11 Blumnéhoz hasonló, intrikus hajlamú vénasszonyok szövik a harapós pletyka szálait a fiatalok ellen *Az elátkozott családban* (Mákosné) és *A kőszílvű ember fiai*ban (Szalmásné) is.
- 34 *Saul* — Izrael első királya
- 407 : 1 *endori boszorkányok* — Endor izraeli helység, az endori boszorkányról lett híres, ki Saul királynak a filiszteusok elleni utolsó csatája előtt Sámuel szellemét megidézte. (vö. *A kőszílvű ember fiai*. 226 : 29)
- 23 Az asztaltáncoltatásban Hegedüsne szerint nem hitt Jókai. — (i. m. 75–76.) *A világ vége* c. elbeszélésben is elítéli a különböző jóskok, bűvészek, naptárszerkesztők — közte az asztaltáncoltatók — felelőtlen „jövendöléseit”. (*Népvilág*. 126–27.)
- 28 *volant* — fodor a szoknyán
- 411 : 1 *kvietált* — nyugdíjba ment; itt: megöregedett, száradóban levő
- 2 *trillage* — növény
- 10 A forradalom alatt írt műveinek 1875-ös kiadásához fűzött *Utóhangban* írja Jókai: „Csöndes ember lett belőlem” (ti. a szabadságharc lelkes ifjához képest). (HhM 6. k. 316.)
- 19 *financierek* — pénzemberek, bankárok
- 411 : 20 *Vág-Duna* — a Vág és a Kis-Duna összefolyásából keletkezett folyó

Lap: Sor:

- 412 : 9 *kurtakereskedők* — rövidáruval kereskedők
- 417 : 25 *gravitás* — komolyság, méltóság
- 418 : 34 *prenumerál* — sajtótermékre előfizet
- 419 : 7 *en fanille* — családi körben, családiasan, bizalmasan, meghitten
- 27 *haute volée* — felső tízezer, előkelő réteg
- 420 : 6 *preambulum* — előszó, bevezetés, előzetes megjegyzések, előrebocsátott kikötések
428. : 17 *Nro* — a Numero (szám) rövidítése
- 18 *contra* — ellen
- 30 *meridiánus* — meridián — délkör
- 491 : 1 *sub rosa* — titkon, bizalmasan, suba alatt
- 3 *Scripta manent* — Az írás megmarad; rész egy híres latin közmondásból: Verba volant, scripta manent (A szó elrepül, az írás megmarad)
- 17 *osztentáció* — fitogtatás, kérkedés, hivalkodás
- 431 : 11 *basrelief* — befelé mélyített dombormű
- 26 *A veszélyes ügyesség* c. rövid megemlékezésben írja Jókai: „Petőfi meglepően tudta mások írását utánozni. Láttam egy Arany Jánoshoz írt levelét, ami tökéletesen olyan, mintha Arany maga írta volna. Csak rátekintett valamely kézíratra, s minden fáradságos gondolkozás nélkül, rögtön tudta azt utánozni.
— Látjátok, milyen jó zsebmetsző és váltóhamisító vezett el bennem — mondta azoknak, akik bámulták —, milyen sokra érne más tisztességes embernél ez a tudomány, ami nálam kárba vészett.” (HhM 5. k. 230.)
A Politikai divatokban azt ábrázolja Jókai, hogy mire megy egy „tisztes ember a „veszélyes ügyességgel”.
- 27 *A végrendelet hamisításhoz* hasonló nagyobb bűncselekmények Jókai regényeiből: Abellino botránypere Kárpáthy Zoltán ellen (*Kárpáthy Zoltán*); Straff nőszöktetése és zsarolása, Szemes Miska sertéslopása (*Az új földesúr*); cigány rablóbanda véres éjjeli támadása (*Mire megvénülünk*); gyilkossági kísérlet (*Az aranyember*); mérgezés (*Sárga rózsa*); fondorlatos megtevesztés (*Kiskirályok*) stb. . . .
- 432 : 3 *Komlókert* — a Bach-korszakban az írók kedvenc gyülekező helye volt. (vö. [Vértesi Arnold]: *Visszaemlékezések*. Hét 1896. máj. 17. 20. sz. 318–19.)
Jókai *Ingadi lovag* c. románcában a főhős Komló-kertben bús cigányzene mellett esküszik szíve asszonyának. (*Költemények*. 2. k. 23–24.)

Lap: Sor:

- 434 : 3 *atlasz* — puha, egyik oldalán fényes selyemszövet
- 440 : 6 A Hétköznapokban ifj. Dömsödi Góliáth Péter vész el nyomtalanul, közönséges bűnözőként, a Kárpáthy Zoltánban Kárpáthy Abellino, az *Egy az Isten* c. regényben pedig Vajdár Benjámin jut hasonló sorsra. (vö. *Novellák*. 308.)
- 441 : 20 *fluidum* — folyadék
- 442 : 15 *Minek jön az vissza, kit már eltemettek?* c. verse „In X/2” kézjeggyel jelent meg a Nagy Tükör 1857-es (6. sz. 126.) évfolyamában (*Költevények*. I. k. 361–62.; vö. Hegedüs Sándorné: i. m. 196.)
A kötetben szereplő versnek a pontos címe és refrénje:
Minek jön az vissza, akit eltemettek?
A hat szakaszból álló versből a regény csak kettőt idéz, de azt is értelem szerint is keverten. A regényrészlet első szakasza a teljes költemény harmadik szakaszának első két sorát, továbbá az ötödik versszak 3–6. sorát tartalmazza. A regényben idézett második szakasz a *Költevények* c. gyűjteményben megjelent vers ötödik szakaszának első két sorát tartalmazza; az utána következő két sor (Nevét elfelejték, Híre elveszett rég.) hiányzik a teljes versből — úgy látszik ezt a regény mondanivalója kedvéért utólag komponálta hozzá Jókai. A szakasz utolsó két sora a teljes költemény első versszakának utolsó két, azaz 5–6. sorát foglalja magában.
- 448 : 16 Feszty Árpádné megemlékezése szerint Jókait sokáig foglalkoztatta az a gondolat, hogy Petőfi életben maradt, s egyszer őt is meglátogatja. (*A tegnap*. 44–45.)
- 450 : 24 Jókai több ízben leírta, hogy Petőfi nem szerette a bort, 1897-ben a *Petőfi iszákossága* c. visszaemlékezésében pl. a következőket említi: „Petőfi volt a legjózanabb életmódú fiatalember, akit valaha ismertem.” (HhM 5. k. 217.) — Petőfiről nemcsak e regényben említ valótlant, a tényekkel szemben állót. De nemcsak negatív, hanem Petőfi javára is megmásítja a történeteket. A század vége felé gyakran megemlíti azt a közismertényt, hogy 1848-ban az Ék előfizetőinek száma, midőn együtt szerkesztette Petőfivel, rohamosan fogyott, csaknem negyedére csökkent, (*Életemből*. I. k. 212.) s a lap megszűnt. (HhM 5. k. 26.) Mégis amikor a Bach-korszakban megemlékezik Petőfiről, azt írja, hogy amikor „az *Életképek*” című divatlapnak áldozó munkásságát”, a közönség szeretete következtében oly sok sok előfizetője volt a lapnak, „mint mostani divatlapjainknak együttvéve”. (VU 1856.)

- márc. 2. 9. sz. 69.) Az *Utolsó találkozásom Petőfivel* c. századvégi szabadságharcos visszaemlékezésében (HhM 5. k. 107–13.) részletesen leírja Jókai, hogy 1849 májusában Buda elfoglalása után koccintott utoljára egykori barátjával. 1870-ben (a 29 évvel korábban) keletkezett önéletrajzi levelében pedig az áll, hogy az 1848. szeptemberi összekülönbözésük után Petőfi „clesett a csatában, anélkül, hogy azután egy szót is válthattunk volna”. (Miskolci Napló 1925. febr. 18. 39. sz. 5.)
- 451 : 17 *Vojvodina* — az 1849 és 1860 közt fennálló vajdaság neve, melyet szerv vajdaság néven ismer a történelem; a Bánát temesi bánsági része
- 18 *rhenusi szövetség* — Rajnai Szövetség — a régi német államokból Napóleon által 1806-ban alapított államszövetség, melynek a nagy francia hadvezér lett a protektora, s mely 1813-ban bomlott fel
- 19 A *Jókai tágabb hazája* c. cikkben hasonló gondolatokat találunk. (HhM 5. k. 296–305.)
- 32 Az abszolutizmus idején a *Szózat* éneklése hazafias tetteket számított. (vö. [Vértesi Arnold]: *Visszaemlékezések*. Hét 1896. 664.) A magyar dal Bach-korszakbeli hazafias hatásával részletesen foglalkozik Jókai *A fekete vér* c. munkájában. (131.)
- 452 : 4 Kínáról — de tulajdonképpen Ausztriáról — a cenzúra megtevéstésére nagyon gyakran írnak a Bach-korszakban. (pl. Fekete Leves 1861. máj. 9. 6. sz. 22.)
- 7 A Hon is ív nagyságú lapokból álló „lepedő hírlap” volt.
- 21 Laborfalvi Róza valóságos cerberusként őrizte Jókait, részben féltékenységből, részben azért, hogy az alkotáshoz szükséges nyugalmat biztosítsa neki.
- 28 Petőfi és Laborfalvi Róza nem szívték egymást. Feszty Árpádné és mások visszaemlékezései szerint a Jókai-családban valóban sokszor emlegették Petőfit, de Laborfalvi Róza csak költői értékeit volt hajlandó elismerni, egyébként „szállás”, modortalan embernek tartotta, s egyáltalán nem szerette, ha róla beszéltek. (*A tegnapi*. 47.) Petőfi anyyira nem állhatta Laborfalvi Rózát, hogy Jókai önéletrajzi levelében baráti kapcsolatuk megszakítását is kizárólag a házassággal magyarázza: „feleségül vettem Laborfalvi Rózát, emiatt meghasonlottam Petőfivel és családommal, akiket nagyon szerettem.” (Miskolci Napló 1925. febr. 18. 39. sz. 5.)

Lap: Sor:

- 454 : 8 *mopszlikutya* — fitos orrú, apró zömök szobakutya. Pusztafinak a mopszli kutyáról mondott hasonlata Petőfinek *A helység kalapácsa* c. satirikus költeményére emlékeztet. Az *És mégis mozog a föld* c. regényében gúnyosan említi Jókai, hogy Decséry Pál gróf a mopszli kutyát is úgy titulálta, hogy „Herr von Kutya”. (I. k. 273.)
- 9 *quincunxnyi* — latin súlymérték, kb. 3 dkg
- 10 *dilúció* — hígítás
- 12 *potenciája* — itt: lehetősége, hatványa, foka
- 19 *Alios vidi ego ventos!* — Láttam én (már) más szeleket (is fújni)!
- 20 *státusrab* — államfogyó, politikai rab
- 21 *Josefstadt* — (Josefov) csehországi város az Elba partján; a II. József által épített várában a szabadságharc résztvevői közül sokan sinylődtek
- 455 : 2 Jókai a spiritusz szó két jelentésére (szellem, lélek, ill. szesz, alkohol) céloz.
- 6 *rogus* — máglya
- 15 *ausztráliai töviskes dísznő* — ausztráliai ősemleős, mely a mi tüskés dísznőkhöz hasonlított (echidna hystrix).
- 19 *renomírozni* — kérkedni, dicsekedni, hetvenkedni
- 456 : 13 *par excellence* — kiváltképpen, különösképpen
- 456 : 13 *Szeretnek engemet az istenek* — célzás Petőfinek *A helység kalapácsa* c. humoros eposzára, mely a következőképp kezdődik: Szeretnek az istenek engemet, Rémitő módra szeretnek . . .
- 31 *Menyikov, Alekszander Danyilovics* (1672–1729) — orosz államférfi, szegény családból származott; Nagy Péter cár tanácsadója volt, ki hercegi ranggal tüntette ki.
- díván* — államtanács a régi Törökországban és Romániában
- 458 : 26 *Bayard, Pierre du Terrail chevalier de* (1476–1524) — hősiessége után vált szállóigévé „a félelem és gáncs nélküli lovag” kifejezés
- 27 *Cid* — családi neve Don Rodrigo (Ruy Diaz de Vivar); a spanyol mondák és dalok legkiválóbb hőse
- 459 : 18 *index* — betűrendes név- és tárgymutató
- 26 Pusztafi szavai Vörösmarty Mihály temetésére céloznak. Vörösmartyt 1855. nov. 21-én politikai demonstráció számba menő hatalmas részvét mellett temették.
- 463 : 32 Hasonló témát hasonló módon dolgoz fel Ábrányi Károly a *Való és költészet* c. munkájában. (*Nagy hazafiak*. Regényes korrajz a nem rég múlt évtizedből. 2. k. Bp. 1878. 47–71.)

Lap: Sor:

467 : 12 *bal parée* — fényes külsőségek között lezajló ünnepi bál
15 *bruder* — fivér, pajtás

469 : 3 *Az áruló gyűrű* c. „török regé”-ben a hitvesét szerető Muhzim kifosztója bűnhődik a gyűrű leleplezése folytán. (Először 1858-ban jelent meg, l. még NK. 11. k. 255.)

Gál János szerint a csapodár Szerafin a Jókai-féle gyenge emberek színvonalán áll. A *Sárga rózsában* szereplő kacér Klárihoz és a *Rab Ráby* c. regény ravasz és kalandor természetű Fruzsinkájához hasonlít. (i. m. 151. — vö. Váli Mari i. m. 16.)

471 : cím A regényhez készült *Utóhang* először 1894. dec. 5-én a Pesti Hírlap hasábjain jelent meg a következő szerkesztőségi megjegyzéssel:

„Jókai Mór összes műveinek nemzeti diszkiadásából karácsonyra újabb sorozat fog megjelenni. A tiz kötetben, amely az idén már a második series lesz Jókai gyűjteményes munkáiból, meg fog jelenni egyebek közt a *Politikai divatok* is, amelyet a koszorus író most utóhanggal is ellátott. Ez az epilógus azonkívül, hogy a regény történetére vonatkozó érdekes részleteket tartalmaz, elmond *egy eddig teljesen ismeretlen epizódot az 1861. esztendőből*, amelynek két hőse Jókai Mór és a mostanában annyit szereplő: gróf *Zichy Nándor*. A historiai becsü utóhangot, amellyel most már a Politikai divatok még értékesebb regénnyé válik, egész terjedelmében itt közöljük.” (*Utóhang a „Politikai Divatok”-hoz.* 339. sz. 5.)

Csak ezután jelentette meg Jókai lapja a Nemzet (1894. dec. 6), s vették át a többi lapok is. Az *Utóhang* kötetben először az NK zárófejezetként látott napvilágot, majd minden későbbi kiadás átvette. 1955-ben Bisztray Gyula összeállításában megjelent *Jókai Mór: Írói arcképek* c. kiadványában önállóan napvilágot látott. (91—96.)

Az *Utóhang* a Magyar Hírlapban (1904. máj. 6. 126. sz. 6—7.) *A Schmerling Korszakban* címen jelent meg. *a Politikai divatok* — keletkezésének és börtönbüntetésének történetével több helyen foglalkozik Jókai. Először 1866-ban *A sajtó és cenzúra Magyarországon* c. visszaemlékezésében ír róla. (HhM 4. k. 66—67., 82—85.) Börtönmélekeit *A tenger-szemű hölgyben* is megörökíti (257—61.). Az 1893-ban keletkezett *Önéletírásomban* is viszonylag részletesen számol be a történetekről. (Jókai-jubileum 145.) 1896-ban a *Gróf Zichy*

- Nándor és A Hon c. visszaemlékezésében emlékezik meg róla. (HhM 4. k. 145–59.) A Melltű és gyűrű c. visszaemlékezésében is ír bujdosásáról és Sajó álnevéről. (HhM 5. k. 264. — vö. Borsodmegyei Lapok 1894. jan. 9. 3. sz. 2. Tóth Kálmán: *Az én 1861-iki karácsonyom*. Irka-firkák. Bp. 1877. 20–39. — Egri György i. m. 25–26. — Berzeviczy Albert: *Az absolutizmus Magyarországon 1849–1865*. 4. k. Bp. 1937. 18–19, 33–34. — M. Kondor Viktória: *Megjegyzések Jókai Mór politikai szerepéhez a kiegyezést követő években*. Történelmi Szemle 1958. 1–2. sz. 126.)
- 10 *A nagy, dicsőségteljes harcból* — e harcot majd később írja meg *A kőszívű ember fia* c. regényében.
- 19 *A Jólát* c. vers az 1860-as politikai reménykedés jegyében született. (*Költevények* I. k. 96.) Hasonló gondolatokat tartalmaz az 1861. (uo. 99–100.) és a *Fohász* c. költemény is. (119–20)
- 472 : 5 *Schmerling, Anton* (1805–1893) — 1861 és 1865 között a közös parlament eszméjét képviselte, magyarországi bukása után a legfelsőbb törvényszék elnöke lett; a Schmerling-féle alkotmány kibocsátásának évfordulójára gúnyos verset írt Jókai *Egy egyéves kisfiú születésnapjára* címen. (*Költevények*. 2. k. 157–58.)
 Önéletrajzi levelében a következőket írja Jókai erről az időszakáról: „Schmerling terrorizmusa közepette 1863-tól 1864-ig minden vagyonomat elveszítettem, régi barátaim is megtagadtak, bebörtönöztek.” (Miskolci Napló 1925. febr. 18. 39. sz. 5.)
- 8 *Zahlen und's Maul halten* — Fizess és fogd be a szád. *A kurbán bég* c. elbeszélésének tanúsága szerint a török megszállás idején volt a jelszó: „Fizess és hallgass!” (*Novellák* 93 : 30.)
Az én dolgom a Pesti Naplónál c. visszaemlékezésében a század vége felé is hasonlót ír Jókai a Bach-korszak utáni állapotokról: „A magyar újságíróknak Bach idejében az volt a jelszava: „Ne szólj szám, nem fáj fejem!” Schmerling uralmában meg az, hogy „Ha szólsz is megbánod, ha nem szólsz is megbánod.” (HhM 5. k. 288.)
- 15 *mortifikál* — megsemmisít, kiolt, kiöl, kínozt, sanyargat
- 20 *Pesti Napló, Magyar Sajtó* — a Pesti Naplót 1863-ban Kemény Zsigmond, a Magyar Sajtót pedig Vajda János szerkesztette.
- 33 *Gróf Forgách Antal* (1819–1885) — a csongrádi főispán fia; 1849-ben a muszkavezető mágnások egyike, öccse Paskievics

Lap: Sor:

- seregében császári biztos volt; az osztrák belügyminisztérium osztályfőnöke, majd 1861 és 1864 között a királyi kancellária vezetője volt.
- 472 : 31 gróf Pálffy Móric (1812–1897) — 1849-ben a „muszkavezető” mágnások egyike; Haynau szármegyedeként harcolt a szabadságharc idején; 1856-ban császári altábornagy lett; Magyarország királyi helytartója volt; 1879-ben aulikus érdemeiért aranygyapjúval tüntették ki. Jókai az Esti Lapok (Pest) c. napilapjában 1849. jún. 4-én gúnyolta aulikus magatartását. (*Hivatalos rovat.* i. sz. i.)
passzus — útlevel, itt: írásbeli engedély
- 473 : 10 1862. okt. 28-án folyamodik Jókai „mint a Nagyméltóságú Magyar Királyi Udvari Kancellária által megerősített felelős szerkesztő a Magyar Sajtó című politikai napilapnál” Pálffy Móric budai helytartóhoz lapolapítási engedély kieszközléséért. A komáromi múzeumban őrzött folyamodvány (mely egyébként nem a ténylegesen benyújtott példány) tanúsága szerint az új napilap (A Hon) célja „a közhangulatnak reális irányok vezetésére közreműködni . . . Hű, de őszinte lojalitás a Dynasztia iránt, testvéri egyetértés a különajkú honpolgárok között, méltányos kímélet a birodalom többi tartományainak alkotmányos intézményei irányában, helyes megértése a kölcsönös érdekeknek.” Külön érdemként említi Jókai, hogy 1862. márc. és okt. között, mióta az Magyar Sajtó szerkesztője, „hatósági megtorló rendszabályok alkalmazására okot egyszer sem adott.” (Alapy Gyula: *Jókai Mór folyamodványa gr. Pálffy Móric helytartóhoz 1862. október 28. A Hon c. napilap engedélyéért.* Magyar Ujság (Pozsony) 1925. márc. 24. (68. sz.) 2.) Pálffy Móric 1862. nov. 9-én levelet ír Forgách kancellárhoz, melyben azt ígéri, hogy „Jókai nemes törekvésű irányt fog lapjában követni s higgadt mederben fog közreműködni a fennforgó közjogi kérdések kiegyenlítésére”. Jókai ebben az esetben sem emlékezett pontosan a reverzális szövegére. Abban ugyanis sehol sem fordul elő, hogy a házára üdvös intézkedésekben kívánja támogatni a kormányt. Kétségtelen azonban, hogy az új lap nevét magyarázó alábbi mondat szerepel benne: „A tervezett közlönynek alólírott azon szót választá címül, mely törekvéseinek mindenkor legszentebb tárgya marad, melyet sem elhagyni, sem elárulni, sem kockára tenni soha nem fog — nem tud — nem akar; e cím: „A Hon”.

Lap: Sor:

- Más kérdés, hogy Jókai életrajzírói a visszaemlékezés szavait vették át szó szerint. (L. Szabó László i. m. 350. — Nógrády László i. m. 40. stb.)
- 473 : 20 *Almásy Pál* (1818—1882) — a szabadságharc bukása után Párizsba emigrált, majd kegyelmet kapott; 1864-ben részt vett egy összeesküvésben; várfogságra ítélték, de 1867-ben szabadon bocsátották. Jókai 1882-ben az *Almásy Pál meghalt* c. nekrológban emlékezik meg róla. (Életemből. 2. k. 269—71.)
- 28 *Zichy Nándor* (1829—1911) — 1861-ben alispán majd a helytartótanács alelnöke, a Deák-párt híve; 1875 után a főrendi ház tagja a klerikális Néppárt alapítója.
- 474 : 15 A kolozsvári Ellenzék 1896. szept. 25-én közölte Zichy Nándor levelét dr. Jókai Mórhoz, melyben az itt említett részhez a következőket fűzi:
„abban az időben a katonai bíróságok a politikai hatóságoktól egészen függetlenül jártak el! Pálffy gróf ur tehát nem lehetett sem oka, sem részese a szigorú ítéletnek, sőt ellenkezőleg, midőn tudomására esett elítéltetésünk, mindent elkövetett, hogy helyzetünkön enyhítsen, jóakarattal járt mindenfelé érdekekben, és elnéző fölebbvalója volt azoknak a végrehajtó közegeknek, akik a fogházban szokatlanul emberiesen bántak velünk.”
Ugyanebben a levélben köszönetet monp Jókainak az *Utóhangban* közzétett megemlékezés hangjáért: „Anélkül, hogy a cikket minden egyes részletében a tényállásnak hiven, megfelelőnek vallanám, elismerem annak helyes irányát, el benne nyilvánuló jószándékot is.” (Dr. Jókai Mórhoz. 218. sz. 2. Zichy levele az Alkotmány 1896. szept. 24-i számában is megjelent.) A sajtóperekről szól Jókainak a *Vigasztalás* c. verse (*Költemények*. I. k. 184—85.)
- 474 : 16 *plaidoyer* — itt: védbeszéd
29 *auditor* — hadbíró
32 *Das übrige ist für die schöne Verteidigung!* — A többit a szép védekezésért!
- 475 : 2 A *Bolond Miska kollegához* c. versben élcelődik Jókai börtönbe jutásán. Kifejti, hogy „két képe” van:

A bolond képemért okos
Embernek tart Kemény Zsigmond.
Az okosért pedig szörnyen
Nagy bolondnak engem megmond.

Ha bolond képem gorombát
Mond, még Lonkay se bánja;
Okos képem szóltsz szelíden,
S ott lett a József kaszárnya." (Költemények. 2. k.

36.)

Már lezárása előtt is tréfálkozva említi Jókai a lecsukás lehetőségét a *Kakas Márton az életbiztosító társulatnál* c. humoros dialógusában:

„Kakas M. Kívánok . . .

Biztosító. Mit kíván ön?

K M. Jó reggelt.

B. Egész életre? vagy egyszer mindenkorra?

K M. Hát kérem én szeretném magamat biztosíttatni.

B. Tűztől? víztől? jégesőtől?

K M. Azoktól nem félek, hanem valakinek a szárnyától.

B. Kinek a szárnyától?

K M. A Károlyka szárnyától . . ." (Üstökös Albuma. Pest [1862] 8. — vö. *Költemények* 2. k. 41.)

5 A *Csendháborító* c. versben általában gúnyolódik a „csendháborításon" (*Költemények*. 2. k. 152–53.)

7 *Kerepesi út* — a mai Rákóczi út a VII. és VIII. kerület határán

13 *administrationalis tyran* — hivatalnok kényurak

18 *schmerlingianus* — Schmerling rendszerét támogató

22 *Tóth Kálmán barátomnak* címen satirikus verset írt Jókai, midőn szerkesztő társát a katonai törvényszék börtönbüntetéssel sújtotta. (*Költemények*. 2. k. 154.) Satirikus verset írt a cenzúra ténykedéseiről is. (*Szomorú halotti búcsúszó* az Urban Anno Dni ebben az esztendőben, MDCCCLXIII. — *Költemények*. 2. k. 208–09.)

A fogságáról a *Búcsúzó az én jó porkolábomtól* c. versében is megemlékezik Jókai. (*Költemények*. 2. k. 194–95.)

476 : 16 Laborfalvi Róza itt említett mellszobrának fényképe látható a *Jókai Album*ban. (*Képek, adatok, okmányok Jókai Mór életéből*. 45.)

A *fekete vérben* szereplő Lenkei Zoltán is fogsága alatt tanult meg faragni, és készített egy elefántcsont kösöntyűt. (90.)

477 : 33 2 forintra o. é. — 2 forintra osztrák értékben

478 : 12 A Hon talpraállításával kapcsolatos segítségről állítólag Zichy azt mondta Deák Ferencnek, hogy „Semmit sem tudok

Lap: Sor:

- róla". (*Zichy Nándor és Jókai a börtönben. Egy érdekes visszaemlékezés. Magyarország* 1894. okt. 14. 290. sz. 5.)
- 16 Jókai börtönbüntetéséről nagyon sokan beszámoltak: (I. *Keletkezése, forrása, hatása* c. fejezetet, továbbá *Budapesti Hírlap* 1894. dec. 6. 537. sz. 7. — *Religio* (Felelős szerkesztő: Dudek János dr. egyetemi tanár) 1907. máj. 19. 20. sz. 342.) — Tábori Kornél: *Titkosrendőrség és kamarilla. Akták, adatok a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból.* Bp. 1921. 230. — Zsigmond Ferenc: *Jókai.* 184. Krúdy Gyula: *A bujdosó Jókai.* *Ellenzék* (Kolozsvár) 1925. febr. 16. 37. sz. 10. — *Spectator: A magyar passió helyén.* Megj.: Tabéry Géza és Incze Ernő: *Jókai Erdélyben.* Nagyvárad 1925. 29—30.

★

Megjegyzés. A jegyzet összeállításában nyújtott segítségért köszönet illeti meg Czine Mihályt, Fekete Lajost, Hegyi Andrást, Katona Imrét, K. Kovács Lászlót, Mikesey Sándort és Süpek Ottót.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. A *Politikai divatok* első kiadásának címlapja.
- II. Részlet a *Politikai divatok*ból. Megj. Hon 1863. jan. 3. 2. sz. 3.
- III. Az *Utóhang* kéziratának egy része. Megj. Révay Mór János:
Írók, könyvek, kiadók. Bp. 1920. 185.
- IV. A regény német nyelvű kiadásának címlapja.

NÉVMUTATÓ

- Ábrányi Károly 617
 Ady Endre 526
 Ágner Lajos 582
 Alapy Gyula 510, 524—525, 579,
 604, 607, 620
 Albrecht, Frigyes Rudolf főherceg
 492
 Almássy Pál 504, 621
 Andics Erzsébet 587
 II. András 580
 Aneree Károly 612
 Anschütz, Henrik 564
 Apponyi György 571
 Arany János 572, 612, 614
 Arria 592, 593
 Asbóth Lajos 504
 Asztalos Etelka 510, 578
 Asztalos István 510
- Bábel László 519
 Babocsay Sándor 519
 Bach, Alexander 490
 Ballagi Mór 571
 Bakunin, Michail Alexandrovics
 603
 Baráth Ferenc 582
 Baráth József 589
 Bárdos László 582
 Baróti Lajos 568
 III. Béla 580
 Bem József 512, 586
- Benedek Marcell 525
 Beniczky Lajos 504
 Beöthy Zsolt 505, 511, 513, 520,
 585, 587—88
 Béranger, Pierre Jean de 577—78
 Berlióz, Hector 582
 Berta Ilona 520
 Berzeviczy Albert 619
 id. Bethlen János 504
 Bihari János 582
 Birányi Ákos 582
 Bisztray Gyula 486, 494, 530,
 582, 618
 Bodnár István 609
 Bognár Cecil 579
 Bóka László 513, 526
 Borbély Álmos 493
 Borka Géza 580
 Bory István 583
 Breznay Imre 519
 Buday Dezső 525, 564
 Bulwer, Edward 516
- Caecina Paetus 592, 593
 Callier, A. 488
 Cicero, Marcus Tullius 565
 Cid 617
 Czákó Zsigmond 584
 Czibor János 596
 Cziklay Lajos 570
 Czine Mihály 623

- Csák Máté 595
 Csáky Tivadar 504
 Csányi László 591—92
 Csapodi Csaba 501, 526
 Csernátony (Csernátomi) Lajos
 506, 566, 583, 586
 Csiky Gergely 531
 Csudáky Bertalan 582
- Danton, Georges 577—78
 Deák Ferenc 500, 622
 Deák Imre 582
 Degré Alajos 582
 Dékány Kálmán 604
 Dernői Kocsis László 599
 Desmoulins, Benoit Camille 578
 Dézsi Lajos 494
 Dezső Gyula 526
 Dienes András 512, 599, 607
 Dienes Lajos 503
 Dózsa Dániel 491
 Dudek János 623
- Egressy (Egresi) Gábor 582
 Egressy Gáborné 508
 Egri György 592—93, 619
 Elefánthy Ferenc 582
 Elek Oszkár 524, 612
 Emich Gusztáv 496, 498—99, 501,
 568
 Endrődi Sándor 568
 Eötvös (Ötvös) József 561, 565—
 566
 Eötvös Károly 570
 Ephialtes 585
 Erdélyi János 606
- Fekete Lajos 623
 Fekete Sándor 582
 Fényes Elek 565
 Ferenc József 502—04, 587
 Ferenczy József 587
- Feszty Árpádné 508, 512, 523,
 578, 594, 603, 615, 616
 Forgách Antal 501—03, 619—20
 Forgách Ferenc 503
 Forintos György 571
 Földváry István 604
 Fülöp Zsigmond 525, 579, 604,
 607
- Gál János 488, 494, 524, 561, 579,
 588, 618
 Garzó Béla 520, 599
 Gáspár Imre 517
 Gáspár Margit 488
 Gáti Károly 489
 Gerő Ödön 521
 Gertrudis királyné 578
 Gondol Gábor 604
 Görgey Arthur 586
 Guyon Richárd 586, 589
- Győry Vilmos 487
 Gyulai Pál 528, 579
 Gyürky A. 611
- Habsburg István főherceg 566
 Hadics László 489
 Hajdu Lukács 525
 Hajnik Károly 591
 Halász Ignác 591
 Halász Margit 512, 518—19
 Haldfan Mörk 517
 Halmi Bódog 579
 Hamary Dániel 582
 Hankiss János 494, 577
 Haraszty Gyula 561
 Hatvany Lajos 582
 Haynau, Julius von 620
 Háry Gyula 488—89, 570
 Heckenast Gusztáv 491, 611
 Hegedüs Lóránt 570
 ifj. Hegedüs Sándor 604

- Hegedüs Sándorné, Jókay Jolán
 503, 567, 569, 578, 585–586,
 588–90, 596–99, 603, 606–07,
 613, 615
 Hegyi András 623
 Heller Zsigmond 520
 Herzen, Ivanivics Alexander 603
 Homeros 575
 Horváth Árpád 512, 599
 Horváth Mihály 595
 Hugo, Victor 577
 Huszka Jenő 488–89

 Illyés Gyula 588
 Incze Ernő 623
 Irányi Dániel 586
 Ivánka Imre 504

 Jablonkay Gábor 525
 Janke, Otto 487
 Jánosi Ferenc 578
 Jókainé, Laborfalvi Róza 503,
 505, 507–10, 518–24, 526,
 561, 567–69, 572, 578–80,
 583, 589, 591–92, 594, 596–
 98, 605–10, 616, 622
 Jókay Eszter 586
 Jókay József 569–70
 Jókay Károly 492, 569, 579, 596
 Jókayné, Pulay Mária 491–92,
 508–10, 521, 525, 568–69,
 577, 579, 586–88, 591–93,
 597, 607–08
 Jordáky Lajos 582
 Jordán, L. 488
 József nádor 566
 II. József 602
 Juhász Géza 506, 587
 Julius Caesar 578, 605

 Kapossy Lucián 521
 Karácsony Sándor 523

 Kárpáti Aurél 523
 Katona Imre 623
 Katona József 521, 578, 580
 Kecskeméthy Aurél 500
 Kemény Zsigmond 500, 619, 621
 Kerényi Grácia 562
 Kertbeny Károly, 564, 594, 598
 Király István 526, 576
 Királyi Pál 582
 Kisfaludy Károly 521
 Kiss Ernő 591–92
 Kiss Ferenc 531
 Klapka György 507, 587
 Kléh István 582
 Komáromi György 504
 M. Kondor Viktória 504, 619
 Kónya Judit 487, 494
 Kossalkó Dániel 609
 Kossuth Lajos 504, 563, 576, 583
 Kovács Dezsőné 525, 587
 Kovács Lajos 500, 587
 K. Kovács László 623
 Kőrös Endre 521, 524–25
 Kőrösi Henrik 524–25, 564, 596
 Kőváry László 491
 Kristóf György 591
 Krúdy Gyula 507, 599, 623
 Kutas Imre 599
 Kuthy Lajos 512

 Laborfalvi Róza 1. Jókainé
 Ladányi Dániel 584
 XVIII. Lajos 613
 Lakatos József 561
 Lamartine, Alphonse de 578
 Landerer Lajos 580
 Leonidász 585
 Lestyán Sándor 582
 II. Lipót 563
 Liszkay Zsuzsánna, Eszter 580
 Lisznyay Kálmán 586
 Leffler Béla 488, 517

Longinus, Gaius Cassius 578
Lonkay Antal 622

Maecenas, Caius Cilnius 572
Madách Imre 582
Madarász Flóris 520
Madarász József 586–87
Madarász László 506, 609
Marat, Jean Paul 577
Mária Terézia 562–63, 602
Martinovics Ignác 566, 606
Matkovich Pál 500
Mayerhoffer, G. N. 488
Megyeri Károly 564
Menysikov, Alekszander Danyilovics 617
Mészáros Sándor 519
Michelet, Louis 588
Mikes Lajos 599
Mikesy Sándor 623
Mikszáth Kálmán 494, 521, 526, 561, 569, 576, 579, 586–87, 589, 593
Mínay Lajos 523, 579
Miskolczi Simon János 599, 603
Mocsáry Lajos 500
Moesz Gusztáv 604
Molnár István 604
Móricz Zsigmond 587–88

Nádasdy Ferenc 572
Nagy Ignác 490
Nagy Iván 609
S. Nagy László 562, 564
Nagy Miklós 562
Nagy Pál 571
Nagy Péter cár 617
Nagy Sándor 494, 525, 576
Napóleon, Louis Bonaparte 564, 613, 616
Névy László 494, 594

Nilo, Titus Annius 570
Nógrádi László 518, 621

Nyáry Albert 582
Nyáry Pál 592, 597
Nyilasy Márta 612

Oláh Gábor 521
Ovidius, Publius Naso 562

Pákh Albert 599
Pálffy (Pálfi) Móric 501–03, 620–21
Pálffy Albert 566
Papp Illés 520, 575
Paskievics 619
Pataky József 579
Pekár Gyula 568, 583
Pethő Sándor 521
Petőfi Sándor 494, 507–12, 514, 517–31, 563, 567–70, 572, 577–83, 586, 588, 599–602, 606–07, 614–17
Petőfiné, Szendrey Julia 507, 512, 518–19, 526, 599, 603
Petress Zsuzsa 489
Petrichevich Horváth Lázár 563
Pintér Jenő 494
Podmaniczky Frigyes 504
Polgár [?] 508–09
Pompeius, Gnaeus P. Magnus 605
Prém József 517
Prottmann 491
Putnoki Béla 524

Quintilianus, Marcus Fabius 591

Rákosi Jenő 524, 596
Rákóczi János 586
Ráth Mór 494
Ravasz Árpád 523
Révai Mór János 481, 508, 596

- Robespierre 568, 577
 Roland, Madame 577
 Rossini Gioacchino 578
 Rózsa Sándor 583, 588
 Rózsaffy Dezső 612
 Runyai Söldos Béla 579
 Ruttkay Kálmán 528
- Saint-Juste, Anatole 568
 Sarkadi Imre 527, 528
 Sárosy Gyula 511, 521, 529
 Sassy Csaba 488
 Schiller, Johan Christoph Friedrich von 578
 Schmerling, Anton 501, 619
 Schmidt 488
 Sebestyénne, Steiner Ilona 520
 Sebők Zsigmond 568
 Senex 513
 Seress László 503, 587
 Sikabonyi Antal 510, 525, 564
 Slaski, Jan 488
 Solymossy László 604
 Solymossy Sándor 520, 523
 Sótér István 510–11, 526, 528, 530, 561, 568
 Speneder Andor 531
 Stojitsné, Alexey Elza 612
 Steier Lajos 504
 Sükey (Sükei) Károly 513, 566, 589
 Süpek Ottó 623
 Süteő Imre 488
- Szabó Ervin 527
 Szabó László 494, 519, 523, 583, 592, 599, 621
 Szabolcsi Lajos 523
 Szalatnai Rezső 528, 594
 Szapáry Ferenc 612
 Szathmáry József 567, 594
 Szathmáry Zoltán 587
- Széchenyi (Szécsényi) István 566, 581, 588
 Szekeres László 491, 512, 568
 Szemlér Ferenc 587
 Szendrey Julia l. Petőfiné
 Szentmarjay Ferenc 606
 Szigligeti Ede 567, 594
 Szijj Ferenc 561, 563, 576, 585
 Szilágyi Péter 531
 Szilágyi Sándor 587
 Szini Gyula 587, 596
 Szinnyei Ferenc 490
 Szinnyei József 493, 500
 Szücs Jenő 561
- Tabéry Géza 623
 Tábori Kornél 504, 577, 596, 604, 623
 Takáts Sándor 493, 495, 501, 604, 607
 Talleyrand, Périgord 613
 Tamerlán 589
 Táncsics Mihály 507, 581–82, 587
 Tell Vilmos 578
 Tiberius Drusus 593
 Tisza Kálmán 504
 Tiszai Andor 527
 Tolnai Lajos 513
 Tolnai Vilmos 609, 612
 Tóth Béla 591
 Tóth Kálmán 619, 622
 Török János 500
- Urházy György 502, 505
- Vadnai Károly 511, 599
 Vahot Imre 563, 582
 Vajda János 567, 585, 619
 Váli Mari 503, 510, 561, 566, 567–570, 575–76, 578, 584–86, 589–90, 593, 595, 608, 618

- Váli Ferenc 510
 Ványi Ferenc 494, 524
 Várdai Béla 494, 511, 518
 Vasvári Pál 500, 506, 582–83, 588, 610
 Vavra 500
 Vértesi Arnold 581, 585, 614, 616
 Vida Károly 586
 Vidacs István 504
 Vörösmarty Mihály 572, 617
- Waldapfel Eszter 582
 Waldapfel József 587
 Wende, E. 488
 Wesselényi Miklós 572, 577
- Windischgrätz, Alfred 588
 Worafka 501, 504
- Xerxes 585
- Zabolay István 591
 Zerffi Gusztáv 582
 Zichy Antal 500
 Zichy (Zicsi) Jenő 566
 Zichy Nándor 486, 493–95, 499–504, 521, 524, 526, 618–19, 621–23
 Zlinszky Aladár 518
- Zsigmond Ferenc 494, 505, 509–10, 513, 521–22, 561, 570, 576, 594, 598, 612, 623

TARTALOM

Előszó	5
Mendemonda	7
Aki nem megy, de menettetik	28
A szív, mely szikrát ád az ütésre	48
Az ünnepély	62
A víz alatt	69
Aki a sorsot kényszeríti	78
Új élet	91
Egy város a várban	100
Háztartás igen szűk körülmények között	117
Mire jó egy sánta ember?	135
A vén csont	150
A végzet kezdete s a kezdetnek a vége	160
A feleség	172
Drága vércseppek	184
A „muszáj”	197
Rossz végzet	219
A két halott	229
Szerafin	240
Kié volt hát az a gyűrű?	248
Hogyan fogott Kolbay őrnagy törököt?	258
Egy ember, aki nem az, ami	270
Az, ami játék, és az, ami nem játék	286
Napló azokról, amik nem történtek	301
Több, mint vétek; mert hiba	314
A kelepce	322
A felvert vad	334
A verembe esett vadász	344
Politikai divatok	354
A sápadt asszony	372
A table moving korszak	397
A két öreg	411

A számadás napja	425
A kísértet .	440
A férj jegygyűrűje	461
Utóhang	471

Jegyzetek

Rövidítések	480
Kiadások, fordítások	481
Keletkezése, forrásai	490
Irodalom .	506
Szövegváltozatok	532
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	561
A képmelléletekről	624
Névmutató	625

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✕

A szerkesztésért felelős:
PÁSZTOR JÓZSEF

Műszaki szerkesztő:
VIDOSA LÁSZLÓ

A kötetsterv
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

✕

A kézirat beérkezett: 1962. VIII. 28.,

Példányszám: 6 200

Terjedelem: 31,6 (A/5) ív, 4 old. melléklet

✕

62.55899 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

